HTTB DÜŞÜNCE SERİSİ

TÜRKİYE'DE SEKÜLER DÜNYA GÖRÜŞÜ

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Sekülerleşme, Kültürel İktidar ve Üstenci Seküler-Jakobenlik

HTTB DÜŞÜNCE

CİLT II

Devlet, Millet ve Seküler Alanın İç Çeşitliliği

2026

Künye

Türkiye’de Seküler Dünya Görüşü

Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Sekülerleşme, Kültürel İktidar ve Üstenci Seküler-Jakobenlik

Cilt II: Devlet, Millet ve Seküler Alanın İç Çeşitliliği

Takım: 2 cilt

Hazırlayan: HTTB Düşünce

Yayın dizisi: HTTB Düşünce Serisi

Birinci baskı: 2026

Yayın hazırlığı ve dizgi: HTTB Düşünce

© 2026 HTTB Düşünce. Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) lisansıyla yayımlanmaktadır: kaynak gösterilerek, ticari olmayan amaçlarla ve değiştirilmeden paylaşılabilir. Lisans metni: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.tr

Bu çalışma, kişi veya toplumsal grupları kimlikleri üzerinden mahkûm etmeyi değil; doğrulanabilir söylem, karar, uygulama ve kurumsal süreçleri tarihsel bağlamları içinde incelemeyi amaçlar.

İkinci Cilde Not

Bu cilt, Türkiye’de Seküler Dünya Görüşü’nün ikinci cildidir ve Kısım IX–XII ile Genel Sonuç’u (Bölüm 41–67) içerir. Bölüm, tablo ve şekil numaraları birinci ciltten kesintisiz devam eder; metinde 1–40 arasındaki bölümlere yapılan göndermeler birinci cilde aittir. Araştırmanın kavramsal çerçevesi ile yöntem ve kanıt ölçütleri, birinci cildin Yayın ve Yöntem Notu’nda ve Bölüm 1–4’te açıklanmıştır.

Eser iki ciltten oluşur. Her cildin içindekiler, kaynakça ve kavram sözlüğü ayrı hazırlanmıştır; bir cildin kaynakçası yalnız o ciltte atıf yapılan kaynakları içerir ve kavram sözlüğündeki sayfa numaraları ilgili cilde aittir.

İÇİNDEKİLER

DOKUZUNCU KISIM — Devlet, Güvenlik ve Millî Hafıza Karşısında Söylem.....1
BÖLÜM 41 YASA DIŞI ÖRGÜT SEMBOLLERİ VE EYLEM ALANININ DÖNÜŞÜMÜ.....2
BÖLÜM 42 GEZİ DEZENFORMASYON ENVANTERİ.....18
BÖLÜM 43 İNSAN HAKLARI SAVUNUSU İLE ÖRGÜT ANLATISI ARASINDAKİ SINIR.....33
BÖLÜM 44 BARIŞ BİLDİRİLERİ VE GÖRÜNMEZLEŞTİRİLEN ÖRGÜT ŞİDDETİ.....48
BÖLÜM 45 OPERASYON, İŞGAL VE TERÖRLE MÜCADELE KAVRAMLARI....66
BÖLÜM 46 KİMYASAL SİLAH VE SAVAŞ SUÇU İDDİALARI.....86
BÖLÜM 47 15 TEMMUZ'UN "TİYATRO" VEYA "KONTROLLÜ DARBE" OLARAK SUNULMASI.....105
BÖLÜM 48 HÜKÛMET KARŞITLIĞINDAN DEVLET KARŞITLIĞINA GEÇİŞ…120

ONUNCU KISIM — Millî Kapasite, Dış Onay ve Başarısızlık Beklentisi.....135
BÖLÜM 49 "YAPAMAZLAR–YERLİ DEĞİL–ÇALIŞMAZ– GEREKSİZ– GÖREVİYDİ" MODELİ.....136
BÖLÜM 50 "DEVLET YOK" SÖYLEMİ İLE GERÇEK KURUMSAL EKSİKLİKLERİN AYRILMASI.....151
BÖLÜM 51 TÜRKİYE'NİN BAŞARISIZLIĞINDAN SİYASAL KAZANÇ BEKLENTİSİ.....166
BÖLÜM 52 TÜRKİYE HAKKINDAKİ OLUMSUZ HABERİN PEŞİNEN DOĞRU KABUL EDİLMESİ.....188
BÖLÜM 53 YABANCI BASININ İÇ SİYASETTE HAKEMLEŞTİRİLMESİ.....202
BÖLÜM 54 ULUSLARARASI KURUMLARIN SEÇİCİ KULLANIMI.....218
BÖLÜM 55 BATILI DEVLETLERE UYGULANMAYAN STANDARDIN TÜRKİYE'YE UYGULANMASI.....236

ON BİRİNCİ KISIM — Seküler Alanın İç Çeşitliliği ve Karşı Vakalar.....255
BÖLÜM 56 BAŞÖRTÜSÜ YASAĞINA KARŞI ÇIKAN SEKÜLERLER.....256
BÖLÜM 57 DİNE HAKARETİ REDDEDEN İNANÇSIZ VE SEKÜLER AYDINLAR.....274
BÖLÜM 58 PKK VE YPG'YE KARŞI NET TAVIR ALAN MUHALİF AKTÖRLER.....290
BÖLÜM 59 TÜRKİYE'NİN MİLLÎ VE TEKNOLOJİK BAŞARILARINI KABUL EDEN MUHALİFLER.....305
BÖLÜM 60 CHP'NİN BAŞÖRTÜSÜ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜM.....319

ON İKİNCİ KISIM — BU DIŞLAYICI DAMAR NE İSTİYOR?.....339
BÖLÜM 61 LAİK DEVLET Mİ, SEKÜLERLEŞTİRİLMİŞ TOPLUM MU?.....340
BÖLÜM 62 EŞİT YURTTAŞLIK MI, KÜLTÜREL HİYERARŞİ Mİ?.....359
BÖLÜM 63 İKTİDAR DEĞİŞİMİ Mİ, ESKİ STATÜNÜN RESTORASYONU MU?377
BÖLÜM 64 DİN ÖZGÜRLÜĞÜ MÜ, DİNİN KAMUSAL GÖRÜNMEZLİĞİ Mİ?...396
BÖLÜM 65 DEMOKRASİ Mİ, EĞİTİMLİ AZINLIĞIN KÜLTÜREL VETOSU MU?.....417
BÖLÜM 66 ELEŞTİRİ Mİ, TÜRKİYE'NİN BAŞARI İHTİMALİNİ REDDETME Mİ?.....436

BÖLÜM 67 ÖRGÜTLÜ PROJE Mİ, DAĞINIK SÖYLEM KOALİSYONU MU?.....446
GENEL SONUÇ.....467
KAYNAKÇA.....471
KAVRAM SÖZLÜĞÜ.....502

DOKUZUNCU KISIM

Devlet, Güvenlik ve Millî Hafıza Karşısında Söylem

Bu kısım, seküler alanın içindeki dışlayıcı damarın siyasal rekabeti inançlı kesime ve onun temsilcisi saydığı iktidara karşı bir varoluş mücadelesi olarak kurduğu durumlarda, eleştirinin hangi noktada devlete, millete ve ortak vatana yönelen bir söyleme dönüştüğünü inceler. Gezi sürecinde yasa dışı örgüt sembollerinin görünmezleştirilmesi ve dinî mekânlara ilişkin iddiaların dolaşımı, örgüt şiddetini anlatı dışında bırakan bildiriler, Türk Silahlı Kuvvetleri hakkında kanıt eşiği karşılanmadan ileri sürülen ağır isnatlar, 15 Temmuz darbe teşebbüsünün kurgu gibi sunulması ve hükûmet eleştirisinin devletin özüne yönelik bir mahkûmiyete çevrilmesi bu kısmın ana vakalarıdır.

Kısmın ölçütü, eleştirinin sertliği değil yöneldiği nesne ve dayandığı kanıttır. Bir hükûmet politikasını, güvenlik operasyonunu veya kamu kurumunun ihmalini eleştirmek demokratik siyasetin olağan parçasıdır. Söylem ancak kanıt standardı karşı tarafın kimliğine göre değiştiğinde, ülkenin ortak güvenliği ve millî hafızası siyasal rövanşın aracına dönüştüğünde ve aynı fiil başka bir aktöre uygulandığında farklı adlandırıldığında bu kısmın konusuna girer. Her bölüm bu göstergeleri ayrı ayrı sınar ve karşı vakaları aynı ağırlıkla kayda geçirir.

BÖLÜM 41

YASA DIŞI ÖRGÜT SEMBOLLERİ VE EYLEM ALANININ DÖNÜŞÜMÜ

Sembolü görünür kılmak, kalabalığı suçlamadan bağlamı çözümlemek

BÖLÜMÜN TEZİ

Gezi alanında yasa dışı örgütlere atfedilen amblem, poster, flama, pankart ve sloganların görünür hâle gelmesi, olayların çevre protestosundan çok aktörlü bir siyasal mücadele alanına dönüştüğünü gösteren önemli bir olgudur. Bu olgu ne inkâr edilmeli ne de bir sembolün görünürlüğünden hareketle milyonlarca katılımcı aynı örgütsel kimliğe yerleştirilmelidir. Sembol, taşıyan kişi ve onu yöneten grup bakımından güçlü bir veri olabilir; aynı meydanda bulunan fakat sembolü taşımayan kişi bakımından ise ancak bağlamsal bir çevre verisidir.

Bölümün temel ayrımı dört düzey arasındadır: sembolün nesnel olarak ne olduğu, sembolü kimin ve hangi amaçla kullandığı, kullanımın şiddet veya tehditle birleşip birleşmediği ve bu davranışın bütün toplantıya ne ölçüde yüklenebileceği. “Yasa dışı örgüt sembolü görüldü” cümlesi birinci düzeyi tarif eder; propaganda, örgüt üyeliği, şiddet eylemi veya bütün hareketin niteliği hakkında otomatik hüküm vermez.

Gezi’nin kamusal hafızasında iki seçici anlatı oluşmuştur. Bir anlatı, radikal örgüt sembollerini görünmezleştirerek alanı bütünüyle steril ve örgütsüz gösterir. Diğer anlatı, yüksek görünürlüklü birkaç pankartı bütün eylemcilerin kimliği sayarak çevre itirazını, polis şiddetine tepkiyi ve barışçıl katılımı siler. Bu bölüm her iki anlatıyı da kaynak, kronoloji, kişi-fiil bağı ve hukukî eşiklerle sınar.

Anahtar kavramlar: sembolik ifade, amblem, flama, pankart, slogan, propaganda, örgüt üyeliği, organik bağ, bireyselleştirme, temsil maliyeti, alan yönetimi, somut tehlike, şiddete teşvik, farklılaştırılmış müdahale.

41.1. Araştırma Sorusu: Bir Sembol Ne Söyler, Ne Söylemez?

Gezi Parkı ve Taksim Meydanı, 28 Mayıs 2013’te sınırlı bir çevre ve şehircilik itirazının mekânıyken birkaç gün içinde farklı siyasî geleneklerin, sendikaların, meslek örgütlerinin, taraftar gruplarının ve bireysel katılımcıların bir araya geldiği yoğun bir kamusal alana dönüştü.[1] Bu genişleme, yalnız katılımcı sayısını değil, meydandaki işaret

[1] Türkiye İnsan Hakları Kurumu, Gezi Parkı Olayları Raporu (Rapor No. 2014/03), kronoloji bölümü, 28 Mayıs–15 Haziran 2013 kayıtları, özellikle s. 92–95. Rapor, ilk çevre itirazının polis müdahalesi sonrasında ülke çapında genişlemesini ve 15 Haziran günü flama/bayrakların azaltılması kararını aktarır. https://serdargunes.files.wordpress.com/2013/07/gezi-parkc4b1-olaylarc4b1-raporu-yayc4b1nlandc4b1_2010_tihk.pdf

ve temsil rejimini de değiştirdi. Başlangıçtaki "ağaç ve park" sembolizmine, kısa sürede hükûmet karşıtı sloganlar, parti ve örgüt flamaları, tarihî-kültürel imgeler ve çatışma estetiği eklendi.

Bir sembol en az üç ayrı bilgi taşıyabilir. Birincisi, sembolü kullanan kişinin kendini bir gelenek, örgüt veya dava ile ilişkilendirme iradesidir. İkincisi, belirli bir grubun alanda görünürlük ve hâkimiyet kurma çabasıdır. Üçüncüsü, güvenlik ve medya aktörlerinin bütün alanı o sembol üzerinden çerçeveleme imkânıdır. Bu üç bilgi birbirinden ayrılmazsa "orada vardı" ile "herkes oydu" arasındaki mantık sıçraması fark edilmez.

Araştırmanın sorusu bu nedenle yalnız "hangi bayrak açıldı?" değildir. Şu sorular birlikte cevaplanmalıdır: Sembol gerçekten hangi yapıya aittir? Görüntünün tarihi ve yeri doğrulanmış mıdır? Sembolü taşıyan kişi tanımlanmış mıdır? Taşıma, dağıtma, asma veya savunma fiili süreklilik gösteriyor mu? Sembol şiddet, tehdit, hedef gösterme ya da örgütsel talimatla birleşmiş midir? Organizatörler sembolü benimsemiş, tolere etmiş, kaldırmaya çalışmış veya fiilen denetleyememiş midir?

Tablo 41.1 — Sembolün kanıt değeri ve hüküm sınırı

Gözlenen olgu	Kanıtlayabileceği husus	Tek başına kanıtlamadığı husus	Gerekli tamamlayıcı veri
Bir kişinin örgüt amblemi taşıması	Kişinin sembolü bilerek kullandığına ilişkin başlangıç delili	Örgüt üyeliği, hiyerarşik bağ, şiddet kastı	Kimlik, tekrar, talimat, iletişim, eylem ve kast
Bir binada büyük pankart bulunması	Belirli grubun alanda görünürlük kurduğu	Bütün bina/park katılımcılarının aynı gruba ait olduğu	Pankartı asanlar, alan kontrolü, organizatör tepkisi
Kalabalıkta slogan duyulması	Sloganı atan grubun varlığı	Slogana katılmayanların görüşü	Kesintisiz ses-görüntü, kişi tespiti, bağlam
Sembol ile şiddetin aynı karede olması	Aynı zaman ve mekânda iki olgunun bulunduğu	Sembolü taşıyanın şiddet fiilini işlediği	Kesintisiz kayıt, kişi-fiil eşleştirmesi, adlî delil
Organizatörün kaldırma çağrısı	İç ayrışma ve alan yönetimi girişimi	Çağrının eksiksiz uygulandığı	Uygulama kaydı, karşı çıkan gruplar, zaman çizelgesi

41.2. İlk Evre ile Sembolik Yoğunlaşma Arasındaki Fark

İlk çevre nöbetinin örgüt bayraklarıyla başlayan bir gösteri olduğu yönünde güvenilir bir kayıt bulunmamaktadır. 28–30 Mayıs kronolojisi, ağaçların sökülmesi ve park düzenlemesine karşı küçük bir grubun nöbeti ile bu gruba yönelik müdahaleyi merkeze alır. Sembolik yoğunlaşma, protestonun 31 Mayıs sonrasında hızla büyüyüp Taksim Meydanı'nı ve çok sayıda şehri kapsamasıyla belirginleşmiştir. Bu zaman farkı

önemlidir; sonradan alana giren radikal aktörlerin görüntüsü başlangıçtaki itirazın kurucu niteliğine geriye doğru yüklenemez.

Buna karşılık "sonradan geldiler" ifadesi de sembollerin siyasî etkisini önemsizleştirmez. Bir toplumsal hareketin ilk amacı ile ilerleyen günlerdeki fiilî bileşimi farklı olabilir. Alanın giriş-çıkışları, sahne ve duvarların kullanımı, güvenlik noktaları, barikatlar, çadır yerleşimi ve görsel yüzeyler üzerinde kimlerin söz sahibi olduğu, hareketin temsil kapasitesini değiştirir. Çevre itirazının ahlâkî sermayesi, alana sonradan yerleşen aktörlerce kendi ideolojik görünürlükleri için kullanılabilir.

Bu nedenle Gezi tek bir anın fotoğrafı değil, evreleri olan bir süreçtir. Başlangıç evresini bütün döneme yaymak kadar, 11 Haziran'daki en sert ve sembolik kareleri 28 Mayıs'a geri taşımak da tarihsel tahriftir. Bölümün kronolojisi, "ilk amaç", "kitlesel genişleme", "sembolik çoğullaşma", "radikal görünürlük" ve "dağılma/yerelleşme" aşamalarını ayrı tutar.

41.3. 11 Haziran: AKM ve Meydanın Görsel Yüzeyi

11 Haziran 2013 sabahı polisin Taksim Meydanı'na girmesi, resmî açıklamalarda ve daha sonraki ajans kronolojilerinde AKM, Cumhuriyet Anıtı ve çevre yapılardaki parti ve yasa dışı örgütlere atfedilen pankart, afiş, resim ve yazıların kaldırılması amacıyla açıklandı.[2] Müdahale, parkın boşaltılmayacağı yönündeki açıklamalara rağmen meydanda uzun süren çatışmalara dönüştü. Böylece "sembol temizliği" olarak başlayan işlem, aynı gün yeni şiddet görüntüleri ve karşılıklı güvensizlik üretti.

AKM cephesinin dev bir iletişim yüzeyine dönüşmesi, olayların siyasî anlamını değiştiren başlıca görsel kırılmalardan biridir. Bir kültür yapısının cephesindeki büyük pankartlar, meydandaki sayısal dağılımdan bağımsız olarak televizyon kadrajında bütün protestonun arka planına yerleşti. Bu durum, örgütlerin fiilî büyüklüğü ile medyadaki görünürlüğü arasındaki farkı büyüttü. Az sayıda aktör, stratejik bir yüzeyi kontrol ederek geniş bir hareketin görsel imzasını etkileyebildi.

Buradan iki ayrı sonuç çıkar. Güvenlik makamlarının belirli ve doğrulanmış yasa dışı örgüt materyaline yönelmesi meşru bir amaç taşıyabilir. Fakat müdahalenin zamanı, yöntemi, alanı ve kuvvet kullanımı ayrıca ölçülülük denetimine tabidir. Ters yönde, polisin ölçüsüz davranmış olması pankartların niteliğini ortadan kaldırmaz. Sembol ve müdahale iki ayrı hukukî dosyadır; biri diğerini aklamaz.

41.4. 15 Haziran Kararı: Alan İçi Ayrışma ve Yönetim Sorunu

Taksim Dayanışması, 15 Haziran günü park forumlarının ardından eylemin kendi çadırı çevresinde sürdürülmesini, diğer çadırların, flamaların ve bayrakların indirilmesini duyurdu. TİHK kronolojisine göre karar doğrultusunda saat 16.00 civarında Dayanışma dışındaki bazı flama ve bayraklar indirildi; bazı gruplar ise alanda kalmayı sürdüreceklerini açıkladı.[3] Bu kayıt, Gezi alanının tek komuta merkezine bağlı olmadığını ve sembol siyaseti konusunda iç gerilim yaşandığını gösterir.

---

[2] Anadolu Ajansı, "Gezi Parkı'ndaki olayların 8. yıl dönümünde yaşananlar hâlen hafızalardaki tazeliğini koruyor," 31 Mayıs 2021. Derleme, 11 Haziran 2013'te AKM, Cumhuriyet Anıtı ve çevre binalardaki parti ve yasa dışı örgütlere atfedilen pankart, resim ve afişlerin polisçe indirildiğini aktarır. Haber, görsel malzemenin hangi kişi tarafından asıldığını tek tek kanıtlayan bir yargı belgesi değildir. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/gezi-parkindaki-olaylarin-8-yil-donumunde-yasananlar-halen-hafizalardaki-tazeligini-koruyor/2259471

Kararın varlığı iki uç iddiayı da sınırlar. Birincisi, bütün organizatörlerin radikal örgüt sembollerini benimsediği söylenemez; çünkü görünürlüğü azaltma ve alanı sadeleştirme yönünde açık bir iç karar vardır. İkincisi, "alan tamamen kendiliğinden ve hiçbir grubun etkisine açık değildi" denemez; çünkü kaldırılması gereken çadır, flama ve bayrakların birikmesi, koordinasyon ve temsil sorununun fiilen doğduğunu gösterir.

Bir toplumsal harekette alan yönetimi yalnız lojistik mesele değildir. Hangi sembolün asılacağı, hangi sloganın ortak kabul edileceği, şiddete başvuran grubun dışlanıp dışlanmayacağı ve ortak görüntünün nasıl korunacağı hareketin demokratik meşruiyetini belirler. Gezi'nin yatay ve çoğul yapısı geniş katılımı kolaylaştırmış; aynı yapı, ortak sınır koyma ve radikal aktörleri etkisizleştirme kapasitesini zayıflatmıştır.

[3] Bianet, "Gezi'nin 49 Günü: Video ve Fotoğraflarla," 30 Kasım 2013. Kronoloji, 15 Haziran günü Taksim Dayanışmasının eylemi tek çadırda sürdürme, diğer çadır, flama ve bayrakları indirme kararını aktarır. https://bianet.org/haber/gezi-nin-49-gunu-video-ve-fotograflarla-151667

Şekil 41.1 — Gezi eylem alanının sembolik dönüşüm katmanları

Dönüşüm, bütün katılımcıların aynı ideolojiye geçtiği anlamına değil; alanın temsil ve güvenlik maliyetinin arttığına işaret eder.

Kaynak: TİHK Gezi Parkı Olayları Raporu ile 2013 kronolojileri esas alınarak bu çalışma için hazırlanmıştır.

41.5. Çoğulluk ile Örgütsel Hâkimiyet Aynı Şey Değildir

Gezi'ye ilişkin saha araştırmaları, katılımcıların önemli bölümünün kendisini herhangi bir siyasî parti veya örgütle özdeşleştirmediğini, polis müdahalesi ve demokratik hak kaygıları nedeniyle alana geldiğini göstermektedir.[4] Bu bulgu, meydandaki örgüt

[4] E. Bilgiç ve Z. Kafkaslı, Gezi Parkı Araştırması, 2013. Alan araştırmasının bulguları protestocuların büyük bölümünün kendisini herhangi bir parti veya örgütle özdeşleştirmediğini göstermektedir; örneklem ve çevrim içi katılım sınırlılıkları nedeniyle sonuçlar bütün Gezi kitlesinin kesin nüfus sayımı değildir. Arşiv kopyası:

flamalarının gerçekliğini inkâr etmez; sembollerin toplam katılımcı kitlesinin örgütsel dağılımını temsil etmediğini gösterir. Görünürlük ile ağırlık aynı ölçü değildir.

Örgütlü gruplar, bireysel katılımcılara göre pankart üretme, ses sistemi kurma, nöbet tutma, disiplinli kortej oluşturma ve stratejik yüzeyleri ele geçirme bakımından daha yüksek kapasiteye sahiptir. Bu nedenle kalabalığın küçük bir bölümünü oluştursalar bile görsel kayıtlarda baskın çıkabilirler. Buna karşılık bireysel katılımcı çoğunluk, ortak bir amblem taşımadığı için kadrajda "örgütsüz" ve dağınık görünür.

Bu asimetri, araştırmacının iki veri türünü birlikte kullanmasını gerektirir: görsel-simgesel kayıtlar ve katılımcı profili araştırmaları. Yalnız anketlere bakmak alanın radikal sembol sorununu; yalnız fotoğraflara bakmak ise kitlenin heterojenliğini görünmez kılar. Sağlıklı sonuç, sembolün kimde olduğunu ve sembolsüz çoğunluğun kimlerden oluştuğunu ayrı sorularla araştırmaktır.

41.6. "Yasa Dışı Örgüt Sembolü" Nitelemesinin Doğrulama Standardı

Bir görselin "yasa dışı örgüt sembolü" olarak kayda geçirilmesi için yalnız sosyal medya yorumuna güvenilemez. Amblem veya işaretin örgüte aidiyeti, resmî listeler, kesinleşmiş yargı kararları, örgütün kendi yayınları veya güvenilir uzman incelemesiyle doğrulanmalıdır. Benzer renk, yıldız, yumruk, portre veya tarihî simge farklı hareketlerce kullanılabilir. Yanlış teşhis, hem masum kişiyi suçlar hem de gerçek örgütsel izi değersizleştirir.

İkinci doğrulama, görüntünün kendisine ilişkindir. Tarih, saat, konum, özgün dosya, çekim açısı, kesintisizlik ve önceki-sonraki kareler bilinmeden sembolün Gezi'ye, başka bir gösteriye veya farklı ülkeye ait olup olmadığı kesinleştirilemez. Özellikle daha sonraki yıllarda aynı meydanda düzenlenen anma ve protesto görüntülerinin 2013 olaylarına eklenmesi, kronolojiyi bozan yaygın bir hatadır.

Üçüncü doğrulama, kişi-fiil bağıdır. Bir pankartın görüntüde bulunması, kadrajdaki herkesin onu taşıdığı anlamına gelmez. Pankartı asan, koruyan, dağıtan, sloganı başlatan veya şiddet fiiline katılan kişiler ayrı belirlenmelidir. "Aynı karede bulunma" çevresel delildir; ceza sorumluluğu için doğrudan ve kişiselleştirilmiş delile dönüşmesi gerekir.

Tablo 41.2 — Görsel ve sembolik kanıtın doğrulama protokolü

Aşama	Kontrol sorusu	Yeterli kanıt örneği	Başlıca hata riski
Aidiyet	Sembol gerçekten hangi yapı veya geleneğe ait?	Resmî/yargısal kayıt, örgütün kendi yayını, uzman karşılaştırması	Benzer sembolleri karıştırma
Zaman-mekân	Görüntü 2013 Gezi sürecinde, iddia edilen yerde mi?	Özgün dosya, metadata, çoklu açı, eş zamanlı haber	Eski/yeni görüntüyü yanlış tarihleme
Kişi	Sembolü kim taşıdı, astı veya dağıttı?	Yüz/kimlik eşleşmesi, kesintisiz video, tanık	Karedeki herkesi fail sayma

https://www.opendata.uni-halle.de/bitstream/1981185920/109687/47/781099587.pdf

Aşama	Kontrol sorusu	Yeterli kanıt örneği	Başlıca hata riski
Kast	Kullanım bilinçli destek mi, haber verme veya eleştiri mi?	Söz, tekrar, davranış, grup bağlantısı	Nesneyi görmeyi sahiplenme sayma
Şiddet bağı	Sembol şiddet, tehdit veya kışkırtmayla birleşti mi?	Fiil, hedef, zaman ve kişi bağlantısı	Eş zamanlılığı nedensellik sayma
Genelleme	Olgu hangi aktör ve ölçek için geçerli?	Kişi/grup/alan ayrımı	Tek aktörden bütün harekete hüküm

41.7. Türk Hukukunda Üç Ayrı Dosya: Toplantı, Propaganda ve Üyelik

Anayasa'nın 26. ve 34. maddeleri, sert, rahatsız edici ve siyasî ifadeleri de koruyan ifade ve toplantı özgürlüğü çerçevesini kurar.[5] Buna karşılık 2911 sayılı Kanun, toplantının silahsız ve saldırısız niteliğini; afiş, pankart, amblem ve sloganlarla ilgili yasakları düzenler. Gezi döneminde yürürlükte olan 23. madde, yasa dışı örgütlere ait amblem ve işaretleri toplantının kanuna aykırılık sebepleri arasında sayıyordu.[6] Fakat toplantının kanuna aykırı sayılması ile her katılımcının cezalandırılması aynı sonuç değildir.

Terörle Mücadele Kanunu'nun 7/2. maddesi, Gezi'den hemen önce 6459 sayılı Kanun'la değiştirilmiş; terör örgütünün cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerini meşru gösterme, övme veya bu yöntemlere başvurmayı teşvik etme ölçütü getirilmiş; belirli amblem, resim, işaret ve slogan davranışları ayrıca düzenlenmiştir.[7] Bu normun uygulanmasında fiil tarihindeki metin, kast, sembolün kullanılış biçimi ve şiddet bağlamı birlikte incelenmelidir.

Silahlı örgüt üyeliği ise daha ağır ve farklı bir isnattır. Türk Ceza Kanunu'nun 314. maddesi bakımından bir sembol taşıma fiili, örgütsel bağa ilişkin delillerden biri olabilir; fakat üyelik için organik bağ, hiyerarşi ve faaliyetlerin süreklilik, çeşitlilik ve yoğunluğu

[5] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 26 ve 34. İfade ile silahsız ve saldırısız toplantı hakları güvence altındadır; sınırlamalar kanunilik, meşru amaç, demokratik toplum düzeninin gerekleri ve ölçülülük testlerine tabidir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[6] 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, özellikle md. 23. Gezi döneminde yürürlükte olan metin, yasa dışı örgüt ve topluluklara ait amblem ve işaretlerle suç sayılan pankart ve sloganları kanuna aykırılık sebepleri arasında saymaktaydı. Fiil tarihindeki metin ve lehe kanun ilkesi her somut dosyada ayrıca belirlenmelidir. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2911.pdf

[7] 6459 sayılı İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, md. 8; kabul 11 Nisan 2013, yürürlük 30 Nisan 2013. Değişiklik, TMK md. 7/2'de şiddet yöntemlerini meşru gösterme, övme veya teşvik etme ölçütünü ve amblem/resim/işaret taşıma biçimlerini düzenlemiştir.
https://mgm.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/21102019102042645 9km.pdf

gibi ek ölçütler aranır.[8] Bir defalık sembolik davranışı doğrudan üyelik saymak, propaganda ile üyelik arasındaki normatif farkı ortadan kaldırır.

Tablo 41.3 — Toplantı, propaganda ve örgüt üyeliği arasındaki ayrım

Hukukî alan	Temel soru	Sembolün rolü	Ek kanıt ihtiyacı
Toplantı hakkı / 2911	Toplantı silahsız ve saldırısız mı; sınırlama ölçülü mü?	Kanuna aykırılık veya müdahale gerekçesi olabilir	Kişisel davranış, uyarı, dağılma imkânı, risk
TMK 7/2 propaganda	Şiddet yöntemleri meşrulaştırılıyor, övülüyor veya teşvik ediliyor mu?	Destek açıklamasının doğrudan unsuru olabilir	Kast, bağlam, içerik, somut tehlike
TCK 314 üyelik	Örgütle organik ve hiyerarşik bağ var mı?	Yan delil veya faaliyet göstergesi olabilir	Süreklilik, çeşitlilik, yoğunluk, talimat ve irtibat
Şiddet / mala zarar	Kişi somut saldırı veya zarar fiiline katıldı mı?	Kimlik veya motivasyon verisi olabilir	Kesintisiz görüntü, adlî iz, tanık, illiyet
Siyasî/etik sorumluluk	Organizatör alanı nasıl yönetti?	Temsil ve sınır koyma kapasitesini gösterir	Çağrı, müdahale, dışlama/kaldırma çabası

41.8. Anayasa Mahkemesi: Hak Kullanımı Delil Olabilir, Otomatik Hüküm Olamaz

Anayasa Mahkemesinin örgüt üyeliği ve propaganda kararları, sembol tartışması için iki tamamlayıcı ilke sunar. Candar Şafak Dönmez kararında Mahkeme, toplantıya katılma, yayın takip etme veya siyasî faaliyet gibi anayasal hak alanındaki davranışlar üyelik mahkûmiyetinde kullanılacaksa bunların örgütsel bağ, süreklilik, çeşitlilik ve yoğunlukla nasıl birleştiğinin açıklanmasını istemiştir.[9] Bu yaklaşım, "flama gördüm, üyelik vardır" kestirmesini reddeder.

Meki Katar kararında AYM, bir marşa eşlik etme ve slogan atma nedeniyle verilen propaganda cezasını değerlendirirken ifadenin şiddeti teşvik edip etmediği ve somut koşullarda belirli bir tehlike oluşturup oluşturmadığı üzerinde durmuştur.[10] Böylece

[8] 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, md. 314; silahlı örgüt yöneticiliği ve üyeliği. Örgüt üyeliği değerlendirmesi, tek bir sembolik davranıştan ziyade örgütsel bağ, süreklilik, çeşitlilik ve yoğunluk gösteren faaliyetlerle kurulmalıdır. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf

[9] Anayasa Mahkemesi, Candar Şafak Dönmez [GK], B. No. 2015/15672, 5 Kasım 2020. Karar, anayasal hakların kullanımı niteliğindeki eylemler örgüt üyeliği mahkûmiyetinde delil yapılırken organik bağ ile süreklilik, çeşitlilik ve yoğunluk ölçütlerinin gerekçelendirilmesini arar. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/15672

[10] Anayasa Mahkemesi, Meki Katar [GK], B. No. 2015/4916, 3 Ekim 2019, özellikle §§ 51–58. Mahkeme, terör propagandası yaptırımında açıklamanın şiddete teşvik niteliği ile somut koşullarda belirli bir tehlike doğurup doğurmadığının gösterilmesini istemiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/4916

rahatsız edici veya örgütle paralel bir ifade ile terörizmin şiddet yöntemlerini yaymayı amaçlayan propaganda arasında bağlam testi kurmuştur.

Ferhat Üstündağ kararı ise toplantı içindeki yüz kapatma, slogan, flama ve kolluğa direnme gibi fiillerin başvurucunun kendisine kişiselleştirilmesini tartışır.[11] Buna karşılık Erhan Urak kararında Mahkeme, içeriği ve bağlamı şiddet yöntemlerini öven veya meşrulaştıran açıklamalar bakımından yaptırımı haklı bulmuştur.[12] İki karar birlikte okunduğunda sonuç nettir: hukuk sembolü önemsiz saymaz, fakat sembolün anlamını kişi, içerik, bağlam ve tehlikeden koparmaz.

[11] Anayasa Mahkemesi, Ferhat Üstündağ, B. No. 2014/15428, 17 Temmuz 2018. Karar, toplantıdaki yüz kapatma, slogan, flama ve şiddet iddialarının başvurucunun kendi fiiliyle ilişkilendirilmesi gerektiğini; cezai sorumluluğun kalabalığın genel davranışından otomatik çıkarılamayacağını tartışır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/15428

[12] Anayasa Mahkemesi, Erhan Urak, B. No. 2016/10657, 9 Haziran 2021. AYM, bağlamı itibarıyla terör örgütünün şiddet yöntemlerini meşru gösteren veya öven ifadeler bakımından yaptırımın ifade özgürlüğünü ihlal etmediği sonucuna varmıştır. Karar, her sembolün serbest olduğu değil, şiddet ve somut bağlam testinin belirleyici olduğu karşı örnektir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/10657

Şekil 41.2 — Sembolün hukukî ve analitik değerlendirme akışı

Kaynak: Anayasa Mahkemesi, BM Genel Yorum No. 37 ve AGİT/Venedik Komisyonu ölçütleri esas alınarak bu çalışma için hazırlanmıştır.

41.9. Uluslararası Standart: Bayrak ve Pankart Kural Olarak İfadedir

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin Genel Yorum No. 37'si, bayrak, üniforma, işaret ve pankart kullanımını kural olarak meşru ifade biçimi sayar. Toplantının mesajı ayrımcılığa, düşmanlığa veya şiddete kışkırtma sınırını aşarsa müdahale mümkündür; ancak mümkün olduğu ölçüde bütün toplantı yerine sorumlu bireylere yönelmek gerekir.[13] Bu ilke, sembolün korunmaz olduğu veya her sembolün dokunulmaz bulunduğu anlamına gelmez; müdahalenin hedefli ve gerekçeli olmasını ister.

[13] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 37 (2020), CCPR/C/GC/37, özellikle §§ 17, 50–51. Bayrak, üniforma, işaret ve pankart kullanımı kural olarak meşru ifade sayılır; şiddet veya yasaklı kışkırtma varsa mümkün olduğunca bütün toplantı yerine bireysel faile yönelinmelidir. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=eP2BaV5jzPbDD4%2F%2Bf1b9kP3lMxyPSw9M92qZdaxCUGb1hImOe%2Fgjw%2BL5yHKRzcnlVtv%2FWrMMeynUq6zCQ5NTHw%3D%3D

AGİT/ODIHR ve Venedik Komisyonu da bayrak, nişan, amblem, kostüm ve benzeri unsurları iletişim olarak değerlendirir. Tarihsel olarak acı veren veya rahatsız edici çağrışım, tek başına toplantıyı dağıtma için yeterli değildir; kamu otoritesi somut tehlike, şiddet, tehdit veya başkalarının haklarına ağır müdahale göstermelidir.[14]

AİHM'in Vajnai ve Fáber kararları, tartışmalı siyasî-tarihî sembollerin uzak ve varsayımsal risk gerekçesiyle otomatik cezalandırılmasını ölçüsüz bulur.[15] Bununla birlikte bu kararlar, faal terör örgütünün şiddetini öven veya belirli kişileri tehdit eden sembolik davranışla aynı değildir. Avrupa standardının özü, simgeyi bağlamdan koparmamak ve "açık, somut, yakın risk" ile orantılı müdahale arasında bağ kurmaktır.

Tablo 41.4 — Yargısal ve uluslararası ölçütlerin karşılaştırılması

Kaynak	Korunan başlangıç alanı	Müdahale eşiği	Bölüm için sonuç
AYM – Meki Katar	Rahatsız edici slogan ve siyasî ifade	Şiddete teşvik ve somut tehlikenin gerekçelendirilmesi	Slogan otomatik propaganda değildir
AYM – Candar Şafak Dönmez	Toplantı ve siyasî faaliyet	Organik bağ ile süreklilik/çeşitlilik/ yoğunluk	Sembol otomatik üyelik değildir
AYM – Erhan Urak	İfade hakkı	Şiddeti meşrulaştırma veya övme bağlamı	Bazı ifadeler koruma dışına çıkabilir
BM Genel Yorum 37	Bayrak, üniforma, işaret, pankart	Kışkırtma, şiddet ve izin verilen sınırlama sebepleri	Bireysel fail ile toplantı ayrılır
AGİT/Venedik	Sembolik iletişim	Somut risk ve ölçülülük	Tartışmalı çağrışım tek başına yetmez
AİHM – Vajnai/Fáber	Tarihî-siyasî sembol	Yakın ve somut kamu düzeni tehlikesi	Soyut riskle otomatik yasak olmaz

41.10. Barışçıl Katılımcı ile Sembol Taşıyan Grubun Ayrılması

Bir toplantıdaki radikal sembol, sembolü taşımayan kişinin barışçıl niteliğini kendiliğinden ortadan kaldırmaz. BM ve AİHM standartları, bazı katılımcıların şiddeti

[14] AGİT/ODIHR ve Venedik Komisyonu, Joint Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly, 3. bs., CDL-AD(2019)017rev, §§ 151–152 ve sembolik ifade bölümü. Rehber, bayrak, nişan, amblem ve benzeri sembolleri ifade özgürlüğünün parçası sayar; müdahale için somut ve yeterli gerekçe aranmasını önerir. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282019%29017rev-e

[15] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Vajnai/Macaristan, B. No. 33629/06, 8 Temmuz 2008; Fáber/Macaristan, B. No. 40721/08, 24 Temmuz 2012. AİHM, tartışmalı tarihî sembollerin soyut veya uzak risk gerekçesiyle otomatik cezalandırılmasını ölçüsüz bulmuş; şiddet, tehdit ve somut kamu düzeni riskine odaklanmıştır. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-87404 ; https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112446

veya hukuka aykırı davranışının barışçıl kişilere yüklenemeyeceğini kabul eder.[16] Bu nedenle kolluk ve yargı, alanın tamamına tek kimlik vermek yerine kişi, grup ve fiil ayrımı yapmak zorundadır.

Bu ayrım güvenlik bakımından zafiyet değil, doğru hedefleme şartıdır. Sembolü taşıyan küçük grup tespit edilmeden bütün park dağıtıldığında, barışçıl çoğunluğun hakkı ihlal edilir ve radikal grup "devlet herkese saldırıyor" anlatısıyla yeni destek kazanabilir. Tersine, sembol ve saldırı fiili görmezden gelindiğinde, şiddet kapasitesi bulunan grup barışçıl kalabalığın korumasından yararlanır.

En uygun yöntem, kesintisiz görüntü ve saha istihbaratıyla belirli kişilerin ayrıştırılması; açık uyarı; tehlikeli materyalin hedefli biçimde kaldırılması; şiddet failiyle sembolik ifade sahibinin ayrı dosyalanması ve kalan barışçıl toplantının mümkün olduğunca sürdürülmesidir. TİHK de 2911'deki geniş kanuna aykırılık anlayışını eleştirerek, bazı kişilerin şiddetinin bütün toplantıyı dağıtmak için kendiliğinden yeterli sayılamayacağını belirtmiştir.[17]

41.11. Organizatörün Sorumluluğu: Mutlak Denetim Değil, Makul Çaba

Yatay ve çok aktörlü bir harekette organizatörün her pankartı ve her katılımcıyı fiilen kontrol etmesi mümkün olmayabilir. Bu nedenle düzenleyici veya platform, bağımsız üçüncü kişilerin bütün fiillerinden kusursuz sorumlu tutulamaz. Ancak organizatörün kendi çağrıları, sahne düzeni, ortak alan kullanımı ve şiddet-simge sınırına verdiği cevap siyasî ve etik sorumluluk bakımından önemlidir.

Makul çaba ölçütü şu davranışlarda aranabilir: ortak ilkelerin önceden açıklanması; şiddet ve tehdit içeren sembollere izin verilmemesi; alan görevlileri veya arabulucular oluşturulması; tartışmalı materyalin kaldırılması için açık çağrı; şiddet grubuyla mesafe; kollukla yalnız güvenlik ve hak koruma amacıyla iletişim; olay sonrasında şeffaf açıklama. Bunların yokluğu üyelik kanıtı değildir, fakat temsil ve yönetişim zaafını gösterir.

15 Haziran'daki flama ve bayrakları azaltma kararı bu bakımdan önemli bir karşı vakadır.[18] Karar, Taksim Dayanışmasının bütün sembolleri sahiplendiği iddiasını zayıflatır. Öte yandan kararın ancak parkın boşaltılmasından hemen önce alınması ve bazı grupların uymaması, ortak sınır koymanın geciktiğini ve yatay koordinasyonun yaptırım kapasitesinin sınırlı kaldığını gösterir.

---

[16] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 37, § 17 ve § 86; bir toplantıdaki münferit şiddet eylemleri barışçıl katılımcılara yüklenemez. Kolluk, farklılaştırma ve hedefli müdahale esasına göre hareket etmelidir. Aynı yaklaşım AİHM'in 11. madde rehberinde de yer alır. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_11_eng

[17] Türkiye İnsan Hakları Kurumu, Gezi Parkı Olayları Raporu, s. 49–50. Rapor, 2911 sayılı Kanun'daki geniş kanuna aykırılık listesini eleştirir ve toplantının usulen kanuna aykırı olmasının veya bazı kişilerin şiddete başvurmasının bütün toplantının dağıtılmasını kendiliğinden haklılaştırmayacağını belirtir.

[18] Taksim Dayanışmasının 15 Haziran 2013 kararının TİHK ve Bianet kronolojilerindeki kaydı, alan yönetimi bakımından önemli bir karşı vakadır: sembolik yoğunluğu azaltma ve eylemi tek çadır çevresinde sürdürme kararı, bütün organizatörlerin yasa dışı örgüt sembollerini sahiplendiği iddiasını zayıflatır; kararın geç ve tam uygulanamamış olması ise temsil ve koordinasyon sorununun sürdüğünü gösterir.

Tablo 41.5 — Organizatör ve katılımcı sorumluluğunun ayrılması

Aktör	Beklenen davranış	Sorumluluk doğuran eşik	Yanlış genelleme
Sembolü taşıyan kişi	Kimliğini ve mesajını barışçıl biçimde ifade etme	Şiddeti övme/teşvik, tehdit, yasadaki suç unsurları	Sembolü gören herkesi destekçi sayma
Şiddet kullanan kişi	—	Somut saldırı, zarar veya tehlikeli araç kullanımı	Fiili “kalabalığın öfkesi” içinde eritme
Barışçıl katılımcı	Şiddetten uzak durma, başkasının hakkına saygı	Kendi kişisel hukuka aykırı fiili	Alandaki sembolden toplu suçluluk çıkarma
Düzenleyici/ platform	Makul önleme, ayırma, uyarı ve şeffaflık	Aktif teşvik, araç sağlama, müşterek plan veya bilinçli kolaylaştırma	Her üçüncü kişi fiilinden kusursuz sorumluluk
Kolluk	Farklılaştırılmış, gerekli ve ölçülü müdahale	Keyfî/toptan dağıtma veya aşırı güç	Bir grubun sembolüyle tüm toplantıyı düşman sayma
Medya/siyaset	Görüntüyü tarih ve aktörle doğru sunma	Bilerek yanlış bağlam ve toplu etiketleme	En çarpıcı kareyi bütün olay sayma

41.12. İki Propaganda Tekniği: Sterilleştirme ve Topyekûn Kriminalizasyon

Gezi yanlısı bazı anlatılar, yasa dışı örgüt sembollerinin görünürlüğünü “provokasyon”, “montaj” veya “önemsiz birkaç kişi” diyerek delilsiz biçimde reddetmiştir. Provokasyon ihtimali her olayda araştırılabilir; fakat bir iddia, sembolü kimin taşıdığına ilişkin kanıt sunmadan bütün görüntüleri geçersiz kılmaz. Gerçek sembol ve örgütlü şiddeti silmek, barışçıl protestoyu savunmanın zorunlu yolu değildir.

Hükûmet yanlısı bazı anlatılar ise AKM’deki veya belirli çatışma anlarındaki görüntüleri bütün Gezi’nin özeti hâline getirmiştir. “Terör örgütlerinin bayrakları vardı” önermesinden “Gezi’ye katılanların tamamı teröristti” sonucuna geçmek, hukukî ve mantıksal olarak geçersizdir. Bu genelleme, ilk çevre protestosunu, milyonlarca farklı katılımcıyı ve sembolü reddeden iç aktörleri görünmez kılar.

Her iki propaganda tekniği aynı görüntüyü farklı amaçla kullanır. Sterilleştirme, hareketin ahlâkî bütünlüğünü korumak için rahatsız edici veriyi siler. Topyekûn kriminalizasyon, siyasî muhalefetin meşruiyetini yok etmek için küçük grubun görüntüsünü çoğunluğa yükler. Akademik yöntem, görüntüyü saklamadan ölçeğini, failini ve sınırını göstermelidir.

41.13. Sembolün Temsil Maliyeti ve Hareketin Meşruiyeti

Bir meydandaki büyük pankart, taşıyan grubun sayısından daha büyük bir kamusal etki üretebilir. Kamera arka planı, sosyal medya kapak görseli ve siyasî konuşma malzemesi hâline geldiğinde sembol bütün hareketin hafızasına yapışır. Bu etki, sembolü taşımayan kişilerin ceza sorumluluğunu doğurmaz; fakat hareket açısından bir "temsil maliyeti" üretir.[19]

Temsil maliyeti üç biçimde ortaya çıkar. Birincisi, kararsız veya ilk kez protestoya katılan kişiler kendilerini güvensiz ve temsil edilmemiş hissedebilir. İkincisi, karşı taraf kendi tabanını "devlet ve toplum tehdit altında" duygusuyla konsolide eder. Üçüncüsü, protestonun somut talebi geri plana düşerek tartışma sembol, örgüt ve güvenlik eksenine kayar.

Bu nedenle radikal sembollere karşı sınır koymak devletin talebine boyun eğmek değildir. Barışçıl hareketin kendi çoğulluğunu ve meşruiyetini koruma hakkıdır. Aynı biçimde devletin sembolü bahane ederek bütün muhalefeti kriminalize etmesine karşı çıkmak da radikal örgütü savunmak değildir. Demokratik alan, iki mesafeyi aynı anda kurabilme becerisiyle güçlenir.

41.14. Güvenlik Stratejisi: Toptan Dağıtma Yerine Farklılaştırılmış Müdahale

Yasa dışı örgüt sembolünün tespiti, kolluğa sınırsız müdahale yetkisi vermez. Müdahalenin amacı belirli suç veya tehlikeyi önlemek olmalı; araç, hedef ve süre bu amaçla sınırlı tutulmalıdır. Sembolü taşıyan kişi veya grup barışçıl kalıyorsa ifade özgürlüğü ve propaganda normları dikkatle uygulanmalı; şiddet veya tehlikeli araç varsa güvenlik müdahalesi doğrudan o faile yönelmelidir.

Farklılaştırılmış müdahale, meydanın coğrafî bölümlere ayrılması, müzakere görevlileri, görüntü kaydı, tahliye koridoru, açık ve anlaşılır uyarı, sembol/şiddet grubunun barışçıl kitleden ayrılması ve sonradan delile dayalı soruşturma gibi araçlar gerektirir. Toptan ve sert müdahale kısa vadede alanı boşaltabilir; uzun vadede mağduriyet anlatısını büyütüp radikal aktörün görünürlüğünü artırabilir.

Aynı ilke organizatörler için de geçerlidir. Kollukla her temas "işbirlikçilik", radikal gruba her itiraz "harekete ihanet" sayılırsa alan, en disiplinli ve çatışmacı aktörlerin denetimine bırakılır. Demokratik protesto, kendi iç güvenliğini ve sınırlarını kurabildiği ölçüde devletin geniş müdahale gerekçesini daraltır.

41.15. Üstenci Seküler-Jakobenlik Bakımından Asimetrik Sembol Standardı

Bu kitabın ana tezi bakımından sorun, sol, sosyalist veya devrimci sembollerin varlığı değil; sembole aktörün kültürel kimliğine göre farklı hukuk ve ahlâk standardı uygulanmasıdır. Bazı seküler-seçkinci çevrelerde radikal sol sembol "gençlik öfkesi", "direniş estetiği" veya "romantik devrimcilik" olarak yumuşatılırken, başörtüsü, tekbir,

[19] Bu bölümde kullanılan "temsil maliyeti", hukukî suç isnadı değil analitik bir kavramdır. Bir meydanda yüksek görünürlüğe sahip radikal semboller, sayıca az aktörlerce taşınsa bile televizyon ve sosyal medya görüntülerinde bütün hareketin simgesi hâline gelebilir. Bu sonuç, sembolü taşımayan katılımcıların örgütsel sorumluluğunu değil, hareketin kamusal algısındaki maliyeti ifade eder.

cami veya dinî dernek sembolü daha başlangıçta rejim tehdidi olarak kodlanabilmektedir. Şiddet ve hak ölçütü yerine kültürel yakınlık ölçütü kullanıldığında asimetri doğar.

Bunun ters yönlü karşı vakası da açıktır. Muhafazakâr veya iktidar yanlısı söylem, alandaki yasa dışı örgüt pankartını bütün seküler, çevreci, genç veya muhalif katılımcıların kimliğine dönüştürdüğünde aynı toplu öz yükleme hatasını üretir. Dinî bir toplantıda radikal bir kişinin bulunması bütün dindarları suçlu yapmadığı gibi, seküler ağırlıklı bir protestoda radikal sol grubun bulunması bütün katılımcıları örgüt üyesi yapmaz.

Tutarlı ölçüt şudur: Hangi ideolojiden gelirse gelsin şiddeti öven, tehdit eden, silahlı örgütün yöntemlerini meşrulaştıran veya başkasının hakkına saldıran fiil eleştirilir ve hukukî unsurları varsa soruşturulur. Barışçıl ifade, rahatsız edici olsa bile korunur. Kişinin dini, sınıfı, kıyafeti veya siyasî çevresi delil standardını yükseltmemeli ya da düşürmemelidir.

41.16. Bölüm Sonucu: Sembolü Görmek, Kalabalığı Kaybetmemektir

Gezi sürecinde yasa dışı örgütlere atfedilen sembol, pankart ve sloganların belirli gün ve mekânlarda görünürleştiği, 11 Haziran'da AKM ve meydan çevresindeki materyalin polis müdahalesinin resmî gerekçelerinden birini oluşturduğu ve 15 Haziran'da alan içinden flama-bayrakları azaltma kararı çıktığı kaynaklarla doğrulanabilmektedir. Bu olgular, çevre protestosunun kısa sürede çok aktörlü ve sembolik rekabetin yoğun olduğu bir siyasî alana dönüştüğünü gösterir.

Aynı kaynaklar, alanın tek örgütün komutası altında olmadığını da gösterir. Katılımcı profili araştırmaları, bireysel ve örgütsüz katılımın genişliğine; kaldırma kararı ise organizatörler ile bazı gruplar arasındaki mesafeye işaret eder. Bu nedenle sembolü inkâr etmek de sembolü bütün kalabalığa yüklemek de kanıtla bağdaşmaz.

Hukukî değerlendirme dört adımda kurulmalıdır: sembolün aidiyeti doğrulanmalı, taşıyan kişi ve kast belirlenmeli, şiddet veya somut tehlike bağı incelenmeli, sonuç yalnız kanıtlanan aktör ve fiil ölçeğinde ifade edilmelidir. Propaganda ile üyelik; sembolik ifade ile şiddet; organizatörün siyasî sorumluluğu ile üçüncü kişinin cezai fiili birbirine karıştırılmamalıdır.

Sıradaki bölüm, Gezi sürecinde dolaşıma giren iddiaları kanıt kartlarıyla sınıflandırır; dinî mekânlara ve dindar yurttaşlara ilişkin iddialar ile protesto yanlısı ağlarda yayılan yanlış içerikler aynı doğrulama ölçütüne tabi tutulur.

Tablo 41.6 — Bölüm 41 kanıt ve hüküm matrisi

Kod	Kanıt kümesi	Bölüm hükmü	Sınır / sonraki adım
A1	Anayasa, 2911, 3713/6459 ve TCK 314	Sembol, toplantı, propaganda ve üyelik ayrı hukukî kategorilerdir	Fiil tarihindeki metin ve lehe kanun ayrıca incelenir
A2	TİHK 2014 raporu ve 2013 kronolojileri	11 ve 15 Haziran, sembolik dönüşümün kritik eşikleridir	Her materyalin faili raporda tek tek gösterilmez

Kod	Kanıt kümesi	Bölüm hükmü	Sınır / sonraki adım
A2	AYM kararları	Kişiselleştirme, şiddet bağlamı ve somut tehlike gerekir	Kararlar farklı olaylara aittir; Gezi'ye otomatik uygulanmaz
A2	BM, AGİT/Venedik ve AİHM standartları	Bayrak ve pankart kural olarak ifadedir; somut risk yoksa toplu yasak ölçüsüzdür	Faal terör örgütü ve şiddet bağlamı ayrıca değerlendirilir
B	Katılımcı saha araştırmaları	Görünür örgüt sembolleri bütün kitlenin örgütsel kimliğini göstermez	Örneklem sınırlılıkları nedeniyle kesin nüfus sayımı değildir
K	15 Haziran kaldırma kararı	Organizatörlerin sembollere yekpare destek verdiği iddiasını sınırlar	Kararın geçliği ve uygulanma kapasitesi ayrıca eleştirilir

BÖLÜM 42

GEZİ DEZENFORMASYON ENVANTERİ

Söylenti, hata, propaganda ve sonradan doğrulanan olguyu ayırmak

BÖLÜMÜN TEZİ

Gezi süreci, Türkiye'de hem yurttaş gazeteciliğinin hem de dijital bilgi düzensizliğinin kitlesel ölçekte görünür hâle geldiği bir eşiktir. Ana akım medyanın ilk günlerde olayları yetersiz veya gecikmeli aktarması, hızla genişleyen protestonun bilgi ihtiyacını sosyal medyaya taşımıştır. Bu ağlar polis müdahalesini, yaralanmaları ve meydandaki gelişmeleri görünür kılarken; doğrulanmamış ölüm sayıları, eski veya yabancı fotoğraflar, kimliği belirsiz kişiler, kimyasal madde iddiaları ve siyasî tarafların birbirini şeytanlaştıran anlatıları da aynı hızla dolaşıma girmiştir.[202122]

Bölümün temel bulgusu, Gezi'ye ilişkin bilgi kirliliğinin tek yönlü olmadığıdır. Protestoyu destekleyen hesaplar arasında gerçek görüntünün yanlış yer ve tarihle sunulması, tanık sözünün kesin olguya dönüştürülmesi ve teknik terimlerin yanlış çevrilmesi görülmüştür. Hükûmet yanlısı siyaset ve medya alanında ise kanıtı ortaya konmamış saldırı anlatıları, toplu ahlak suçlamaları ve gerçekmiş gibi tasarlanan sahte röportajlar etkili olmuştur. Uluslararası medya da fotoğraf altyazısı ve bağlam hataları yapmıştır. Aynı kanıt standardı uygulanmadığında "bizim hatamız acele, onlarınki propaganda" şeklindeki çift ölçü hakikatin yerini kimlik sadakatine bırakır.

Bu nedenle envanter, her yanlış içeriği "dezenformasyon" diye etiketlemez. Dezenformasyon, bilginin yanlış olduğunu bilerek ve belirli bir etki üretmek amacıyla yaymayı gerektirir. İlk anda doğru sanılarak paylaşılan içerik yanlış bilgi; bağlamı kırpılmış gerçek içerik eksik veya yanıltıcı bilgi; henüz doğrulanmamış iddia söylenti; kasıt ve koordinasyon delili bulunan örnek ise dezenformasyondur. Aynı iddia, yeni deliller geldikçe sınıf değiştirebilir. Araştırmanın amacı taraf seçmek değil, ilk iddia ile nihai kanıt arasındaki mesafeyi kayda geçirmektir.

---

[20] Erkan Saka, "Sosyal Medya Üzerinden Haber Doğrulama Süreçleri: Gezi Parkı Direnişi/Olaylarına Bir Bakış," İnternet ve Sokak içinde (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 257–278. Çalışma, Gezi'yi Türkiye'de sosyal medya haberciliği ve doğrulama pratikleri bakımından dönüm noktası olarak ele alır. https://www.academia.edu/11806899/Sosyal_Medya_%C3%9Czerinden_Haber_Do%C4%9Frulama_S%C3%BCre%C3%A7leri_Gezi_Park%C4%B1_Direni%C5%9Fi_Olaylar%C4%B1na_Bir_Bak%C4%B1%C5%9F

[21] Onur Varol, Emilio Ferrara, Christine L. Ogan, Filippo Menczer ve Alessandro Flammini, "Evolution of Online User Behavior During a Social Upheaval," 2014. Araştırma, 25 günlük Gezi döneminde 2,3 milyondan fazla tweeti incelemiştir. https://arxiv.org/abs/1406.7197

[22] Nicole Pope, "A Sliver of Hope Emerges for a More Independent Press in Turkey," Committee to Protect Journalists, Attacks on the Press in 2013. Yerel ana akım medyanın ilk günlerdeki sınırlı yayınını ve sosyal medyaya yönelişi ele alır. https://www.refworld.org/reference/annualreport/cpj/2014/en/99158

42.1. Kavramları Ayırmak: Yanlış Bilgi, Dezenformasyon ve Propaganda

"Yalan haber" ifadesi, olgunun neden ve nasıl yanlış üretildiğini çoğu zaman gizler. Kullanıcı eski bir fotoğrafı güncel sanarak paylaşmış olabilir; gazeteci doğrulamadan acele etmiş olabilir; siyasî aktör belirsiz tanıklığı kesin hüküm gibi sunabilir; örgütlü ağ aynı içeriği bilinçli biçimde çoğaltabilir. Bu fiillerin toplumsal sonucu benzer görünse de etik ve hukukî sorumlulukları aynı değildir. Kasıt, ilk kaynak, düzeltme davranışı, koordinasyon ve erişim düzeyi ayrı ayrı incelenmelidir.

Tablo 42.1 — Bilgi düzensizliği sınıflandırma matrisi

Kategori	Tanım	Ayırt edici ölçüt	Örnek hüküm
Doğru bilgi	Özgün kayıtlar ve bağımsız kaynaklarla doğrulanan olgu	Kaynak, zaman, yer ve bağlam uyumlu	"Polis memurunun mermisiyle ölüm"
Yanlış bilgi	Yanlışlığı bilinmeden veya yeterli kontrol yapılmadan yayılan içerik	Kasıt gösterilemiyor; kaynak hatalı	Eski fotoğrafın Gezi'ye ait sanılması
Dezenformasyon	Yanlışlığı bilinerek siyasî/toplumsal etki amacıyla üretilen içerik	Kasıt, tasarım, koordinasyon veya düzeltmeyi reddetme	Gerçek röportaj görünümü verilmiş kurmaca metin
Bağlamı eksik	Görüntü/olgu doğru; tarih, yer, öncesi veya sonrası saklanmış	Gerçek parça yanlış genel sonuca bağlanıyor	Miting fotoğrafının protesto galerisine konması
Abartılı	Olgusal çekirdek var; sayı, kapsam veya kesinlik büyütülmüş	Kanıtın taşıyabileceğinden daha geniş hüküm	Tek olaydan bütün gruba suç isnadı
Doğrulanamayan	Lehte ve aleyhte yeterli kayıt bulunmayan iddia	Kaynak zinciri eksik; yokluk da kesin değil	Kamera alanı dışına ilişkin mutlak iddia

Şekil 42.1 — Bir iddianın doğrulama yaşam döngüsü

Kaynak: Yazarın doğrulama protokolü; gazetecilik, dijital adli inceleme ve kanıt hiyerarşisi ilkelerinden hareketle hazırlanmıştır.

42.2. Bilgi Boşluğu ve Hız: Söylentiyi Büyüten Ortam

Yanlış bilginin yayılma koşullarını anlamadan yalnız paylaşan kişileri suçlamak eksik kalır. Gezi’nin ilk günlerinde televizyonların yemek, eğlence veya belgesel programları yayımlaması, sokaktaki görüntü ile ekran arasındaki güven krizini büyüttü. Ana akım kanalların gecikmesi, sosyal medyayı yalnız alternatif haber kaynağı değil, acil durum haberleşme sistemi hâline getirdi. Bu sistemin editörü, arşiv sorumlusu ve hukuk servisi

yoktu; güven çoğu zaman hesabın kimliğine, takipçi sayısına veya duygusal yakınlığa dayanıyordu.[23]

Varol ve arkadaşlarının 25 günlük dönem için incelediği 2,3 milyondan fazla tweet, çevrim içi konuşmanın sokaktaki polis müdahalesi ve siyasî açıklamalarla karşılıklı etkileşim içinde olduğunu gösterir.[24] Hız, yaralıya ulaşma veya güvenli güzergâh bildirme bakımından hayat kurtarıcı olabilir. Fakat aynı hız; "orada bir kişi öldü", "şu hastane basıldı", "bu fotoğraf az önce çekildi" gibi teyitsiz cümlelerin birkaç dakika içinde binlerce kişiye ulaşmasına da imkân verir. İletişim boşluğu ne kadar büyürse, en güçlü görüntü ve en kesin dil o kadar hızlı güven kazanır.

Tablo 42.2 — Gezi'de söylenti üretimini hızlandıran etkenler

Etken	Bilgi ihtiyacına etkisi	Yanlışlık riski	Gerekli tedbir
Ana akım medyanın gecikmesi	Sosyal medyayı birincil kaynağa dönüştürdü	Editoryal filtresiz akış	Birden fazla saha kaynağı
Polis–gösterici çatışmasının hızı	Anlık güzergâh ve sağlık bilgisi ihtiyacı yarattı	Eski mesajın yeni sanılması	Saat ve konum etiketi
Yüksek duygusal gerilim	Dayanışma ve tepkiyi büyüttü	Kesinlik ve abartı eğilimi	İhtiyatlı dil ve kaynak açıklaması
Kimlik kutuplaşması	Güveni "bizden olan hesaba" bağladı	Karşıt kanıtı reddetme	Aynı standardı bütün taraflara uygulama
Görsel içeriğin gücü	Olayı görünür ve paylaşılabilir kıldı	Eski/yabancı görüntü, kırpma	Tersine görsel arama ve özgün dosya
Düzeltmenin geç gelmesi	Yeni bilgi üretildi	İlk izlenimin kalıcılaşması	Başlık ve arşiv güncellemesi

42.3. Envanter Yöntemi: İddiadan Kanıt Kartına

Bir paylaşımın ekran görüntüsü, iddianın dolaşımını kanıtlar; doğruluğunu kanıtlamaz. Bu bölümde her vaka için altı alan aranmıştır: ilk veya en erken erişilebilir paylaşım, özgün kaynak, tarih ve mekân, karşı kanıt, düzeltme davranışı ve hukukî/idarî sonuç. Kişinin daha sonra mesajını silmesi kasıt göstergesi olabilir; fakat tek başına yeterli değildir. Silme, yanlışın fark edilmesi veya güvenlik kaygısıyla da açıklanabilir. Buna karşılık yanlışlığı açıklandıktan sonra aynı içeriğin yeni başlıklarla tekrar dolaşıma sokulması, kasıt değerlendirmesini güçlendirir.

Kanıt kartı, "iddia tamamen doğru mu?" sorusundan önce "iddianın hangi parçası doğrulanıyor?" sorusunu sorar. Örneğin TOMA suyuna irritan madde karıştırıldığı

[23] Bk. dn. 22.

[24] Bk. dn. 21.

olgusu ile Vietnam Savaşı'ndaki Agent Orange kullanıldığı iddiası aynı değildir. Camiye eylemcilerin sığındığı ve yaralıların tedavi edildiği olgusu ile camide topluca içki içildiği iddiası ayrı sınanmalıdır. Bir kadının saldırıya uğradığını söylemesi ciddiye alınmalıdır; fakat bütün gösterici grubuna yöneltilen ayrıntılı suçlama, kamera, teşhis ve adlî kayıtlarla ayrıca desteklenmelidir.

- İlk kaynak kuralı: Haber kopyası yerine ilk video, tanık, kurum yazısı veya mahkeme kaydı aranır.
- Zaman–mekân kuralı: Görüntünün dosya tarihi, hava, mimari, plaka, tabela ve gölge gibi unsurları karşılaştırılır.
- Parça–bütün kuralı: Doğru bir görüntünün hangi genel hükmü gerçekten taşıyabildiği belirlenir.
- Düzeltme kuralı: Yanlışın fark edilmesinden sonra başlık, paylaşım ve arşivde ne yapıldığı kaydedilir.
- Kasıt kuralı: Dezenformasyon etiketi için yanlışlık bilgisi, amaç veya koordinasyon göstergesi aranır.

42.4. Protesto Yanlısı Ağlarda Yanlış ve Eksik İddialar

Gezi yanlısı sosyal medya akışında en çok yayılan hata türlerinden biri, görüntünün ait olduğu yer ve zamanı yanlış belirlemeydi. Suriye'den, başka ülkelerdeki gösterilerden veya Türkiye'de daha önce yaşanmış olaylardan alınan fotoğraflar "az önce Taksim'de" başlığıyla paylaşıldı. Bazı yüksek takipçili hesaplar, kaynağın güvenilirliğini yalnız benzer siyasî tutumdan çıkardı. Bu hataların bir bölümü kullanıcılar ve yurttaş gazeteciliği kolektifleri tarafından saatler içinde düzeltildi; bir bölümü ise ekran görüntüsü hâlinde yaşamaya devam etti.[25]

"Portakal gazı/Agent Orange" vakası, teknik terimin yanlış çevrilmesi ve kullanıcı platformunun kurumsal haber sanılması bakımından öğreticidir. CNN iReport'a yüklenen kullanıcı içeriği, CNN'in editoryal olarak doğruladığı haber gibi algılandı.[26] Oysa Agent Orange, Vietnam Savaşı'nda kullanılan dioksinle kirlenmiş herbisit karışımının adıdır; turuncu renkli gösteri gazı anlamına gelmez. 3 Haziran 2013'te yayımlanan erken bir doğrulama yazısı, Gezi'de Agent Orange kullanıldığına dair tıbbi veya kimyasal kanıt bulunmadığını açıkça belirtti.[27]

Buna karşın "Agent Orange iddiası yanlıştı" sonucundan "TOMA suyunda hiçbir kimyasal/irritan yoktu" sonucu çıkarılamaz. Türkiye İnsan Hakları Kurumu raporu, İçişleri Bakanlığının bilgi notuna dayanarak TOMA araçlarında Jenix adlı OC içerikli göz yaşartıcı gaz mühimmatı kullanıldığını kaydetti; İHD de ürün bidonlarına ilişkin görsel tespiti aktardı.[2829] Doğru sınıflandırma şöyledir: Vietnam tipi Agent Orange kullanıldığı iddiası kanıtsız/yanlış; OC içerikli irritanın suyla uygulanması ise resmî

[25] Erkan Saka, a.g.e. Çalışmada 140Journos, İnsan Haber, Gezi Gerçekler ve benzeri yurttaş gazeteciliği ağlarının kaynak kontrolü ve düzeltme yaptıkları; yüksek takipçili aktivist hesapların da yanlış içerik paylaşabildiği, bazı düzeltmelerin saatler içinde yayımlandığı belirtilir.

[26] Erkan Saka, a.g.e. Yazar, Gezi sürecinde "portakal gazı" iddiasının CNN iReport kaynaklı kullanıcı içeriğinin CNN'in doğrulanmış haberi sanılmasıyla güvenilirlik kazandığını; farklı eğilimlerdeki kolektiflerin doğrulama ve düzeltme faaliyetleri yürüttüğünü aktarır.

[27] 5Harfliler/Yalansavar, "#GeziParkı'nda Hatalı Bilgi Temizliği: Portakal Gazı," 3 Haziran 2013. Yazı, Agent Orange'ın renkli bir gösteri gazı değil, Vietnam'da kullanılan herbisit karışım olduğunu; Gezi'de kullanıldığına dair tıbbi/kimyasal kanıt bulunmadığını belirtmiştir.
https://www.5harfliler.com/geziparkinda-hatali-bilgi-temizligi-portakal-gazi/

rapora geçmiş doğrulanmış bir olgudur. Bir yanlış etiket, gerçek kullanım tartışmasını ortadan kaldırmaz.

Ölüm ve gerçek mermi iddialarında da iki uçtan kaçınmak gerekir. Olayların ilk saatlerinde adı, hastanesi ve kayıt numarası verilmeyen yüksek ölüm sayıları doğrulanmamış söylentiydi. Fakat "polis gerçek mermi hiç kullanmadı" veya "bütün ölüm haberleri yalandı" genellemesi de doğru değildir. Anayasa Mahkemesi kararında Ethem Sarısülük'ün polis memurunun silahından çıkan mermiyle başından yaralandığı ve daha sonra öldüğü olay ayrıntılı biçimde incelenmiştir.[30] Böylece erken, isimsiz sayı iddiaları ile sonradan adlî kayıtla doğrulanan ölüm olgusu birbirinden ayrılır.

Tablo 42.3 — Protesto yanlısı dolaşımda seçilmiş iddialar

İddia	Erişilebilir kanıt	Nihai sınıf	Gerekçe / sınır
"Agent Orange kullanıldı"	Renk ve iReport paylaşımı; kimyasal/tıbbi doğrulama yok	Yanlış / kanıtsız	Agent Orange ile turuncu gösteri gazı birbirine karıştırıldı
"TOMA suyu yalnız saf suydu" karşı iddiası	TİHK ve İçişleri bilgi notunda Jenix OC kullanımı	Yanlış karşı genelleme	Agent Orange yanlış olsa da OC irritanı doğrulandı
Eski/yabancı fotoğraflar Gezi görüntüsü diye paylaşıldı	Tersine görsel arama ve eski yayın tarihleri	Yanlış atıf	Görüntü gerçek; olay, tarih veya yer yanlış
İlk saatlerde yüksek ölüm sayıları	İsimsiz paylaşımlar; sağlık/adlî kayıt eksik	Doğrulanamayan	Sayı ve kişi listesi olmadan kesinleştirilemez
"Gerçek mermi hiç kullanılmadı"	Ethem Sarısülük dosyası	Yanlış	Adlî ve yargısal kayıt polis silahından çıkan mermiyi doğruluyor
Her ağır yaralanma kasıtlı hedef alma sonucuydu	Vaka bazında farklı balistik ve olay kaydı	Aşırı genelleme	Her yaralanma için fail, araç ve kast ayrıca incelenmeli

[28] Türkiye İnsan Hakları Kurumu, Gezi Parkı Olayları Raporu (Rapor No. 2014/03), 2014, s. 65. İçişleri Bakanlığının bilgi notuna göre TOMA araçlarında "Jenix" adlı OC içerikli göz yaşartıcı gaz mühimmatı kullanıldığı kaydedilmiştir. Bu olgu, Agent Orange iddiasından farklıdır. https://serdargunes.files.wordpress.com/2013/07/gezi-parkc4b1-olaylarc4b1-raporu-yayc4b1nlandc4b1_2010_tihk.pdf

[29] İnsan Hakları Derneği, "Gezi Parkı Direnişi ve Sonrasında Yaşananlara İlişkin Değerlendirme Raporu," 17 Temmuz 2013. Rapor, TOMA suyuna OC içerikli Jenix ürününün karıştırıldığına ilişkin görüntü ve ürün tespitini aktarır. https://www.ihd.org.tr/icerik/gez-parki-dren-ve-sonrasinda-yaananlara-lkn-deerlendrme-raporu-17-07-2013/

[30] Anayasa Mahkemesi, Cem Sarısülük ve diğerleri, B. No. 2015/16451. Kararda Ethem Sarısülük'ün polis memurunun silahından çıkan mermiyle başından yaralandığı ve hayatını kaybettiği olayın soruşturma ve yargılama süreci incelenmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/16451

42.5. Kabataş İddiası: Tanıklık, Kamera ve Genelleme

Kabataş vakası, kişisel bir saldırı beyanının kısa sürede bütün Gezi kitlesini tanımlayan siyasî sembole dönüşmesidir. Başörtülü bir kadın, bebeğiyle birlikte kalabalık bir grup tarafından ağır fiziksel ve cinsel saldırıya uğradığını söyledi. İddia, dönemin başbakanı ve çok sayıda köşe yazarı tarafından ayrıntıları kesinleşmiş olay gibi kamuoyuna aktarıldı. Kadına yönelik şiddet iddiası elbette ciddiyetle soruşturulmalıdır; başörtülü olması sebebiyle peşinen yalan söylediğini varsaymak da dışlayıcı bir tutum olur. Ancak mağdur beyanını desteklemek ile bütün ayrıntıları doğrulanmış olgu saymak aynı değildir.

Daha sonra yayımlanan kamera görüntüleri ve polis incelemesine ilişkin haberlerde, kadının bölgede bulunduğu yaklaşık on beş dakikalık kesitte tarif edilen 80–100 kişilik, üstü çıplak ve deri eldivenli grup tespit edilmedi; müştekinin görüntülerden kimseyi teşhis edemediği aktarıldı.[31] Dönemin İstanbul Valisi de iddiayı destekleyen bir görüntü görmediğini, bununla birlikte başka kayıtların bulunabileceğini söylemişti.[32] Bu nedenle bilimsel hüküm “bütün zaman ve mekânda hiçbir saldırı imkânsızdı” değildir. Daha dar ve güçlü hüküm şudur: Kamuoyuna sunulan ayrıntılı kitlesel saldırı anlatısı, erişilebilen kamera ve polis incelemesiyle doğrulanmamış; mevcut görüntüler anlatının ana unsurlarıyla ciddi biçimde çelişmiştir.

Vakanın dezenformasyon boyutu, ilk beyanın kendisinden çok, doğrulanmamış ayrıntıların siyasî kesinlik ve toplu suçlama üretmek için kullanılmasıdır. Görüntüler ortaya çıktıktan sonra ilk iddiayı aynı kesinlikle sürdürenler, düzeltme yükümlülüğü taşır. Buna karşılık “bir başörtülü kadın Gezi’yi karalamak için baştan kurgu yaptı” hükmü de kişinin kastını kanıtlayan bağımsız veri olmadan kurulamaz. Envanter, olayın doğrulanmayan unsurlarını saptar; kişinin iç dünyası hakkında delilsiz hüküm vermez.[33]

42.6. Bezmialem Valide Sultan Camii: Sığınma, Tahribat ve İçki İddiası

Dolmabahçe’deki Bezmialem Valide Sultan Camii, çatışma sırasında yaralıların taşındığı ve gönüllü sağlıkçıların müdahale ettiği bir sığınma alanına dönüştü. Camiye ayakkabıyla girildiği, içeride tıbbi atık, kan ve yoğun kargaşa oluştuğu; kapı ve camların zarar gördüğü yönündeki kayıtlar, mekânın olağan ibadet düzeninin ciddi biçimde bozulduğunu gösterir. Bu olguların eleştirilmesi meşrudur. Fakat bunlar, cami içinde topluca alkol tüketildiği iddiasını otomatik olarak kanıtlamaz.

Müezzin Fuat Yıldırım’ın farklı tarihlerde aktarılan beyanlarında, içerideki kalabalığın bir kısmının dışarıda alkol almış veya sarhoş göründüğünü söylediği; cami içinde içki içildiğini gördüğünü söylemediği anlaşılmaktadır.[3435] Sonraki ceza yargılamasında verilen mahkûmiyetin de “camide içki içmek” değil, ibadethaneyi

[31] Bianet, “Polis Kabataş’ta Çıplak, Deri Eldivenli Kimseyi Bulamadı,” 12 Mart 2015. Haber, polis raporuna ve kamera incelemesine göre tarif edilen 80–100 kişilik saldırgan grubun görüntülerde tespit edilemediğini, müştekinin kimseyi teşhis edemediğini aktarır. https://bianet.org/haber/polis-kabatas-ta-ciplak-deri-eldivenli-kimseyi-bulamadi-162878

[32] Hürriyet Daily News, “Istanbul governor says he has not seen footage of alleged attack on headscarved woman,” 25 June 2013. Dönemin valisi, iddiayı destekleyen görüntü görmediğini, başka kayıtların bulunabileceğini söylemiştir. https://www.hurriyetdailynews.com/istanbul-governor-says-he-has-not-seen-footage-of-alleged-attack-on-headscarved-woman-49497

[33] Bu bölümün “doğru/yanlış” hükümleri, erişilebilen kamusal kayıtlara göre verilmiştir. Görüntünün kapsamadığı zaman veya mekânlar için mutlak yokluk sonucu çıkarılmamış; “doğrulanmadı”, “mevcut kayıtlarla çelişiyor” ve “yanlış” etiketleri ayrı tutulmuştur.

kirletmek fiiline dayandığı aktarılmıştır.[36] Bir bira kutusunun sonradan bulunması, kutunun kime ait olduğu ve nerede tüketildiği belirlenmeden toplu içki iddiasını ispatlamaz.

Bu vakanın doğru sınıflandırması karma sonuçtur: Camiye büyük bir kalabalık sığınmış, yaralılar tedavi edilmiş, ibadethane düzeni bozulmuş ve kirlenmiştir; ancak "eylemciler camide topluca bira içti" anlatısı doğrudan tanık veya mahkeme tespitiyle doğrulanmış değildir. Protesto yanlısı anlatının "camide hiçbir zarar ve düzensizlik olmadı" demesi nasıl eksikse, hükûmet yanlısı anlatının bir kutu veya dışarıda alkollü olma hâlinden toplu kutsal mekân saygısızlığı üretmesi de kanıt sınırını aşar.

Tablo 42.4 — Kabataş ve cami iddialarında olgu–yorum ayrımı

Vaka unsuru	Doğrulanan çekirdek	Doğrulanmayan / tartışmalı parça	Hüküm
Kabataş'ta kadının bulunması	Kadın ve bebeği belirtilen bölgede görüntüleniyor	Tarif edilen kitlesel saldırı grubu ve ayrıntılar	Mevcut görüntülerle doğrulanmadı; ana unsurlarla çelişiyor
Başörtüsü üzerinden hedef alma	Beyan içinde yer alıyor	Bağımsız görüntü, teşhis veya fail tespiti	Doğrulanamayan
Camiye sığınma	Yoğun çatışmada yaralılar ve kalabalık camiye girdi	Sığınmanın baştan planlı "işgal" olduğu	Sığınma ve sağlık kullanımı doğrulandı
Caminin kirlenmesi / zarar	Kan, tıbbi atık, ayakkabı ve fiziksel düzensizlik kayıtları	Her kişinin aynı fiilden sorumlu olduğu	Olgusal çekirdek doğru; toplu fail genellemesi yanlış
Camide alkol tüketimi	Dışarıda alkollü görünenler ve sonradan bulunan kutu anlatısı	Cami içinde topluca içildiğini gören doğrudan tanık	Kanıtlanmadı
Mahkeme sonucu	İbadethaneyi kirletme üzerinden hüküm	Alkol tüketiminin yargı kararıyla sabit olduğu	Yanlış sunum

[34] Anadolu Ajansı, "Müezzin Yıldırım Gezi'de yaşadıklarını anlattı," 22 Kasım 2014. Fuat Yıldırım, caminin yaralıların tedavi edildiği, panik içindeki kalabalığın sığındığı bir mekâna dönüştüğünü; içeride bulunanların bir kısmının dışarıda alkol aldığını düşündüğünü anlatmıştır. Haber, cami içinde alkol tüketimini gördüğüne dair doğrudan bir beyan aktarmamaktadır. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/muezzin-yildirim-gezide-yasadiklarini-anlatti/99118

[35] Bianet, "Dolmabahçe Camii'nde İçki İçilmedi," 2013. Müezzin Fuat Yıldırım'ın cami içinde içki içildiğini görmediğine ilişkin beyanını ve caminin yaralılar için kullanıldığını aktarır. https://bianet.org/haber/dolmabahce-camii-nde-icki-icilmedi-147377

[36] T24, "Camide bira içildi davasında karar," 2015. Mahkemenin sanıkları camide alkol içmekten değil, ibadethaneyi kirletme suçundan mahkûm ettiği aktarılmıştır. https://t24.com.tr/haber/camide-bira-icildi-davasinda-karar,300988

42.7. Hükûmet Yanlısı Medyada Üretilmiş Sahte İçerik: Amanpour Örneği

Takvim gazetesinin Christiane Amanpour adına yayımladığı "röportaj", yanlışlık ile bilinçli kurgu arasındaki farkı gösteren en açık örneklerden biridir. Metin gerçek bir söyleşi görünümünde tasarlandı ve Amanpour'a CNN'in Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak için ödeme aldığı yönünde itiraflar atfedildi. Gazete daha küçük bir notta röportajın gerçek olmadığını kabul etti; muhabir de bunun CNN yayınlarına karşı bir karşılık olduğunu savundu. CPJ raporu, bu örneği kutuplaşmış medya ortamında yeni bir dip nokta olarak kaydetti.[37][38]

Burada kasıt tartışması diğer vakalardan daha açıktır: Gazete, gerçek olmayan görüşmeyi bilerek üretmiş; gerçek röportajın görsel ve dilsel kalıplarını kullanmıştır. Küçük bir "kurgu" notu, manşetin ve atfedilen sözlerin yanıltıcı etkisini ortadan kaldırmaz. Satir veya ironi savunusu için okuyucunun kurgu olduğunu manşet seviyesinde anlayabilmesi gerekir. Gerçek kişinin adı ve itibarı kullanılarak "itiraf" üretildiğinde, içerik yalnız propaganda değil, açık bir dezenformasyon örneği hâline gelir.

Bu vaka, yanlış bilginin yalnız anonim sosyal medya hesabından çıkmadığını gösterir. Kurumsal gazete; baskı, dağıtım, arşiv ve editoryal otorite sayesinde söylentiye kıyasla daha güçlü güven üretir. Bu nedenle profesyonel medyanın düzeltme yükümlülüğü sıradan kullanıcıdan daha ağırdır. "Karşı taraf da yalan söylüyor" gerekçesi, sahte röportaj üretmeyi gazetecilik yöntemi hâline getiremez.

42.8. Uluslararası Medyanın Bağlam Hataları: CNN Fotoğrafı

Gezi döneminde uluslararası medya kuruluşlarının yaptığı her hata gizli operasyon kanıtı değildir; fakat tarafsızlık iddiasını ve Türkiye kamuoyundaki güvensizliği etkiler. CNN'in "Türkiye'de hükûmet karşıtı protestolar" başlıklı fotoğraf galerisinde, AK Parti'nin Kazlıçeşme'de düzenlediği "Millî İradeye Saygı" mitingine ait bir fotoğraf da yer aldı.[39] Fotoğraf altyazısında mitingin Erdoğan'ı dinlemek için toplandığı belirtilse bile, galerinin üst başlığı ve görsel dizisi bağlam karışıklığı üretti. CNN yöneticisinin daha sonra altyazı/bağlam hatası nedeniyle üzüntü bildirdiği aktarıldı.[40]

Bu olay "CNN bütün Gezi görüntülerini sahteledi" sonucunu taşımaz. Fakat tek fotoğraf hatası da önemsiz sayılamaz: Görsel galeriler başlıktan daha hızlı tüketilir ve kullanıcı, destek mitingini protestocu kalabalık sanabilir. Doğru hüküm, "uluslararası

[37] Nicole Pope, a.g.e. CPJ raporu, Takvim gazetesinin Christiane Amanpour'a atfettiği, ücret karşılığı Türkiye'yi istikrarsızlaştırdığını söylediği sahte röportajı kutuplaşmış medya ortamında "yeni bir dip nokta" olarak niteler.

[38] Hürriyet Daily News, "'Shame on you,' Amanpour reacts to Turkish daily that published fake interview," 18 Haziran 2013. Haber, Takvim'in metnin gerçek olmadığını küçük bir notla kabul ettiğini ve Amanpour'un tepki verdiğini aktarır. https://www.hurriyetdailynews.com/shame-on-you-amanpour-reacts-to-turkish-daily-that-published-fake-interview-49022

[39] Anadolu Ajansı, "CNN's AK Party rally photo confusing," 17 Haziran 2013. CNN'in "Türkiye'de hükûmet karşıtı protestolar" başlıklı fotoğraf galerisinde AK Parti'nin Kazlıçeşme mitingine ait bir kareyi de kullandığını aktarır. https://www.aa.com.tr/en/turkey/cnns-ak-party-rally-photo-confusing/238111

[40] Hürriyet Daily News, 15 Temmuz 2013; CNN'in fotoğraf bağlam hatası için üzüntü bildirdiğini aktarır. https://www.hurriyetdailynews.com/cnn-regrets-photo-caption-error-in-gezi-protests-coverage-report--50740

medya kasıtlı darbe operasyonu yaptı" değil; CNN'in doğrulanmış bir bağlamlandırma hatası yaptığı ve sonradan bunu kabul ettiğidir. Kasıt konusunda ilave veri yoksa hata, dezenformasyon değil yanlış editoryal bağlamlandırma olarak sınıflandırılmalıdır.

Tablo 42.5 — Kurumsal medyada seçilmiş yanlışlıklar

Kaynak / içerik	Yanlışlığın türü	Kasıt göstergesi	Sınıflandırma
Takvim — Amanpour "itiraf röportajı"	Gerçek kişiye kurmaca söz atfı	İçeriğin gerçek olmadığının üretici tarafından bilinmesi	Dezenformasyon / propaganda
CNN — AK Parti miting fotoğrafı	Fotoğrafın protesto galerisi içinde yanlış bağlamlandırılması	Kasıt kanıtı yok; sonradan üzüntü/düzeltme	Editoryal hata / bağlam eksikliği
Ana akım TV'nin ilk gün sessizliği	Olayın önemini yansıtmayan yayın tercihi	Sahiplik, siyasî baskı ve risk değerlendirmesi tartışmalı	Eksik habercilik; tek başına sahte haber değil
Sosyal medya ekran görüntüsü haberciliği	İlk kaynağı ve tarihi göstermeden yeniden yayın	Hız ve tarafgirlik; kasıt vaka bazında	Doğrulanmamış yeniden üretim
Köşe yazısında tanık iddiasını kesin olgu yapmak	Beyan ile kanıt arasındaki ayrımın silinmesi	Düzeltmeye rağmen sürdürme kasıt değerlendirmesini güçlendirir	Yanıltıcı kesinlik / olası dezenformasyon

42.9. Düzeltme Ekosistemi ve Görünürlük Sorunu

Gezi dönemi yalnız yanlış bilgi tarihi değildir; Türkiye'de ağ tabanlı doğrulama pratiklerinin hızlandığı dönemdir. 140Journos, İnsan Haber, Gezi Gerçekler ve farklı gönüllü kolektifler; kaynak sorma, görüntü sahibine ulaşma, sağlık ve hukuk ağlarıyla çapraz kontrol yapma, yanlış içeriği geri çekme gibi yöntemler geliştirdi.[41] Bu yapılar kusursuz değildi; siyasî yakınlıkları ve sınırlı kaynakları vardı. Yine de "yurttaş gazeteciliği = söylenti" eşitliğini kırarak, profesyonel medyanın yapmadığı doğrulamayı zaman zaman sahada gerçekleştirdiler.

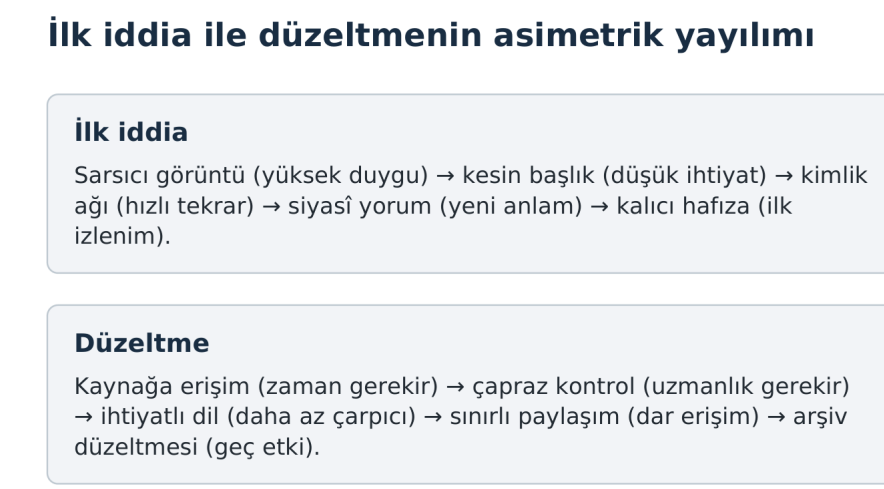
Düzeltmenin en büyük sorunu erişim asimetrisidir. İlk iddia çoğu zaman öfke, korku, mağduriyet veya zafer duygusuna hitap eder; kısa ve kesindir. Düzeltme ise kaynak açıklamak, belirsizliği kabul etmek ve ayrıntı vermek zorundadır. Söylenti araştırmaları, kullanıcıların doğrulanmamış iddiaları destekleme eğiliminde olabildiğini ve özellikle yanlış söylentilerin çözülmesinin daha güç olabildiğini göstermektedir.[42] Bu yüzden düzeltme yalnız yeni bir paylaşım yapmakla bitmez; ilk paylaşım silinmeli veya üzerine

[41] Bk. dn. 25.

[42] Arkaitz Zubiaga, Maria Liakata, Rob Procter, Geraldine Wong Sak Hoi ve Peter Tolmie, "Analysing How People Orient to and Spread Rumours in Social Media by Looking at Conversational Threads," PLOS ONE 11, no. 3 (2016). Araştırma, doğrulanmamış söylentilerin destekleyici paylaşımlarla yayılabildiğini ve yanlış söylentilerin çözülmesinin daha güç olabildiğini gösterir. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0150989

görünür uyarı eklenmeli, başlık değiştirilmeli ve aynı takipçi kitlesine tekrar ulaşılmalıdır.

Şekil 42.2 — İlk iddia ile düzeltmenin asimetrik yayılımı

Kaynak: Yazarın sentezi; söylenti araştırmaları ve Gezi dönemi düzeltme örnekleri temelinde hazırlanmıştır.

42.10. Hukukî Sınır: Her Yanlış Bilgi Suç Değildir

Demokratik toplumda ifade özgürlüğü yalnız doğru ve resmî olarak teyit edilmiş cümleleri korumaz. Hızla gelişen bir toplumsal olayda gazeteci veya yurttaş hata yapabilir; bir tanığın anlatısı daha sonra yanlışlanabilir; bilimsel değerlendirme yeni veriyle değişebilir. Yanlışlığın varlığı, tek başına ceza sorumluluğu veya örgütlü dezenformasyon sonucu doğurmaz. Müdahale için kanunilik, meşru amaç, zorunluluk ve ölçülülük gerekir.[43]

Türk Ceza Kanunu'nda hakaret, iftira ve halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma farklı suç tipleridir. İftira için işlemediğini bildiği bir fiili yetkili makamlara ihbar ederek soruşturma başlatma amacı; 217/A bakımından sırf halk arasında endişe, korku veya panik yaratmak saiki, gerçeğe aykırı ülke güvenliği/kamu düzeni bilgisini alenen yayma ve barışı bozmaya elverişlilik gibi unsurlar aranır.[44] Bu unsurlar somutlaştırılmadan "yanlış çıktı, o hâlde suçtur" yaklaşımı ifade özgürlüğünü aşırı daraltır.

Öte yandan ifade özgürlüğü, bilerek sahte röportaj üretme, kişiye ağır suç isnadı yöneltme veya panik yaratmak amacıyla uydurma ölüm/afet haberi yayma konusunda

[43] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 26; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 10. Yanlış veya rahatsız edici bilgi de ifade özgürlüğü alanına girebilir; ancak itibar, kamu güvenliği ve başkalarının hakları bakımından kanunilik, meşru amaç ve ölçülülük testi uygulanır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/ ; https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur

[44] Türk Ceza Kanunu, md. 125, 267 ve 217/A. Hakaret, iftira ve halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma suçları farklı maddi ve manevi unsurlara sahiptir. Bir haberin yanlış çıkması tek başına kasıtlı dezenformasyon veya ceza sorumluluğu anlamına gelmez. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf

sınırsız dokunulmazlık değildir. Hukukî tepki, içeriğin yanlışlığı kadar hedefi, erişimi, düzeltme imkânı, zarar, kasıt ve kamusal yararı dikkate almalıdır. Ceza hukuku son araç olmalı; görünür düzeltme, cevap hakkı, etik yaptırım ve tazmin yolları öncelikle değerlendirilmelidir.

42.11. Kanıt Matrisi: Envanterin Nihai Hükümleri

Tablo 42.6 — Seçilmiş Gezi iddiaları kanıt ve hüküm matrisi

İddia / olay	Kanıt düzeyi	Nihai hüküm	Araştırma notu
Agent Orange kullanımı	C — teknik/kimyasal delil yok	Yanlış / kanıtsız	OC/Jenix kullanımıyla karıştırılmamalı
TOMA'da OC/Jenix	A2 — TİHK ve İçişleri bilgi notu	Doğrulandı	Kullanımın ölçülülüğü ayrı hukuk sorusu
Ethem Sarısülük'ün gerçek mermiyle ölümü	A1 — adlî/yargısal kayıt	Doğrulandı	Bütün müdahalelerde gerçek mermi kullanıldığı sonucu çıkmaz
Kabataş'taki tarif edilen kitlesel saldırı	A2/B — kamera ve polis incelemesi	Mevcut kayıtlarla doğrulanmadı; anlatıyla çelişti	Kamera alanı dışına mutlak yokluk hükmü kurulmadı
Camide topluca içki içilmesi	B/A2 — tanık ve dava sonucu	Kanıtlanmadı	Sığınma, kirlenme ve tahribat çekirdeği ayrı ve gerçek
Amanpour'un ücret itirafı	A2 — üreticinin kurgu kabulü	Sahte / dezenformasyon	Gazetecilik görünümü verilmiş bilinçli kurgu
CNN protesto galerisinde AK Parti fotoğrafı	A2 — yayın ve sonradan kabul	Doğrulanmış bağlam hatası	Genel yayın komplosunun tek başına kanıtı değil
Eski/yabancı fotoğrafların Gezi diye paylaşılması	B — arşiv ve görsel eşleştirme	Çok sayıda yanlış atıf vakası	Her görsel ayrı kaynaktan doğrulanmalı
Bütün sosyal medya haberleri yalandı	E — toplu hüküm	Yanlış genelleme	Çok sayıda gerçek polis şiddeti ve saha kaydı sosyal medyayla görünür oldu

İddia / olay	Kanıt düzeyi	Nihai hüküm	Araştırma notu
Bütün resmî açıklamalar propaganda idi	E — toplu hüküm	Yanlış genelleme	Resmî belgeler de iddia, veri ve savunma olarak ayrı sınanmalı

42.12. Bulgular: Asimetrik Hafıza ve Çifte Standart

Envanter beş temel örüntü göstermektedir. Birincisi, bilgi boşluğu söylentinin en önemli üretim koşuludur. İkincisi, gerçek bir olgunun yanlış adlandırılması bütün olgunun yalan olduğu anlamına gelmez: Agent Orange iddiası yanlışken OC irritanı kullanımı doğrudur. Üçüncüsü, kişisel tanıklık soruşturmayı başlatır; fakat toplu suçlamayı tek başına ispatlamaz. Dördüncüsü, kurumsal medya hatasının etkisi sıradan kullanıcı hatasından büyüktür. Beşincisi, düzeltme ilk iddia kadar görünür olmadığında yanlış bilgi siyasî hafızaya yerleşir.

Kutuplaşmış hafıza, kendi tarafının yanlışını "acele", karşı tarafın yanlışını "ahlakî öz" olarak okur. Oysa Kabataş ve cami iddialarının kanıt sınırını aşması, polis şiddeti kayıtlarını geçersiz kılmaz. Eski fotoğraf paylaşılması, Ethem Sarısülük'ün gerçek mermiyle öldüğü gerçeğini silmez. Takvim'in sahte Amanpour röportajı, CNN'in fotoğraf bağlam hatasını önemsizleştirmez; CNN hatası da sahte röportaj üretmeyi meşru kılmaz. Hakikat, birbirine karşı kullanılan yanlışların toplamından doğmaz.

Bu çalışmanın ana konusu bakımından asıl mesele, dezenformasyonun kültürel hiyerarşi üretme biçimidir. Gezi yanlısı bazı içerikler bütün polisi işkenceci veya bütün muhafazakârları yalan ortağı gibi gösterebilirken; karşı anlatı bütün göstericileri kutsala saldıran, başörtülü kadına şiddet uygulayan veya dış güçlerin maşası bir kitleye dönüştürmüştür. Her iki toplulaştırma da bireysel sorumluluğu siler ve demokratik yurttaşlığı kimlik bloklarına ayırır. Araştırmanın görevi bir blok adına diğerini mahkûm etmek değil, somut fail ve somut kanıt düzeyine geri dönmektir.[45]

42.13. Bölüm Sonucu: Hakikati Taraf Kimliğinden Kurtarmak

Gezi dezenformasyon envanteri, olayın ne bütünüyle "sosyal medyanın yalanı" ne de bütünüyle "özgür yurttaş haberciliğinin zaferi" olarak anlatılabileceğini göstermektedir. Sosyal medya ana akım medyanın sessiz kaldığı anlarda polis müdahalesini ve yaralanmaları görünür kılmış; aynı anda doğrulanmamış iddiaları da büyütmüştür. Hükûmet yanlısı medya, haklı olarak bazı eski fotoğraf ve yanlış kimyasal iddialarını eleştirirken, kendi alanında Kabataş ve cami anlatılarını kanıt sınırının ötesine taşımış; açıkça kurmaca bir röportajı gerçek haber biçiminde yayımlamıştır. Uluslararası medya da hatadan muaf değildir.

Bu nedenle demokratik bilgi düzeninin ölçüsü "kim söyledi?" değil, "hangi kanıtla, hangi kesinlikte ve düzeltmeye ne kadar açık söyledi?" olmalıdır. Bir iddianın siyasî olarak işimize yaraması, onu doğru yapmaz; karşı tarafın önceki yalanı, bizim kanıtsız hükmümüzü meşrulaştırmaz. Gezi'den çıkarılacak kalıcı ders, hızın karşısına sansürü

[45] TİHK, a.g.e. Rapor; karşıt anlatıları, polis müdahalesini, gösterici şiddetini ve iletişim ortamını birlikte ele alır; taraf beyanları bu bölümde kesinleşmiş olgu sayılmamıştır.

değil doğrulamayı; kutuplaşmanın karşısına suskunluğu değil açık kaynaklı kanıtı; yanlışın karşısına toplu cezayı değil görünür düzeltme ve hesap verebilirliği koymaktır.

Sıradaki bölüm, Gezi sürecinden güvenlik alanına geçerek insan hakları savunusu ile örgüt anlatısı arasındaki sınırı inceler: Mağdurun hakkını savunmak ile örgüt şiddetini anlatının dışında bırakmak hangi göstergelerle birbirinden ayrılır?

BÖLÜM 43

İNSAN HAKLARI SAVUNUSU İLE ÖRGÜT ANLATISI ARASINDAKİ SINIR

Hak ihlalini görünür kılmak, şiddeti meşrulaştırmak ve ceza hukukunun dar eşiği

BÖLÜMÜN TEZİ

İnsan hakları savunusu; devletin, silahlı örgütün, çoğunluğun, muhalif grubun veya herhangi bir özel aktörün ihlalini görünür kılma faaliyetidir. Mağdurun kimliği, siyasî görüşü, isnat edilen suçu veya toplumdaki itibarı temel hakların öznesi olmasını ortadan kaldırmaz. Bu nedenle gözaltında işkence iddiasını belgelemek, operasyonun hukukî sınırlarını sorgulamak, yaşam hakkı ihlalini araştırmak veya güvenlik politikasını sert biçimde eleştirmek tek başına "örgüt propagandası" değildir.[46][47][48][49]

Bununla birlikte hak savunusu etik ve akademik denetimden bağışık değildir. Silahlı örgütün fail olduğu öldürme, kaçırma, mayınlama, bombalama ve tehdit fiillerini sistematik biçimde silmek; örgütün siyasî kavramlarını hukukî gerçeklik gibi benimsemek; sivilleri veya güvenlik görevlilerini mağdur saymamak; şiddeti "zorunlu cevap", "direniş" ya da "öz savunma" adıyla tartışmasız meşrulaştırmak, anlatıyı hak merkezli zeminden örgütün meşruiyet çerçevesine yaklaştırır. Bu yakınlaşma her

[46] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 26. Madde, düşünce ve kanaatlerin söz, yazı, resim veya başka yollarla açıklanması ve yayılması hakkını güvence altına alır; sınırlamaların kanunla ve anayasal sebeplerle yapılabileceğini düzenler. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[47] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 34, CCPR/C/GC/34, 12 Eylül 2011, özellikle §§ 21–35 ve 46. Komite, terörizmi "övme", "yüceltme" veya "haklı gösterme" suçlarının açık tanımlanmasını; sınırlama ile tehdit arasında doğrudan ve yakın bağlantı kurulmasını ister. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=j1tNe7dSDlgzbCdbwhosEnLwFSha6vu7orhc6pETp2FHS0s4zsgmYuWpGBFsPaDhIoqww%2FLFv50XTwymf%2Fkk4A%3D%3D

[48] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi, A/RES/53/144, 9 Aralık 1998, md. 1 ve 6. Herkesin insan haklarını geliştirme, bilgi arama, elde etme ve yayma hakkı bulunduğu kabul edilir. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Defenders/Declaration/declaration.pdf

[49] Bir mağdurun haklarını savunmak, mağdurun siyasî görüşlerini, mensubiyetini veya bütün eylemlerini onaylamak anlamına gelmez. İşkence yasağı, yaşam hakkı ve adil yargılanma gibi güvenceler, kişinin kimliğinden ve isnat edilen suçtan bağımsızdır.

durumda suç değildir; fakat araştırmanın etik, metodolojik ve siyasî açıdan işaretlemesi gereken bir asimetridir.[5051525354]

Bölüm iki ayrı eşiği birbirinden ayırır. İlk eşik akademik ve etik eşiktir: seçici mağduriyet, özne silme, tek kaynak, kavramsal bağımlılık ve karşı kanıtı saklama burada değerlendirilir. İkinci eşik ceza hukuku eşiğidir: Türk hukukunda ve insan hakları içtihadında, somut bağlamda terör örgütünün cebir, şiddet veya tehdit yöntemlerini meşru gösterme, övme ya da bu yöntemlere başvurmayı teşvik etme aranır. Etik bakımdan sorunlu her anlatı suç değildir; ifade özgürlüğüyle korunan her anlatı da bilimsel bakımdan güvenilir değildir.[55565758]

43.1. Temel Ayrım: Mağdurun Hakkını Savunmak ile Failin Şiddetini Meşrulaştırmak

Hak savunusunun başlangıç noktası failin kimliği değil, korunması gereken haktır. Yaşam hakkı, işkence yasağı, kişi özgürlüğü, adil yargılanma, ifade özgürlüğü ve toplantı hakkı; "iyi vatandaş" olarak görülen kişilere verilen ödüller değildir. Bir terör suçu

[50] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Report on the Human Rights Situation in South-East Turkey, Temmuz 2015–Aralık 2016, Şubat 2017. Rapor, güvenlik operasyonlarına ilişkin ciddi ihlal iddialarını kaydederken PKK bağlantılı grupların saldırı, kaçırma, hendek, barikat ve sivilleri tehlikeye atan fiillerini de kapsamına alır.
https://www.ohchr.org/Documents/Countries/TR/OHCHR_South-East_TurkeyReport_10March2017.pdf

[51] Human Rights Watch, Forced Displacement of Ethnic Kurds from Southeastern Turkey, 1994. Rapor, güvenlik güçlerinin ağır ihlalleriyle birlikte PKK'nın sivillere ve devletle iş birliği yaptığı düşünülen kişilere yönelik infaz ve baskılarını da belgelemiştir. https://www.hrw.org/report/1994/10/01/forced-displacement-ethnic-kurds-southeastern-turkey

[52] Amnesty International, "Turkey: Attacks on civilians condemned," 21 Eylül 2011. Örgüt, Ankara Kızılay'da sivilleri hedef alan bombalı saldırıyı açıkça kınamış ve sivillere yönelik saldırıların hiçbir gerekçeyle meşrulaştırılamayacağını belirtmiştir.
https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/07/eur440132011en.pdf

[53] Bu çalışmada "örgüt anlatısı" ceza hukuku terimi değildir. Bir kişinin örgüt üyesi veya suç faili olduğunu değil; belirli bir metnin, örgütün şiddetini silen, aktörlüğünü görünmezleştiren veya şiddet yöntemlerine meşruiyet üreten söylem kalıplarıyla ne ölçüde örtüştüğünü inceleyen analitik kategoriyi ifade eder.

[54] İfade özgürlüğü ile akademik/etik güvenilirlik aynı eşik değildir. Bir metin cezalandırılamayacak ölçüde koruma altında olabilir; buna rağmen seçici kaynak kullanımı, mağdur hiyerarşisi, yanlış terminoloji veya karşı kanıtı saklama sebebiyle akademik olarak eleştirilebilir.

[55] 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, md. 7/2. Güncel düzenleme, terör örgütünün cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerini meşru gösterecek, övecek ya da bu yöntemlere başvurmayı teşvik edecek şekilde propaganda yapılmasını cezalandırır. Resmî mevzuat erişimi:
https://mevzuat.adalet.gov.tr/mevzuat/102981

[56] Anayasa Mahkemesi, Zübeyde Füsun Üstel ve Diğerleri [GK], B. No: 2018/17635, 26/7/2019. Mahkeme, bildirinin sert, tek taraflı ve kamuoyunda tepki doğuran yönlerini kabul etmekle birlikte derece mahkemelerinin şiddeti övme, meşrulaştırma veya teşvik etme bağlantısını somutlaştırmadığı sonucuna vararak ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir.
https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2018/17635

[57] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights – Freedom of Expression, güncel sürüm. Rehber; içerik, bağlam, konuşmacının konumu, kullanılan aracın etkisi ve şiddete yöneltme ihtimalini birlikte ele alan içtihadı derler.
https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-10

[58] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 34, § 35. Devlet, ifade ile tehdidin kesin niteliği arasında doğrudan ve yakın bağlantıyı somut ve bireyselleştirilmiş biçimde göstermek zorundadır. Aynı ölçüt, araştırmacının bir metni "örgüt anlatısı" olarak sınıflandırırken de analojik bir ihtiyat ilkesi sunar.

şüphelisinin işkence görmemesi gerektiğini söylemek, isnat edilen örgütü desteklemek anlamına gelmez. Aynı biçimde bir güvenlik görevlisinin veya ailesinin örgüt saldırısındaki mağduriyetini savunmak, devletin bütün güvenlik uygulamalarını onaylamak değildir.

Örgüt anlatısına geçiş ise mağdurun hakkının savunulmasından değil, şiddet failinin ahlâkî ve siyasî sorumluluğunun sistematik olarak çözülmesinden başlar. "Çatışmada hayatını kaybetti" cümlesi, fail ve fiil bilinmiyorsa geçici ihtiyat olabilir; fail açıkça bilindiği hâlde örgütün sivile yönelik bombalı saldırısını görünmezleştirmek için kullanılıyorsa özne silmedir. Aynı ilke devlet fiilleri için de geçerlidir: güvenlik güçlerinin doğrulanmış hukuka aykırı öldürmesini yalnız "operasyon sırasında ölüm" şeklinde edilgenleştirmek, devlet sorumluluğunu örter.

Tablo 43.1 — İnsan hakları savunusu, tek taraflı anlatı ve propaganda arasındaki ayrım

Kategori	Merkezî soru	Şiddetle ilişki	Hukukî/etik değerlendirme
Hak savunusu	Hangi hak, kim tarafından, hangi delille ihlal edildi?	Fail kim olursa olsun ihlali kaydeder	İfade özgürlüğünün çekirdek alanı; kaynak ve doğrulama sorumluluğu taşır
Sert siyasî eleştiri	Devlet politikası neden yanlış, hukuksuz veya zararlıdır?	Şiddeti övmeyebilir; ağır ve tek taraflı olabilir	Geniş koruma görür; doğruluk ve hakkaniyet bakımından eleştirilebilir
Seçici insan hakları anlatısı	Yalnız bir tarafın mağdurları ve fiilleri görünür kılınır	Karşı tarafın şiddeti bağlamdan çıkarılır veya silinir	Genellikle suç değildir; etik ve akademik güvenilirliği zedeler
Örgüt anlatısıyla özdeşleşme	Örgütün kavramları ve tarih okuması sorgulanmadan benimsenir	Şiddetin siyasî zorunluluk olduğu ima edilebilir	Somut içerik ve bağlam gerekir; üyelik veya suç karinesi sayılamaz
Şiddet propagandası	Cebir, şiddet veya tehdit meşru, övülesi ya da izlenmesi gereken yöntem midir?	Şiddeti yüceltir, teşvik eder veya doğrudan meşrulaştırır	Kanunilik, bağlam, niyet, yakın tehlike ve ölçülülükle ceza hukuku incelemesi

Şekil 43.1 — İnsan hakları savunusundan örgüt propagandasına: iki ayrı eşik

Kaynak: Yazarın Anayasa Mahkemesi, AİHM ve BM İnsan Hakları Komitesi ölçütlerinden hareketle geliştirdiği analitik süreklilik modeli.

43.2. “Örgüt Anlatısı” Bir Ceza Hukuku Kavramı Değildir

Bu kitapta kullanılan “örgüt anlatısı” ifadesi, herhangi bir kişiyi örgüt üyesi ilan etmez. Kavram, metnin ve görsel anlatının hangi özneye fail, hangi gruba mağdur, hangi fiile meşru tepki ve hangi ölüme hatırlanmaya değer kayıp statüsü verdiğini incelemek için kullanılmaktadır. Ceza hukuku kişiye ve somut fiile yönelir; söylem analizi ise anlatı

kalıplarını karşılaştırır. Bu iki düzey birbirine karıştırıldığında hem masumiyet karinesi zedelenir hem de akademik eleştiri suç isnadına dönüşür.[59][60]

Örgüt anlatısıyla örtüşme beş biçimde görülebilir: fail öznesinin silinmesi; örgüt şiddetinin yalnız "sonuç" veya "tepki" diye sunulması; örgütün resmî kavramlarının açıklamasız benimsenmesi; örgütün mağdurlarının görünmez kılınması; bütün devlet görevlilerinin veya bütün toplumun tek bir düşman özneye dönüştürülmesi. Bu göstergelerin hiçbiri tek başına suç veya örgütsel bağ kanıtı değildir. Metnin amacı, türü, üreticisi, hedef kitlesi, tekrarı, zamanlaması ve doğrudan şiddetle ilişkisi birlikte incelenmelidir.[61]

Tablo 43.2 — Örgüt anlatısıyla örtüşmeyi gösteren uyarı işaretleri

Gösterge	Metindeki görünümü	Masum/alternatif açıklama	Doğrulama ihtiyacı
Özne silme	"Patlama oldu", "kişiler öldü" denir; bilinen fail yazılmaz	İlk saatlerde doğrulama eksikliği veya güvenlik kaygısı	Sonraki sürümlerde fail eklenmiş mi?
Kavramsal bağımlılık	Örgütün coğrafya, statü ve eylem adları açıklamasız kullanılır	Kaynağın dilini aktarma veya yerel kullanım	Tırnak, atıf ve alternatif hukukî adlandırma var mı?
Seçici mağduriyet	Yalnız örgüt mensubu veya yalnız devlet mağduru görünür	Raporun sınırlı konusu ve dönemi	Kapsam açıkça beyan edilmiş mi?
Şiddeti bağlama eritme	Saldırı "baskıya tepki" olarak açıklanıp fail sorumluluğu kaybolur	Nedensel arka plan analizi	Açıklama ile meşrulaştırma ayrılmış mı?
Kahramanlaştırma	Silahlı fail fedakâr, şehit veya örnek kişi olarak sunulur	Yas ve aile anlatısı	Şiddet eylemi övülüyor veya tekrarına çağrı yapılıyor mu?
Karşı kanıtı dışlama	Örgüt saldırısı, tehdit veya sivil kayıp rapordan çıkarılır	Veriye erişim sınırlılığı	Sınırlılık ve karşı kaynak not edilmiş mi?

[59] Bk. dn. 53.

[60] Ceza sorumluluğu bireyseldir. Bir bildiriye imza atmak, haberi yayımlamak, cenazeye katılmak, slogan atmak veya hak ihlali iddiasını aktarmak tek başına örgüt üyeliği, yardım ya da propaganda sonucunu doğurmaz; her fiil somut içerik, amaç, bağlam ve delille değerlendirilmelidir.

[61] Silahlı örgütün kullandığı bir kavramın insan hakları metninde geçmesi tek başına propaganda kanıtı değildir. Kavramın tırnak içinde aktarılması, eleştirel mesafe, alternatif hukukî terminoloji, kaynak gösterimi ve fiil-fail bağının kurulması birlikte değerlendirilmelidir.

43.3. İnsan Hakları Savunusunun Olumlu Ölçütleri

Bir metnin insan hakları savunusu sayılması için mutlaka “iki tarafı eşit ölçüde” eleştirmesi gerekmez. İşkence raporu işkenceyi; ifade özgürlüğü raporu ifade davalarını; mayın mağdurları çalışması mayınları inceleyebilir. Belirleyici olan, raporun kapsamını dürüstçe açıklaması ve seçtiği alanda aynı hukuk standardını kimliğe göre değiştirmemesidir. Yapay denge, kanıtı güçlü ihlal ile iddiadan ibaret anlatıyı eşit ağırlıkta göstermek kadar, incelenen dönemin her acısını aynı sayıda paragrafla dağıtmak anlamına da gelmemelidir.[62][63]

Güvenilir hak savunusu en az altı unsur taşır: hakkı ve hukuk normunu açıklar; mağdur ile siyasî kimliği birbirinden ayırır; fail iddiasını delil derecesiyle yazar; özgün kayıt ve bağımsız teyit arar; belirsizliği saklamaz; etkili soruşturma, yargı yolu, düzeltme veya tazmin talebini belirtir. BM’nin onarım ilkeleri ve dijital açık kaynak protokolü, yalnız iddia üretmeyi değil kanıtın korunmasını ve mağdurun etkili çareye erişimini merkezde tutar.[64][65]

- Hak önce tanımlanır; siyasî sonuca göre geriye doğru gerekçe kurulmaz.
- “İddia”, “doğrulandı”, “mahkemece tespit edildi” ve “resmî açıklama” aynı kesinlikte yazılmaz.
- Faili belirsiz olaylarda kesin örgüt veya devlet isnadı yapılmaz; araştırma durumu belirtilir.
- Mağdurun örgüt mensubu olduğu iddiası, yaşam ve işkence yasağı güvencelerini ortadan kaldırmaz.
- Sivil, güvenlik görevlisi ve silahlı aktör statüleri birbirine karıştırılmaz.
- Düzeltme ve yeni kanıt, ilk raporun görünürlüğüne yakın biçimde yayımlanır.

43.4. Türk Hukukunda Propaganda Suçunun Dar Çekirdeği

3713 sayılı Kanun’un 7/2. maddesinin merkezinde örgüt hakkında olumlu veya olumsuz konuşmak değil, örgütün cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemleriyle kurulan özel bağ vardır. Metin, bu yöntemleri meşru gösterecek, övecek veya bunlara başvurmayı teşvik edecek şekilde propaganda yapılmasını suç sayar. Böylece kanunun lafzı, örgütün amaçlarını tartışma, devlet politikasını eleştirme, çatışmanın tarihini araştırma veya örgüt açıklamasını haberleştirme ile şiddet yöntemlerini benimsetme arasında ayrım kurulmasını gerektirir.[66]

---

[62] İnsan hakları raporunda tarafların ihlallerinin sayısal olarak eşit yer tutması gerekmez. Denge, yapay eşitleme değil; raporun kapsamını, veri sınırlılıklarını, incelenen dönemi ve dışarıda kalan fiilleri açıkça beyan etmesi; aynı hukuk ölçütünü benzer vakalara uygulamasıdır.

[63] “Tarafsızlık” her iddiaya eşit doğruluk payı vermek değildir. Kanıtı güçlü devlet ihlali ile doğrulanmamış örgüt iddiası aynı kefeye konulamaz; aynı şekilde örgütün belgelenmiş sivil saldırısı, yalnız siyasî bağlam gerekçesiyle edilgen ve failsiz cümlelere dönüştürülemez.

[64] Birleşmiş Milletler ve University of California, Berkeley, Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations, 2022. Protokol; çevrim içi fotoğraf, video ve gönderilerin keşif, doğrulama, koruma, güvenlik ve etik ilkelerle incelenmesini önerir. https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source

[65] Birleşmiş Milletler, Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation, A/RES/60/147, 16 Aralık 2005. Mağdurların etkili soruşturma, adalete erişim, bilgi, tazmin ve onarım haklarını düzenler. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation

[66] Bk. dn. 55.

Anayasa Mahkemesi de soyut "örgüt lehine görünme" düşüncesini yeterli bulmaz. Kararlarda sözün bütünü, söylendiği dönem, konuşmacının konumu, hedef kitlesi, yayılma gücü, semboller, tekrar, doğrudan veya dolaylı şiddet çağrısı ve cezalandırmanın ağırlığı birlikte değerlendirilmektedir. Mahkemenin ihlal verdiği kararlarla ihlal bulmadığı kararların birlikte okunması, sınırın siyasî rahatsızlıkta değil şiddeti meşrulaştıran somut içerik ve gerekçelendirmede kurulduğunu gösterir.[676869707172]

Tablo 43.3 — Anayasa Mahkemesi içtihadında karşılaştırmalı eşik

Karar	İfade/eylem türü	Mahkemenin ağırlık verdiği unsur	Sonuç
Ayşe Çelik	Canlı yayında sivil ölümleri ve operasyonlara ilişkin çağrı	Şiddeti övme veya teşvikin somutlaştırılmaması; bağlam ve amaç	İhlal
Zübeyde Füsun Üstel ve diğerleri	Barış İçin Akademisyenler bildirisi	Sert ve tek taraflı metin ile şiddet propagandası arasındaki bağın kurulamaması	İhlal
Sırrı Süreyya Önder	Siyasî konuşma ve barış süreci bağlamı	Konuşmanın bütünü, dönem, hedef kitle ve doğrudan şiddet çağrısı	İhlal
Erhan Urak	Örgüt lideri ve silahlı mücadeleyi yücelten sloganlar	Tekrarlanan sloganların içerik ve gösteri bağlamında şiddetle ilişkisi	İhlal yok

[67] Bk. dn. 56.

[68] Anayasa Mahkemesi, Ayşe Çelik [2. B.], B. No: 2017/36722, 9/5/2019. Televizyon programındaki sözlerin bağlamı, amacı, hedef kitlesi ve şiddetle bağlantısı incelenmiş; açıklamanın terör örgütünün yöntemlerini övdüğü veya teşvik ettiği yeterli gerekçeyle gösterilmediği için ihlal kararı verilmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2017/36722

[69] Anayasa Mahkemesi, Sırrı Süreyya Önder [GK], B. No: 2018/38143, 3/10/2019. Mahkeme, siyasetçinin konuşmasının bütünü, çözüm sürecinin koşulları ve doğrudan şiddet çağrısı bulunup bulunmadığını değerlendirerek ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2018/38143

[70] Anayasa Mahkemesi, Erhan Urak [1. B.], B. No: 2016/10657, 9/6/2021. Örgüt liderini ve silahlı mücadeleyi yücelten sloganların bağlamı ile başvurucunun tekrarlanan davranışları birlikte değerlendirilmiş; müdahalenin ifade özgürlüğünü ihlal etmediği sonucuna ulaşılmıştır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2016/10657

[71] Anayasa Mahkemesi, Kadri Pervane [2. B.], B. No: 2015/12115, 8/6/2021. Mahkeme, silahlı örgüt mensuplarını ve şiddet eylemlerini yücelten içerik ile başvurucunun paylaşım biçimini değerlendirerek ihlal iddiasını açıkça dayanaktan yoksun bulmuştur. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/12115

[72] Anayasa Mahkemesi, İfade Özgürlüğüne Dair Emsal Kararlar listesi. Mahkeme; bağlam, sözün sahibi, hedef kitlesi, yayılma kapasitesi, şiddete çağrı, yakın tehlike ve yaptırımın ağırlığını birlikte değerlendiren bir yöntem kullanmaktadır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/ifade-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/ifade-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar-tum-liste

Karar	İfade/eylem türü	Mahkemenin ağırlık verdiği unsur	Sonuç
Kadri Pervane	Örgüt mensuplarını ve eylemleri yücelten dijital paylaşım	İçerik, sunum biçimi ve şiddet faillerinin kahramanlaştırılması	Kabul edilemez

43.5. AİHM'in İçerik–Bağlam–Tehlike Üçlüsü

AİHM, yasaklı bir örgütün sözünü yayımlamayı otomatik suç saymaz. Gözel ve Özer kararında metnin yalnız kaynağına bakılarak mahkûmiyet kurulmasını eleştirmiş; gazetecinin amacı, kamunun bilgi alma hakkı, metnin içeriği ve şiddete yöneltip yöneltmediğinin incelenmesini istemiştir. Sürek ve Özdemir ile Şener kararları da çatışmanın aktörleriyle röportaj yapmanın veya devlet politikasını sert biçimde eleştirmenin kendiliğinden şiddet propagandası olmadığını gösterir.[73][74][75][76]

Buna karşılık Zana ve Sürek (No. 1) kararlarında Mahkeme, sözlerin yoğun terör şiddetinin yaşandığı dönemde silahlı eylemleri destekleyen veya kanlı intikam dilini yayan etkisini dikkate almıştır. Böylece AİHM çizgisi, "örgütten söz etmek serbesttir" veya "örgüt lehine her söz cezalandırılır" biçimindeki iki basit formülden farklıdır. Sözün anlamı, zaman ve yer, konuşmacının etkisi, hedef kitle, kullanılan araç ve şiddet tehlikesi birlikte incelenir.[77][78][79]

Gazetecilik ve sivil toplum faaliyetinin terör suçlamasıyla otomatik özdeşleştirilmesinin bir başka sakıncası, ceza verilmeden önce tutuklama ve soruşturmanın caydırıcı cezaya dönüşmesidir. Şık (No. 2) ve Sabuncu kararları, haberler

[73] AİHM, Gözel ve Özer/Türkiye, B. No: 43453/04 ve 31098/05, 6/7/2010. Yasaklı örgüt açıklamasının yalnız kaynağına bakılarak neredeyse otomatik biçimde cezalandırılması, metnin içeriği ve bağlamı incelenmediği için Sözleşme'nin 10. maddesine aykırı bulunmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99780

[74] AİHM, Sürek ve Özdemir/Türkiye [BD], B. No: 23927/94 ve 24277/94, 8/7/1999. Örgüt yöneticileriyle yapılan röportajların yayımlanması, metinlerin bütünü doğrudan şiddete teşvik sayılmadığı ve kamunun çatışmaya ilişkin bilgi alma hakkı bulunduğu için koruma görmüştür. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58278

[75] AİHM, Şener/Türkiye, B. No: 26680/95, 18/7/2000. Kürt meselesine ilişkin sert bir makalenin şiddete, silahlı direnişe veya ayaklanmaya çağrı içermediği gerekçesiyle mahkûmiyet 10. maddeye aykırı bulunmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58753

[76] AİHM, Ali Gürbüz/Türkiye, B. No: 52497/08 ve diğerleri, 12/3/2019. Yasaklı örgüt açıklamalarını yayımlayan gazete sorumlularına içerik incelemesi yapılmadan tekrarlanan ceza davaları açılması ifade özgürlüğü bakımından sorunlu bulunmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191941

[77] Bk. dn. 57.

[78] AİHM, Zana/Türkiye [BD], B. No: 18954/91, 25/11/1997. Yoğun şiddet ortamında PKK'ya destek beyanının, aynı açıklamadaki çelişkili şiddet karşıtlığıyla birlikte değerlendirilmesine rağmen tehlikeyi artırabilecek nitelikte görülmesi sebebiyle 10. madde ihlali bulunmamıştır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58115

[79] AİHM, Sürek/Türkiye (No. 1) [BD], B. No: 26682/95, 8/7/1999. Yayınlanan mektupların silahlı mücadeleyi ve kanlı intikamı yücelten dili, bölgedeki şiddet koşullarıyla birlikte değerlendirilmiş; ihlal bulunmamıştır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58279

ve yayın tercihlerinden hareketle makul şüphe kurulmadığında özgürlükten yoksun bırakmanın ifade alanını ağır biçimde daraltttığını göstermektedir.[8081]

Tablo 43.4 — AİHM kararlarında korunan ifade ile şiddet propagandası ayrımı

Karar	Koruma lehine unsur	Sınırlama lehine unsur	Sonuç
Gözel ve Özer/Türkiye	Kamu yararı, metnin içeriğini inceleme zorunluluğu	Yasaklı örgüt açıklamasının yayımlanması tek başına yeterli değil	İhlal
Sürek ve Özdemir/Türkiye	Röportaj ve çatışmanın diğer tarafını öğrenme hakkı	Örgüt yöneticisinin söylemi; fakat doğrudan şiddet teşviki gösterilmedi	İhlal
Şener/Türkiye	Devlet politikasına sert eleştiri; şiddet çağrısı yok	Ulusal güvenlik kaygısı soyut kaldı	İhlal
Zana/Türkiye	Siyasî ifade niteliği	Yoğun şiddet ortamında PKK'ya destek beyanının etkisi	İhlal yok
Sürek/Türkiye No. 1	Basın ve siyasî tartışma	Kanlı intikam, düşmanlaştırma ve şiddeti yüceltme dili	İhlal yok

43.6. Seçici Kronoloji: Şiddeti Başlangıçsız, Devlet Tepkisini Sebepsiz Göstermek

Örgüt anlatısının en etkili tekniği her zaman açık övgü değildir; zaman çizgisini uygun noktadan başlatmaktır. Güvenlik operasyonunu anlatıp öncesindeki bombalı saldırıyı, kaçırmayı, hendek ve mayınlamayı çıkarmak devleti sebepsiz şiddetin tek faili gibi gösterebilir. Ters yönde, örgüt saldırısını ayrıntılandırıp öncesindeki hukuka aykırı gözaltı, işkence, zorla yerinden etme veya cezasızlık kayıtlarını çıkarmak da güvenlik politikasını tarih dışı ve bütünüyle tepkisel gösterir.

İnsan hakları araştırması nedensel bağlamı vermeli, fakat bağlamı hukukî mazerete dönüştürmemelidir. Devletin geçmiş ihlalleri sivile yönelik bombalı saldırıyı haklı çıkarmaz; örgütün saldırıları da işkenceyi, yargısız infazı veya ayrım gözetmeyen kuvvet kullanımını meşrulaştırmaz. BM, Human Rights Watch ve Amnesty International'ın bazı

[80] AİHM, Şık/Türkiye (No. 2), B. No: 36493/17, 24/11/2020. Gazetecilik faaliyetleri ve hükûmet eleştirisinin terör örgütlerine yardım veya propaganda şüphesine dönüştürülmesinde makul şüphe ve ilgili-yeterli gerekçe bulunmadığı sonucuna varılmıştır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206411

[81] AİHM, Sabuncu ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 23199/17, 10/11/2020. Gazetenin yayın çizgisi, haber ve köşe yazıları temelinde uzun tutukluluğun, suç işlendiğine dair makul şüphe gösterilmeden uygulanması kişi özgürlüğü ve ifade özgürlüğü bakımından ihlal sayılmıştır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206212

Türkiye raporları, aynı dosyada devlet güçlerinin ve PKK'nın ayrı ayrı ihlallerini kaydedebilmenin mümkün olduğunu göstermektedir.[82][83][84][85]

Tablo 43.5 — Kronoloji manipülasyonunu denetleme kartı

Soru	Eksik anlatının riski	Araştırmacının yapacağı işlem
Olay hangi tarihte ve hangi fiille başlatılıyor?	Uygun başlangıç seçilerek ilk saldırı görünmez kılınabilir	En az bir önceki kritik olayı ve bağlantısını göster
Önceki olay hukuken doğrulandı mı?	Söylenti sonraki ihlalin mazereti yapılabilir	Resmî kayıt, bağımsız rapor ve özgün delili ayır
Nedensellik mi, mazeret mi kuruluyor?	"Tepkiydi" sözü fail sorumluluğunu silebilir	Her fiili kendi hukuk normuyla değerlendir
Aynı dönemde karşı tarafın mağdurları var mı?	Tek yönlü mağdur haritası oluşur	Rapor kapsamı dışında ise açık sınırlılık notu düş
Sonraki düzeltme veya yargı kararı işlendi mi?	İlk iddia kalıcı gerçek gibi sunulur	Vaka kartını sürüm tarihleriyle güncelle

43.7. Dil Denetimi: İsimler, Fiiller ve Edilgen Cümleler

Çatışma haberinde seçilen fiil, hukukî hükmü çoğu zaman isimden önce kurar. "Etkisiz hâle getirildi", "infaz edildi", "hayatını kaybetti", "katledildi", "çatışmada öldü" ve "öldürüldü" aynı bilgi düzeyini taşımaz. Fail, mağdurun statüsü ve olayın hukuka uygunluğu araştırılmadan kesin hukukî-fiilî niteleme yapılması propaganda kadar yanlış bilgi riski de üretir. Buna karşılık her fiili edilgenleştirmek de bilinen sorumluluğu saklar.

Örgütün kendi adlandırmasını aktarmak gerektiğinde tırnak, kaynak ve açıklama kullanılmalıdır. Bir bölgeye, silahlı yapıya, ölen kişiye veya operasyona verilen siyasî ad, araştırmacının kabul ettiği hukukî statü gibi sunulmamalıdır. Aynı kural resmî devlet diline de uygulanır: resmî açıklamada "terörist" denilen kişinin mahkemece belirlenmiş statüsü, olay anındaki silahlı faaliyeti ve bağımsız kaynaklar ayrıca gösterilmelidir.[86]

[82] Bk. dn. 50.

[83] Bk. dn. 51.

[84] Bk. dn. 52.

[85] Amnesty International, "Turkey: Amnesty International condemns Beşiktaş bombing," 12 Aralık 2016. Açıklama, polisleri ve sivilleri öldüren saldırıyı kınamış; insan hakları örgütünün devlet ihlallerini eleştirirken örgüt şiddetini de açıkça mahkûm edebileceğine karşı vaka sunmuştur. https://www.amnesty.org/ar/wp-content/uploads/2021/05/EUR4453222016ENGLISH.pdf

[86] Bk. dn. 61.

Tablo 43.6 — Çatışma ve terör haberinde dil–kanıt eşleştirmesi

İfade	Kullanım şartı	Daha ihtiyatlı alternatif
"Terörist/örgüt mensubu"	Kesinleşmiş karar, açık örgütsel kayıt veya silahlı faaliyet için güçlü delil	"Örgüt mensubu olduğu bildirilen/iddia edilen kişi"
"Sivil"	Doğrudan çatışmaya katılmadığına ilişkin yeterli bilgi	"Sivil olduğu bildirilen kişi"; statü belirsizliği notu
"Katliam"	Çoklu, kasıtlı ve ağır sivil öldürme için güçlü olgusal temel	"Çok sayıda kişinin öldürüldüğü saldırı/olay"
"İnfaz"	Teslim olmuş, gözaltında veya savunmasız kişiye kasıtlı öldürme delili	"Hukuka aykırı öldürme iddiası"
"Şehit"	Devletin veya topluluğun değer yüklü resmî/duygusal terminolojisi	Haber dilinde "hayatını kaybeden güvenlik görevlisi/sivil"
"Gerilla/direnişçi"	Kaynağın öz tanımı olarak tırnak ve atıfla aktarım	Hukukî statüyü açıklayan "silahlı örgüt mensubu"

Şekil 43.2 — Çatışma anlatısında beşli doğrulama ve asimetri testi

Kaynak: Yazarın BM Berkeley Protokolü, ifade özgürlüğü içtihadı ve araştırmanın kanıt kartı standardından hareketle geliştirdiği doğrulama modeli.

43.8. Gazeteci, Akademisyen ve İnsan Hakları Savunucusunun Konumu

Gazeteci, akademisyen ve insan hakları savunucusu çatışmanın taraflarıyla görüşebilir, örgüt açıklamasını yayımlayabilir, devletin gizlemek istediği ihlal iddiasını araştırabilir ve resmî anlatıya karşı çıkabilir. Kamunun çatışmanın nedenlerini ve aktörlerin görüşlerini öğrenme hakkı vardır. Yasaklı kaynağın sözünü aktarmak ile o sözdeki şiddet çağrısını benimsemek aynı şey değildir. Editoryal mesafe, bağlam, karşı bilgi ve haber değeri bu ayrımın temel göstergeleridir.[87][88][89][90]

[87] Bk. dn. 73.

[88] Bk. dn. 74.

Buna karşılık meslek sıfatı sınırsız dokunulmazlık sağlamaz. Doğrudan saldırı talimatını yaymak, operasyonel bilgiyi saldırı amacıyla aktarmak, sivillere yönelik şiddeti övmek veya yeni failleri teşvik etmek "haber verme" etiketiyle otomatik koruma kazanmaz. Ancak devlet de bu istisnayı genişleterek eleştirel gazeteciliği, insan hakları raporunu ve barış çağrısını terör faaliyeti gibi soruşturmamalıdır. Sınırlama belirli içerik, somut tehlike ve bireyselleştirilmiş gerekçeye dayanmalıdır.[91][92][93][94]

43.9. Karşı Vaka: Örgüt Şiddetini Kınayarak Devlet İhlalini Savunmak Mümkündür

İnsan hakları savunusunun örgüt anlatısına zorunlu olarak dönüşmediğinin en açık göstergesi karşı vakalardır. Human Rights Watch geçmiş raporlarında zorla yerinden etme, işkence ve güvenlik gücü ihlallerini kaydederken PKK'nın sivillere yönelik infaz, tehdit ve saldırılarını da belgeledi. Amnesty International farklı dönemlerde Kızılay ve Beşiktaş saldırılarını açıkça kınadı. OHCHR'nin Güneydoğu raporu devlet operasyonlarına ilişkin ağır iddiaları incelerken PKK bağlantılı silahlı yapıların saldırı, kaçırma, hendek ve barikat fiillerini de kayda geçirdi.[95][96][97][98]

Bu örnekler "iki taraf da aynıdır" sonucunu üretmez. Devletin insan haklarını koruma yükümlülüğü, silahlı örgütten farklı ve daha kapsamlıdır; kamu gücünün kullanımı kanunilik, zorunluluk, ölçülülük ve etkili soruşturma şartlarına tabidir. Fakat yükümlülük asimetrisi, örgütün sivillere yönelik saldırısını görünmez kılmaz. Hak merkezli yaklaşım, sorumluluk türlerini eşitlemeden bütün mağdurları hukuk öznesi olarak tanır.[99][100][101]

43.10. Vaka Sınıflandırma İçin On İki Soruluk Test

Kitabın sonraki terör ve güvenlik vakalarında aşağıdaki sorular zorunlu kontrol listesi olarak kullanılır. Hiçbir tek soru otomatik hüküm doğurmaz; sonuç, cevapların bütünü ve kanıt düzeyi üzerinden verilir.

[89] Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Declaration on Freedom of Expression and Information in the Media in the Context of the Fight against Terrorism, 2 Mart 2005. Medyanın terör olayları hakkında bilgi verme hakkı ve sorumluluğu ile şiddetin teşvik edilmemesi gereği birlikte vurgulanır. https://www.coe.int/en/web/counter-terrorism/human-rights-victim-protection

[90] Bk. dn. 76.

[91] Bk. dn. 47.

[92] Bk. dn. 80.

[93] Bk. dn. 81.

[94] Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, "Misuse of anti-terror legislation threatens freedom of expression," 4 Aralık 2018. "Terörizmi teşvik" ve benzeri suçların belirsiz ve aşırı geniş yorumunun gazetecilik ve insan hakları savunusunu baskılayabileceği belirtilir. https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/misuse-of-anti-terror-legislation-threatens-freedom-of-expression

[95] Bk. dn. 50.

[96] Bk. dn. 51.

[97] Bk. dn. 52.

[98] Bk. dn. 85.

[99] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism, Fact Sheet No. 32. Terörün insan haklarına ciddi tehdit oluşturduğu, buna karşı mücadelenin de insan hakları ve hukuk devleti içinde yürütülmesi gerektiği vurgulanır. https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf

[100] Bk. dn. 65.

[101] Bk. dn. 62.

Tablo 43.7 — İnsan hakları savunusu / örgüt anlatısı değerlendirme testi

No	Kontrol sorusu	Hak savunusu lehine gösterge	Örgüt anlatısına kayma riski
1	Somut hak ve hukuk normu belirtilmiş mi?	Yaşam, işkence yasağı, adil yargılanma vb.	Yalnız siyasî slogan veya aidiyet dili
2	Mağdurun statüsü ve kimliği ayrılmış mı?	Hak, kimlikten bağımsız savunuluyor	Mensubiyet bütünüyle aklanıyor
3	Fail iddiası delil derecesiyle yazılmış mı?	İddia/tespit/karar ayrımı	Kesinlik taklidi veya özne silme
4	Örgüt şiddeti görünür mü?	Kapsam içindeki saldırılar kaydediliyor	Sistematik yok sayma veya edilgenleştirme
5	Devlet sorumluluğu görünür mü?	Kamu gücü ayrı ve yüksek standartla inceleniyor	Her eylem “terörle mücadele” ile meşrulaştırılıyor
6	Şiddet açıklanıyor mu, övülüyor mu?	Nedensel bağlam ile hukukî sorumluluk ayrılıyor	“Zorunlu/ kaçınılmaz/tek yol” meşruiyeti
7	Kavramlar kaynaklandırılmış mı?	Tırnak, atıf, hukukî karşılık	Örgüt veya devlet dilini araştırmacı sesiyle benimseme
8	Karşı kanıt ve savunma var mı?	Ciddi karşı veri tartışılıyor	Rahatsız edici delili saklama
9	Hedef kitle ve yayılma gücü nedir?	Araştırma/haber/ rapor bağlamı	Kitleyi şiddete seferber eden çağrı
10	Tekrar ve sembolik bütünlük var mı?	Münferit ifade ve düzeltme dikkate alınıyor	Sürekli kahramanlaştırma ve çağrı repertuvarı
11	Somut ve yakın şiddet bağlantısı kuruluyor mu?	Bağlantı yok veya soyut	Belirli saldırı, talimat veya teşvik
12	Talep edilen çözüm nedir?	Soruşturma, adalet, tazmin, barışçıl siyaset	Silahlı yöntemin sürdürülmesi veya intikam

43.11. Araştırmanın Normatif Konumu: İki Kolaycılığı Birlikte Reddetmek

Birinci kolaycılık, devletin eleştirilmesini terör örgütüne destek saymaktır. Bu yaklaşım, mağdurların sesini kısar, gazetecilik ve akademiyi caydırır, devlet içindeki hukuka aykırı uygulamaların düzeltilmesini engeller. İnsan hakları ihlalini belgeleyen kişi, kullandığı kaynak ve yöntem somut olarak incelenmeden örgüt uzantısı ilan edilemez. Yasaklı örgütün açıklamasını yayımlamak, toplantıya katılmak veya barış talep etmek de otomatik üyelik ve propaganda kanıtı değildir.[102][103][104][105]

İkinci kolaycılık, devlet karşıtlığını başlı başına insan hakları savunusu saymaktır. Örgütün sivile yönelik saldırısını görmeyen; çocuk, öğretmen, işçi, korucu ailesi, asker veya polisi mağdur saymayan; silahlı eylemi sürekli romantikleştiren anlatı, yalnız eksik değil aynı zamanda yeni şiddetin ahlâkî zeminini hazırlayabilir. Eleştirel mesafe, yalnız resmî devlete değil silahlı örgüte ve muhalif çevrenin kendi kutsallarına karşı da korunmalıdır.

Bu nedenle kitabın ölçüsü "kimin yanında?" sorusu değil, "hangi fiil, hangi delil, hangi hukuk normu ve hangi mağdur?" sorularıdır. Devletin pozitif yükümlülüğü ile örgütün cezaî ve ahlâkî sorumluluğu birbirine eşit değildir; fakat hiçbiri anlatıdan silinemez. Şiddeti önleyen demokratik zemin, hak ihlalini serbestçe eleştirebilmek ve silahlı yöntemi açıkça reddedebilmekle birlikte kurulur.

43.12. Bölüm Sonucu: Hak Savunusunun Gücü, Çifte Mesafededir

İnsan hakları savunusu ile örgüt anlatısı arasındaki sınır, tek bir kelime veya siyasî aidiyet üzerinden çizilemez. Hak savunusu; mağduru kimliğinden bağımsız korur, devleti yüksek hukuk standardına çağırır, örgüt şiddetini mazeretsiz kaydeder, kanıt düzeyini açıklar ve çözümü hukuk içinde arar. Örgüt anlatısı ise fail ve mağdur hiyerarşisi kurar; şiddeti siyasî zorunluluğa dönüştürür; kavramları eleştirel mesafesiz benimser ve karşı kanıtı sistematik biçimde dışlar.

Ceza hukuku bu etik sınırın yalnız dar bir bölümüne müdahale edebilir. Yaptırım için şiddeti meşrulaştırma, övme veya teşvik ile ifade arasında somut bağ; kanunilik, gereklilik ve ölçülülük gerekir. Geri kalan geniş alan, özgür tartışmanın içindedir; fakat özgür olması, eleştiriden muaf olduğu anlamına gelmez. Bu kitap ceza hâkimi gibi suç dağıtmaz; anlatıdaki asimetriyi delil, bağlam ve karşı vakayla gösterir.

Sıradaki bölüm, bu çerçeveyi kamuoyunda en çok tartışılan metinlerden birine uygular: 11 Ocak 2016 tarihli barış bildirisi ve bildiride örgüt şiddetinin görünmezleştirilmesi.

---

[102] Bk. dn. 73.

[103] Bk. dn. 94.

[104] AİHM, Işıkırık/Türkiye, B. No: 41226/09, 14/11/2017. Yalnız toplantıya katılım ve slogan gibi eylemlerden hareketle otomatik örgüt üyeliği sonucuna ulaşılmasının öngörülebilirlik ve orantılılık sorunları doğurduğu belirtilmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178506

[105] Bk. dn. 60.

BÖLÜM 44

BARIŞ BİLDİRİLERİ VE GÖRÜNMEZLEŞTİRİLEN ÖRGÜT ŞİDDETİ

Hak savunusu, seçici fail anlatısı, ifade özgürlüğü ve akademik sorumluluk

BÖLÜMÜN TEZİ

"Bu Suça Ortak Olmayacağız" bildirisi, Türkiye'nin 2015–2016 şehir çatışmaları sırasında devletin ağır insan hakları yükümlülüklerini hatırlatan, sivil kayıpların ve yıkımın durdurulmasını isteyen sert bir siyasî metindir. Anayasa Mahkemesi, bildirinin imzalanması nedeniyle uygulanan ceza yaptırımlarını ifade özgürlüğünün ihlali saymış; bildirideki düşünceleri benimsediği anlamına gelmediğini özellikle belirtmiştir. Metinde şiddete açık çağrı, silahlı yöntemi övme veya örgüte katılma talebi bulunmadığından, tek yanlı ve rahatsız edici dilin kendiliğinden terör propagandası suçuna dönüştürülmesi hukuk devletiyle bağdaşmaz.[106][107][108][109][110][111]

Ancak ceza hukuku kararı, metnin tarihsel ve akademik bakımdan eksiksiz olduğu anlamına gelmez. Bildiri devleti olayların tek aktif faili olarak kurarken PKK'yı, PKK bağlantılı gençlik yapılanmalarını, hendekleri, barikatları, patlayıcıları, silahlı

[106] Barış İçin Akademisyenler, "Bu suça ortak olmayacağız! Em ê nebin hevparên vî sûcî!", 11 Ocak 2016. Özgün metin devletin operasyonlarını "kasıtlı ve planlı kıyım", "katliam" ve "bilinçli sürgün politikası" olarak nitelendirir; metinde PKK, YDG-H, hendek, barikat veya patlayıcı ifadeleri yer almaz. https://barisicinakademisyenler.net/node/62

[107] Anayasa Mahkemesi, Zübeyde Füsun Üstel ve diğerleri [GK], B. No: 2018/17635, 26 Temmuz 2019. Mahkeme bildiriyi imzalamaları nedeniyle verilen cezaların ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine karar vermiş; kararın bildirideki görüşlerin benimsendiği anlamına gelmediğini özellikle belirtmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/17635

[108] Anayasa Mahkemesi, "Bildiriye İmza Atan Akademisyenlerin Cezalandırılmaları Nedeniyle İfade Özgürlüklerinin İhlal Edilmesi", basın duyurusu, 30 Temmuz 2019. Mahkeme, kamu gücüne yönelik ağır eleştirilerin demokratik çoğulculuk içinde daha geniş tahammül gerektirdiğini ve cezaların zorunlu toplumsal ihtiyaca karşılık geldiğinin gösterilemediğini açıklamıştır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/bildiriye-imza-atan-akademisyenlerin-cezalandirilmalari-nedeniyle-ifade-ozgurluklerinin-ihlal-edilmesi/

[109] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 26 ve 27. Madde 26 düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünü; madde 27 bilim ve sanat hürriyetini güvence altına alır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[110] 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, md. 7/2. Güncel hüküm, terör örgütünün cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerini meşru gösterecek, övecek ya da bu yöntemlere başvurmayı teşvik edecek şekilde propaganda yapılmasını suç olarak düzenler. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3713.pdf

[111] Anayasa Mahkemesinin Zübeyde Füsun Üstel kararındaki ihlal sonucu sekiz üyenin karşıoyuna rağmen oyçokluğuyla alınmıştır. Karşıoy sahipleri bildirinin çatışma bağlamı ve örgüt stratejisiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur; çoğunluk ise şiddete teşvik ile sert devlet eleştirisini ayırmıştır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/17635

mevzilenmeyi ve siviller üzerindeki örgüt baskısını hiç anmamıştır. Oysa bildiriden önceki resmî ve uluslararası kayıtlarda bu fiiller ile güvenlik güçlerine yöneltilen ağır ihlal iddiaları aynı çatışma tablosunun parçaları olarak yer almaktaydı.[112][113][114][115][116][117][118]

Bu bölüm iki eşzamanlı hüküm kurar: Birincisi, barış talebi ile devlet şiddeti eleştirisinin cezalandırılması yanlış ve orantısızdır. İkincisi, örgüt şiddetini görünmezleştiren bir neden-sonuç anlatısı akademik doğruluk, mağdurlar arasında eşit değer ve demokratik barış dili bakımından ciddi biçimde eleştirilebilir. Hukukî koruma ile epistemik eleştiri birbirinin alternatifi değildir; ikisini ayırmak hem ifade özgürlüğünü hem hakikati korur.[119][120][121][122][123][124]

---

[112] Bk. dn. 106.

[113] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Özel Usulleri, TUR 5/2015, 24 Aralık 2015. İletişim; PKK ile bağlantılı silahlı gençlik hareketinin patlayıcı tuzaklı hendekler ve barikatlar kurduğunu kaydederken güvenlik güçlerinin ayrım gözetmeyen ateşi ve yaralıların tedaviye erişiminin engellenmesi iddialarını da aktarmıştır. https://spcommreports.ohchr.org/TmSearch/SearchCode?code=%3B+TUR+5%2F2015

[114] Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin BM İşkenceye Karşı Komiteye cevabı, 2016. Metin, Temmuz 2015 sonrasında PKK bağlantılı yapıların sözde özerklik ilanları, hendek, barikat, patlayıcı, silahlı baskı ve kamu hizmetlerinin engellenmesine ilişkin devletin resmî anlatısını ayrıntılandırır. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=HVUxEFG0wgR5FSLkJGkOQtFy9jI1I7bUGRcM12%2BOLJQW6OswZpQfKC2P48bfcPdihp93M1s4S7uiEg%2BPmVbT6cTUsTTwIc7qlkZ4z%2FcgrJo%3D

[115] International Crisis Group, The Human Cost of the PKK Conflict in Turkey: The Case of Sur, Europe Briefing No. 80, 17 Mart 2016. Çalışma, PKK bağlantılı gençlik milislerinin hendek ve barikat stratejisi ile devletin uzun sokağa çıkma yasakları ve ağır operasyonlarının sivil maliyetini birlikte inceler. https://www.crisisgroup.org/brf/europe-central-asia/turkiye/b080-human-cost-pkk-conflict-turkey-case-sur

[116] International Crisis Group, Managing Turkey's PKK Conflict: The Case of Nusaybin, Europe Report No. 243, 2 Mayıs 2017. Rapor, Temmuz 2015 sonrası şehir çatışmasının yerel dinamiklerini, PKK bağlantılı silahlı yapılanmayı, güvenlik operasyonlarını, sivil kayıpları ve yerinden edilmeyi karşılaştırmalı biçimde ele alır. https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/243-managing-turkey-s-pkk-conflict-the-case-of-nusaybin.pdf

[117] Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul tutanağı, 2016. Bildiriye yöneltilen siyasî eleştirilerden biri, metnin PKK ve hendek kelimelerini hiç kullanmamasına rağmen devleti şiddetin tek kaynağı gibi sunmasıdır. Bu konuşma olgusal kaynak değil, dönemin karşı anlatısının birincil kaydıdır. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/26/1/28/c4af75c4-f973-47e8-bc6e-8044612d4812.html

[118] Savunuculuk metinleri, bilimsel makale ile aynı tür değildir; seçilmiş bir hak ihlaline odaklanabilir. Buna rağmen "katliam", "planlı kıyım" ve "bilinçli sürgün" gibi bütünlüklü kast ve politika iddiaları ileri sürüldüğünde olayın diğer silahlı failini tümüyle dışarıda bırakmanın epistemik maliyeti yükselir.

[119] Devletin insan hakları yükümlülüğü, örgüt şiddetinin anılmasına bağlı değildir. Devlet, terörle mücadele ederken de yaşam hakkı, işkence yasağı, ayrım gözetme, ölçülülük ve etkili soruşturma yükümlülüklerine tabidir. Bu ilke, örgütün hendek ve saldırı fiillerini kaydetmeyi gereksiz kılmaz.

[120] Silahlı örgütlerin uluslararası insan hakları sözleşmelerine devlet gibi taraf olmaması, sivillere saldırı, zorla kullanma, patlayıcı yerleştirme ve rehin alma benzeri fiillerinin hukuken ve ahlaken sorumsuz olduğu anlamına gelmez; ceza hukuku ve silahlı çatışma hukukundaki bireysel sorumluluk devam eder.

[121] Bir metinde failin adının bulunmaması tek başına örgüt propagandası ispatı değildir. Ceza sorumluluğu için suçun kanunî unsurları, şiddeti meşrulaştırma/övme/teşvik ve somut bağlam içinde gerekçelendirilmelidir. Buna karşılık fail silinmesi, sosyolojik ve akademik söylem analizi bakımından ayrıca eleştirilebilir.

[122] "Barış çağrısı" nitelemesi, metnin bütün cümlelerini olgusal olarak doğru veya dengeli kılmaz; "tek taraflı metin" nitelemesi de çağrıyı otomatik olarak suç hâline getirmez. Bölümün temel ayrımı, hukukî koruma ile epistemik eleştirinin aynı anda mümkün olmasıdır.

[123] Akademik özgürlük, akademisyenin yalnız uzmanlık alanında veya çoğunluğun kabul ettiği görüşleri açıklama hakkı değildir. Bununla birlikte akademik unvan, siyasal bildiriyi bilimsel araştırma sonucu

44.1. Neden Bu Vaka Merkezîdir?

Barış Akademisyenleri vakası, Türkiye'de güvenlik, ifade özgürlüğü ve kültürel kutuplaşmanın aynı olayda nasıl düğümlendiğini gösterir. Bildiriyi savunanlar, devletin meşru güç tekeline ve pozitif insan hakları yükümlülüğüne dikkat çekmiş; sivillerin korunmasını ve müzakerelere dönülmesini istemiştir. Bildiriye karşı çıkanlar ise metnin silahlı örgütün şehir savaşını, hendekleri ve saldırıları gizlediğini; güvenlik güçlerini tek taraflı biçimde "katliam" faili ilan ettiğini savunmuştur. Tartışma kısa sürede metnin içeriğini aşmış, imzacıların mesleki varlığı ve vatandaşlığı hakkında bir sadakat sınavına dönüşmüştür.[125][126][127][128][129]

Bu dönüşümde iki yanlış birbirini beslemiştir. İlk yanlış, bildirinin eksik veya ağır dilini eleştirmek yerine imzacıların tamamını örgüt destekçisi ve vatan haini olarak damgalamaktır. İkinci yanlış, metnin ifade özgürlüğü kapsamında korunmasını onun olayların bütün faillerini doğru ve dengeli biçimde açıkladığının kanıtı gibi sunmaktır. Birinci yaklaşım hukukî çoğulculuğu, ikinci yaklaşım ise akademik öz eleştiriyi zayıflatır.[130][131][132][133][134][135]

44.2. 11 Ocak 2016'ya Giden Çatışma Bağlamı

Çözüm sürecinin 2015 yazında çökmesinden sonra çatışma kırsaldan şehir merkezlerine taşındı. PKK bağlantılı gençlik yapılanmaları bazı ilçelerde öz yönetim ilanlarını desteklemek üzere hendekler kazdı, barikatlar kurdu, patlayıcılar yerleştirdi ve silahlı mevziler oluşturdu. Devlet ise uzun süreli sokağa çıkma yasakları, özel harekât ve askerî birliklerin katıldığı geniş operasyonlarla karşılık verdi. Ortaya çıkan ortam, klasik

---

hâline getirmez; metin kaynak, yöntem, karşı kanıt ve kesinlik derecesi bakımından ayrıca eleştirilebilir.

[124] Çift kayıt ilkesi, devlet ile silahlı örgüt arasında ahlakî veya hukukî eşitlik kurmaz. Devletin yetkisi, kaynakları ve pozitif yükümlülükleri daha geniştir. İlke yalnız, her ölümün, her zor kullanma fiilinin ve her fail iddiasının kanıta göre kendi hanesine yazılmasını ister.

[125] Human Rights Watch, "Turkey: Academics Jailed for Signing Petition", 16 Mart 2016. HRW, ilk 1.128 imzacının ardından imza sayısının arttığını; gözaltı, tutuklama, uzaklaştırma ve soruşturmaların ifade özgürlüğü üzerinde ağır baskı oluşturduğunu kaydetmiştir. https://www.hrw.org/news/2016/03/16/turkey-academics-jailed-signing-petition

[126] Barış İçin Akademisyenler, Ayfer Bartu Candan'ın mahkeme beyanı, 20 Kasım 2018. Beyan, imzacıların metni barış çağrısı ve devletin insan hakları yükümlülüğünü hatırlatma olarak gördüğünü yansıtan birincil savunma örneğidir. https://barisicinakademisyenler.net/node/888

[127] Barış İçin Akademisyenler, Begüm Başdaş'ın mahkeme beyanı, 6 Mart 2019. Başdaş, bildirinin ifade özgürlüğü kapsamında olduğunu ve imzanın şiddet desteği anlamına gelmediğini savunmuştur. https://barisicinakademisyenler.net/node/1094

[128] Bk. dn. 117.

[129] Karşı bildirilerde imzacılara "sözde akademisyen", "güruh" veya doğrudan örgüt destekçisi denilmesi, bireysel delil yerine toplu damgalama üretmiştir. Bu tepki, ilk metnin seçici çerçevesini düzeltmekten çok karşı yönde kültürel ve siyasî dışlama yaratmıştır.

[130] Bk. dn. 107.

[131] Bk. dn. 108.

[132] Bk. dn. 111.

[133] Bk. dn. 122.

[134] Bk. dn. 129.

[135] Bk. dn. 123.

bir asayiş müdahalesinden daha ağır; fakat tarafların hukukî statülerinin eşit olduğu devletler arası savaş tanımından da farklıydı.[136][137][138][139]

Uluslararası ve bağımsız raporların önemi, iki olguyu aynı anda kaydetmeleridir. BM özel usuller iletişimi, PKK ile bağlantılı silahlı gençlik hareketinin patlayıcı tuzaklı hendek ve barikatlarını açıkça anarken güvenlik güçlerinin ayrım gözetmeyen ateşi ve yaralıların tedaviye erişimi hakkındaki iddiaları da aktarmıştır. Crisis Group, Sur ve Nusaybin çalışmalarında silahlı şehir stratejisi ile uzun yasakların, ağır silah kullanımının, sivil kayıpların ve kitlesel yerinden edilmenin birlikte incelenmesi gerektiğini göstermiştir.[140][141][142]

Tablo 44.1 — Bildiriden önceki çatışma bağlamının başlıca unsurları

Dönem/olgu	Silahlı yapıların fiilleri	Devletin tedbirleri	Sivil üzerindeki başlıca etki
Temmuz–Ağustos 2015	Çatışmaların yeniden başlaması; sözde öz yönetim ilanları; silahlı çağrılar	Güvenlik operasyonlarının genişlemesi	Belirsizlik, korku ve ilk yer değiştirmeler
Sonbahar 2015	Hendek, barikat, patlayıcı ve şehir içi silahlı mevzilenme	İlçe ve mahalle bazlı sokağa çıkma yasakları	Ulaşım, eğitim, sağlık ve gündelik hayatın kesintiye uğraması
Aralık 2015–Ocak 2016	Silahlı direnişin bazı merkezlerde yoğunlaşması	Askerî ve polis gücünün ağır operasyonları	Sivil ölümleri, yaralanmalar, tahliye ve yıkım iddiaları
Belgeleme sorunu	Örgüt kaynakları kendi kayıplarını ve devleti öne çıkardı	Resmî kaynaklar terör fiillerini ve operasyon gerekçesini öne çıkardı	Bağımsız erişim sınırlı; rakam ve fail atfında ihtilaf

Bu arka plan devletin her eylemini hukuka uygun hâle getirmez. Terörle mücadele gerekçesi, yaşam hakkı, işkence yasağı, ayrım gözetme, ölçülülük, sağlık hizmetine erişim ve etkili soruşturma yükümlülüklerini askıya almaz. Aynı şekilde, devlet

[136] Bk. dn. 113.
[137] Bk. dn. 114.
[138] Bk. dn. 115.
[139] Bk. dn. 116.
[140] Bk. dn. 113.
[141] Bk. dn. 115.
[142] Bk. dn. 116.

ihlallerinin belgelenmesi de hendek, patlayıcı, silahlı baskı ve saldırıları siyasî itirazın zararsız biçimleri hâline getirmez.[143][144][145][146][147][148]

44.3. Bildirinin Metin Anatomisi: Ne Söylüyor, Ne Söylemiyor?

Bildirinin ilk cümleleri yalnız “devlet” öznesini kullanır. Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşları açlık ve susuzluğa mahkûm ettiği, yerleşim yerlerine savaşta kullanılacak ağır silahlarla saldırdığı, hak ve özgürlükleri ihlal ettiği ileri sürülür. İkinci paragraf “kasıtlı ve planlı kıyım”, üçüncü paragraf “katliam” ve “bilinçli sürgün politikası” nitelemesini kullanır. Talepler; yasakların kaldırılması, sorumluların cezalandırılması, zararların tazmini, gözlemcilere izin verilmesi ve müzakerelerin yeniden kurulmasıdır.[149]

Metnin dikkat çekici özelliği yalnız ne söylediği değil, çatışmanın diğer silahlı tarafını hiçbir adla anmamasıdır. “PKK”, “YDG-H”, “silahlı grup”, “hendek”, “barikat”, “patlayıcı”, “öz yönetim ilanı”, “güvenlik görevlilerine saldırı” veya “siviller üzerinde örgüt baskısı” ifadelerinden hiçbiri metinde bulunmaz. Bu yokluk, basit bir kelime tercihi değildir; olayın nedensellik şemasını belirler. Okur, devletin açıklanması gerekmeyen tek taraflı bir saldırı yürüttüğü izlenimini edinir.[150][151][152][153]

Tablo 44.2 — Bildirinin ifade ve sessizlik haritası

Metindeki unsur	Açıkça yer alan	Yer almayan bağlam	Analitik sonuç
Fail	Türkiye Cumhuriyeti/devlet/ siyasî iktidar	PKK veya bağlantılı silahlı yapılar	Aktif fail tekleştirilmiştir

[143] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Report on the Human Rights Situation in South-East Turkey, July 2015 to December 2016, Şubat 2017. Rapor, çatışma ortamında ağır yıkım, yerinden edilme ve yaşam hakkı ihlali iddialarını inceler; erişim kısıtları nedeniyle bazı bulguların uzaktan doğrulamaya dayandığını belirtir. https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2017/116077

[144] Human Rights Watch, “Turkey: Mounting Security Operation Deaths”, 22 Aralık 2015. Örgüt, sokağa çıkma yasakları ve çatışmalar sırasında sivillerin ölümüne ilişkin vakaları belgelemiş; silahlı Kürt grupları ile güvenlik güçleri arasındaki ağır çatışma ortamını kaydetmiştir. https://www.hrw.org/news/2015/12/22/turkey-mounting-security-operation-deaths

[145] Amnesty International, “Turkey: Curfews and crackdown force hundreds of thousands of Kurds from their homes”, 6 Aralık 2016. Af Örgütü, Sur başta olmak üzere uzun süreli yerinden edilme, konuta dönüş ve mülkiyet hakkı sorunlarını incelemiştir. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/12/turkey-curfews-and-crackdown-force-hundreds-of-thousands-of-kurds-from-their-homes-2/

[146] Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Uluslararası Af Örgütü’nün Raporuna İlişkin Basın Açıklaması”, 23 Ocak 2017. Bakanlık, Af Örgütü raporuna itiraz ederek PKK’nın hendek, patlayıcı ve silahlı eylemlerini; tahliye, yardım ve yeniden inşa tedbirlerini kendi verileriyle açıklamıştır. https://www.icisleri.gov.tr/uluslararasi-af-orgutunun-raporuna-iliskin-basin-aciklamasi

[147] Bk. dn. 119.

[148] Bk. dn. 120.

[149] Bk. dn. 106.

[150] Bk. dn. 106.

[151] Bk. dn. 117.

[152] Bk. dn. 118.

[153] Bk. dn. 121.

Metindeki unsur	Açıkça yer alan	Yer almayan bağlam	Analitik sonuç
Fiil	Aç ve susuz bırakma, ağır silahla saldırma, katliam, sürgün	Hendek, barikat, patlayıcı, silahlı baskı ve saldırılar	Çatışmanın öncül ve eşzamanlı fiilleri dışarıdadır
Mağdur	Kürt halkı ve bölge halkları	Örgüt saldırısında ölen siviller ve güvenlik görevlileri	Mağdur havuzu seçici kurulmuştur
Çözüm	Yasakların kalkması, tazmin, gözlem, müzakere	Silahlı yapıların mevzileri kaldırması ve şiddeti bırakması	Yükümlülük tek tarafa yöneltilmiştir
Hukuk dili	İnsan hakları ve uluslararası hukuk	Silahlı aktörlerin cezaî sorumluluğu	Devlet yükümlülüğü doğru; toplam sorumluluk tablosu eksik

Metnin bu seçimi, savunuculuk belgesinin dar bir hedefe odaklanma hakkıyla açıklanabilir. İnsan hakları örgütleri çoğu zaman kamu gücünü denetler; çünkü devletin yetkisi, kaynakları ve yurttaşlara karşı pozitif yükümlülüğü silahlı örgütten daha geniştir. Fakat bildirinin dili yalnız "operasyonların sivil etkisi araştırılsın" dememiş, kasıtlı ve planlı bir kıyım ile bilinçli sürgün politikası hakkında kesin hüküm kurmuştur. İddia ne kadar bütünlüklü ve kesin ise, karşı olguları dışarıda bırakmanın açıklama yükü o kadar artar.[154][155][156][157]

44.4. Fail Öznesini Silmenin Sonuçları

Fail öznesinin silinmesi üç sonuç üretir. Birincisi, örgütün şehir savaşına ilişkin stratejik tercihi doğa olayı gibi görünür. Hendek, barikat ve patlayıcılar kendiliğinden ortaya çıkmış; devlet de sebepsiz biçimde mahallelere saldırmış gibi bir kronoloji oluşur. İkincisi, örgüt baskısı altında evini terk eden, evi mevzi olarak kullanılan, hizmetlere erişimi engellenen veya saldırıda yakınını kaybeden siviller mağdur anlatısının dışında kalır. Üçüncüsü, barış talebi karşılıklı silahsızlanma ve müzakere çağrısı olmaktan çıkarak yalnız devletin geri çekilmesi talebine indirgenir.[158][159][160][161][162][163]

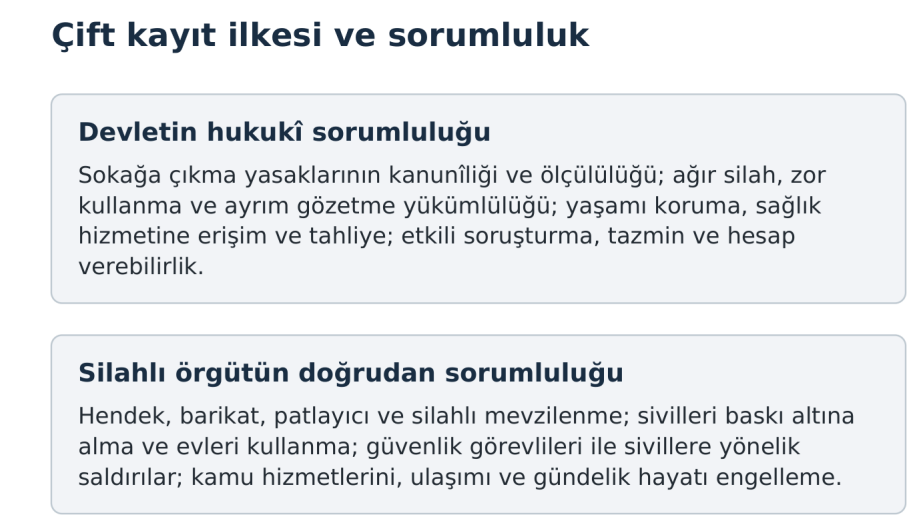
Bununla birlikte metinde PKK adının geçmemesinden doğrudan örgüt talimatı, üyelik veya propaganda kastı sonucu çıkarılamaz. Aynı sessizlik farklı gerekçelerden doğabilir:

[154] Bk. dn. 118.
[155] Bk. dn. 119.
[156] Bk. dn. 123.
[157] Bk. dn. 124.
[158] Bk. dn. 113.
[159] Bk. dn. 114.
[160] Bk. dn. 115.
[161] Bk. dn. 116.
[162] Bk. dn. 120.
[163] Bk. dn. 121.

devletin özel yükümlülüğüne odaklanma, metni kısa tutma, imzacılar arasında uzlaşma sağlama, örgütü muhatap kabul etmeme veya siyasî tercih. Ceza yargısı niyet tahminiyle değil kanunî unsur ve somut bağla hareket etmelidir. Söylem analizi ise sessizliğin metinde yarattığı nedensellik ve mağduriyet etkisini inceleyebilir.[164][165][166][167]

[164] Bk. dn. 107.
[165] Bk. dn. 110.
[166] Bk. dn. 111.
[167] Bk. dn. 121.

Şekil 44.1 — Çift kayıt ilkesi: hakikat tek fail defteriyle kurulmaz

Kaynak: Yazarın devletin pozitif insan hakları yükümlülüğü ile silahlı örgütün doğrudan fiil sorumluluğunu aynı vaka dosyasında görünür kılmak üzere geliştirdiği model.

44.5. Hak Savunusu Neden Devlete Daha Çok Soru Sorar?

Demokratik hukuk düzeninde kamu gücü daha yüksek denetime tabidir. Devlet kanun yapar, güvenlik gücü kullanır, kişiyi özgürlüğünden yoksun bırakır, bölgeyi kapatır, vergi toplar ve hayatı koruma görevi üstlenir. Bu nedenle güvenlik operasyonunda ölen bir sivil için "örgüt de şiddet uyguluyordu" cevabı tek başına yeterli değildir. Devlet, ölümün hangi birim ve silah sistemiyle gerçekleştiğini, hedef seçimini, uyarı ve tahliye imkânlarını, sağlık erişimini ve soruşturmanın etkinliğini açıklamak zorundadır.[168169170171172173]

Bu asimetri, örgüt fiillerini görünmez kılma yetkisi vermez. İnsan hakları yaklaşımı devletin sorumluluğunu azaltmadan silahlı aktörün sivillere karşı işlediği suçları kaydedebilir. Nitekim BM'nin Aralık 2015 iletişimi tam olarak bunu yapmıştır: bir tarafta patlayıcı tuzaklı hendekler ve silahlı gruplar; diğer tarafta ayrım gözetmeyen ateş

[168] Bk. dn. 143.

[169] Bk. dn. 144.

[170] Bk. dn. 145.

[171] Bk. dn. 109.

[172] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, General Comment No. 34, CCPR/C/GC/34, 12 Eylül 2011. Komite, kamu kurumları ve kamusal kişilere yönelik eleştirinin özel koruma altında olduğunu, kısıtlamaların kanunilik, gereklilik ve ölçülülük şartlarını karşılaması gerektiğini belirtir. https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no34-article-19-freedoms-opinion-and

[173] Bk. dn. 119.

ve sağlık erişiminin engellenmesi iddiaları. Böyle bir kayıt “tarafları eşitlemek” değil, mağdurun kimliğine göre fail seçmemektir.[174][175][176]

Tablo 44.3 — Devlet ve silahlı örgüt için farklı ama birlikte işleyen sorumluluk soruları

Özne	Neden özel olarak sorgulanır?	Başlıca sorular	Yanlış savunma
Devlet	Meşru güç tekeli ve pozitif yükümlülük	Kanunilik, ölçülülük, ayrım gözetme, tahliye, sağlık, soruşturma	“Terör vardı; her tedbir meşrudur”
Silahlı örgüt	Doğrudan şiddet ve cezaî fail sorumluluğu	Hendek/patlayıcıyı kim kurdu, evi kim kullandı, saldırıyı kim emretti?	“Devlet de ihlal yaptı; örgüt fiili önemsizdir”
Siyasî/entelektüel aktör	Kamusal anlatı ve meşrulaştırma etkisi	Hangi fail görünür, hangi mağdur dışarıda, şiddet açıkça reddediliyor mu?	“Barış dedim; metin eleştirilemez”
Yargı	Temel hak ve suçta kanunilik	Şiddete teşvik var mı, somut tehlike ve bağ nasıl gösterildi?	“Metin tek yanlı; o hâlde suçtur”

44.6. İfade Özgürlüğü Eşiği: Tek Yanlılık Suç Değildir

Siyasî ifade özgürlüğü yalnız doğru, ölçülü ve çoğunluğun hoşuna giden cümleleri korumaz. Kamu gücüne “katliam”, “kıyım” veya “sürgün” isnadı çok ağırdır; fakat demokratik toplum, kamu gücünün en sert biçimde sorgulanmasına geniş alan tanımak zorundadır. AYM çoğunluğu, bildirinin tartışmalı ve öfke yüklü dilini kabul etmekle birlikte cezalandırmanın zorunlu toplumsal ihtiyacının gösterilemediği sonucuna varmıştır.[177][178][179][180][181][182]

[174] Bk. dn. 113.

[175] Bk. dn. 120.

[176] Bk. dn. 124.

[177] Bk. dn. 107.

[178] Bk. dn. 108.

[179] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Expression. Rehber, siyasal ifade ve kamu yararına ilişkin tartışmaların yüksek koruma gördüğünü; şiddete teşvik ve nefret söylemi değerlendirmesinde içerik, bağlam ve etki ölçütlerinin birlikte ele alınması gerektiğini açıklar. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-10

[180] Bk. dn. 172.

[181] Anayasa Mahkemesi, Zeynep Dilek Hattatoğlu, B. No: 2020/12032, 25 Ocak 2024. Mahkeme, bildirinin PKK’nın şehir çatışması ve güvenlik görevlileri ile sivillerin öldüğü arka planda yayımlandığını; bildirinin sert ve suçlayıcı dilinin kamu otoritileri bakımından rahatsız edici olduğunu kaydetmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2020/12032

[182] Bk. dn. 111.

Terör propagandası suçunun temel sorusu "metin devlete haksızlık yaptı mı?" değildir. 3713 sayılı Kanun bakımından örgütün cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerinin meşru gösterilmesi, övülmesi veya bunlara başvurmanın teşvik edilmesi aranır. Bildirinin PKK'yı anmaması ve olayları tek taraflı kurması eleştiriye açıktır; ancak mahkeme, bu eksikliğin şiddeti öven veya teşvik eden somut iletişim olduğunu gerekçelendirmeden hapis cezasına başvuramaz.[183][184][185][186]

[183] Bk. dn. 110.

[184] Bk. dn. 111.

[185] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 10. İfade özgürlüğü müdahaleleri kanunla öngörülmüş olmalı, meşru amaç izlemeli ve demokratik toplumda gerekli ve ölçülü olmalıdır. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur

[186] Bk. dn. 121.

Şekil 44.2 — Bir bildiri hakkında dört ayrı hüküm

Kaynak: Yazarın olgusal tamlık, akademik etik, ifade özgürlüğü ve ceza sorumluluğu değerlendirmelerini birbirinden ayıran modeli.

44.7. AYM Kararı: Koruma, Onaylama Değildir

AYM’nin 26 Temmuz 2019 tarihli kararı tartışmanın merkezindedir. Mahkeme, akademisyenlerin görüşlerinin uzmanlık alanlarıyla doğrudan ilgili olmasa, tartışmalı bulunsa veya kamuoyunda rağbet görmese bile ifade özgürlüğünün korumasında olduğunu belirtti. Kamu gücünün yürüttüğü operasyonlar konusunda ağır eleştiriye daha fazla tahammül edilmesi gerektiğini vurguladı ve verilen cezaların orantılılığının gösterilemediğine hükmetti.[187][188][189][190]

[187] Bk. dn. 107.

[188] Bk. dn. 108.

Kararın önemli sınırlaması şudur: AYM, bildiride yer alan iddiaların doğru olduğunu veya Mahkemenin bu görüşlere katıldığını söylememiştir. Karşıoylar çatışmanın PKK'nın şehir stratejisi, hendekler, silahlı saldırılar ve kayıplar bağlamında okunması gerektiğini savunmuştur. Çoğunluk ve karşıoy arasındaki fark, büyük ölçüde bağlamın ceza hukukundaki ağırlığı ve metnin şiddetle kurduğu ilişkinin nasıl yorumlanacağı üzerindedir.[191][192][193]

Tablo 44.4 — AYM çoğunluğu ve karşıoyların ayrıştığı noktalar

Başlık	Çoğunluğun yaklaşımı	Karşıoyların yaklaşımı	Bu çalışmanın sonucu
Metnin niteliği	Sert, rahatsız edici fakat siyasî ifade	Örgüt stratejisi bağlamında tek yanlı ve meşrulaştırıcı	Tek yanlılık tespit edilebilir; suç için ek unsur gerekir
Şiddet bağlantısı	Açık teşvik/övme ve zorunlu toplumsal ihtiyaç gösterilmedi	Metnin bağlamı örgüt propagandası sonucunu destekler	Bağlam önemlidir; niyet ve sonuç varsayımla kurulamaz
Akademik kimlik	Görüş uzmanlık dışı olsa da korunur	Akademik unvan sorumluluğu ağırlaştırabilir	Unvan korumayı kaldırmaz; kalite eleştirisini engellemez
Yaptırım	Hapis cezası orantısız ve hak ihlali	Kamu düzeni ve terörle mücadele amacı ağır basar	Ceza son çare olmalı; akademik ve siyasî eleştiri ayrı yürümeli

44.8. Yargı, Tutuklama ve Üniversite Yaptırımları

Bildirinin yayımlanmasından sonra imzacılar hakkında ceza soruşturmaları ve üniversite disiplin süreçleri başladı. Bazı akademisyenler kısa süreli gözaltına alındı; dört akademisyen Mart 2016'daki basın açıklaması sonrasında tutuklandı ve 22 Nisan 2016'daki ilk duruşmada tahliye edildi. Aralık 2017'den itibaren çok sayıda imzacı ayrı

[189] Anayasa Mahkemesi, Gülhan Şimşek [GK], B. No: 2019/655. Mahkeme, bildiriyi paylaşma nedeniyle verilen disiplin yaptırımını Zübeyde Füsun Üstel içtihadı ışığında değerlendirmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2019/655

[190] Anayasa Mahkemesi, Özgen Yalçın, B. No: 2019/16849. Bildiriyi imzalama nedeniyle yurt dışı görevlendirmesinin iptali, ifade özgürlüğü ve akademik faaliyet üzerindeki etkileri bakımından incelenmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/16849

[191] Bk. dn. 107.

[192] Bk. dn. 181.

[193] Bk. dn. 111.

ayrı yargılandı; AYM kararından önce yüzlerce dosyada hapis cezaları verildi. AYM ihlal kararı sonrasında ceza davalarında beraatler geldi.[194][195][196][197][198][199]

Ceza süreci dışında görevden çıkarma, uzaklaştırma, ders ve proje iptali, yurt dışı görevlendirmesinin engellenmesi ve mesleki damgalama gibi sonuçlar doğdu. Bu işlemlerin her biri ayrı hukukî dayanak, bireysel delil ve ölçülülük incelemesi gerektirir. Bildiriye imza atmayı tek başına kamu görevine sadakatsizlik veya örgüt bağlantısı saymak, kişinin somut mesleki davranışını ve şiddetle ilişkisini araştırmadan toplu yaptırım üretir.[200][201][202][203][204]

Tablo 44.5 — Barış akademisyenleri sürecinin ana eşikleri

Tarih/dönem	Olay	Hukukî veya kurumsal anlamı
11 Ocak 2016	Bildiri 1.128 akademisyenin imzasıyla kamuoyuna açıklandı	Siyasî ifade ve barış çağrısı; içerik tartışması başladı
Ocak–Mart 2016	Gözaltı, disiplin soruşturması, uzaklaştırma ve hedef göstermeler	Ceza ve idare hukukunun aynı ifade üzerinde eşzamanlı baskısı

[194] Bk. dn. 125.

[195] Human Rights Watch, “Turkey: Academics on Trial for Signing Petition”, 5 Aralık 2017. Kuruluş, akademisyenler hakkında ayrı davalar açılmasını ve terör propagandası suçunun şiddete çağrı içermeyen siyasal ifadeye uygulanmasını eleştirmiştir. https://www.hrw.org/news/2017/12/05/turkey-academics-trial-signing-petition

[196] Human Rights Watch, “Turkey: Government Targeting Academics”, 14 Mayıs 2018. Rapor, yüzlerce imzacının yargılandığını ve akademik alanda disiplin, işten çıkarma ve cezai süreçlerin birlikte yürütüldüğünü belirtir. https://www.hrw.org/news/2018/05/14/turkey-government-targeting-academics

[197] Amnesty International, “Turkey: Constitutional Court clears academics from spurious ‘terrorism propaganda’ charges”, 26 Temmuz 2019. Açıklama, AYM kararını ve Zübeyde Füsun Üstel’in hapis cezası sürecini ifade özgürlüğü bağlamında değerlendirir. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/07/turkey-constitutional-court-clears-academics-from-spurious-terrorism-propaganda-charges-2/

[198] Barış İçin Akademisyenler, “Barış Akademisyenlerinin Kısa Tarihi: Hedef Gösterilme, İhraç, Yargılama”. İnisiyatifin kendi envanterine göre Türkiye genelinde 56 mahkemede 822 akademisyen yargılanmış; AYM kararından önce sonuçlanan çok sayıda davada mahkûmiyet verilmiştir. Sayılar taraf kaynağından geldiği için resmî mahkeme kayıtlarıyla birlikte kullanılmalıdır. https://barisicinakademisyenler.net/node/1842

[199] Barış İçin Akademisyenler, 10 Mart 2016 basın açıklaması ve takip eden süreç. Dört akademisyen açıklama sonrasında tutuklanmış, 22 Nisan 2016 tarihli ilk duruşmada tahliye edilmiştir. https://barisicinakademisyenler.net/node/333

[200] Barış İçin Akademisyenler, Güncelleme: 4 Aralık 2019 tarihli hak ihlalleri raporu. Rapor işten çıkarma, uzaklaştırma, disiplin işlemleri, seyahat ve akademik faaliyet kısıtlamalarını imzacıların bildirimleri üzerinden derler. https://barisicinakademisyenler.net/sites/default/files/Bakraportr041219.pdf

[201] Bk. dn. 189.

[202] Bk. dn. 190.

[203] Scholars at Risk, Free to Think 2019. Rapor, Barış Akademisyenlerine yönelik ceza, ihraç, seyahat yasağı ve akademik dışlama süreçlerini yükseköğretim özgürlüğü bakımından ele alır. https://www.scholarsatrisk.org/resources/free-to-think-2019/

[204] Bk. dn. 129.

Tarih/dönem	Olay	Hukukî veya kurumsal anlamı
Mart–Nisan 2016	Dört akademisyenin tutuklanması ve ilk duruşmada tahliyesi	Tutuklamanın gereklilik ve ölçülülük sorunu
Aralık 2017–2019	Yüzlerce ayrı ceza davası ve mahkûmiyetler	TMK 7/2'nin şiddet içermeyen ifadeye uygulanması tartışması
26 Temmuz 2019	AYM ifade özgürlüğü ihlali kararı	Cezai yaklaşımın anayasal sınırı
2019 sonrası	Beraatler; idari ve mesleki uyuşmazlıkların devamı	Ceza beraati ile idari iadenin aynı süreç olmadığı

44.9. İmzacıların Savunması ve Meşru Barış Talebi

İmzacıların mahkeme beyanlarında ortak savunma, metnin bir örgüte destek için değil sivil ölümleri durdurmak, devletin hukukî sorumluluğunu hatırlatmak ve müzakereyi yeniden kurmak amacıyla imzalandığıdır. Birçok imzacı, metnin yazarı olmadığını; vicdanî ve siyasî bir çağrıya katıldığını, şiddeti desteklemediğini ve imzanın örgüt talimatıyla ilişkilendirilemeyeceğini belirtmiştir.[205][206]

Bu savunma ciddiye alınmalıdır. Binlerce kişinin aynı metne farklı gerekçelerle imza atması mümkündür; ortak imza, her imzacının örgütler, tarih ve hukuk hakkındaki bütün görüşlerinin özdeş olduğu anlamına gelmez. Bireysel ceza sorumluluğu, kişinin metin dışındaki somut eylemi ve kastı araştırılmadan kolektif kimlikten türetilemez. Ancak imzacıların iyi niyeti de metnin fail dağılımını ve kesin hükümlerini eleştiri dışı bırakmaz.[207][208][209][210][211]

44.10. Karşı Bildiri ve Karşı Yönde Dışlama

İlk metne tepki olarak yayımlanan karşı bildiriler, PKK'nın hendek ve saldırı fiillerini görünür kılmakla birlikte çoğu zaman imzacıları topluca "sözde akademisyen", "güruh" veya ülkeye saldıran kişiler olarak tanımladı ve operasyonlara koşulsuz destek verdi. Böylece ilk metnin devleti tek fail yapan çerçevesi, karşı yönde devleti eleştiriden muaf tutan ve imzacıların tamamını düşmanlaştıran başka bir tek yanlılıkla cevaplandı.[212][213]

[205] Bk. dn. 126.

[206] Bk. dn. 127.

[207] Bk. dn. 107.

[208] Bk. dn. 126.

[209] Bk. dn. 127.

[210] Bk. dn. 121.

[211] Bk. dn. 123.

[212] "Türkiye İçin Akademisyenler" adıyla yayımlanan karşı bildiri, güvenlik operasyonlarına açık destek vermiş ve ilk bildirinin imzacılarını ağır biçimde suçlamıştır. Karşı metnin dili, ilk bildirideki tek taraflılığın zıddı yönde başka bir genelleme ve akademik kutuplaşma örneğidir. Metin için bkz. https://www.karar.com/hendekci-akademisyenlere-karsi-bildiri-kursundan-tehlikeli-66242

[213] Bk. dn. 129.

Akademik kamusal alanın görevi iki kampın bildirilerini sadakat yarışına çevirmek değil, her iki metnin de iddia, kaynak, fail ve mağdur seçimini incelemektir. Birinci metin örgüt şiddetini görünmezleştirirken ikinci metin güvenlik operasyonlarının hukukî sınırını ve sivil ihlal iddialarını görünmezleştirmiştir. İki yanlış birbirini doğrulamaz; yalnız kutuplaşmanın simetrik işleyişini gösterir.[214][215][216][217][218][219]

Tablo 44.6 — İki bildirideki karşıt seçicilik

Ölçüt	"Bu Suça Ortak Olmayacağız"	Karşı bildirilerde baskın çizgi	Dengeli kayıt
Ana fail	Devlet	PKK ve bildiriyi imzalayanlar	Somut fiile göre devlet birimi ve silahlı fail
Devlet şiddeti	Kesin ve bütünlüklü suçlama	Çoğu kez meşru operasyon olarak kabul	Her operasyon için kanunilik ve ölçülülük
Örgüt şiddeti	Adı ve fiilleri yok	Merkezî açıklama unsuru	Hendek, patlayıcı, saldırı ve sivil baskı ayrı kayıt
İmzacıların konumu	Barış ve vicdan öznesi	Toplu ihanet/örgüt desteği şüphesi	Bireysel kast ve eylem; ifade özgürlüğü
Barış modeli	Devletin durması ve müzakere	Operasyonların desteklenmesi	Şiddetin sonlanması, hukuk, hesap verebilirlik ve siyaset

44.11. Akademik Özgürlük ile Akademik Kalite Aynı Şey Değildir

Akademisyenlerin siyasal bildiri imzalaması için metnin hakemli makale niteliğinde olması gerekmez. Akademik özgürlük, bilim insanının yurttaş olarak siyasî ve ahlakî görüş açıklama hakkını da kapsar. Üniversite, yalnız iktidarın veya çoğunluğun hoşuna giden ifadelerin üretildiği yer değildir. Bu nedenle metnin eksikliği, akademisyeni meslekten atmanın veya hapse göndermenin kısa yolu olamaz.[220][221][222][223][224]

[214] Bk. dn. 143.
[215] Bk. dn. 114.
[216] Bk. dn. 144.
[217] Bk. dn. 145.
[218] Bk. dn. 212.
[219] Bk. dn. 124.
[220] Bk. dn. 109.
[221] Bk. dn. 179.
[222] Bk. dn. 172.
[223] Bk. dn. 203.
[224] Bk. dn. 123.

Fakat akademik unvanın kamusal güven üretme gücü vardır. Bir bildiri "bu ülkenin akademisyenleri" adına konuşuyor, uluslararası hukuk ve hakikat iddiası taşıyor ve olayın nedenini kesin hükümle açıklıyorsa; kaynak, karşı kanıt, kavramların isabeti ve belirsizlik derecesi bakımından daha yüksek eleştiriyle karşılaşması doğaldır. Akademik özgürlük eleştirilmemeyi değil, cezalandırılmadan eleştirilebilmeyi güvence altına alır.[225][226][227]

Tablo 44.7 — Hukukî koruma ile akademik değerlendirmenin ayrılması

Soru	Hukukî cevap	Akademik/etik cevap
Metin sert ve tek yanlı olabilir mi?	Evet; yine de ifade özgürlüğü kapsamında kalabilir	Evet; eksik bağlam ve kesin dil eleştirilebilir
PKK'nın anılmaması suç mudur?	Tek başına hayır	Nedensellik ve mağduriyet anlatısını zayıflatabilir
Akademik unvan cezayı ağırlaştırır mı?	Otomatik olarak hayır	Kamusal doğruluk ve kaynak sorumluluğunu artırabilir
Devleti ağır biçimde suçlamak yasak mıdır?	Şiddete teşvik yoksa geniş koruma görür	İddianın delili, kapsamı ve kesinlik derecesi sorgulanır
Beraat metni doğru ilan eder mi?	Hayır; yalnız suçun oluşmadığını veya cezanın hak ihlali olduğunu gösterir	Metin bağımsız olarak eleştirilmeye devam eder

44.12. Barış Metinleri İçin On İki Soruluk Değerlendirme Kartı

Bu kitapta bundan sonraki barış bildirileri, akademik açıklamalar ve insan hakları çağrıları aşağıdaki kartla incelenir. Amaç metni siyasî aidiyete göre övmek veya mahkûm etmek değil, ifade özgürlüğü ile bütünlüklü hakikat sorumluluğunu birlikte ölçmektir.

Tablo 44.8 — Barış bildirisi ve fail görünürlüğü testi

No	Kontrol sorusu	Olumlu gösterge	Riskli kısa yol
1	Metin hangi tarih ve olay aralığını kapsıyor?	Açık zaman, yer ve olay tanımı	Belirsiz "savaş/devlet şiddeti" genellemesi
2	Bütün silahlı aktörler adlandırılmış mı?	Fiil bazında devlet birimi ve örgüt ayrımı	Bir tarafı doğa olayı gibi bırakmak

[225] Bk. dn. 118.

[226] Bk. dn. 122.

[227] Bk. dn. 123.

No	Kontrol sorusu	Olumlu gösterge	Riskli kısa yol
3	Sivil, örgüt mensubu ve güvenlik görevlisi ayrılmış mı?	Kimlik ve statü doğrulaması	Bütün ölümleri tek kategoriye yazmak
4	Kayıp ve yıkım rakamlarının kaynağı var mı?	Resmî, bağımsız ve karşı kaynak karşılaştırması	Taraf açıklamasını kesin veri saymak
5	Kast ve politika iddiası hangi delile dayanıyor?	Emir, plan, tekrar, soruşturma ve yargı kaydı	Sonuçtan niyet çıkarmak
6	Devletin pozitif yükümlülüğü açık mı?	Kanunilik, ölçülülük, sağlık ve soruşturma	Terör gerekçesiyle sınırsız yetki
7	Örgüt şiddeti açıkça reddediliyor mu?	Hendek, patlayıcı, saldırı ve sivil baskının kaydı	Sessizlikten meşrulaştırma üretmek
8	Barış talebi iki tarafa hangi yükümlülüğü yöneltiyor?	Silahsızlanma, hukuk, müzakere ve hesap verme	Yalnız tek tarafın geri çekilmesi
9	Metin şiddeti övüyor veya teşvik ediyor mu?	Açık şiddet reddi	Sert eleştiriyi otomatik propaganda saymak
10	İmzacıların bireysel kastı araştırılmış mı?	Kişisel beyan ve somut eylem	Toplu imzadan üyelik çıkarmak
11	Karşı görüş ve düzeltmeler yayımlanmış mı?	Şeffaf cevap ve veri güncellemesi	Metni dokunulmaz simgeye dönüştürmek
12	Sonuçlar ayrı mı yazılmış?	Hukukî, olgusal ve etik hüküm ayrı	“Yanlışsa suçtur / beraat ettiyse doğrudur”

44.13. Bölüm Sonucu: Barışın Şartı Çift Taraflı Sessizlik Değil, Çift Kayıttır

“Bu Suça Ortak Olmayacağız” bildirisi, sivil ölümlere, uzun sokağa çıkma yasaklarına, yıkıma ve devletin hesap verme yükümlülüğüne dikkat çekmesi bakımından meşru bir kamusal müdahaledir. Metni imzalamanın şiddete çağrı veya örgüt üyeliği gibi değerlendirilmesi; tutuklama, hapis, toplu mesleki tasfiye ve damgalama yoluyla

cezalandırılması anayasal çoğulculuğa zarar vermiştir. AYM'nin ihlal kararı bu hukukî sınırı doğru biçimde çizmiştir.[228][229][230][231][232][233]

Aynı metin, olayın diğer silahlı failini ve onun şehir savaşını bütünüyle dışarıda bıraktığı için olgusal ve akademik bakımdan eksiktir. Devleti "kasıtlı ve planlı kıyım", "katliam" ve "bilinçli sürgün" faili olarak kesin biçimde tanımlarken hendek, barikat, patlayıcı, silahlı baskı ve saldırıları anmaması, şiddetin nedensellik haritasını tek taraflı kurmuştur. Bu eksiklik, örgüt propagandası suçunu otomatik olarak oluşturmaz; fakat seçici fail anlatısı ve mağdurlar arasında hiyerarşi bakımından açıkça eleştirilmelidir.[234][235][236][237][238][239][240][241]

Demokratik ve insan haklarına dayalı barış dili, devleti denetlerken örgütün şiddetini kayda geçirmekten kaçınmaz; örgütü mahkûm ederken devletin hukuk dışı fiillerini örtmez. Devlet ile örgüt arasında yetki ve yükümlülük eşitliği yoktur, fakat mağdurlar arasında değer eşitsizliği de kurulmamalıdır. Hakikat, her fiilin kendi failine, her ölümün kendi kanıtına ve her iddianın kendi güven derecesine yazıldığı çift kayıtla mümkündür.[242][243][244]

Sıradaki bölüm, bu seçici çerçevenin operasyon, işgal ve terörle mücadele kavramlarında nasıl yeniden üretildiğini inceler: Türkiye'nin sınır ötesi ve ülke içi güvenlik faaliyetlerinin hangi durumlarda hukukî operasyon, hangi iddialarda işgal veya aşırı güç kullanımı olarak nitelendirilebileceği; kavramların aktöre göre değişen standartlarla kullanılıp kullanılmadığı değerlendirilir.

[228] Bk. dn. 107.
[229] Bk. dn. 108.
[230] Bk. dn. 125.
[231] Bk. dn. 197.
[232] Bk. dn. 109.
[233] Bk. dn. 111.
[234] Bk. dn. 106.
[235] Bk. dn. 113.
[236] Bk. dn. 114.
[237] Bk. dn. 115.
[238] Bk. dn. 116.
[239] Bk. dn. 117.
[240] Bk. dn. 121.
[241] Bk. dn. 122.
[242] Bk. dn. 119.
[243] Bk. dn. 120.
[244] Bk. dn. 124.

BÖLÜM 45

OPERASYON, İŞGAL VE TERÖRLE MÜCADELE KAVRAMLARI

Kuvvet kullanma hukuku, etkin kontrol, sivil koruma ve kavramsal tutarlılık

BÖLÜMÜN TEZİ

"Operasyon", "müdahale", "savaş", "istila", "işgal" ve "terörle mücadele" aynı olayın siyasî beğeniye göre seçilebilecek eş anlamlı adları değildir. Her biri farklı bir olguyu veya hukukî soruyu gösterir. "Operasyon" çoğu zaman askerî faaliyetin resmî adıdır; hukuka uygunluk kararı değildir. "İşgal" ise uluslararası insancıl hukukta yabancı bir devletin rıza dışı etkin kontrol kurduğu alan bakımından doğan olgusal bir statüdür; kuvvet kullanımının başlangıçta meşru müdafaa olup olmadığıyla aynı soru değildir.[245][246][247][248][249][250][251]

Türkiye, Suriye ve Irak'taki sınır ötesi faaliyetlerini sınır güvenliği, PKK/PYD-YPG ve IŞİD tehdidi, BM Şartı'nın 51. maddesi ve terörle mücadele kararları üzerinden gerekçelendirmiştir. Bu güvenlik kaygıları gerçek ve hukukî incelemeye değer niteliktedir. Buna karşılık Suriye yönetimi, bazı devletler ve uluslararası aktörler aynı faaliyetleri egemenlik ihlali, saldırı veya işgal olarak nitelendirmiş; BM araştırma

[245] Birleşmiş Milletler Şartı, md. 2/4. Üye devletler, uluslararası ilişkilerinde herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasî bağımsızlığına karşı kuvvet kullanma tehdidinden veya kuvvet kullanmaktan kaçınmakla yükümlüdür. https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text

[246] Birleşmiş Milletler Şartı, md. 51. Silahlı saldırı gerçekleşmesi hâlinde bireysel veya kolektif meşru müdafaa hakkı tanınır; alınan tedbirlerin Güvenlik Konseyine derhâl bildirilmesi gerekir. https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7

[247] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, "Occupation". İşgal hukukunda belirleyici unsur, yabancı devletin egemen olmadığı bir toprak üzerinde rıza dışı etkin kontrol kurmasıdır; işgalci egemenlik kazanmaz ve durumun geçici olduğu varsayılır. https://www.icrc.org/en/law-and-policy/occupation

[248] 1907 Lahey Kara Savaşı Yönetmeliği, md. 42. Bir toprak, fiilen düşman ordusunun otoritesi altına girdiğinde işgal edilmiş sayılır; işgal yalnız bu otoritenin kurulup kullanılabildiği alanlara uzanır. Metin için bkz. ICRC IHL Databases. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-regulations-1907/article-42

[249] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, 1949 Dördüncü Cenevre Sözleşmesi md. 2'ye ilişkin 2025 tarihli şerh. İşgal, tanınmış egemen olmayan bir devletin silahlı kuvvetlerinin toprak üzerinde etkin kontrol kurmasıyla başlar; direniş bulunmaması uygulamayı engellemez. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-2/commentary/2025

[250] "Operasyon" bir askerî planlama ve icra terimidir; kullanılması eylemin uluslararası hukuka uygunluğu hakkında tek başına sonuç doğurmaz. Aynı fiil, kapsamına göre askerî operasyon, sınır ötesi müdahale, silahlı çatışma, istila veya işgal hukukunun konusu olabilir.

[251] "İşgal" kelimesi günlük siyasette ahlakî itham gibi kullanılabilse de insancıl hukukta esasen olgusal bir statüdür. Kuvvet kullanımının haklı veya haksız olması ile etkin kontrol nedeniyle işgal hukukunun uygulanması iki ayrı sorudur.

mekanizmaları bazı alanlarda "etkin Türk kontrolü" ve buna bağlı koruma sorumluluğu bulunduğunu kaydetmiştir.[252255325425552562572582259]

Bu bölüm ne resmî "harekât" adını peşinen nihai hüküm kabul eder ne de "işgal" kelimesini yalnız siyasî suçlama olarak reddeder. Beş ayrı başlık incelenir: kuvvet kullanmanın hukukî temeli, silahlı çatışmanın niteliği, fiilî etkin kontrol, operasyonun yürütülmesindeki sivil koruma kuralları ve belirli ihlallerin ispatı. Böylece Türkiye'nin güvenlik hakkı ile komşu devletlerin egemenliği; terör örgütlerinin tehdidi ile sivillerin korunması; resmî tez ile karşı tez aynı standartta sınanır.[260261262263264265266]

[252] Türkiye'nin BM Daimi Temsilcisinin 20 Ocak 2018 tarihli mektubu, S/2018/53. Türkiye, Zeytin Dalı Harekâtı'nı sınır güvenliği ve terör tehdidine karşı BM Şartı md. 51 kapsamındaki meşru müdafaa hakkına dayandırmıştır. https://digitallibrary.un.org/record/1467027

[253] Türkiye'nin BM Daimi Temsilcisinin 9 Ekim 2019 tarihli mektubu, S/2019/804. Barış Pınarı Harekâtı'nın Suriye'den kaynaklanan terör tehdidine karşı sınır güvenliğini sağlamak amacıyla md. 51 uyarınca başlatıldığı bildirilmiştir. https://digitallibrary.un.org/record/3830966

[254] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Zeytin Dalı Harekâtı hakkında 8 Şubat 2018 tarihli açıklama. Bakanlık, harekâtın md. 51 ve ilgili terörle mücadele kararları temelinde yürütüldüğünü, amacın işgal değil terörle mücadele olduğunu savunmuştur. https://www.mfa.gov.tr/sc_-8_-disisleri-bakanligi-sozcusunun-fransa-dbnin-turkiyenin-zeytin-dali-harekatiyla-uluslararasi-hukuku-ihlal-etmekte-old-yon-ifadeleri-hk-sc_en.en.mfa

[255] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Press Release Regarding Certain Comments Targeting Operation Peace Spring", 11 Ekim 2019. Resmî açıklama, md. 51'e, sınır güvenliğine, PYD/YPG tehdidine ve Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı iddiasına dayanır. https://www.mfa.gov.tr/no_297_-baris-pinari-harekati-ni-hedef-alan-yorumlar-hk.en.mfa

[256] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, S/PV.8645, 24 Ekim 2019. Suriye temsilcisi Barış Pınarı Harekâtı'nı saldırı ve işgal olarak nitelendirmiş; egemenlik ve toprak bütünlüğü ihlali iddiasını kayda geçirmiştir. Bu ifade karşı tarafın resmî hukukî-siyasî tezidir. https://undocs.org/S/PV.8645

[257] Birleşmiş Milletler Suriye Bağımsız Uluslararası Araştırma Komisyonu, A/HRC/55/64, 9 Şubat 2024. Komisyon, "etkin Türk kontrolü altındaki alanlarda" Türkiye'nin kamu düzeni, güvenlik ve sivillerin korunmasına ilişkin sorumluluklarını kaydetmiştir. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session55/A_HRC_55_64_EN.pdf

[258] Birleşmiş Milletler Suriye Bağımsız Uluslararası Araştırma Komisyonu, A/HRC/58/CRP.2, 6 Şubat 2025. Komisyon, Afrin dâhil bazı alanları etkin Türk kontrolü bağlamında değerlendirerek Türkiye'nin uluslararası hukuk sorumluluğuna dikkat çekmiştir. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coisyria/a-hrc-58-crp2-coi-syria-20250206.pdf

[259] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Relations between Türkiye and Iraq", güncel bilgi notu. Irak'ın Mart 2024'te PKK'yı yasaklı örgüt olarak kayda geçirdiği; 2024'te askerî, güvenlik ve terörle mücadele iş birliği mutabakatı imzalandığı; Türkiye'nin sınır ötesi faaliyetlerini md. 51'e dayandırdığı belirtilmektedir. https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-iraq.en.mfa

[260] Uluslararası Adalet Divanı, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua, karar, 27 Haziran 1986. Divan, meşru müdafaa tedbirlerinin gereklilik ve orantılılık şartlarına bağlı olduğunu kabul etmiştir. https://www.icj-cij.org/node/100900

[261] Uluslararası Adalet Divanı, Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), karar, 19 Aralık 2005. Divan, Uganda'nın kuvvet kullanma ve müdahale yasağını ihlal ettiğine; Ituri'de etkin kontrol kurduğu ölçüde işgalci güç sorumluluğu taşıdığına hükmetmiştir. https://www.icj-cij.org/case/116

[262] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, "Conduct of Hostilities and Protection of Civilians". Silahlı çatışma hukukunda ayrım, orantılılık ve saldırıda tedbir ilkeleri, kuvvet kullanımının başlangıçtaki hukukî gerekçesinden bağımsız olarak bütün taraflara uygulanır. https://www.icrc.org/en/law-and-policy/conduct-hostilities

45.1. Kavram Savaşı Neden Gerçek Savaştan Bağımsız Değildir?

Kamuoyu çoğu zaman hukukî tartışmayı kelime seçimiyle bitirir. “Harekât” denildiğinde meşruiyet, sınırlı amaç ve düzenli askerî güç çağrışımı oluşur. “İşgal” denildiğinde saldırganlık, kalıcılık ve sömürgecilik anlamı öne çıkar. “Terörle mücadele” ifadesi devleti savunma konumuna yerleştirirken “Kürt bölgesine saldırı” ifadesi etnik hedef ve mağduriyet çerçevesi kurar. Bu kelimeler yalnız açıklama yapmaz; fail, mağdur, başlangıç anı ve meşru müdahale sınırını da seçer.[267][268][269][270]

Kavramsal çerçevenin siyasallaşması iki zıt sonuç doğurur. Bir tarafta devletin kullandığı her güç “operasyon” adıyla hukuk dışı denetimden çıkarılabilir. Diğer tarafta sınır ötesindeki her askerî varlık, silahlı saldırı ve meşru müdafaa iddiası incelenmeden “işgal” veya “saldırı savaşı” sayılabilir. İki yaklaşım da hukukî araştırmayı yerini sadakat testine bırakır. Bu kitabın yöntemi, önce kelimenin değil olgunun sorulmasını gerektirir: Kim, hangi rızayla, hangi tehdide karşı, ne kadar süre ve hangi fiilî kontrol düzeyiyle hareket etmektedir?[271][272][273][274][275][276]

Tablo 45.1 — Temel kavramların hukukî ve siyasî kullanımı

Kavram	Asgari anlam	Tek başına göstermediği şey	Yanlış kullanım riski
Operasyon/harekât	Belirli amaç, zaman ve komuta altında planlanan askerî veya güvenlik faaliyeti	Hukuka uygunluk, sivil kayıp bulunmaması, sınırlı süre	Resmî adın nihai hukuk hükmüne çevrilmesi

[263] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, General Comment No. 36, CCPR/C/GC/36, 30 Ekim 2018. Yaşam hakkının devletin gücü veya etkin kontrolü altındaki kişiler bakımından ülke dışında da uygulanabileceği; güç kullanımının keyfî yaşam kaybına yol açmaması gerektiği belirtilir. https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-36-article-6-right-life

[264] Meşru müdafaa değerlendirmesinde hedefin “terör örgütü” olarak adlandırılması tek başına yeterli değildir. Silahlı saldırının ağırlığı, saldırının kaynağı, tehdidin güncelliği, başka makul araçların bulunup bulunmadığı, tedbirin ölçeği ve süresi somutlaştırılmalıdır.

[265] “Terörle mücadele” amaç bildirimi ile “savaş suçu işlendi” iddiası aynı düzeyde değildir. İlki operasyonun ileri sürülen amacını; ikincisi belirli bir fiilin hedef, silah, fail, kast, ayrım ve orantılılık bakımından somut hukukî değerlendirmesini gerektirir.

[266] Bu bölümün kavram testi, Türkiye’nin güvenlik kaygısını peşinen gayrimeşru saymadığı gibi resmî “harekât” adını da nihai hukuk hükmü kabul etmez. Her olay, aynı kanıt dizisi ve aynı hukukî eşiklerle değerlendirilir.

[267] Bk. dn. 250.

[268] Bk. dn. 251.

[269] Siyasî söylemde aynı sınır ötesi girişin müttefik devlet tarafından yapılınca “operasyon”, rakip devlet tarafından yapılınca “işgal” sayılması kavramsal asimetri üretir. Tutarlı yöntem, aktör kimliğini değil rıza, meşru müdafaa, etkin kontrol ve sivil koruma ölçütlerini sabit tutmaktır.

[270] Bk. dn. 265.

[271] Bk. dn. 245.

[272] Bk. dn. 246.

[273] Bk. dn. 260.

[274] Bk. dn. 261.

[275] Bk. dn. 269.

[276] Bk. dn. 266.

Kavram	Asgari anlam	Tek başına göstermediği şey	Yanlış kullanım riski
Müdahale	Başka devletin alanına veya iç işlerine dışarıdan etki/güç kullanımı	Her müdahalenin silahlı veya hukuka aykırı olması	Rıza ve meşru müdafaa ihtimallerinin silinmesi
İstila/invasion	Silahlı kuvvetlerin başka devlet toprağına girmesi	Kalıcı etkin kontrolün mutlaka kurulmuş olması	İşgal ile başlangıç hareketinin karıştırılması
İşgal	Rıza dışı yabancı etkin kontrol ve yerel otoritenin ikamesi	Egemenlik devri veya ilk kuvvet kullanımının mutlaka aynı gerekçeyle hukuka aykırılığı	Hukukî statünün hakaret kelimesine indirgenmesi
Terörle mücadele	Terör saldırısını önleme ve failleri etkisizleştirme amacı	Sınırsız coğrafya, süre veya yöntem yetkisi	Amaç etiketinin her fiili aklaması
Savaş/silahlı çatışma	Belirli yoğunluk ve taraf şartlarında insancıl hukukun uygulanması	Savaş ilanı veya devletlerin birbirini tanıması	Kolluk ve çatışma paradigmalarının keyfî değiştirilmesi

45.2. Bir Olay, En Az Dört Ayrı Hukuk Sorusu Doğurur

Sınır ötesi güç kullanımında en yaygın yöntem hatası, başlangıçtaki hukukî temel ile operasyon sırasında işlenen fiilleri tek hükümde birleştirmektir. Oysa BM Şartı sistemi "kuvvete başvurma hukuku"nu; Cenevre ve Lahey hukuku ise çatışmanın nasıl yürütüleceğini düzenler. Bir devletin meşru müdafaa hakkı bulunabilir fakat belirli hava saldırısı ayrım gözetmeyen veya orantısız olabilir. Tersine kuvvet kullanımının hukukî temeli tartışmalı olduğu hâlde birlikler hedef ayrımı ve sivil tedbir kurallarına uyabilir. İkinci durum ilk sorunu çözmez; birinci durum da ihlali aklamaz.[277278279280281282]

Üçüncü dosya, yabancı kuvvetin arazi üzerindeki fiilî otoritesidir. Etkin kontrol kurulmuşsa işgal hukukunun kamu düzeni, mülkiyet, gözaltı, adalet ve sivil koruma yükümlülükleri gündeme gelebilir. Dördüncü dosya ise belirli fiilin devlete isnadıdır. Yerel silahlı grubun Türkiye tarafından desteklenmesi, onun her suçunu otomatik olarak

[277] Bk. dn. 245.

[278] Bk. dn. 246.

[279] Bk. dn. 260.

[280] Bk. dn. 262.

[281] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak md. 2 şerhi. Devletler arasında silahlı kuvvete başvurulması, savaş ilanı olmasa dahi uluslararası silahlı çatışma hukukunu harekete geçirebilir. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949/article-2/commentary/2016

[282] Bk. dn. 265.

Türk devletine yüklemez; fakat talimat, operasyonel yönlendirme, ortak faaliyet veya kontrol bağlantısı somut olayda sorumluluk doğurabilir.[283284285286287288]

Tablo 45.2 — Dört ayrı dosyanın soruları

Dosya	Ana soru	Başlıca ölçüt	Olası sonuç
1. Kuvvete başvurma	Başka devlet toprağında güç kullanmanın hukukî temeli var mı?	Rıza, BM Güvenlik Konseyi yetkisi, md. 51, gereklilik ve orantılılık	Meşru, tartışmalı veya hukuka aykırı güç kullanımı
2. Çatışmanın yürütülmesi	Hedef ve yöntemler insancıl hukuka uygun mu?	Ayrım, orantılılık, tedbir, yasak silah ve muameleler	Belirli ihlal, savaş suçu iddiası veya uygun icra
3. Etkin kontrol	Yabancı güç yerel otoritenin yerine geçmiş mi?	Askerî varlık, idare, güvenlik, kamu hizmeti ve emir kapasitesi	İşgal hukuku ve geniş koruma yükümlülüğü
4. İsnat ve bireysel sorumluluk	Fiili kim işledi ve kime bağlanabilir?	Devlet organı, talimat, yönlendirme, kontrol, ortak operasyon	Devlet sorumluluğu, bireysel ceza sorumluluğu veya bağlantı yok

[283] Bk. dn. 247.

[284] Bk. dn. 261.

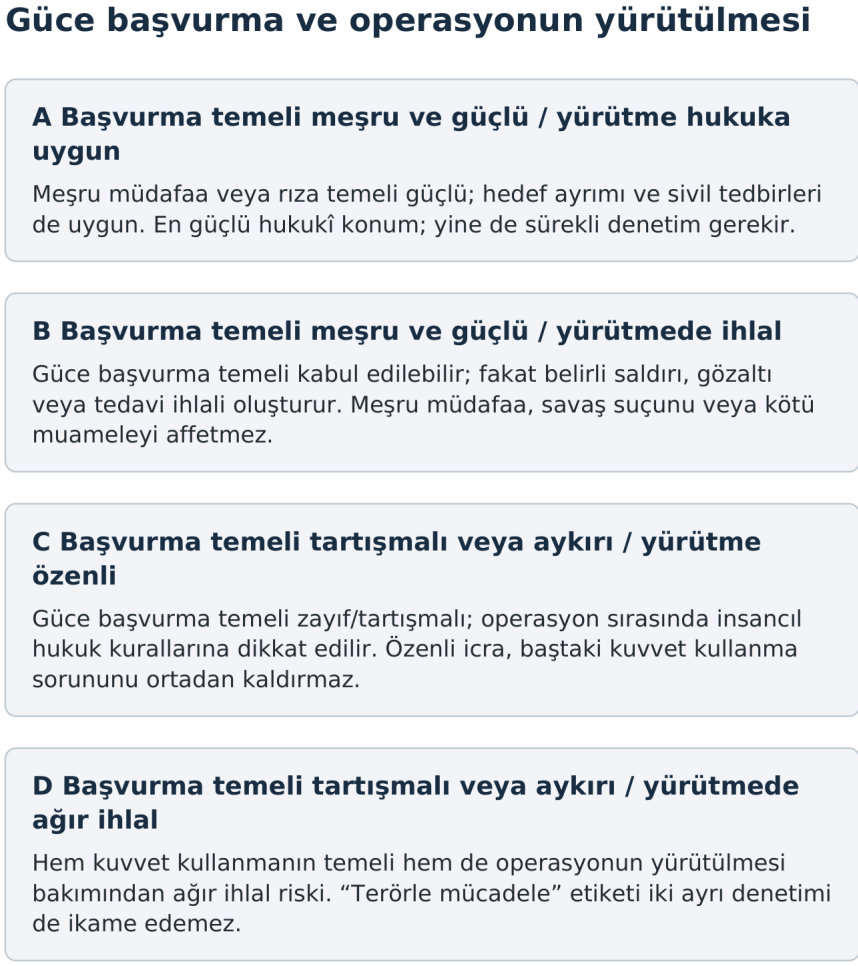
[285] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, “Occupation and international humanitarian law: questions and answers”. İşgalci güç egemenlik kazanmaz; yürürlükteki hukuka mümkün olduğu ölçüde saygı göstermeli, kamu düzeni ve güvenliğini sağlamalıdır. https://www.icrc.org/en/article/occupation-international-humanitarian-law-questions

[286] Bk. dn. 257.

[287] Bk. dn. 258.

[288] İşgal nitelemesi, bütün yerel silahlı grupların fiillerini otomatik olarak yabancı devlete isnat etmez. İsnat için devlet organı, talimat, yönlendirme, kontrol ve belirli fiille bağlantı ayrıca araştırılır; buna karşılık etkin kontrol altındaki alanda kamu düzeni ve koruma yükümlülükleri daha geniş olabilir.

Şekil 45.1 — İki ayrı hukuk defteri: güce başvurma ve operasyonun yürütülmesi

Operasyon veya "işgal" kelimesi tek başına hukukî hüküm değildir; her iki hukuk defteri de somut kanıtla doldurulur.

Kaynak: Yazarın jus ad bellum ile jus in bello ayrımını dört olası sonuç alanında gösteren analitik modeli.

45.3. BM Şartı'nın Başlangıç Noktası: Kuvvet Kullanma Yasağı

BM Şartı'nın 2/4. maddesi, başka bir devletin toprak bütünlüğü veya siyasî bağımsızlığına karşı kuvvet kullanımını kural olarak yasaklar. Modern uluslararası hukukta "komşumda terör örgütü var" veya "operasyonum savunma amaçlıdır" cümlesi tek başına bu yasağı kaldırmaz. Hukukî geçitlerden biri ev sahibi devletin geçerli rızası,

diğeri Güvenlik Konseyinin yetkisi, üçüncüsü ise 51. madde kapsamındaki bireysel veya kolektif meşru müdafaadır.[289][290][291][292][293]

İç hukuk bakımından TBMM'nin Anayasa'nın 92. maddesi uyarınca sınır ötesine asker gönderme izni vermesi önemlidir; fakat bu izin uluslararası hukuk sorununu tek başına çözmez. Aynı şekilde Güvenlik Konseyinin terörle mücadeleye ilişkin genel kararları devletlere finansman, seyahat, barındırma ve cezalandırma yükümlülükleri getirir; her karar başka devlet toprağında sınırsız askerî kuvvet kullanma yetkisi değildir. Kararın dili, Şart'ın hangi bölümü altında alındığı ve somut yetkilendirme ayrıca incelenmelidir.[294][295][296][297][298]

Tablo 45.3 — Sınır ötesi kuvvet kullanımının başlıca hukukî geçitleri

Hukukî temel	Aranan koşul	Sınırı	Türkiye dosyasında sorulacak soru
Ev sahibi devletin rızası	Yetkili makamın gerçek, geçerli ve kapsamı belirli daveti	Rıza kapsam ve süreyi aşamaz; geri alınabilir	Suriye veya Irak'ın hangi dönem ve alan için açık rızası vardır?
BM Güvenlik Konseyi yetkisi	Kuvvet kullanımına açık veya yeterince belirli kolektif güvenlik kararı	Genel terörle mücadele yükümlülüğü sınırsız harekât izni değildir	Atıf yapılan karar hangi somut yetkiyi vermektedir?

[289] Bk. dn. 245.

[290] Bk. dn. 246.

[291] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 3314 (XXIX) sayılı "Saldırının Tanımı" kararı, 14 Aralık 1974. Karar, bir devletin silahlı kuvvetlerinin başka bir devlet toprağını istila veya askerî işgal etmesini saldırı fiilleri arasında sayar; nitelemenin bağlam ve Güvenlik Konseyi değerlendirmesiyle ilişkisini de korur. https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html

[292] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 1373 (2001) sayılı karar. Karar bütün devletlere terörizmin finansmanı, barındırılması ve desteklenmesiyle mücadele yükümlülükleri getirir; tek başına belirli bir devletin başka bir ülkede kuvvet kullanmasına açık yetki metni değildir. https://undocs.org/S/RES/1373(2001)

[293] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2249 (2015) sayılı karar. Konsey, kapasitesi olan devletleri IŞİD'in Suriye ve Irak'taki güvenli alanlarına karşı uluslararası hukuka uygun gerekli tedbirleri almaya çağırmıştır; kararın kuvvet kullanma için bağımsız ve sınırsız bir yetki oluşturup oluşturmadığı doktrinde tartışmalıdır. https://undocs.org/S/RES/2249(2015)

[294] Bk. dn. 292.

[295] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2170 (2014) sayılı karar. IŞİD ve El Nusra bağlantılı terör faaliyetleri, yabancı savaşçılar ve finansman konusunda bağlayıcı tedbirler düzenlenmiştir. https://undocs.org/S/RES/2170(2014)

[296] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2178 (2014) sayılı karar. Yabancı terörist savaşçıların seyahati, finansmanı ve örgütlenmesiyle mücadele yükümlülükleri getirilmiştir. https://undocs.org/S/RES/2178(2014)

[297] Bk. dn. 293.

[298] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 92. Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi kural olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir. İç hukuk yetkisi, uluslararası hukuktaki kuvvet kullanma şartlarının yerine geçtiği anlamına gelmez. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Hukukî temel	Aranan koşul	Sınırı	Türkiye dosyasında sorulacak soru
Bireysel/kolektif meşru müdafaa	Silahlı saldırı ve gereklilik-orantılılık	Cezalandırma, kalıcı kontrol ve sınırsız önleme aracına dönüşemez	Saldırı, kaynak, yakınlık, alternatif ve süre nasıl kanıtlanmıştır?
Hiçbiri yoksa	Kuvvet kullanım yasağı uygulanır	Siyasî amaç veya insancıl söylem tek başına istisna değildir	Fiil müdahale veya saldırı yasağına aykırılık oluşturuyor mu?

45.4. Meşru Müdafaa Testi: "Terör Tehdidi"nden Somut Hukukî Dosyaya

Türkiye'nin resmî tezinin merkezinde BM Şartı'nın 51. maddesi bulunur. Zeytin Dalı ve Barış Pınarı için Güvenlik Konseyine gönderilen mektuplar, sınır ötesinden roket, taciz ateşi ve saldırı tehdidini; PKK/KCK/PYD-YPG arasındaki bağı; sınır güvenliğini ve Suriye topraklarının ilgili hükûmet tarafından etkin biçimde kontrol edilmemesini gerekçe göstermiştir. Bu bildirim, 51. maddenin usul şartı bakımından önemlidir ve resmî tezin sonradan üretilmiş yalnız medya söylemi olmadığını gösterir.[299][300][301][302][303]

Yine de bildirim yapmak, iddianın maddî şartlarını otomatik olarak kanıtlamaz. Değerlendirme en az altı basamaklıdır: Türkiye'ye yönelmiş silahlı saldırının veya saldırılar dizisinin ağırlığı; saldırı ile hedef alınan yapı arasındaki bağ; ev sahibi devletin tehdidi önleme kapasitesi ve iradesi; başka makul tedbirlerin bulunup bulunmadığı; operasyonun tehdidi durdurmak için gerekli ölçek ve sürede kalması; alınan tedbir ile savunma amacı arasındaki orantı. Uluslararası Adalet Divanının içtihadı özellikle gereklilik ve orantılılığın bağımsız şartlar olduğunu gösterir.[304][305][306][307]

Devlet dışı silahlı aktörlerden gelen saldırılara karşı başka devlet toprağında meşru müdafaanın kapsamı uluslararası hukukta tamamen kapanmış bir tartışma değildir. Bir grup devlet, ev sahibi devlet tehdidi engellemeye "isteksiz veya yetersiz" olduğunda kuvvet kullanılabileceğini savunmuştur. Başka devletler ve hukukçular, bu formülün Şart'ta yer almadığını ve egemenlik yasağını aşırı genişletebileceğini belirtir. Bu nedenle

[299] Bk. dn. 246.

[300] Bk. dn. 252.

[301] Bk. dn. 253.

[302] Bk. dn. 254.

[303] Bk. dn. 255.

[304] Bk. dn. 260.

[305] Bk. dn. 261.

[306] Bk. dn. 264.

[307] Bir askerî varlığın başlangıçta meşru müdafaa kapsamında kabul edilmesi, süresiz kontrol, yerel idareyi ikame etme veya demografik ve mülkiyet düzenine kalıcı müdahaleyi kendiliğinden meşru kılmaz. Tedbirin zamanla gereklilik ve orantılılık bağını kaybedip kaybetmediği yeniden sınanmalıdır.

kitap, “terör örgütü” etiketini yeterli görmez; Türkiye’nin maruz kaldığı saldırıları ve seçilen tedbiri olay bazında kaydeder.[308][309][310][311][312][313]

Tablo 45.4 — Meşru müdafaa için altı basamaklı kanıt testi

Basamak	Kanıtlanması gereken	Yetersiz ifade	Güçlü kayıt örneği
1. Silahlı saldırı	Tarih, yer, silah, kayıp, fail ve saldırı dizisi	“Sürekli tehdit var”	Olay tutanağı, sınır saldırısı kaydı, bağımsız doğrulama
2. Fail bağlantısı	Hedef alınan yapı ile saldırı arasındaki örgütsel/ operasyonel bağ	“Aynı ideoloji”	Emir, personel, silah, iletişim ve operasyon bağlantısı
3. Güncellik/yakınlık	Savunma tedbirinin saldırıyla zaman ve amaç bağı	“Bir gün saldırabilir”	Süren saldırı, hazırlık ve açık operasyonel kapasite
4. Gereklilik	Daha az ağır etkili ve gerçekçi seçeneğin neden yetersiz olduğu	“Başka çare yoktu”	Diplomatik girişim, sınır tedbiri, ortak mekanizma ve sonuçları
5. Orantılılık	Ölçek, hedef, coğrafya ve sürenin tehditle ilişkisi	“Terör bitene kadar”	Belirli hedef, dar alan, periyodik yeniden değerlendirme
6. Bildirim/şeffaflık	BM’ye bildirim ve amaç-sınır açıklaması	Yalnız iç kamuoyu açıklaması	S/ belge numarası, gerekçe, hedef ve süre çerçevesi

[308] Bk. dn. 246.
[309] Bk. dn. 260.
[310] Bk. dn. 261.
[311] Bk. dn. 292.
[312] Bk. dn. 293.
[313] Bk. dn. 264.

Şekil 45.2 — Sınır ötesi güç kullanımında kavramlandırma karar ağacı

Kaynak: Yazarın rıza, BM yetkisi, meşru müdafaa, etkin kontrol ve operasyonun icrasını ardışık fakat ayrı sorular hâlinde gösteren modeli.

45.5. Türkiye'nin Suriye Harekâtları: Resmî Tez ve Hukukî Tartışma

Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtları farklı tarihlerde, farklı hedef bileşimleri ve farklı uluslararası ortamlar içinde yürütülmüştür. Bunları tek bir blok olarak "tamamen aynı" saymak kadar her birini yalnız resmî isimle değerlendirmek de yanlıştır. IŞİD'in sınır saldırıları, PKK/PYD-YPG ilişkisi, ABD ve Rusya'nın sahadaki

varlığı, Suriye merkezî yönetiminin kontrol kapasitesi, Türkiye'ye yönelik roket ve terör saldırıları ve göç baskısı her dönemin dosyasına ayrı ayrı girmelidir.[3143153163173183193 20]

Türkiye'nin güçlü hukukî argümanı, sınırın hemen ötesindeki silahlı yapıların ülke içinde ve sınır illerinde somut saldırı kapasitesi oluşturması, Suriye devletinin bu tehdidi önleyememesi ve Güvenlik Konseyine md. 51 bildirimi yapılmasıdır. Tartışmalı taraf ise operasyonların kapsamı ve süresi, hedef alınan bütün yapıların Türkiye'ye yönelmiş silahlı saldırıyla bağlantısı, yerel idarenin uzun süreli biçimde yeniden düzenlenmesi ve meşru müdafaa ile fiilî alan kontrolü arasındaki bağdır.[321322323324325326327]

Adana Mutabakatı, Suriye'nin PKK'ya barınma ve faaliyet alanı sağlamama taahhüdünü belgeleyen önemli bir güvenlik metnidir. Ancak 1998'deki iş birliği mutabakatından, yirmi yıl sonra Suriye'de geniş ve süresiz tek taraflı askerî kontrol yetkisi doğduğu sonucu kendiliğinden çıkmaz. Metnin güncel tarafları, uygulanabilirliği, ihlal hâlindeki çözüm yolları ve BM Şartı'yla ilişkisi ayrıca gerekçelendirilmelidir.[328329330331]

Tablo 45.5 — Suriye harekâtlarında resmî hukukî inşa ve açık sorular

Harekât/dönem	Resmî amaç ve dayanak	Resmî kayıttaki güçlü unsur	Açık hukukî soru
Fırat Kalkanı, 2016–2017	IŞİD tehdidi, sınır güvenliği ve terör koridorunu önleme	IŞİD'in Türkiye ve sınır hattına yönelik somut saldırıları; uluslararası terörle mücadele bağlamı	Operasyonun farklı silahlı gruplara ve sonraki alan idaresine uzanan kapsamı

[314] Bk. dn. 252.
[315] Bk. dn. 253.
[316] Bk. dn. 254.
[317] Bk. dn. 255.
[318] Bk. dn. 295.
[319] Bk. dn. 296.
[320] Bk. dn. 293.
[321] Bk. dn. 260.
[322] Bk. dn. 252.
[323] Bk. dn. 253.
[324] Bk. dn. 257.
[325] Bk. dn. 258.
[326] Bk. dn. 264.
[327] Bk. dn. 307.
[328] Bk. dn. 245.
[329] Bk. dn. 246.
[330] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 19–20 Ekim 1998 Adana toplantısı tutanağı. Suriye, PKK faaliyetlerine izin vermeme ve güvenlik iş birliği konusunda taahhütlerde bulunmuştur. Metin, sonraki yıllarda Türkiye'nin güvenlik tezlerinde anılmış; günümüzde tek başına sınırsız kuvvet kullanma yetkisi verdiği sonucu tartışmalıdır. https://www.mfa.gov.tr/_p_statement-made-by-ismail-cem_-foreign-minister_-on-the-special-security-meeting-held-between-turkey-and-syria_br_october-20_-1998_br__unofficial-translation___p_.en.mfa
[331] Bk. dn. 307.

Harekât/dönem	Resmî amaç ve dayanak	Resmî kayıttaki güçlü unsur	Açık hukukî soru
Zeytin Dalı, 2018	Afrin'den PKK/PYD-YPG ve IŞİD tehdidini kaldırma; md. 51	S/2018/53 bildirimi, sınır saldırısı iddiaları, hedef ve amaç açıklaması	Silahlı saldırı eşiği, hedef bağlantısı, gereklilik ve Afrin'de uzun süreli kontrol
Barış Pınarı, 2019	Sınır güvenliği, YPG tehdidini uzaklaştırma, güvenli alan	S/2019/804 bildirimi; açık meşru müdafaa ve toprak bütünlüğü beyanı	Operasyon alanının derinliği, yerinden edilme ve kontrolün süresi
2020 sonrası hava/kara faaliyetleri	PKK/YPG saldırı kapasitesini kaynağında etkisizleştirme	Saldırılar sonrası hedef açıklamaları ve devam eden güvenlik tehdidi	Enerji/sağlık altyapısı etkisi, hedef ayrımı, orantı ve yeni Suriye yönetimiyle rıza ilişkisi

45.6. Karşı Tez: Egemenlik İhlali, Saldırı ve İşgal

Suriye'nin BM'deki resmî söylemi, Türk harekâtlarını açık biçimde saldırı ve işgal olarak nitelendirmiştir. Bu tez, Şart'ın 2/4. maddesine, Suriye'nin rıza vermemesine ve askerî güç ile yerel idarenin ülke toprağında devam eden varlığına dayanır. "Suriye rejimi meşruiyetini kaybetti" veya "bölgeyi kontrol edemiyordu" önermeleri, tek başına başka devletlerin egemenlik hakkını ortadan kaldırmaz. Buna karşılık Türkiye de sınır ötesinden gelen silahlı saldırılar karşısında Suriye'nin pasifliğinin kendi savunma hakkını yok etmeyeceğini ileri sürmektedir.[332][333][334][335][336]

"Saldırı" ile "işgal" aynı hukukî aşama değildir. Saldırı/aggression, bir devletin başka devlete karşı kuvvet kullanmasının niteliğini inceler. İşgal ise kuvvetin sahada belirli bir alan üzerinde etkin otorite kurup kurmadığına bakar. Bir askerî girişim hukuka aykırı kuvvet kullanımı olduğu hâlde etkin kontrol kurmadan sona erebilir; tersine başlangıçtaki kuvvet kullanımının meşru müdafaa olduğu savunulsa bile daha sonra rıza dışı etkin

[332] Bk. dn. 245.

[333] Bk. dn. 246.

[334] Bk. dn. 256.

[335] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Synopsis of the Turkish Foreign Policy", güncel sayfa. Türkiye, Suriye'nin millî birliği, egemenliği ve toprak bütünlüğünü desteklediğini; terörle mücadeleyi dış politikasının güvenlik öncelikleri arasında gördüğünü belirtmektedir. https://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa

[336] Bk. dn. 264.

kontrol oluşursa işgal hukuku uygulanabilir. İşgal hukukunun uygulanması, egemenlik devri anlamına gelmez; sivilleri koruyan ek yükümlülükler doğurur.[337338339340341342343]

Tablo 45.6 — Resmî tez ile karşı tezin birbirini ıskalamaması için ortak sorular

Tartışma	Türkiye'nin tezi	Karşı tezin sorusu	Ortak kanıt ihtiyacı
Tehdidin varlığı	PKK/PYD-YPG ve IŞİD sınır güvenliğine somut tehdit oluşturdu	Her tehdit "silahlı saldırı" eşiğine ulaştı mı?	Saldırı kronolojisi, fail bağlantısı, kayıp ve kapasite
Suriye'nin rolü	Merkezî yönetim tehdidi engelleyemedi veya engellemedi	"Yetersiz/isteksiz" ölçütü evrensel hukuk kuralı mı?	Diplomatik girişim, kontrol kapasitesi ve devlet uygulaması
Operasyonun amacı	Terörle mücadele ve sınır güvenliği; toprak talebi yok	Uzun süreli alan idaresi savunma amacını aşıyor mu?	Süre, idare, askerî üs, kamu hizmeti ve çekilme planı
Siviller	Tedbir alındı ve yalnız askerî hedefler vuruldu	Bağımsız raporlardaki ölüm, yerinden edilme ve altyapı zararları nasıl açıklanıyor?	Hedef kayıtları, hasar incelemesi, soruşturma ve tazmin
Toprak bütünlüğü	Türkiye Suriye'nin birliğini destekliyor	Fiilî kontrol ve yerel yapılar bu beyanla uyumlu mu?	Yeni Suriye yönetimiyle rıza, devir ve normalleşme düzenlemeleri

45.7. İşgal Testi: Kelime Değil Etkin Kontrol

İşgal hukukunun başlangıç noktası, yabancı kuvvetin toprakta bulunması değil, kendi otoritesini yerel egemen otoritenin yerine fiilen kurabilmesidir. Askerî birliklerin üslerde bulunması, hava saldırısı yapması veya yerel müttefikleri desteklemesi her durumda tek başına işgal oluşturmaz. Buna karşılık güvenliği belirleme, yerel konseyleri yönlendirme, gözaltı ve yargı süreçlerine müdahale, kamu hizmetlerini örgütleme, para ve idare

[337] Bk. dn. 291.
[338] Bk. dn. 247.
[339] Bk. dn. 248.
[340] Bk. dn. 249.
[341] Bk. dn. 261.
[342] Bk. dn. 285.
[343] Bk. dn. 251.

düzenini şekillendirme ve yerel otorite üzerinde son söz kapasitesi etkin kontrol kanıtları arasında değerlendirilebilir.[344345346347348349350]

BM Suriye Araştırma Komisyonunun 2024 ve 2025 kayıtları, bazı bölgeleri "etkin Türk kontrolü altındaki alanlar" şeklinde tanımlamış ve Türkiye'nin kamu düzeni ile sivillerin özel korunmasına ilişkin sorumluluğuna dikkat çekmiştir. Bu ifade, bütün uluslararası toplumun tek ve bağlayıcı nihai kararını temsil etmez; fakat "Türkiye yalnız sınırdan destek veriyor, sahada hiçbir otoritesi yok" tezini de güçleştirir. Devletin böyle bir nitelemeye cevabı, kavramı hakaret saymak değil; askerî, idarî ve hukukî kontrolün gerçek kapsamını belgelemek olmalıdır.[351352353354355]

İşgal statüsünün kabulü, ilk kuvvet kullanımının mutlaka "fetih amacıyla" yapıldığı veya yerel halkın tamamının yabancı güce karşı olduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde işgal nitelemesinden kaçınmak, koruma yükümlülüklerini ortadan kaldırmamalıdır. Hukukun amacı kelime savaşı değil, kimin kamu düzenini sağlayabildiğini ve hak ihlallerini gidermek için hangi otoritenin etkili tedbir alabileceğini belirlemektir.[356357358359360]

Tablo 45.7 — Etkin kontrolün somut göstergeleri

Gösterge	İşgal yönünde ağırlık	Tek başına neden yeterli olmayabilir?	Gerekli kanıt
Sürekli askerî varlık	Bölgeye giriş ve dış müdahaleyi belirleme kapasitesi	Üs varlığı, yerel idareyi ikame etmeyebilir	Birlik dağılımı, devriye ve emir yetkisi

[344] Bk. dn. 247.

[345] Bk. dn. 248.

[346] Bk. dn. 249.

[347] Bk. dn. 261.

[348] Bk. dn. 285.

[349] Bk. dn. 257.

[350] Bk. dn. 258.

[351] Bk. dn. 257.

[352] Bk. dn. 258.

[353] Birleşmiş Milletler Suriye Bağımsız Uluslararası Araştırma Komisyonu, 10 Eylül 2024 tarihli açıklama. Komisyon, Türkiye'nin SDF kontrolündeki bölgelere hava saldırılarının sağlık ve enerji altyapısı üzerindeki sivil etkilerini araştırdığını açıklamıştır. https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/09/un-commission-warns-syrian-war-intensifying-amid-continuing-patterns-war

[354] Bk. dn. 251.

[355] Bk. dn. 288.

[356] Bk. dn. 247.

[357] Bk. dn. 285.

[358] Bk. dn. 263.

[359] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights: Obligation to respect human rights. Rehber, ülke dışı yargı yetkisinde etkin alan kontrolü ve devlet görevlisinin kişi üzerindeki otoritesi modellerini açıklar. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-1

[360] Bk. dn. 251.

Gösterge	İşgal yönünde ağırlık	Tek başına neden yeterli olmayabilir?	Gerekli kanıt
Yerel güvenlik üzerinde son söz	Polis, gözaltı, operasyon ve kamu düzenini yönlendirme	Yerel kuvvet bağımsız karar alıyor olabilir	Komuta zinciri, ortak merkez ve talimat kayıtları
Yerel konsey ve atamalar	Yönetim otoritesinin yabancı makamla bağlantısı	Mali/teknik destek, tam kontrol demek değildir	Atama, bütçe, veto ve denetim belgeleri
Kamu hizmetleri ve ekonomi	Para, posta, eğitim, sağlık ve altyapının dışarıdan düzenlenmesi	İnsani yardım ve teknik hizmetle karışabilir	Sözleşme, mevzuat, finansman ve karar yetkisi
Yargı ve ceza süreçleri	Kişiler üzerinde doğrudan otorite ve transfer kapasitesi	Münferit ortak operasyon sistematik kontrol olmayabilir	Gözaltı, sevk, yargılama ve iade dosyaları
Çekilme/devir kapasitesi	Alan düzeninin yabancı kuvvet kararına bağlı olması	Sahadaki çok aktörlü yapı sonucu karmaşık olabilir	Rıza anlaşması, devir planı ve uygulama

45.8. Irak Dosyası Neden Suriye'den Ayrı İncelenmelidir?

Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine yönelik Pençe serisi operasyonları ile Suriye'deki alan kontrolü aynı hukukî ve siyasî dosya değildir. Irak merkezî hükûmeti geçmişte Türk askerî varlığına ve bazı operasyonlara egemenlik itirazı yöneltmiş; buna karşılık 2023–2025 döneminde PKK'nın ortak tehdit olarak tanınması, Irak'ta yasaklı örgüt kaydı, güvenlik mekanizmaları ve askerî-terörle mücadele iş birliği mutabakatları gelişmiştir. Bu yakınlaşma her geçmiş operasyon için geriye dönük açık rıza anlamına gelmez; fakat güncel hukukî ve diplomatik zemini değiştirir.[361][362][363]

Irak dosyasında dört zaman dilimi ayrılmalıdır: geçmiş sınır ötesi takip ve sıcak çatışma dönemi; 2003 sonrası Irak'ın parçalı güvenlik yapısı; Pençe operasyonlarıyla kalıcı üs ve alan güvenliği stratejisi; 2024 sonrasında artan ikili kurumsal iş birliği. Rıza, merkezî hükûmet, Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve yerel güvenlik aktörleri arasında

[361] Bk. dn. 259.

[362] Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, "Pençe Serisi Operasyonları". Bakanlık, Kuzey Irak'taki operasyonları PKK tehdidini kaynağında etkisiz hâle getirme ve sınır güvenliği amacıyla açıklamaktadır. https://www.msb.gov.tr/PenceSerisiOperasyonu

[363] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Reuters mülakatı, 4 Nisan 2025. Yeni Suriye yönetimi ve bölge ülkeleriyle IŞİD'e karşı rızaya dayalı ortak güvenlik platformu arayışı açıklanmıştır. Yeni bir geçerli rıza veya anlaşma, gelecekteki askerî varlığın hukukî temelini değiştirebilir; her dönem ayrı incelenmelidir. https://www.mfa.gov.tr/interview-of-he-hakan-fidan--minister-of-foreign-affairs--reuters--4-april-2025.en.mfa

dağılmış olabilir. Uluslararası hukuk bakımından hangi makamın hangi alan ve faaliyet için yetkili rıza verdiği açıkça gösterilmelidir.[364365366367368369]

Tablo 45.8 — Suriye ve Irak dosyalarının karşılaştırılması

Ölçüt	Suriye	Irak	Analitik sonuç
Merkezî devletle ilişki	2016–2024 döneminde açık rıza yok; sert egemenlik itirazı	İtirazlarla birlikte 2024–2025'te gelişen güvenlik iş birliği	Rıza ve hukukî temel dönemlere göre ayrılmalı
Başlıca hedef	IŞİD ile PKK/PYD-YPG bağlantılı yapılar	Ağırlıkla PKK üs, kadro ve ikmal hatları	Fail ve silahlı saldırı bağlantısı ayrı kanıtlanmalı
Alan idaresi	Yerel konsey, güvenlik ve kamu hizmetlerinde geniş Türk etkisi iddiaları	Askerî üs ve operasyon alanı; sivil idarenin niteliği farklı	Etkin kontrol testi tek kalıpla uygulanmamalı
Uluslararası kayıt	BM md. 51 mektupları ve Suriye'nin saldırı/işgal karşı tezi	Resmî md. 51 tezi ve ikili mekanizmalar	Belge türleri ve güncellik birlikte okunmalı
Gelecek hukukî zemin	Yeni Suriye yönetiminin rızası/devir düzeni belirleyici olabilir	İkili mutabakatların kapsamı ve uygulaması belirleyici	Yeni anlaşma geçmiş dönemi otomatik temize çıkarmaz

45.9. Terörle Mücadele Etiketi Hangi Yükümlülükleri Değiştirmez?

Terör örgütlerinin roket, bombalı saldırı, suikast, sivil kaçırma ve sınır ötesi üslenme kapasitesi devletlerin gerçek güvenlik hakkını doğurur. Bu kitap, Türkiye'nin PKK ve IŞİD saldırıları karşısında kendini savunma hakkını kültürel veya siyasî bir mazeret gibi görmez. Ancak "terörle mücadele" amacı, hedef kişinin çatışmadaki rolünü, saldırı anındaki sivil durumunu, kullanılan silahın etkisini, çevredeki sivil altyapıyı ve

[364] Bk. dn. 245.
[365] Bk. dn. 246.
[366] Bk. dn. 259.
[367] Bk. dn. 362.
[368] Bk. dn. 264.
[369] Bk. dn. 307.

yakalanan kişiye uygulanacak muameleyi araştırma yükümlülüğünü kaldırmaz.[370][371][372][373][374][375]

Kolluk hukukunda öldürücü güç yaşamı korumak için mutlak zorunluluk ölçütüne yaklaşır; silahlı çatışmada ise askerî hedefe saldırı ayrım, orantılılık ve tedbir kurallarıyla değerlendirilir. Devlet, operasyonun "terörle mücadele" olduğunu söylemekle hangi paradigmanın uygulandığını seçemez. Çatışmanın yoğunluğu, örgütün yapısı, coğrafya, kişinin sürekli savaş işlevi veya doğrudan katılımı ve fiilin gerçekleştiği an somut biçimde belirlenmelidir.[376][377][378][379][380]

Aynı şekilde sivil kayıp bulunması tek başına savaş suçu hükmü kurmaz; hedefin askerî niteliği, beklenen askerî avantaj, öngörülebilir sivil zarar, kullanılan mühimmat ve alınan tedbirler incelenmelidir. Fakat "hedef teröristti" açıklaması da bağımsız inceleme yerine geçmez. Enerji santrali, hastane, su tesisi veya yoğun yerleşim çevresindeki saldırılarda delil ve açıklama yükü ağırlaşır.[381][382][383]

45.10. Asimetrik Kavram Kullanımı: Müttefike Operasyon, Rakibe İşgal

Türkiye'deki kutuplaşmış söylem, uluslararası olaylara da kimlik temelli ölçü uygular. ABD'nin Suriye'deki askerî varlığı "IŞİD'le mücadele operasyonu", Rusya'nın varlığı "rejimin daveti", İran bağlantılı milisler "direniş ekseni" sayılırken Türkiye'nin varlığı peşinen "işgal" olarak adlandırılabilir. Karşı kampta ise Türkiye'nin her sınır ötesi faaliyeti "meşru harekât", ABD'nin veya başka bir devletin benzer iddiası otomatik "emperyalist işgal" kabul edilir. Bu seçicilik hukukî kavramı propaganda işaretine dönüştürür.[384][385][386][387][388]

Tutarlı standart aktör adını kapatıp aynı soruları sormalıdır: Ev sahibi devletin geçerli rızası var mı? BM Güvenlik Konseyi açık yetki verdi mi? Silahlı saldırı ve meşru

[370] Bk. dn. 262.

[371] Bk. dn. 353.

[372] Bk. dn. 263.

[373] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, "How is the term armed conflict defined in international humanitarian law?" Devlet ile örgüt arasındaki uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmada örgütlenme ve şiddetin yoğunluğu gibi eşikler aranır. https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf

[374] Bir devletin terör örgütleriyle mücadele hakkı, savaş alanı dışındaki her öldürücü güç kullanımını otomatik olarak meşru kılmaz. Kolluk paradigması ile silahlı çatışma paradigmasının hangisinin uygulanacağı, çatışmanın yoğunluğu, örgütlenme ve hedef kişinin fiilî rolüne göre belirlenir.

[375] Bk. dn. 265.

[376] Bk. dn. 262.

[377] Bk. dn. 263.

[378] Bk. dn. 281.

[379] Bk. dn. 373.

[380] Bk. dn. 374.

[381] Bk. dn. 262.

[382] Bk. dn. 353.

[383] Bk. dn. 265.

[384] Bk. dn. 245.

[385] Bk. dn. 246.

[386] Bk. dn. 247.

[387] Bk. dn. 269.

[388] Bk. dn. 266.

müdafaa koşulları oluştu mu? Tedbir gerekli ve orantılı mı? Yabancı güç etkin kontrol kurdu mu? Siviller ve gözaltındakiler hangi hukuka göre korunuyor? Belirli ihlal bağımsız delille doğrulandı mı? Bu test Türkiye'ye de ABD, Rusya, İran, İsrail veya başka devlete de aynı biçimde uygulanmalıdır.[389390391392393394]

Tablo 45.9 — Kavramsal tutarlılık için aktör-kör test

Soru	Evetse	Hayırsa	Kullanılabilecek ihtiyatlı ifade
Geçerli rıza veya açık BM yetkisi var mı?	Kuvvet kullanımı için ilk hukukî kapı açılır	Md. 51 veya yasak ihlali incelenir	"Rızaya dayalı müdahale" / "rızasız sınır ötesi güç kullanımı"
Silahlı saldırı ve gereklilik-orantılılık kanıtlandı mı?	Meşru müdafaa temeli güçlenir	Kuvvet kullanımı tartışmalı/hukuka aykırı olabilir	"Md. 51'e dayandırılan operasyon"
Etkin kontrol kuruldu mu?	İşgal hukuku veya ülke dışı yargı sorumluluğu gündeme gelir	Yalnız saldırı/üs varlığı işgal için yetmeyebilir	"Etkin kontrol iddiası bulunan alan"
Sivil koruma ihlali somutlaştı mı?	Belirli olay için hukukî sorumluluk araştırılır	Genel propaganda hükmü kurulamaz	"Doğrulanmış/ araştırılan ihlal iddiası"
Kalıcı egemenlik veya ilhak iddiası var mı?	İşgalden daha ağır statü ve yasaklar gündeme gelir	İşgal ihtimali yine de dışlanmaz	"Toprak talebi yok; fakat fiilî kontrol sürüyor"

45.11. 2025–2026 Geçişi: Hukukî Statü Zaman İçinde Değişebilir

Suriye'de Aralık 2024 sonrasında başlayan geçiş, önceki dönemin bütün hukukî tartışmalarını ortadan kaldırmamış; fakat yeni sorular üretmiştir. Yeni merkezî otoritenin Türkiye ile açık güvenlik anlaşması yapması, belirli birlikleri davet etmesi, ortak terörle mücadele mekanizması kurması veya alanların idaresini devralması, ileriye dönük

[389] Bk. dn. 245.
[390] Bk. dn. 246.
[391] Bk. dn. 260.
[392] Bk. dn. 261.
[393] Bk. dn. 262.
[394] Bk. dn. 269.

hukukî zemini değiştirebilir. Buna karşılık sonraki rıza, önceki dönemde rıza dışı kurulmuş olabilecek kontrolü otomatik olarak geriye dönük meşrulaştırmaz.[395][396][397][398]

2026'da BM Güvenlik Konseyindeki tartışmalar, Suriye devletinin ülke genelinde meşru güç tekeli, egemenlik ve toprak bütünlüğünü yeniden kurmasını temel hedef olarak göstermektedir. Türkiye'nin kendi resmî politikası da Suriye'nin birliğini ve merkezî otoritesini destekleme yönündedir. Bu beyanların sahadaki askerî varlık, yerel idare, silahlı grupların entegrasyonu ve devir takvimiyle nasıl uyumlaştırılacağı, işgal ve meşru müdafaa tartışmasının gelecekteki belirleyici kanıtıdır.[399][400][401]

45.12. Bölümün Değerlendirme Kartı

Sonraki vakalarda "operasyon", "işgal", "savaş suçu" veya "terörle mücadele" nitelemesi kullanılmadan önce aşağıdaki sorular cevaplanır. Cevap bulunamayan yerde kesin hüküm değil, kanıt derecesi yazılır.[402]

- Başka devlet toprağına silahlı güç girişi veya güç kullanımı kesin olarak doğrulandı mı?
- Ev sahibi devletin açık, yetkili, güncel ve kapsamı belirli rızası var mı?
- BM Güvenlik Konseyinin somut kuvvet kullanımına ilişkin açık yetkisi bulunuyor mu?
- Md. 51 bakımından silahlı saldırı, fail bağlantısı, gereklilik ve orantılılık nasıl kanıtlanmıştır?
- Alınan tedbir Güvenlik Konseyine zamanında ve yeterli açıklıkla bildirilmiş mi?
- Faaliyet bir defalık saldırı mı, üslenme mi, yoksa yerel otoriteyi ikame eden etkin kontrol mü?
- Yerel konsey, polis, yargı, gözaltı, para, eğitim ve sağlık üzerinde son söz kimdedir?
- Operasyon sırasında ayrım, orantılılık ve saldırıda tedbir kuralları nasıl uygulanmıştır?
- Sivil ölüm, yaralanma, yerinden edilme ve altyapı zararları olay bazında bağımsızca incelenmiş mi?
- Yerel müttefik grubun belirli fiili yabancı devlete hangi kontrol veya talimat kanıtıyla isnat edilmektedir?
- Aynı hukukî ölçüt müttefik, rakip ve Türkiye için değişmeden uygulanıyor mu?
- Yeni rıza, anlaşma, devir veya çekilme gelişmesi nedeniyle niteleme hangi tarih aralığı için geçerlidir?

---

[395] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, S/PV.10178, 22 Haziran 2026. Suriye geçiş süreci bağlamında devletin bütün ülke üzerinde meşru güç tekelini kurması, egemenlik ve toprak bütünlüğü vurgulanmıştır. Geçiş ve yeni rıza düzenlemeleri, önceki dönemlerin hukukî nitelemesini otomatik olarak geriye dönük değiştirmez. https://transcripts.un.org/en/sc/10178

[396] Bk. dn. 335.

[397] Bk. dn. 363.

[398] Bk. dn. 307.

[399] Bk. dn. 395.

[400] Bk. dn. 335.

[401] Bk. dn. 363.

[402] Bk. dn. 266.

45.13. Sonuç: Güvenlik Hakkı ile Egemenlik Yasağı Arasında Sabit Ölçü

Türkiye'nin PKK, IŞİD ve sınır ötesindeki bağlantılı silahlı yapılardan kaynaklanan güvenlik tehdidi inkâr edilemez. Sınır şehirlerine roket atılması, bombalı saldırılar, örgüt kadrolarının komşu ülkelerde üslenmesi ve ev sahibi devletin tehdidi engelleyememesi meşru müdafaa tartışmasını gerçek bir hukuk sorusu hâline getirir. Bu güvenlik ihtiyacını yalnız "iktidar propagandası" saymak, terör mağdurlarını ve devletin koruma yükümlülüğünü görünmezleştirir.[403404405406407]

Fakat gerçek tehdit, resmî isimlendirmeyi hukuk hükmüne dönüştürmez. Meşru müdafaa sınırsız coğrafya ve süre yetkisi değildir; işgal nitelemesi de yalnız düşmanca slogan değildir. Yabancı etkin kontrol oluştuğunda sivilleri koruyan işgal hukuku uygulanabilir; belirli saldırı veya gözaltı fiili ihlal oluşturduğunda soruşturma gerekir. Operasyonun amacı terörle mücadele olsa bile hedef ayrımı, orantılılık, tedbir, mülkiyet ve kötü muamele yasakları yürürlüktedir.[408409410411412413414]

Bu bölümün kurduğu temel ayrım şudur: Devletin kendini savunma hakkını kabul etmek, her askerî yöntemi onaylamak değildir; egemenlik ve işgal hukukunu hatırlatmak da terör örgütünün saldırılarını meşrulaştırmak değildir. Demokratik ve akademik tutarlılık, "bizim tarafın operasyonu" ile "karşı tarafın işgali" arasında kelime seçmekten değil, aynı rıza, saldırı, gereklilik, etkin kontrol ve sivil koruma testini bütün aktörlere uygulamaktan doğar.[415416417]

Sıradaki bölüm, güvenlik tartışmalarının en ağır iddia alanlarından birine geçer: Kimyasal silah ve savaş suçu suçlamalarının hangi kanıt eşiğiyle kurulacağı; tıbbi bulgu, çevresel örnek, zincirleme muhafaza, bağımsız inceleme, örgüt ve devlet açıklamaları ile siyasî dezenformasyonun nasıl ayrılacağı incelenir.

---

[403] Bk. dn. 252.
[404] Bk. dn. 253.
[405] Bk. dn. 259.
[406] Bk. dn. 362.
[407] Bk. dn. 264.
[408] Bk. dn. 247.
[409] Bk. dn. 260.
[410] Bk. dn. 262.
[411] Bk. dn. 285.
[412] Bk. dn. 257.
[413] Bk. dn. 258.
[414] Bk. dn. 265.
[415] Bk. dn. 251.
[416] Bk. dn. 269.
[417] Bk. dn. 266.

BÖLÜM 46

KİMYASAL SİLAH VE SAVAŞ SUÇU İDDİALARI

Bilimsel doğrulama, hukukî niteleme, atıf ve ifade özgürlüğü

BÖLÜMÜN TEZİ

Kimyasal silah kullanımı, uluslararası hukukun en ağır ve en açık yasaklarından biridir. Bu ağırlık, iddianın küçümsenmesini değil; tam tersine kanıt standardının yükseltilmesini gerektirir. Bir görüntü, tanıklık veya klinik belirti soruşturmayı başlatabilir; fakat tek başına kullanılan ajanı, teslim sistemini, faili, komuta zincirini ve savaş suçu sorumluluğunu kanıtlamaz. Aynı şekilde bir devletin kesin inkârı da bağımsız saha incelemesi, numune zinciri ve laboratuvar analizinin yerine geçmez.[418][419][420][421][422][423][424]

Bu bölüm, 2022'de Kuzey Irak'taki Pençe-Kilit bölgesi hakkında dolaşıma giren kimyasal silah iddialarını merkez vaka olarak inceler. PKK bağlantılı mecralarda yayımlanan görüntüler, IPPNW'nin saha ziyareti ve soruşturma çağrısı, Avrupa Parlamentosundaki yazılı sorular, Millî Savunma Bakanlığının resmî inkârları, Şebnem Korur Fincancı'nın televizyon değerlendirmesi ve bunun ardından yürütülen ceza ve hukuk davaları aynı dosyada ele alınır. İnceleme, "iddia örgütten geldiği için yalandır"

[418] Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (CWC), md. I. Taraf devletler kimyasal silah geliştirmemeyi, üretmemeyi, edinmemeyi, stoklamamayı, devretmemeyi ve hiçbir koşulda kullanmamayı taahhüt eder; ayrıca toplumsal olaylara müdahale maddelerinin savaş yöntemi olarak kullanılması yasaktır. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/cwc-1993/article-1

[419] OPCW, CWC md. II — Definitions and Criteria. "Kimyasal silah", yasaklanmamış amaçlarla uyumlu tür ve miktarlar dışında toksik kimyasalları ve öncüllerini; bunları kullanmak üzere tasarlanmış mühimmat ve cihazları; bunlarla doğrudan bağlantılı ekipmanı kapsar. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/articles/article-ii-definitions-and-criteria

[420] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Teamül Kural 74. Kimyasal silahların kullanımı, hem uluslararası hem uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda yasaktır.
https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule74

[421] OPCW, Verification Annex Part XI. İddia edilen kullanım soruşturmasında talebin yer, tarih, şüphelenilen madde türü, etkiler ve erişim bilgilerini içermesi; müfettişlerin alan, hastane ve kamp erişimine sahip olması öngörülür.
https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/annexes/verification-annex/part-xi-investigations-cases-alleged-use

[422] OPCW Fact-Finding Mission. FFM; mağdurlar, ilk müdahale ekipleri, hekimler ve tanıklarla görüşür; biyomedikal ve çevresel numune, klinik kayıt, otopsi ve dijital materyal toplar. Örnek analizinin amacı belirli bir toksik kimyasalın varlığına veya yokluğuna açık kanıt sağlamaktır. https://www.opcw.org/fact-finding-mission

[423] Bir iddiaya ilişkin OPCW raporunun bulunmaması, kullanımın gerçekleşmediğini bilimsel olarak kanıtlamaz; mevcut kamuya açık dosyada bağımsız OPCW tespiti bulunmadığını gösterir. Aynı şekilde devletin inkârı da bağımsız laboratuvar ve saha incelemesinin yerini tutmaz.

[424] Kimyasal silah yasağının mutlaklığı, yanlış veya kanıtsız isnadın masum olduğu anlamına gelmez. Tersine ağır yasağın itibarı, kanıt zincirinin siyasî aidiyetten bağımsız korunmasına bağlıdır.

veya "bir hekim ihtimal verdiği için kanıtlanmıştır" kolaycılığını reddeder.[425][426][427][428][429][430][431][432]

Temel sonuç, kamuya açık belgelerin 2022 Kuzey Irak vakasında OPCW tarafından yürütülmüş saha soruşturması, doğrulanabilir muhafaza zinciriyle alınmış olay yeri örnekleri veya belirlenmiş laboratuvar sonucu sunmadığıdır. Bu yüzden "kimyasal silah kullanıldığı kanıtlandı" denilemez. Fakat erişilebilir bağımsız incelemenin yokluğu, "kullanılmadığı bilimsel olarak kesinleşti" sonucunu da doğurmaz. Doğru hüküm, iddianın ciddi ve soruşturmaya elverişli olduğu; ancak kamuya açık kanıtın ajan tespiti ve fail atfı için yetersiz kaldığıdır.[433][434][435][436][437][438]

---

[425] Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, 20 Ekim 2022 açıklaması. Bakanlık, TSK'nın kimyasal silah kullandığı iddialarını "tamamen asılsız ve gerçek dışı" olarak reddetmiş ve envanterinde yasaklı mühimmat bulunmadığını bildirmiştir. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/20102022-65107

[426] Avrupa Parlamentosu yazılı soru E-003445/2022, 20 Ekim 2022. Soru, IPPNW raporuna dayanarak Kuzey Irak'taki muhtemel CWC ihlallerinin bağımsız biçimde soruşturulmasını istemiştir. Yazılı soru, bir mahkeme veya OPCW tespiti değildir. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2022-003445_EN.html

[427] International Physicians for the Prevention of Nuclear War (IPPNW), "Is Turkey violating the Chemical Weapons Convention?" (2022). Heyet, bölge ziyareti ve görüşmeler temelinde şüpheleri ve bağımsız soruşturma çağrısını kayda geçirmiştir; doğrudan olay yeri numunesi ve OPCW laboratuvar doğrulaması sunmamıştır. https://www.ippnw.de/commonFiles/bilder/Frieden/2022_IPPNW_Report_on_possible_Turkish_CWC_violations_in_Northern_Iraq.pdf

[428] Avrupa Parlamentosu yazılı soru E-003705/2022, 17 Kasım 2022. Belgede yüksek sayılı saldırı iddiaları siyasal soru biçiminde aktarılmış; bağımsız araştırma talep edilmiştir. Rakam, doğrulanmış kurumsal bulgu olarak değil iddia olarak ele alınmalıdır. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2022-003705_EN.html

[429] Şebnem Korur Fincancı'nın 2022'deki televizyon değerlendirmesinde video görüntülerinden toksik/kimyasal gaz kullanıldığı yönünde ön değerlendirme yaptığı ve bağımsız inceleme çağrısında bulunduğu kamuya açık yayın ve dava kayıtlarına yansımıştır. Tam ifade ve bağlam için bkz. https://www.sessizkalma.org/tr/haberler/ttb-baskani-fincanciya-verilen-cezanin-gerekcesi-aciklandi

[430] Anadolu Ajansı, 11 Ocak 2023. İstanbul 24. Ağır Ceza Mahkemesi Fincancı'ya "basın yayın yoluyla terör örgütü propagandası" suçundan 2 yıl 8 ay 15 gün hapis cezası vermiş ve tahliyesine karar vermiştir. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ttb-baskani-fincanciya-2-yil-8-ay-hapis-cezasi/2784967

[431] Anadolu Ajansı, 27 Ocak 2024. İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 2. Ceza Dairesi, 2 yıl 8 ay 15 günlük hükmü onamıştır. Bu bölüm hazırlanırken kamuya açık doğrulanabilir kaynaklarda bu ceza dosyasının daha sonraki kesin Yargıtay sonucu tespit edilememiştir. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/istinaf-ttb-baskani-fincanciya-verilen-2-yil-8-ay-15-gunluk-hapis-cezasini-onadi/3120471

[432] Bu bölümde Kuzey Irak 2022 dosyası için kullanılan kamuya açık kaynaklar, bir OPCW saha soruşturması veya belirlenmiş laboratuvar sonucu sunmamaktadır. Bu nedenle sonuç "kullanım kanıtlandı" veya "kesinlikle olmadı" değil; kamuya açık kanıtın kesin atıf için yetersiz olduğudur.

[433] Bk. dn. 421.

[434] OPCW, Verification Annex Part XI. Önemli örnekler arasında toksik kimyasallar, mühimmat ve parçaları, hava/toprak/su/bitki gibi çevresel örnekler ile kan, idrar ve doku gibi biyomedikal örnekler sayılır. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/annexes/verification-annex/part-xi-investigations-cases-alleged-use

[435] OPCW Investigation and Identification Team. Üçüncü kişilerden gelen örnekler, nasıl toplandığını ve muhafaza zincirini gösteren ayrıntılı belgelerle sunulmalı; IIT bu belgelerin özgünlüğünü ve zinciri denetlemektedir. https://www.opcw.org/iit

[436] OPCW designated laboratories sistemi, çevresel ve biyomedikal örneklerin bağımsız, yeterlilik testlerinden geçen laboratuvarlarda analizini ve doğrulanabilir muhafaza zincirini esas alır. https://www.opcw.org/designated-laboratories

[437] Bk. dn. 423.

46.1. Ağır İsnatta İki Simetrik Hata: Peşin İnkâr ve Peşin Hüküm

Kimyasal silah tartışmasında taraflar çoğu zaman kanıttan önce sonuca ulaşır. Devlet yanlısı anlatı, iddianın PKK çevresinden gelmesini bütün materyali değersiz saymak için yeterli görür. Muhalif veya örgüt yanlısı anlatı ise sarsıcı görüntüyü, uzman unvanını ya da uluslararası bir heyetin soruşturma çağrısını nihai doğrulama gibi sunar. İlk yaklaşım muhtemel ağır ihlali soruşturmasız bırakabilir; ikincisi ise devlet, ordu ve askerler hakkında kanıtlanmamış savaş suçu hükmü üretir.[439][440][441][442]

Araştırmanın ilk görevi, konuşanın kimliğini kanıtın niteliğinden ayırmaktır. Örgüt bağlantılı bir kanal özgün video yayımlayabilir; resmî kurum doğru envanter bilgisi sunabilir. Fakat iki kaynak da kendi çıkar ve erişim sınırları içinde değerlendirilir. Materyalin kaynağı, dosyanın özgünlüğü, çekim zamanı ve yeri, kesinti ihtimali, tanık erişimi, numune ve bağımsız çapraz doğrulama olmadan güvenilirlik derecesi yükseltilemez.[443][444][445]

Tablo 46.1 — Ağır iddiaya yaklaşımda dört tutum

Tutum	İlk refleks	Yöntem sorunu	Doğru karşılık
Peşin inkâr	“Kaynak örgüt; dolayısıyla tamamı yalan.”	Kaynak yanlılığını materyalin yokluğu sayar.	Özgün dosya, metadata, tanık ve numune ayrı ayrı sınanır.
Peşin kabul	“Görüntü korkunç; demek ki kimyasal silah.”	Belirtiyi ajan, ajanı fail atfı yerine kullanır.	Soruşturma açılır; basamaklar atlanmaz.
Siyasî nötrlük görüntüsü	“İki taraf da iddia ediyor; gerçek bilinemez.”	Araştırılabilir kanıtı yapay dengeyle etkisizleştirir.	Her kaynak aynı kanıt testine tâbi tutulur.
Kanıt temelli yaklaşım	“Ne biliyoruz, hangi eşikteyiz?”	Kesinlik yerine derecelendirme yapar.	İddia, maruziyet, ajan, kullanım, atıf ve ceza sorumluluğu ayrılır.

[438] Bk. dn. 432.

[439] Ağır savaş suçu isnadı için “şüphe”, “makul gerekçe”, “yüksek olasılık” ve “makul şüphenin ötesinde ispat” eşikleri birbirine karıştırılmamalıdır. Araştırma raporu, ceza mahkemesinin ispat standardını taklit etmeden kendi kanıt derecesini açıkça etiketlemelidir.

[440] Örgüt bağlantılı medya veya taraflı aktivist ağın görüntü yayımlaması, görüntüyü değersiz kılmaz; fakat özgün dosya, metadata, çekim yeri ve zamanı, kesinti/kurgu, tanık kimliği ve bağımsız doğrulama ayrıca aranmalıdır. Aynı standart resmî askerî görüntülere de uygulanır.

[441] Bk. dn. 424.

[442] Bu çalışmanın sabit ölçüsü şudur: Türkiye’ye yöneltilen iddia, Rusya, Suriye, ABD veya silahlı örgütlere yöneltilen aynı nitelikteki iddiadan daha düşük ya da daha yüksek kanıt eşiğiyle değerlendirilmez.

[443] Bk. dn. 435.

[444] OPCW, Khan Shaykhun FFM açıklaması, 29 Haziran 2017. Yöntem; tanık anlatılarının çapraz doğrulanması, açık kaynak ve kayıt incelemesi, klinik belirtiler, biyomedikal ve çevresel örneklerin birlikte değerlendirilmesine dayanmıştır. https://www.opcw.org/media-centre/news/2017/06/opcw-fact-finding-mission-confirms-use-chemical-weapons-khan-shaykhun-4

[445] Bk. dn. 440.

46.2. "Kimyasal", "Toksik Kimyasal" ve "Kimyasal Silah" Aynı Şey Değildir

CWC, kimyasal silahı yalnız cetvellerde adı yazılı birkaç gazla sınırlamaz. Kimyasal etkisiyle ölüm, geçici etkisizleştirme veya kalıcı zarar doğurabilen her toksik kimyasal, amacı ile tür ve miktarı yasaklanmamış kullanımla uyumlu değilse sözleşme kapsamına girebilir. Bu nedenle "madde sanayi kimyasalıdır" veya "yasaklı listede değildir" savunması tek başına yeterli değildir; amaç, miktar, teslim yöntemi ve kullanım bağlamı birlikte değerlendirilir.[446][447]

Toplumsal olaylara müdahale maddeleri özel bir ayrım doğurur. Kısa süreli duyusal tahriş veya etkisizleştirme oluşturan maddeler, ülke içi kolluk faaliyeti bağlamında ve uygun tür/miktarda kullanılabilir; fakat savaş yöntemi olarak kullanılamaz. Dolayısıyla "göz yaşartıcı gaz kimyasal silah değildir" cümlesi bağlamsızdır. Aynı madde, amacı ve kullanım biçimi değiştiğinde CWC yasağına girebilir; özellikle kapalı mağara veya siperlerde askerî amaçla kullanıldığı iddiası ayrı inceleme gerektirir.[448][449][450][451]

Tablo 46.2 — Temel hukukî kavramlar

Kavram	Asgari tanım	Belirleyici soru	Yanlış eşitleme
Toksik kimyasal	Kimyasal etkisiyle ölüm, geçici iş göremezlik veya kalıcı zarar doğurabilen madde	Madde ne yaptı ve hangi amaçla kullanıldı?	Her toksik kimyasal otomatik savaş suçu
Kimyasal silah	Toksik kimyasal + yasak amaç/uyumsuz tür ve miktar; ilgili mühimmat ve ekipman	Amaç, teslim sistemi ve savaş bağlamı ne?	Yalnız cetveldeki sinir ajanları kimyasal silahtır

[446] Bk. dn. 419.

[447] CWC md. II/2'ye göre toksik kimyasal, kimyasal etkisi yoluyla insan veya hayvanlarda ölüm, geçici iş göremezlik veya kalıcı zarar doğurabilen her kimyasaldır. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/articles/article-ii-definitions-and-criteria

[448] CWC md. II/7, toplumsal olaylara müdahale maddesini hızlı duyusal tahriş veya kısa sürede geçen fiziksel etkisizleştirme doğuran, cetvellerde yer almayan kimyasal olarak tanımlar. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/articles/article-ii-definitions-and-criteria

[449] CWC md. II/9(d), kolluk faaliyeti ve ülke içi toplumsal olaylara müdahaleyi yasaklanmamış amaçlar arasında sayar; ancak CWC md. I/5 bu maddelerin savaş yöntemi olarak kullanılmasını yasaklar. https://www.opcw.org/our-work/what-chemical-weapon

[450] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Teamül Kural 75. Toplumsal olaylara müdahale maddelerinin savaş yöntemi olarak kullanılması yasaktır; ülke içi kolluk kullanımı ayrı hukuk rejimine tâbidir. https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule75

[451] Bir kimyasal maddenin mağara veya kapalı alanda kullanılması, yoğunluk ve havalandırma nedeniyle öngörülebilir ağır sonuçlar doğurabilir. Bu husus, ajanın kimliği ve kullanım şekli doğrulandıktan sonra amaç, orantı ve yasaklanmış savaş yöntemi bakımından ayrıca incelenmelidir.

Kavram	Asgari tanım	Belirleyici soru	Yanlış eşitleme
Toplumsal olay maddesi	Hızlı ve kısa süreli tahriş/ etkisizleştirme oluşturan kimyasal	Kollukta mı, savaş yöntemi olarak mı kullanıldı?	Her gaz kullanımı ya da hiçbir gaz kullanımı CWC ihlalidir
Kimyasal maruziyet	Bir kişinin toksik kimyasalla temas etmiş olması	Ajan nasıl ve nerede tespit edildi?	Maruziyet = belirli ordunun saldırısı
Savaş suçu	Yasak davranışın silahlı çatışma bağı ve bireysel unsurlarla işlenmesi	Belirli fail, davranış ve zihnî unsur kanıtlandı mı?	Ağır iddia = kesin ceza sorumluluğu

46.3. Kimyasal Kullanım ile Savaş Suçu Arasında Altı Ayrı Eşik

Bir olayda önce iddianın varlığı tespit edilir. İkinci aşamada belirtiler ve çevresel koşullar toksik maruziyet şüphesi doğurabilir. Üçüncü aşama, ajanın bilimsel olarak tanımlanmasıdır. Dördüncü aşamada maddenin savaşta silah olarak kullanılıp kullanılmadığı belirlenir. Beşinci aşama, mühimmat, platform, birlik ve devlet atfıdır. Son aşama ise belirli kişinin savaş suçu sorumluluğudur. Bir basamakta güçlü kanıt bulunması, sonraki basamağı otomatik olarak doldurmaz.[45245345445545645 7]

[452] Uluslararası Ceza Mahkemesi, Elements of Crimes. Kimyasal nitelikli silahların kullanılmasına ilişkin savaş suçu değerlendirmesinde failin maddeyi veya onu salan silahı kullanması, davranışın silahlı çatışma bağında gerçekleşmesi ve failin olgusal koşulların farkında olması gibi unsurlar aranır. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf

[453] Uluslararası Ceza Mahkemesi, Elements of Crimes ana sayfası. “Elements of Crimes” belgesi Roma Statüsü’nün 6–8 bis maddelerindeki suçların yorumlanıp uygulanmasına yardımcı olur. https://www.icc-cpi.int/publications/core-legal-texts/elements-crimes

[454] Bk. dn. 422.

[455] Bk. dn. 435.

[456] OPCW FFM ile IIT’nin görevleri farklıdır: FFM kimyasal silah kullanılıp kullanılmadığını veya muhtemel kullanımı inceler; IIT, FFM’nin kullanım veya muhtemel kullanım saptadığı belirli Suriye olaylarında fail atfını araştırır. https://www.opcw.org/iit

[457] Bk. dn. 439.

Şekil 46.1 — İddiadan atfa altı basamaklı kanıt merdiveni

Her basamak ayrı kanıt ister. Alt basamaktaki güçlü şüphe, üst basamaktaki kesin hükmün yerine geçmez.

Kaynak: CWC, OPCW soruşturma usulleri ve ICC suç unsurları esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 46.3 — Kanıt merdiveni ve gerekli materyal

Basamak	Hüküm	Asgari kanıt	Henüz söylenemeyecek olan
1	İddia ileri sürüldü	Özgün açıklama, video veya tanıklığın kaydı	Maruziyet veya kullanım gerçekleşti

Basamak	Hüküm	Asgari kanıt	Henüz söylenemeyecek olan
2	Toksik maruziyet makul şüphe	Klinik öykü, toksidrom, zaman-mekân uyumu	Belirli ajan ve teslim sistemi
3	Ajan tanımlandı	Muhafaza zincirli çevresel/ biyomedikal örnek, akredite analiz	Kimin kullandığı
4	Silah olarak kullanım	Amaç, miktar, dağıtım/teslim sistemi, askerî bağlam	Belirli devlet veya komutanın sorumluluğu
5	Fiil atfedildi	Mühimmat izi, platform, konum, birlik kayıtları, komuta bağlantısı	Her üst düzey görevlinin ceza sorumluluğu
6	Bireysel savaş suçu	Belirli fail davranışı, çatışma bağı, bilgi/kast ve ispat standardı	Kolektif kimliğe toplu suç yükleme

46.4. Video ve Belirti Ne Söyler, Ne Söylemez?

Kuzey Irak dosyasındaki tartışma, büyük ölçüde mağara içinde veya sonrasında çekildiği ileri sürülen görüntüler üzerinden yürüdü. Videoda görülen kasılma, bilinç değişikliği, istemsiz hareket, solunum güçlüğü veya ajitasyon; toksik etkilenme ihtimalini düşündürebilir. Fakat bu belirtiler hipoksi, kafa travması, epileptik nöbet, metabolik bozukluk, karbonmonoksit, duman inhalasyonu, ilaç/uyuşturucu etkisi ve başka kimyasal maruziyetlerde de görülebilir. Görüntü, klinik muayene, vital bulgu, laboratuvar ve olay öyküsünü ikame etmez.[458][459]

Video analizi yine de değersiz değildir. Özgün dosyanın metadata bilgisi, mekânsal işaretler, ses, kesinti, kare sırası, çevredeki mühimmat ve diğer tanık kayıtları olay kronolojisini kurabilir. Ancak görüntü sıkıştırılmış, kesilmiş veya ikinci el yayımlanmışsa güvenilirlik azalır. En doğru tıbbî ifade, “görüntüler belirli bir toksidrom

[458] Dünya Sağlık Örgütü, kimyasal olaylarda klinik belirtilerin tek başına her zaman ajana özgü olmadığını; olay öyküsü, toksidrom, çevresel bilgi ve laboratuvar doğrulamasının birlikte değerlendirilmesini önerir. Chemical incidents guidance: https://www.who.int/publications/i/item/9789240012451

[459] Amerikan Klinik Toksikoloji Akademisi ve klinik toksikoloji yaklaşımında nöbet, bilinç bozukluğu, solunum sıkıntısı ve sekresyon artışı gibi bulgular farklı toksik, metabolik, hipoksik ve travmatik nedenlerde görülebilir. Bu nedenle video gözlemi diferansiyel tanının yerini tutmaz. Genel toksidrom yaklaşımı için bkz. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK557742/

ihtimalini gündeme getiriyor; ajan tespiti ve neden-sonuç için doğrudan inceleme gerekir" biçimindedir.[460][461][462]

Tablo 46.4 — Görüntüdeki bulguların diferansiyel değeri

Gözlenen bulgu	Kimyasal maruziyetle uyumu	Başka olası nedenler	Gerekli doğrulama
Kasılma / nöbet benzeri hareket	Bazı sinir sistemi toksinlerinde görülebilir	Epilepsi, hipoksi, travma, metabolik bozukluk	Klinik kayıt, kan/idrar, tanık ve zaman çizelgesi
Bilinç bulanıklığı / ajitasyon	Toksik etkilenme ihtimali yaratabilir	Şok, ağrı, hipoksi, ilaç, psikiyatrik durum	Muayene, vital bulgu, toksikoloji
Aşırı sekresyon / solunum sıkıntısı	Kolinerjik ajanlar veya irritanlarla uyumlu olabilir	Duman, astım, akciğer hasarı, enfeksiyon	Bronş bulguları, biyobelirteç, çevresel örnek
Göz/deri tahrişi	İrritan gazlarla uyumlu olabilir	Toz, duman, yanma ürünü, başka kimyasal	Yüzey örneği, kıyafet, olay alanı analizi
Hızlı ölüm	Yüksek doz toksik ajanla mümkün	Patlama, kanama, hipoksi, travma	Otopsi, patoloji, toksikoloji ve mühimmat incelemesi

46.5. Numune, Kontrol ve Zincirleme Muhafaza

Kimyasal silah soruşturmasının ağırlık merkezi, zamanında ve denetlenebilir örnek toplamadır. Çevresel örnek ajanın veya bozunma ürününün olay yerindeki varlığını; biyomedikal örnek kişinin maruziyetini gösterebilir. Mühimmat kalıntısı ise teslim sistemi ve kaynak analizi bakımından önemlidir. Her örnek için kim tarafından, nerede,

[460] Bk. dn. 444.

[461] OPCW, Douma nihai FFM açıklaması, 1 Mart 2019. Tanıklık, çevresel ve biyomedikal analiz, toksikoloji, balistik ve dijital materyal birlikte kullanılmıştır. https://www.opcw.org/media-centre/news/2019/03/opcw-issues-fact-finding-mission-report-chemical-weapons-use-allegation

[462] Bk. dn. 440.

ne zaman, hangi koruyucu ekipmanla alındığı; nasıl paketlenip mühürlendiği; kimlere teslim edildiği ve hangi sıcaklıkta saklandığı kaydedilmelidir.[463][464][465][466][467][468]

Kontrol örnekleri, çapraz bulaşmayı ve doğal/industrial arka planı ayırır. İki bağımsız belirlenmiş laboratuvarın uyumlu bulgusu, analiz güvenini yükseltir. Geç alınan örneklerde uçucu ajanın kaybolması veya yalnız bozunma ürünü kalması mümkündür; bu nedenle negatif sonuç her zaman maruziyeti kesin dışlamaz. Buna karşılık zincirli belirsiz bir pozitif örnek de olay yerine ve faile güvenilir biçimde bağlanamaz.[469][470][471][472]

Tablo 46.5 — Kanıt türü ve ispat gücü

Kanıt	Ne gösterebilir?	Temel zayıflık	Güçlendiren unsur
Özgün video/dijital dosya	Belirti, mekân, zaman ve olay akışı	Kurgu, yanlış yer/zaman, semptom özgüllüğü	Metadata, geolokasyon, kesintisiz dosya, bağımsız tanık
Biyomedikal örnek	Kişinin ajana maruziyeti veya biyobelirteç	Geç örnek, tedavi etkisi, zincir sorunu	Zamanlı alım, tanımlı kişi, iki laboratuvar
Çevresel örnek	Olay alanında ajan/bozunma ürünü	Bulaşma, taşınmış örnek, doğal arka plan	Kontrol örneği, koordinat, mühür ve teslim kaydı
Mühimmat/parça	Teslim sistemi, kimyasal kalıntı ve üretim izi	Sahneye sonradan konma, eksik parça	Balistik, seri/üretim izi, toprak ve kalıntı uyumu
Tanık/hekim kaydı	Kronoloji, semptom ve ilk müdahale	Hafıza, siyasî etkilenme, ikinci el aktarım	Birinci el, bağımsız, birbiriyle uyumlu kayıtlar

[463] Bk. dn. 421.

[464] Bk. dn. 434.

[465] Bk. dn. 435.

[466] OPCW Scientific Advisory Board, SAB-24/WP.1 (2016). Çevresel örnekler ajanın kimliği ve muhtemel kaynağına; biyomedikal örnekler maruziyetin gösterilmesine hizmet eder. Kan ve idrar başlıca biyomedikal örneklerdir; bazı olaylarda saç ve doku da gerekebilir. https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/SAB/en/sab24wp01_e_.pdf

[467] Bk. dn. 436.

[468] CWC Part XI, müfettişlerin tanıklarla görüşme, tıbbî öykü alma, klinik inceleme, otopsi kayıtlarını değerlendirme ve örnek toplama yetkilerini düzenler. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/annexes/verification-annex/part-xi-investigations-cases-alleged-use

[469] Bk. dn. 435.

[470] Bk. dn. 466.

[471] OPCW, 8 Temmuz 2026 tarihli kimyasal adli bilim raporu duyurusu. Bir örneğin yalnız maddeyi tanımlamakla kalmayıp üretim yolu, diğer örneklerle bağ ve olayın yeniden kurulması hakkında ipuçları sağlayabileceği vurgulanmıştır. https://www.opcw.org/media-centre/news/2026/07/opcw-report-explores-how-chemical-forensics-can-strengthen-chemical

[472] Bk. dn. 436.

Kanıt	Ne gösterebilir?	Temel zayıflık	Güçlendiren unsur
Askerî kayıt	Birlik, mühimmat ve görev zinciri	Erişim sınırlaması, seçici açıklama	Tam envanter, log, bağımsız denetim ve karşılaştırma

46.6. OPCW Mekanizması Ne Yapar, Ne Yapamaz?

CWC Part XI, iddia edilen kullanımın soruşturulması için ayrıntılı saha erişimi ve örnek toplama düzeni kurar. OPCW müfettişleri olay alanına, hastanelere ve geçici barınma yerlerine erişebilir; tanık, sağlık personeli ve mağdurlarla görüşebilir; çevresel, biyomedikal ve mühimmat örnekleri toplayabilir. FFM kullanımın gerçekleşip gerçekleşmediğini incelerken, IIT yalnız yetkisi kapsamındaki belirli Suriye olaylarında fail atfı yapar. "OPCW soruşturması" denildiğinde hangi mekanizmanın ne yetkiyle hareket ettiği belirtilmelidir.[473][474][475][476][477][478][479][480][481]

Kuzey Irak gibi egemenlik ve fiilî kontrolün parçalı olduğu sahalarda erişim siyasî ve güvenlik sorunlarına bağlıdır. İddia edilen olayın bulunduğu devletin talebi, bölgesel yönetim, operasyonu yürüten devlet ve silahlı aktörlerin güvenli erişime katkısı belirleyicidir. OPCW raporu yoksa bunun nedeni kullanımın imkânsızlığı değil, resmî talep, görev, erişim veya yeterli materyal bulunmaması da olabilir. Bu nedenle "OPCW soruşturmadı, demek ki yalan" çıkarımı da "OPCW raporu yok, demek ki örtbas var" çıkarımı da tek başına geçerli değildir.[479][480][481]

Tablo 46.6 — OPCW inceleme döngüsü

Aşama	Başlıca işlem	Gerekli güvence	Olası sonuç
Talep ve görev	Yer, tarih, şüphelenilen madde, etkiler ve erişim tanımlanır	Yetkili talep ve görev kapsamı	Ekip kurulması veya ek bilgi istemi
Saha güvenliği	Alan, hastane, mağdur ve tanığa erişim sağlanır	Tarafların güvenlik ve engellememe taahhüdü	Doğrudan veya dolaylı inceleme

[473] Bk. dn. 421.

[474] Bk. dn. 434.

[475] Bk. dn. 422.

[476] OPCW, "Responding to the Use of Chemical Weapons". Soruşturma ve teknik yardım ekipleri kimyasal, çevresel ve biyomedikal örnekleri yerinde veya OPCW tarafından belirlenmiş laboratuvarlarda analiz etmek üzere toplayabilir. https://www.opcw.org/our-work/responding-use-chemical-weapons

[477] Bk. dn. 468.

[478] Bk. dn. 456.

[479] Bk. dn. 421.

[480] Bk. dn. 476.

[481] Bk. dn. 423.

Aşama	Başlıca işlem	Gerekli güvence	Olası sonuç
Toplama	Çevresel, biyomedikal, mühimmat ve dijital kanıt alınır	Mühür, kayıt, kontrol örneği, tanık	Analize elverişli delil paketi
Analiz	Belirlenmiş laboratuvarlar madde/biyobelirteç arar	Kör örnek, kalite kontrol, zincir doğrulaması	Pozitif, negatif veya belirsiz sonuç
Korelasyon	Laboratuvar, tanık, klinik, balistik ve dijital veri birleştirilir	Bağımsızlık ve çelişkilerin açıklanması	Kullanım, muhtemel kullanım veya doğrulanamama
Atıf	Yetkili mekanizma platform, birlik ve komuta bağını araştırır	Ek istihbarat, mühimmat ve operasyonel kayıt	Fail atfı, yetersiz kanıt veya alternatif senaryolar

46.7. 2022 Kuzey Irak İddiasının Kronolojisi

2022 sonbaharında PKK bağlantılı mecralarda, Pençe-Kilit bölgesindeki mağaralarda Türk Silahlı Kuvvetlerinin kimyasal madde kullandığını ileri süren görüntüler ve anlatılar yayımlandı. IPPNW'nin Eylül 2022'de bölgeye yaptığı ziyaret sonrasında yayımladığı rapor, doğrudan mağara alanına veya iddia edilen mağdurlardan alınmış muhafaza zincirli numunelere ulaşmadan, görüşmeler ve mevcut materyal üzerinden CWC ihlali ihtimalinin bağımsız soruşturulmasını istedi. Avrupa Parlamentosundaki yazılı sorular da bu rapora ve örgüt çevrelerinin rakamlarına dayanarak inceleme çağrısı yaptı.[482][483][484]

20 Ekim 2022'de Millî Savunma Bakanlığı iddiaları tamamen asılsız ve gerçek dışı olarak reddetti; envanterde uluslararası hukukça yasaklı mühimmat bulunmadığını ve TSK'nın kullanmadığını açıkladı. Sonraki açıklamalarda dönemin Bakanı Akar inkârı tekrarladı ve hukukî süreç başlatıldığını bildirdi. Bu açıklamalar devletin resmî pozisyonunu güçlü biçimde kayda geçirir; fakat olay alanına bağımsız erişim, numune analizi veya uluslararası inceleme raporu sunmadığı ölçüde bilimsel doğrulama değildir.[485][486][487][488]

[482] Bk. dn. 426.

[483] Bk. dn. 427.

[484] Bk. dn. 428.

[485] Bk. dn. 425.

[486] Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, 25 Ekim 2022. Dönemin Bakanı Hulusi Akar, TSK envanterinde kimyasal silah bulunmadığını ve kullanımın söz konusu olmadığını açıklamıştır. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/25102022-18046

[487] Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, 21 Ekim 2022. Bakanlık, iddiayı ağır bir iftira olarak nitelendirmiş ve hukukî sürecin başlatıldığını duyurmuştur. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/21102022-66307

Tablo 46.7 — 2022 dosyasında aktör, iddia ve kanıt statüsü

Aktör/kayıt	İleri sürülen tez	Dayanak	Bu bölümdeki statü
PKK bağlantılı yayınlar	Mağaralarda kimyasal/toksik gaz kullanıldı	Video, örgüt açıklaması, ölüm iddiaları	Birincil iddia kaynağı; özgünlük ve atıf ayrıca doğrulanmalı
IPPNW heyeti	Muhtemel CWC ihlali için bağımsız soruşturma gerekir	Bölge ziyareti, görüşmeler ve mevcut görüntüler	Soruşturma çağrısı; OPCW numune/ laboratuvar tespiti değil
Avrupa Parlamentosu soruları	AB/OPCW incelemesi ve siyasî yanıt istendi	IPPNW ve iddia kaynakları	Parlamenter soru; kurumsal hakikat veya yargı kararı değil
MSB açıklamaları	TSK envanterinde kimyasal silah yok; iddia asılsız	Resmî envanter ve kurum beyanı	Resmî inkâr; bağımsız saha doğrulamasının yerine geçmez
Kamuya açık OPCW kayıtları	2022 Kuzey Irak olayı hakkında saha sonucu yayımlanmadı	OPCW açık kaynak taraması	Bağımsız OPCW tespiti bulunmadığı; yokluk kanıtı değil
Ceza/hukuk mahkemeleri	Fincancı'nın ifadeleri propaganda ve kişilik hakkı bağlamında değerlendirildi	Yayın kaydı, bağlam ve ceza/hukuk normları	Kimyasal kullanımın bilimsel olarak olup olmadığını karara bağlayan merci değil

46.8. Şebnem Korur Fincancı'nın Açıklaması: Ön Değerlendirme mi, Kesin Hüküm mü?

Fincancı, bir televizyon yayınında görüntülerdeki istemsiz hareket ve nörolojik belirtileri yorumlayarak sinir sistemini etkileyen toksik/kimyasal gazlardan birinin kullanılmış göründüğünü söyledi; bağımsız heyetlerin bölgede inceleme yapması gerektiğini belirtti. Yayının sözcük seçimi, yalnız "ihtimal" bildiren nötr bir cümleden daha kuvvetliydi; görüntüden kullanıma doğru çıkarım kuruyordu. Buna karşılık aynı konuşmanın soruşturma çağrısı içermesi, doğrudan ajan adı, mühimmat veya fail atfı

[488] Devletin bağımsız soruşturmaya izin vermesi, envanter ve mühimmat kayıtlarını koruması, olay alanını güvenceye alması ve numune zincirine iş birliği sunması, yalnız suçlama makamının değil kendisini aklamak isteyen devletin de yararınadır.

yapmaması ve savunmada bunun ön değerlendirme olarak açıklanması da bağlamdan çıkarılamaz.[489][490][491][492]

Bilimsel bakımdan en güçlü ve en zayıf taraflar ayrılmalıdır. Güçlü taraf, görüntülerdeki nörolojik bulguların toksik maruziyet olasılığını gündeme getirmesi ve bağımsız inceleme istemesidir. Zayıf taraf, doğrudan muayene, tıbbî kayıt, otopsi, çevresel/biyomedikal örnek ve diferansiyel tanı olmadan "kullanılmış durumda"ya yaklaşan ifade kullanılmasıdır. Uzmanlık unvanı, erişilmeyen verinin yerini tutmaz; fakat metodolojik aşırılık da kişinin terör örgütüyle özdeşleştirilmesini kendiliğinden haklı kılmaz.[493][494][495][496][497]

46.9. Ceza Yargılaması, Tazminat ve İfade Özgürlüğü

İstanbul 24. Ağır Ceza Mahkemesi 11 Ocak 2023'te Fincancı'ya basın ve yayın yoluyla örgüt propagandası suçundan 2 yıl 8 ay 15 gün hapis cezası verdi ve tahliyesine karar verdi. İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 2. Ceza Dairesi 27 Ocak 2024'te hükmü onadı. Bu ceza dosyasının sonraki Yargıtay sonucu kamuya açık kaynaklarda yer almadığından, cezanın kesinleştiği ileri sürülmemiştir.[498][499]

Millî Savunma Bakanlığının açtığı manevi tazminat davasında 17 Ekim 2024'te 50.000 TL tazminata hükmedildiği haberleştirildi. Bu hukukî sonuçlar, mahkemelerin yayın bağlamı, propaganda ve kişilik hakları hakkında verdiği kararlardır; kimyasal ajanın laboratuvar yoluyla tespit edildiği veya edilmediği anlamına gelmez. Bilimsel doğruluk, ceza sorumluluğu, ifade özgürlüğü ve tazminat sorumluluğu ayrı hüküm alanlarıdır.[500][501][502]

---

[489] Bk. dn. 429.

[490] Türk Tabipleri Birliği, Fincancı'nın açıklamasını "bilimsel ön değerlendirme" ve etkili soruşturma çağrısı olarak savunmuştur. https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=b6a46d30-82db-11ed-83da-e5f0054651c5

[491] Şebnem Korur Fincancı, dava savunmasında görüntü üzerinden kesin kimyasal ajan tespiti yapmadığını; olası toksik etkilenmeyi değerlendirdiğini ve yerinde bağımsız inceleme gerektiğini ileri sürmüştür. Savunma metni: https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/SKF_savunma.pdf

[492] Bilimsel ön değerlendirme ile ceza hukuku hükmü farklı sorulara cevap verir. Bir tıbbî açıklamanın metodolojik gücü, konuşanın siyasî veya cezaî sorumluluğundan; ceza mahkûmiyetinin ifade özgürlüğü bakımından orantılılığı ise kimyasal kullanıma ilişkin maddi hakikatten ayrı incelenmelidir.

[493] Birleşmiş Milletler İstanbul Protokolü (2022 revizyonu), işkence ve kötü muamelenin etkili soruşturulması ve belgelenmesinde bağımsızlık, tarafsızlık, yetkinlik, zamanlılık ve mağdur güvenliğini temel ilkeler olarak kabul eder. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/2022-06-29/Istanbul-Protocol_Rev2_EN.pdf

[494] Bk. dn. 458.

[495] Bk. dn. 459.

[496] Bk. dn. 492.

[497] Bk. dn. 439.

[498] Bk. dn. 430.

[499] Bk. dn. 431.

[500] Bianet, 17 Ekim 2024. Millî Savunma Bakanlığının açtığı manevi tazminat davasında mahkemenin Fincancı aleyhine 50.000 TL tazminata hükmettiği bildirilmiştir. Karar, haber tarihi itibarıyla ilk derece hukuk yargılaması sonucu olarak kaydedilmelidir. https://bianet.org/haber/msb-nin-prof-dr-sebnem-korur-fincanciya-actigi-davada-para-cezasi-300841

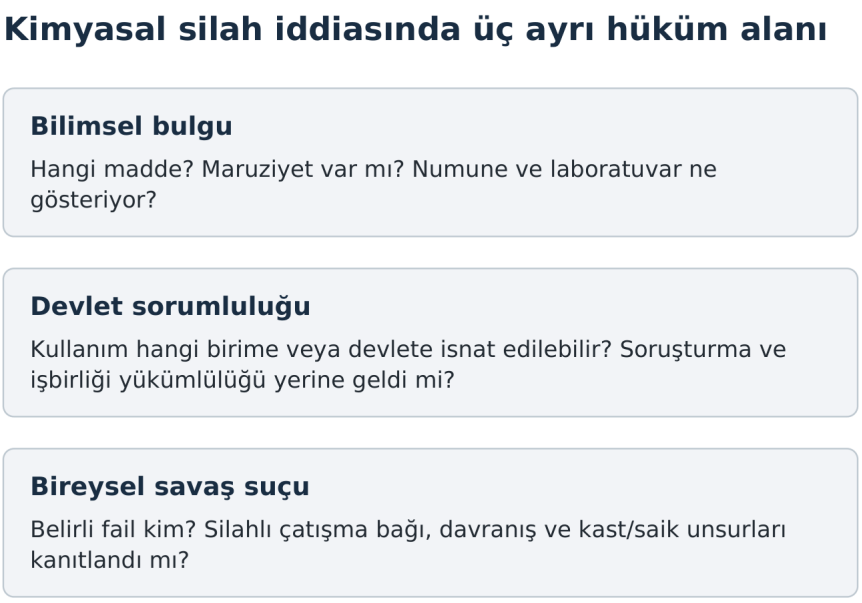
[501] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ifade özgürlüğü içtihadında kamu yararı taşıyan tartışmalarda sınırlama gerekçelerinin ilgili ve yeterli, müdahalenin demokratik toplumda gerekli ve orantılı olmasını arar. Rehber: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_10_eng

[502] Bk. dn. 492.

İfade özgürlüğü yönünden iki gerçek birlikte korunmalıdır. Bir hekim veya insan hakları savunucusu, ağır ihlal şüphesini dile getirip bağımsız soruşturma isteyebilmelidir. Ancak kamuya açık platformda bir ordunun yasak silah kullandığını gösteren ifade, devlet ve kişiler bakımından çok ağır isnat doğurduğu için kullanılan kesinlik derecesi eldeki veriyle uyumlu olmalıdır. Ceza yaptırımının demokratik toplumda gerekli ve orantılı olup olmadığı ise ayrıca incelenmelidir; bilimsel yöntemdeki eksiklik otomatik olarak terör propagandası suçunun bütün unsurlarını kurmaz.[503][504][505][506]

[503] Bk. dn. 501.
[504] Bk. dn. 493.
[505] Bk. dn. 492.
[506] Bk. dn. 424.

Şekil 46.2 — Kimyasal silah iddiasında üç ayrı hüküm alanı

Kaynak: OPCW soruşturma usulleri, devlet sorumluluğu ve ICC suç unsurları ayrımı esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

46.10. “Savaş Suçu” Nitelemesinin İlave Unsurları

Kimyasal silah kullanımı doğrulanırsa çok ağır bir uluslararası hukuk ihlali söz konusudur. Fakat bireysel savaş suçu mahkûmiyeti için kimyasal maddenin varlığından fazlası gerekir: fiilin silahlı çatışmayla bağlantısı, kullanılan maddenin veya silahın niteliği, belirli failin kullanma davranışı ya da emri, ilgili olgusal koşullar hakkında bilgi ve komutan bakımından etkili kontrol ile gerekli önleme-cezalandırma yükümlülükleri somutlaştırılır. “TSK kullandı” gibi kolektif cümle, hangi birlik, mühimmat ve emir zinciri sorularını cevaplamaz.[507][508][509][510]

Mağdurların PKK mensubu olduğu iddiası kimyasal silah yasağını kaldırmaz. Yasak silah kullanılmaması, hedefin savaşçı veya sivil olmasına bağlı değildir. Buna karşılık olayın silahlı çatışma içindeki yeri, hedefin statüsü ve operasyonel bağ, diğer suç

[507] Bk. dn. 452.
[508] Bk. dn. 453.
[509] Bk. dn. 456.
[510] Bk. dn. 439.

unsurları ile atıf incelemesinde önemlidir. Bu ayrım, terör örgütüne karşı mücadele hakkı ile yasak silah yasağının aynı anda korunmasını sağlar.[511][512][513]

Tablo 46.8 — Üç hüküm alanının birbirinden ayrılması

Alan	Sorduğu soru	Karar mercii/uzmanlık	Gerekli kanıt
Bilimsel/tıbbî	Toksik maruziyet ve kullanılan ajan neydi?	Toksikoloji, adli tıp, kimya, OPCW laboratuvarları	Numune, klinik kayıt, otopsi, çevresel ve dijital korelasyon
Uluslararası sorumluluk	Fiil hangi devlete veya örgüte isnat edilir; soruşturma yükümlülüğü yerine geldi mi?	Uluslararası mekanizmalar, devlet soruşturması, mahkemeler	Birlik/operasyon kayıtları, etkin kontrol, iş birliği ve atıf kanıtı
Bireysel ceza	Belirli kişi savaş suçu işledi, emretti veya önlemedi mi?	Yetkili ceza mahkemesi	Fail davranışı, çatışma bağı, bilgi/kast, komuta ilişkisi ve ispat standardı
İfade özgürlüğü	İddianın dile getirilmesine müdahale gerekli ve orantılı mı?	Ulusal mahkemeler, AYM/AİHM	Tam bağlam, kamu yararı, olgusal temel, kullanılan dil ve yaptırımın ağırlığı

46.11. Devletin İnkârı ve Şeffaflık Yükümlülüğü

MSB'nin envanterde kimyasal silah bulunmadığına ilişkin açık açıklaması, resmî kayıt açısından önemlidir. Türkiye'nin CWC tarafı olması da geliştirme, stoklama ve kullanmama yükümlülüğü getirir. Fakat ağır bir olay iddiasında yalnız inkârla yetinmek, uluslararası ve iç kamuoyundaki şüpheyi her zaman gidermeyebilir. İlgili operasyon günlüğü, kullanılan mühimmat listesi, mağara operasyonunun görüntü ve sensör kayıtları, askerî sağlık bilgileri ve iç soruşturma sonucu mümkün olan ölçüde bağımsız denetime açıldığında inkârın kanıt değeri yükselir.[514][515][516][517][518]

[511] Bk. dn. 420.

[512] Bk. dn. 450.

[513] Kimyasal silah iddiasında mağdurun silahlı örgüt mensubu olması yasağı ortadan kaldırmaz. Yasak silahların kullanılmaması, hedef kişinin statüsünden bağımsızdır; buna karşılık mağdur statüsü ve çatışma bağı bireysel ceza sorumluluğunun diğer unsurlarında önem taşıyabilir.

[514] Bk. dn. 418.

[515] Türkiye, Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ni 14 Ocak 1993'te imzalamış, 12 Mayıs 1997'de onaylamıştır. OPCW üye devlet kaydı için bkz. https://www.opcw.org/about-us/member-states/turkiye

[516] Bk. dn. 425.

[517] Bk. dn. 486.

[518] Bk. dn. 488.

Şeffaflık, devlete otomatik suç isnadı değildir. Tersine sahte iddia ve örgüt propagandasına karşı en güçlü savunma, denetlenebilir kayıt ve uluslararası standartla uyumlu incelemedir. Güvenlik gerekçesiyle her ayrıntının yayımlanması beklenemez; ancak bağımsız uzmanların erişebileceği güvenli prosedür, mühimmat kayıtlarının korunması ve numune zincirine katkı, hem mağdur hakkını hem TSK'nın kurumsal itibarını korur.[519][520][521][522]

46.12. Asimetrik Standart Testi

Türkiye hakkında yayımlanan sarsıcı görüntüyü ajan tespiti sayıp başka devletler hakkındaki benzer görüntülerde laboratuvar beklemek seçici standarttır. Bunun tersi de geçerlidir: Türkiye söz konusu olduğunda örgüt kaynağını gerekçe gösterip her şeyi reddederken Suriye veya Rusya hakkında muhalif kaynaktan gelen videoyu yeterli saymak bilimsel değildir. Kaynağın güvenilirlik riski not edilir, fakat kanıt merdiveni bütün aktörlerde sabit tutulur.[523][524][525][526][527]

Aynı tutarlılık, devlet ile örgüt şiddeti arasında da gereklidir. PKK'nın sivillere, askerlere veya kamu görevlilerine yönelik saldırıları; örgütün kimyasal silah iddiasını otomatik olarak yalanlamaz. TSK'nın terörle mücadeledeki meşru güvenlik amacı da yasak silah iddiasını soruşturma dışı bırakmaz. Failin geçmişi ve siyasî aidiyeti, olay bazındaki delilin yerine geçmez.[528][529][530]

46.13. Bölümün On İki Soruluk Değerlendirme Kartı

Sonraki kimyasal silah ve savaş suçu iddialarında kesin hüküm kurulmadan önce aşağıdaki sorular cevaplanır. Eksik cevap, açıkça "kanıt boşluğu" olarak yazılır.[531][532]

- İddianın ilk sahibi, tarihi, mecrası ve tam ifadesi nedir?
- Özgün video/fotoğraf dosyasına erişilmiş; metadata, yer ve zaman doğrulanmış mıdır?
- Belirtiler hangi toksidromla uyumludur ve makul alternatif tıbbî açıklamalar nelerdir?
- Biyomedikal örnek kimden, ne zaman ve hangi koşullarda alınmıştır?
- Çevresel örnek, kontrol örneği ve mühimmat kalıntısı olay yerine nasıl bağlanmıştır?

[519] Bk. dn. 435.

[520] Bk. dn. 436.

[521] Bk. dn. 488.

[522] Bk. dn. 424.

[523] Bk. dn. 444.

[524] Bk. dn. 461.

[525] OPCW, Aleppo ve Saraqib FFM raporları, 2 Ekim 2020. Tanıklık, çevresel örnek analizi, epidemiyolojik/teknik inceleme ve dijital materyal birlikte değerlendirilmiştir; her iddia doğrulanmış kullanım sonucuna ulaşmamıştır. https://www.opcw.org/media-centre/news/2020/10/opcw-issues-two-fact-finding-mission-reports-chemical-weapons-use

[526] Bk. dn. 440.

[527] Bk. dn. 442.

[528] Bk. dn. 424.

[529] Bk. dn. 513.

[530] Bk. dn. 442.

[531] Bk. dn. 439.

[532] Bk. dn. 442.

- Zincirleme muhafaza baştan sona belgeli ve bağımsız denetlenebilir midir?
- Analiz hangi laboratuvarda, hangi yöntem ve kalite güvencesiyle yapılmıştır?
- Maddenin yasaklanmamış kullanım mı, savaş yöntemi mi olduğu nasıl belirlenmiştir?
- Teslim sistemi, platform, birlik, zaman ve konum arasında atıf zinciri kurulmuş mudur?
- Belirli fail veya komutan için davranış, bilgi/kast ve kontrol unsurları nelerdir?
- Resmî inkâr, savunma, düzeltme ve bağımsız karşı kanıt eksiksiz kaydedilmiş midir?
- Aynı kanıt eşiği Türkiye, müttefik devletler, rakip devletler ve silahlı örgütler için değişmeden uygulanmış mıdır?

46.14. Sonuç: Soruşturma Çağrısı Meşru, Kesin Hüküm İçin Kanıt Yetersiz

2022 Kuzey Irak iddiaları, kimyasal silah yasağının ciddiyeti sebebiyle bağımsız ve teknik soruşturmayı hak eden bir dosyadır. Görüntüler ve tanıklıklar soruşturma başlangıcı olabilir; IPPNW'nin çağrısı bu bakımdan meşrudur. Ancak kamuya açık dosyada olay yerinden doğrulanabilir zincirle alınmış çevresel veya biyomedikal örnek, OPCW belirlenmiş laboratuvar sonucu, ajanın tanımı, teslim sistemi ve TSK birimine atıf sağlayan delil bulunmamaktadır. Bu nedenle kimyasal silah kullanımı ve savaş suçu işlendiği kanıtlanmış olgu olarak yazılamaz.[533][534][535][536][537][538][539]

Aynı kanıt eksikliği, resmî inkârı bilimsel kesinlik düzeyine çıkarmaz. MSB'nin açıklaması Türkiye'nin açık pozisyonudur; bağımsız saha ve laboratuvar doğrulaması değildir. Devlet, hem CWC yükümlülüğünü hem kurumsal itibarını korumak için denetlenebilir kayıt, olay bazlı soruşturma ve mümkün olduğunda uluslararası teknik iş birliği sunmalıdır. İddia sahibi de kesinlik derecesini elindeki verinin sınırına göre kurmalı; "şüphe", "olası maruziyet", "ajan tespiti" ve "savaş suçu" ifadelerini birbirinin yerine kullanmamalıdır.[540][541][542][543][544][545]

Fincancı vakasında bilimsel, hukukî ve siyasal hükümler birbirine karıştırılmıştır. Görüntüden toksik etkilenme ihtimali çıkarılması soruşturma çağrısını destekleyebilir; doğrudan veriye sahip olmadan kullanımın gerçekleştiğine yaklaşan dil metodolojik olarak aşırıdır. Buna karşılık bu aşırılık, ceza mahkûmiyetinin ifade özgürlüğü bakımından orantılılığını veya terör propagandası unsurlarını kendiliğinden çözmez.

[533] Bk. dn. 421.
[534] Bk. dn. 434.
[535] Bk. dn. 435.
[536] Bk. dn. 426.
[537] Bk. dn. 427.
[538] Bk. dn. 436.
[539] Bk. dn. 432.
[540] Bk. dn. 515.
[541] Bk. dn. 425.
[542] Bk. dn. 486.
[543] Bk. dn. 423.
[544] Bk. dn. 488.
[545] Bk. dn. 424.

Kitabın sabit ilkesi, ağır devlet suçunu kanıtsız kesinleştirmemek; fakat soruşturma talebini de örgüt söylemi diyerek susturmamaktır.[546][547][548][549][550][551][552]

Sıradaki bölüm, 15 Temmuz darbe girişiminin "tiyatro", "kontrollü darbe" veya bütünüyle önceden kurgulanmış olay olarak sunulmasını inceler. Darbenin maddi olay örgüsü, FETÖ bağlantısı, devletin önceden bilgi sahibi olduğu iddiaları, ihmaller, siyasî kullanım ve kanıtlanmamış komplo anlatıları birbirinden ayrılır.

[546] Bk. dn. 429.
[547] Bk. dn. 490.
[548] Bk. dn. 491.
[549] Bk. dn. 430.
[550] Bk. dn. 431.
[551] Bk. dn. 501.
[552] Bk. dn. 492.

BÖLÜM 47

15 TEMMUZ'UN "TİYATRO" VEYA "KONTROLLÜ DARBE" OLARAK SUNULMASI

Maddî olay, ön bilgi, kurumsal ihmal, kasıt ve siyasî kullanımın ayrılması

BÖLÜMÜN TEZİ

15 Temmuz 2016 gecesi Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Emniyet ve Özel Harekât birimlerinin bombalanması; tankların ve askerî uçakların kullanılması; Genelkurmay Başkanının rehin alınması; Cumhurbaşkanına yönelik silahlı operasyon ve sivillere ateş açılmasıyla gerçekleşen fiilî bir askerî darbe teşebbüsüdür. Bu maddî olay örgüsünü "tiyatro" kelimesiyle bütünüyle kurmaca saymak, birbirinden bağımsız çok sayıdaki fiziksel, dijital, adlî ve kurumsal kaydı açıklamak zorundadır.[553][554][555]

Bununla birlikte "gerçek bir darbe teşebbüsü vardı" hükmü, devlet kurumlarının aynı gün aldığı ihbarı nasıl işlediği, askerî ve istihbarî haber akışında neden gecikmeler yaşandığı, kritik makamların Meclis Araştırma Komisyonunda neden doğrudan dinlenmediği ve darbe sonrasında olağanüstü yetkilerin ölçülü kullanılıp kullanılmadığı sorularını hükümsüz kılmaz. Maddî darbenin gerçekliği ile devletin ihmal, şeffaflık ve hukuk sorumluluğu aynı anda kayda geçirilmelidir.[556][557]

---

[553] Türkiye Büyük Millet Meclisi, 16 Temmuz 2016 olağanüstü birleşim tutanağı ve dört siyasi parti grubunun ortak bildirisi. Bildiri, Meclise ve millî iradeye yönelik darbe girişimini şiddetle kınamıştır. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/26/1/114/96942d5d-369d-4f05-81f1-33843b07c9fc.html

[554] Anayasa Mahkemesi, Aydın Yavuz ve diğerleri, B. No: 2016/22169, 20.6.2017. Karar, darbe teşebbüsünün maddî gelişimini ve FETÖ/PDY'ye ilişkin yargısal değerlendirme çerçevesini ayrıntılı biçimde özetler. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2016/22169

[555] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Akgün/Türkiye 20 Temmuz 2021 tarihli basın bildirisi (B. No. 19699/18). Mahkeme olay özetinde "Peace at Home Council" tarafından yürütülen teşebbüste 251 kişinin öldüğünü ve 2.194 kişinin yaralandığını kaydeder. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?id=003-7082696-9577454&library=ECHR

[556] Venedik Komisyonu, OHAL KHK'ları hakkındaki 2016 tarihli görüşünde 15 Temmuz teşebbüsünü Türk demokrasisine yönelik varoluşsal tehdit saymış; aynı metinde tedbirlerin bireyselleştirme, geçicilik ve ölçülülük bakımından ciddi sorunlar taşıdığını belirtmiştir. https://docs-venice.coe.int/api/Document?pdffile=CDL-AD(2016)037-e

[557] TBMM Başkanlığı, 18 Temmuz 2022 tarihli açıklamasında İçtüzük hükümlerine uygun biçimde tamamlanmış ve üzerinde mutabık kalınmış resmî bir 15 Temmuz Araştırma Komisyonu raporu bulunmadığını açıklamıştır. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=A7574dd6-9631-43da-8202-Bf999cdbb364

Bölümün temel sonucu şudur: “Tiyatro”, “kontrollü darbe”, “önceden bilinen darbe”, “kasıtlı biçimde önlenmeyen darbe” ve “sonuçlarından siyaseten yararlanılan darbe” aynı önerme değildir. Bu ifadeler birbirinin yerine kullanıldığında gerçek ihmaller komplo teorisine; ağır komplo iddiaları da yalnız şüphe ve boşluklara dayanan kesin hükümlere dönüşmektedir. Her önerme kendi ispat eşiğinde sınanmalıdır.

47.1. Beş Ayrı Önerme, Beş Ayrı İspat Eşiği

15 Temmuz tartışmasının en temel yöntem sorunu, farklı ağırlıktaki beş önermenin tek cümlede birleştirilmesidir. Birinci önerme maddîdir: Silahlı bir darbe teşebbüsü gerçekleşmiştir. İkinci önerme fail atfına ilişkindir: Teşebbüsün planlayıcı ve icracı ağı kimlerden oluşmuştur? Üçüncü önerme kurumsal bilgi sorusudur: Devletin hangi birimi, hangi saatte, hangi kapsamda bilgi sahibiydi? Dördüncü önerme kasta ilişkindir: Yetkili makamlar, önleyebilecekleri bir teşebbüse bilinçli biçimde yol mu vermiştir? Beşinci ve en ağır önerme ise olayın iktidar tarafından baştan tasarlanıp sahnelendiğidir. İlk üç basamakta kanıt bulunması, son iki basamağı mantıken kendiliğinden ispatlamaz.

Tablo 47.1 — Kavramlar ve asgari ispat eşikleri

Kavram	Asgari anlam	Gerekli kanıt	Tek başına yeterli olmayan
Darbe teşebbüsü	Silahlı güçle anayasal organları devirmeye yönelen fiilî kalkışma	Emir, konuşlanma, silah kullanımı, hedefler, bildiriler ve adlî kayıtlar	Siyasî aktörün olayı “darbe” diye adlandırması
Ön bilgi	Belirli kurum veya kişinin teşebbüs ihtimaline ilişkin bilgi alması	Zaman damgalı ihbar, yazışma, telefon ve işlem kaydı	Genel FETÖ tehdidinin yıllardır bilinmesi
Kurumsal ihmal	Makul tedbirin alınmaması veya haber zincirinin işlememesi	Görev, yetki, bilgi, süre ve nedensellik bağı	Sonucun ağır olması
Kasten önlememe	Teşebbüsün gerçekleşmesine bilinçli olarak izin verilmesi	Bilgiye ek olarak amaç, talimat, koordinasyon veya örtbas delili	İletişim gecikmesi ve sonradan siyasî yararlanma
Kurgulanmış/tiyatro darbe	Olayın iktidarca tasarlanıp sahnelenmesi	Plan, emir-komuta, ortak hareket, lojistik ve gizleme zinciri	Fail ağındaki bazı boşluklar veya rapor eksikliği

Bu ayrım, resmî anlatıyı peşinen doğrulamak için değil; şüpheyi disipline etmek için gereklidir. Gerçek bir darbe teşebbüsünde de önleyici güvenlik başarısızlığı olabilir. Güvenlik başarısızlığının bulunması da başarısızlığın kasıtlı olduğunu göstermez. Kasıtlı önlememe kanıtlansa dahi bütün operasyonun aynı siyasal merkezce kurgulandığı ayrıca gösterilmelidir. İspat zincirindeki her atlama, siyasal kanaati tarihsel ve hukukî hüküm gibi sunma riskini büyütür.

Şekil 47.1 — 15 Temmuz hakkında beş ayrı ispat eşiği

Kaynak: Bu bölümde kullanılan kanıt hiyerarşisi esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

47.2. Maddî Olay Örgüsü: "Tiyatro" Tezinin Açıklamak Zorunda Olduğu Kayıtlar

15 Temmuz gecesine ilişkin maddî dosya, tek bir televizyon yayınına veya resmî açıklamaya dayanmaz. TBMM'nin olağanüstü birleşim tutanağı, Meclisin bombalandığı saatlerde milletvekillerinin binada bulunduğunu; dört siyasî parti grubunun ertesi gün ortak bildiri yayımladığını gösterir. Darbecilerin TRT'de okuttuğu bildiri, "Yurtta Sulh Konseyi" adıyla yönetime el koyma iddiasını duyurmuştur. Genelkurmay karargâhının ele geçirilmesi, komuta kademesinin rehin alınması, Boğaziçi Köprüsü ve kritik ulaşım

noktalarının askerî birliklerle kapatılması, Akıncı Üssü kalkışları, Ankara ve İstanbul'daki silah kullanımı çok sayıda ayrı dava ve kurum kaydında yer almıştır.[558][559][560]

Tablo 47.2 — Maddî olay dosyasının başlıca kanıt kümeleri

Kanıt kümesi	Gösterdiği olgu	Bağımsız doğrulama yolu	Sınırı
TBMM kayıtları	Meclisin saldırı altında toplanması ve partilerin darbeyi ortaklaşa reddetmesi	Tutanak, görüntü, hasar ve tanık kayıtları	Fail zincirinin tamamını tek başına göstermez
Askerî hareket ve mühimmat	Uçak, helikopter, tank, zırhlı araç ve birlik konuşlanması	Radar, uçuş, mühimmat, birlik ve kamera kayıtları	Her personelin kastını ayrı ayrı göstermez
Komuta kademesinin rehin alınması	Mevcut askerî hiyerarşinin zorla etkisizleştirilmesi	Mağdur, sanık, iletişim ve adlî tıp kayıtları	Planın dış merkezini tek başına ispatlamaz
Darbe bildirisi	Anayasal düzeni sona erdirme iddiası	TRT kaydı, metin, taşıma ve okuma süreci	Metnin bütün yazarlarını tek başına belirlemez
Sivil ve güvenlik görevlisi kayıpları	Gerçek ve ölümcül kuvvet kullanımı	Otopsi, balistik, hastane, kamera ve mahkeme kayıtları	Her ölüm için aynı faili göstermez
Akıncı ve diğer dava dosyaları	Belirli birlik, kişi ve emir bağlantıları	HTS, dijital materyal, tanık, uçuş ve yargı kararları	Bütün tartışmalı soruları kapatmaz

"Tiyatro" tezinin ciddiye alınabilmesi için bu kanıt kümelerinin yalnız "iktidar böyle söyledi" denilerek geçiştirilmesi yetmez. Tez; farklı siyasal partilerden milletvekillerini, darbe karşıtı askerleri, öldürülen sivilleri, yaralıları, sağlık kayıtlarını, mühimmat ve uçuş verilerini, darbeci sanıkların birbirinden farklı savunmalarını ve yüzlerce yargı dosyasını aynı kurgu zinciri içinde açıklamalıdır. Böyle bir koordinasyon iddiası olağanüstü kapsamlıdır ve olağanüstü güçlü kanıt gerektirir.

[558] TBMM 16 Temmuz 2016 olağanüstü birleşim tutanağında, Meclisin askerî darbe girişimi sebebiyle toplandığı, hayatını kaybedenler için saygı duruşu yapıldığı ve siyasi parti liderlerinin konuştuğu görülmektedir. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/26/1/114/96942d5d-369d-4f05-81f1-33843b07c9fc.html

[559] TBMM ortak bildirisi; AK Parti, CHP, HDP ve MHP gruplarının imzasıyla darbe girişimini ve Meclise saldırıları şiddetle kınamıştır. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=59990f74-0d9d-4e08-a378-c1ab3a8463cc

[560] Anayasa Mahkemesi, 29 Mayıs 2025 tarihli, B. No: 2022/62466 sayılı kararında uçak, helikopter ve tanklarla gerçekleştirilen saldırıları; 251 kişinin öldüğünü ve binlerce kişinin yaralandığını kaydeder. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2022/62466

47.3. Fail Atfı: FETÖ Bağlantısına İlişkin Yargı ve Kurum Kayıtları

Türkiye'de yüksek yargı kararları, 15 Temmuz teşebbüsünün esas olarak Türk Silahlı Kuvvetleri içinde örgütlenmiş FETÖ/PDY mensuplarınca gerçekleştirildiği değerlendirmesini benimsemiştir. Anayasa Mahkemesinin Aydın Yavuz ve Selçuk Özdemir kararları, teşebbüsü FETÖ/PDY'nin devlet içinde örgütlenme biçimi ve önceki soruşturmalar bağlamında ele alır. Akıncı Üssü ve "Yurtta Sulh Konseyi" dosyalarında askerî personel, sivil örgüt mensupları, iletişim, üs hareketliliği ve emir ilişkileri üzerinden bireyselleştirilmiş mahkûmiyetler kurulmuştur.[561][562][563]

Bu yargısal tespitler, her sanığın yalnız kurum, okul, banka, sendika veya geçmiş sosyal ilişki üzerinden suçlu sayılmasını meşru kılmaz. Fail atfı iki ayrı düzeyde kurulmalıdır: Örgütsel plan ve ağın genel yapısı ile belirli kişinin bu ağ içindeki somut fiili. Venedik Komisyonu da darbenin niteliği sebebiyle açıkça ilgili kişilerin hızla kamu aygıtından uzaklaştırılması ihtiyacını kabul etmiş; fakat suçluluğun kolektif değil bireysel olarak ispatlanması gerektiğini vurgulamıştır.[564][565]

Tablo 47.3 — FETÖ atfının kanıt türleri ve sınırları

Kanıt türü	Atfa katkısı	Güçlendiren unsur	Hukukî sınır
Emir ve görev zinciri	Darbe planındaki askerî rolü gösterir	Zaman uyumlu konuşma, emir, birlik ve sonuç	Rütbe veya birlik mensubiyeti tek başına yetmez
Akıncı/ karargâh kayıtları	Planlama ve icra merkezlerine bağ kurar	Kamera, uçuş, HTS, tanık ve dijital materyal	Mekânda bulunmanın amacı bireyselleştirilmelidir
Örgütsel iletişim	Hiyerarşik bağ ve gizli haberleşme gösterebilir	İçerik, süreklilik ve diğer delillerle çapraz doğrulama	Tek teknik veri otomatik suçluluk üretmemelidir
Tanık ve itirafçı beyanı	Görev dağılımı ve örgütsel ilişkiyi açıklayabilir	Maddi delille uyum, ayrıntı ve sorgulanabilirlik	Menfaat, baskı ve çelişki denetlenmelidir

[561] Anayasa Mahkemesi, Aydın Yavuz ve diğerleri, B. No: 2016/22169, 20.6.2017. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2016/22169

[562] Anayasa Mahkemesi, Selçuk Özdemir, B. No: 2016/49158, 26.7.2017. Karar, derece mahkemelerinin teşebbüsün arkasında TSK içine sızmış FETÖ/PDY mensuplarının bulunduğu değerlendirmesini aktarır. https://www.anayasa.gov.tr/media/3937/2016-49158.pdf

[563] Anayasa Mahkemesi, Emre Sakarya, B. No: 2018/2743, 19 Kasım 2020. Karar, Akıncı Üssü soruşturması ve delil değerlendirmesine ilişkin başvuru bağlamını içerir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2018/2743

[564] Venedik Komisyonu, CDL-AD(2016)037, §§ 84–95. Komisyon, açıkça darbe komplosuna karışanların uzaklaştırılmasını anlaşılır bulurken geniş ve kalıcı tedbirlerde bireysel değerlendirme istemiştir. https://docs-venice.coe.int/api/Document?pdffile=CDL-AD(2016)037-e

[565] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Akgün/Türkiye kararına ilişkin 20 Temmuz 2021 tarihli resmî basın bildirisinde ByLock kullanımına ilişkin kuvvetli şüphe değerlendirmesinin somutlaştırılması gerektiğini belirtmiş; darbe sonrası soruşturmanın varlığını otomatik tutuklama gerekçesi saymamıştır. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?id=003-7082696-9577454&library=ECHR

Kanıt türü	Atfa katkısı	Güçlendiren unsur	Hukukî sınır
Geçmiş kurum/ilişki	Araştırma yönü ve bağlam sağlar	Zaman, yoğunluk, gizlilik ve suç fiiliyle bağlantı	Yasal geçmiş ilişki tek başına üyelik değildir
Yargı kararı	Somut sanık bakımından hukukî sonuç üretir	Gerekçeli karar, delil tartışması ve kanun yolu	Bir dosya bütün toplumsal gruba genellenemez

47.4. Ön Bilgi ve İhbar Zinciri: Gerçek Soru Nerede Başlıyor?

Darbe teşebbüsünden saatler önce bir binbaşının MİT'e giderek askerî hareketlilik ve kendisine verilen görev hakkında ihbarda bulunması, 15 Temmuz dosyasındaki en önemli kurumsal denetim başlıklarından biridir. Kamuya açık anlatımlarda ihbarın öğleden sonra MİT'e ulaştığı; MİT yetkililerinin Genelkurmayla temas kurduğu; bazı uçuş ve hareket tedbirlerinin alındığı, ancak siyasal yürütmenin ve Cumhurbaşkanının bilgilendirilme zamanına ilişkin ciddi tartışmalar bulunduğu görülmektedir. Buradaki kanıt, "devletin hiçbir bilgisi yoktu" cümlesini zayıflatır; fakat "hükûmet bütün darbe planını biliyor ve bilerek izin verdi" sonucunu tek başına kurmaz.[566][567][568]

Ön bilgi tartışmasında üç ayrım zorunludur. Birincisi, "askerî bir hareketlilik/kaçırma ihbarı" ile "ülke çapında darbe planının bütün ayrıntılarını bilmek" aynı değildir. İkincisi, bilgiye sahip kurum ile siyasî makam aynı özne değildir; haberin hangi kanaldan kime ulaştığı gösterilmelidir. Üçüncüsü, yanlış değerlendirme, koordinasyonsuzluk veya bürokratik gecikme ile bilinçli kolaylaştırma arasında amaç ve talimat delili aranmalıdır.

Tablo 47.4 — İhbar zincirinde kanıtlanması gereken halkalar

Halka	Temel soru	Gerekli kayıt	Çıkarım sınırı
İlk ihbar	İhbarcı tam olarak ne söyledi?	İfade, giriş kaydı, görüşme notu ve zaman damgası	Sonradan yapılan geniş anlatım ilk ihbarın içeriği sayılamaz
MİT değerlendirmesi	Bilgi hangi tehdit seviyesinde sınıflandırıldı?	Görev notu, telefon, mesaj, sevk ve talimat kaydı	Kurumun genel FETÖ bilgisi o günün plan bilgisi değildir

[566] TBMM 15 Temmuz Araştırma Komisyonu tutanakları, ihbarın zamanlaması, MİT–Genelkurmay temasları ve alınan tedbirler hakkında farklı tanık ve milletvekili değerlendirmelerini içerir. Resmî komisyon tutanakları dizini: https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/KomisyonTutanaklari

[567] TBMM Komisyonu, 18 Ekim 2016 tarihli Ümit Dündar dinleme tutanağı. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/1743

[568] TBMM Genel Kurulu, 31 Mayıs 2017 tarihli konuşma kaydında muhalefet milletvekilleri ihbarın yaklaşık 14.20'de MİT'e ulaştığı iddiasını ve Cumhurbaşkanının bilgilendirilme saatini sorgulamıştır. Tutanak, bu açıklamaların yapıldığını gösterir; ihbarın kesin zamanı ve içeriği için kurumsal işlem kayıtları ayrıca karşılaştırılmalıdır. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/26/2/99/42edc197-3f21-4c20-80b2-1c03e6870b3a.html

Halka	Temel soru	Gerekli kayıt	Çıkarım sınırı
Genelkurmay işlemi	Hangi emir ve tedbirler hangi saatte verildi?	Uçuş yasağı, birlik hareketi, nöbet ve emir kayıtları	Bazı tedbirler planın bütününü bildiklerini göstermez
Siyasî bilgilendirme	Başbakan ve Cumhurbaşkanına ne zaman, ne aktarıldı?	Arama, toplantı, koruma ve resmî yazışma kayıtları	Söylenti veya dolaylı tanık kesin zaman zinciri kurmaz
Sonuç ve nedensellik	Farklı tedbir alınsa teşebbüs önlenebilir miydi?	Karşı-olgusal askerî analiz ve görev standardı	Sonucun ağırlığı tek başına ihmal veya kast kanıtı değildir

47.5. Askerî ve İstihbarî Başarısızlık: Komplo İddiasından Bağımsız Sorumluluk

15 Temmuz'un gerçek bir darbe teşebbüsü olması, devletin kendi kurumlarına sızmış bir yapıyı yıllarca tespit edememesi veya yeterince tasfiye edememesi sorununu ortadan kaldırmaz. Darbe gecesi alınan ihbarın sınırlı değerlendirilmesi, kuvvet komutanlıkları arasındaki koordinasyon, hava sahasının ve kritik birliklerin kontrolü, siyasal makamların bilgilendirilmesi ve koruma protokolleri kamu yönetimi açısından ayrı ayrı denetlenmelidir. "Darbeyi FETÖ yaptı" hükmü, "devletin hiçbir ihmali yoktur" hükmüne dönüşemez.

Aynı şekilde kurumsal başarısızlık, "iktidar darbeyi yaptırdı" sonucuna dönüşemez. İhmal hükmü için görev, bilgi, makul tedbir ve nedensellik; kasıtlı kolaylaştırma için bunlara ilave olarak amaç, irade ve davranış birliği gerekir. Soruşturma ve parlamenter denetimin yetersizliği, şüpheyi büyütebilir; fakat şüphenin büyümesi, eksik olan kast delilinin yerine geçmez.

Tablo 47.5 — Dört ayrı sorumluluk hükmü

Hüküm	Sorduğu soru	Kanıt eşiği	Olası sonuç
Meslekî/idari başarısızlık	Kurum beklenen hazırlık ve koordinasyonu gösterdi mi?	Görev standardı, bilgi ve işlem karşılaştırması	Disiplin, reform veya idarî sorumluluk
İhmal sorumluluğu	Bilinen risk karşısında makul tedbir alınmadı mı?	Öngörülebilirlik, görev, ihlal ve nedensellik	İdarî, tazmin veya ceza sorumluluğu
Kasten önlememe	Yetkili, teşebbüsün gerçekleşmesini isteyerek mi engellemedi?	Amaç, talimat, davranış ve örtbas delili	Ağır cezaî ve siyasî sorumluluk

Hüküm	Sorduğu soru	Kanıt eşiği	Olası sonuç
Olayı kurgulama	İktidar darbe planının kurucu/işletici aktörü müydü?	Planlama, ortak komuta, lojistik, finans ve gizleme	Devlet suçu ve anayasal düzeni hedef alan kurgu

47.6. Meclis Araştırması: Tutanak Var, Tamamlanmış Resmî Rapor Yok

TBMM, dört partinin ortak iradesiyle 15 Temmuz Araştırma Komisyonunu kurmuş ve Komisyon çok sayıda kişiyi dinlemiştir. Ancak MİT Müsteşarı Hakan Fidan ile dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ın doğrudan dinlenmesi talebi Komisyon içinde tartışma konusu olmuş; bu iki kritik aktör Komisyon önünde kapsamlı, kamuya açık bir sorgulamaya tâbi tutulmamıştır. Komisyon tutanakları erişilebilir olmakla birlikte TBMM Başkanlığının 2022 açıklamasına göre İçtüzük süreçleri tamamlanmış, üzerinde mutabık kalınmış hukukî anlamda resmî bir komisyon raporu ortaya çıkmamıştır.[569][570][571]

Bu eksiklik iki aşırı yoruma açık kapı bırakmıştır. Resmî anlatı tarafında "bütün sorular mahkemelerde cevaplandı" denilerek parlamenter denetimin kendine özgü işlevi küçümsenmiştir. Komplo anlatısında ise raporun tamamlanmaması, kurgulanmış darbeyi kanıtlayan doğrudan delil gibi sunulmuştur. Oysa doğru hüküm daha sınırlıdır: Kritik soruların kamuya açık, çapraz sorgulanabilir ve üzerinde kurumsal mutabakat bulunan bir Meclis raporunda sonuçlandırılamaması ciddi bir şeffaflık ve demokratik denetim açığıdır; fakat tek başına olayın iktidarca kurgulandığını ispatlamaz.

Tablo 47.6 — Meclis dosyasının gösterdiği ve göstermediği

Kayıt	Gösterdiği	Göstermediği	Araştırma hükmü
Komisyon tutanakları	Tanık, uzman ve milletvekili anlatılarının kamuya açık olduğunu	Her anlatının doğru ve uzlaşılmış olduğunu	Birincil kaynak olarak kullanılmalı, çapraz doğrulanmalıdır
Fidan/Akar tartışması	Kritik aktörlerin doğrudan dinlenmesi yönünde güçlü talep bulunduğunu	Dinlenmemenin tek sebebinin örtbas olduğunu	Denetim eksikliğini gösterir; amaç ayrıca kanıtlanmalıdır

[569] TBMM Komisyonu, 24 Kasım 2016 tutanağında Hakan Fidan ve Hulusi Akar'ın dinlenmesinin kritik olduğu yönündeki muhalefet talepleri yer almıştır. https://www.tbmm.gov.tr/Milletvekili/UyeKomisyonKonusmaTutanakDetay?tutanakId=14166

[570] TBMM Komisyonu, 1 Aralık 2016 tarihli toplantıda Hakan Fidan ve Hulusi Akar'ın davet edilmesi konusunda ayrıntılı tartışma yürütmüştür. https://www.tbmm.gov.tr/Milletvekili/UyeKomisyonKonusmaTutanakDetay?tutanakId=14137

[571] TBMM Başkanlığı, 18 Temmuz 2022 açıklaması: Komisyonun süresi, taslak rapor üzerindeki itirazlar ve resmî rapor statüsünün oluşmaması. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=A7574dd6-9631-43da-8202-Bf999cdbb364

Kayıt	Gösterdiği	Göstermediği	Araştırma hükmü
Taslak ve muhalefet şerhleri	Rapor metni ve ekleri üzerinde ihtilaf yaşandığını	Her taslak cümlenin resmî TBMM hükmü olduğunu	Taslaklar taraf görüşü olarak etiketlenmelidir
TBMM Başkanlığı açıklaması	İçtüzüğe uygun tamamlanmış resmî rapor bulunmadığını	Araştırma sırasında hiçbir bilgi toplanmadığını	Rapor boşluğu ile tutanak varlığı birlikte yazılmalıdır

47.7. "Tiyatro" Söylemi: Şüpheden Kurgu Hükmüne Atlanan Yer

"Tiyatro" sözcüğü, olayın ana aktörlerinin ve çatışmasının önceden belirlenmiş bir sahne olduğu anlamına gelir. Bu tez, yalnız hükûmetin olaydan yararlanmış olmasını değil; darbeci birliklerin, öldürücü kuvvetin, hedef seçiminin, siyasî ve askerî tepkilerin ve sonrasındaki soruşturmanın aynı gizli planın parçaları olduğunu ileri sürer. Bu kadar geniş bir önerme, yanlışlanabilir bir plan şeması ve somut bağlantı delili sunmadığında komplo teorisi niteliği kazanır.

Fethullah Gülen, darbe girişiminin ardından olayın sahnelenmiş olabileceğini öne sürmüş; bu ihtimalin kendisine ve hareketine yönelik suçlamalar için kullanılabileceğini söylemiştir. İddianın sahibi bakımından çıkar çatışması açıktır: Teşebbüsün faili olmakla suçlanan bir yapının lideri, fail atfını reddetmekte ve alternatif kurgu önermektedir. Bu, beyanın otomatik olarak yanlış olduğunu göstermese de bağımsız delil ihtiyacını yükseltir.[572]

Muhalefet çevrelerinin tamamı "tiyatro" tezini benimsememiştir. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, 14 Haziran 2017'de açıkça "Asla buna 'tiyatro' demedik" demiş; sokakta yaşanan 15 Temmuz'un ve hayatını kaybeden insanların tartışmasız gerçek olduğunu belirtmiştir. Bu karşı vaka, "kontrollü darbe" eleştirisini otomatik olarak "bütün olay kurmacadır" teziyle eşitlemenin yanlışlığını gösterir.[573]

47.8. "Kontrollü Darbe" İfadesinin Tam Bağlamı

"Kontrollü darbe" ifadesi farklı konuşmacılarda farklı anlamlar taşımıştır. Kılıçdaroğlu'nun resmî CHP kayıtlarındaki tanımı, "öngörülen/bilinen, önlenmeyen ve sonuçlarından yararlanılan" darbedir. Bu tanım üç bağımsız iddiayı bir araya getirir: ön bilgi, kasıtlı veya ihmalli önlememe ve siyasî yararlanma. Her üçü aynı kanıtla

[572] The Guardian, 16 Temmuz 2016. Fethullah Gülen'in darbenin sahnelenmiş olabileceği yönündeki açıklaması ve darbeyi kınadığı beyanı. https://www.theguardian.com/world/2016/jul/16/fethullah-gulen-turkey-coup-erdogan

[573] CHP, Kemal Kılıçdaroğlu'nun 14 Haziran 2017 CNN Türk söyleşisinin tam dökümü. Kılıçdaroğlu, "tiyatro" ifadesini reddetmiş ve "sokağın 15 Temmuz'u"nun tartışmasız olduğunu söylemiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-cnnturkte-yayinlanan-ne-oluyor-programinda-gundeme-iliskin-degerlendirmelerde-bulundu-14-haziran-2017

doğrulanamaz. Özellikle “önlenmedi” fiilinin ihmal mi, kapasite yetersizliği mi, yanlış değerlendirme mi yoksa bilinçli izin mi ifade ettiği açıkça ayrılmalıdır.[574][575][576]

Tanımın üçüncü unsuru—sonuçlardan yararlanma—diğer ikisine göre daha düşük bir ispat eşiğine sahiptir. Bir krizden sonra siyasî gündemin, anayasal reformun, kadro tasfiyesinin veya seçim stratejisinin değişmesi gözlemlenebilir. Ancak bir aktörün sonradan yararlanması, olayı önceden tasarladığını göstermez. Yangın sonrası siyasî kazanç sağlayan kişinin yangını çıkardığı sonucuna varılamayacağı gibi, darbe sonrası güç konsolidasyonu da tek başına darbe planının ortaklığını kanıtlamaz.

Tablo 47.7 — Üç parçalı “kontrollü darbe” tezinin ayrıştırılması

İddia parçası	Kanıtlanabilir soru	Mevcut dosyanın durumu	İhtiyatlı hüküm
Önceden biliniyordu	Kim, hangi kapsamda, hangi saatte bilgi aldı?	Öğleden sonra ihbar ve kurumsal temaslar bulunduğuna ilişkin kayıtlar vardır	Kısmi ön bilgi vardır; bütün planın siyasî iktidarca bilindiği ayrıca gösterilmelidir
Önlenmedi	Makul tedbir alınmadı mı; bu ihmal mi kast mı?	Haber akışı ve koordinasyon hakkında ciddi açıklık sorunları vardır	Kurumsal başarısızlık araştırılmalıdır; kasıt için ilave delil gerekir
Sonuçlarından yararlanıldı	OHAL, tasfiye ve anayasal siyaset nasıl kullanıldı?	Geniş ve kalıcı tedbirler ile siyasî konsolidasyon tartışması güçlüdür	Siyasî yararlanma mümkündür; bu durum önceden kurgulamayı kanıtlamaz

47.9. “Allah’ın Lütfu” Sözü: Tam Bağlam ve Çıkarım Sınırı

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 16 Temmuz sabahı Atatürk Havalimanında darbe girişimini “Allah’ın bize büyük bir lütfu” ifadesiyle nitelemiş; hemen ardından bunun Türk Silahlı Kuvvetlerinin darbeci yapılanmadan temizlenmesine vesile olacağını

[574] CHP, Kemal Kılıçdaroğlu’nun 14 Haziran 2017 söyleşisi: “Öngörülen, önlenmeyen ve sonuçlarından yararlanılan darbeye kontrollü darbe denir.” https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-cnnturkte-yayinlanan-ne-oluyor-programinda-gundeme-iliskin-degerlendirmelerde-bulundu-14-haziran-2017

[575] CHP, Kemal Kılıçdaroğlu’nun 29 Haziran 2017 Habertürk TV–Bloomberg HT yayını. Kılıçdaroğlu, benzer biçimde “bilinen, önlenmeyen ve sonuçlarından yararlanılan” tanımını kullanmıştır. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-adalet-yuruyusunun-15gununde-haberturk-tv-bloomberg-ht-ortak-canli-yayinina-katildi

[576] CHP, 13 Haziran 2017 TBMM grup konuşması. Kılıçdaroğlu, Komisyon muhalefet şerhine dayanarak darbenin öngörüldüğü ve sonuçlarından yararlanıldığı tezini savunmuştur. https://chp.org.tr/haberler/13-haziran-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi

söylemiştir. Sözün tam bağlamı, olayın arzu edilen veya önceden tasarlanmış olduğu değil; ağır bir saldırının kurum içi tasfiye için fırsata çevrileceği yönündedir.[577][578]

Bu bağlam, sözü siyasî açıdan tartışmasız hâle getirmez. Darbe henüz bütünüyle bastırılmadan kurumların geniş biçimde "temizleneceğinin" ilan edilmesi, önceden hazırlanmış listeler, tasfiyenin kapsamı ve olağanüstü hâlin kullanımına ilişkin soruları güçlendirmiştir. Fakat söz, tek başına darbe planına önceden iştirak veya bilinçli izin delili değildir. Kanıt değeri, "sonuçlardan yararlanma niyetinin erken ilanı" düzeyindedir; "olayı kurgulama itirafı" düzeyinde değildir.

47.10. Darbe Sonrası OHAL: Meşru Savunma ile Kalıcı Güç Genişlemesi Arasında

Darbe teşebbüsü, demokratik kurumları ve toplumun güvenliğini tehdit eden olağanüstü bir kriz yaratmıştır. Venedik Komisyonu, bu tehdidin milletin hayatını tehdit eden kamusal acil durum niteliğini tereddütsüz kabul etmiş; hızlı ve kararlı tepkinin doğal ve gerekli olduğunu belirtmiştir. Avrupa Birliği Konseyi de teşebbüsü demokratik ilkelere doğrudan saldırı olarak kınamış ve Türkiye'nin meşru kurumlarıyla dayanışma açıklamıştır.[579][580]

Aynı kurumlar, tedbirlerin süre, kapsam, bireyselleştirme, etkili başvuru ve orantılılık sınırlarını da eleştirmiştir. Kitlesel ihraçlar, kapatmalar, kalıcı sonuç doğuran KHK hükümleri ve olağanüstü rejimin uzaması, "darbeyle mücadele" gerekçesinin darbe failleriyle somut bağı zayıf alanlara genişlediği yönünde ciddi hukuk sorunları üretmiştir. Gerçek bir darbe teşebbüsünün varlığı, bu ihlallere otomatik meşruiyet sağlamaz.[581][582]

---

[577] Anadolu Ajansı, 16 Temmuz 2016. Erdoğan'ın "Allah'ın bize büyük bir lütfu" ifadesi ve bunu TSK'nın temizlenmesine vesile olma gerekçesiyle açıklaması. https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/cumhurbaskani-erdogan-vatana-ihanet-hareketinin-bedelini-cok-agir-odeyecekler/608552

[578] Reuters, 16 Temmuz 2016. Erdoğan'ın aynı konuşmadaki ifadesini ve darbe sonrası tutuklama/tasfiye sürecini aktaran haber. https://www.reuters.com/article/world/turkey-rounds-up-plot-suspects-after-thwarting-coup-against-erdogan-idUSKCN0ZV2HT/

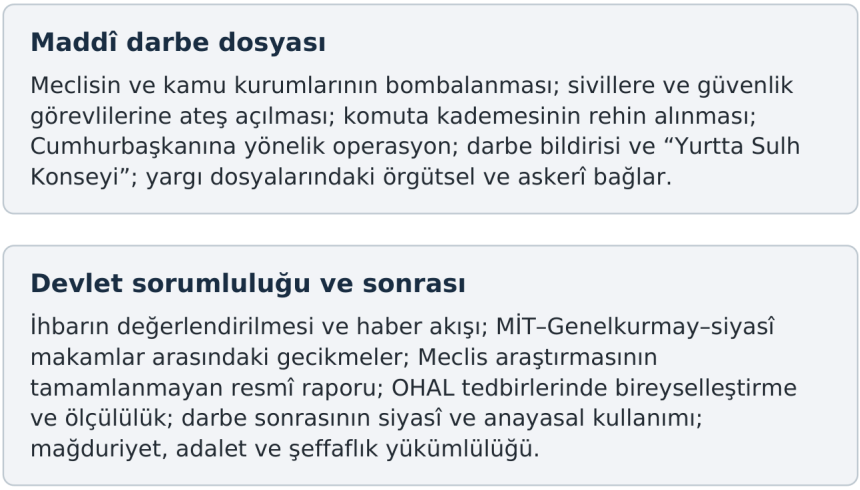
[579] Venedik Komisyonu, CDL-AD(2016)037, §§ 7–9 ve 38–39. https://docs-venice.coe.int/api/Document?pdffile=CDL-AD(2016)037-e

[580] Avrupa Birliği Konseyi, "Council conclusions on Turkey", 18 Temmuz 2016, belge no. 11368/16. Konsey teşebbüsü kınamış, Türk halkı ve meşru kurumlarla dayanışma açıklamış; insan hakları ve hukuk devleti gereklerini de vurgulamıştır. https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11368-2016-INIT/en/pdf

[581] Venedik Komisyonu, CDL-AD(2016)037, özellikle §§ 40–43, 84–95 ve sonuç bölümü. Komisyon, OHAL'in uzaması ve kalıcı tedbirlerin bireyselleştirilmemesi konusunda eleştiriler yöneltmiştir. https://docs-venice.coe.int/api/Document?pdffile=CDL-AD(2016)037-e

[582] Avrupa Birliği Konseyi, "EU Annual Report on Human Rights and Democracy in the World in 2016", 16 Ekim 2017, belge no. 12816/17, s. 54 ve 61–62. Raporda özellikle ulusal güvenlik ve terörle mücadele hükümlerinin seçici ve keyfî uygulanmasının ifade özgürlüğüne etkisi eleştirilmiştir. https://www.consilium.europa.eu/media/21513/st12816en17-ar.pdf

Şekil 47.2 — Darbe dosyası ile devlet sorumluluğunun çift kaydı

Kaynak: TBMM, AYM, Venedik Komisyonu ve Avrupa insan hakları standartları temelinde yazar tarafından hazırlanmıştır.

47.11. Dört Hüküm Birbirinin Yerine Geçemez

15 Temmuz üzerine sağlıklı bir değerlendirme, en az dört hükmü ayrı defterlerde tutmalıdır. Birincisi tarihsel hüküm: Silahlı bir darbe teşebbüsü gerçekleşti. İkincisi fail hükmü: Teşebbüsün ana örgütsel ve askerî ağı FETÖ/PDY bağlantılı kadrolardan oluştu; her sanığın bireysel sorumluluğu ayrıca ispatlanmalıdır. Üçüncüsü devlet sorumluluğu hükmü: İstihbarat, askerî komuta ve siyasî haber zincirinde aydınlatılması gereken ağır başarısızlıklar vardır. Dördüncüsü darbe sonrası hukuk hükmü: Krize tepki meşru olmakla birlikte tedbirlerin tamamı otomatik olarak hukuka uygun değildir.

Tablo 47.8 — Birbirine dönüştürülemeyecek dört hüküm

Hüküm alanı	Doğrulanabilir temel	Yanlış sıçrama	Dengeli sonuç
Maddî olay	Silahlı kalkışma, bombardıman, rehin alma ve ölümler	“Darbe gerçekse bütün resmî anlatı doğrudur”	Gerçek darbe, her ayrıntıda resmî yanılmazlık üretmez
Fail atfı	Yargı dosyaları ve örgütsel/askerî bağlantılar	“Örgüt ağı varsa ilişki kuran herkes suçludur”	Genel ağ ile bireysel suç ayrı ispatlanır

Hüküm alanı	Doğrulanabilir temel	Yanlış sıçrama	Dengeli sonuç
Devlet ihmali	İhbar, gecikme ve tamamlanmayan denetim	"İhmal varsa iktidar darbeyi yaptı"	İhmal ve kast ayrı kanıt eşikleridir
Darbe sonrası tedbir	OHAL'in başlangıçta meşru güvenlik amacı	"Darbe gerçekse bütün KHK'lar meşrudur"	Her tedbir kanunilik, gereklilik ve orantılılıkla denetlenir

47.12. Karşı Vakalar: Muhalefet ve Seküler Alan Tek Bir Anlatı Değildir

Bu kitabın ana yöntemi, tartışmalı söylemi bütün muhalefete veya bütün seküler kesime genellememektir. 16 Temmuz 2016'da CHP ve HDP dâhil Meclisteki dört parti, darbe teşebbüsünü ortak bildiriyle kınamıştır. Kılıçdaroğlu, "tiyatro" nitelemesini açıkça reddetmiş; "kontrollü darbe" tezini ise sokağın ve mağdurların gerçekliğini inkâr etmeden kurumsal ön bilgi ve siyasî kullanım eleştirisi olarak sunmuştur. Sonraki CHP yönetiminde de 15 Temmuz'un gerçek darbe olduğu yönünde açık açıklamalar yapılmıştır.[583][584][585]

Dolayısıyla araştırmanın konusu "muhalefet 15 Temmuz'u inkâr etti" gibi toplu bir hüküm değildir. İncelenen asimetri, bazı aktörlerin hükûmet karşıtlığını maddî darbe kayıtlarını değersizleştirecek ölçüde genişletmesi; bazı iktidar aktörlerinin ise darbe gerçeğini bütün kurumsal başarısızlıkları ve hak ihlallerini susturmak için kullanmasıdır. İki uç da demokratik hafızayı zayıflatır.

47.13. Asimetrik Standart Testi

Türkiye dışındaki bir askerî kalkışmada parlamento bombalanmış, seçilmiş yöneticilere yönelik operasyon yapılmış, yüzlerce kişi öldürülmüş ve askerî bildiri yayımlanmış olsaydı; yalnız hükûmetin otoriter eğilimleri sebebiyle olayın "tiyatro" sayılması kabul edilebilir bulunur muydu? Aynı şekilde, demokratik bir hükûmete karşı gerçek darbe teşebbüsü yaşanması, o hükûmetin sonradan sınırsız tasfiye ve kalıcı olağanüstü yetki kullanmasını mazur gösterir miydi? Tutarlı standart iki soruya da hayır demeyi gerektirir.

Asimetrik dil, fail kimliğine göre kanıt eşiğini değiştirir. Hükûmet aleyhine iddiada ihbar saati ve eksik rapor kesin kurgu kanıtı sayılırken, örgüt bağlantısına ilişkin yüzlerce somut kayıt "resmî propaganda" diye toptan elenebilmektedir. Ters yönde ise örgüt bağlantısına ilişkin genel tespit, bireysel suçun yerine geçirilmekte; darbenin ağırlığı

[583] TBMM ortak bildirisi, 16 Temmuz 2016. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=59990f74-0d9d-4e08-a378-c1ab3a8463cc

[584] CHP, Kılıçdaroğlu'nun 22 Temmuz 2016 NTV söyleşisi. CHP lideri darbe girişimine karşı tutumunu ve demokratik hukuk devleti vurgusunu açıklamıştır. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ntv-canli-yayininda-gundeme-iliskin-degerlendirmelerde-bulundu-22-temmuz-2016

[585] Cumhuriyet Halk Partisi, Kemal Kılıçdaroğlu'nun 16 Temmuz 2019 TBMM grup konuşması. Kılıçdaroğlu, darbe girişimlerine kimden gelirse gelsin karşı çıkacaklarını belirtmiştir. Bu kaynak özel oturum değil parti grup konuşmasıdır. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-tbmm-chp-grup-toplantisinda-konustu-16-temmuz-2019

OHAL ihlallerine cevap olarak kullanılmaktadır. Araştırma, her iki seçiciliği de reddeder.

47.14. On İki Soruluk Değerlendirme Kartı

15 Temmuz'a ilişkin yeni bir "tiyatro", "kontrollü darbe" veya "örtbas" iddiası değerlendirilirken aşağıdaki sorular cevaplanır:

- İddia tam olarak hangi önermeyi savunuyor: gerçek dışılık, ön bilgi, ihmal, kasıtlı önlememe, kurgulama veya siyasî yararlanma mı?
- İddianın sahibi, tarihi, mecrası ve tam bağlamı nedir?
- Maddî olay örgüsündeki hangi kayıt kabul ediliyor, hangisi reddediliyor ve neden?
- Fail atfı genel örgüt ağı ile bireysel suç arasında ayrılmış mıdır?
- Ön bilginin içeriği, zamanı ve alıcısı özgün kayıtla gösterilmiş midir?
- Bilginin askerî/istihbarî kurumdan siyasî makama aktarım zinciri kanıtlanmış mıdır?
- İhmal iddiasında görev, makul tedbir, süre ve nedensellik ortaya konmuş mudur?
- Kasıtlı önlememe veya kurgulama iddiasında amaç, talimat ve koordinasyon delili var mıdır?
- Meclis tutanağı, taslak rapor, muhalefet şerhi ve resmî rapor statüsü birbirine karıştırılmış mıdır?
- "Allah'ın lütfu" ve benzeri sözler kısa alıntıyla değil tam bağlamıyla incelenmiş midir?
- Darbe sonrası hukuk ihlalleri, darbenin maddî gerçekliğini inkâr etmeden kaydedilmiş midir?
- Aynı kanıt eşiği Türkiye'deki iktidar, muhalefet, FETÖ sanıkları ve yabancı örnekler için uygulanmış mıdır?

47.15. Sonuç: Darbe Gerçektir; İhmal ve Siyasî Kullanım Soruları da Gerçektir

Kamuya açık maddî, yargısal ve kurumsal kayıtlar, 15 Temmuz 2016 gecesinin bütünüyle sahnelenmiş bir "tiyatro" olduğu tezini desteklememektedir. Meclisin bombalanması, seçilmiş yürütmeye ve komuta kademesine yönelik operasyonlar, sivillerin ve güvenlik görevlilerinin öldürülmesi, darbe bildirisi, askerî birlik hareketleri ve sanık dosyaları gerçek bir silahlı teşebbüsü ortaya koymaktadır. Teşebbüsün ana örgütsel omurgasının FETÖ/PDY bağlantılı kadrolar olduğu, Türkiye'deki yargı kararlarının baskın ve süreklilik gösteren tespitidir; her kişinin suçluluğu yine bireysel delille kurulmalıdır.

Buna karşılık 15 Temmuz'un "gerçek darbe" olması; öğleden sonra ulaşan ihbarın neden tehdidin bütünü olarak değerlendirilemediği, kritik bilgi zincirinin neden işlemediği, Fidan ve Akar'ın Meclis Komisyonunda neden doğrudan dinlenmediği ve resmî Komisyon raporunun neden tamamlanamadığı sorularını ortadan kaldırmaz. Bu alanlarda kurumsal şeffaflık açığı vardır. Açık soru, komplo teorisinin kanıtı değildir; fakat resmî anlatının denetimden muaf tutulamayacağını gösterir.

"Kontrollü darbe" ifadesinin içindeki üç önerme de ayrı sonuç vermektedir. Kısmi ön bilgiye ve kurumsal başarısızlığa ilişkin ciddi kayıtlar vardır. Kasıtlı önlememe ve iktidarca baştan kurgulama iddiası için kamuya açık dosyada gerekli amaç, talimat ve ortak plan zinciri kurulmuş değildir. Darbe sonrasının siyasî güç konsolidasyonu, geniş

tasfiyeler ve uzun olağanüstü rejim için kullanıldığı yönündeki eleştiriler ise hem iç hukuk hem Avrupa kurumlarının belgelerinde güçlü bir tartışma alanıdır.

Demokratik hafıza iki gerçeği aynı anda taşıyabilmelidir: 15 Temmuz, seçilmiş kurumlara karşı kanlı ve gerçek bir darbe teşebbüsüdür; bu teşebbüsün önlenmesindeki devlet başarısızlıkları ile sonrasındaki hak ihlalleri de gerçek ve araştırılmaya değerdir. Birincisini inkâr etmek mağdurları ve maddî hakikati siler. İkincisini susturmak ise darbe karşıtlığını iktidarın sınırsız dokunulmazlığına dönüştürür.

Sıradaki bölüm, bu gerilimin daha geniş siyasal dile nasıl taşındığını inceler: Hükûmete yönelik meşru ve sert eleştirinin hangi noktada devletin, toplumun veya Türkiye'nin güvenlik ve varlık kapasitesine yönelik peşin gayrimeşrulaştırmaya dönüştüğü; "hükûmet", "devlet", "ülke" ve "millet" kavramlarının hangi söylem stratejileriyle birbirine karıştırıldığı Bölüm 48'de ele alınır.

BÖLÜM 48

HÜKÛMET KARŞITLIĞINDAN DEVLET KARŞITLIĞINA GEÇİŞ

Demokratik muhalefet, kurumsal eleştiri, toplu mahkûmiyet ve siyasal sadakat testinin ayrılması

BÖLÜMÜN TEZİ

Demokratik bir düzende hükûmet, devletin geçici yürütme organıdır; devlet ise anayasal kurumların, hukuk düzeninin, kamu hizmetlerinin ve yurttaşlık bağının sürekliliğini ifade eder. Bu nedenle hükûmeti eleştirmek devlete karşı çıkmak olmadığı gibi, devleti savunmak da görevdeki hükûmetin her kararını onaylamak anlamına gelmez. Hükûmet, devlet, rejim, ülke ve millet kavramlarının birbirine geçirilmesi; hem muhalefetin meşru denetim işlevini zayıflatır hem de iktidarın kendisini devletin bütünüyle özdeşleştirmesine imkân verir.

Bu bölümde "devlet karşıtlığı" ceza hukuku bakımından otomatik bir suç etiketi değil, ağır ve dar tutulması gereken analitik bir kategoridir. Bir söylem; somut bir kararın, kamu görevlisinin veya kurum uygulamasının eleştirisinden çıkarak bütün devlet düzenini özsel biçimde suçlu ilan ediyor; yurttaşların ortak siyasal varlığını değersizleştiriyor; örgütlü şiddetin failini görünmez kılıyor veya Türkiye'nin fiilî zarar görmesini arzulayan, teşvik eden ya da kolaylaştıran bir yönelim kazanıyorsa bu kategori tartışılabilir. Buna karşılık sert, öfkeli, haksız, sarsıcı veya ağır genellemeler içeren her söz aynı eşikten geçmez.

Bölümün ikinci ve eşit derecede önemli tezi şudur: İktidar yanlısı çevrelerin hükûmete, cumhurbaşkanına, güvenlik politikasına veya dış politika tercihine yöneltilen eleştirileri "devlet düşmanlığı", "Türkiye düşmanlığı" ya da "terörün dili" şeklinde toptan damgalaması da kavramsal bir aşırılıktır. Devletin korunması, iktidarın eleştiriden korunmasına dönüştüğünde yurttaşlık sadakat testi hâline gelir. Demokratik ölçü, muhalefetin sözünü niyet okumasıyla değil; içeriği, bağlamı, hedefi, fiille ilişkisi ve açık delilleriyle değerlendirmektir.

48.1. Beş Kavram, Beş Ayrı Siyasal Özne

Türkiye'de siyasal tartışmanın önemli bir bölümü, aynı cümlede birbirinden farklı beş öznenin yer değiştirmesiyle sertleşmektedir. "Hükûmet", anayasal yetkiyle belirli bir süre için yürütme görevini üstlenen siyasal kadrodur. "Devlet", egemenliğin, kamu kurumlarının, hukukun ve yurttaşlık düzeninin sürekliliğidir. "Rejim", devlet iktidarının nasıl kurulduğunu, sınırlandığını ve devredildiğini belirleyen temel kurallar bütünüdür. "Ülke", belirli bir coğrafya, toplum, ekonomi, tarih ve siyasal birliktir. "Millet" ise devlet organlarından daha geniş, iktidar değişikliklerinden daha kalıcı toplumsal-siyasal aidiyeti ifade eder. Anayasa, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu; yürütme yetkisi ve

görevinin ise Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa ve kanunlara uygun biçimde kullanılacağını ayrı hükümlerle düzenler.[586]

Bu ayrımın pratik sonucu açıktır: Bir ekonomik programın başarısız olduğunu söylemek hükûmeti; bir bakanlığın belirli işlemindeki hukuksuzluğu göstermek ilgili idareyi; kuvvetler ayrılığının zayıfladığını savunmak rejimin işleyişini; ülkenin eğitim, gelir veya güvenlik kapasitesindeki gerilemeyi tartışmak Türkiye'nin durumunu konu edinir. Bu önermelerin hiçbiri kendiliğinden millete hakaret, devletin varlığını reddetme veya ülkeye zarar verme iradesi içermez. Buna karşılık "bu millet hiçbir zaman demokrat olamaz", "bu devletin bütün kurumları doğası gereği katildir" veya "Türkiye'nin zayıflaması arzu edilir" gibi cümleler, eleştirinin öznesini ve kapsamını genişlettiği için daha ağır bir incelemeyi gerektirir.

Tablo 48.1 — Hükûmet, devlet, rejim, ülke ve millet ayrımı

Kavram	Temel anlam	Meşru eleştiri örneği	Kavramsal aşırılık riski
Hükûmet	Belirli süre için yürütme yetkisini kullanan siyasal kadro	Bütçe, atama, dış politika, güvenlik ve ekonomi tercihlerinin eleştirisi	Görevdeki kadroyu devletin tamamı saymak
Devlet	Anayasal kurumlar, hukuk düzeni, egemenlik ve kamu hizmetlerinin sürekliliği	Kurumların hukuka aykırı işlemlerini, ihmalini veya yapısal sorunlarını eleştirmek	Tekil veya dönemsel fiili devletin değişmez özü saymak
Rejim	İktidarın kurulma, sınırlandırılma ve devredilme kuralları	Başkanlık, parlamenter sistem, kuvvetler ayrılığı ve seçim düzenini tartışmak	Barışçıl sistem eleştirisini otomatik yıkıcılık saymak
Ülke	Coğrafya, ekonomi, toplum, tarih ve ortak siyasal alan	Türkiye'nin performansını karşılaştırmak; krizleri ve kapasite açıklarını göstermek	Hükûmet başarısızlığını ülkenin çöküşünü arzulama diline dönüştürmek
Millet	Yurttaşların ve tarihsel-siyasal topluluğun ortak aidiyeti	Seçmen davranışını, toplumsal değerleri ve sınıf ilişkilerini bilimsel olarak incelemek	Seçim sonucunu halkın toplu cehaleti veya ahlâksızlığıyla açıklamak

[586] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 6 ve md. 8. Egemenliğin millete ait olması ile yürütme yetkisinin belirli bir anayasal organ tarafından kullanılması, millet–devlet–hükûmet ayrımının hukukî temelini oluşturur. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

48.2. Muhalefet Devletin Düşmanı Değil, Demokratik Düzenin Unsurudur

Muhalefet, devletin dışındaki bir yabancı unsur değil; anayasal siyasal düzenin içinde iktidarı denetleyen, alternatif program üreten ve barışçıl iktidar değişimini mümkün kılan aktördür. Anayasa'nın 68. maddesi siyasî partileri demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlar.[587] Bu hüküm yalnız iktidar partisini değil, iktidara itiraz eden partileri de devlet düzeninin meşru parçası sayar. Muhalefetin görevi, devlet kurumlarını zayıflatmak değil; iktidarın bu kurumları hukuk, liyakat ve kamu yararı doğrultusunda kullanıp kullanmadığını sorgulamaktır.

Uluslararası ifade özgürlüğü standartları da siyasal iktidarın eleştiriye daha geniş tahammül göstermesi gerektiğini vurgular. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, hükûmete yönelik kabul edilebilir eleştirinin sınırlarının özel kişiye ve hatta siyasetçiye yöneltilen eleştiriden daha geniş olduğunu; hükûmetin sahip olduğu baskın konum sebebiyle ceza hukukuna başvururken ölçülü davranması gerektiğini belirtmiştir.[588]

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin 34 No.lu Genel Yorumu, devlet ve hükûmet başkanları dâhil en yüksek siyasî otoriteyi kullanan kişilerin meşru eleştiri ve siyasî muhalefetin konusu olduğunu; ordunun veya idarenin eleştirilmesinin yasaklanmaması gerektiğini kaydeder.[589] Bu standart, "devlet" sözcüğünün eleştiriyi durduran dokunulmaz bir kalkan olamayacağını gösterir. Devletin saygınlığı; yanlışların gizlenmesinden değil, hukuka bağlılık, açıklık ve hesap verebilirlikten doğar.

48.3. Hukukî Sınır: Eleştiri, Aşağılama ve Şiddetle Bağ

Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetini, yargı organlarını, askerî ve emniyet teşkilatını ayrı ayrı sayar. Bu ayrımın kendisi, hükûmet ile devletin hukuk bakımından özdeş olmadığını gösterir. Aynı maddenin üçüncü fıkrası, eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamalarının suç oluşturmayacağını açıkça düzenler; soruşturma ise Adalet Bakanının iznine bağlıdır.[590]

Buna karşın bir sözün 301. madde kapsamında mahkûmiyetle sonuçlanmış olması, akademik değerlendirmeyi tek başına bitirmez. Ceza mahkemesi suçun kanunî unsurlarını; bu çalışma ise sözün sosyolojik kapsamını, genelleme düzeyini, bağlamını ve demokratik tartışmaya etkisini inceler. Tersinden, beraat veya ihlal kararı da sözün ölçülü, doğru veya etik olduğu anlamına gelmez. Hukuk, ağır ifadelerin cezalandırılıp cezalandırılamayacağını; siyasal etik ise bu ifadelerin ortak yaşamı nasıl etkilediğini ayrı düzeylerde sorar.

---

[587] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 68. Siyasî partilerin demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu açıkça düzenlenmiştir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[588] AİHM, Castells/İspanya, B. No: 11798/85, 23 Nisan 1992, § 46. Mahkeme, hükûmete yönelik eleştirinin sınırlarının daha geniş olduğunu ve hükûmetin cezaî tedbirlerde itidal göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57772

[589] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, 34 No.lu Genel Yorum, CCPR/C/GC/34 (2011), §§ 38 ve 42. Komite, kamu otoritelerinin ve kurumların eleştiriye açık olması gerektiğini, sırf hükûmeti eleştirdiği için medya veya kişilerin cezalandırılamayacağını belirtir. https://www.ohchr.org/sites/default/files/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf

[590] 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, md. 301. Maddenin üçüncü fıkrası "Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz" hükmünü içerir. https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/19820191510085237%20Say%C4%B1l%C4%B1%20T%C3%BCrk%20Ceza%20Kanunu.pdf

AİHM'in Türkiye hakkında verdiği kararlarda, devlet kurumlarını ağır biçimde eleştiren sözlerin otomatik olarak cezalandırılmasına yönelik sorunlar tespit edilmiştir. Mahkeme, TCK 301'in uygulanmasının öngörülebilirlik ve caydırıcı etki doğurabileceğini; şiddete, silahlı direnişe veya nefrete tahrik içermeyen sert ifadelerin siyasal tartışma bağlamında korunabileceğini vurgulamıştır.[591][592]

Bu nedenle bölüm, üç ayrı eşiği birlikte kullanır. Birincisi ifade eşiğidir: Söz neyi, kimi ve hangi bağlamda hedeflemektedir? İkincisi fiil eşiğidir: Söz, şiddet, örgütsel yardım, yabancı hasmane hareket veya somut zarar ile bağlantılı mıdır? Üçüncüsü genelleme eşiğidir: Belirli bir kamu görevlisinin veya kurumun eylemi, bütün devlete, ülkeye ve millete özsel bir nitelik olarak mı yüklenmektedir? "Devlet karşıtlığı" nitelemesi, ancak bu katmanların açık kanıtla birleştiği vakalarda kullanılmalıdır.

Tablo 48.2 — Söylemden fiile: değerlendirme eşikleri

Düzey	Örnek içerik	Gerekli inceleme	İlk değerlendirme
Somut politika eleştirisi	"Bu operasyonun yöntemi hukuka aykırıydı."	Karar, yetki, delil, ölçülülük	Demokratik denetim
Kurumsal sorumluluk iddiası	"Şu kurum olayda ihmal veya kötü muamele uyguladı."	Olay, fail, komuta zinciri, soruşturma	Kanıtlanabilir iddia
Toplu kurumsal mahkûmiyet	"Bu kurumun bütün mensupları suçludur."	Genelleme, tekrar, istisna, bağlam	Dışlayıcı ve kanıt sorunu taşıyan dil
Devletin özsel suçlulaştırılması	"Devlet doğası gereği suç örgütüdür."	Sözün hedefi, sürekliliği, siyasî programı	Ağır analitik inceleme
Ülkenin zararını isteme	Ekonomik, askerî veya diplomatik zararı açıkça arzulama	Amaç, muhatap, fiil, nedensellik	Devlet/ülke karşıtlığına güçlü gösterge
Şiddet ve hasmane fiile destek	Silahlı örgüte, yabancı saldırıya veya sabotaja yardım/çağrı	Doğrudan delil ve yüksek ispat eşiği	Ceza hukuku ve güvenlik alanı

[591] AİHM, Altuğ Taner Akçam/Türkiye, B. No: 27520/07, 25 Ekim 2011. Mahkeme, TCK 301'in uygulanma tehdidinin ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı etki oluşturduğunu değerlendirmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107206

[592] AİHM, Fatih Taş/Türkiye (No. 5), B. No: 6810/09, 4 Eylül 2018. Mahkeme, devlet makamlarına yönelik sert ve abartılı eleştirinin şiddet veya nefret çağrısı içermediği durumda cezalandırılmasını ifade özgürlüğü bakımından sorunlu bulmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=Judgment+Fatih+Tas+v.+Turkey+&id=003-6177649-8007977&library=ECHR

Şekil 48.1 — Siyasal eleştiriden devlet karşıtlığına geçiş

Niteleme ağırlaştıkça ispat eşiği ve bağlam yükümlülüğü yükselir. İlk iki basamak demokratik denetimin olağan alanıdır. Üçüncü ve dördüncü basamaklar bağlam ve tekrar testini; beşinci ve altıncı basamaklar açık amaç, muhatap, fiil ve nedensellik kanıtını gerektirir. Sert, haksız veya incitici eleştiri ile şiddete ve ülkenin zararına fiilî yönelim aynı kategori değildir.

Kaynak: Anayasal kavram ayrımı, ifade özgürlüğü içtihadı ve bu çalışmanın kanıt hiyerarşisi temelinde yazar tarafından hazırlanmıştır.

48.4. Geçişin Altı Basamağı

Hükûmet karşıtlığının devlet karşıtlığına dönüştüğünü söylemek için yalnız sert kelime aramak yeterli değildir. Geçiş çoğu zaman altı basamakta izlenir. İlk basamakta belirli politika eleştirilir; ikinci basamakta sorumluluk yürütme kadrosuna veya ilgili kamu kurumuna yöneltilir. Bu iki alan, delil tartışmasına açık demokratik siyasetin olağan parçasıdır. Üçüncü basamakta tekil olay bütün kuruma genellenir. Dördüncü basamakta kurumun dönemsel veya düzeltilebilir sorunu, devletin değişmez karakteri

sayılır. Beşinci basamakta devlet ile millet veya ülke özdeşleştirilerek toplumsal bütünün meşruiyeti reddedilir. Altıncı basamakta söylem, Türkiye'nin fiilî zararına yönelik şiddet, sabotaj, yabancı hasmane hareket veya örgütsel faaliyete destekle birleşir.

Bu basamaklar mekanik bir merdiven değildir. Bir kişi üçüncü basamakta ağır bir genelleme yapabilir fakat ülkeye zarar verme niyeti taşımayabilir; başka biri ölçülü bir dil kullanırken fiilen şiddet örgütüne lojistik destek sağlayabilir. Bu nedenle kelime ile fiil ayrı kanıt kümeleri olarak ele alınmalıdır. Slogan, ironi, yas, protesto ve edebî abartı bağlamları; örgütsel talimat, para aktarımı, istihbarat sağlama veya şiddet çağrısı gibi fiillerle aynı düzeyde değerlendirilemez.

Özellikle "devlet" sözcüğü Türkçe siyasal dilde en az üç anlamda kullanılmaktadır: resmî kurumların bütünü, yürütme ve güvenlik bürokrasisi ya da belli bir olayda sorumlu tutulan kamu otoritesi. "Devlet öldürdü" cümlesi bazen bütün devlet düzenini suçlu ilan etmek için, bazen belirli kamu görevlilerinin eyleminden doğan devlet sorumluluğunu kısaltarak ifade etmek için kullanılır. Analiz, bu iki anlamı aynı kefeye koyamaz. Tam konuşma, olayın tarihi, gösterinin amacı, kişinin diğer sözleri ve sonradan yaptığı açıklama zorunlu unsurlardır.

48.5. Vaka I — Canan Kaftancıoğlu ve "Devlet Seri Katil" Söylemi

Canan Kaftancıoğlu'nun 11 Mart 2014'te Berkin Elvan'ın ölümünün ardından yaptığı "Devlet katil değil seri katil" paylaşımı, bu bölümün kavramsal problemini yoğun biçimde taşır.[593] Cümle, tek bir soruşturma veya kamu görevlisini değil, "devlet" adı verilen kurumsal bütünü suçun faili olarak kurar. "Seri katil" nitelemesi, olaylar arasında süreklilik ve kasıt ima eder; bu sebeple somut sorumluluk iddiasından daha ağır, genelleyici ve siyasî kutuplaşmayı büyüten bir söylemdir.

Ancak bu tespitten doğrudan "Türkiye düşmanlığı" veya "terör desteği" sonucu çıkarılamaz. Paylaşımın bağlamı, Gezi olayları sırasında başından gaz fişeği kapsülüyle yaralanan ve uzun süre komada kaldıktan sonra hayatını kaybeden Berkin Elvan için duyulan öfke ve kamu görevlilerinin hesap vermesi talebidir. Cümlenin hedefi ülkenin varlığı, toprak bütünlüğü veya yurttaşların ortak aidiyeti değil; devlet şiddeti olarak algılanan olaylar zinciridir. Bu bağlam, ifadenin toplu suçlama niteliğini ortadan kaldırmaz; fakat nitelemenin kapsamını sınırlar.

Kaftancıoğlu hakkında 2012–2017 dönemindeki çeşitli sosyal medya paylaşımları nedeniyle açılan davada ilk derece mahkemesi birden fazla suçtan mahkûmiyet kurmuş; Yargıtay 3. Ceza Dairesi 2022'de Türkiye Cumhuriyeti Devletini alenen aşağılama, kamu görevlisine hakaret ve Cumhurbaşkanına hakaret suçlarından verilen cezaların bir bölümünü onamıştır.[594][595] Kaftancıoğlu ve CHP ise davanın siyasî nitelik taşıdığını, eski paylaşımların seçilerek cezalandırıldığını ve ifade özgürlüğünün ihlal edildiğini savunmuştur.[596]

---

[593] Canan Kaftancıoğlu, X paylaşımı, 11 Mart 2014: "Devlet katil değil seri katil.. #HoşçakalBerkinim". Özgün bağlantı: https://x.com/Canan_Kaftanci/status/443297567376670720

[594] İstanbul 37. Ağır Ceza Mahkemesinin 6 Eylül 2019 tarihli ilk derece kararı hakkında bkz. Anadolu Ajansı, "Canan Kaftancıoğlu'nun yargılandığı davada karar." https://www.aa.com.tr/tr/politika/canan-kaftancioglunun-yargilandigi-davada-karar/1574855

[595] Yargıtay 3. Ceza Dairesinin Mayıs 2022 tarihli temyiz sonucu hakkında bkz. Agos, "Yargıtay Canan Kaftancıoğlu'na verilen cezalardan üçünü onadı," 12 Mayıs 2022. https://www.agos.com.tr/tr/haber/yargitay-canan-kaftancioglu-na-verilen-cezalardan-ucunu-onadi-27085

Editoryal sonuç iki ayrı hükümden oluşmalıdır. Birincisi, “seri katil devlet” ifadesi sorumluluğu bireyselleştirmeyen, devletin tamamını suçun sürekli faili olarak sunan ve bölümün “kurumsal genelleme” göstergesini güçlü biçimde karşılayan bir cümledir. İkincisi, bu cümle tek başına ülkenin zararını isteme, silahlı örgüte destek veya Türkiye’nin varlığını reddetme kanıtı değildir. Cezaî mahkûmiyetin varlığı kaydedilmeli; fakat sosyolojik kategori, mahkeme kararının ötesinde bağlam ve fiil testiyle kurulmalıdır.

Tablo 48.3 — Canan Kaftancıoğlu vakasının kanıt kartı

İnceleme alanı	Bulgular
Özgün söz ve tarih	11 Mart 2014 tarihli X paylaşımı: “Devlet katil değil seri katil.”
Bağlam	Berkin Elvan’ın ölümü; kamu gücü kullanımına ve cezasızlık algısına yönelik öfke
Genelleme düzeyi	Belirli fail veya kurum yerine devletin bütününü ve sürekliliği hedefleyen ağır genelleme
Savunma/itiraz	Davanın siyasî olduğu, eski paylaşımların ifade özgürlüğü kapsamında kaldığı savunuldu
Hukukî sonuç	İlk derece mahkûmiyeti; TCK 301 dâhil bazı cezaların Yargıtay tarafından onanması
Bu çalışmanın değerlendirmesi	Dışlayıcı ve toplu suçlayıcı dil; fakat tek başına ülke düşmanlığı, terör desteği veya şiddet çağrısı kanıtı değil

48.6. Vaka II — “Katil Devlet Hesap Verecek” Sloganı ve Bağlam Testi

“Katil devlet hesap verecek” sloganı, farklı olay ve örgütsel bağlamlarda kullanıldığı için tek anlamlı değildir. Anayasa Mahkemesinin Meki Katar kararında başvurucu, Roboski’de hayatını kaybedenleri anma toplantısına katılmış; grup şiddet olayına sebebiyet vermeden yürümüş ve bu sloganı da atmıştır. Yerel mahkûmiyet terör örgütü propagandası suçuna dayanmış, Anayasa Mahkemesi ise derece mahkemelerinin sözlerin şiddete teşvik, silahlı yöntemleri övme veya örgütün cebir yöntemlerini benimsetme niteliğini yeterli biçimde göstermediğini belirterek ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir.[597]

Bu karar, sloganı etik bakımdan onaylamak anlamına gelmez. “Katil devlet” ifadesi yine bütün kurumsal yapıyı fail gibi gösteren ağır bir mecazdır. Fakat ceza hukuku

[596] CHP, Kaftancıoğlu kararına ilişkin uluslararası tepkiler ve parti açıklamaları. https://chp.org.tr/haberler/uluslararasi-camiadan-kaftancioglu-kararina-tepki-chpye-dayanisma-mesajlari

[597] Anayasa Mahkemesi, Meki Katar [GK], B. No: 2015/4916, 3 Ekim 2019. Kararda anma toplantısının şiddetsiz niteliği, sloganların bağlamı ve terör propagandası için şiddetle bağlantının gösterilmesi gereği incelenmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/4916

açısından sorulması gereken, sloganın hangi toplantıda, hangi olay için, kimlerle birlikte, hangi başka söz ve sembollerle kullanıldığı; şiddeti teşvik edip etmediği ve somut tehlike oluşturup oluşturmadığıdır. Aynı üç kelime, bir insan hakkı protestosunda devlet görevlilerinin hesap vermesi talebini kısaltabilir; başka bir bağlamda silahlı örgütün propaganda repertuvarına eklemlenebilir. Sonuç, yalnız kelime eşleşmesiyle kurulamaz.

Leyla Birlik başvurusu gibi daha karmaşık dosyalar, sloganların konuşmacının siyasî konumu, toplantının bütünü, örgüt sembolleri, diğer ifadeler ve dönemsel şiddet ortamıyla birlikte değerlendirildiğini gösterir.[598] Bu sebeple araştırma, slogandan kişiye doğru otomatik kimlik tayini yapmaz; aynı sloganın farklı bağlamlarda farklı kanıt değeri taşıyabileceğini kabul eder.

Tablo 48.4 — "Katil devlet" sloganında bağlam testi

Soru	İnsan hakkı protestosu lehine gösterge	Örgütsel propaganda lehine gösterge
Toplantının amacı ne?	Belirli ölüm, kötü muamele veya cezasızlık iddiasında hesap sorma	Örgütün eylem ve hedeflerini meşrulaştırma
Şiddet var mı?	Barışçıl yürüyüş; saldırı ve tehdit yok	Şiddet çağrısı, övgüsü veya yakın tehlike
Söz neyle birlikte kullanıldı?	Olayın soruşturulması ve hukuk talebi	Örgüt bayrağı, lider övgüsü, silahlı mücadele çağrısı
Fail nasıl kuruluyor?	Belirli kamu görevlilerinin devlet sorumluluğu	Örgüt şiddetini silerek yalnız devleti mutlak fail sayma
Hukukî eşik	Sarsıcı ifade dahi geniş koruma görebilir	Şiddetle doğrudan bağ somutlaştırılmalıdır

48.7. Kurumsal Suçun Devletin Özünde Sabitlenmesi

Demokratik devlet, kendi görevlilerinin suç işlemeyeceği varsayımına dayanmaz; aksine suç iddiasını bağımsız soruşturma, yargı ve tazmin mekanizmalarıyla ele alabilme kapasitesine dayanır. Bir kamu görevlisinin hukuka aykırı güç kullanması, devletin sorumluluğunu doğurabilir. Fakat bu sorumluluk, devletin bütün kurumlarını ve bütün dönemlerini "suç örgütü" gibi tanımlamayı zorunlu kılmaz. Kurumsal hesap verebilirlik ile devletin özsel şeytanlaştırılması arasındaki fark, demokratik eleştirinin kalitesini belirler.

Özsel suçlulaştırma üç düşünsel kısaltmayla oluşur. Birincisi, bireysel failin görünmezleşmesidir: Emri veren, uygulayan, denetlemeyen ve soruşturmayan makamlar ayrıştırılmaz. İkincisi, zamansal genellemedir: Belirli dönemdeki uygulama, devletin tarih boyunca değişmez karakteri sayılır. Üçüncüsü, yurttaşlık genellemesidir: Devlet kurumlarının eylemleri, bu kurumları değiştirmek isteyen seçmenleri ve toplumun

[598] Anayasa Mahkemesi, Leyla Birlik, B. No: 2016/40882. Karar; konuşmalar, sloganlar, örgütsel bağlam ve demokratik toplum düzeninin gerekleri bakımından çok unsurlu bir değerlendirme içerir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2016/40882

tamamını da ahlâken suçlu kılan bir kimliğe dönüştürülür. Bu üç kısaltma, hesap sormayı kolaylaştırmaz; tersine sorumluluğun somut adreslerini belirsizleştirir.

Devletin suç işlemesi veya ağır insan hakları ihlali gerçekleştirmesi teorik olarak mümkündür; uluslararası hukuk zaten devlet sorumluluğu kavramını bu sebeple kurmuştur. Sorun, "devlet sorumluluğu" ile "devletin ontolojik suçluluğu"nun karıştırılmasıdır. İlki belirli fiil, yükümlülük, ihlal, fail ve giderim talep eder. İkincisi delilden bağımsız, kapanmış bir hüküm üretir. Bu çalışma, ilkini meşru ve gerekli denetim; ikincisini ise ancak tekrar, bağlam ve siyasî programla kanıtlanabilecek dışlayıcı bir anlatı olarak sınıflandırır.

48.8. Örgüt Şiddetinin Silinmesi ve Fail Tekelleştirmesi

Dokuzuncu Kısım'ın önceki bölümlerinde görüldüğü üzere güvenlik tartışmalarındaki temel asimetri, devletin ihlallerini görünür kılarken örgütlü şiddeti tali ayrıntıya dönüştürmek veya bunun tersini yapmaktır. Devlet, hukukla bağlı olduğu için daha yüksek sorumluluk taşır; bu, PKK'nın, bağlı yapıların veya başka silahlı örgütlerin sivillere, güvenlik görevlilerine ve altyapıya yönelik eylemlerinin kayıttan çıkarılmasını haklı kılmaz. Aynı olay örgüsünde devletin orantısız güç kullanımı ve örgütün şiddet stratejisi birlikte bulunabilir.

Fail tekelleştirmesi, siyasal kimliğe göre değişen iki biçim alır. Muhalif söylemin bir bölümünde "bütün şiddetin kaynağı devlet" önermesi, örgütün seçme kapasitesini ve mağdurlarını siler. İktidar yanlısı söylemin bir bölümünde ise "devlet hata yapmaz" önermesi, hukuka aykırı emir, kötü muamele, ihmal veya cezasızlığı görünmez kılar. Her iki anlatı da kişileri ahlâkî ve hukukî özne olmaktan çıkarır. Araştırmanın görevi, şiddetin her failini kendi fiili, amacı ve deliliyle kayda geçirmektir.

Devlet karşıtlığına dair güçlü gösterge, yalnız devletin ihlalini söylemek değil; örgüt şiddetini sistematik biçimde meşrulaştırırken devlete veya topluma yönelik zararı "direniş" diye aklamaktır. Buna rağmen bu hüküm de tek bir eksik cümleyle kurulamaz. Kişinin benzer olaylarda örgüt saldırılarını nasıl adlandırdığı, sivillerin ölümüne yaklaşımı, şiddetsiz çözüm önerisi ve doğrudan örgütsel bağ kanıtı birlikte incelenmelidir. Sessizlik, siyaseten eleştirilebilir; fakat tek başına hukukî veya örgütsel aidiyet ispatı değildir.

48.9. "Devlet Düşmanlığı" Etiketinin Ters Yönlü Kullanımı

Kavramların karışması yalnız muhalefet yönünden gerçekleşmez. İktidar, kendisine yöneltilen eleştiriyi devletin itibarıyla özdeşleştirdiğinde, siyasal rekabet bir sadakat sınavına dönüşür. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 1 Şubat 2023 tarihli parti grup konuşmasında muhalefetin bazı vaat ve açıklamalarını "bilinçli ve sistematik Türkiye düşmanlığı" başlığı altında toplaması bu riskin açık örneklerinden biridir.[599] Belirli dış politika veya savunma sanayii tercihlerine karşı çıkmak yanlış, tutarsız veya siyaseten zararlı bulunabilir; ancak bu fikirlerin her birini Türkiye'ye düşmanlık saymak için ayrıca amaç ve fiil kanıtı gerekir.

[599] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti TBMM Grup Toplantısı'nda konuştu," 1 Şubat 2023. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ak-parti-tbmm-grup-toplantisinda-konustu-01-02-23

Benzer biçimde "Erdoğan düşmanlığı ile Türkiye düşmanlığını ayıramıyorlar" formülü, cumhurbaşkanına yönelik sert eleştiriyi ülke karşıtlığıyla aynı eksene yerleştirme tehlikesi taşır.[600] Bir siyasetçi, ülkenin çıkarlarını kendi programıyla özdeş görme eğilimindedir; fakat demokratik düzen, millî çıkarın tek parti tarafından nihai ve tartışmasız biçimde tanımlanmasına dayanmaz. Muhalefet yanlış politika önerebilir, veriyi çarpıtabilir veya dış aktörlerin söylemini ölçüsüz biçimde tekrarlayabilir. Bunlar delille eleştirilmeli; "düşman" etiketi, argümanın yerine geçmemelidir.

İktidar çevresinden daha ölçülü bir örnek, dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 2020 bütçe görüşmelerindeki "Türkiye düşmanlığı yapıyorsunuz demiyorum; ama millî çıkarlarımıza da muhalif olmayalım" ayrımıdır.[601] Bu cümle de "millî çıkar"ın tartışmalı içeriğini çözmez; fakat eleştiriyi doğrudan düşmanlığa çevirmemesi bakımından önemli bir dil farkı gösterir. Demokratik tartışmada doğru yöntem, muhalefetin önerisinin hangi somut çıkarı nasıl zedelediğini açıklamaktır.

Tablo 48.5 — Ters yönlü özdeşleştirme: hükûmeti devletle birleştiren dil

Örnek	Siyasal bağlam	Kavramsal sorun	Daha doğru değerlendirme
"Sistematik Türkiye düşmanlığı"	Muhalefetin savunma, enerji ve dış politika vaatlerine yönelik iktidar eleştirisi	Farklı politikaları ortak düşmanlık niyetinde birleştirme	Her vaat, maliyet, güvenlik ve egemenlik etkisiyle ayrı incelenmeli
"Erdoğan düşmanlığı–Türkiye düşmanlığı"	Cumhurbaşkanına yöneltilen eleştiriler	Kişi, makam ve ülke arasında özdeşlik kurma	Hakaret, yanlış bilgi ve ülkeye zarar fiili ayrı kategorilerde ele alınmalı
"Millî çıkarlara muhalefet"	Dış politika ve bütçe tartışması	Millî çıkarın iktidar yorumuna indirgenmesi riski	Karşı görüşün hangi somut çıkarı nasıl etkilediği kanıtlanmalı
"Devletin yanında mısın?" testi	Güvenlik ve kriz dönemleri	Eleştirel yurttaşlığı sadakat şüphesine dönüştürme	Şiddet desteği ile hukuk ve yöntem eleştirisi ayrılmalı

[600] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayın değerlendirmesi. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-canli-yayinda-sorulari-yanitladi

[601] AK Parti, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Teklifi görüşmelerindeki konuşması, 15 Aralık 2020. https://www.akparti.org.tr/haberler/disisleri-bakanimiz-mevlut-cavusoglu-2021-yili-merkezi-yonetim-butce-kanunu-teklifi-gorusmelerinde-konustu-15122020-003035/

Şekil 48.2 — Muhalefet dili ve iktidar tepkisinde çift hata matrisi

Kaynak: İfade özgürlüğü, demokratik muhalefet ve bu bölümün asimetrik standart modeli temelinde yazar tarafından hazırlanmıştır.

48.10. Dış Politika ve Güvenlikte Meşru Fikir Ayrılığı

Dış politika ve güvenlik, hükûmet–devlet ayrımının en kolay silindiği alanlardır. Sınır ötesi operasyonun zamanına, hedef seçimine, hukukî dayanağına veya diplomatik maliyetine itiraz etmek; Türkiye'nin güvenlik hakkını reddetmek değildir. Aynı şekilde bir savunma projesinin maliyetini, teknik performansını veya ihale yöntemini sorgulamak; savunma kapasitesinin gelişmesine düşmanlık sayılmaz. Eleştiri, ancak Türkiye'nin saldırıya uğramasını, askerî veya ekonomik kapasitesinin kasıtlı biçimde çökmesini arzulayan veya hasmane fiile somut destek veren bir çizgiye ulaştığında başka kategoriye geçer.

Bu alanda "sonuç bilgisi" ile "niyet kanıtı" birbirine karıştırılmamalıdır. Bir politikanın Türkiye'ye zarar vereceğini öngörmek ile o zararı istemek farklıdır. Ekonomik yaptırımın geleceğini söylemek, yaptırım çağrısı yapmakla; uluslararası mahkemede Türkiye aleyhine karar çıkabileceğini belirtmek, Türkiye'nin mahkûm edilmesini arzulamakla aynı değildir. Bir yabancı hükûmetin veya kurumun eleştirisini

aktarmak da otomatik biçimde dış müdahale talebi sayılmaz. Niteleme, konuşmacının kendi talebi, muhatabı ve eylemi üzerinden yapılmalıdır.

Buna karşılık yabancı devletleri Türkiye'ye karşı askerî, ekonomik veya siyasî baskıya çağıran; yaptırımın halk üzerindeki maliyetini siyasî fırsat olarak gören; gizli veya kritik güvenlik bilgisini hasmane aktöre ileten ya da silahlı örgütün kapasitesini güçlendiren fiiller, sıradan muhalefet kapsamının dışındadır. Bu ağır iddialar, doğrudan kayıt, para/iletişim zinciri, emir-talimat veya açık çağrı gerektirir. "Yabancı basında konuştu", "Türkiye'yi eleştirdi" veya "uluslararası kuruma başvurdu" türü göstergeler tek başına yeterli değildir.

48.11. Karşı Vakalar: Devleti Savunurken Hükûmeti Eleştirmek

Seküler ve muhalif alandaki karşı vakalar, ana tezin bütün muhalefete genellenemeyeceğini açık biçimde gösterir. Kemal Kılıçdaroğlu'nun 14 Şubat 2018'de "Hükûmet ayrıdır, devlet ayrıdır. Devlet bakidir" demesi; aynı konuşmada ABD'nin YPG'ye desteğine karşı Türkiye'nin sert tavır almasını savunması, hükûmet eleştirisi ile devletin güvenlik çıkarlarını birlikte kuran bir örnektir.[602]

Bu karşı vaka iki nedenle önemlidir. Birincisi, muhalefet aktörünün devlet kurumlarının sürekliliğini kabul ederken görevdeki iktidarı sert biçimde eleştirebileceğini gösterir. İkincisi, millî güvenlik konusunda iktidara destek vermenin, hükûmetin Suriye politikasındaki geçmiş tercihlerini onaylamayı gerektirmediğini ortaya koyar. Böylece "ya hükûmetin bütün politikasını destekle ya da devletin karşısındasın" ikiliği kırılır.

TBMM tutanaklarında da muhalefet temsilcileri, yurt dışında demokrasi ve hukuk eleştirisi yapmanın vatana ihanet sayılamayacağını; demokratik eksikliklerin konuşulmasının ülkeye düşmanlık değil siyasal sorumluluk olduğunu savunmuştur.[603] Bu görüşün doğruluğu her somut dış temas için peşinen kabul edilemez; fakat demokratik eleştiri ile yabancı hasmane faaliyetin ayrılması gerektiğini göstermesi bakımından yöntemsel değere sahiptir.

İktidar cephesindeki karşı vakalar da kaydedilmelidir. TBMM ve parti açıklamalarında muhalefetin demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduğu, eleştirinin devlet düşmanlığına indirgenmemesi gerektiği yönünde çok sayıda söz bulunmaktadır.[604] Bu örnekler, iktidar dilinin de tek biçimli olmadığını; güvenlikçi damgalama ile demokratik muhalefet kabulünün aynı siyasî çevrede yan yana bulunabildiğini gösterir.

---

[602] Cumhuriyet Halk Partisi, Kemal Kılıçdaroğlu'nun FOX TV "Çalar Saat" programındaki açıklamaları, 14 Şubat 2018. "Hükümet ayrıdır, devlet ayrıdır. Devlet bakidir" ayrımı ve YPG'ye destek konusunda Türkiye'nin sert tepki göstermesi gerektiği aynı konuşmada yer almaktadır. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-fox-tvde-ismail-kucukkaya-ile-calar-saat-programina-katildi-14-subat-2018

[603] Türkiye Büyük Millet Meclisi, Haluk Koç'un 12 Ekim 2012 tarihli açıklamaları. Koç, demokrasi ve insan hakları sorunlarının yurt dışında dile getirilmesini ihanet sayan yaklaşımı eleştirmiştir. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=5759

[604] Türkiye Büyük Millet Meclisi, Beşir Atalay'ın muhalefeti demokrasilerin olmazsa olmaz unsuru olarak nitelediği açıklama. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=30143fba-c7e4-44db-85be-77573869cedf

Tablo 48.6 — Karşı vakalar ve ana tezin sınırları

Karşı vaka	Gösterdiği ayrım	Araştırma sonucu
Kılıçdaroğlu: “Hükûmet ayrıdır, devlet ayrıdır”	İktidar eleştirisi ile devletin sürekliliğini birlikte savunmak mümkündür	Bütün muhalefet devlet karşıtı sayılamaz
YPG’ye ABD desteğine sert tepki çağrısı	Muhalefet, güvenlik çıkarında iktidara destek verirken geçmiş politikayı eleştirebilir	Parti rekabeti millî güvenlik tutumunu tek başına belirlemez
Demokrasi eleştirisini ihanet saymama	Uluslararası alanda eleştiri ile yabancı hasmane faaliyet aynı değildir	Muhatap, amaç ve talep ayrı ayrı kanıtlanmalıdır
İktidar aktörünün muhalefeti demokratik unsur sayması	Hükûmet cephesi bütünüyle sadakat testi üretmez	Ters yönlü genelleme de reddedilmelidir

48.12. Çift Hata: Muhalefetin Toplu Mahkûmiyeti ve İktidarın Sadakat Testi

Şekil 48.2’deki matris, tartışmanın dört mümkün sonucunu gösterir. Muhalefet somut iddia kurar ve iktidar hukukî delille cevap verirse demokratik denetim oluşur. Muhalefet toplu mahkûmiyet üretir fakat iktidar ölçülü cevap verirse propaganda dili hukuk sınırında tutulur. Muhalefet somut eleştiri yaparken iktidar sadakat testi uygularsa muhalefet düşmanlaştırılır. Her iki taraf da kavramları genişletirse çift yönlü kutuplaşma meydana gelir: Bir taraf devleti “özsel suçlu”, diğer taraf hükûmeti “devletin kendisi” ilan eder.

Bu çift hata, kamu kurumlarını iki yönden zayıflatır. Toplu suçlama, kurum içindeki hukukî ve meslekî farklılıkları görünmez kılar; iyi işleyen birimleri ve hesap verebilirlik imkânını yok sayar. Sadakat testi ise kurumların partiye değil hukuka bağlı olması gerektiği ilkesini aşındırır; eleştiri getiren memur, akademisyen, gazeteci veya yurttaşı düşmanlaştırır. Sonuçta devlet, ortak hukuk düzeni olmaktan çıkar ve karşıt kampların sahiplenme–reddetme nesnesine dönüşür.

Demokratik çözüm, “devleti eleştirme” ile “devleti sahiplenme” arasında seçim yapmak değildir. Yurttaş devleti, hukuka bağlamak için eleştirir; kamu görevlisinin suçunu ortaya çıkarmak devlet düşmanlığı değil, devletin meşruiyetini koruma çabası olabilir. Aynı şekilde ülkenin askerî, ekonomik veya teknolojik kapasitesini desteklemek, görevdeki hükûmetin yöntem ve harcamalarını denetlemekten vazgeçmeyi gerektirmez. Ortak devlet fikri, siyasî iktidarın geçiciliği ile kurumların hukukî sürekliliğini birlikte kabul eder.

48.13. Asimetrik Standart Testi

Bir söylemin gerçekten “devlet karşıtı” sayılıp sayılmadığını anlamanın en güvenilir yollarından biri eşleştirilmiş vaka testidir. Aynı kişi, başka ülkelerin güvenlik kurumlarını eleştirirken bireysel sorumluluk arıyor; Türkiye söz konusu olduğunda bütün devleti özsel suçlu ilan ediyorsa asimetrik standart ihtimali yükselir. Tersine, iktidar aktörü yabancı hükûmetleri sert biçimde eleştiriyi meşru görürken kendi hükûmetine aynı sertliği “ülke düşmanlığı” sayıyorsa yine çifte standart oluşur.

Test, yalnız kelimeleri değil sonuçları da karşılaştırmalıdır. Bir yabancı ülkede polis şiddeti için "devlet sorumluluğu" ve bağımsız soruşturma talep eden kişi, Türkiye'de benzer olayda bütün yurttaşları suçluyor mu? Bir iktidar sözcüsü başka ülkede yaptırım veya protestoyu demokratik baskı sayarken Türkiye hakkında aynı yöntemi vatana ihanet olarak mı adlandırıyor? Bir muhalif, hükûmet değiştiğinde aynı devlet kurumunun başarısını kabul ediyor mu; yoksa başarı ihtimalini de siyasî kimlik sebebiyle reddediyor mu? Bu sorular, Onuncu Kısım'da incelenecek üretim kapasitesi tartışmasına geçiş sağlar.

Asimetri tek başına suç veya örgütsel aidiyet kanıtı değildir; fakat ideolojik seçiciliği ve kültürel hiyerarşiyi gösterir. Araştırma, aynı standart testini bütün aktörlere uygulamalıdır. Devlete yönelik ağır ifade muhaliften geldiğinde bağlam arayıp iktidar yanlısından geldiğinde görmezden gelmek de; hükûmete yönelik hakareti "ifade özgürlüğü" sayıp başka kimliklere yönelik toplu aşağılamayı cezalandırma çağrısıyla karşılamak da metodolojik tutarsızlıktır.

48.14. On İki Soruluk Değerlendirme Kartı

Bir söz, paylaşım, slogan veya konuşma "hükûmet karşıtlığından devlet karşıtlığına geçiş" vakası olarak kaydedilmeden önce aşağıdaki sorular cevaplanır:

- Sözün özgün kaydı, tarihi, mecrası ve sahibi doğrulanmış mıdır?
- Hedef hükûmet, belirli kamu görevlisi, kurum, rejim, ülke veya milletin hangisidir?
- İfade tekil bir olayın sorumluluğunu mu tartışıyor, bütün devlete değişmez bir özellik mi yüklüyor?
- Konuşmanın öncesi ve sonrası, protestonun amacı, yas, ironi veya slogan bağlamı kaydedilmiş midir?
- Kişi, iddiasını somut fail, emir, işlem, rapor veya yargı kaydıyla destekliyor mu?
- Örgütlü veya bireysel şiddetin diğer failleri görünür müdür, yoksa bütün fail kapasitesi devlete mi yüklenmiştir?
- Söz şiddeti, silahlı yöntemi, sabotajı veya hasmane dış müdahaleyi övüyor ya da teşvik ediyor mu?
- Türkiye'nin ekonomik, askerî veya diplomatik zarar görmesini açıkça isteme veya kolaylaştırma fiili var mıdır?
- Sözün sahibi sonradan açıklama, düzeltme veya savunma yapmış mıdır?
- Hukukî süreçte suçun unsurları ve ifade özgürlüğü bakımından hangi kararlar verilmiştir?
- Aynı niteleme başka ülkeler, hükûmetler ve siyasî kimlikler için tutarlı biçimde uygulanıyor mu?
- İktidarın cevabı delile mi dayanıyor, yoksa eleştirmeni sadakat testine sokarak hükûmeti devletle mi özdeşleştiriyor?

Bu kartın amacı ağır nitelemeyi imkânsızlaştırmak değil, keyfîleşmesini önlemektir. Bir vakada şiddet veya hasmane fiil açıkça kanıtlanmışsa değerlendirme tereddütsüz biçimde ağırlaşır. Fakat kanıt yalnız sert söz, muhalif kimlik veya yabancı bir mecrada konuşmakla sınırlıysa "devlet düşmanlığı" hükmü kurulmaz. Araştırmanın güvenilirliği, sevilen ve sevilmeyen aktörlere aynı ispat eşiğini uygulamasına bağlıdır.

48.15. Sonuç: Devleti Hükûmete, Muhalefeti Düşmanlığa İndirmemek

Hükûmet karşıtlığından devlet karşıtlığına geçiş, siyasal tartışmada gerçek fakat çoğu zaman yanlış kullanılan bir olgudur. Geçiş; bir politikanın eleştirisinden değil, sorumluluğun bütün devlete ve topluma özsel biçimde yayılmasından; örgüt şiddetinin sistematik olarak aklanmasından; ülkenin zararının arzu edilmesinden veya şiddet ve hasmane fiille somut bağ kurulmasından anlaşılır. Bu eşiklerin her biri ayrı kanıt gerektirir. Sert dil, hukuk dışı fiil ve ülkeye zarar verme iradesi aynı şey değildir.

Canan Kaftancıoğlu'nun "seri katil devlet" sözü, belirli bir ölüm ve cezasızlık algısı bağlamında söylenmiş olsa da devleti bütün halinde ve süreklilik içinde suçlayan ağır bir genellemedir. "Katil devlet hesap verecek" sloganı ise Meki Katar kararının gösterdiği üzere bağlam, şiddet ve örgütsel bağlantı kurulmadan terör propagandası sayılmamalıdır. Bu iki örnek, etik ve sosyolojik eleştiri ile ceza hukukunun farklı sorular sorduğunu; aynı kelimenin farklı olaylarda farklı kanıt değeri taşıdığını ortaya koyar.

Ters yönde, hükûmet politikalarına karşı çıkanları "Türkiye düşmanı" ilan etmek de devlet fikrini daraltır. Devlet, bir liderin, partinin veya dönemin mülkü değildir. Muhalefet anayasal düzenin içinde meşru bir aktördür; yanlış ve zararlı fikirleri delille çürütülür, siyasî sadakat testiyle susturulmaz. Hükûmetin geçici, devletin hukukî, milletin egemen özne olduğu ayrımı korunmadığında hem iktidar hem muhalefet ortak siyasal alanı aşındırır.

Dokuzuncu Kısım'ın genel sonucu böylece tamamlanmaktadır: Terör ve güvenlik alanında devletin hukuk sorumluluğunu kaydetmek, örgüt şiddetini görmezden gelmeyi gerektirmez; örgüt şiddetini mahkûm etmek de devletin ihlal ve ihmallerini dokunulmazlaştırmaz. Demokratik devlet, eleştiriden muaf devlet değil; eleştiriyi delil, hukuk ve hesap verebilirlik içinde işleyebilen devlettir. Sıradaki kısım, bu kavramsal asimetrinin üretim ve kalkınma alanına nasıl taşındığını inceler: "Yapamazlar–yerli değil–çalışmaz–gereksiz–göreviydi" şeklindeki inkâr döngüsü.

ONUNCU KISIM

Millî Kapasite, Dış Onay ve Başarısızlık Beklentisi

Bu kısım, millî kapasitenin, ülkenin dış dünyadaki itibarının ve kamu başarısının siyasal kimlik çatışmasının konusu hâline gelmesini ele alır. Seküler-jakoben damarın bir bölümünde ülkenin üretim ve kriz yönetimi kapasitesi, inançlı kesimin iktidarıyla özdeşleştirildiği ölçüde peşinen reddedilmiş; başarı kanıtlandığında ölçüt değiştirilmiş, afet anındaki gerçek eksiklikler devletin bütünüyle yokluğu hükmüne çevrilmiş, Türkiye hakkındaki olumsuz haberler doğrulanmadan kabul edilmiş ve yabancı basın ile uluslararası kurumlar iç siyasetin hakemi konumuna yükseltilmiştir.

Kısım, bu tutumların her birini meşru eleştiriden ayıran kanıt eşiğini açıkça tanımlar. Bir projenin maliyetini sorgulamak, afet yönetimindeki aksaklığı belgelemek veya bir uluslararası raporu kaynak göstermek kendi başına sorun değildir. Belirleyici olan; aynı veriye kimliğe göre farklı ispat yükü konulması, ülkenin başarısızlığından siyasal kazanç beklenmesi ve Batılı devletlere uygulanmayan bir standardın yalnız Türkiye'ye uygulanmasıdır. Bölümler, bu tutumları sergileyen vakaların yanında başarıyı teslim eden ve dış onay arayışını reddeden muhalif örnekleri de karşı vaka olarak inceler.

BÖLÜM 49

“YAPAMAZLAR–YERLİ DEĞİL–ÇALIŞMAZ–GEREKSİZ–GÖREVİYDİ” MODELİ

Hareketli ölçütler, partizan kanıt değerlendirmesi ve kamu başarısının siyasal mülkiyeti

BÖLÜMÜN TEZİ

Bu bölümde incelenen beşli dizi, bütün muhaliflerin aynı sırayla kullandığı sabit bir söylem kanunu değildir. “Yapamazlar–yerli değil–çalışmaz–gereksiz–göreviydi” ifadesi; bir kamu projesine yöneltilen ilk itirazın, proje hakkındaki yeni ve doğrulanabilir kanıtlar ortaya çıktıkça geri çekilmek yerine sürekli başka bir ölçüte taşınmasını anlatan operasyonel bir ideal tiptir. Bir aktör projeyi önce teknik olarak imkânsız, gerçekleşince yabancı veya montaj, kullanıma girince işlevsiz, performans gösterince gereksiz ve toplumsal kabul gördüğünde sıradan bir kamu görevi olarak küçültüyorsa, tartışmanın ölçütü sabit kalmıyor demektir.

Bununla birlikte her aşamada meşru ve zorunlu bir denetim sorusu vardır. Bir projenin gerçekleştirilebilirliği, yerli katkı düzeyi, teknik performansı, toplumsal ihtiyacı, toplam maliyeti, çevresel etkisi, finansman modeli ve kamu yararı birbirinden ayrı meselelerdir. Üretimin varlığını kabul etmek bütün bu soruları kapatmaz. Aynı şekilde maliyet veya yönetişim sorunu bulmak, ortaya çıkmış fiziksel ve teknolojik kapasiteyi yok sayma hakkı vermez. Bölümün temel ölçüsü, övgü ya da muhalefet değil; iddia ile kanıt arasındaki ilişkinin, proje boyunca değişmeden korunup korunmadığıdır.

İkinci tez ters yöndeki siyasal el koymayı da kapsar. İktidarın kamu kurumları, mühendisler, işçiler, özel şirketler, önceki hükûmetler ve uzun dönemli bütçe birikimiyle oluşan bir kapasiteyi yalnız bir partinin veya liderin şahsî eseri gibi sunması; başarıyı demokratik denetimden koruyan bir sadakat alanına dönüştürebilir. “Başarıyı kabul et, sonra eleştir” talebi makul bir kanıt disiplini olabilir; “alkışlamıyorsan düşmansın” talebi ise çoğulcu vatandaşlıkla bağdaşmaz. Bu bölüm hem hareketli muhalefet ölçütünü hem de iktidarın başarı üzerindeki mülkiyet iddiasını aynı kanıt standardıyla inceler.

49.1. Üretim Kapasitesi Neden Bir Kimlik Tartışmasına Dönüşür?

Bir ülkenin otomobil, uçak, uydu, enerji altyapısı, hastane, köprü veya büyük ölçekli yazılım üretebilmesi yalnız ekonomik çıktı değildir. Bu tür projeler, toplumun kendisi hakkında kurduğu “yapabilir miyiz?” sorusuna sembolik cevap verir. Teknik kapasite; tarih, sınıf, eğitim, merkez–çevre ilişkisi ve uluslararası hiyerarşiyle birleştiğinde, proje

hakkındaki tartışma çoğu zaman ürünün özelliklerini aşar. Başarılı proje iktidar seçmeni için kolektif özgüvenin, muhalif seçmen için ise iktidarın propaganda sermayesinin parçası hâline gelebilir.

Bu koşulda aynı nesne iki ayrı gerçekliğe bölünür. Bir tarafta proje, bütün eksikleri önemsizleştiren "millî gurur" simgesine çevrilir. Diğer tarafta, iktidarın siyasî kazanç elde etmesini önlemek amacıyla projenin varlığı, yerliliği veya işlevi mümkün olan en dar tanıma sıkıştırılır. Her iki tutumda da teknik nesne, kendisi olmaktan çıkar; parti kimliğinin taşıyıcısı olur. Kunda'nın "güdülenmiş akıl yürütme" yaklaşımı, insanların yalnız doğruluğa ulaşmak için değil, arzu ettikleri sonuca varmak için de kanıt seçebildiğini gösterir.[605] Taber ve Lodge'un "güdülenmiş kuşkuculuk" modeli ise kişinin kendi tutumuna aykırı kanıtı daha sert, uyumlu kanıtı daha gevşek değerlendirebildiğini ortaya koyar.[606]

Araştırma bu psikolojik kavramları tek taraflı suçlama aracına dönüştürmez. İktidar destekçisi bir yurttaş da proje gecikmesini görmezden gelebilir, ithal kritik parçayı "yüzde yüz yerli" söylemi içinde eritebilir veya kamu maliyetini millî gurur gerekçesiyle tartışma dışı bırakabilir. Muhalif yurttaş ise gerçekleşmiş çıktıyı kabul etmemek, başarı ölçütünü sonradan değiştirmek veya aynı teknolojik bağımlılığı yabancı bir ülkede normal, Türkiye'de sahtekârlık saymak yönünde taraflı davranabilir. Beşli model, yalnız muhalefetin değil, bütün siyasal alanın kanıtla ilişkisini sınamak için kullanılır.

1. Yapamazlar	2. Yerli değil	3. Çalışmaz	4. Gereksiz	5. Göreviydi
Fiziksel/teknik imkân reddi	Köken ve katkı eşiğinin değiştirilmesi	Performans ve güvenilirlik reddi	İhtiyaç ve öncelik tartışmasına geçiş	Başarı değerinin sıfırlanması

Şekil 49.1 — Hareketli ölçüt döngüsü

Şekil, her projenin zorunlu olarak beş aşamadan geçtiğini iddia etmez. Döngünün tespit edilebilmesi için aynı aktörün veya açıkça tanımlanmış söylem çevresinin önceki ölçütü terk ettiğinin, yeni ölçütü ise önceki iddia yanlışlandıktan sonra ileri sürdüğünün gösterilmesi gerekir. Farklı kişilerin farklı zamanlarda yaptığı ayrı eleştirileri yapay biçimde tek bir zincire dizmek, araştırmanın yasakladığı kolektif özne üretimine girer.

49.2. Beş Aşamanın Her Birinde Meşru Soru ve Söylem Sapması

"Yapamazlar" aşamasında meşru soru, hedefin mevcut teknoloji, insan kaynağı, finansman, takvim ve tedarik zinciriyle gerçekleştirilebilir olup olmadığıdır. Büyük projelerin gecikebileceğini, prototip ile seri üretim arasında uçurum bulunduğunu veya siyasî takvimin mühendislik takvimini zorladığını söylemek peşin inkâr değildir. Sapma, bu ihtimalleri olasılık ve kanıt diliyle tartışmak yerine ülkenin veya belirli toplumsal kesimlerin "zaten yapamayacağı" yönünde özsel hüküm kurulduğunda başlar.

[605] Ziva Kunda, "The Case for Motivated Reasoning," Psychological Bulletin 108, no. 3 (1990): 480–498. Kunda, doğruluk hedefi ile arzu edilen sonuca ulaşma hedefinin kanıt değerlendirmesini farklı yönlerde etkileyebildiğini gösterir. https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480

[606] Charles S. Taber ve Milton Lodge, "Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs," American Journal of Political Science 50, no. 3 (2006): 755–769. https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x

“Yerli değil” aşamasındaki meşru soru daha karmaşıktır. Modern teknoloji ürünleri küresel tedarik zincirleriyle üretilir; hiçbir ciddi yerlilik analizi yalnız nihai montaj yerine bakamaz. Tasarım yetkisi, fikrî mülkiyet, yazılım, kritik alt sistem, motor, batarya hücresi, malzeme, sertifikasyon, bakım ve ihracat kısıtları ayrı ayrı ölçülmelidir. Sapma, “bir yabancı parça varsa ürün yerli değildir” gibi erişilmesi imkânsız bir eşik konulduğunda veya aynı eşik yabancı markalara uygulanmadığında ortaya çıkar.

“Çalışmaz” aşamasında güvenilirlik, güvenlik, bakım maliyeti, kullanıcı deneyimi, seri üretim kalitesi ve gerçek operasyon performansı sorgulanır. Bunlar reklamla cevaplanamaz; bağımsız test, teslimat, kullanım saati, arıza oranı, sertifikasyon ve müşteri verisi gerekir. Sapma, tek arızadan ürünün tümünü geçersiz saymak ya da bağımsız performans kanıtı geldiğinde yeni bir ölçüte kaçmaktır.

“Gereksiz” aşaması ilk üçünden farklı olarak normatif bir kamu politikası sorusudur. Bir şeyin yapılabilmesi, yapılmasının en doğru tercih olduğunu göstermez. Alternatif maliyet, bölgesel ihtiyaç, iklim etkisi, talep tahmini, gelir dağılımı ve başka yatırımların ertelenmesi tartışılabilir. Sapma, proje tamamlandıktan ve önceki teknik itirazlar zayıfladıktan sonra ihtiyaç ölçütünün ilk kez ortaya çıkarılması; ayrıca kullanım ve kapasite verilerinin hiç hesaba katılmamasıdır.

“Göreviydi” aşamasında doğru olan şudur: Kamu yöneticileri vergi ve yetki kullanarak hizmet üretmekle yükümlüdür; görevini yapan iktidar kutsanmaz. Fakat demokratik hesap verebilirlik yalnız başarısızlığı cezalandırmak değil, performansı doğru kaydetmek ve alternatiflerle karşılaştırmak demektir. Bir başarının “görev” olması, onun hiç gerçekleşmemiş gibi davranılmasını haklı kılmaz. Sapma, seçmenin kredi verme hakkını kültürel olarak küçümsemek veya daha önce imkânsız sayılan sonucu ortaya çıktığında değersizleştirmektir.

Tablo 49.1 — Beş aşama için sabit kanıt ölçütü

Aşama	Meşru araştırma sorusu	Dışlayıcı/kaçamak biçim	Gerekli kanıt
Yapamazlar	Teknik, mali ve takvimsel uygulanabilirlik nedir?	Ülkeye veya topluma özsel yetersizlik yüklemek	Fizibilite, prototip, test ve takvim
Yerli değil	Katma değer ve kritik teknoloji hangi katmanlarda üretiliyor?	Tek ithal parçayı bütün ürünü yok saymak için kullanmak	Fikrî mülkiyet, tedarik, yazılım, kritik alt sistem
Çalışmaz	Ürün gerçek koşullarda güvenli ve güvenilir mi?	Tekil arızayı evrenselleştirmek veya testi reddetmek	Bağımsız test, kullanım, teslimat, bakım verisi
Gereksiz	Toplumsal ihtiyaç ve alternatif maliyet nedir?	İhtiyaç ölçütünü yalnız teknik iddia çökünce gündeme getirmek	Talep, maliyet-fayda, çevre ve dağılım analizi

Aşama	Meşru araştırma sorusu	Dışlayıcı/kaçamak biçim	Gerekli kanıt
Göreviydi	Kamu görevi hangi kalite ve maliyetle yerine getirildi?	Başarıyı sıfırlamak; seçmenin kredi verme hakkını küçümsemek	Hedef-gerçekleşme, karşılaştırma, süreklilik ve kamu değeri

49.3. "Hareketli Kale Direği" Nasıl Kanıtlanır?

Siyasal tartışmada ölçütün değişmesi her zaman kötü niyet değildir. Yeni bilgi, eski soruyu gerçekten geçersiz kılabilir. Proje henüz fikir aşamasındayken fizibilite konuşulur; prototip ortaya çıktığında seri üretim, seri üretim başladığında güvenlik ve maliyet, yaygın kullanıma geçildiğinde bakım ve sürdürülebilirlik doğal olarak gündeme gelir. Araştırma, bu olağan aşama değişimini "kulp takma" diye damgalamaz.

Hareketli ölçüt tespiti için dört unsur birlikte aranır. Birincisi özne sürekliliğidir: Aynı kişi, kurum veya açıkça tanımlanmış yayın çevresi izlenmelidir. İkincisi önerme sürekliliğidir: İlk iddia tam olarak kaydedilmeli; "takvim gerçekçi değil" sözü "asla yapamazlar" şeklinde ağırlaştırılmamalıdır. Üçüncüsü yanlışlanma anıdır: Prototip, teslimat, bağımsız test veya kullanım verisi ilk iddianın hangi bölümünü geçersiz kılmıştır? Dördüncüsü geri çekilme davranışıdır: Aktör önceki hükmünü düzeltmiş mi, yoksa hiç söylememiş gibi yeni bir red gerekçesine mi geçmiştir?

Bu şartlar olmadan beşli dizi yalnız iktidar propagandasının kullanışlı bir kalıbı hâline gelir. Nitekim 12 Aralık 2022 tarihli bir TBMM konuşmasında Togg eleştirileri "Yapamazsınız, hani fabrika nerede? Yerli değil, satamazsınız" sözleriyle tek hat üzerinde sunulmuştur.[607] Bu ifade, iktidarın muhalefeti nasıl çerçevelediğini gösteren birincil kayıttır; fakat zincirdeki bütün sözlerin aynı kişiye ait olduğunu veya her eleştirinin haksız olduğunu tek başına kanıtlamaz. Bilimsel çalışma, siyasî özetin arkasındaki özgün kayıtları ayrı ayrı bulmak zorundadır.

Politikacılar üzerinde yapılan deneysel araştırmalar, güçlü ön tutumların performans bilgisinin yorumunu etkileyebildiğini göstermektedir.[608] Hatta daha fazla kanıt sunulması, her durumda önyargıyı azaltmayabilir; kişi yeni malzemeyi mevcut taraflı anlatısını daha ayrıntılı savunmak için kullanabilir.[609] Bu sebeple çözüm, yalnız daha çok veri değil; önceden ilan edilmiş ölçüt, karşılaştırılabilir gösterge ve gerektiğinde açık düzeltme kültürüdür.

---

[607] Türkiye Büyük Millet Meclisi, 12 Aralık 2022 tarihli Genel Kurul tutanağı. Bir iktidar milletvekili Togg tartışmalarını "Yapamazsınız, hani fabrika nerede? Yerli değil, satamazsınız" dizisiyle özetlemiştir. Bu kayıt, beş aşamalı modelin nesnel kanıtı değil, iktidar cephesindeki siyasî çerçevelemenin birincil kaydıdır. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/27/6/16/affc0979-8281-4ae7-aa31-2673a9cfcb6b.html

[608] Martin Bækgaard, Julian Christensen, Casper M. Dahlmann, Asbjørn Mathiasen ve Niels B. G. Petersen, "The Role of Evidence in Politics: Motivated Reasoning and Persuasion among Politicians," British Journal of Political Science 49, no. 3 (2019): 1117–1140. https://doi.org/10.1017/S0007123417000084

[609] Julian Christensen ve Donald P. Moynihan, "Motivated Reasoning and Policy Information: Politicians Are More Resistant to Debiasing Interventions than the General Public," Behavioural Public Policy 7, no. 1 (2023): 144–170. Çalışma, gerekçelendirme talebinin her durumda taraflı değerlendirmeyi azaltmadığını göstermektedir. https://doi.org/10.1017/bpp.2020.50

49.4. Altı Ayrı Hüküm: Varlık, Yerlilik, Performans, İhtiyaç, Maliyet ve Yönetişim

Türkiye'de büyük proje tartışmalarının temel hatası, altı ayrı hükmün tek "başarılı/başarısız" kararına sıkıştırılmasıdır. Bir ürün fiziksel olarak var olabilir fakat kritik teknolojide dışa bağımlı kalabilir. Yüksek yerli katkıya sahip olabilir fakat pahalı veya ticari açıdan zayıf olabilir. Yoğun kullanılabilir fakat sözleşme modeli kamu için gereksiz mali risk üretebilir. Teknik olarak iyi çalışabilir fakat yanlış yerde, yanlış ölçekle veya çevresel maliyeti yüksek biçimde yapılmış olabilir.

Bu ayrım, hem inkârcı muhalefeti hem de korumacı iktidar dilini sınırlar. Muhalefet, maliyeti eleştirmek için ürünün varlığını reddetmek zorunda değildir. İktidar da ürünün varlığını göstermekle maliyet, şeffaflık ve öncelik sorularını cevaplamış olmaz. OECD'nin altyapı yönetişimi tavsiyesi, projelerin yalnız inşa anıyla değil; ihtiyaç belirleme, tedarik, risk paylaşımı, işletme, bakım, çevresel ve toplumsal etki dâhil bütün yaşam döngüsüyle değerlendirilmesini ister.[610]

Tablo 49.2 — Kamu projelerinde birbirine karıştırılmaması gereken hükümler

Hüküm alanı	Temel soru	Olumlu kanıt	Cevaplamadığı soru
Varlık/gerçekleşme	Ürün veya tesis gerçekten ortaya çıktı mı?	Fiziksel tesis, teslimat, üretim ve hizmet kaydı	Yerli katkı, kalite ve maliyet
Yerlilik/egemenlik	Kritik bilgi ve katma değer nerede üretiliyor?	Fikrî mülkiyet, yazılım, yerli tedarik, bakım yetkisi	Ticari başarı ve toplumsal ihtiyaç
Performans	Gerçek kullanımda güvenli ve işlevli mi?	Bağımsız test, operasyon, arıza ve bakım verisi	Finansman modelinin adaleti
İhtiyaç/öncelik	Hangi kamusal sorunu çözüyor?	Talep, erişim, stratejik gereklilik	En düşük maliyetli seçenek olduğu
Maliyet/kamu değeri	Toplam yaşam döngüsü maliyeti nedir?	Karşılaştırmalı maliyet-fayda ve risk analizi	Teknik kapasitenin hiç oluşmadığı
Yönetişim	Karar ve sözleşme şeffaf, denetlenebilir mi?	İhale, sözleşme, Sayıştay ve parlamento denetimi	Projenin teknik olarak başarısız olduğu

[610] OECD, Recommendation of the Council on the Governance of Infrastructure, OECD/LEGAL/0460, 17 Temmuz 2020. Tavsiye, altyapının bütün yaşam döngüsünde ihtiyaç, maliyet, risk, şeffaflık, katılım ve performansın birlikte değerlendirilmesini öngörür. https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0460

49.5. Togg Ön Koridoru: Hayal, Montaj, Üretim ve Sonraki Meşru Sorular

Togg, beşli modelin en görünür vakasıdır. Burada amaç nihai hüküm vermek değil, söylem hareketinin nasıl kodlanacağını göstermektir. 11 Aralık 2020'de TBMM bütçe görüşmelerinde HDP Adana Milletvekili Kemal Peköz, yerli otomobilin uzun süre "hayal" olarak kalacağını ve "montaj otomobil" olmanın ötesine geçemeyeceğini ileri sürdü.[611] Bu söz iki ayrı test edilebilir iddia içeriyordu: seri üretime geçilemeyeceği ve üretim gerçekleşse bile yerli teknolojik değer üretilemeyeceği.

Sonraki kayıtlar ilk iddianın en azından mutlak biçimini geçersiz kıldı. Togg'un kurumsal zaman çizelgesine göre 2023 sonuna kadar 19.583 araç satışı gerçekleşti; 2025 içinde kümülatif satış on binler seviyesine ulaştı.[612] TBMM Sanayi Komisyonunun 2023 teknik incelemesi, Gemlik kampüsünün üretim ve batarya altyapısını yerinde kayda geçirdi.[613] 2025 Euro NCAP testinde T10X'in beş yıldız alması, "çalışmaz" şeklindeki genel bir hükmü desteklemez; fakat güvenlik dışındaki bütün performans, satış sonrası hizmet ve ticari sürdürülebilirlik sorularını da kapatmaz.[614]

İkinci iddia, "yerli" kelimesinin tanımına bağlıdır. Togg'un fikrî mülkiyet, tasarım, yazılım ve ekosistem iddiası ile yabancı tedarik, batarya ortaklığı ve küresel bileşen kullanımı aynı anda kaydedilmelidir.[615] Mobilite yol haritasının otomobili yalnız kaporta ve montajdan ibaret görmeyip batarya, yazılım, şarj ve tedarik zinciriyle birlikte ele alması bu nedenle önemlidir.[616] Araştırmanın görevi "yüzde yüz yerli" sloganını tekrarlamak veya tek ithal parça üzerinden "sahte" hükmü kurmak değil; katman bazında teknolojik egemenliği ölçmektir.[617]

Togg vakası aynı zamanda söylemin düzeltilebileceğini gösteren karşı örnekler üretmiştir. 2026 yılı bütçe görüşmelerinde (Aralık 2025) muhalefetteki Yeni Yol Partisi milletvekili Ertuğrul Kaya, satışların 75 bini aşmasını ve Avrupa pazarına çıkışı önemli

---

[611] Türkiye Büyük Millet Meclisi, 11 Aralık 2020 tarihli bütçe görüşmeleri. HDP Adana Milletvekili Kemal Peköz, yerli otomobilin "uzunca bir süre hayal" ve "montaj otomobil" olarak kalacağını ileri sürmüştür. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=bff14f13-95d1-41dc-be82-df16a96c849f

[612] Togg, "Kilometre Taşları." Kurumun yayımladığı zaman çizelgesine göre 2023 sonuna kadar 19.583 araç satılmış, Şubat 2025'te yollardaki T10X sayısı 50 bini aşmış ve Mayıs 2025'te kümülatif satış 60.001'e ulaşmıştır. Şirket verileri bağımsız denetim yerine geçmez; fakat üretimin varlığını gösteren birincil kurumsal kayıttır. https://www.togg.com.tr/about

[613] Türkiye Büyük Millet Meclisi Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonu, Togg Teknoloji Kampüsü teknik incelemesi, 5 Eylül 2023. Kampüsün yıllık 175 bin araçlık tasarım kapasitesi ve 2032 sonuna kadar 1 milyon üretim hedefi kaydedilmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=4b619a1f-b412-43e7-82dd-018a64eca029

[614] Euro NCAP, "Togg T10X – 2025 Safety Results," 8 Eylül 2025. T10X beş yıldız almıştır. Bu sonuç aracın bütün ticari ve teknolojik iddialarını değil, belirlenmiş güvenlik testlerindeki performansını doğrular. https://www.euroncap.com/assessments/togg/t10x/1170/

[615] Togg, şirket tanıtımı ve CEO mesajı. Togg, fikrî mülkiyetin şirkete/Türkiye'ye ait olması, tasarım ve ürün geliştirmenin Türkiye'de yürütülmesi ile batarya alanındaki ortaklık modelini kendi "yerlilik" anlatısının temel unsurları olarak sunmaktadır. https://www.togg.com.tr/about

[616] T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Mobilite Araç ve Teknolojileri Yol Haritası. Belge, elektrikli araç, batarya, şarj altyapısı, yazılım ve tedarik zincirini tek bir sanayi ekosistemi olarak ele almaktadır. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/MobiliteAracveTeknolojileriYolHaritasi.pdf

[617] Türkiye Büyük Millet Meclisi, Togg Teknoloji Kampüsü incelemesi, 5 Eylül 2023. Batarya modül/paket üretimi ve hedeflenen hücre kapasitesi, yerliliğin tek parçalı değil katmanlı bir teknoloji meselesi olduğunu göstermektedir. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=4b619a1f-b412-43e7-82dd-018a64eca029

başarı olarak nitelemiş; mühendis ve emekçilere teşekkür etmiştir.[618] Bu kayıt, bütün muhalefetin başarıyı reddettiği tezini çürütür. Aynı konuşma bağlamında sanayi politikası ve sektör sorunlarının eleştirilmesi ise kabul ile denetimin birbirini dışlamadığını gösterir.

Tablo 49.3 — Togg için ön değerlendirme matrisi

İddia	Doğrulama ölçütü	Kamuya açık durum	Bölüm 49 hükmü
“Üretilemez”	Seri üretim ve teslimat	On binlerce araç üretim/satış kaydı vardır	Mutlak imkânsızlık iddiası yanlışlanmıştır
“Fabrika yok”	Fiziksel tesis ve üretim hattı	Gemlik kampüsü ve TBMM teknik incelemesi vardır	Fiziksel yokluk iddiası sürdürülemez
“Yerli değil”	Katmanlı yerli katkı ve kritik teknoloji	Yerli tasarım/yazılım iddiası ile küresel tedarik birlikte mevcuttur	İkili slogan yerine bileşen analizi gerekir
“Çalışmaz”	Bağımsız test, kullanım ve bakım	Euro NCAP güvenlik sonucu ve yaygın kullanım vardır	Genel işlevsizlik iddiası kanıtsızdır; kalite izleme sürmelidir
“Gereksiz/pahalı”	Sanayi politikası, erişilebilirlik ve alternatif maliyet	Normatif ve ekonomik tartışma devam etmektedir	Üretim gerçeğini inkâr etmeden tartışılmalıdır

49.6. Savunma Sanayii: Prototip ile Stratejik Özerklik Arasındaki Uzun Mesafe

Savunma projeleri, beşli modelin en kolay suistimal edildiği alandır. İktidarın bir prototipi nihai harekât kabiliyeti gibi sunması ne kadar yanlışsa, prototip ve test birikimini “maket” veya “hiçbir şey” olarak değersizleştirmek de o kadar yanlıştır. Savunma sistemlerinde teknoloji gösterimi, ilk uçuş, kalifikasyon, seri üretim, envantere giriş, mühimmat entegrasyonu, bakım-idame ve savaş ortamında performans birbirinden ayrı eşiklerdir.

Savunma Sanayii Başkanlığının 2024 faaliyet raporu, KAAN’ın ilk uçuşlarını, KIZILELMA üretim prototipini ve farklı platformlardaki test/teslimat aşamalarını kurumsal kayıt altına almaktadır.[619] Bu kayıtlar “Türkiye böyle bir platform geliştiremez” şeklindeki mutlak hükmü zayıflatır. Fakat KAAN’ın yabancı motorla test uçuşu yapması,

[618] Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millî Savunma ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarının 2026 yılı bütçe görüşmeleri, 11 Aralık 2025. Yeni Yol Partisi Gaziantep Milletvekili Ertuğrul Kaya, Togg’un 75 bini aşan satışını ve Avrupa pazarına çıkışını önemli başarı olarak nitelemiştir. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=72a2f6bf-d851-425e-8431-019b0c9d037a

[619] Savunma Sanayii Başkanlığı, 2024 Yılı Faaliyet Raporu. Raporda KAAN’ın ilk uçuşları, KIZILELMA üretim prototipinin uçuşu ve diğer teslimat/test aşamaları kaydedilmektedir. https://www.ssb.gov.tr/storage/img/2024-yili-faaliyet-raporu.pdf

millî motor takvimi, seri üretim maliyeti ve operasyonel olgunluk sorularını ortadan kaldırmaz. "Uçtu" ile "tam stratejik bağımsızlık sağlandı" arasında uzun ve denetlenmesi gereken bir yol vardır.

CHP Genel Başkan Yardımcısı Yankı Bağcıoğlu'nun 30 Eylül 2025 açıklaması bu ayrımı kuran güçlü bir karşı vakadır. Açıklama, savunma sanayiini ortak millî değer ve başarıya ulaşan projeleri ortak gurur olarak tanımlarken Altay, TF-2000 ve KAAN motorundaki gecikmelerin gündeme getirilmesini vatanseverliğin gereği saymaktadır.[620] Böyle bir tutum, başarıyı kabul etmenin partiye biat anlamına gelmediğini; eleştirinin de kapasite inkârına dönüşmek zorunda olmadığını gösterir.

Savunma alanındaki "yerli değil" tartışması özellikle dikkat ister. Yerli yazılım ve görev bilgisayarı bulunan bir platformun motoru veya bazı sensörleri yabancı olabilir. Bu durumda iki propaganda cümlesi de eksiktir: "Tamamen yerli ve bağımsızız" ifadesi kritik bağımlılığı gizleyebilir; "motor yabancıysa hiçbir şey yerli değildir" ifadesi ise tasarım, entegrasyon, aviyonik, mühimmat ve üretim bilgisini siler. Doğru değerlendirme, alt sistem matrisi ve ihracat kısıtı analiziyle yapılmalıdır.

49.7. Enerji: Keşfin Gerçekliği ile Bağımsızlık Söylemini Ayırmak

Karadeniz doğal gazı tartışması, "var mı yok mu?" ikiliğine sıkıştırıldığında kamuoyu iki yanlış arasında kalır. Sakarya Gaz Sahası'nda üretimin başladığını ve 2025'te ilk fazın günlük 9,5 milyon metreküp düzeyine ulaştığını Bakanlık kayıtları göstermektedir.[621] Bu nedenle "hiç gaz yok", "tamamı seçim dekoru" veya fiziksel üretimi bütünüyle reddeden iddialar kamuya açık üretim zinciriyle bağdaşmaz.

Fakat üretimin gerçek olması, enerji ithalat bağımlılığının sona erdiğini göstermez. Bakanlığın kendi faaliyet raporu dahi üretimi kademeli artırma ve ithalatı azaltma hedefinden söz eder.[622] Burada doğru cümle şudur: Yerli gaz, hane tüketiminin anlamlı bir bölümünü karşılayan ve dışa bağımlılığı azaltan gerçek bir kapasitedir; Türkiye'nin toplam gaz talebini tek başına karşılayan tam bağımsızlık düzeyi değildir. Muhalefetin rezerv hesabı, maliyet, üretim takvimi ve fiyat etkisini sorgulaması meşrudur; üretimin varlığını reddetmesi değildir. İktidarın da keşfi bütün enerji sorunlarını çözmüş gibi sunması aynı ölçüde yanıltıcıdır.

Enerji projelerinde açıklama zamanı ile fiziksel gerçeklik de ayrılmalıdır. Bir keşfin seçim döneminde duyurulması siyasî iletişim stratejisi olabilir; bu durum keşfin otomatik olarak sahte olduğunu göstermez. Tersine, gerçek bir keşif de abartılı rezerv değeri, erken takvim veya fiyat vaadiyle propaganda konusu yapılabilir. Araştırma, jeolojik veri, bağımsız teknik teyit, kuyu akışı ve şebekeye verilen gaz miktarını iletişim takviminden ayrı inceler.

---

[620] Cumhuriyet Halk Partisi, Yankı Bağcıoğlu, "Savunma Sanayi Siyaset Dışıdır, Ortak Değerimizdir," 30 Eylül 2025. Açıklama başarıları ortak gurur sayarken KAAN motoru, Altay ve TF-2000 gecikmelerinin eleştirilebileceğini savunmaktadır. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-savunma-sanayi-siyaset-disidir-ortak-degerimizdir

[621] T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Sakarya Gaz Sahası'nda İlk Faz Tamamlandı," 21 Nisan 2025. Bakanlık günlük üretimin 9,5 milyon metreküpe ulaştığını ve yaklaşık 4 milyon hanenin ihtiyacına denk geldiğini açıklamıştır. https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21483

[622] T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2024 Faaliyet Raporu. Raporda Sakarya Gaz Sahası üretiminin artırılması hedefi yanında Türkiye'nin enerji ithalatını azaltma amacı da belirtilmektedir. Bu çerçeve, keşfin gerçek olması ile dışa bağımlılığın tümüyle bitmesi arasında ayrım yapılmasını gerektirir. https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/SGB/tr/Faaliyet_Raporlari/2024/ETKB2024_FR.pdf

Tablo 49.4 — Enerji söyleminde iki yönlü abartı

Söylem	Doğru parça	Yanlış sıçrama	Dengeli hüküm
“Gaz yok”	Duyuruların siyasal iletişim değeri vardır	Üretim kaydını bütünüyle inkâr etmek	Keşif ve üretim fiziksel verilerle doğrulanır
“Enerjide bağımsız olduk”	Yerli üretim ithalatı azaltır	Kısmi üretimi toplam bağımsızlık saymak	Pay, maliyet ve süreklilik ölçülür
“Seçim gazı”	Duyuru zamanı sorgulanabilir	Zamanlamadan jeolojik sahtekârlık sonucu çıkarmak	İletişim ve rezerv kanıtı ayrı incelenir
“Eleştiren ülkeye düşman”	Yanlış bilgi kapasiteye zarar verebilir	Maliyet ve takvim eleştirisini düşmanlık saymak	Teknik denetim millî kapasitenin parçasıdır

49.8. Havalimanı, Köprü ve Şehir Hastanesi: “Çalışıyor” Maliyet Sorularını Bitirmez

Büyük altyapı projelerinde iktidar ile muhalefet çoğu zaman farklı sorulara cevap vererek tartışır. İktidar yolcu, araç, hasta veya yatak sayısını gösterir; muhalefet sözleşme, garanti, kira, yer seçimi ve alternatif maliyeti gündeme getirir. Her iki veri de doğru olabilir. İstanbul Havalimanı’nın yoğun trafik üretmesi, tesisin çalışmadığı iddiasını çürütür; DHMİ’nin faaliyet ve trafik kayıtları bu işlevi ölçmeye imkân verir.[623] Fakat trafik yüksekliği, ihale koşullarının, kira takviminin, çevresel maliyetin ve toplam kamu değerinin en iyi seçenek olduğunu tek başına ispatlamaz.

Aynı ayrım Yap-İşlet-Devret yolları için geçerlidir. Köprünün kullanılması ve seyahat süresini azaltması, garanti modelindeki kur, talep ve bütçe risklerini tartışma dışı bırakmaz. Sayıştay’ın Karayolları Genel Müdürlüğü raporları garanti ödemelerini ve izleme konularını denetim alanına almaktadır.[624] Bu nedenle “köprü var ve çalışıyor” cümlesi fiziksel başarı hükmüdür; “kamu için en ekonomik sözleşme kurulmuştur” cümlesi ayrıca kanıtlanmalıdır.

Şehir hastanelerinde de yüksek kapasite, ileri cihaz ve bütünleşik hizmet potansiyeli ile kira/hizmet ödemeleri, ulaşılabilirlik, personel planlaması ve kapatılan eski hastanelerin etkisi ayrı değerlendirilmelidir. Sayıştay’ın Sağlık Bakanlığı denetimi, miktara bağlı hizmet garantileri ve yükümlülüklerin izlenmesini açık bir kamu maliyesi meselesi olarak kaydeder.[625] Strateji ve Bütçe Başkanlığının KÖİ raporu da paranın

[623] Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, 2025 Faaliyet Raporu. Rapor, havalimanı trafik ve kapasite verilerini içermektedir. Kullanım verisi, projenin işlediğini gösterir; finansman ve sözleşme modelinin optimal olduğunu tek başına kanıtlamaz. https://dhmi.gov.tr/Lists/FaaliyetRaporlari/Attachments/27/Faaliyet-Raporu-2025-web-050526.pdf

[624] Sayıştay Başkanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü 2024 Yılı Düzenlilik Denetim Raporu. Raporda Yap-İşlet-Devret projelerine ilişkin garanti ödemeleri ve muhasebe/izleme konuları bulunmaktadır. https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/wPoAqq5oey-karayollari-genel-mudurlugu

[625] Sayıştay Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı 2024 Yılı Düzenlilik Denetim Raporu. Raporda kamu-özel işbirliği modeliyle işletilen şehir hastanelerinde miktara bağlı hizmet garantileri ve yükümlülüklerin izlenmesine ilişkin bulgular yer almaktadır.

karşılığı (value for money), risk paylaşımı, şeffaflık ve sözleşme yönetimini temel kriterler arasında sayar.[626]

Böylece iki propaganda kolaycılığı reddedilir. Birinci kolaycılık, "tesis kullanılıyor, demek ki bütün eleştiriler yalandı" sonucudur. İkinci kolaycılık, "sözleşme maliyeti tartışmalı, demek ki tesis hiçbir işe yaramıyor" sonucudur. Kamu yararı, hizmet çıktısı ile finansal ve yönetsel maliyetin birlikte ölçülmesini gerektirir. OECD'nin kanıta dayalı altyapı yaklaşımı, bütün yaşam döngüsünde düzenli veri toplamayı tam da bu nedenle vurgular.[627]

49.9. "Göreviydi" Cümlesi: Doğru Bir İlke, Yanlış Bir Sıfırlama

Demokratik devlette yol, hastane, enerji, savunma ve teknoloji üretmek yöneticilerin görevidir. Kamu parasıyla yapılan işi liderin kişisel lütfu gibi sunmak yurttaşlık ilişkisini bozar. Bu nedenle "göreviydi" itirazının haklı bir çekirdeği vardır: Vatandaş hizmet karşılığında minnet borçlanmaz; yönetici yetki ve kaynak kullanımının hesabını vermek zorundadır.

Ancak bu doğru ilke, performans bilgisini sıfırlamak için kullanıldığında başka bir sapma üretir. Her hükûmet aynı görevi aynı hız, maliyet, kalite ve stratejik sonuçla yerine getirmez. Seçmen geçmiş hedeflerle gerçekleşmeyi, diğer ülkelerle performansı, alternatif programları ve kamu hizmetinin dağılımını karşılaştırarak kredi veya ceza verebilir. "Görev" kelimesi, ölçümün yerine geçmez.

Başarı kredisinin kime ait olduğu da tek isimle cevaplanamaz. Büyük projeler çoğu zaman önceki hükûmetlerin mevzuatı, kamu kurumlarının hafızası, üniversitelerin yetiştirdiği insan kaynağı, özel sektör yatırımı, işçi ve mühendis emeği, vergi mükelleflerinin bütçesi ve görevdeki siyasî iradenin önceliklendirmesiyle oluşur. İktidarın bütün krediyi lidere toplaması tarihsel sürekliliği siler; muhalefetin siyasî karar ve kaynak tahsisi payını hiç tanımaması da aynı ölçüde eksiktir.

Tablo 49.5 — Başarı kredisinin çoğul dağılımı

Aktör	Muhtemel katkı	Araştırmada kaçınılacak aşırılık
Siyasî yürütme	Öncelik, bütçe, mevzuat ve diplomatik karar	Bütün başarıyı tek lidere mal etmek
Kamu kurumu	Kurumsal hafıza, ihale, düzenleme, teknik denetim	Kurumu parti teşkilatı gibi göstermek

https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/9XQWOdRQpN-saglik-bakanligi

[626] T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarında Etkin Yönetim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2020. Rapor; değer-for-money, risk paylaşımı, sözleşme yönetimi, şeffaflık ve kurumsal kapasitenin KÖİ değerlendirmesinin ayrılmaz parçaları olduğunu vurgular. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KamuOzelIsbirligiUygulamalarindaEtkinYonetimOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf

[627] OECD, "Evidence-informed infrastructure decision making," Government at a Glance 2025. Kurum, altyapının tüm yaşam döngüsünde sistematik veri toplanmasını ve kararların bu verilerle izlenmesini önermektedir. https://www.oecd.org/en/publications/2025/06/government-at-a-glance-2025_70e14c6c/full-report/evidence-informed-infrastructure-decision-making_ac3e2c57.html

Aktör	Muhtemel katkı	Araştırmada kaçınılacak aşırılık
Mühendis/işçi	Tasarım, üretim, test, işletme ve bakım	Emeği siyasî anlatıda görünmez kılmak
Özel sektör	Sermaye, girişim, tedarik ve pazarlama	Kamu teşviki ve riskini saklamak
Önceki yönetimler	Başlangıç yatırımı, mevzuat ve insan kaynağı	Sürekliliği yok saymak veya mevcut kararı silmek
Vergi mükellefi/yurttaş	Finansman, talep, kullanım ve demokratik yetki	Hizmeti lütuf gibi sunmak

49.10. İktidarın Başarıyı Parti Mülkiyetine Çevirmesi

Kapasite inkârını besleyen etkenlerden biri, iktidarın projeleri ortak kamu varlığı olmaktan çıkarıp parti kimliğinin kanıtına dönüştürmesidir. Açılış törenlerinin seçim kampanyasıyla birleşmesi, kurum logosunun lider imgesi karşısında silikleşmesi, mühendislik başarısının “bize oy vermezsen proje durur” mesajına bağlanması ve eleştirenlerin millî aidiyetinin sorgulanması, muhalif seçmende projeye karşı savunmacı tepki üretir.

Bu tepkinin sosyolojik olarak anlaşılabilir olması, epistemik olarak doğru olduğu anlamına gelmez. Bir proje iktidar tarafından aşırı siyasallaştırılmışsa, demokratik cevap fiziksel gerçeği reddetmek değil; projeyi partiden geri alıp kamuya mal etmektir. “Bu ülkenin mühendislerinin başarısıdır; aynı zamanda maliyet ve sözleşme hesabı sorulacaktır” cümlesi, hem kapasiteyi korur hem iktidar mülkiyetini sınırlar.

İktidarın da başarıyı korumak adına denetimi düşmanlıkla özdeşleştirmemesi gerekir. Savunma projesindeki gecikmeyi, hastane sözleşmesindeki yükümlülüğü veya aracın teknik sorununu açıklayan uzman; kapasiteye zarar veren kişi değil, kapasitenin sürdürülebilirliğine katkı sağlayan aktör olabilir. Kusurun saklanması kısa vadede propaganda üstünlüğü, uzun vadede kurumsal öğrenme kaybı üretir.

49.11. Millî Gurur Zorunlu Alkış Değildir

Bir ülkenin teknolojik ve kurumsal başarısından memnuniyet duymak meşrudur; fakat devlet yurttaştan aynı duygusal tepkiyi talep edemez. Demokratik vatandaş, Togg’u satın almak zorunda değildir; bir havalimanı veya savunma projesini sembolik olarak sevmeyebilir; kaynakların başka önceliklere ayrılmasını savunabilir. Millî gururun hukukî sadakat testine dönüşmesi, projenin toplumsal meşruiyetini güçlendirmez, daraltır.

Öte yandan “iktidar kullanıyor diye gurur duymam” tutumu, kanıt değerlendirmesini etkilediğinde sorun başlar. Yurttaşın duygusu serbesttir; doğrulanabilir olgu değildir. Bir araç üretilmişse üretilmiştir, bir uçak uçmuşsa uçmuştur, bir gaz sahası şebekeye üretim veriyorsa vermiştir. Bu olayların siyasî anlamı tartışılabilir; maddî varlığı kimlik tercihiyle değişmez.

Tutarlı çoğulculuk iki hakkı birlikte korur: başarıyı ortak değer olarak görme hakkı ve başarı anlatısını eleştirme hakkı. Zorunlu alkış kadar zorunlu küçümseme de demokratik kamusal alanı yoksullaştırır.

49.12. Karşı Vakalar: Kabul ile Denetimin Birlikte Kurulması

Ana tezin en önemli kontrolü, muhalif aktörlerin kamu başarısını açıkça kabul edip aynı anda yönetsel eleştiri yapabildiği vakalardır. 2026 yılı bütçe görüşmelerinde (Aralık 2025) Togg'un satış ve Avrupa açılımını başarı sayan muhalefet konuşması buna örnektir. Aynı oturumda farklı muhalefet temsilcileri savunma bütçesini, teknoloji yatırımlarını veya enerji üretimini desteklerken gecikme, yerlilik, verimlilik ve sanayi politikası sorunlarını da gündeme getirmiştir.[628]

Yeni Yol Partisi Grup Başkanı Bülent Kaya'nın GAP enerji yatırımlarının yüksek gerçekleşme oranını ve sağladığı geliri kabul edip sulama yatırımlarındaki gecikmeyi sorgulaması da proje bazlı değerlendirme örneğidir.[629] Bu yöntem, "iktidar yaptıysa tamamı kötü" veya "bir kısmı iyiyse tamamı iyi" ikiliğini reddeder. Aynı siyasî dönemde bir proje başarılı, diğeri gecikmiş; aynı projenin teknik çıktısı güçlü, finansman modeli sorunlu olabilir.

Savunma sanayiini ortak değer sayarken motor ve takvim sorunlarını eleştiren CHP açıklaması da benzer biçimde bütün muhalefeti kapasite inkârcısı saymayı engeller. Karşı vakalar kitabın ana tezini zayıflatmaz; onu doğru sınıra çeker. İncelenen olgu muhalefet olmak değil, kanıt karşısında ölçüt değiştiren ve ülkenin kapasitesini sırf siyasî aidiyet sebebiyle küçülten söylemdir.

Tablo 49.6 — Karşı vaka ölçütleri

Karşı vaka göstergesi	Örnek davranış	Ana teze etkisi
Somut başarıyı kabul	Üretim, satış, test veya hizmet verisini açıkça teslim etmek	Toplu muhalefet hükmünü engeller
Ayrı eleştiri kurmak	Maliyet, gecikme veya yerlilik sorununu farklı cümlede tartışmak	Kabul ile denetimin uyumunu gösterir
Emeği partiden ayırmak	Mühendis, işçi, kurum ve vergi mükellefini görünür kılmak	Başarıyı kamusallaştırır
Önceki hükmü düzeltmek	Yanlış tahmini açıkça geri çekmek	Hareketli ölçüt suçlamasını düşürür

[628] Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2026 yılı bütçe görüşmeleri, 11 Aralık 2025. Aynı oturumda muhalefet milletvekilleri savunma ve teknoloji yatırımlarını desteklerken proje gecikmelerini, yerlilik oranını, verimliliği ve sanayi politikası eksiklerini de eleştirmiştir. Bu tutum, kabul ile denetimin birlikte mümkün olduğunu gösterir. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=72a2f6bf-d851-425e-8431-019b0c9d037a

[629] Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2026 yılı bütçe görüşmeleri. Yeni Yol Partili Bülent Kaya'nın enerji yatırımlarını takdir ederken GAP sulama yatırımlarındaki gecikmeyi eleştirmesi, proje bazlı ve ayrıştırılmış değerlendirmeye örnektir. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=72a2f6bf-d851-425e-8431-019b0c9d037a

Karşı vaka göstergesi	Örnek davranış	Ana teze etkisi
Aynı standardı rakibe uygulamak	Benzer yabancı projede de aynı yerlilik/maliyet eşiğini kullanmak	Partizan asimetriyi azaltır

49.13. Asimetrik Standart Testi

Bir eleştirinin kapasite inkârına dönüşüp dönüşmediğini anlamanın güçlü yollarından biri, aynı ölçütün benzer yabancı veya yerel projelere uygulanıp uygulanmadığını sormaktır. Yabancı otomobil markasında küresel tedarik zinciri normal kabul edilirken Togg'da tek ithal bileşen "yerli değil" hükmüne yol açıyorsa asimetri vardır. Türkiye'deki ilk uçuşu "motor yabancı" diye sıfırlayan kişi, başka ülkelerin prototip programlarını gelişme aşaması olarak övüyorsa aynı sorun ortaya çıkar.

Asimetri ters yönde de çalışır. İktidar destekçisi, yabancı ülkenin altyapı sözleşmesinde şeffaflık ve maliyet hesabı isterken Türkiye'de aynı soruları "yatırım düşmanlığı" sayıyorsa; başka iktidarın gecikmesini başarısızlık, kendi iktidarının gecikmesini yalnız dış engel olarak açıklıyorsa taraflı ölçüt kullanmaktadır. Araştırma, kimlikten önce ölçütü kaydeder.

Eşleştirilmiş testte ürün sınıfı, proje aşaması, ekonomik ölçek, tedarik bağımlılığı ve güvenlik koşulu benzer olmalıdır. Bir otomobil prototipiyle seri üretilen yabancı modeli veya ilk gaz fazıyla tam olgunlaşmış sahayı karşılaştırmak yanıltıcıdır. Adil karşılaştırma, benzer aşamadaki benzer nesneler arasında yapılır.

49.14. Vaka Kodlama Protokolü

Bir söz bu modele dâhil edilmeden önce özgün kayıt, tarih, mecra, tam bağlam ve konuşmacı doğrulanır. Ekran görüntüsü tek başına yeterli değildir. İlk iddia mümkün olduğunca kelimesi kelimesine; sonraki değişim ise ayrı tarihlerde kaydedilir. Aynı kişinin görüş değiştirmesi, yeni kanıtla gerekçelendirilmişse entelektüel tutarlılık sorunu değil, düzeltme olarak sınıflandırılır.

Her vakaya iki kod verilir. İlk kod eleştiri alanını gösterir: F uygulanabilirlik, Y yerlilik, P performans, İ ihtiyaç, M maliyet, G yönetişim, K kredi/başarı. İkinci kod davranışı gösterir: D doğrulanmış eleştiri, A araştırılabilir iddia, H hareketli ölçüt, R geri çekme/düzeltme, S siyasî slogan, E elenen kayıt, K karşı vaka. Böylece "yerli değil" ifadesi otomatik olarak inkâr vakası sayılmaz; hangi tanıma ve hangi kanıta dayandığı görülür.

Vaka kartında ayrıca iktidarın cevabı da bulunur. Cevap teknik veri, bağımsız test ve mali hesap içeriyorsa kanıt niteliğindedir. Yalnız "gurur duyun", "hainler istemiyor" veya "biz yaptık" biçimindeyse siyasî savunmadır. Muhalefetin sloganı nasıl delil değilse, iktidarın töreni de delil değildir.

Tablo 49.7 — Örnek vaka kodları

Kod	Anlam	Örnek	Dosyadaki işlem
F-H	Uygulanabilirlikte hareketli ölçüt	"Yapılamaz" yanlışlanınca "zaten gerekmezdi"ye geçiş	Zaman çizelgesi ve özne sürekliliği aranır
Y-A	Yerlilik hakkında araştırılabilir iddia	Kritik alt sistemin ithal olduğu savı	Tedarik ve fikrî mülkiyet belgesi aranır
P-D	Doğrulanmış performans eleştirisi	Bağımsız testte saptanan güvenlik/bakım sorunu	Ana metinde eleştiri olarak korunur
M-D	Doğrulanmış maliyet eleştirisi	Sayıştay bulgusu veya sözleşme yükümlülüğü	Üretim gerçeğinden ayrı değerlendirilir
K-K	Başarıyı kabul eden karşı vaka	Muhalif aktörün mühendislik başarısını teslim etmesi	Genelleme sınırlandırılır
S	Siyasî slogan	"Gurur duyun" veya "hepsi yalan"	Kanıt yerine kullanılmaz
E	Elenen kayıt	Kaynağı bulunamayan söz veya sahte görsel	Ana anlatıya alınmaz

49.15. On Beş Soruluk Değerlendirme Kartı

Bir söylem "Yapamazlar–yerli değil–çalışmaz–gereksiz–göreviydi" modeline kaydedilmeden önce aşağıdaki sorular cevaplanır:

- Sözün sahibi, tarihi, mecrası ve özgün kaydı doğrulanmış mıdır?
- İlk iddia olasılık mı, kesin imkânsızlık mı ifade etmektedir?
- Eleştiri ülkeye/topluma özsel yetersizlik mi yüklüyor, somut proje riskini mi tartışıyor?
- Projenin hangi aşaması değerlendirilmiştir: fikir, prototip, test, seri üretim, kullanım veya olgun işletme?
- İlk iddiayı yanlışlayan veya doğrulayan olay ve tarih nedir?
- Aynı aktör önceki sözünü açıkça düzeltmiş veya sınırlandırmış mıdır?
- Sonraki eleştiri doğal proje aşamasından mı doğmuştur, yoksa önceki eşik çökünce mi ortaya çıkmıştır?
- "Yerli" sözü hangi bileşen, fikrî mülkiyet, yazılım veya tedarik tanımına dayanmaktadır?
- "Çalışmaz" iddiası bağımsız test, kullanım ve arıza verisiyle desteklenmiş midir?
- "Gereksiz" iddiası talep, alternatif maliyet, çevre ve dağılım analizi içeriyor mu?

- “Göreviydi” sözü kamu hizmetinin lütuf olmadığını mı, yoksa performansın değersiz olduğunu mu anlatıyor?
- Benzer yabancı veya karşı-parti projesinde aynı ölçüt kullanılmış mıdır?
- İktidarın cevabı veri ve belge mi, sadakat ve gurur çağrısı mı içermektedir?
- Projenin başarısı kurum, emek, özel sektör, önceki yönetim ve vergi mükellefi arasında nasıl dağılmaktadır?
- Karşı vakalar ve projeyi kabul eden muhalif aktörler kaydedilmiş midir?

Kartın amacı eleştiriyi zorlaştırmak değil, eleştiri ile inkârı ayırmaktır. Gerçek bir gecikme, yüksek maliyet, kritik dış bağımlılık veya sözleşme sorunu bu model kullanılarak bastırılamaz. Tersine, önceden ilan edilmiş ölçütler sayesinde hangi eleştirinin kanıtlandığı ve hangisinin siyasî aidiyetle yer değiştirdiği daha açık görülebilir.

49.16. Sonuç: Başarıyı Kabul Etmek İktidara Teslim Olmak Değildir

“Yapamazlar–yerli değil–çalışmaz–gereksiz–göreviydi” modeli, Türkiye’de kamu başarısının kimi çevrelerde nasıl hareketli ölçütlerle küçültülebildiğini açıklayan yararlı fakat dikkatle sınırlandırılması gereken bir ideal tiptir. Modelin gerçekliği, sloganın tekrarında değil; aynı öznenin, aynı proje hakkında, yeni kanıtlar karşısında ölçüt değiştirdiğinin zaman çizelgesiyle gösterilmesinde yatar. Farklı kişilerin ayrı eleştirilerini tek bir hayalî muhalefet öznesine yüklemek bilimsel değildir.

Bölümün örnek koridorları üç ortak sonuç vermektedir. Birincisi, Togg’un seri üretimi, savunma platformlarının test ve uçuşları, Sakarya Gaz Sahası’nın üretimi ve büyük altyapının fiilî kullanımı gibi maddî kayıtlar mutlak yokluk ve imkânsızlık iddialarını sınırlar. İkincisi, bu başarılar yerlilik katmanı, seri üretim olgunluğu, dış bağımlılık, maliyet, sözleşme ve kamu yararı sorularını kapatmaz. Üçüncüsü, muhalif aktörlerin başarıyı kabul ederek eleştiri kurduğu karşı vakalar, kapasite inkârının bütün muhalefete genellenemeyeceğini gösterir.

Demokratik olgunluk, iki cümleyi aynı anda kurabilmektir: “Bu kapasite gerçektir ve ülkenin ortak birikimidir”; “Bu kapasitenin maliyeti, kalitesi, bağımlılıkları ve yönetimi denetlenmelidir.” İlk cümleyi reddetmek siyasî aidiyet uğruna toplumsal özgüveni aşındırır. İkinci cümleyi yasaklamak ise kamu başarısını parti propagandasına ve kurumsal körlüğe teslim eder.

Onuncu Kısım’ın sonraki bölümleri aynı modeli afet yönetimi, ülkenin dış itibarı ve uluslararası değerlendirmeler alanında sınar. Sıradaki bölüm, 6 Şubat depremlerinden sonra yaygınlaşan “devlet yok” söylemini gerçek kurumsal eksikliklerden ayırarak inceler.

BÖLÜM 50

"DEVLET YOK" SÖYLEMİ İLE GERÇEK KURUMSAL EKSİKLİKLERİN AYRILMASI

Toplam hüküm, yerel deneyim ve ölçülebilir kamu performansı arasında kanıt temelli ayrım

BÖLÜMÜN TEZİ

"Devlet yok" cümlesi afet anında tek anlam taşımaz. Bazen belirli bir mahallede ilk saatlerde arama-kurtarma ekibinin görülmemesini; bazen su, haberleşme, güvenlik veya sağlık hizmetinin fiilen kesilmesini; bazen yurttaşın terk edilmişlik duygusunu; bazen de hükûmeti ve bütün kamu düzenini siyaseten gayrimeşru gösteren toplam bir hükmü ifade eder. Bu anlamlar ayrılmadığında hem gerçek mağduriyetler "provokasyon" diye bastırılır hem de binlerce kamu görevlisinin ve yerel aktörün çalışması görünmez kılınır.[630]

Bu bölümün temel iddiası, devlet varlığının yalnız merkezde planın aktive edilmesi veya personelin sevk edilmesiyle kanıtlanamayacağıdır. Bir kurumun faal olması ile hizmetin belirli enkaza zamanında ulaşması farklı şeylerdir. Buna karşılık belirli güzergâhta ekip görülmemesi veya belirli hizmetin gecikmesi de devletin bütün bölgede, bütün kurumlarıyla ve bütün zaman dilimlerinde yok olduğunu göstermez. Sağlam hüküm; yer, zaman, hizmet türü, sorumlu birim, ihtiyaç büyüklüğü, fiilî erişim ve sonuçla kurulmalıdır.[631]

6 Şubat 2023 depremleri bu ayrımın en zor sınavıdır. Aynı gün meydana gelen iki büyük deprem; 11 ili, yaklaşık 110 bin kilometrekareyi ve 14 milyon kişiyi etkiledi. Böyle bir ölçekte kapasite sınırlarının zorlanması açıklanabilir; fakat öngörülebilir risklere karşı hazırlık, ilk saatlerdeki gecikme, haberleşme, ekipman, lojistik ve koordinasyon sorunları "felaket çok büyüktü" cümlesiyle denetim dışına çıkarılamaz.[632]

---

630 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2, 5 ve 26. Devletin insan haklarına saygılı hukuk devleti niteliği, kişinin ve toplumun refahı ile temel hakların önündeki engelleri kaldırma görevi ve ifade özgürlüğü bu bölümün normatif zeminini oluşturur. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

631 AFAD, Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), 2022, s. 3, 10–12. Planın amacı rol ve sorumlulukları tanımlamak; hayat kurtarmak, müdahaleyi hızlı ve planlı yürütmek, bilgi akışını ve kaynak kullanımını sağlamaktır. Planın başarısı paydaşların koordineli çalışmasına bağlanır. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf

632 OECD, The Territorial Impact of the Earthquakes in Türkiye, 2023, s. 4. Depremler 11 ili, yaklaşık 110.000 km² alanı ve 14 milyon kişiyi etkiledi; OECD çok düzeyli koordinasyon ve yerel toplulukların sürece katılımını iyileşmenin temel unsurları arasında gösterdi. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/the-territorial-impact-of-the-earthquakes-in-turkiye_3e1731ee/bb5c07e6-en.pdf

Anahtar kavramlar: *devlet varlığı, hükûmet, kamu idaresi, saha erişimi, zamanında müdahale, kapsama, koordinasyon, kapasite, yerel yönetim, sivil toplum, kurumsal eksiklik, toplamlaştırıcı söylem, hesap verebilirlik.*

50.1. “Devlet Yok” Cümlesinin Dört Ayrı Anlamı

Afet mağdurunun “devlet yok” sözü çoğu zaman siyaset bilimi tanımı değil, yardımın gelmediğini anlatan yoğun bir çığlıktır. Araştırmacı bu sözü küçümsememeli; fakat onu otomatik olarak bütün kamu kurumlarının fiilen ortadan kalktığına dair ölçülmüş sonuç da saymamalıdır. Cümlenin kanıt değeri, hangi anlamda söylendiği belirlenerek yükselir.

Tablo 50.1 — “Devlet yok” söyleminin dört anlamı

Anlam	Asıl iddia	Gerekli kanıt	Akademik karşılık
Yerel-operasyonel	Belirli yerde ekip/hizmet yoktu	Adres, saat, hizmet, tanık, kayıt	Yerel erişim boşluğu
Kurumsal	Sorumlu birim görevini yerine getirmedi	Plan, görev, sevk, varış ve sonuç kaydı	Kapasite/ koordinasyon eksikliği
Duygusal-ahlakî	Yurttaş kendini terk edilmiş hissetti	Tanıklık, ihtiyaç ve bekleme süresi	Meşru deneyim; nicel genelleme değil
Siyasî-toplam	Bütün devlet ve kurumlar yoktu/ işlevsizdi	Bölge ve kurumların tamamını kapsayan veri	Çok yüksek ispat eşiği; çoğu kez slogan

50.2. Devlet, Hükûmet, İdare ve Saha Birimi Aynı Şey Değildir

Hükûmet siyasal karar ve yürütme sorumluluğunu; devlet anayasal kurumlar bütününü; kamu idaresi bakanlık, başkanlık, valilik, belediye ve bağlı birimleri; saha ekibi ise belirli görev ve kaynakla olay yerine gönderilen operasyon unsurunu ifade eder. Hükûmetin ağır biçimde eleştirilmesi devletin varlık hakkına saldırı değildir. Bir saha biriminin gecikmesi de bütün anayasal düzenin yokluğu anlamına gelmez.

Afet yönetiminde sorumluluk dağıtılmıştır. TAMP; AFAD’ın koordinasyon görevini, ana ve destek çözüm ortaklarını, valilikleri, belediyeleri, güvenlik birimlerini, özel sektörü, sivil toplumu ve gerçek kişileri aynı müdahale mimarisinin farklı unsurları olarak tanımlar. Bu sebeple “belediye vardı, devlet yoktu” veya “sivil toplum çalıştı, devlet yoktu” cümlesi kavramsal olarak da sorunludur: Belediye kamu tüzel kişisidir; sivil toplum ise planın öngördüğü destek aktörlerinden biridir.[633]

[633] AFAD, Türkiye Afet Müdahale Planı, s. 9–12 ve 54. Plan kamu kurumlarının yanı sıra özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve gerçek kişileri de müdahale sisteminin paydaşı kabul eder; bu nedenle sivil yardımın varlığı devletin yokluğunun değil, bütünleşik müdahalenin beklenen unsurlarından biri olabilir. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf

Tablo 50.2 — Afet yönetiminde düzey ve sorumluluk ayrımı

Düzey	Başlıca aktör	Sorduğu soru	Hata örneği
Siyasal yürütme	Cumhurbaşkanı, bakanlar	Öncelik, kaynak, olağanüstü karar doğru mu?	Gecikmeyi inkâr veya eleştiriyi düşmanlaştırma
Ulusal koordinasyon	AFAD merkezi ve ulusal gruplar	Kaynaklar nereye ve ne zaman sevk edildi?	Yanlış öncelik, bilgi yığılması
Yerel koordinasyon	Valilik, il/ilçe AFAD, belediye	Mahalle ve köyler nasıl kapsandı?	Merkez ilçeye yığılma, kırsalın gecikmesi
Operasyon	Arama-kurtarma, sağlık, güvenlik, lojistik	Ekip vardığında ne yaptı ve sonuç neydi?	Ekipmansız bekleme, görev çakışması
Toplumsal destek	STK, gönüllü, meslek örgütü, yurttaş	Boşluk nasıl tamamlandı?	Entegrasyonsuzluk, mükerrer sevk

50.3. Varlık ile Etkinliği Ayıran Yedi Basamak

Bir devlet kurumu afet planını aktive etmiş, personel görevlendirmiş ve araç sevk etmiş olabilir. Fakat sevk edilen ekip yol, hava, yakıt, haberleşme veya görev emri sorunu sebebiyle hedefe ulaşamamışsa yurttaş açısından hizmet yokluğu gerçektir. Tersine, bir mahallede geçici boşluk yaşanırken başka ilde kamu ekipleri yoğun biçimde çalışıyor olabilir. Bu nedenle analiz "vardı/yoktu" ikiliğinden çok yedi basamaklı performans testine dayanmalıdır.[634]

[634] TAMP, s. 11–12. Operasyon planlarında haberleşme, toplanma yeri, intikal, personel, ekipman, vardiya ve standart operasyon prosedürlerinin yer alması; kapasitenin her seviyede hazırlanması ve bilgilerin güncel tutulması öngörülür. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf

Şekil 50.1 — Afet müdahalesinde devlet varlığı testi

Kurumun merkezde faal olması, her enkaza zamanında ulaşıldığını kanıtlamaz; yerel gecikme de devletin bütün ülkede yok olduğunu kanıtlamaz. Doğru hüküm yer, zaman, hizmet, sorumlu birim ve ölçülebilir sonuçla kurulur.

Tablo 50.3 — Devlet varlığı ve etkinlik göstergeleri

Basamak	Asgarî soru	Kanıt	Başarısızlık türü
Harekete geçirme	Plan ve sorumlu birimler ne zaman aktive edildi?	Karar, çağrı, merkez açılış saati	Geç alarm/karar
Ulaşma	Ekip belirli noktaya ne zaman vardı?	Araç takip, saha kaydı, tanık	Sevk var, fiilî erişim yok
Kapsama	Merkez, ilçe, köy ve kırılgan gruplar kapsandı mı?	Mahalle bazlı harita	Mekânsal eşitsizlik
Yeterlilik	İnsan, ekipman ve lojistik ihtiyaca yetti mi?	İhtiyaç-kapasite oranı	Kapasite açığı
Koordinasyon	Aktörler aynı öncelik ve veriyle çalıştı mı?	Görev, vaka ve kaynak günlüğü	Çakışma/bekleme
Süreklilik	Hizmet vardiya, yakıt ve haberleşmeyle sürdü mü?	Kesinti ve vardiya kaydı	Başlangıç var, devam yok
Hesap verme	Eksik, gecikme ve sonuç açıklanıyor mu?	Açık zaman çizelgesi, denetim	Slogan ve veri boşluğu

50.4. 6 Şubat'ın Ölçeği: Açıklayıcı Değişken, Sorumluluktan Muafiyet Değil

Pazarcık merkezli ilk deprem 04.17'de, Elbistan merkezli ikinci büyük deprem 13.24'te meydana geldi. İkinci deprem, ilk olayın ardından oluşan sevk ve müdahale düzenini yeniden sarstı. Geniş fay kırılması, artçılar, kış şartları, yıkılan kamu binaları, enerji ve haberleşme kesintileri, kapanan havaalanları ve bozulan ulaşım hatları aynı anda kapasiteyi düşürdü.[635]

Dünya Bankası ilk hızlı değerlendirmede doğrudan fiziksel hasarı 34,2 milyar dolar olarak tahmin etti; hasarın önemli bölümü beş ilde yoğunlaştı. Bu veri iki yönde okunmalıdır. Birincisi, afet olağan bir yerel deprem değildi ve hiçbir müdahale sistemi bütün talepleri aynı anda karşılayamayabilirdi. İkincisi, böylesine yüksek riskli bir ülkede destek il sistemi, haberleşme yedekleri, yerel ekipman ve ilk 24 saat kapasitesi önceden hazırlanmak zorundaydı.[636]

635 AFAD, "06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan (Kahramanmaraş) Mw 7.7–7.6 Depremleri Raporu," 2 Haziran 2023. İki ana deprem 04.17 ve 13.24'te meydana gelmiş, geniş bir fay sistemi ve çok sayıda artçıyla yıkım alanını büyütmüştür. https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf

636 Dünya Bankası, "Earthquake Damage in Türkiye Estimated to Exceed $34 billion," 27 Şubat 2023. İlk hızlı değerlendirme doğrudan fiziksel hasarı 34,2 milyar dolar; altyapı hasarını 6,4 milyar dolar

Tablo 50.4 — Afet ölçeğinin müdahaleye etkisi

Şok	Doğrudan operasyon etkisi	Mazeret olarak kullanılamayacak alan
İki büyük deprem	Yeni yıkım, ekip ve rota güvenliğinin bozulması	İkinci şok senaryosunun hiç planlanmaması
11 il / 110 bin km²	Kaynağın geniş alana dağılması	Mahalle-köy kapsamasının ölçülmemesi
Kış ve gece	Hava ulaşımı, ısınma ve görüş zorluğu	Kış ekipmanı ve depo hazırlığının eksikliği
Haberleşme kesintisi	İhbar, sevk ve aile iletişiminin bozulması	Uydu/telsiz yedeğinin yetersizliği
Yol-havalimanı hasarı	Ekip ve malzeme intikalinin gecikmesi	Alternatif rota ve deniz-hava planı eksikliği
Kamu personelinin afetzede olması	Yerel kapasitenin düşmesi	Destek il personelinin geç entegrasyonu

50.5. Resmî Zaman Çizelgesi: “Sevk Edildi” ile “Sahada Etkili Oldu” Arasındaki Mesafe

AFAD’ın 6 Şubat saat 10.00 bülteni, dördüncü seviye ilanını, uluslararası yardım çağrısını, 1.898 arama-kurtarma personeli ve 150 aracın sevkini kaydetti. Aynı bülten mobil haberleşme ve enerji kesintilerini; Kahramanmaraş, Gaziantep ve Hatay havalimanlarının hasar sebebiyle kapalı olduğunu da duyurdu. Bu kayıt devletin merkezî olarak harekete geçtiğini gösterir; ekiplerin her enkaza ulaştığını göstermez.[637]

7 Şubat saat 04.30’da arama-kurtarma personeli 13.740’a, iş makinesi 3.361’e; 8 Şubat saat 10.35’te sahada görev yapan toplam personel 96.670’e ve araç-iş makinesi 5.434’e yükselmiştir. Rakamların hızlı büyümesi büyük seferberliği gösterir. Ancak ulusal toplam, hangi ilçeye kaç ekibin hangi saatte vardığını, ekipmanın enkaz türüne uygunluğunu veya bekleyen ihbar sayısını tek başına açıklamaz.[638]

olarak tahmin etmiş ve 1,25 milyon kişinin geçici olarak evsiz kaldığını bildirmiştir. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/02/27/earthquake-damage-in-turkiye-estimated-to-exceed-34-billion-world-bank-disaster-assessment-report

637 AFAD, “Kahramanmaraş-Pazarcık’ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni–4,” 6 Şubat 2023, saat 10.00. Dördüncü seviye ilanı, uluslararası yardım çağrısı, 1.898 arama-kurtarma personeli ve 150 aracın sevki; mobil haberleşme ve enerji kesintileri ile üç havalimanının kapanması duyurulmuştur. https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni4

638 AFAD, “Kahramanmaraş-Pazarcık’ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni–9,” 7 Şubat 2023, saat 04.30. 13.740 arama-kurtarma personeli, 360 araç ve 3.361 iş makinesi görevlendirildiği; 65 ülkeden 2.660 personelin sevk edildiği açıklanmıştır. https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni-9

Tablo 50.5 — İlk 54 saatte resmî seferberlik göstergeleri

Zaman	Resmî açıklama	Gösterdiği	Göstermediği
6 Şubat 10.00	1.898 arama-kurtarma personeli, 150 araç; S4 ve uluslararası çağrı	Merkezî aktivasyon ve ilk sevk	İlçe/mahalle varış saatleri
7 Şubat 04.30	13.740 personel, 360 araç, 3.361 iş makinesi	İlk 24 saatte hızlı kapasite artışı	Ekipman uygunluğu ve operasyon sonucu
8 Şubat 10.35	96.670 toplam görevli, 5.434 araç/iş makinesi	Çok aktörlü büyük seferberlik	Her noktada eşit hizmet
2 Mart	271.060 toplam görevli, 35.250 arama-kurtarma personeli	Uzun süreli ulusal mobilizasyon	İlk saat gecikmesini geriye dönük giderme

50.6. Kurumsal Öz Kabul: İlk Gün Sorunu Vardı

Cumhurbaşkanı Erdoğan 8 Şubat'taki açıklamasında "İlk gün tabii ki bazı sıkıntılar yaşandı" diyerek ilk gün performansında sorun bulunduğunu kabul etti; ardından ikinci gün ve sonrasında hâkimiyet tesis edildiğini savundu. Bu beyan iki uç yorumu da sınırlar. "Hiçbir aksama olmadı" denilemez; fakat yürütmenin kendi anlatısına göre de sorun ilk günle sınırlı ve sonradan azaltılmıştır.[639]

TBMM Araştırma Komisyonu raporunda ilk 24 saatte arama-kurtarma ekipmanı ile araç gerecin yetersiz kaldığı belirtilmiş ve mahalle düzeyinde küçük depolar önerilmiştir. Bu tespit, eksiklik eleştirisini yalnız muhalefet söylemi olmaktan çıkarır. Devletin anayasal organlarından biri, seferberliğin varlığını reddetmeden ilk 24 saat kapasite açığını kayda geçirmiştir.[640]

Tablo 50.6 — Öz kabulün analitik değeri

Kaynak	Kabul edilen husus	Sınırı	Çıkarım
Cumhurbaşkanı açıklaması	İlk gün bazı sıkıntılar yaşandı	Sorunun il/ilçe dağılımını açıklamıyor	Aksamasızlık iddiası savunulamaz

639 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, AFAD tarafından kurulan çadır kentte incelemelerde bulunarak açıklamada bulundu," 8 Şubat 2023. Erdoğan, "İlk gün tabii ki bazı sıkıntılar yaşandı" demiş, ikinci gün ve sonrasında hâkimiyet tesis edildiğini savunmuştur. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-afad-tarafindan-kurulan-cadir-kentte-incelemelerde-bulunarak-basin-mensuplarina-aciklamada-bulundu

640 TBMM Kahramanmaraş Merkezli Depremleri Araştırma Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı 449, 2023. Raporun sonuç bölümünde ilk 24 saatte arama-kurtarma ekipmanı ve araç gerecin yetersiz kaldığı belirtilerek mahalle düzeyinde küçük ekipman depoları önerilmiştir. Resmî rapor: https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D27/Y6/T10/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/165734cc-0d4f-4030-863d-b278567c0a55.pdf

Kaynak	Kabul edilen husus	Sınırı	Çıkarım
TBMM Komisyon raporu	İlk 24 saatte ekipman ve araç-gereç yetersizliği	Her kurum ve nokta için aynı oranı vermiyor	Hazırlık ve yerel depo açığı belgeli
AFAD bültenleri	Haberleşme, enerji ve ulaşım kesintileri	Sevk ile sonuç arasındaki süre yok	Lojistik engel resmî kayıtta mevcut
Meslek örgütü raporları	Koordinasyon ve altyapı eleştirileri	Saha seçimi ve kurumsal görüş içerir	Karşı kaynakla çapraz kontrol gerekir

50.7. Saha Tanıklığı: Güçlü Kanıt, Sınırlı Genelleme

Tunç Soyer, 9 Şubat'taki basın toplantısında Adana'dan İskenderun, Antakya, Defne, Samandağ, Arsuz, Maraş, Adıyaman ve Urfa'ya uzanan güzergâhta büyük koordinasyonsuzluk gördüğünü; bazı şehirlerde asker ve polis görmediğini, su, elektrik ve ekmek yokluğu yaşandığını söyledi. Bu tanıklık, belirli bir zaman ve güzergâhta ciddi kamu erişim boşluğu iddiasıdır ve araştırmaya alınmalıdır.[641]

Ancak "geçtiğimiz şehirlerde görmedik" gözlemi, aynı anda başka sokaklarda görev yapan bütün ekiplerin yokluğunu kanıtlamaz. En doğru kullanım şudur: Soyer'in geçtiği güzergâhta ve gözlem zamanında görünür kamu kapasitesi yetersiz bulunmuştur; iddia araç takip, sevk, hastane, güvenlik ve yerel kayıtlarla sınanmalıdır. Tanıklığı yok saymak kadar onu bütün bölgenin kesin istatistiğine çevirmek de hatadır.

Özlem Gündüz Günay'ın "Devlet yoktu, hükûmet yoktu, AFAD yoktu, Kızılay yoktu" sözü ise kendi saha deneyimini bütün kurumlara geneller. Aynı açıklamada binlerce gönüllü ve yardım aracı sayılması, sivil dayanışmanın büyüklüğünü gösterir; fakat kamu ekiplerinin resmî ve bağımsız kayıtlarda belgelenen varlığını ortadan kaldırmaz. Bu vaka, yerel boşluğun siyasî toplam hükme nasıl dönüştüğünü gösterir.[642]

Tablo 50.7 — Tanıklığın doğru kullanımı

Tanıklık unsuru	Kanıt gücü	Ek doğrulama	Yanlış genelleme
Belirli adres ve saat	Yüksek; doğrulanabilir	Sevk, 112, araç ve saha kaydı	Bütün ilde hiç ekip yoktu

641 Tunç Soyer'in 9 Şubat 2023 tarihli basın toplantısı aktarımı. Soyer, Adana'dan Hatay ve çevresine, ardından Maraş, Adıyaman ve Urfa'ya uzanan güzergâhtaki gözlemlerini anlatmış; asker ve polis görmediğini, koordinasyonsuzluk ve temel hizmet yokluğu yaşandığını söylemiştir. Bu tanıklık geniş bir güzergâha dayansa da her ilçe ve saat için istatistik değildir. https://www.egepostasi.com/haber/Soyer-gozyaslarina-hakim-olamadi-Devlet-yoktu-/300311

642 HDP Eş Genel Başkan Yardımcısı Özlem Gündüz Günay'ın 2 Mart 2023 tarihli açıklaması, "Devlet yoktu. Hükümet yoktu. AFAD yoktu, Kızılay yoktu" biçiminde bütüncül bir hüküm kurmuş; aynı konuşmada parti gönüllüleri ve dayanışma ağlarının faaliyetlerini anlatmıştır. https://www.hdp.org.tr/tr/gunay-deprem-aninda-devlet-sinir-disinda-savas-siyasetini-surdurmekle-mesguldu/17194/

Tanıklık unsuru	Kanıt gücü	Ek doğrulama	Yanlış genelleme
Güzergâh gözlemi	Orta-yüksek; mekânsal örnek	Rota, durak ve zaman çizelgesi	Bölgenin tamamı aynıydı
"Görmedim" beyanı	Görünürlük ve erişim göstergesi	Aynı zamanlı operasyon haritası	Hiç kimse görev yapmadı
Terk edilmişlik duygusu	Ahlakî ve sosyolojik olarak güçlü	Bekleme süresi ve ihtiyaç kaydı	Nicel kapasite oranı
Parti/kurum toplam hükmü	Siyasî söylem kanıtı	Bağımsız ve resmî karşı veri	Tek başına tarihsel gerçek

50.8. Karşı Vaka: Devlet ve Kamu Aktörleri Sahadaydı

"Devlet bütünüyle yoktu" tezinin karşısında resmî zaman çizelgesi, uluslararası insani raporlar ve TBMM kayıtları vardır. IFRC, Türk makamlarının insani yardımın genel koordinasyonunu yürüttüğünü; Türk Kızılayın beslenme hizmetindeki rolünü ve uluslararası unsurların ulusal sistemle eşgüdümünü kaydetmiştir. 2 Mart'a kadar bölgede toplam 271.060 personelin görev yapmış olması da geniş kamu seferberliğini gösterir.[643]

TBMM'de Sefer Aycan "devlet de oradaydı, millet de oradaydı" diyerek toplam yokluk tezine karşı çıktı. Bu söz de kendi başına hizmetin yeterliliğini kanıtlamaz; fakat tartışmanın iki siyasî genelleme arasında sıkıştığını gösterir. Doğru yaklaşım, "devlet vardı" demekle yetinmeyip nerede, ne kadar sürede, hangi kapasiteyle ve hangi sonuçla bulunduğunu açıklamaktır.[644]

Tablo 50.8 — "Vardı" kanıtı ile "yeterliydi" kanıtı arasındaki fark

Kanıt	Varlığı gösterir mi?	Yeterliliği gösterir mi?	Gerekli tamamlayıcı veri
Personel sayısı	Evet	Hayır	İlçe dağılımı, görev ve vardiya
Araç/iş makinesi sayısı	Evet	Hayır	Tür, kapasite, varış ve kullanım saati
Bakan/vali sahada	Siyasal-idarî mevcudiyet	Hayır	Karar ve kaynak etkisi

643 IFRC, Türkiye Earthquake Operation Update No. 1, 10 Mart 2023, s. 3. Rapor Türk makamlarının genel koordinasyon ve yönetimi yürüttüğünü, Türk Kızılayın beslenme hizmetinde sorumlu olduğunu ve uluslararası insani yapının ulusal sistemle eşgüdüm içinde çalıştığını belirtir. https://adore.ifrc.org/Download.aspx?FileId=649934

644 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 2 Mart 2023, 68'inci Birleşim. Kahramanmaraş Milletvekili Sefer Aycan, bakanların ve kurumların sahada olduğunu belirterek "Devlet yoktu" hükmüne karşı çıkmıştır. Bu beyan devlet varlığına ilişkin siyasî karşı anlatıdır; tek başına erişim kalitesinin ölçümü değildir. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/27/6/68/Tam/b1451bf1-92b7-4b6c-921a-f96454e5a8d9.html

Kanıt	Varlığı gösterir mi?	Yeterliliği gösterir mi?	Gerekli tamamlayıcı veri
Uluslararası rapor	Koordinasyon yapısını teyit eder	Kısmen	Bağımsız sonuç ve erişim ölçümü
Kurtarma vakası	Belirli operasyonda başarı	Bölge geneli için hayır	Bekleyen vaka ve kapsama oranı
Toplam yardım dağıtımı	Büyük ölçekli faaliyet	Dağılım adaletini göstermez	Mahalle, zaman ve ihtiyaç eşleşmesi

50.9. Gerçek Kurumsal Eksiklikler Nasıl Yazılmalıdır?

Kurumsal eksiklik, “devlet yok” sloganından daha ağır ve daha denetlenebilir bir iddiadır. Çünkü sorumlu birimi, görev standardını, gerçekleşen zamanı ve sonucu gösterir. Örneğin “Antakya’nın X mahallesinde ilk profesyonel arama-kurtarma ekibi 30’uncu saatte ulaştı; TAMP destek il planına rağmen ilk 24 saatte uygun kesici-ayırıcı ekipman yoktu” cümlesi doğrulanabilir veya yanlışlanabilir. “Hiç kimse gelmedi” cümlesi ise yer, zaman ve hizmet belirtmiyorsa araştırmayı kapatır.

Tablo 50.9 — Somut kurumsal eksiklik yazım şablonu

Alan	Sorulacak soru	Örnek kayıt
Yer	Hangi il, ilçe, mahalle, bina veya köy?	Açık adres/koordinat
Zaman	İhtiyaç ne zaman başladı, ilk temas ve varış ne zaman?	04.17 / 06.05 / 18.40
Hizmet	Arama-kurtarma mı, sağlık mı, güvenlik mi, su mu?	Kentsel arama-kurtarma
Sorumlu birim	Plan ve mevzuata göre kim sorumlu?	AFAD koordinasyonu / belediye altyapı
İhtiyaç	Kaç enkaz, kişi, araç veya ekipman gerekliydi?	3 ağır enkaz / 2 teknik ekip
Fiilî kapasite	Ne geldi, ne eksik kaldı?	1 ekip; ağır vinç yok
Sonuç	Gecikmenin veya müdahalenin etkisi neydi?	Vaka kapanış ve kurtarma kaydı
Karşı kanıt	Aynı yerde farklı kurum kaydı var mı?	Araç takip, video, tutanak

50.10. Haberleşme ve Bilgi Boşluğu: Varlığı Görünmez Kılan, Yokluğu Büyüten Etken

AFAD’ın ilk gün bülteni altı ilde mobil haberleşmede saha ve enerji kesintileri olduğunu, mobil baz istasyonları, jeneratörler ve uydu terminallerinin sevk edildiğini

açıkladı. Haberleşme bozulduğunda kurumlar ihtiyaç haritasını göremez, yurttaş sevkin durumunu öğrenemez, ekipler birbirinin faaliyetinden habersiz kalır. Bu bilgi boşluğu gerçek gecikme ürettiği gibi "hiç kimse gelmiyor" algısını da büyütür.[645]

Kamu iletişimi yalnız toplam personel sayısını açıklamamalıdır. Mahalle düzeyinde "ihbar alındı, ekip atandı, ekip yolda, sahada, sonuçlandı" statüleri yayımlanabilseydi hem mükerrer yardım çağrıları azalır hem de devlet varlığı propaganda cümlesiyle değil denetlenebilir operasyon iziyle görünür olurdu. Bilgi vermemek, sahada çalışan ekibin emeğini de görünmez kılar.

Tablo 50.10 — Kriz iletişiminde asgarî açıklık

Gösterge	Ulusal toplam	Yerel operasyon verisi	Kamu yararı
Personel	Toplam görevli	İlçe/mahalle ve uzmanlık dağılımı	Kapsama açığını gösterir
Araç	Toplam araç/iş makinesi	Tür, konum, faal/beklemede	Sevk ile kullanım farkını gösterir
İhbar	Toplam çağrı	Aktif, mükerrer, kapalı vaka	Yığılmayı azaltır
Varış	Ortalama süre	Mahalle bazlı medyan ve en uzun süre	Eşitsizliği görünür kılar
Hizmet kesintisi	İl listesi	Başlangıç, etkilenen nüfus, onarım saati	Beklentiyi yönetir
Eksiklik	Genel açıklama	Ekipman/personel açığı ve telafi planı	Güveni ve öğrenmeyi güçlendirir

50.11. Merkez–Yerel–Sivil Koordinasyonunda Siyasî Aidiyet Testi

TAMP'ın mantığı, afetin tek kurum tarafından yönetilmesi değil; ulusal ve yerel çözüm ortaklarının ortak bilgi ve görev düzeninde çalışmasıdır. Belediyenin muhalefet partisinde olması, merkezî sistem dışında bırakılmasını; merkezî kurumun iktidar yönetiminde olması da belediyenin bağımsız bir devletmiş gibi davranmasını haklı kılmaz. Yardım erişimi siyasî sadakate göre değişiyorsa eşit yurttaşlık ihlal edilir.[646]

Sivil toplumun hızlı hareketi devletin utancı olarak kodlanmamalı; kamu kapasitesinin yerine geçmesi de normalleştirilmemelidir. Gönüllü ağ, yerel bilgi ve bağış gücü kamu sistemini tamamlayabilir. Ancak ağır arama-kurtarma, güvenlik, sağlık sevki, altyapı ve uzun süreli barınma gibi alanlarda yetki, kaynak ve hesap

[645] AFAD, "Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni–4," 6 Şubat 2023. Kahramanmaraş, Hatay, Gaziantep, Adana, Osmaniye ve Adıyaman'da mobil haberleşme saha ve enerji kesintileri; yol, demiryolu ve havalimanı hasarları resmî olarak kayda geçirilmiştir. https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni4

[646] Bk. dn. 631.

verme sorumluluğu kamudadır. OECD'nin çok düzeyli ortak planlama ve yerel toplulukların katılımı önerisi bu dengeyi destekler.[647]

Tablo 50.11 — Koordinasyonun tarafsızlık testi

Soru	Sağlıklı düzen	Siyasallaşma belirtisi
Kaynak tahsisi	Hasar ve ihtiyaç ölçütüne göre	Parti/kurum aidiyetine göre öncelik
Görev paylaşımı	Yazılı rol, ortak vaka sistemi	Yetki kavgası ve paralel listeler
Belediye verisi	Ulusal sisteme anlık aktarım	Muhalif/iktidar diye reddetme
STK erişimi	Akreditasyon ve güvenli entegrasyon	Toptan engelleme veya denetimsiz serbestlik
Kamu iletişimi	Başarı ve eksikliği birlikte açıklama	Yalnız propaganda veya yalnız karalama
Şikâyet	Güvenli, izlenebilir, sonuç veren kanal	Eleştireni suçlama / cevapsız bırakma

50.12. Ters Yönlü Hata: Hükûmet Eleştirisini "Devlet Düşmanlığı" Saymak

"Devlet yok" genellemesi eleştirilebilir; fakat bu eleştiri, depremzedenin yaşadığı gecikmeyi inkâr etme aracına dönüşmemelidir. Bir yurttaşın "36 saat ekipsiz kaldık" demesi, ülkenin varlığına veya millete düşmanlık değil; kamu performansı hakkında ağır bir iddiadır. Anayasal ifade özgürlüğü, kamu makamlarına yönelik sarsıcı ve rahatsız edici eleştirileri de korur; kamu görevlisinin görevi aidiyet sorgulamak değil iddiayı kayıtla cevaplamaktır.[648]

Tersine, muhalif aktörün her resmî açıklamayı propaganda sayması da bilgi düzenini çökertir. Ölçüt kişiye göre değişmemelidir: iktidar yanlısı kaynak "her yere ilk saat ulaşıldı" diyorsa da, muhalif kaynak "hiçbir yerde devlet yoktu" diyorsa da aynı yer-zaman-hizmet testi uygulanmalıdır.

---

647 OECD, The Territorial Impact of the Earthquakes in Türkiye, 2023, s. 3–4. İyileşme sürecinde idari sınırlar arasında ortak planlama ve koordinasyon; toplumun sahiplenme ve güvenini korumak için yerel katılım önerilir. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/the-territorial-impact-of-the-earthquakes-in-turkiye_3e1731ee/bb5c07e6-en.pdf

648 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 10 ve 26. Afet hizmetlerinde eşitlik ile kamu makamlarını eleştirme ve bilgi yayma özgürlüğü birlikte korunur; eleştirinin siyasî aidiyet sebebiyle "devlet düşmanlığı" etiketiyle bastırılması çoğulculukla bağdaşmaz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Tablo 50.12 — İki ters yönlü siyasî hata

Hata	Kurduğu denklem	Gizlediği gerçek	Doğru düzeltme
Toplam yokluk	Gecikme = devletin bütünü yok	Kamu, belediye, güvenlik ve gönüllü emeği	Yer-zaman-hizmetle sınırla
Toplam başarı	Personel sevki = herkese zamanında erişim	Yerel boşluk, kapasite ve eşitsizlik	Varış ve sonuç verisini yayımla
Damgalama	Eleştiri = devlet düşmanlığı	Anayasal denetim ve mağdur deneyimi	İddiayı delille yanıtla
Romantikleştirme	Sivil dayanışma = kamuya ihtiyaç yok	Yetki, ölçek ve süreklilik sorunu	Sivil gücü kamu sistemiyle bütünleştir
Felaketçilik	Afet çok büyük = hiçbir sorumluluk yok	Öngörülebilir hazırlık yükümlülüğü	Şok ile hazırlık açığını ayır

50.13. Türkiye İçin Öneri: Açık Afet Performans Panosu

Devletin sahadaki varlığını afiş, video veya toplam personel rakamından çıkarma dönemi sona ermelidir. Ulusal afet performans panosu; olaydan sonra anonimleştirilmiş biçimde ilçe ve mahalle düzeyinde ihbar, atama, varış, ilk müdahale, ekipman, kapanış, hizmet kesintisi ve şikâyet sürelerini yayımlamalıdır. Bu veriler seçim dönemine veya siyasî anlatıya göre değil, önceden belirlenmiş standartla üretilmelidir.[649]

AFAD'ın 2024–2028 Stratejik Planı performans göstergeleri için kurumsal çerçeve sunmaktadır. 6 Şubat sonrasında personel, araç, dijital operasyon ve haberleşme kapasitesinin artırılması da öğrenme iradesine işaret eder. Fakat yeni kapasitenin değeri, sayı artışından çok tatbikatta ve gerçek olayda ölçülen varış, kapsama ve sonuç süresiyle anlaşılır.[650]

Tablo 50.13 — Önerilen açık afet performans panosu

Gösterge	Hesaplama	Yayın düzeyi	Neden gerekli?
Aktivasyon süresi	İlk sinyal–S seviyesi/merkez açılışı	Ulusal ve il	Karar hızını ölçer

649 Core Humanitarian Standard Alliance, Core Humanitarian Standard on Quality and Accountability, 2024. Krizden etkilenenlerin zamanında ve etkili destek alması, bilgiye erişmesi, kararlara katılması, güvenli şikâyet kanallarına sahip olması ve kurumların öğrenmesi temel taahhütler arasındadır. https://www.corehumanitarianstandard.org/the-standard

650 AFAD, 2024–2028 Stratejik Planı, 2024. Plan, 6 amaç, 23 hedef ve 66 göstergeyle afetlere dirençli toplum, kurumsal kapasite ve performans izleme çerçevesi kurar. https://www.afad.gov.tr/afad-2024-2028-stratejik-plani-yayimlandi

Gösterge	Hesaplama	Yayın düzeyi	Neden gerekli?
İlk profesyonel varış	İhbar–ekip sahada	Mahalle/ilçe; medyan ve üst yüzde	En kötü gecikmeyi gizlemez
Kapsama oranı	İlk 6/12/24 saatte ulaşılan ağır vaka	İlçe	Merkez-kırsal farkını gösterir
Ekipman yeterliliği	İhtiyaç duyulan / faal uygun ekipman	İl ve afet grubu	Sayının niteliğini ölçer
Haberleşme sürekliliği	Kesinti süresi ve yedek devreye alma	İlçe/operatör	Bilgi zincirini denetler
Koordinasyon beklemesi	Sahada görev/talimat bekleme süresi	Kurum ve il	Yetki tıkanmasını gösterir
Şikâyet kapanışı	Başvuru–yanıt–düzeltme süresi	Kurum	Hesap verebilirliği ölçer
Bağımsız değerlendirme	Tatbikat/olay sonrası açık rapor	Yıllık	Kurumsal öğrenmeyi kalıcılaştırır

50.14. Bölüm Bulguları

Birinci bulgu, “devlet yok” sözünün tek başına akademik bir sonuç olmadığıdır. Cümle yerel hizmet yokluğu, kurumsal başarısızlık, terk edilmişlik duygusu veya siyasî toplam hüküm anlamına gelebilir. Her anlam farklı kanıt eşiği gerektirir.

İkinci bulgu, 6 Şubat’ta devlet kurumlarının ve çok geniş bir kamu-sivil ağının harekete geçtiğinin tartışmasız oluşudur. AFAD bültenleri, TBMM kayıtları ve IFRC raporu merkezî aktivasyon, ulusal ve uluslararası seferberlik ile yüz binlerce personelin görevini belgeler. Bu nedenle “hiçbir yerde hiçbir devlet unsuru yoktu” hükmü kanıtla bağdaşmaz.[651]

Üçüncü bulgu, seferberliğin varlığının zamanında ve eşit erişimi kanıtlamadığıdır. Cumhurbaşkanının ilk gün sıkıntılarını kabulü, TBMM Komisyonunun ilk 24 saat araç-gereç yetersizliği tespiti ve resmî haberleşme-ulaşım kesintileri; gerçek kurumsal eksikliklerin bulunduğunu göstermektedir. Bu eksiklikleri söylemek devlet karşıtlığı değil, kurumsal öğrenmenin şartıdır.[652]

Dördüncü bulgu, tanıklığın vazgeçilmez fakat sınırlı olduğudur. Belirli güzergâhta ekip görülmemesi ciddi bir erişim sorunudur; bütün bölgeye otomatik genellenemez. Ulusal toplam personel de ters yönde aynı sınıra sahiptir: çok sayıda görevli bulunması her enkaza zamanında ulaşıldığını göstermez.

[651] Bk. dn. 643.

[652] Anadolu Ajansı, “TBMM Deprem Araştırma Komisyonu raporunu tamamladı,” 19 Nisan 2023. Haber, Komisyon raporundaki ilk 24 saate ilişkin araç-gereç yetersizliği tespitini ve yerel küçük depo önerisini özetler. https://www.aa.com.tr/tr/politika/tbmm-deprem-arastirma-komisyonu-raporunu-tamamladi/2876431

Beşinci bulgu, tartışmanın "devlet vardı/yoktu" kutuplarından çıkarılması gerektiğidir. Doğru soru şudur: Hangi kurum, hangi hizmeti, hangi yerde, ne zaman, ne kadar kapasiteyle sundu; nerede gecikti, neden gecikti, gecikme nasıl giderildi ve kamu bu konuda nasıl hesap verdi? Bu sorulara açık veriyle cevap veren devlet hem eleştiriyi bastırmaz hem de siyasî karalamaya karşı en güçlü kanıtı üretir.[653]

653 AFAD, Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. Müdahale; olayın meydana gelmesiyle başlayan, arama-kurtarma, sağlık, beslenme, barınma, güvenlik, hasar ve ihtiyaç tespiti gibi faaliyetleri kapsayan çok aktörlü süreçtir. https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu

BÖLÜM 51

TÜRKİYE'NİN BAŞARISIZLIĞINDAN SİYASAL KAZANÇ BEKLENTİSİ

Eleştiri, öngörü, ekonomik baskı ve kriz fırsatçılığı arasındaki sınır

BÖLÜMÜN TEZİ

Demokratik muhalefetin görevi, iktidarın başarısızlıklarını görünür kılmak, alternatif politika önermek ve seçmenden iktidar değişimi talep etmektir. Bu nedenle bir ekonomik krizin, afet yönetimi hatasının, dış politika çıkmazının veya kamu hizmetindeki aksamanın iktidara oy kaybettireceğini söylemek; tek başına ülkenin zarar görmesini istemek anlamına gelmez. Ekonomik oy verme literatürü, seçmenin ekonomik performansı iktidarı ödüllendirme veya cezalandırma ölçütlerinden biri olarak kullandığını uzun süredir göstermektedir.[654]

Buna karşılık siyasal aktör, vatandaşın gelir, güvenlik veya hayat şartlarındaki kötüleşmeyi yalnız teşhis etmiyor; kötüleşmenin sürmesini açıkça arzuluyor, onu büyütmek için araç geliştiriyor, mümkün bir çözümü sırf iktidara yarar sağlayacağı için reddediyor veya toplumun zararını sevinç diliyle seçim sermayesine dönüştürüyorsa daha ağır bir değerlendirme gerekir. Bu bölümün tezi, "Türkiye'nin başarısızlığından siyasal kazanç bekleme" hükmünün ancak niyet, eylem, maliyet ve çözüm tutumu birlikte kanıtlandığında kurulabileceğidir. Siyasî yakınlığa göre aynı sözün bir tarafta öngörü, diğer tarafta ihanet sayılması, kanıt standardını kimlik standardına dönüştürür.

İnceleme iki zıt genellemeyi reddeder. Birincisi, muhalefetin her sert eleştirisini, her olumsuz ekonomik tahminini ve her boykot çağrısını "ülkenin batmasını istemek" şeklinde mahkûm eden resmî veya iktidar yanlısı anlatıdır. İkincisi, iktidara zarar verdiği sürece ekonomik baskının toplumsal maliyetini önemsizleştiren; yatırım, istihdam, küçük işletme ve çalışan üzerindeki zararı yalnız siyasî sonuç üzerinden meşrulaştıran muhalif anlatıdır. İki tarafın da niyet okuması değil, özgün söz, somut eylem ve ölçülebilir sonuçları esas alınır.

Araştırma soruları şunlardır: Krizin iktidara zarar vereceğini söylemek ile krizin sürmesini istemek nasıl ayrılır? Seçimle iktidar değişimini hedefleyen normal muhalefet hangi noktada vatandaşın zararını araçsallaştırır? Boykot, yatırım uyarısı, dış baskı talebi ve yaptırım çağrısı aynı kategori midir? İktidarın "ekonomik sabotaj", "ellerini ovuşturanlar" ve "yapılanı istemeyenler" dili hangi vakalarda kanıtlı, hangi vakalarda

[654] Michael S. Lewis-Beck ve Mary Stegmaier, "Economic Determinants of Electoral Outcomes," Annual Review of Political Science 3 (2000): 183–219. Çalışma, ekonomik performansın seçmenlerin iktidarı ödüllendirme veya cezalandırma davranışındaki yerini karşılaştırmalı olarak inceler. https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.polisci.3.1.183

genelleyicidir? Muhalefetin çözüm programları, millî güvenlikte ortak tavrı ve kriz dönemlerindeki düzeltici önerileri toplu suçlamaları nasıl sınırlar?

Anahtar kavramlar: ekonomik oy verme, kriz fırsatçılığı, siyasî kazanç, açık niyet, sonuç bilgisi, araçsallaştırma, boykot, siyasî tüketicilik, ekonomik baskı, dış yaptırım, yatırım uyarısı, çözüm reddi, partizan sevinç, toplumsal maliyet, karşı vaka, ispat eşiği, çift yönlü standart.

51.1. Temel Kavram Ayrımı: Başarısızlığı Görmek, İstemek ve Üretmek

"Başarısızlık" tek bir olgu değildir. Hükûmetin bir politikasının başarısız olması, devletin kurumsal kapasitesinin zayıflaması, ülke ekonomisinin daralması ve vatandaşın gündelik hayatının kötüleşmesi aynı düzlemde sonuç üretmez. Muhalefet, belirli bir hükûmet politikasının başarısızlığını siyasî değişim için gerekçe gösterebilir; fakat ülkenin uzun vadeli üretim, güvenlik veya afet dayanıklılığı kapasitesinin çökmesi, iktidar değişse bile toplumun tamamına maliyet yükler. Bu nedenle "iktidar kaybetsin" hedefi ile "ülke kaybetsin" sonucu arasında otomatik özdeşlik kurulmamalıdır.

Tablo 51.1 — Başarısızlık ve siyasal kazanç kavramlarının ayrımı

Kavram	Tanım	Meşru örnek	Riskli eşik	Bölümdeki hüküm
Politika eleştirisi	Belirli kararın sonuçlarını sorgulama	Faiz, bütçe, afet veya dış politika tercihinin eleştirisi	Kanıtsız toplu mahkûmiyet	Demokratik denetimin parçası
Olumsuz öngörü	Mevcut eğilim sürerse zarar doğacağını söyleme	Yatırımın hukuk güvencesi zayıflarsa azalacağını belirtme	Tahmini arzu gibi sunma	Tek başına kötü niyet kanıtı değildir
Seçimsel kazanç beklentisi	Başarısızlığın iktidara oy kaybettireceğini hesaplama	Ekonomik performans üzerinden muhalefet yapmak	Çözümü sırf rakibe yarayacağı için reddetme	Normal siyasetten araçsallaştırmaya geçebilir
Kriz fırsatçılığı	Toplumsal zararı düzeltmekten çok siyasî sermayeye çevirme	—	Acıyı sevinç diliyle kullanma, yanlış bilgi yayma	Yüksek eleştiri gerektirir
Zarar üretme	Kötü sonucu büyütmek için aktif araç kullanma	Hukuka uygun hedefli protesto bu kategoriye otomatik girmez	Şiddet, tehdit, yanlış ihbar, yaygın ekonomik yıkım amacı	En ağır ispat eşiği

51.2. Niyet Atfında İspat Eşiği: Sözden Sonuca Beş Basamak

Siyasette niyet çoğu zaman doğrudan gözlenemez. Bu nedenle bir aktöre “ülkenin batmasını istiyor” gibi ağır bir isnat yöneltmek, yalnız sözün sertliğine veya eleştirinin iktidara verdiği zarara dayandırılamaz. Doğrulama yanlılığı ve güdülenmiş kuşkuculuk, kişinin kendi kampına uygun kanıtı kolay kabul edip karşı kanıtı daha sert sorgulamasına yol açar; aynı cümle, konuşanın kimliğine göre farklı anlamlandırılabilir.[655]

Bu bölüm beş basamaklı bir ispat merdiveni kullanır. En alt basamak, olumsuz tahmin veya iktidarın seçim kaybı beklentisidir; bu düzey ağır niyet isnadı için yetersizdir. İkinci basamak, sorunun büyümesinden siyasî yarar çıkacağını açıkça söylemektir. Üçüncü basamak, zararı artırabilecek bir araca başvurmaktır. Dördüncü basamak, toplumun geniş kesimlerinin zararını bilmesine rağmen bu aracı sürdürmektir. En üst basamak ise çözüm ihtimalini sırf iktidara yarayacağı gerekçesiyle engelleme veya vatandaşın zararını sevinçle karşılamadır.

Tablo 51.2 — Niyet kanıtı merdiveni ve yeterlilik düzeyi

Basamak	Gözlenebilir işaret	Örnek	Ağır isnat için değeri
1. Tahmin	“Bu politika kriz doğurur / iktidar oy kaybeder”	Analiz ve muhalefet söylemi	Yetersiz
2. Kazanç hesabı	Kriz sürerse seçim kazanılacağını söyleme	Seçim stratejisi	Tek başına yetersiz
3. Araç kullanımı	Boykot, engelleme, dış baskı çağrısı	Eylemin kapsamı belirleyici	Orta
4. Maliyet bilgisi	Çalışan ve küçük işletme zararına rağmen sürdürme	Zararın görünür hâle gelmesi	Güçlü
5. Çözüm reddi/sevinç	Çözümü rakibe yarar diye engelleme; acıyı kutlama	Doğrudan kayıt gerekir	Çok güçlü

51.3. Demokratik Siyasetin Normal Mekanizması: Ekonomik Oy ve İktidarın Cezalandırılması

Seçmen, ekonomi kötüleştiğinde iktidarı cezalandırabilir; bu mekanizma demokrasinin hesap verebilirlik araçlarından biridir. Muhalefetin işsizlik, enflasyon, gelir kaybı veya yatırım gerilemesini gündeme taşıması, yurttaşın oy tercihine bilgi sunar. Eğer her olumsuz veri paylaşımı “ekonomiye zarar” sayılırsa iktidar, performansının ölçülmesini millî sadakat testine çevirmiş olur. Aynı şekilde muhalefet, yalnız rakibin

[655] Charles S. Taber ve Milton Lodge, “Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs,” American Journal of Political Science 50, no. 3 (2006): 755–769. Araştırma, siyasî kimliğin kanıt değerlendirmesini nasıl yönlendirebildiğini deneysel olarak gösterir. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x

kaybını konuşup uygulanabilir çözüm üretmiyorsa hesap verebilirlik mekanizmasını salt tepki siyasetine indirger.

Ekonomik oy literatürü, seçmenin her zaman ayrıntılı politika bilgisiyle değil, geriye dönük performans değerlendirmesiyle karar verebildiğini gösterir. Bu durum ahlâken "ülke kötüleşsin" arzusunu değil, iktidarın sonuçlardan sorumlu tutulmasını açıklar. Krizin siyasî sonuç doğurması, krizin kimin tarafından istendiği veya üretildiği hakkında tek başına kanıt sağlamaz.

Tablo 51.3 — Ekonomik performansın siyasal sonuca dönüşme zinciri

Aşama	Demokratik işlev	Meşru muhalefet davranışı	Araçsallaştırma riski
Sorunun ölçülmesi	Gerçek durumu görünür kılma	Veri, saha tanıklığı, denetim raporu	Seçici veya yanlış veri
Sorumluluğun tartışılması	Hesap verebilirlik	Karar–sonuç ilişkisini kurma	Her küresel etkiyi hükûmete yükleme
Alternatif sunma	İktidar seçeneği üretme	Program, kanun teklifi, bütçe önerisi	Sloganda kalma
Seçim talebi	Barışçıl iktidar değişimi	Oy isteme	Toplumsal zararı hızlandırma

51.4. 2001 Krizi ve 2002 Seçimi: Ters Yönlü Kontrol Vakası

2001 finansal krizi, Türkiye ekonomisinde derin daralma, yüksek enflasyon, bankacılık sorunları ve işsizlik artışı üretti. Kasım 2002 seçiminde iktidar koalisyonundaki partiler Meclis dışında kalırken yeni kurulmuş AK Parti oyların yüzde 34,28'ini alarak 363 milletvekili kazandı. Bu tarihsel sıra, krizden seçimsel olarak yararlanmanın krizden sorumlu olmak veya krizi istemekle aynı şey olmadığını gösteren güçlü bir kontrol vakasıdır.[656][657]

AK Parti'nin yükselişi, seçmenin önceki yönetim düzenine duyduğu tepki, siyasî temsil arayışı ve yeni aktöre açtığı fırsatla açıklanabilir. Koalisyon partilerinin toplam oy kaybı üzerine yapılan akademik çalışmalar da ekonomik performansın seçmen cezalandırmasındaki ağırlığını vurgular. Fakat bundan "AK Parti 2001 krizini istedi" sonucu çıkmaz. Aynı mantık bugüne de uygulanmalıdır: Muhalefetin ekonomik başarısızlıktan oy kazanması, başka kanıt yoksa başarısızlığı arzuladığı anlamına gelmez.[658]

[656] OECD, OECD Economic Surveys: Turkey 2002. Rapor, 2001'deki ağır finansal krizi ve derin resesyonu ekonomik ve kurumsal bağlamıyla ele alır. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2002/10/oecd-economic-surveys-turkey-2002_g1gh2e7a/eco_surveys-tur-2002-en.pdf

[657] Yüksek Seçim Kurulu, 3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimi kesin sonuçları. AK Parti yüzde 34,28 oyla 363, CHP yüzde 19,39 oyla 178 milletvekili kazanmıştır. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/2002_secim%20_sonuclari.pdf

[658] Ali T. Akarca, "A Prediction for AKP's Nationwide Vote Share in the 29 March 2009 Turkish Local Elections," Economic Research Forum Working Paper 459 (2009). Çalışma, 2002 seçiminde önceki koalisyon partilerinin toplam oy payındaki sert düşüşü ekonomik ve siyasal hesap verebilirlik bağlamında tartışır. https://erf.org.eg/app/uploads/2014/08/459.pdf

Tablo 51.4 — 2001–2002 kontrol vakasının analitik sonucu

Gözlem	Doğrulanmış olgu	Çıkarılabilecek sonuç	Çıkarılamayacak sonuç
Ekonomik kriz	2001’de ağır daralma ve finansal istikrarsızlık	İktidar partileri seçimde cezalandırılabilir	Muhalefet krizi üretmiştir
Seçim sonucu	AK Parti 2002’de birinci parti oldu	Yeni aktör kriz sonrası siyasî fırsat yakaladı	AK Parti krizin sürmesini istemiştir
Genel ders	Kriz seçim dengelerini değiştirir	Kazanç ile niyet ayrı kanıtlanmalıdır	Sonuçtan geriye doğru niyet okunabilir

51.5. Krizden Yararlanmak ile Krizi İstemek Arasındaki Sınır

Siyasî aktörlerin rakibin başarısızlığından yararlanması olağandır. Seçim yarışının özü, mevcut yönetimin eksiklerini göstererek daha iyi yönetim iddiasında bulunmaktır. Ahlâkî sorun, başarısızlığın varlığını kullanmaktan çok, başarısızlığın çözülmemesini tercih etmekte ortaya çıkar. Muhalefet bir yandan “bu sorun iktidarı götürür” derken diğer yandan çözüm teklif ediyor, denetim yapıyor ve acil düzenlemeye destek veriyorsa krizden oy beklentisi normal rekabet sınırında kalır.

Tersine, iktidar da krizi bütün muhalefeti susturmak için kullanabilir. “Şimdi eleştiri zamanı değil” sözü geçici ve somut güvenlik ihtiyacına dayanıyorsa anlaşılabilir; kalıcı biçimde bütçe, afet, sağlık veya ekonomi denetimini dışlıyorsa hesap verebilirliği askıya alır. Bu nedenle bölüm, muhalefetin niyetini sınarken iktidarın suçlama dilini de aynı kanıt standardına tabi tutmaktadır.

51.6. 2017 “Hiçbir Yabancı Gelip Yatırım Yapmaz” Sözü: Uyarı mı, Çağrı mı?

Kemal Kılıçdaroğlu, 1 Nisan 2017’de anayasa değişikliği tartışması sırasında, hukuk güvenliğinin zayıflaması hâlinde yabancı sermayenin Türkiye’ye gelmeyeceğini savundu. Konuşmanın tam bağlamı, yabancı yatırımcıya “Türkiye’ye yatırım yapmayın” diye yöneltilmiş bir talimat değil; önerilen sistemin hukuk, can ve mal güvenliği bakımından yatırım ortamını bozacağı yönündeki sert bir tahmindi. Söz siyaseten abartılı veya ekonomik olarak tartışmalı bulunabilir; fakat dilbilgisel hedefi ile sonradan dolaşıma giren “yatırım yapmayın çağrısı” aynı değildir.[659]

Cumhurbaşkanı Erdoğan 20 Kasım 2019’da bu ifadeyi, Kılıçdaroğlu’nun yabancılara Türkiye’ye yatırım yapmamalarını söylediği biçiminde eleştirdi. Bu dönüşüm “alıntı şişmesi” örneğidir: bir risk öngörüsü, zaman içinde doğrudan zarar çağrısına

[659] Anadolu Ajansı, “CHP Genel Başkan Kılıçdaroğlu: Hiçbir yabancı gelip burada yatırım yapmaz,” 1 Nisan 2017. Haberde söz, anayasa değişikliğinin geçmesi hâlinde hukuk ve güvenlik sorunlarının yabancı sermayeyi uzaklaştıracağı öngörüsü bağlamında aktarılmıştır. https://www.aa.com.tr/tr/politika/chp-genel-baskan-kilicdaroglu-hicbir-yabanci-gelip-burada-yatirim-yapmaz/785601

çevrilmektedir. Niyet isnadı yapılabilmesi için yatırımcıya hitaben açık çağrı, bu çağrının hedefi ve olası sonucu gösterilmelidir; yalnız "yatırım gelmez" tahmini yeterli değildir.[660]

Dahası, Kılıçdaroğlu'nun Kasım 2022'de Londra'da yatırım fonları ve girişim sermayesi şirketleriyle görüşerek teknoloji ve kalkınma yatırımı aradığını açıklaması, kalıcı "Türkiye'ye yatırım gelmesin" niyeti iddiasıyla bağdaşmayan bir karşı kanıttır. Bu temasların uygulanabilirliği ve siyasî niteliği ayrıca tartışılabilir; ancak niyet analizinde sonradan ortaya çıkan karşı davranış saklanamaz.[661][662]

Tablo 51.5 — 2017 yatırım sözü: özgün bağlamdan siyasî etikete

Aşama	Kayıt	İfade türü	Kanıtlı sonuç
1 Nisan 2017	Hukuk ve güvenlik zayıflarsa yabancı yatırım gelmeyeceği savunuldu	Olumsuz öngörü/uyarı	Doğrudan "yatırım yapmayın" çağrısı değil
20 Kasım 2019	Söz "yabancılara yatırım yapmayın diyor" şeklinde nitelendi	Siyasî yeniden çerçeveleme	Özgün sözden daha güçlü niyet atfı
Kasım 2022	Londra'da yatırım fonlarıyla görüşmeler açıklandı	Karşı davranış	Kalıcı yatırım karşıtlığı tezini zayıflatır

51.7. 2018 Kur Krizi: Sert Muhalefet ile Çözüm Önerisinin Birlikte Okunması

2018 kur dalgalanması ve ekonomik gerilim sırasında iktidar çevreleri, ekonomik saldırı ve dış operasyon söylemini öne çıkarırken muhalefetin açıklamalarını zaman zaman krizi derinleştirme çabası olarak değerlendirdi. Dış finansman koşulları, Amerika Birleşik Devletleri ile gerilim ve piyasa davranışı elbette incelenmelidir; ancak iç politika kararlarının, para politikası güvenilirliğinin, bütçe tercihinin ve hukuk algısının tartışılması bu nedenle gayrimeşru olmaz.

CHP'nin 12 Ağustos 2018'de yayımladığı on üç maddelik öneri; liyakat, hukuk güvenliği, Merkez Bankası bağımsızlığı, döviz cinsinden kamu garantilerinin Türk lirasına çevrilmesi, Kamu İhale Kanunu, Sayıştay denetimi, bütçe dışı fonlar, borçlanma sınırı, vergi adaleti, üretim ve tasarruf başlıklarını içeriyordu. Programın yeterliliği

[660] Independent Türkçe, "Erdoğan: Kılıçdaroğlu yabancılara Türkiye'ye yatırım yapmayın diyor," 20 Kasım 2019. Haber, Cumhurbaşkanının Kılıçdaroğlu'nun sözünü doğrudan yatırım karşıtı çağrı olarak nitelediği açıklamayı aktarır. https://www.indyturk.com/node/93816

[661] Cumhuriyet Halk Partisi, "Görüştüklerim arasında tefeci yok, borç yok; hepsi yatırımcı," Kasım 2022. Açıklamada Kılıçdaroğlu, Londra'da küresel fonlarla teknoloji ve kalkınma yatırımları için görüştüğünü belirtmiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-gorustuklerim-arasinda-tefeci-yok-borc-yok-hepsi-yatirimci

[662] Cumhuriyet Halk Partisi, "Türkiye'yi dünyayla entegre, katma değer üreten bir ülke hâline getirmek için hazırız," Kasım 2022. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglu-turkiyeyi-dunyayla-entegre-katma-deger-ureten-bir-ulke-haline-getirmek-cin-haziriz

tartışılabilir; fakat varlığı, “muhalefet yalnız ekonominin çökmesini bekledi” biçimindeki toplu hükmü olgusal olarak sınırlar.[663]

Tablo 51.6 — 2018 ekonomik geriliminde iddia–eylem karşılaştırması

İddia veya davranış	Kanıt	Siyasal yorum	Bölüm değerlendirmesi
“Ekonomik saldırı” söylemi	Dış gerilim ve piyasa baskısı vardı	Dış etkiyi vurgular	İç politika denetimini ortadan kaldırmaz
Muhalefetin sert eleştirisi	Kur, enflasyon ve yönetim eleştirileri	İktidara seçim maliyeti üretir	Tek başına çöküş arzusu değildir
13 maddelik öneri	Resmî parti metni	Çözüm iddiası taşır	Toplu “çözüm istemiyor” suçlamasını zayıflatır
Programın tartışılması	Önerilerin maliyet ve uygulanabilirliği	Demokratik politika rekabeti	Eleştiri ile niyet isnadı ayrılmalıdır

51.8. COVID-19 Dönemi: “Ellerini Ovuşturanlar” İddiası ve Somut Programlar

Salgın döneminde hükûmetin sağlık ve ekonomik tedbirlerini eleştiren aktörler hakkında “kriz çıksın diye ellerini ovuşturma” suçlaması kullanıldı. Mayıs 2020’de Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun, bazı çevrelerin salgın sonrası ekonomik kriz beklentisi içinde olduğunu savundu. Böyle bir davranış gerçekten varsa siyaseten ağırdır; ancak isnadın kişi, söz ve eylem düzeyinde gösterilmesi gerekir. Belirsiz “birileri” dili, geniş muhalefet alanını aynı niyete bağlama riski taşır.[664]

Aynı dönemde CHP, 23 Mart 2020’de bir mücadele programı yayımladı; sağlık sistemi, ekonomik destek, işten çıkarma, vergi ve kredi yükü, sosyal yardımlar ve yerel yönetimler için öneriler açıkladı. Parti ayrıca salgınla mücadele için kanun teklifleri ve beş maddelik düzenleme paketi sundu. Bu tekliflerin doğru, yeterli veya mali açıdan uygulanabilir olup olmadığı ayrı sorudur; fakat çözüm üretme kaydı, tüm muhalefetin salgının ağırlaşmasını istediği iddiasını geçersiz kılan bir karşı vakadır.[665][666]

[663] Cumhuriyet Halk Partisi, “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’ndan Ekonomi İçin 13 Öneri,” 12 Ağustos 2018. Metin, hukuk güvenliği, Merkez Bankası bağımsızlığı, döviz garantileri, denetim, üretim ve tasarruf gibi somut başlıklar içerir. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglundan-ekonomi-icin-13-oneri

[664] T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, “Altun: Salgına karşı mücadelemizde başarının anahtarı…,” Mayıs 2020. Açıklamada muhalefetin bir bölümünün salgın sonrası kriz beklentisi içinde olduğu yönünde genelleyici bir suçlama yer almıştır. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/altun-salgina-karsi-mucadelemizde-basarinin-anahtari-yeni-hukumet-sistemimizin-avantajli-yonetim-bicimi-ve-cumhurbaskanimizin-liderligidir

[665] Cumhuriyet Halk Partisi, “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun Covid-19 Mücadele Programı Açıklaması,” 23 Mart 2020. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglunun-acikladigi-covid-19-mucadele-programi

[666] Cumhuriyet Halk Partisi, “CHP’den Corona ile Mücadele İçin 5 Maddelik Yeni Öneri,” 2020. https://chp.org.tr/haberler/chpden-corona-ile-mucadele-icin-5-maddelik-yeni-oneri

Tablo 51.7 — Salgın döneminde niyet isnadı ve karşı kanıt

Kanıt türü	İçerik	Neyi gösterir?	Neyi göstermez?
Resmî suçlama	Bazı çevrelerin kriz beklediği iddiası	Siyasî algıyı ve kutuplaşmayı	Belirli kişinin niyetini tek başına
Muhalefet programı	Sağlık, iş, kredi, vergi ve sosyal destek önerileri	Çözüm arayışı kaydını	Önerilerin mutlaka doğru olduğunu
Kanun teklifi	Somut düzenleme talebi	Kurumsal eylemi	Salgın siyasetinin tamamen sorunsuz olduğunu
Sonuç	İddia ve karşı eylem birlikte okunmalı	Genelleme sınırını	Bütün bireysel söylemleri aklamayı

51.9. 15 Temmuz Ortak Bildirisi: "Her Krizde Devletin Karşısında" Genellemesine Karşı Vaka

15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünün ardından TBMM'de grubu bulunan AK Parti, CHP, HDP ve MHP ortak bildiri yayımlayarak darbeyi ve Meclise saldırıyı kınadı. Bu kayıt, muhalefet partilerinin her millî güvenlik krizinde devletin başarısızlığını veya yıkımını beklediği biçimindeki toptan anlatıyla bağdaşmaz. Sonraki dönemde darbenin siyasî ve hukukî sonuçları hakkında sert ayrışmalar yaşanmış olması, ilk ortak tavrın varlığını ortadan kaldırmaz.[667]

Karşı vaka yöntemi, siyasî aktörleri aklamak için değil genellemenin sınırını göstermek için kullanılır. Bir parti veya kişi başka bir olayda sorumsuz söz söylemiş olabilir; fakat bu, bütün krizlerde aynı niyete sahip olduğunu kanıtlamaz. Vaka bazlı araştırma, tarihsel sicili tek bir etiket altında eritmez.

51.10. Afet ve Deprem: Hesap Sorma, Seçim Cezası ve Acının Araçsallaştırılması

Afet yönetimindeki gecikme ve eksikliği belgelemek, vatandaşın iktidarı seçimde cezalandırmasını istemek ve alternatif afet politikası önermek meşru muhalefettir. Buna karşılık sahte ihbar, doğrulanmamış ölüm sayısı, yardımı engelleyen yanlış bilgi veya seçim tercihi sebebiyle depremzedeye hakaret, toplumsal acıyı siyasî araca dönüştürür. Bir önceki bölümde incelenen deprem süreci, kapasiteyi toptan inkâr eden söylem ile gerçek kurumsal eksiklikleri saklayan resmî başarı anlatısının birlikte reddedilmesi gerektiğini göstermiştir.

Burada belirleyici test, aktörün siyasî sonuç dışında ne yaptığıdır: Doğrulanmış bilgi paylaşıyor mu, yardım ve çözüm öneriyor mu, hatasını düzeltiyor mu, farklı oy veren mağdurun hakkını aynı ölçüde savunuyor mu? "Bu yönetim seçimde bedel ödemeli"

[667] Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Dört Siyasi Partiden Darbeye Karşı Ortak Bildiri," 16 Temmuz 2016. Bildiri AK Parti, CHP, HDP ve MHP gruplarının ortak imzasını taşımaktadır. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=59990f74-0d9d-4e08-a378-c1ab3a8463cc

cümlesi demokratik hesap verebilirliktir; “yardım almasınlar” veya “acıları hak edildi” yönündeki sözler ise doğrudan insan onuruna yönelen ayrımcı araçsallaştırmadır.

51.11. 2025 Hedefli Boykot: Medya Görünürlüğü ve Tüketici Tercihi

Mart 2025’te İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu’nun tutuklanmasının ardından CHP yönetimi, protestoları yeterince haberleştirmediğini veya iktidarı desteklediğini düşündüğü bazı medya kuruluşları ve markalara yönelik hedefli boykot çağrısı yaptı. Reuters, 24 Mart tarihli haberinde çağrının iktidar yanlısı medya ve ilişkili şirketlere yöneldiğini aktardı. Hedefli boykot, tüketicinin belirli şirketle ekonomik ilişkisini keserek siyasî mesaj vermesidir; doğrudan devlet ekonomisinin bütününü durdurma çağrısıyla aynı değildir.[668]

Hedefli olması, boykotu otomatik olarak haklı veya zararsız yapmaz. Şirket seçiminin kanıtı, çalışanların durumu, yanlış listeleme, kişilere yönelik tehdit ve sosyal medya linci ayrıca incelenmelidir. Fakat tüketicinin gönüllü satın almama kararı, şiddet veya tehdit içermediği sürece demokratik katılımın tanınmış biçimlerinden biridir. Siyasî tüketicilik literatürü, boykot ve “buycott” davranışlarını sandık dışı siyasî katılım olarak ele almaktadır.[669]

CHP açıklamalarında hedefli boykot ile 2 Nisan için öğrenci gruplarının ilan ettiği genel tüketim boykotunun farklı olduğu ayrıca belirtilmiştir. Bu ayrım, tartışmanın siyasal söylemde zaman zaman kaybolduğunu; “boykot” kelimesinin tek bir kapsamı varmış gibi kullanıldığını gösterir.[670]

51.12. 2 Nisan 2025 “Satın Almama” Eylemi: Demokratik Protesto ile Yaygın Ekonomik Baskı Arasında

2 Nisan 2025’te bir günlük genel satın almama çağrısı, hedefli marka boykotundan daha genişti. Reuters ve Associated Press, çağrının öğrencilerce başlatıldığını, muhalefet tarafından desteklendiğini ve hükûmetin bunu ekonomiyi hedef alan bir girişim olarak nitelediğini aktardı. Bir günlük ve gönüllü tüketim durdurma eylemi, şiddetsiz protesto aracı olarak savunulabilir; aynı zamanda küçük esnaf, günlük kazançla çalışanlar ve boykotun hedefi olmayan işletmeler üzerinde maliyet üretme potansiyeline sahiptir.[671][672]

---

[668] Reuters, “Turkey opposition seeks boycott of pro-Erdogan media over failure to cover protests,” 24 Mart 2025. Haber, CHP’nin belirli medya kuruluşları ve markalara yönelik hedefli boykot çağrısını aktarır. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-opposition-seeks-boycott-pro-erdogan-media-over-failure-cover-protests-2025-03-24/

[669] Dieter Stolle, Marc Hooghe ve Michele Micheletti, “Politics in the Supermarket: Political Consumerism as a Form of Political Participation,” International Political Science Review 26, no. 3 (2005): 245–269. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0192512105053784

[670] Cumhuriyet Halk Partisi, “Türkiye’de iktidar ve muhalefet yer değiştirdi,” 2025. Açıklamada CHP’nin belirli markalara yönelik boykotu ile öğrencilerin bir günlük genel tüketim boykotu birbirinden ayrılmıştır. https://chp.org.tr/haberler/cumhuriyet-halk-partisi-genel-baskani-ozgur-ozel-turkiyede-ktidar-ve-muhalefet-yer-degistirdi

[671] Reuters, “Turkey denounces opposition calls for day of no shopping,” 2 Nisan 2025. Haber, bir günlük genel tüketim boykotunu, muhalefet desteğini ve hükûmetin tepkisini birlikte aktarır. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-denounces-opposition-calls-day-no-shopping-2025-04-02/

[672] Associated Press, “Turks join nationwide shopping boycott amid opposition protests,” 2 Nisan 2025. https://apnews.com/article/a70b4704124e12f64a449344fe05e729

Özgür Özel 2 Nisan'da boykotun demokratik hak olduğunu söyledi ve eylemi adaletsizliklere karşı tüketici tepkisi olarak savundu. İletişim Başkanlığı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ise daha önce, 26 Mart'ta, boykot çağrılarını ekonomik sabotaj, millî markalara saldırı ve siyasî mücadeleyi ekonomi üzerinden yürütme girişimi olarak niteledi. Her iki söylem de eylemin farklı yönünü büyütmektedir: muhalefet gönüllülük ve ifade boyutunu, iktidar ekonomik maliyeti öne çıkardı.[673][674][675]

Bu vaka gri alandadır. Eylemin bir günle sınırlı oluşu, gönüllü satın almama biçimi ve şiddet içermemesi, "ülkeyi çökertme" hükmünü aşırı kılar. Buna karşılık ekonominin tümünü kapsayan çağrının hedef dışı yurttaşa maliyet üretebileceği gerçeği de "yalnız kişisel tercih" denilerek yok sayılamaz. Bölüm, vakayı demokratik protesto içinde ekonomik baskı unsuru taşıyan, fakat ülkenin kalıcı çöküşünü istediğini kanıtlamayan yüksek gerilimli bir eylem olarak sınıflandırmaktadır.

Tablo 51.8 — 2025 boykotlarının kapsam ve risk ayrımı

Boykot türü	Hedef	Süre/kapsam	Demokratik yön	Başlıca risk
Belirli marka/medya	Listelenen şirketler	Süreklilik gösterebilir	Tüketici tercihiyle siyasî mesaj	Yanlış liste, çalışan ve tedarikçi zararı
Bir günlük genel boykot	Tüm alışveriş	2 Nisan 2025, bir gün	Şiddetsiz toplu protesto	Hedef dışı küçük esnaf ve günlük gelir
Tehditli boykot	Şirket ve tüketici	Belirsiz	—	Zorlama, linç, ifade sınırının aşılması
Buycott/destek alımı	Tercih edilen şirket	Gönüllü	Pozitif tüketici katılımı	Kamp aidiyetine göre ekonomik kutuplaşma

[673] Cumhuriyet Halk Partisi, "CHP Lideri Özgür Özel: Boykot Demokratik Haktır…," 2 Nisan 2025. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-boykot-demokratik-haktir-kul-hakki-yiyenlerin-yaptigi-zulumlere-karsi-boykot-surecek

[674] T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "İletişim Başkanı Altun'dan ana muhalefetin boykot çağrılarına tepki," 26 Mart 2025. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/iletisim-baskani-altundan-ana-muhalefetin-boykot-cagrilarina-tepki

[675] T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, AK Parti TBMM Grup Toplantısı'nda konuştu," 26 Mart 2025. Konuşmada çağrılar "ekonomik sabotaj" ve "ekonomiyi çökerterek siyasî mücadele" çerçevesinde nitelendirilmiştir. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ak-parti-tbmm-grup-toplantisinda-konustu-26-03-25

Tablo 51.9 — 2025 boykot kronolojisi ve söylem değişimi

Tarih	Aktör/olay	İlk çerçeve	Karşı çerçeve	Kanıtlı kapsam
24 Mart	CHP hedefli marka/medya boykotu	Haber vermeyen/ iktidar yanlısı şirketlere tepki	Yerli markalara saldırı	Belirli şirket listeleri
26 Mart	Cumhurbaşkanı ve İletişim Başkanlığı	Ekonomik sabotaj ve tehdit	Muhalefet: demokratik hak	Hedefli çağrı üzerinden sert genelleme
1 Nisan	Öğrencilerin 2 Nisan çağrısı	Bir günlük satın almama	Soruşturma ve ekonomik zarar eleştirisi	Genel tüketim eylemi
2 Nisan	Eylem günü	Şiddetsiz protesto	Ekonomiyi çökertme girişimi	Bir gün; yaygın ama kalıcı olmayan çağrı
9 Nisan	Cumhurbaşkanı değerlendirmesi	Boykotçuların halktan boykot yediği	Muhalefet: baskıya rağmen sürecek	Siyasî sonuç üzerinde karşıt iddialar

51.13. Boykotun Hukukî ve Demokratik Statüsü: Koruma Mutlak Değildir

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 26. maddesi düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünü güvence altına alır. Boykot çağrısı, siyasî düşüncenin tüketici davranışı yoluyla açıklanması niteliği taşıyabilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de Baldassi ve Diğerleri/Fransa kararında, İsrail ürünlerini boykot çağrısı yapan aktivistlerin şiddetsiz ve kamusal yarar tartışmasına ilişkin eylemlerinin ifade özgürlüğü kapsamında olduğunu, mahkûmiyetin 10. maddeyi ihlal ettiğini belirledi.[676][677]

Bu karar "her boykot her koşulda hukuka uygundur" demek değildir. Şiddet, tehdit, kişilerin hedef gösterilmesi, ayrımcı nefret, mülke zarar veya zorla katılım gibi unsurlar farklı değerlendirme doğurur. Aynı şekilde hukukî koruma, eylemin siyasî ve ekonomik bakımdan isabetli olduğunu kanıtlamaz. Bir davranış ifade özgürlüğü kapsamında kalabilir; yine de toplumsal maliyeti, hedef seçimi ve etik sonucu bakımından eleştirilebilir.

[676] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 26. Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kapsam ve sınırlama rejimini düzenler. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[677] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Baldassi and Others v. France, no. 15271/16 ve diğerleri, 11 Haziran 2020. Mahkeme, şiddetsiz siyasî boykot çağrısına verilen ceza bakımından ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=Baldassi+and+Others+v.+France+-+criminal+conviction+of+activists+involved+in+the+campaign+boycotting+products+imported+from+Israel+violated+their+freedom+of+expression.pdf&id=003-6718555-8953654&library=ECHR

Tablo 51.10 — Boykot değerlendirmesinde dört ayrı düzey

Düzey	Soru	Olumlu ölçüt	Olumsuz ölçüt
Hukuk	İfade özgürlüğü kapsamında mı?	Gönüllü, şiddetsiz, kamusal tartışma	Tehdit, şiddet, suç teşkil eden fiil
Kanıt	Hedef seçimi doğrulanmış mı?	Açık gerekçe ve düzeltilebilir liste	Yanlış bilgi ve keyfî hedef
Etik	Masum üçüncü kişiye maliyet ne?	Orantılı ve hedefli etki	Yaygın, öngörülen ve kayıtsız zarar
Siyaset	Amaç çözüm mü, yalnız zarar mı?	Talep, süre ve çıkış koşulu açık	Belirsiz ve kalıcı ekonomik yıpratma

51.14. İktidarın Kendi Boykot Çağrıları: Çifte Standart Testi

Boykotu kategorik olarak "ekonomik sabotaj" saymak, iktidarın önceki çağrılarıyla sınanmalıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Ağustos 2018'de Amerika Birleşik Devletleri'nin elektronik ürünlerine boykot uygulanacağını söyledi; Ekim 2020'de ise vatandaşlara Fransız markalarına itibar etmemeleri çağrısında bulundu. Bu çağrılar dış politika tepkisi ve millî dayanışma olarak gerekçelendirildi.[678][679]

Bu karşı vakalar iki sonuç üretir. Birincisi, boykot aracının kendisi otomatik olarak gayrimeşru veya ülke düşmanlığı değildir; aktörler onu hedef ve gerekçeye göre meşru görebilmektedir. İkincisi, iç politikada belirli şirketlere veya genel tüketime yönelen boykot ile yabancı ülke ürünlerine yönelik devlet destekli çağrı aynı ekonomik bağlama sahip değildir. Tutarlılık testi, farkların açıklanmasını ister; yalnız çağrıyı yapanın kimliğine göre "millî direniş" veya "ihanet" etiketi koymayı reddeder.

Tablo 51.11 — Boykot söyleminde karşılıklılık testi

Vaka	Çağrıyı yapan	Hedef	Gerekçe	Tutarlı değerlendirme
ABD elektroniği, 2018	Cumhurbaşkanı Erdoğan	ABD menşeli elektronik ürünler	Dış siyasî/ekonomik gerilim	Boykot aracı kategorik olarak suç sayılamaz
Fransız markaları, 2020	Cumhurbaşkanı Erdoğan	Fransız ürünleri	Fransa ile siyasî gerilim	Ekonomik üçüncü kişi maliyeti yine tartışılmalı

[678] Anadolu Ajansı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Amerika'nın elektronik ürünlerine boykot uygulayacağız," 14 Ağustos 2018. https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-amerikanin-elektronik-urunlerine-boykot-uygulayacagiz/1230495

[679] Euronews Türkçe, "Erdoğan'dan boykot çağrısı: Sakın Fransız markalarına itibar etmeyin," 26 Ekim 2020. https://tr.euronews.com/2020/10/26/erdogan-dan-boykot-cagr-s-sak-n-frans-z-markalar-na-itibar-etmeyin

Vaka	Çağrıyı yapan	Hedef	Gerekçe	Tutarlı değerlendirme
Hedefli şirketler, 2025	CHP/Özgür Özel	Belirli medya ve markalar	Protestoları haberleştirmeme iddiası	Kanıt, hedef ve gönüllülük incelenmeli
Genel tüketim, 2 Nisan	Öğrenci çağrısı; muhalefet desteği	Bir günlük tüm alışveriş	Demokratik protesto	Yaygın maliyet nedeniyle daha sıkı orantı testi

51.15. Yatırım Uyarısı, Dış Baskı ve Yaptırım Talebi Aynı Şey Değildir

Yabancı yatırımın hukuk, öngörülebilirlik veya makroekonomik istikrar sebebiyle azalacağını söylemek, ekonomik analiz veya siyasî uyarı olabilir. Yabancı yatırımcıya ülkeye hiç gelmemesi için kampanya yürütmek daha güçlü bir eylemdir. Belirli kamu görevlilerine hedefli yaptırım talep etmek, geniş ticaret veya finans yaptırımı istemek ve ülkenin uluslararası ödeme kanallarının kesilmesini savunmak ise toplumsal maliyet bakımından giderek ağırlaşan farklı basamaklardır.

Dış baskı talebinde üç soru özellikle önemlidir: Talep hangi hukuk ihlaline dayanıyor? Hedef, karardan sorumlu kişi ve kurumlarla sınırlı mı? Maliyet vatandaş, ihracatçı, çalışan ve küçük işletmeye yayılıyor mu? Bir aktör, geniş ekonomik yaptırımın sıradan yurttaşa zarar vereceğini bilerek bunu yalnız seçim hesabıyla istiyorsa “başarısızlıktan kazanç” tezi güçlenir. Fakat bu ağır hüküm, doğrulanmış özgün çağrı bulunmadan genel “Batı’ya şikâyet” etiketiyle kurulamaz.

Tablo 51.12 — Dış ekonomik baskı araçlarının maliyet merdiveni

Araç	Doğrudan hedef	Vatandaşa yayılma riski	Niyet değerlendirmesi
Risk uyarısı	Yatırım ortamı ve politika	Düşük/analitik	Doğrudan zarar çağrısı değildir
Hedefli kişi yaptırımı	Belirli karar verici	Görece sınırlı	Hukukî gerekçe ve delil aranır
Sektörel yaptırım	Belirli sektör/kurum	Orta–yüksek	Çalışan ve tedarikçi maliyeti hesaplanmalı
Genel ekonomik yaptırım	Ülke ticareti/finansı	Çok yüksek	Ağır siyasal ve ahlâkî ispat gerektirir

51.16. Sosyal Medyada Partizan Sevinç: Bireysel Örnekten Toplu Kimliğe

Siyasî rakibin başına gelen kötü olaydan haz duyma, sosyal psikolojide partizan schadenfreude olarak incelenmektedir. Deneysel çalışmalar, güçlü grup bağlılığının rakip grubun talihsizliğine verilen duygusal tepkiyi etkileyebildiğini gösterir. Türkiye’de kur

artışı, uluslararası gerilim, afet veya seçim sonrası ekonomik zorluk hakkında alaycı paylaşımlar bu mekanizmayla ilişkilendirilebilir; ancak birkaç hesabın paylaşımı bütün muhalefet, sekülerler veya seçmenler hakkında istatistiksel hüküm kurmaya yetmez.[680]

Bireysel sevinç kaydı varsa doğrudan eleştirilebilir. Fakat ekran görüntüsü, özgün hesap, tarih, bağlam ve silinme/düzeltme bilgisi olmadan kanıt değildir. Daha önemlisi, marjinal bir paylaşımın milyonlarca muhalif seçmenin niyetine dönüştürülmesi, bu kitabın genelleme yasağına aykırıdır. Toplu nitelemenin ağırlığı arttıkça temsil gücünün de ayrıca kanıtlanması gerekir.

Tablo 51.13 — Sosyal medya vakasında temsil ve kanıt testi

Soru	Yetersiz kanıt	Güçlü kanıt	Kurulabilecek hüküm
Söz gerçek mi?	Kırpılmış ekran görüntüsü	Özgün bağlantı/arşiv ve tarih	Kişinin sözü doğrulandı
Bağlam ne?	Tek cümle	Öncesi, sonrası, ironi ve düzeltme	İfadenin anlamı sınırlanır
Temsil gücü var mı?	Birkaç hesap	Kurumsal sahiplenme veya yaygın örüntü	Ancak kanıtlanan ölçeğe genellenir
Sonuç ne?	Öfke/alay	Zarar çağrısı veya eylem	Duygu ile aktif zarar ayrılır

51.17. İktidar Söyleminin Riski: Eleştiriyi "Sabotaj" Etiketiyle Dondurmak

İktidarın ekonomik güveni, kamu düzenini ve millî güvenliği koruma sorumluluğu vardır. Gerçek manipülasyon, koordineli yanlış bilgi, tehdit veya ekonomiyi zorla durdurma girişimi kanıtlandığında soruşturma ve siyasî cevap meşrudur. Nitekim 1 Nisan 2025'te savcılık, boykot çağrıları hakkında soruşturma başlattı; bu hukukî sürecin varlığı, suçun veya ülkeyi çökertme niyetinin peşinen kanıtlandığı anlamına gelmez.[681]

"Ekonomik sabotaj", "ihanet" veya "millet düşmanlığı" gibi ağır kavramlar, somut fail ve fiil göstermeden bütün muhalefete yöneltildiğinde eleştiriyi güvenlik tehdidiyle eşitler. Bu dil yatırımcı güveni, kamuoyu beklentisi veya kriz yönetimi için kısa vadede birlik sağlayabilir; fakat uzun vadede yanlış politika bilgisinin bastırılmasına, uzman uyarısının siyasî sadakat testine dönüşmesine ve gerçek sabotaj vakalarının da kavramsal değer kaybetmesine yol açabilir.

---

[680] David J. Y. Combs ve diğerleri, "Politics, Schadenfreude, and Ingroup Identification: The Sometimes Happy Thing about a Poor Economy and Death," Journal of Experimental Social Psychology 45, no. 4 (2009): 635–646. https://psychology.as.uky.edu/sites/default/files/combs_et_al_%202009.pdf

[681] Reuters, "Turkey launches probe into calls for economic boycott after Istanbul mayor's arrest," 1 Nisan 2025. Haber, soruşturmanın başlatıldığını ve siyasî tartışmanın bağlamını aktarır. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-launches-probe-into-calls-economic-boycott-after-istanbul-mayors-arrest-2025-04-01/

İktidarın kanıt yükü, yalnız zarar ihtimalini değil isnat edilen niyeti de göstermektir. Bir boykot ekonomik etki amaçlar; fakat “ekonomiyi kalıcı olarak çökertme” amacı ayrıca kanıtlanmalıdır. Bir muhalif kriz nedeniyle erken seçim ister; fakat vatandaşın yoksullaşmasını istediği sonucu kendiliğinden doğmaz.

51.18. Muhalefetin Sorumluluğu: “İktidar Zarar Görsün” ile “Vatandaş Zarar Görmesin” Dengesini Kurmak

Muhalefetin de eleştiriyi sorumlulukla kurma yükümlülüğü vardır. Kriz, protesto veya boykot söyleminde hedef, süre, talep ve çıkış koşulu açıklanmadığında eylem kontrolsüz maliyet üretebilir. Hedefli boykot listesinde gerekçe ve düzeltme mekanizması bulunmalı; genel tüketim eyleminde küçük esnaf ve çalışan üzerindeki etki hesaba katılmalı; yatırım ve yaptırım çağrılarında toplumsal maliyet açıkça tartışılmalıdır.

Çözüm önerisi sunmak tek başına bütün sorumsuz sözleri aklamaz; fakat niyet değerlendirmesinde güçlü karşı kanıttır. Muhalefet bir yandan başarısızlığı teşhir ederken diğer yandan acil düzenlemeye, afet yardımına, sağlık tedbirine veya millî güvenlik önlemine destek veriyorsa “yalnız çöküş bekliyor” anlatısı zayıflar. Tersine, çözümü sırf hükûmete siyasî fayda sağlayacağı için reddettiğine dair açık kayıt varsa araçsallaştırma tezi güçlenir.

Tablo 51.14 — İktidar ve muhalefet için simetrik sorumluluk standardı

Aktör	Meşru davranış	Sorunlu davranış	Kanıt talebi
İktidar	Yanlış bilgi ve tehdidi somut delille cevaplamak	Bütün eleştiriyi sabotaj saymak	Fail, fiil, zarar ve niyet
Muhalefet	Sorunu belgelemek ve çözüm sunmak	Maliyeti önemsemeden yalnız seçim hesabı yapmak	Talep, hedef, süre, etki
Medya	Özgün söz ve karşı görüşü vermek	Başlığı niyet hükmüne çevirmek	Tam kayıt ve düzeltme
Vatandaş/hesap	Barışçıl tepki ve tüketici tercihi	Tehdit, linç ve yanlış bilgi	Özgün hesap ve bağlam

51.19. Ana Vakalar ve Karşı Vakalar

Tablo 51.15 — Ana vaka ve karşı vaka kartları

Vaka	İlk iddia	Karşı kanıt/bağlam	Bölüm sınıflaması	Kesinlik
2001 krizi–2002 seçimi	Kriz siyasî kazanç doğurdu	Yeni aktör krizi üretmedi	Kazanç niyet kanıtı değildir	A1

Vaka	İlk iddia	Karşı kanıt/bağlam	Bölüm sınıflaması	Kesinlik
2017 yatırım sözü	"Yatırım yapmayın" çağrısı	Özgün bağlam olumsuz tahmin; 2022 yatırım görüşmesi	Alıntı şişmesi	A1/A2
2018 kur krizi	Muhalefet çöküş bekledi	13 maddelik çözüm programı	Toplu suçlama kanıtlanmadı	A1
COVID-19	"Ellerini ovuşturanlar"	Program ve kanun teklifleri	Belirsiz fail nedeniyle genelleyici	A1/A2
15 Temmuz	Muhalefet her millî krizde karşı tarafta	Dört parti ortak bildirisi	Güçlü karşı vaka	A1
Hedefli boykot 2025	Ekonomik sabotaj	Belirli şirketlere gönüllü tüketici tepkisi	Demokratik araç; hedef ve tehdit denetlenmeli	A1/A2
2 Nisan genel boykot	Ülkeyi çökertme girişimi	Bir günlük, şiddetsiz ama yaygın maliyetli eylem	Gri alan: ekonomik baskı, kalıcı çöküş niyeti kanıtsız	A1/A2
İktidar boykotları	Boykot her hâlde gayrimeşrudur	2018 ABD, 2020 Fransa çağrıları	Çifte standart kontrolü	A1

51.20. Söylemin Zaman İçindeki Değişimi

Söylem kronolojisi, kavramın sabit değil bağlama göre genişleyen bir siyasî etiket olduğunu göstermektedir. 2001–2002 döneminde ekonomik kriz iktidar değişiminin meşru gerekçesi olarak okunurken, 2017'den itibaren olumsuz yatırım tahmini "yatırım yaptırmama" niyetine; 2018 ve 2020'de ekonomik ve sağlık eleştirileri "kriz bekleme" suçlamasına; 2025'te boykot çağrısı "ekonomiyi çökertme" iddiasına dönüştü. Aynı dönemde iktidarın yabancı ürünlere boykot çağrıları millî tepki olarak sunuldu.

Tablo 51.16 — 2001–2025 söylem değişimi kronolojisi

Dönem	Somut olay	Baskın söylem	Sonraki genişleme	Kanıtlı düzeltme
2001–2002	Finansal kriz ve iktidar değişimi	Kötü yönetim seçimde cezalandı	Kazananın krizi istediği söylenmedi	Kazanç–niyet ayrımı

Dönem	Somut olay	Baskın söylem	Sonraki genişleme	Kanıtlı düzeltme
2017–2019	Yabancı yatırım tahmini	Hukuk zayıflarsa yatırım gelmez	“Yatırım yapmayın dedi”	Özgün bağlam uyarı
2018	Kur gerilimi	Ekonomik saldırı ve millî dayanışma	Muhalefet çöküş istiyor	Somut çözüm programı
2020	COVID-19	Birlik ve mücadele	“Kriz için ellerini ovuşturanlar”	Muhalefet programları
2025 Mart	Hedefli şirket boykotu	Demokratik tüketici tepkisi	Yerli markalara saldırı	Hedef kapsamı ayrılmalı
2025 Nisan	Genel bir günlük boykot	Şiddetsiz protesto	Ekonomiyi çökertme/ sabotaj	Süre ve maliyet birlikte okunmalı

51.21. Kanıt Gücü ve Kesinlik Derecesi

Bölümde kullanılan kanıt standardı, ağır niyet isnadını siyasî sezgiden ayırır. Doğrudan söz veya resmî eylem kaydı A1; güvenilir haber ve birden çok bağımsız aktarım A2; bağlamı eksik fakat araştırılabilir iddia B; yalnız ekran görüntüsü veya anonim aktarıma dayanan iddia C; ana tezi sınırlayan doğrulanmış olay ise K karşı vaka olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 51.17 — Kanıt gücü ve kurulabilecek hüküm

Kod	Kanıt türü	Örnek	Kurulabilecek hüküm	Kurulamayacak hüküm
A1	Özgün konuşma, resmî belge, kesin veri	TBMM bildirisi, parti programı, anayasa	Söz ve eylem doğrulandı	Gizli niyet otomatik çıkmaz
A2	Güvenilir bağımsız haber ve çapraz kayıt	Reuters/AP’nin aynı olayı aktarması	Olayın ana çerçevesi doğrulandı	Her yorum doğru sayılmaz
B	Eksik bağlamlı fakat izlenebilir iddia	Kısa video veya ikinci el aktarım	Araştırma adayı	Ağır niteleme
C	Anonim, kaynaksız ekran görüntüsü	Silinmiş sözün tek görseli	Ana metne alınmaz	Kişi ve grup hükmü

Kod	Kanıt türü	Örnek	Kurulabilecek hüküm	Kurulamayacak hüküm
K	Tezi sınırlayan karşı vaka	15 Temmuz ortak bildirisi	Genelleme daraltılır	Başka vakalar tümden aklanmaz

51.22. Profesyonel Şema: Eleştiri → Niyet → Eylem → Zarar → Çözüm Tutumu → Kazanç

Şekil 51.1 — Siyasal kazanç beklentisi testi: kamu başarısızlığı iddiasından nihai sınıflamaya

Şema, tek bir sert cümleden ağır niyet hükmüne sıçramayı engeller. Önce başarısızlık iddiasının olgusal temeli; sonra aktörün açık niyet kaydı; kullandığı aracın niteliği; aracın üçüncü kişilere maliyeti; çözüm karşısındaki tutumu ve seçimsel kazancı nasıl kurduğu incelenir. Zincirin yalnız ilk veya son halkası, “ülkenin başarısızlığını isteme” sonucu için yeterli değildir.

51.23. Ölçülebilir Model: Krizden Siyasal Kazanç Beklentisi Endeksi

Karşılaştırılabilir değerlendirme için sekiz göstergeli, 0–16 puanlık bir model önerilmektedir. Her gösterge 0, 1 veya 2 puan alır. Model ceza hukuku ölçüsü veya kişinin değişmez kimliği değildir; araştırmacının hangi kanıttan hangi ağırlıkta sonuç çıkardığını şeffaflaştıran analitik araçtır. Puan, yalnız doğrulanmış kayıtlara verilir; belirsiz iddia sıfır kabul edilmez, "veri yok" olarak ayrıca işaretlenir.

Tablo 51.18 — Krizden siyasal kazanç beklentisi endeksi göstergeleri

Gösterge	0 puan	1 puan	2 puan
Açık zarar arzusu	Yok/ret	İmalı veya belirsiz	Doğrudan ve doğrulanmış
Aktif zarar aracı	Yok	Sınırlı/hedefli baskı	Yaygın veya kalıcı zarar aracı
Üçüncü kişi maliyeti	Düşük ve azaltılmış	Öngörülen fakat sınırlı	Yüksek ve kayıtsız kalınmış
Dış ekonomik zorlama	Yok	Hedefli talep	Genel yaptırım/finans kesintisi
Çözüm tutumu	Öneri/destek	Belirsiz/pasif	Sırf rakibe yarar diye ret
Sevinç/aşağılama dili	Yok	Alaycı/tekil	Mağduriyetin açıkça kutlanması
Yanlış bilgi ve düzeltme	Doğru bilgi/düzeltme	İhmal	Bilerek sürdürme
Seçimsel dönüştürme	Normal hesap verebilirlik	Acıyı yoğun propaganda	Zararın sürmesini seçim şartı yapmak

Tablo 51.19 — Endeks puanlarının yorumlanması

Puan	Sınıflama	Kurulabilecek değerlendirme	Gerekli uyarı
0–3	Normal demokratik muhalefet/eleştiri	Başarısızlık tespiti ve seçim hesabı	Ağır niyet isnadı kurulmaz
4–7	Sert kriz siyaseti	Maliyet veya dil bakımından sorunlu araçsallaştırma	Bağlam ve düzeltme aranır
8–11	Yüksek riskli araçsallaştırma	Toplumsal zarardan siyasî yarar beklentisi güçlü	A1/A2 kanıt zorunlu

Puan	Sınıflama	Kurulabilecek değerlendirme	Gerekli uyarı
12–16	Çöküşten kazanç beklentisine güçlü kanıt	Açık niyet, aktif zarar ve çözüm reddi birleşir	Kişi/vaka ile sınırlı tutulur

Model 2025 genel boykotuna uygulandığında, açık kalıcı çöküş arzusu ve çözüm reddi kanıtlanmadığı için en ağır kategoriye çıkmaz; buna karşılık ekonomik baskı aracı ve üçüncü kişi maliyeti sebebiyle “normal eleştiri” düzeyinde de kalmaz. 2017 yatırım sözü, olumsuz tahmin olduğu ve karşı yatırım davranışı bulunduğu için düşük puan alır. 15 Temmuz ortak bildirisi ise çözüm ve ortak güvenlik tutumu bakımından genelleyici suçlamayı düşüren güçlü karşı vakadır. Bu örnekler, puanın siyasî kimliğe değil somut kayda bağlanması gerektiğini gösterir.

51.24. Politika, Medya ve Siyaset İçin Öneriler

Birinci olarak, kamu makamları “sabotaj”, “ihanet” ve “ülkenin batmasını isteme” gibi kavramları kişi, tarih, özgün söz ve somut fiille ilişkilendirmelidir. Belirsiz “birileri” ve “bunlar” dili, gerçek güvenlik tehdidi ile demokratik eleştiriyi aynı sepete koyar. Savcılık soruşturması, siyasî suçlamanın doğruluğunun değil hukukî incelemenin başladığının göstergesidir; kesin hüküm gibi sunulmamalıdır.

İkinci olarak, muhalefet boykot ve dış baskı araçlarında etki değerlendirmesi yayımlamalıdır. Hedefli listenin gerekçesi, yanlış eklenen markanın çıkarılma yolu, çalışan ve küçük esnafı koruma tedbiri, eylemin süresi ve sona erme koşulu açıklanmalıdır. Genel ekonomik yaptırım veya geniş tüketim durdurma çağrısı, “demokratik hak” cümlesiyle yetinmeden orantı ve üçüncü kişi maliyeti bakımından savunulmalıdır.

Üçüncü olarak, medya özgün söz ile yorum başlığını ayırmalıdır. “Yatırım gelmez” tahmini “yatırım yapmayın çağrısı”na, “boykot demokratik haktır” savunusu “ekonomi çöksün” arzusuna, “iktidar kriz yüzünden kaybeder” tahmini “kriz sürsün” dileğine çevrilmemelidir. Aynı şekilde ekonomik etkisi amaçlanan bir boykot, yalnız “kişisel tercih” denilerek etkisizleştirilmemelidir.

Dördüncü olarak, partiler kriz dönemlerinde ortak asgarî güvenlik ve refah protokolü geliştirmelidir. Afet, salgın, savaş riski ve finansal istikrarsızlıkta iktidar ile muhalefet; bilgi doğrulama, acil yardım, kritik altyapı, küçük işletme ve çalışanların korunması konularında ortak çerçeve kurabilir. Siyasî hesaplaşma bu çerçevenin üzerinde sürdürülmeli, vatandaşın temel güvenliği seçim rekabetinin aracı yapılmamalıdır.

Beşinci olarak, araştırmacılar ve doğrulama kuruluşları niyet iddiaları için ayrı veri alanı tutmalıdır: özgün söz, hedef kitle, tarih, kullanılan araç, beklenen maliyet, sonradan düzeltme, çözüm önerisi ve karşı vaka. Böylece siyasî tartışma “kim söyledi?” düzeyinden “hangi kanıt neyi gösteriyor?” düzeyine taşınabilir.

51.25. Bölüm Sonucu: Başarısızlığın Siyaseti ile Başarısızlık Arzusunu Ayırmak

Türkiye'nin başarısızlığından siyasal kazanç beklentisi, demokratik muhalefetin varlığından veya iktidarın seçim kaybetmesini istemekten türetilemez. Seçmenin başarısız yönetimi cezalandırması, muhalefetin bunu talep etmesi ve kötü gidişe ilişkin sert tahminde bulunması demokratik düzenin olağan parçalarıdır. 2001 krizi sonrasında AK Parti'nin yükselişi, krizden yararlanmanın krizi istemek olmadığını tarihsel olarak gösteren en güçlü ters yönlü vakadır.

Buna karşılık kriz veya protesto araçlarının vatandaşın zararını büyütmesi ihtimali önemsiz değildir. 2 Nisan 2025 genel tüketim boykotu, şiddetsiz ve süreli bir protesto olmakla birlikte hedef dışı ekonomik maliyet taşıdığı için salt "kişisel tercih" düzeyinde görülemez. Fakat bir günlük eylemden "Türkiye ekonomisini kalıcı olarak çökertme" niyeti çıkarmak için de yeterli doğrudan kanıt yoktur. Hedefli boykot, genel boykot, tehdit, yaptırım ve ekonomik sabotaj birbirinden ayrılmalıdır.

2017 yatırım sözü, 2018 çözüm programı, COVID-19 önerileri ve 15 Temmuz ortak bildirisi; bütün muhalefetin ülkenin zararını beklediği anlatısını sınırlar. İktidarın 2018 ve 2020'de boykot aracını dış politika için meşru görmesi de boykotu yapan aktöre göre değişen standardı görünür kılar. Öte yandan muhalefetin iktidara zarar verme isteği, üçüncü kişilerin geçimini ve ülkenin uzun vadeli kapasitesini göz ardı ettiği ölçüde demokratik eleştiriden kriz araçsallaştırmasına yaklaşır.

Bölümün nihai hükmü şudur: Ağır "ülkenin çöküşünden medet umma" nitelemesi için üç unsur birlikte aranmalıdır: açık veya güçlü biçimde doğrulanmış zarar niyeti; bu zararı üretmeye ya da büyütmeye dönük somut eylem; çözüm veya zararı azaltma imkânını siyasî kazanç uğruna reddetme. Bu zincir kurulmadan yapılan toplu suçlama propaganda; zincirin kurulduğu somut vakayı siyasî aidiyet sebebiyle inkâr etmek ise karşı propaganda olur. Demokratik sorumluluk, başarısızlığı saklamadan eleştirmek ve başarısızlığın bedelini vatandaşa ödettirmemektir.

BÖLÜM 52

TÜRKİYE HAKKINDAKİ OLUMSUZ HABERİN PEŞİNEN DOĞRU KABUL EDİLMESİ

Eleştirel habercilik ile teyitsiz mahkûmiyet arasındaki sınır

BÖLÜMÜN TEZİ

Türkiye hakkında yayımlanan olumsuz bir haber, yalnızca yabancı veya itibarlı bir kuruluşta yer aldığı için doğru kabul edilemez; ancak haberin olumsuz olması da onu otomatik olarak propaganda, Türkiye düşmanlığı ya da siyasî operasyon hâline getirmez. Bu bölümün tezi, güvenilir değerlendirmenin haberin yönüne değil kanıt zincirine dayanması gerektiğidir. Kaynağın markası başlangıç güveni sağlayabilir; kesinlik ise özgün belge, bağımsız doğrulama, kapsam, karşı görüş, düzeltme ve sonradan ortaya çıkan verilerle kurulur.

Peşin kabul iki zıt siyasî refleks üretir. Birinci refleks, iktidara zarar veren dış haberi “nihayet dünya gerçeği gördü” diyerek incelemeden sahiplenir. İkinci refleks, ülke veya iktidar hakkında olumsuz olan her haberi “operasyon” sayarak kanıtını tartışmadan reddeder. Her iki durumda da haber araştırma nesnesi olmaktan çıkar, kimlik teyit aracına dönüşür. Bu çalışma; yanlış veya kanıtsız ithamı, gerçek bir olguyu sert başlıkla büyüten haberi, sonradan doğrulanan eleştiriyi ve henüz kesinleşmemiş ihtilaflı iddiayı ayrı sınıflarda değerlendirir.

Araştırma soruları şunlardır: Olumsuz haber hangi aşamada olgusal bulguya dönüşür? Devlet veya hükûmet hakkındaki itham ile sınırdaki suç ağı, yerel aktör veya münferit fail arasındaki kapsam farkı nasıl korunur? İlk haber, resmî yalanlama, bağımsız inceleme, sonraki belge ve düzeltme birlikte okunduğunda hangi vakalar yanlışlanmakta, hangileri doğrulanmakta, hangileri kısmen doğrulanmaktadır? “Türkiye” sözcüğü hükûmet, devlet, toplum, şirket, vatandaş ve suç ağını hangi durumlarda yanıltıcı biçimde tekleştirmektedir?

Anahtar kavramlar: olumsuzluk yanlılığı, doğrulama yanlılığı, kaynak itibarı, başlık sıkıştırması, iddia–bulgu ayrımı, kanıt zinciri, kapsam kayması, atıf aklama, düzeltme, güncelleme, resmî yalanlama, karşı vaka, siyasî sahiplenme, ülke–hükûmet ayrımı, kesinlik derecesi.

52.1. Kavram Ayrımları: Haber, İddia, İtham, Bulgu ve Hüküm

Olumsuz içeriklerin en sık uğradığı bozulma, metin türünün kaybolmasıdır. Bir tarafın iddiası, haber başlığında “iddia etti” kaydıyla yer alabilir; fakat sosyal medya aktarımında bu kayıt düşer ve cümle gerçekleşmiş olguya dönüşür. İstihbarat sızıntısı, anonim kaynak anlatımı, insan hakları örgütü ön bulgusu, mahkeme kararı ve akademik

araştırma aynı kanıt gücüne sahip değildir. Metin türü saklandığında ihtimal kesinlik, eleştiri hüküm, haber de siyasî mahkûmiyet gibi dolaşır.

Tablo 52.1 — Olumsuz içerik türleri ve kanıt sınırları

Tür	Ne üretir?	Doğru aktarım	Peşin kabul hatası
Olay haberi	Doğrulanabilir gelişme	Kaynak ve zamanla verilir	Başlık bütün olayı temsil eder
Taraf iddiası	Bir aktörün savı	"İddia etti" kaydı korunur	İddia olguya çevrilir
Anonim kaynak haberi	Erişilemeyen bilgi ihtimali	Kaynak sayısı ve gerekçe açıklanır	Anonimlik kesinlik sayılır
Ön rapor/uzman açıklaması	İnceleme veya risk değerlendirmesi	Yöntem ve yetki sınırı belirtilir	Kesin yargı gibi kullanılır
Resmî belge/yargı kararı	Kurumsal kayıt veya hüküm	Kapsamı ve itiraz yolu verilir	Her boyuta genellenir
Başyazı/köşe	Normatif tercih	Yorum etiketi korunur	Tarafsız haber sayılır

52.2. Peşin Kabulün Bilişsel Mekanizması

Doğrulama yanlılığı, kişinin mevcut kanaatini destekleyen veriyi daha kolay araması, hatırlaması ve kabul etmesi; tersini gösteren veriye daha yüksek ispat yükü uygulamasıdır. Bu eğilim yalnız muhalif veya iktidar yanlısı gruplara özgü değildir; siyasî aidiyet değiştiğinde aynı zihinsel mekanizma karşı yönde çalışır. Türkiye'nin başarısız olduğuna inanan kişi olumsuz başlığı kanıtın kendisi sayabilir; Türkiye'ye karşı sürekli komplo kurulduğuna inanan kişi ise belge güçlü olsa bile haberi reddedebilir.[682]

Olumsuzluk yanlılığı ayrıca kötü haberin daha dikkat çekici, hatırlanabilir ve paylaşılabilir olmasına yol açar. Negatif iddia ilk teması kazanırken, haftalar sonra yayımlanan düzeltme aynı erişime ulaşmaz. Yanlış bilgi düzeltildikten sonra bile ilk anlatının muhakeme üzerindeki etkisinin sürebildiğini gösteren araştırmalar, bölümün neden yalnız "doğru mu yanlış mı?" değil, "ne zaman ve nasıl düzeltildi?" sorusunu da sorduğunu açıklar.[683][684] Dijital ağlarda yanlış haberin daha hızlı ve daha geniş yayılabildiğine ilişkin bulgular da ilk izlenimin neden kalıcı olduğunu gösterir.[685]

[682] Raymond S. Nickerson, "Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises," Review of General Psychology 2, no. 2 (1998): 175–220, https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.2.175

[683] Paul Rozin and Edward B. Royzman, "Negativity Bias, Negativity Dominance, and Contagion," Personality and Social Psychology Review 5, no. 4 (2001): 296–320, https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0504_2

[684] Stephan Lewandowsky et al., "Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing," Psychological Science in the Public Interest 13, no. 3 (2012): 106–131, https://doi.org/10.1177/1529100612451018

[685] Soroush Vosoughi, Deb Roy, and Sinan Aral, "The Spread of True and False News Online," Science 359, no. 6380 (2018): 1146–1151, https://doi.org/10.1126/science.aap9559

Tablo 52.2 — Peşin kabulü güçlendiren mekanizmalar

Mekanizma	Muhalif kullanım	İktidar yanlısı kullanım	Düzeltici test
Doğrulama yanlılığı	Olumsuz haber doğrudur	Olumsuz haber operasyondur	Ters kanıt da aynı eşikte mi?
Marka sezgisi	Yabancı kurum yanılmaz	Yabancı kurum düşmandır	Metin ve özgün kanıt ne?
Olumsuzluk etkisi	Kötü haber daha gerçekçi görünür	Kötü haber daha tehditkâr görünür	Düzeltme erişimi izlendi mi?
Kimlik savunusu	Hükûmet eleştirisi ülke gerçeğidir	Hükûmet eleştirisi ülke saldırısıdır	Ülke–devlet–hükûmet ayrıldı mı?
Tek örnek genellemesi	Bir vaka bütün sistemi kanıtlar	Bir hata bütün haberi çürütür	Kapsam ve tekrar ölçüldü mü?

52.3. Olumsuz Haber Doğrulama Protokolü

Güvenilir bir ajansın etik ilkeleri; bağımsızlık, doğruluk, kaynak koruma ve düzeltme taahhüdü sağlar, fakat her haber için otomatik doğruluk belgesi değildir.[686] Özellikle çatışma, istihbarat ve diplomatik kriz haberlerinde aynı iddia çok sayıda mecrada tekrarlandığı hâlde tek bir ilk kaynağa dayanabilir. Çoklu yayın, çoklu bağımsız kanıt demek değildir. Propaganda literatüründe yüksek hacim, tekrar ve tutarsız anlatıların birlikte kullanılmasının, hedef kitlede “bu kadar kişi söylüyorsa bir şey vardır” etkisi yaratabildiği gösterilmiştir.[687]

Bu bölüm her vaka için yedi adımlı protokol uygular: ilk iddianın kimden çıktığını belirlemek; metin türünü saptamak; özgün kanıtı bulmak; bağımsız kaynak sayısını ayırmak; hedef ve kapsamı doğru tanımlamak; cevap, yalanlama ve karşı kanıtı kaydetmek; sonraki belge, düzeltme veya yargı sonucuyla sınıflamayı güncellemek. Sonuç “doğru/yanlış” ikiliğine zorlanmaz; doğrulanmış, büyük ölçüde doğrulanmış, kısmen doğrulanmış, kanıtsız, yanlış ve açık dosya sınıfları kullanılabilir.

Tablo 52.3 — İddia–kanıt–güncelleme kontrol listesi

Aşama	Sorulacak soru	Güçlü gösterge	Uyarı işareti
İlk kaynak	İddia ilk kimden çıktı?	Belge/saha/isimli tanık	Siyasî tarafın tek açıklaması
Tür	Haber mi, yorum mu, istihbarat mı?	Açık etiket	Tür saklanmış

[686] Reuters, “Our Trust Principles,” https://reutersagency.com/about/our-trust-principles/

[687] Christopher Paul and Miriam Matthews, The Russian “Firehose of Falsehood” Propaganda Model (RAND Corporation, 2016), https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html

Aşama	Sorulacak soru	Güçlü gösterge	Uyarı işareti
Bağımsızlık	Kaynaklar birbirinden bağımsız mı?	Ayrı veri ve tanık	Aynı haberi kopyalama
Kapsam	Fail kim: devlet, kişi, ağ, şirket?	Dar ve kanıtlı özne	"Türkiye yaptı" genellemesi
Cevap	İlgili taraf ne dedi?	Tam cevap ve belge	Yalnız kısa yalanlama
Güncelleme	Sonradan ne ortaya çıktı?	Rapor, karar, düzeltme	İlk başlıkta donma

52.4. Vaka Kronolojisi: İlk İthamdan Sonraki Belgeye

Bölümün vakaları aynı sonucu üretmez. 2016'daki çocuk istismarı düzenlemesi haberleri, bazı başlıklarda hukukî ayrıntıyı sertleştirmiş olsa da teklifin çocuk hakları bakımından gerçek ve ağır risk taşıdığı Birleşmiş Milletler kuruluşlarınca da belirtilmiştir. 2020'de COVID-19 verilerinin eksik yayımlandığı eleştirisi ise Sağlık Bakanı'nın açıklamasıyla esaslı biçimde doğrulanmıştır. Aynı yıl Suriye'den savaşçı taşındığına ilişkin haberler başlangıçta inkâr edilmiş, sonraki BM ve Avrupa Konseyi belgeleri iddiaların en azından önemli bölümünü güçlendirmiştir.

Tablo 52.4 — İlk haber, ara durum ve sonraki doğrulama kronolojisi

Vaka	İlk iddia	İlk cevap	Sonraki kanıt	Nihai sınıflama
Çocuk istismarı teklifi, 2016	Fail evlenirse cezasızlık	Mağdur aileleri çözme savunusu	BM: af ve cezasızlık riski; teklif çekildi	Başlık sert; temel risk gerçek
COVID verisi, 2020	Tüm pozitifler açıklanmıyor	"Hasta–vaka" ayrımı	Bakan yalnız semptomatiklerin yayımlandığını açıkladı	Büyük ölçüde doğrulandı
Suriye savaşçıları, 2020–21	Libya/ Karabağ'a sevk	Türkiye/ Azerbaycan reddi	BM Paneli, OHCHR ve PACE kayıtları	Önemli bölümü kurumsal kanıtla güçlendi

52.5. 2016 Çocuk İstismarı Teklifi: Sert Başlık ile Gerçek Hukukî Risk

Kasım 2016'da Meclis gündemine gelen önerge, belirli tarihten önce işlenen çocuk cinsel istismarı suçlarında cebir, tehdit veya iradeyi etkileyen başka bir neden bulunmadığı kabul edilen durumlarda, fail ile mağdurun evlenmesi hâlinde hükmün açıklanmasının geri bırakılması veya cezanın ertelenmesi sonucunu doğurabilecekti.

Hükûmet, dinî nikâhla birlikte yaşayan ve çocuk sahibi olmuş ailelerin mağduriyetini çözme amacı ileri sürdü. Eleştiriler ise çocukta özgür rıza varsayımının kurulamayacağını, evliliğin fail lehine cezasızlık mekanizmasına dönüşeceğini ve mağduru aynı ilişkiye bağlayacağını savundu.

UNICEF, UNFPA, UN Women ve UNDP ortak açıklaması, teklifin fail mağdurla evlendiğinde bir tür af sonucuna yol açabileceğini, cezasızlık algısını güçlendireceğini ve çocuğun yeniden mağdur edilmesi riskini artıracağını belirtti.[688] Reuters haberleri de teklifin kapsamını "evlenme hâlinde cezadan kaçınma" ihtimali üzerinden aktardı ve yoğun tepki sonrasında düzenlemenin geri çekildiğini bildirdi.[689][690] Bu nedenle "Türkiye çocuk tecavüzünü yasallaştırıyor" gibi başlıklar hukuk tekniği bakımından genelleyici ve sertleştiricidir; fakat teklifin çocuk koruma sistemini zayıflatacağına dair temel eleştiri uydurma değildir.

Bu vaka iki yanlış refleksi birlikte sınar. Yalnız başlığa bakarak bütün Türkiye'nin çocuk istismarını meşrulaştırdığı hükmüne varmak, teklif ile yürürlükteki hukuk ve toplumun itirazını birbirine karıştırır. Haberi "Batı'nın Türkiye düşmanlığı" diye bütünüyle reddetmek ise teklifin gerçek metnini, Birleşmiş Milletler kuruluşlarının kaygısını ve Türkiye içindeki geniş itirazı saklar. Doğru sınıflama, "başlıkta kapsam genişlemesi bulunan fakat özünde ciddi ve belgeli hak riski taşıyan haber"dir.

Tablo 52.5 — Çocuk istismarı teklifinde haber–metin karşılaştırması

Boyut	Dolaşımdaki ifade	Belgeyle doğrulanan	Sonuç
Hukukî statü	Çocuk tecavüzü yasallaşıyor	Teklif yürürlükte değildi; geçici ceza ertelemesi öngörüyordu	Başlık teknik olarak geniş
Evlilik şartı	Fail evlenirse kurtulacak	Evlilik, önerilen mekanizmanın koşullarındandı	Temel unsur doğru
Rıza	Rızaya dayalı erken evlilik	Çocukta rıza ve aile baskısı ciddi sorun	Savunma yetersiz
Hak riski	Batı propagandası	BM kuruluşları cezasızlık ve yeniden mağduriyet riski gördü	Eleştiri güçlü

[688] UNICEF, UNFPA, UN Women and UNDP, "Statement on Türkiye's Draft Bill on Sexual Abuse Against Children," 21 November 2016, https://www.unicef.org/eca/press-releases/statement-turkeys-draft-bill-sexual-abuse

[689] Reuters, "Turkey's AK Party Withdraws Controversial Bill on Sexual Abuse for Review," 21 November 2016, https://www.reuters.com/article/world/turkeys-ak-party-withdraws-controversial-bill-on-sexual-abuse-for-review-idUSKBN13H0G5/

[690] Reuters, "Turkey Should Reject Child Abuse Law Shielding Men Who Marry from Punishment: U.N.," 21 November 2016, https://www.reuters.com/article/world/turkey-should-reject-child-abuse-law-shielding-men-who-marry-from-punishment-u-idUSKBN13G22F/

Boyut	Dolaşımdaki ifade	Belgeyle doğrulanan	Sonuç
Güncel sonuç	Yasa çıktı	Teklif geri çekildi	İlk haber güncellenmeli

52.6. COVID-19 Verileri: Olumsuz Haberin Sonradan Doğrulanması

COVID-19 döneminde muhalif siyasetçiler, tabip örgütleri ve yabancı basın Türkiye'nin açıkladığı günlük sayıların salgının gerçek boyutunu yansıtmadığını savundu. Bu iddia başlangıçta siyasî kutuplaşmanın parçası gibi değerlendirildi; ancak 30 Eylül 2020'de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, günlük tabloda tüm pozitif vakaların değil, semptom gösteren "hastaların" açıklandığını belirtti. Reuters haberi, bakanın açıklamasını hükûmetin tam pozitif sayıyı yayımlamadığının kabulü olarak aktardı.[691]

Akademik ve meslekî çalışmalar da vaka tanımı, PCR dışı klinik tanı, ölüm bildirimi ve veri şeffaflığı sorunlarını daha erken tarihlerde tartışmıştı.[692][693] Kasım 2020 sonunda günlük bütün pozitiflerin açıklanmaya başlanmasıyla sayı birden yükseldi. Bu değişim, daha önceki her ölüm tahminini veya sosyal medyada dolaşan her gizli sayı listesini doğrulamaz; fakat "resmî tablolar tüm pozitifleri göstermiyor" çekirdek iddiasını büyük ölçüde doğrular.[694]

Vakanın demokratik önemi, olumsuz haberin doğru çıkmasından daha geniştir. Sağlık verisi vatandaşın davranışını, hastane planlamasını ve risk algısını etkiler. "Ülke imajı zarar görmesin" kaygısıyla tanımın belirsiz bırakılması, güven kaybını büyütür; buna karşılık her veri farkını "ölümler saklanıyor" şeklinde sınırsızlaştırmak da kanıt standardını düşürür. Güven, eleştiriyi damgalamakla değil, tanım ve ham veriyi zamanında açıklamakla korunur.

Tablo 52.6 — COVID verisi iddiasının aşamalı doğrulanması

Aşama	Açıklanan/iddia edilen	Kanıt	Değerlendirme
İlk resmî tablo	Günlük "hasta" sayısı	Bakanlık tablosu	Terim kapsamı belirsiz
Eleştiri	Pozitiflerin tümü açıklanmıyor	Meslek örgütü ve akademik analiz	Araştırılması gerekli

[691] Reuters, "Turkey Has Only Been Publishing Symptomatic Coronavirus Cases, Minister Says," 30 September 2020, https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-has-only-been-publishing-symptomatic-coronavirus-cases-minister-2020-09-30/

[692] Kayıhan Pala, "COVID-19: Case and Death Notification Problems in Turkey," Turkish Journal of Medical Sciences 50 (2020): 1169–1170, https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7311149/

[693] Adnan Kisa and Sezer Kisa, "Under-Reporting of COVID-19 Cases in Turkey," International Journal of Health Planning and Management 35, no. 5 (2020): 1009–1013, https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7752113/

[694] Reuters, "Turkey Has Only Been Publishing Symptomatic Coronavirus Cases, Minister Says," 30 September 2020.

Aşama	Açıklanan/iddia edilen	Kanıt	Değerlendirme
30 Eylül açıklaması	Yalnız semptomatik hastalar	Sağlık Bakanı beyanı	Çekirdek iddia doğrulandı
25 Kasım değişimi	Tüm pozitifler açıklanmaya başladı	Günlük tablodaki büyük artış	Önceki seri karşılaştırılamaz
Aşırı iddia	Her açıklanan sayı bütünüyle sahteydi	Bunu kanıtlayan tek veri yok	Genelleme geçersiz

52.7. Suriye'den Savaşçı Sevki: İlk Yalanlama ile Sonraki Kurumsal Kanıt Arasında

2020'de Türkiye destekli Suriyeli savaşçıların Libya'ya ve daha sonra Azerbaycan'a götürüldüğü yönündeki haberler, ilk aşamada taraflı kaynaklara, çatışma aktörlerinin açıklamalarına ve kimliği doğrulanması güç görüntülere dayanıyordu. Türkiye, Libya hakkındaki BM uzman açıklamalarını reddetti; Azerbaycan da Suriye'den savaşçı getirildiği iddialarını "asılsız" ve propaganda olarak niteledi.[695][696] Bu ilk aşamada ihtiyat gerekliydi: savaşın tarafı olan Ermenistan, Rusya, Libya'daki rakip güçler ve Suriye gözlem ağlarının her biri bilgi savaşının aktörüydü.

Ancak dosya ilk haber anında donmadı. BM Libya Uzmanlar Paneli'nin Mart 2021 tarihli raporu, Türkiye destekli Suriyeli savaşçıların Libya'daki varlığı ve transfer düzenekleri hakkında ayrıntılı bulgular kaydetti.[697] BM paralı askerler çalışma grubu, Dağlık Karabağ çevresinde Azerbaycan'ın Türkiye'nin yardımıyla Suriyeli savaşçılara dayandığına ilişkin yaygın raporları ve işe alım biçiminin paralı asker tanımıyla uyumlu göründüğünü açıkladı.[698] Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi de 2021 tarihli kararında Azerbaycan'ın Türkiye'nin yardımıyla Suriyeli paralı asker kullanmasına atıf yaptı.[699]

Bu belgeler, her savaşçı sayısını, her "cihatçı" nitelemesini veya bütün operasyonların Ankara'dan tek tek emirle yürütüldüğünü kanıtlamaz. Fakat "hiç savaşçı gönderilmedi; tamamı kara propaganda" savunmasını sürdürülemez hâle getirir. Doğru sonuç, ilk

[695] Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, "Commentary … to the Allegations … 'Militants Deployed from Syria to Azerbaijan'," 2 October 2020, https://tokyo.mfa.gov.az/en/news/3235/commentary-by-leyla-abdullayeva-head-of-the-press-service-department-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan-to-the-allegations-by-some-foreign-media-outlets-as-if-militants-deployed-from-syria-to-azerbaijan

[696] Anadolu Ajansı, "Turkey Rejects UN Group's Claims on Activities in Libya," 20 June 2020, https://www.aa.com.tr/en/politics/turkey-rejects-un-groups-claims-on-activities-in-libya/1883948

[697] United Nations Security Council, Final Report of the Panel of Experts on Libya Established Pursuant to Resolution 1973 (2011), S/2021/229, 8 March 2021, https://digitallibrary.un.org/record/3905159/files/S_2021_229-EN.pdf

[698] Office of the UN High Commissioner for Human Rights, "Mercenaries in and around the Nagorno-Karabakh Conflict Zone Must Be Withdrawn—UN Experts," 11 November 2020, https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/11/mercenaries-and-around-nagorno-karabakh-conflict-zone-must-be-withdrawn-un

[699] Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 2391 (2021), "Humanitarian Consequences of the Conflict between Armenia and Azerbaijan / Nagorno-Karabakh Conflict," para. 8.5, https://pace.coe.int/en/files/29483/html

haberlerin kaynak ve sayı bakımından değişken olduğu; buna rağmen transferin çekirdek olgusunun sonraki kurumsal kayıtlarla önemli ölçüde güçlendiğidir. Olumsuz haberin peşin kabulü kadar, ilk yalanlamanın değişmez hakikat sayılması da bilgi hatasıdır.

Tablo 52.7 — Savaşçı sevki iddiasında kanıtın zaman içindeki değişimi

Tarih/aşama	Kaynak	İddia veya cevap	Kanıt gücü
2020 ilk haberler	Muhabir, aile, çatışma tarafı	Suriyeliler Libya/Karabağ'da	B–C; bağımsızlık değişken
2020 resmî cevap	Türkiye ve Azerbaycan	İddialar asılsız/ propaganda	Taraf cevabı; tek başına kesin değil
11 Kasım 2020	BM uzmanları	Yaygın raporlar ve paralı asker göstergeleri	A2; ihtiyatlı kurumsal değerlendirme
8 Mart 2021	BM Libya Paneli	Türkiye destekli Suriyeli savaşçı varlığı	A1–A2; ayrıntılı rapor
27 Eylül 2021	PACE Resolution 2391	Türkiye yardımıyla Suriyeli paralı asker kullanımı	A2; siyasî-kurumsal kayıt

52.8. Yabancı Marka ile Sahte Başlık Üretimi

Olumsuz haber her zaman gerçekten yabancı basında yayımlanmış olmayabilir. Türkiye'de yüksek gerilimli olaylardan sonra BBC, CNN, Reuters, Bild veya The Economist logosu eklenmiş uydurma başlıklar dolaşıma sokulabilmektedir. 2023 sonunda Riyad'daki Süper Kupa finalinin ertelenmesinden sonra yabancı gazetelerin Türkiye'yi övdüğü veya Suudi Arabistan'ı ağır biçimde aşağıladığı iddia edilen başlıkların bir bölümü gerçek değildi; Teyit, ilgili yayınların haberlerini inceleyerek gerçek başlıkların daha nötr olduğunu gösterdi.[700]

Bu örnek bölümün iki ana konusunu birleştirir: yabancı marka otoritesi ve kimlik doğrulaması. Kullanıcı görüşüne uygun başlığı gördüğünde URL, tarih, dil ve yayın arşivini kontrol etmez; logo kanıt işlevi görür. Böylece yerli bir propaganda üretimi "yabancı basın teyidi" kılığına girer. Ekran görüntüsü, özellikle başlık ve logo kolayca taklit edilebildiği için tek başına kanıt sayılmamalıdır.

Tablo 52.8 — Sahte yabancı başlık için asgarî doğrulama

Kontrol	Sorulacak soru	Doğrulama aracı	Başarısızlık sonucu
URL	Yayın sitesinde sayfa var mı?	Alan adı ve arşiv	Ekran görüntüsü tek kalır

[700] Teyit, "Süper Kupa'nın Ardından Yabancı Basında Atıldığı İddia Edilen Başlıklar," 3 Ocak 2024, https://teyit.org/analiz/super-kupanin-ardindan-yabanci-basinda-atildigi-iddia-edilen-basliklar

Kontrol	Sorulacak soru	Doğrulama aracı	Başarısızlık sonucu
Başlık	Özgün dilde aynı mı?	Site içi arama	Çeviriyle yergi/övgü eklenir
Tarih	Olaydan sonra mı yayımlandı?	Zaman damgası	Eski içerik yeni sunulur
Görsel	Logo ve tipografi gerçek mi?	Tersine görsel arama	Montaj otorite kazanır
İçerik	Başlık gövdede destekleniyor mu?	Tam metin	Başlık uydurma veya bağlamsız olur

52.9. “Türkiye” Sözcüğündeki Kapsam Kayması

Yabancı haberde “Turkey” öznesi çoğu zaman farklı aktörleri tek sözcükte toplar: hükûmet kararı, güvenlik kurumu, belediye, özel şirket, sınırdaki kaçakçı, siyasî parti, toplum kesimi veya tek vatandaş. Başlık ekonomisi bu ayrımı kısaltabilir; yerli aktarım ise kısaltmayı ontolojik hükme dönüştürür. “Türkiye çocuk evliliğini yasallaştırıyor” cümlesi, bir önergeyi yürürlükteki bütün hukuk ve toplum iradesiyle özdeşleştirebilir.

Kapsam kayması yalnız dışarıdan Türkiye’ye yönelmez. İktidar dili de hükûmet kararına yöneltilen eleştiriyi “Türkiye’ye saldırı” olarak genişletebilir. Böylece hükûmet, devlet ve millet aynılaştırılır; eleştiriye cevap vermek yerine eleştireni ülke karşıtlığıyla suçlamak kolaylaşır. Analitik kural şudur: İddianın öznesi, kanıtın gösterebildiği en dar fail olmalıdır. Kanıt bir şirketi gösteriyorsa ülke; bir bakanlığı gösteriyorsa toplum; bir yasa teklifini gösteriyorsa yürürlükteki tüm hukuk suçlanamaz.

Tablo 52.9 — “Türkiye” öznesinin ayrıştırılması

Geniş ifade	Olası gerçek özne	Gerekli kanıt	Yanlış genelleme
Türkiye satın aldı	Kaçakçı/şirket/kamu kurumu	Para ve mal akışı	Bireyden devlete sıçrama
Türkiye yasakladı	Mahkeme/bakanlık/parlamento	Karar ve mevzuat	Tasarıyı yürürlük sayma
Türkiye sakladı	Belirli kurum/yönetici	Veri tanımı ve kayıt	Bütün personeli suçlama
Türkler destekliyor	Anket örneklemi/grup	Temsilî veri	Sosyal medya örneğini topluma yayma
Dünya Türkiye’yi kınadı	Belirli kurum/yayın	Karar veya metin	Tek aktörü dünya sayma

52.10. İktidarın Savunma Refleksi: Her Olumsuz Haberi "Operasyon" Saymak

Devletler haksız itham, düşmanca propaganda ve bilgi operasyonlarına karşı cevap verme hakkına sahiptir. Rusya'nın 2015 kampanyası, gerçek bir dış politika krizinin ardından ağır kişisel suçlamaları dolaşıma sokmuş; RAND çalışması Rus medyasının Türkiye'de mevcut fay hatlarını istismar eden yöntemlerini incelemiştir. Bu nedenle "dış kaynak tarafsızdır" önermesi savunulamaz. Fakat propaganda örneklerinin varlığı, her olumsuz habere tek kelimelik "operasyon" etiketi yapıştırma yetkisi vermez.

COVID-19 ve Suriye'den savaşçı sevki vakaları, resmî yalanlamanın tek başına çürütme olmadığını gösterir. Etkili cevap; veri tanımı, belge, tarih, sorumlu kurum ve denetlenebilir karşı kanıt sunar. Eleştiriyi yapan gazeteci, hekim, meslek örgütü veya uluslararası kurumu "ülke düşmanı" saymak, kısa vadede siyasal safları sıklaştırabilir; uzun vadede gerçek yanlış bilgiyle mücadeleyi zayıflatır. Çünkü vatandaş, doğru eleştirinin de propaganda diye reddedildiğini gördüğünde resmî düzeltmelere güvenmez.

52.11. Muhalif Refleks: Olumsuz Haberle Siyasî Kimliği Doğrulamak

Muhalif çevrelerdeki ters refleks, yabancı olumsuz haberi iç siyasette bağımsız mahkeme kararı gibi kullanmaktır. Burada haberin doğru çıkması kadar, iktidarın mahkûm edilmesine hizmet etmesi önem kazanır. Kaynak tek taraflı olsa, başlık soru biçiminde kurulsa veya haber daha sonra güncellense bile ilk cümle dolaşmaya devam eder. Dış haber, "biz zaten söylüyorduk" ifadesinin prestij eklentisine dönüşür.

Bu davranış bütün muhalefete veya seküler alana genellenemez. Türkiye'de gazeteciler, doğrulama kuruluşları, hukukçular ve muhalif aktörler yabancı kaynaklı yanlışları da düzeltmiş; haklı eleştirinin kanıt standardını korumaya çalışmıştır. Teyit'in seçim dönemi incelemeleri, yabancı basın dâhil çok farklı kaynak türlerinin yanlış bilgi dolaşımında isimlerinin kullanılabildiğini göstermektedir.[701] Bölümün hedefi muhalefet değil, siyasî aidiyet sebebiyle doğrulamayı askıya alan davranıştır.

52.12. Düzeltme, Güncelleme ve İlk Başlığın Sorumluluğu

Bir haberin etik değeri yalnız ilk yayımlandığı anda değil, yeni bilgi geldiğinde ne yaptığıyla ölçülür. Güvenilir habercilik; maddî hatayı görünür biçimde düzeltir, başlığı günceller, önceki sürümün neden değiştiğini açıklar ve yanlış ithamdan etkilenen tarafa erişir. Reuters standartları doğruluk ve düzeltme yükümlülüğünü kurumsal ilke olarak tanımlar.[702] Bununla birlikte düzeltmenin varlığı ilk hatanın etkisini otomatik olarak silmez; sosyal medya ekran görüntüsü eski sürümü yaşamaya devam ettirebilir.

[701] Teyit, Sahte Haber Karnesi: 2023 Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Seçimleri, 2023, https://md.teyit.org/file/teyit-rapor-sahte-haber-karnesi-2023-cumhurbaskani-ve-milletvekili-secimleri.pdf

[702] Reuters, "Journalistic Standards," https://reutersagency.com/about/standards-values/

Bilgi düzensizliği literatürü; yanlış bağlam, yanıltıcı içerik, sahte kaynak, manipüle içerik ve tamamen uydurma içerik arasında ayrım yapılmasını önerir.[703][704][705] Türkiye haberlerinde de yanlışlığın türü açık yazılmalıdır. Çocuk istismarı teklifinde sorun bütünüyle uydurma içerik değil, hukukî mekanizmanın sert ve geniş başlıkla aktarılmasıdır. COVID dosyasında ise olumsuz çekirdek iddia sonradan doğrulanmıştır.

Tablo 52.10 — Yanlışlık türü, düzeltme ve güncel sınıflama

Tür	Örnek yapı	Gerekli düzeltme	Dosya statüsü
Tam uydurma	Yayınlanmamış yabancı başlık	İçerik kaldırma ve açık özür	Yanlış
Yanlış bağlam	Eski/genele ait görüntü	Tarih ve yer düzeltmesi	Yanlış bağlam
Kapsam büyütme	Yerel ağdan devlete sıçrama	Özneyi daraltma	Kısmen yanlış
Başlık sertleştirmesi	Tasarıyı yürürlük gibi sunma	Hukukî statü ekleme	Temel risk doğru olabilir
Sonradan doğrulama	İlk eleştiriyi yeni belge güçlendirir	Haberi ve yalanlamayı güncelleme	Doğrulanmış
Açık dosya	Çelişkili güçlü kaynaklar	Kesin hükmü erteleme	Belirsiz/ihtilaflı

52.13. Ana Vakalar ve Karşı Vakalar

Ana vakalar, Türkiye hakkında olumsuz anlatının kanıt tamamlanmadan kesin hüküm gibi sahiplenildiği örneklerdir. Karşı vakalar ise olumsuz haberin gerçek bir kamusal sorunu ortaya çıkardığı, resmî açıklamanın eksik veya yanlış kaldığı dosyalardır. Karşı vaka kullanımı yapay denge değildir; araştırmanın tezini yanlışlanabilir tutar. Aynı yöntem iktidarın olumlu haberleri seçerek büyütmesine ve olumsuz haberleri toptan reddetmesine de uygulanmalıdır.

Tablo 52.11 — Ana vakalar ve karşı vakaların eşleştirilmesi

Vaka	Peşin kabul riski	Peşin ret riski	Dengeli sonuç
Çocuk istismarı teklifi	Tasarıyı bütün hukuk/toplum saymak	Hak riskini dış propaganda saymak	Teknik başlık geniş; temel risk güçlü

[703] First Draft, “Essential Guide to Understanding Information Disorder,” 2019, https://firstdraftnews.org/long-form-article/understanding-information-disorder/

[704] Claire Wardle and Hossein Derakhshan, Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making (Council of Europe, 2017), https://rm.coe.int/information-disorder-report-november-2017/1680764666

[705] Teyit, “Sözlük: Yanlış Bilginin En Yaygın Yedi Türü,” 1 Mart 2019, https://teyit.org/ekipten/sozluk-yanlis-bilginin-en-yaygin-7-turu

Vaka	Peşin kabul riski	Peşin ret riski	Dengeli sonuç
COVID verisi	Her gizli sayı iddiasını doğru saymak	Veri şeffaflığı eleştirisini hainlik saymak	Tüm pozitiflerin açıklanmadığı doğrulandı
Savaşçı sevki	Her sayı ve "terörist" etiketini benimsemek	Sonraki BM/PACE bulgularını reddetmek	Çekirdek olgu önemli ölçüde güçlendi
Sahte yabancı başlık	Logo gördüğünde inanmak	Her yabancı haberi sahte saymak	URL ve arşiv kontrolü gerekir

52.14. Kanıt Gücü ve Kesinlik Derecesi

Tablo 52.12 — Olumsuz haberlerde kanıt hiyerarşisi

Kanıt	Güç	Kullanım	Kesinlik sınırı
Özgün belge + bağımsız çoklu doğrulama	A1	Olgusal hüküm	Belgenin kapsamı aşılmaz
Resmî/uluslararası ayrıntılı rapor	A1–A2	Kurumsal bulgu	Yöntem ve siyasî niteliği belirtilir
İsimli saha tanığı + doğrulanmış kayıt	A2	Vaka doğrulama	Genelleme için ek veri gerekir
Tek güvenilir haber + taraf cevabı	B	Ara bulgu	Kesin hüküm ertelenir
Anonim kaynak/çatışma tarafı	C	Araştırma adayı	Bağımsız teyit gerekir
Ekran görüntüsü/logo	D	İhbar	URL/arşiv olmadan kanıt değildir
Kaynağı bulunamayan söz/sayı	E	Elenecek içerik	Ana metne alınmaz

52.15. Profesyonel Şema: Olumsuz Haber Doğrulama Zinciri

Aşağıdaki zincirde her halka, önceki aşamadaki kesinliği sınar. Haber, ilk iddiadan doğrudan siyasî hükme atlamamalıdır. Özellikle cevap ve sonraki belge aşaması tamamlanmadan kişi, kurum veya ülke hakkında ağır niteleme kurulamaz.

1. İDDİA →	2. İLK KAYNAK →	3. BAĞIMSIZ KANIT →	4. CEVAP →	5. GÜNCELLEME →	6. SINIFLAMA
Tam cümle ve kapsam	Kim, ne zaman, hangi tür?	Belge, veri, görüntü, tanık	Yalanlama + karşı belge	Rapor, karar, düzeltme	Doğru / kısmen / yanlış / açık
“Türkiye” öznesini daralt	Kopya yayınları ayır	Kaynak bağımsızlığını test et	Cevabı çarpıtmadan ver	İlk başlığı yeniden değerlendir	Kesinlik derecesini yaz

Şekil 52.1 — İddia → kaynak → kanıt → cevap → güncelleme → nihai sınıflama

52.16. Ölçülebilir Model: Olumsuz Haber Peşin Kabul Riski

Bölüm, haberin doğru olup olmadığını tek puanla belirlemek yerine, peşin kabul riskini ölçen sekiz ölçüt önerir. Her ölçüt 0–2 puanlanır. Yüksek puan haberin doğru olduğunu değil, doğrulama sürecinin güçlü olduğunu gösterir. 0–5 puan düşük kanıt ve yüksek peşin kabul riski; 6–10 puan araştırma gerektiren ara dosya; 11–13 puan güçlü fakat kapsamı sınırlı bulgu; 14–16 puan yüksek doğrulama düzeyi olarak yorumlanabilir.

Tablo 52.13 — Olumsuz haber doğrulama ve peşin kabul endeksi

Ölçüt	0 puan	1 puan	2 puan
Metin türü	Saklı/yanlış	Kısmen açık	Açık ve doğru
İlk kaynak	Belirsiz	Dolaylı	Özgün kaynak
Bağımsız kanıt	Yok	Tek/bağımlı	Çoklu bağımsız
Özne kapsamı	“Türkiye” genellemesi	Kısmen dar	Tam ve doğru
Karşı görüş	Yok	Kısa yalanlama	Tam cevap/belge
Yöntem	Yok	Kısmi	Şeffaf ve tekrarlanabilir
Güncelleme	İlk başlıkta donmuş	Kısmi	Düzeltme/sonuç işlenmiş
Kesinlik dili	Mutlak hüküm	İhtiyatlı	Kanıtla uyumlu

52.17. Politika, Habercilik ve Okur Önerileri

Birinci öneri, haber türü etiketinin başlık ve sosyal medya paylaşımında korunmasıdır. “İddia”, “ön bulgu”, “analiz”, “başyazı” ve “mahkeme kararı” birbirinin yerine kullanılmamalıdır. İkinci öneri, Türkiye’ye ilişkin ağır iddialarda “özne kutusu” yayımlanmasıdır: İddia hükûmeti mi, kamu kurumunu mu, özel şirketi mi, yerel suç ağını mı hedeflemektedir?

Üçüncü öneri, resmî kurumların yalnız yalanlama değil veri paketi sunmasıdır. Yalanlamada tarih, tanım, belge bağlantısı, sorumlu birim ve sonradan yapılacak güncelleme bulunmalıdır. Dördüncü öneri, haber kuruluşlarının düzeltme sürümünü eski sosyal medya paylaşımına bağlaması ve başlık değişikliğini görünür kılmasıdır. Beşinci öneri, doğrulama kuruluşları ile üniversitelerin Türkiye hakkında uluslararası dolaşıma giren yüksek etkili iddialar için iki dilli arşiv oluşturmasıdır.

Altıncı öneri, siyasetçilerin yabancı medya markasını kanıt yerine kullanmamasıdır. Bir haber doğruysa onu doğrulayan belge gösterilmeli; yanlışsa kurumun milliyeti değil maddî hata açıklanmalıdır. Yedinci öneri, okur için "iki dakika kuralı"dır: paylaşmadan önce URL, tarih, metin türü, ilk kaynak ve en az bir bağımsız doğrulama kontrol edilmelidir. Sekizinci öneri, açık dosyalarda hüküm kurmama erdeminin teşvik edilmesidir. Belirsizlik, bilgisizlik değil; kanıtın sınırını doğru söylemektir.

52.18. Bölüm Bulguları ve Sonuç

Birinci bulgu, olumsuz haberin peşin kabulünün esas olarak kaynak milliyetinden değil siyasî yararlılıktan beslendiğidir. Aynı yabancı kurum iktidarı eleştirdiğinde muhalif çevrede yüksek otorite, olumlu haber yaptığında önemsiz; iktidar çevresinde ise bunun tersi olabilir. Bu seçicilik, haberi bilgi olmaktan çıkarıp kimlik doğrulama aracına dönüştürür.

İkinci bulgu, "Türkiye" öznesinin aşırı geniş kullanımının başlıca hata kaynağı olduğudur. Çocuk istismarı teklifinde geçici düzenleme, bütün ülkenin hukukuna; münferit veya kurumsal eylem, toplumun karakterine genellenmiştir. Ağır hüküm, kanıtın gösterdiği en dar özneyle kurulmalıdır.

Üçüncü bulgu, resmî yalanlamanın doğrulama olmadığıdır. COVID verileri ve Suriye'den savaşçı sevki dosyaları, ilk aşamada reddedilen bazı olumsuz haberlerin sonraki açıklama ve kurumsal raporlarla güçlenebildiğini göstermiştir. Bu nedenle devlet kapasitesini ve ülkenin itibarını korumak, eleştiriyi bastırmakla değil doğru, zamanlı ve denetlenebilir veri sunmakla mümkündür.

Dördüncü bulgu, yanlış haber ile sert fakat temelde haklı haberin ayrılması gerektiğidir. Çocuk istismarı düzenlemesi hakkında bazı başlıklar hukuk tekniğini genişletmiş, fakat cezasızlık ve yeniden mağduriyet riski gerçek olmuştur. Böyle bir dosyayı "yanlış haber" etiketiyle geçiştirmek, gerçek hak riskini görünmez kılar.

Beşinci bulgu, düzeltmenin ilk haber kadar görünür olmadığıdır. İddia, ekran görüntüsü ve siyasî slogan hâline geldikten sonra sonraki rapor, geri çekme veya düzeltme daha dar çevrede kalır. Bu nedenle bölüm, doğruluğu tek bir tarihte değil zaman içinde ölçen "iddia–kaynak–kanıt–cevap–güncelleme–nihai sınıflama" zincirini önermektedir.

Sonuç olarak Türkiye hakkında olumsuz haber, ülke sevgisinin veya iktidar karşıtlığının testi değildir. Kanıtı güçlü ise kabul edilmeli; kapsamı aşırıysa daraltılmalı; yanlışsa açıkça düzeltilmeli; belirsizse hüküm ertelenmelidir. Demokratik olgunluk, ülke hakkında iyi haber aramak değil, iyi ve kötü haber için aynı doğrulama standardını uygulamaktır.

BÖLÜM 53

YABANCI BASININ İÇ SİYASETTE HAKEMLEŞTİRİLMESİ

Dışarıda yayımlanmış olmak ile doğrulanmış olmak arasındaki fark

BÖLÜMÜN TEZİ

Yabancı basın, Türkiye hakkında değerli bilgi, dışarıdan karşılaştırma, uluslararası etki analizi ve içeride bastırılan haberlerin görünürlük kazanması bakımından vazgeçilmez bir kaynak olabilir. Fakat bir haberin Londra, New York, Berlin, Paris veya Doha merkezli bir kuruluşta yayımlanması, onu kendiliğinden doğru, tarafsız ve iç siyasette bağlayıcı hüküm hâline getirmez. Bu bölümün temel tezi şudur: Sorun yabancı basına başvurmak değil, yabancı bir haber, kapak, başyazı, endeks veya yorumun kaynak ve yöntem denetimi yapılmadan “dünya böyle görüyor” formülüyle nihai doğruluk ve meşruiyet hakemine dönüştürülmesidir.

Bu hakemleştirme tek yönlü değildir. Muhalif aktörler, iktidar hakkında olumsuz bir yabancı haberi içerideki iddianın bağımsız teyidi gibi sunabilir; iktidar çevreleri ise aynı kuruluşların olumlu manşetlerini “dünyanın Türkiye’yi takdiri” şeklinde aktarırken olumsuz haberleri “operasyon”, “sipariş” veya “millî iradeye müdahale” olarak mahkûm edebilir. İki kullanım da kaynağın milliyetine, sonucuna ve siyasî faydasına göre değişen bir dış onay seçiciliği üretir. Yabancı basını peşinen doğru saymak kadar peşinen düşman saymak da incelemeyi bozar.

Araştırma soruları şunlardır: Yabancı bir haber hangi koşullarda bağımsız doğrulama, hangi koşullarda yorum veya siyasî müdahale sayılmalıdır? Haber, analiz, başyazı, aday desteği, endeks, kamuoyu araştırması ve seçim gözlem raporu nasıl ayrılır? İçerideki siyasî kaynakların yabancı haberde yeniden dolaşıma girerek “dış teyit” görünümü kazanması nasıl tespit edilir? İktidar ve muhalefet aynı yabancı kuruluşa olumlu ve olumsuz haberde aynı standardı uygulamakta mıdır? Yabancı haberin değeri, yayın ülkesinden mi; özgün veri, yöntem, kaynak şeffaflığı, düzeltme ve karşı görüşten mi doğar?

Anahtar kavramlar: yabancı basın, dış onay, medya hakemleştirmesi, editoryal destek, haber–yorum ayrımı, kaynak döngüsü, atıf aklama, doğrulama, seçim gözlemi, medya mantığı, düşman medya etkisi, karşı vaka, millî irade, dış müdahale söylemi.

53.1. Kavram Ayrımları: Aynı "Yabancı Haber" Başlığı Altında Farklı Ürünler

Yabancı basın ifadesi, gerçekte birbirinden farklı kurum ve metin türlerini tek sepete koyar. Uluslararası haber ajansının olay haberi, bir gazetenin imzasız başyazısı, köşe yazarının görüşü, dergi kapağı, düşünce kuruluşunun politika notu, derecelendirme kuruluşunun raporu, akademik araştırma, kamuoyu anketi ve uluslararası seçim gözlem heyetinin bulgusu aynı epistemik değere sahip değildir. Bir haber "kim, ne zaman, nerede, ne yaptı?" sorusuna kaynaklarla cevap verir; bir analiz olası nedenleri tartışır; başyazı kurumun normatif tutumunu açıklar; aday desteği ise doğrudan siyasî tercih beyanıdır.

Bu ayrım yapılmadığında, örneğin The Economist dergisinin bir adayı destekleyen başyazısı sanki tarafsız seçim gözlem raporuymuş gibi; OSCE/ODIHR'nin yöntem, gözlemci ağı ve hukuk incelemesine dayalı raporu da herhangi bir yabancı gazetenin yorumuyla eşdeğer görülebilir. Birincisi ifade ve basın özgürlüğü kapsamında meşru bir editoryal tutumdur; ikincisi ise Türkiye'nin daveti ve uluslararası üyelik ilişkisi çerçevesinde yürütülen kurumsal gözlemdir. İkisinin de eleştirilebilir olması, tür farkını ortadan kaldırmaz.[706][707]

Tablo 53.1 — Yabancı medya ve dış değerlendirme ürünlerinin kavram ayrımı

Ürün	Temel işlev	Kanıt değeri	Hakemleştirme riski
Olay haberi	Doğrulanabilir gelişmeyi aktarma	Kaynak, belge ve sahaya bağlı	Ajans adı gerçeğin yerine geçirilirse
Analiz/profil	Neden, aktör ve olasılık yorumlama	Veri ile yorum ayrıldığı ölçüde	Öngörü kesin sonuç sayılırsa
Başyazı/editoryal	Yayın kurumunun görüşünü açıklama	Normatif tutum kanıtıdır	Tarafsız dış hüküm gibi sunulursa
Aday desteği	Seçmene açık tercih önerme	Siyasî pozisyon kanıtıdır	Seçim gözlemi gibi kullanılırsa
Endeks/puanlama	Belirlenmiş yönteme göre karşılaştırma	Yöntem ve veri kalitesine bağlı	Tek puan bütün ülkenin gerçeği sayılırsa
Anket	Örneklem anındaki eğilimi ölçme	Örneklem/hata payı kadar	Seçim sonucu veya halk iradesi yerine konursa
Seçim gözlem raporu	Süreci hukuk ve gözlem ölçütleriyle değerlendirme	Yöntemli kurumsal bulgu	YSK sonucu veya mahkeme kararı sanılırsa

[706] OSCE/ODIHR, "Türkiye's 2023 General Elections: ODIHR Election Observation Mission Final Report," 29 September 2023, https://odihr.osce.org/odihr/elections/turkiye/553963

[707] Parliamentary Assembly of the Council of Europe, "Observation of the Presidential and Parliamentary Elections in Türkiye (14 and 28 May 2023)," Doc. 15793, 17 June 2023, https://pace.coe.int/en/files/32842/html

Ürün	Temel işlev	Kanıt değeri	Hakemleştirme riski
Düşünce kuruluşu raporu	Politika analizi ve öneri	Kadro, fon ve yöntemle sınırlı	“Batı/uluslararası toplum kararı” diye sunulursa

53.2. Yabancı Basın Neden İçeride Daha Yüksek Otorite Kazanır?

Yabancı basının içeride daha yüksek otorite kazanmasının ilk nedeni, mesafe yanılsamasıdır. Haberi yazan kurum ülke dışındaysa yerli siyasî çıkarların dışında durduğu varsayılır. Oysa yabancı muhabir de yerel kaynaklara, çevirmenlere, uzman çevrelerine, diplomatik temaslara, editoryal önceliklere ve kendi ülkesindeki okur beklentisine bağlıdır. Mesafe, bazı kör noktaları azaltabilir; fakat yeni kör noktalar da üretir. Güvenilirlik coğrafî uzaklıktan değil, kaynağın izlenebilirliği ve yöntemin denetlenebilirliğinden doğar.

İkinci neden, marka otoritesidir. Reuters gibi uluslararası ajanslar doğruluk, atıf, bağımsızlık ve hataları düzeltme ilkelerini açıkça ilan eder. Bu standartlar habere başlangıç güveni sağlar; fakat hiçbir kuruma yanılmazlık vermez. Reuters’ın kendi standardı da okuyucunun materyalin nereden geldiğini bilerek güvenilirliğini değerlendirebilmesini temel sayar. Dolayısıyla “Reuters yazdı” cümlesi tartışmayı bitirmez; haberin hangi resmî belgeye, ismi açıklanan kaynağa, anonim yetkiliye veya sahadaki gözleme dayandığını sormayı gerektirir.[708][709]

Üçüncü neden, yerli medyaya güvensizliktir. Reuters Institute’un 2026 Türkiye değerlendirmesi, haber markalarına güvenin siyasî kutuplaşma ekseninde ayrıştığını ve genel olarak gerilediğini belirtmektedir. Böyle bir ortamda yabancı kurumlar, yerli medya kamplarının dışında bir üçüncü merci gibi görülebilir. Ancak kutuplaşmanın ürettiği güvensizlik, dış kaynağı otomatik olarak tarafsız kılmaz; yalnız dış onay talebini anlaşılır kılar.[710]

53.3. Meşru Dış Kaynak Kullanımı ile Hakemleştirme Arasındaki Sınır

Dış kaynak kullanımı beş durumda özellikle meşrudur: Yurt dışında gerçekleşen olayın yerinde takibi; uluslararası karar ve yaptırımın kaynağından aktarılması; yerli haber boşluğunun tamamlanması; bir iddianın bağımsız belge veya saha verisiyle doğrulanması; Türkiye’nin başka ülkelerle karşılaştırılması. Hakemleştirme ise yabancı metnin türü saklandığında, özgün kaynağı incelenmediğinde, yerli karşı delil yok sayıldığında, tek bir yayın “dünya basını” diye genellendiğinde veya haberin siyasî sonucu hakikatin yerine geçirildiğinde başlar.

[708] Reuters, “Reuters Journalistic Standards,” özellikle Attribution bölümü, https://reutersagency.com/about/standards-values/

[709] Bk. dn. 686.

[710] Reuters Institute for the Study of Journalism, “Digital News Report 2026: Turkey,” 16 June 2026, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2026/turkey

Tablo 53.2 — Meşru dış kaynak kullanımı ile medya hakemleştirmesi arasındaki sınır

Ölçüt	Meşru kullanım	Hakemleştirme	Kontrol sorusu
Tür	Haber, yorum, başyazı açıkça belirtilir	Hepsi "yabancı basın gerçeği" olur	Metin ne tür?
Özgün kaynak	Belge, veri ve konuşma kontrol edilir	Marka adı yeterli sayılır	İlk kanıt nerede?
Bağımsızlık	Kaynak zinciri gösterilir	Yerli aktörün sözü dış teyit gibi döner	Kaynak birbirinden bağımsız mı?
Karşı görüş	İlgili taraf ve düzeltme aktarılır	Sonuca uymayan veri saklanır	Cevap hakkı var mı?
Genelleme	Belirli kuruluş ve tarih söylenir	"Dünya", "Batı", "uluslararası toplum" denir	Kaç kuruluş incelendi?
Yetki	Haber bilgi sağlar	Basın seçim/hukuk hakemi yapılır	Hukukî karar mercii kim?
Güncelleme	Tahmin ve gerçek sonuç karşılaştırılır	Yanlış öngörü dolaşımda kalır	Sonraki durum eklendi mi?

53.4. Gezi 2013 Karşı Vakası: Yabancı Basının Gerçek Bir Haber Boşluğunu Doldurması

Yabancı basına başvurmayı baştan "ülkeyi şikâyet etmek" sayan yaklaşım, Gezi Parkı'nın ilk günlerindeki belirgin haber boşluğunu açıklayamaz. Uluslararası kanallar olayları canlı verirken Türkiye'deki bazı büyük televizyonların olağan yayınlarını sürdürmesi, özellikle CNN Türk'ün penguen belgeseliyle simgeleşen bir öz sansür eleştirisi doğurdu. Ethical Journalism Network raporu, penguen görüntüsünü ana akım medyadaki öz sansürün simgesi olarak kayda geçirmiştir.[711][712]

Bu karşı vaka, yabancı haberciliğin içeride bastırılan veya geciktirilen bir olayı görünür kılabileceğini gösterir. Dış yayına atıf burada yalnız prestij aktarımı değildir; yerli medya sistemindeki gerçek bir eksikliği telafi eder. Bununla birlikte yabancı kanalın görüntü vermesi, eylemlerin bütün niteliği, şiddet, polis müdahalesi veya siyasî aktörlerin niyeti hakkında yaptığı her yorumun otomatik olarak doğru olduğu anlamına gelmez. Görünürlük işlevi ile çerçeveleme ve yorum ayrı ayrı sınanmalıdır.

[711] Ethical Journalism Network, Censorship in the Park: Gezi, A Picture of Self-censorship, 2014, https://ethicaljournalismnetwork.org/gezi-a-picture-of-self-censorship

[712] Committee to Protect Journalists, "Attacks on the Press in 2013: Turkey," 2014, https://cpj.org/2014/02/attacks-on-the-press-turkey-analysis/

Tablo 53.3 — Gezi karşı vakasında dış haberciliğin işlevi ve sınırı

Boyut	Dış basının katkısı	Sınır	Bölüm sonucu
Görünürlük	İçeride az gösterilen protestoyu canlı aktardı	Seçilen görüntü bütün sahayı temsil etmeyebilir	Dış kaynak gerekli olabilir
Belgeleme	Polis müdahalesi ve kalabalık için kayıt üretti	Zaman/yer doğrulaması gerekir	Görüntü birincil kanıttır
Yorum	Uluslararası siyasal bağlam sundu	Yerel tarih ve aktör çeşitliliği eksik kalabilir	Analiz ayrıca sınanır
İç tepki	Öz sansür tartışmasını güçlendirdi	Her yerli kanal aynı davranmadı	Toplu medya hükmü kurulmaz
Hakemlik	Haber boşluğunu doldurdu	Seçimin/hukukun son karar mercii olmadı	Bilgi kaynağı ≠ egemenlik devri

53.5. 2013–2023: Kapak Siyasetinin Kronolojisi

Türkiye siyasetinde yabancı kapakların dolaşımı 2023'e özgü değildir. The Economist'in 2013'te "Democrat or Sultan?" çerçevesi, sonraki yıllarda Avrupa dergilerindeki "sultan", "diktatör" ve "yeni Putin" benzetmeleriyle birleşti. Bu başlıkların bir kısmı demokratik gerileme, güç yoğunlaşması ve basın özgürlüğü gibi somut sorunlara dayanıyordu; bir kısmı ise Türkiye'yi tek kişinin psikolojisine indirgeyen, oryantalist imgelerle yüksek duygusal etki üreten kişiselleştirilmiş anlatılardı. 2023 seçiminde bu uzun çizgi, doğrudan aday desteğine kadar ulaştı.

Middle East Council on Global Affairs için hazırlanan 2023 incelemesi, Avrupa ve Amerikan basınında tek tip bir çerçeve bulunmadığını; bazı Avrupa yayınlarında Erdoğan karşıtı kişiselleştirme ve "sultan" imgesinin baskın olduğunu, bazı Amerikan haberlerinde ise süreç ve seçim koşullarının daha belirgin ele alındığını savunur. Bu çalışma da bir yorum raporudur; fakat "bütün Batı basını aynı merkezden hareket etti" genellemesini zayıflatması bakımından önemlidir.[713]

Tablo 53.4 — Yabancı medya çerçevelerinin seçilmiş kronolojisi

Dönem/vaka	Yayın türü	Baskın çerçeve	Kanıt değeri ve sınır
Gezi 2013	Canlı haber ve yorum	Protesto, polis, öz sansür	Görüntü güçlü; genelleme ayrıca sınanır

[713] Sahar Khamis, "Türkiye's Consequential Elections and Western Media Coverage," Middle East Council on Global Affairs, December 2023, https://mecouncil.org/publication/turkiyes-consequential-elections-and-western-media-coverage/

Dönem/vaka	Yayın türü	Baskın çerçeve	Kanıt değeri ve sınır
The Economist 2013	Kapak/analiz	"Demokrat mı, sultan mı?"	Kişiselleştirilmiş siyasî çerçeve
Le Point ve benzeri kapaklar	Kapak/yorum	Erdoğan–Putin/ sultan benzetmeleri	Normatif ve polemikçi
The Economist Ocak 2023	Kapak ve dosya	"Yaklaşan diktatörlük" uyarısı	Somut kurum iddiaları + ağır çerçeve
TIME Nisan 2023	Aday profili	"Erdoğan'ı yenebilecek adam"	Profil ve beklenti; sonuç tahmini değil
The Economist Mayıs 2023	Başyazı ve kapak	Kılıçdaroğlu'na açık destek	Siyasî editoryal tercih
Reuters Mayıs 2023	Haber/profil	Yarış, anket ve aktör analizi	Kaynaklı haber; öngörü sınırlı
OSCE/ODIHR 2023	Gözlem raporu	Rekabet + iktidar avantajı	Yöntemli kurumsal değerlendirme

53.6. The Economist 2023 Vakası: Editoryal Tercih ile Dış Müdahale Arasında

The Economist, 4 Mayıs 2023 tarihli başyazısında Kemal Kılıçdaroğlu'nu açık biçimde destekledi; kapakta "Save democracy", "Erdogan must go" ve "Vote!" ifadeleri kullanıldı. Bu, haber dili değil; bir yabancı yayın kuruluşunun Türkiye seçmenine yönelik açık normatif tercihiydi. Derginin böyle bir görüş açıklaması basın özgürlüğü kapsamındadır. Buna rağmen metni, tarafsız gözlem veya "dünyanın ortak kararı" gibi sunmak tür yanlışıdır.[714][715]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın cevabı, Türkiye iç siyasetinin dergi kapaklarıyla yönlendirilemeyeceği ve bu yayınların "küresel güçlerin operasyon aygıtı" olduğu yönündeydi. İlk cümle demokratik egemenlik bakımından açıktır: Seçimin sonucu yabancı editörlerce değil seçmen ve YSK tarafından belirlenir. İkinci cümle ise daha ağır bir nedensellik iddiasıdır; bir başyazının taraflı olması, yayın kuruluşunun somut bir küresel operasyonun aygıtı olduğunu tek başına kanıtlamaz. Eleştiri, editoryal tercih ile örgütlü müdahale iddiasını ayırmalıdır.[716]

Vakanın bir başka öğretici yönü, The Economist ile Economist Intelligence Unit'in karıştırılmasıdır. 2023'te sosyal medyada EIU'ya ait olduğu iddia edilen seçim anketi ve "muhalefet kazanamaz" grafiği dolaşıma girmiş; Teyit, görselin ilgili raporda

[714] The Economist, "Turkey's Next President Should Be Kemal Kilicdaroglu," 4 May 2023, https://www.economist.com/leaders/2023/05/04/turkeys-next-president-should-be-kemal-kilicdaroglu

[715] The Economist, "Could Erdogan Be Ousted in Turkey's Coming Election?", 4 May 2023, https://www.economist.com/briefing/2023/05/04/could-erdogan-be-ousted-in-turkeys-coming-election

[716] Anadolu Ajansı, "Türkiye Not to Allow Its Politics to Be Directed by Covers of Magazines: President Erdogan," 5 May 2023, https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-not-to-allow-its-politics-to-be-directed-by-covers-of-magazines-president-erdogan/2889694

bulunmadığını göstermiştir. Aynı marka ailesindeki dergi, araştırma birimi, endeks ve sosyal medya görseli ayrılmadığında yabancı otorite sahte bir kanıtın taşıyıcısına dönüşebilir.[717]

Tablo 53.5 — The Economist Mayıs 2023 vakasının kanıt karşılaştırması

İddia/tepki	Doğrulanmış unsur	Aşırı yorum riski	Sonuç
Dergi Kılıçdaroğlu'nu destekledi	Başyazı açık aday desteği verdi	Bütün yabancı basına genelleme	Editoryal taraflılık kesin
"Dünya Erdoğan gitmeli diyor"	Belirli bir dergi ve bazı kapaklar	Dünya kamuoyu tek aktör değildir	Genelleme geçersiz
"Millî iradeye müdahale"	Seçmene doğrudan çağrı vardır	Basın görüşü ile devlet müdahalesi eşitlenir	Siyasî etki girişimi; hukukî belirleyicilik yok
"Küresel operasyon aygıtı"	Taraflı kapak ve başyazı vardır	Örgütlü operasyon için ek kanıt gerekir	Kanıtlanmış sonuç değil
EIU anketi yayımladı	Dolaşımdaki görsel raporda yok	Marka benzerliği kanıt sayılır	Yanlış atıf
Seçim sonucu destekle uyumluydu	Erdoğan seçimi kazandı	Başyazı tahmin/otorite sanılır	Editoryal tercih sandık sonucunu belirlemedi

53.7. Aynı Seçim, Farklı Medya Ürünleri: TIME, Reuters ve The Economist

TIME'ın 27 Nisan 2023 tarihli Kılıçdaroğlu profili "The Man Who Could Beat Erdoğan" başlığını taşıyordu. Başlık, adayın ihtimalini ve haber değerini büyüten bir dergi profiliydi; "seçimi kesin kazanacak" hükmü değildi. Reuters'ın 6 Mayıs tarihli profili ise anketlerde Kılıçdaroğlu'nun hafif üstünlüğüne, muhalefet ittifakına ve olası politika değişimine yer verdi. Seçim sonrasında Reuters, Kılıçdaroğlu'nun yenilgisi ve liderliği hakkındaki tartışmaları ayrıca haberleştirdi. Bu güncelleme, haber ile sonuç arasındaki farkı görünür kılar.[718][719][720]

[717] Teyit, "The Economist'in 2023 Türkiye Seçimleri Araştırmasıyla İlgili İddialar," 27 Nisan 2023, https://teyit.org/analiz/the-economistin-2023-turkiye-secimleri-arastirmasiyla-ilgili-iddialar

[718] TIME, "Exclusive: The Man Who Could Beat Erdoğan," 27 April 2023, https://time.com/6274645/exclusive-kemal-kilicdaroglu-turkey-election/

[719] Reuters, "Turkey's Kilicdaroglu Exits Erdogan's Shadow in Election Race," 6 May 2023, https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-kilicdaroglu-exits-erodogans-shadow-election-race-2023-05-06/

[720] Reuters, "Turkey's Kilicdaroglu Faces the Heat after Election Loss to Erdogan," 29 May 2023, https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-kilicdaroglu-faces-heat-after-election-loss-erdogan-2023-05-29/

Bu üç örnek aynı medya torbasına konulmamalıdır. TIME bir aday profili ve güçlü bir başlık üretmiş; Reuters haber ve analiz diliyle olasılıkları aktarmış; The Economist açık biçimde aday desteği açıklamıştır. Başlığın olumlu tonu, otomatik olarak gizli seçim kampanyası kanıtı değildir; açık destek de tarafsız haber değildir. Tür tanımı, niyet okumasından daha güvenilir bir başlangıçtır.

Tablo 53.6 — Aynı seçimde üç farklı yabancı medya ürünü

Yayın	Ürün	Ne söyledi?	Doğru okuma
TIME, 27 Nisan	Profil	Kılıçdaroğlu Erdoğan'ı yenebilecek aday	İhtimal ve kişi portresi
Reuters, 6 Mayıs	Haber/profil	Anketlerde hafif üstünlük, ittifak ve değişim ihtimali	O tarihteki kaynaklı durum
The Economist, 4 Mayıs	Başyazı	Kılıçdaroğlu seçilmelidir	Açık kurumsal tercih
Reuters, 29 Mayıs	Sonuç sonrası analiz	Kılıçdaroğlu yenildi; liderliği tartışılıyor	Önceki beklentinin güncellenmesi
YSK	Resmî karar	Oyların kesin sonucu	Hukukî seçim sonucu

53.8. Uluslararası Seçim Gözlemi Basın Değildir; Resmî Sonuç Mercii de Değildir

OSCE/ODIHR 2023 nihai raporu, seçmenlere gerçek siyasî alternatifler sunulduğunu ve katılımın yüksek olduğunu; buna karşılık görevdeki Cumhurbaşkanı ile iktidar partilerinin medya yanlılığı dâhil haksız avantaja sahip olduğunu, temel özgürlük kısıtlarının katılımı zorlaştırdığını bildirmiştir. Bu iki yönlü bulgu, raporun "seçim hiç yapılmadı" veya "tam kusursuzdu" gibi slogansal iki uçtan birine indirgenemeyeceğini gösterir.[721]

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, gözlem heyetlerinin davet edildiğini vurgulamış; ön bulguların bazı kısımlarını dengeden uzak ve siyasî bulduğunu açıklamıştır. Savunmanın varlığı raporu geçersiz kılmaz; raporun varlığı da savunmayı saklamayı haklı kılmaz. Akademik yöntem, heyetin örneklem ve görev tanımını, somut gözlemlerini, resmî cevabı ve YSK'nın kesin kararlarını ayrı sütunlarda gösterir.[722][723]

[721] Bk. dn. 706.

[722] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Press Release Regarding the Preliminary Findings Issued by International Election Observers," No. 128, 16 May 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_-128_-cb-ve-28-inci-mv-genel-secimlerini-izlemek-uzere-ulkemizde-gorev-yapan-uluslararasi-secim-gozlem-misyonlarinin-on-bulgulari-hk.en.mfa

[723] Yüksek Seçim Kurulu, "14 Mayıs 2023 Seçimleri," https://www.ysk.gov.tr/tr/14-mayis-2023-secimleri/82491

Tablo 53.7 — Haber, gözlem ve hukukî karar mercilerinin yetki ayrımı

Aktör/belge	Sorusu	Ürettiği sonuç	Üretemediği sonuç
Yabancı haber	Ne oldu, kim ne dedi?	Bilgi ve haber kaydı	Kesin hukukî hüküm
Başyazı	Ne yapılmalı?	Normatif tercih	Tarafsız gözlem
Anket	Bugünkü eğilim ne?	Tahmin aralığı	Kesin seçim sonucu
OSCE/ODIHR	Süreç uluslararası taahhütlere ne ölçüde uydu?	Yöntemli gözlem ve öneri	Oyların resmî kesinleştirilmesi
YSK	Oy ve seçim uyuşmazlığı nasıl sonuçlanır?	Resmî seçim kararı	Medya çoğulculuğunun akademik analizi
Mahkeme/AYM/ AİHM	Hak ve hukuk ihlali var mı?	Yetki alanında hukukî karar	Siyasî tercihin doğruluğu

53.9. İç Kaynak–Yabancı Haber–Yerli Yeniden Aktarım Döngüsü

Hakemleştirmenin en görünmez biçimi, kaynak bağımsızlığı yanılsamasıdır. Bir yerli siyasetçi veya parti yetkilisi, yabancı muhabire anonim ya da isimli bilgi verir. Muhabir bu bilgiyi haberleştirir. Aynı siyasî çevre daha sonra “Reuters yazdı”, “Amerikan basını doğruladı” veya “dünya bunu konuşuyor” diyerek kendi başlangıç iddiasını dış teyit gibi içeriye taşır. Haber bağımsız ek belge, farklı kaynak ve saha doğrulaması içeriyorsa gerçek teyit değeri oluşabilir; yalnız ilk kaynağın yankısıysa ortaya atıf aklama döngüsü çıkar.

CHP’nin 27 Mart–2 Nisan 2023 haftalık raporunda Reuters’a atıfla bazı AK Parti yetkililerinin ekonomik koşulların zor olduğunu söylediği aktarılmıştır. Bu kullanım başlı başına sorun değildir; Reuters farklı kaynaklarla siyasî kulis haberi üretmiş olabilir. Fakat isimsiz kaynaklı kulis, resmî veri veya bağımsız ekonomik gösterge yerine geçirilmemelidir. Benzer biçimde Kılıçdaroğlu’nun Temmuz 2023 yayınında tartışmalı bir habere ilişkin “Reuters ne dedi? Haberimin arkasındayım dedi” vurgusu, ajansın kendi haberini savunmasını dış doğrulama unsuru gibi kullanmaktadır. Ajansın haberi arkasında durması önemlidir; haberdeki iddianın bağımsız kanıtını tek başına oluşturmaz.[724][725]

[724] Cumhuriyet Halk Partisi, “27 Mart–02 Nisan 2023 Haftası Bilgilendirme Raporu,” https://chp.org.tr/yayin/27-mart--02-nisan-2023-haftasi-bilgilendirme-raporu/Open

[725] Cumhuriyet Halk Partisi, “Kemal Kılıçdaroğlu Habertürk TV ‘Nedir Ne Değildir’ Canlı Yayını,” 20 Temmuz 2023, https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-haberturk-tv-nedir-ne-degildir-canli-yayinina-katildi-20-temmuz-2023

Tablo 53.8 — Kaynak döngüsü ve bağımsız teyit testi

Aşama	Sağlıklı zincir	Atıf aklama riski	Test
İlk iddia	Belge/veri/isimli tanık	Siyasî aktörün açıklaması	İlk kaynak kim?
Yabancı haber	En az iki bağımsız kaynak veya belge	Aynı aktörün sözü yeniden paketlenir	Yeni kanıt eklendi mi?
Yerli aktarım	Haberin kaynak ve belirsizliği korunur	Sadece kurum markası öne çıkar	Anonimlik açık mı?
Siyasî kullanım	"Ek bir doğrulama" denir	"Dünya doğruladı" denir	Bağımsızlık kanıtlandı mı?
Güncelleme	Resmî cevap ve sonraki sonuç eklenir	İlk başlık kalıcı hükme dönüşür	Düzeltme/sonuç var mı?

53.10. Muhalefetin Dış Onay Kullanımı: Meşru Başvuru ile Demokratik Meşruiyeti Dışarıya Taşıma Arasında

Muhalefet, yerli medyada erişim eşitsizliği, kamu kurumlarında bilgi kapalılığı veya yargı bağımsızlığına ilişkin kaygılar nedeniyle uluslararası basın ve kuruluşlara başvurabilir. Bu, demokratik siyasette meşru bir görünürlük stratejisidir. İnsan hakları ihlali veya basın baskısı, ülke sınırları içinde konuşulunca "yerli", dışarıda konuşulunca "ihanet" olmaz. Nitekim Gezi karşı vakası ve seçim gözlem raporları, dış görünürlüğün gerçek denetim değeri üretebildiğini göstermektedir.

Sorun, uluslararası görünürlüğün seçmenin yerine geçirilmesidir. Bir adayın TIME kapağına çıkması, The Economist tarafından desteklenmesi veya Avrupa gazetelerinde olumlu profilinin yayımlanması, o adayın daha demokratik, liyakatli veya seçilebilir olduğunun bağımsız ispatı değildir. Demokratik meşruiyet, dış editoryal beğeni ile değil yurttaş oyu ve hukukî süreçle kurulur. Dış basın, iktidarın yanlışlarını görünür kılabilir; fakat muhalefetin programını sınamadan doğru ilan edemez.

53.11. İktidarın Çifte Standardı: Olumsuz Haber "Operasyon", Olumlu Haber "Dünya Takdiri"

İktidar çevrelerinin yabancı basın yaklaşımı da sonuca göre değişebilmektedir. The Economist'in olumsuz kapağı "operasyon aygıtı" diye nitelenirken, 28 Mayıs 2023 seçiminin ardından Anadolu Ajansı "Dünya basını… 'Namağlup Erdoğan'" başlığıyla BBC, Sky News, Guardian, Financial Times ve farklı ülkelerden yayınların sonuç haberlerini geniş bir takdir tablosu hâlinde sunmuştur. Benzer "dünya basını Erdoğan'ın zaferini konuşuyor" ve "Evet'in zaferi" derlemeleri 2014 ve 2017'de de yayımlanmıştır.[726][727][728]

[726] Anadolu Ajansı, "Dünya Basını, Seçim Başarısını Manşetlere Taşımaya Devam Ediyor: 'Namağlup Erdoğan'," 29 Mayıs 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-basini-secim-basarisini-mansetlere-tasimaya-devam-ediyor-namaglup-erdogan/2909081

Bu derlemeler, yabancı haberin tamamının iktidar karşıtı olmadığını ve dünya basınının tek blok olmadığını göstermesi bakımından yararlıdır. Fakat sonuç haberlerinin "övgü" başlığı altında seçilmesi de dış onay üretimidir. Bir yayın Erdoğan'ın seçimi kazandığını ve siyasî dayanıklılığını yazdığında bu çoğu zaman haber değeridir; siyasî modelin onaylandığı anlamına gelmez. Olumsuz değerlendirmede millî egemenlik, olumlu değerlendirmede uluslararası takdir ölçütüne geçmek tutarlı değildir.

Tablo 53.9 — İktidar ve muhalefette seçici dış onay örüntüsü

Siyasî kullanım	Olumlu yabancı içerik	Olumsuz yabancı içerik	Tutarlılık sorunu
Muhalif kullanım	Aday profili/övgü "dünya değişim istiyor"	İktidar eleştirisi "dış teyit"	Olumlu içerik kanıt, seçim sonucu sonrası tahmin unutulur
İktidar kullanımı	Zafer/başarı haberi "dünya takdir ediyor"	Eleştirel kapak "operasyon"	Aynı kurum sonuca göre güvenilir/ düşman
Sağlıklı standart	Tür, kaynak ve veri incelenir	Tür, kaynak ve veri incelenir	Sonuçtan bağımsız aynı test
Demokratik ölçü	Dış ilgi yardımcı göstergedir	Dış eleştiri denetim girdisidir	Son söz seçmen, hukuk ve doğrulanmış kanıttadır

53.12. Yabancı Muhabirin Kaynak Sorunu, Temsil Açığı ve Çerçeveleme

Yabancı muhabirlerin Türkiye'de haber üretirken karşılaştığı dil, bölge, erişim ve zaman sınırlamaları kaynak çevresini daraltabilir. Ankara ve İstanbul merkezli diplomat, akademisyen, gazeteci ve parti yetkilileri üzerinden kurulan ağlar; kırsal seçmen, muhafazakâr orta sınıf, Kürt seçmenin iç çeşitliliği, gençler ve farklı şehirlerdeki gündelik hayat hakkında temsil açığı yaratabilir. Aynı sorun iktidara yakın yabancı yorumcularda da görülür: Resmî brifing ve büyük proje gezileri, eleştirel yurttaş deneyimini dışarıda bırakabilir.

W. Lance Bennett'ın "indexing" yaklaşımı, haber gündeminin çoğu zaman tanınmış resmî ve elit kaynaklar arasındaki görüş aralığına endekslendiğini açıklar. Jesper Strömbäck'ın medyatikleşme modeli ise siyasetin medya mantığına giderek daha fazla uyarlanmasını tartışır. Bu teoriler, yabancı medyanın gizli bir merkezden yönetildiğini

[727] Anadolu Ajansı, "Dünya Basını Erdoğan'ın Zaferini Konuşuyor," 10 Ağustos 2014, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunya-basini-erdoganin-zaferini-konusuyor/132707

[728] Anadolu Ajansı, "Dünya Basınında Halk Oylaması: 'Evet'in Zaferi'," 17 Nisan 2017, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-basininda-halk-oylamasi-evetin-zaferi/798752

değil; haberin erişilebilir elit kaynaklar, çarpıcı anlatı ve editoryal rutinlerle biçimlendiğini gösterir.[729][730]

Düşman medya etkisi araştırmaları, güçlü siyasî aidiyete sahip karşıt grupların aynı dengeli içeriği dahi kendilerine karşı yanlı görebildiğini ortaya koymuştur. Türkiye'de bir yabancı haber aynı anda iktidar taraftarınca "Türkiye düşmanlığı", muhaliflerce "nihayet hakikatin yazılması" olarak okunabilir. Bu psikolojik asimetri, haberin gerçekten tarafsız olduğunu kanıtlamaz; taraflılık değerlendirmesinin yalnız okur tepkisine bırakılamayacağını gösterir.[731]

53.13. Düzeltme, Tahmin Hatası ve Haber Sonrası Güncelleme

Seçim dönemi haberciliğinin önemli bölümü gelecek hakkında olasılık bildirir. Anketlerde hafif üstünlük, "yenebilir", "iktidar değişebilir" veya "kritik seçim" ifadeleri sonuç değil, o tarihteki veri ve yorumdur. 2023'te muhalefet adayının avantajlı olduğu yönündeki bazı profiller ve anket derlemeleri seçim sonucuyla uyuşmadı. Bu durum her haberi yalan yapmaz; fakat başlığın sonradan "dış basın seçim sonucunu biliyordu" veya "bütün yabancı basın kasıtlı yalan söyledi" biçiminde kullanılmasını engeller.

Güvenilir değerlendirme üç tarih taşır: ilk yayın, varsa düzeltme ve güncel sonuç. Haberdeki maddi hata düzeltilmişse ilk yanlış sürüm dolaşımda tutulmamalıdır. Haber doğru fakat öngörü gerçekleşmemişse "tahmin hatası" ile "olgusal hata" ayrılmalıdır. Bir ajans kendi haberinin arkasında durduğunda bu editoryal güvence kaydıdır; mahkeme kararı veya bağımsız belge yerine geçmez. Aynı standart, iktidarı öven ekonomik ve jeopolitik tahminlere de uygulanmalıdır.

Tablo 53.10 — Düzeltme ve güncel durum protokolü

Durum	İlk metin	Sonraki kontrol	Nihai sınıflama
Maddî hata	Yanlış kişi/sayı/alıntı	Düzeltme yayımlandı mı?	Hata ve düzeltme birlikte
Öngörü hatası	"Kazanabilir/önde"	Gerçek sonuç ne oldu?	Tahmin, yalan değildir
Anonim kaynak	Yetkili iddiası	Belge/ikinci kaynak çıktı mı?	Kesinlik sınırlı
Editoryal destek	Aday önerisi	Seçim sonucu ne oldu?	Siyasî tercih
Gözlem bulgusu	Süreç eleştirisi	Resmî cevap ve nihai rapor	Çok kaynaklı değerlendirme

[729] W. Lance Bennett, "Toward a Theory of Press-State Relations in the United States," Journal of Communication 40, no. 2 (1990): 103–127, https://web.stanford.edu/class/comm1a/readings/bennett-press-state.pdf

[730] Jesper Strömbäck, "Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics," The International Journal of Press/Politics 13, no. 3 (2008): 228–246, https://jesperstromback.org/wp-content/uploads/2009/12/mediatization.pdf

[731] Robert P. Vallone, Lee Ross, and Mark R. Lepper, "The Hostile Media Phenomenon: Biased Perception and Perceptions of Media Bias in Coverage of the Beirut Massacre," Journal of Personality and Social Psychology 49, no. 3 (1985): 577–585.

Durum	İlk metin	Sonraki kontrol	Nihai sınıflama
Başlık–metin farkı	Çarpıcı üst ifade	Metin daha ihtiyatlı mı?	Başlık tek başına kullanılmaz

53.14. Ana Vakalar ve Karşı Vakalar

Ana vaka 1, The Economist'in 2023'te açık aday desteğinin Türkiye'de tarafsız dış hüküm gibi dolaşıma sokulabilmesidir. Ana vaka 2, yerli aktörün verdiği bilginin yabancı haber yoluyla tekrar içeriye "bağımsız teyit" olarak dönmesidir. Ana vaka 3, iktidarın olumsuz dış haberi operasyon, olumlu dış haberi dünya takdiri olarak sınıflandırmasıdır. Bu vakalar, dış basının değerinden çok siyasî kullanımındaki seçiciliği gösterir.

Karşı vaka 1, Gezi'nin ilk günlerinde yabancı yayınların gerçek haber boşluğunu doldurmasıdır. Karşı vaka 2, Reuters gibi kuruluşların kaynak ve atıf standartları ile haber sonrası güncelleme üretmesidir. Karşı vaka 3, OSCE/ODIHR raporlarının olumlu ve olumsuz bulguları birlikte taşımasıdır. Karşı vaka 4, aynı seçimde yabancı yayınların birbirinden farklı tür ve çerçeveler kullanmasıdır; bu çeşitlilik "Batı basını"nı tek merkezli özne saymayı engeller.

Tablo 53.11 — Ana vakalar ve karşı vakalar

Vaka	Ana kanıt	Karşı kanıt	Dengeli sonuç
Yabancı basın daima doğrudur	Marka itibarı ve dış mesafe	Yanlış atıf, öngörü hatası, editoryal taraf	Tür ve kanıt testi gerekir
Yabancı basın daima Türkiye düşmanıdır	Sert ve kişiselleştirilmiş kapaklar	Haber boşluğu, doğrulama, olumlu haberler	Toplu düşmanlık hükmü geçersiz
The Economist 2023 tarafsız haberdi	Dergi itibarı	Açık aday desteği	Editoryal siyasî tercih
Bütün Batı medyası aynıydı	Benzer anti-Erdoğan kapakları	Reuters/TIME/ OSCE tür ve ton farkları	Kuruluş bazlı inceleme
Seçim gözlemi dış müdahaledir	Eleştirel bulgular	Türkiye'nin daveti, yöntem ve öneriler	Rapor eleştirilebilir; basit basın ürünü değildir
Dünya Erdoğan'ı onayladı	Zafer haberleri ve güçlü lider çerçevesi	Haber değeri normatif destek değildir	Sonuç haberi ≠ siyasî model onayı
Dışarıya konuşmak ihanettir	Uluslararası görünürlük stratejisi	Egemenliği dışarıdan onaylatma riski	İçerik ve amaç ayrı sınanır

53.15. Kanıt Gücü ve Kesinlik Derecesi

Tablo 53.12 — Yabancı basın iddialarında kanıt gücü

Kanıt türü	Güç	Kullanım	Kesinlik sınırı
Özgün belge/veri + çoklu bağımsız haber	A1	Olgusal doğrulama	Belgenin kapsamı korunur
Resmî kayıt + karşı taraf cevabı	A1-A2	Hukukî/idarî durum	Resmî kayıt yorumdan ayrılır
Yöntemi açık gözlem/endeks	A2	Süreç ve karşılaştırma	Görev alanı ve ölçütle sınırlı
İsimli saha kaynağı + belge	A2	Güçlü haber kanıtı	Tek yerden ülkeye genellenmez
Birden çok anonim bağımsız kaynak	B	Kulis ve süreç bilgisi	Kimlik gizliliği kesinliği düşürür
Tek anonim kaynak	B-C	Araştırma adayı	Kesin hüküm kurulmaz
Başyazı/kapak/köşe yazısı	C	Yayın görüşünün kanıtı	Olayın doğruluk kanıtı değil
Sosyal medya ekran görüntüsü/çeviri	C-E	İz sürme başlangıcı	Özgün metin yoksa elenir
"Dünya basını böyle diyor" derlemesi	C	Söylem analizi	Temsilî örneklem değildir

53.16. Yabancı Haber Hakemleştirme Döngüsü

1. İÇ SİYASÎ KAYNAK →	2. YABANCI MUHABİR / EDİTÖR →	3. HABER / ANALİZ / BAŞYAZI →	4. YERLİ YENİDEN AKTARIM → "DÜNYA BÖYLE DİYOR"
Özgün belge	Bağımsız kaynak	Tür etiketi + yöntem	Tam çeviri + karşı görüş + güncel sonuç + yetki sınırı

Şekil 53.1 — Yabancı haber hakemleştirme döngüsü ve doğrulama kırıcıları

Şeklin üst satırı, yerli bir iddianın yabancı yayın markası üzerinden içeriye kesin hüküm olarak dönmesini gösterir. Alt satırdaki yeşil kırıcılar uygulandığında döngü hakemlik üretmez; yabancı haber, denetlenebilir bilgi kaynaklarından biri olarak kalır.

53.17. Ölçülebilir Değerlendirme Modeli: Dış Haber Güven ve Hakemleştirme Endeksi

Bu bölüm, yabancı bir metni değerlendirmek için sekiz ölçütlü bir model önermektedir. Her ölçüt 0, 1 veya 2 puan alır. Yüksek puan "yabancı olduğu için doğru"

değil, metnin bağımsız ve denetlenebilir kanıt sağladığını gösterir. Buna karşılık siyasî kullanımın “dünya hükmü” şeklinde kurulması ayrı bir hakemleştirme cezası üretir.

Tablo 53.13 — Dış haber güven ve hakemleştirme endeksi

Ölçüt	0 puan	1 puan	2 puan
Metin türü	Saklı/yanlış etiket	Kısmen açık	Haber–yorum açık
Özgün kanıt	Yok	Dolaylı	Belge/veri/görüntü
Kaynak bağımsızlığı	Tek siyasî kaynak	Belirsiz/karma	Çoklu bağımsız kaynak
Atıf şeffaflığı	Kaynak yok	Anonim ama gerekçeli	İsimli/izlenebilir
Karşı görüş	Yok	Kısa/eksik	Esaslı ve doğru bağlam
Yöntem/örneklem	Yok	Kısmen açıklı	Açık ve denetlenebilir
Düzeltme/ güncelleme	Yok	Sonuç biliniyor ama işlenmemiş	Düzeltme ve güncel durum var
Yetki sınırı	Basın son karar gibi	Belirsiz	Haber–hukuk–seçim ayrılmış

Toplam 13–16 puan, güçlü destekleyici kanıt; 9–12 puan, yararlı fakat sınırlı kaynak; 5–8 puan, ağırlıkla yorum veya tek kaynaklı iddia; 0–4 puan, ana metinde kesin hükme elverişsiz içerik olarak sınıflandırılır. Ardından üç hakemleştirme göstergesi kontrol edilir: Tek yayın “dünya” diye genellendi mi? Metin seçmen veya hukuk merciinin yerine kondu mu? Aynı kuruluş olumlu ve olumsuz haberde farklı standartla mı kullanıldı? Her “evet”, kaynak puanından bağımsız olarak siyasî kullanımın güvenilirliğini düşürür.

53.18. Politika ve Habercilik Önerileri

Birinci öneri, yerli medya ve siyasî partilerin yabancı haber aktarımında tür etiketi kullanmasıdır. “Haber”, “analiz”, “başyazı”, “aday desteği”, “anket”, “endeks” ve “seçim gözlem raporu” başlıkta açıkça yazılmalıdır. “Dünya basını” ifadesi yerine kuruluş, tarih, yazar ve örneklem belirtilmelidir.

İkinci öneri, kaynak zinciri kutusudur. Yabancı haberin dayandığı resmî belge, isimli veya anonim kaynak sayısı, Türkiye’den alınan görüş ve varsa düzeltme tek paragrafta gösterilmelidir. Yerli siyasî aktörün yabancı haberdeki ilk kaynak olduğu durumlarda “bağımsız dış teyit” ifadesi kullanılmamalıdır.

Üçüncü öneri, simetrik düzeltme arşividir. Siyasî partiler ve medya kuruluşları yalnız rakibin aleyhindeki yabancı haberi değil, daha sonra yayımlanan düzeltme, seçim sonucu, mahkeme kararı ve karşı delili de aynı görünürlükle güncellemelidir. Seçim öncesi tahminlerin seçim sonrası doğruluk karnesi çıkarılmalıdır.

Dördüncü öneri, yabancı muhabir erişiminin genişletilmesidir. İktidar ve muhalefet, yalnız tercih edilen yayınlara görüş vermek yerine belgeye dayalı açık brifing, yerel saha erişimi ve hızlı cevap mekanizması kurmalıdır. Haber eleştirisi, muhabiri damgalamak veya sınır dışı tehdidiyle değil; somut hata, eksik bağlam ve yayımlanabilir karşı kanıtla yapılmalıdır.

Beşinci öneri, kamu yayıncılığı ve yerli bağımsız medyanın güvenilirliğini yükseltmektir. Yabancı basının hakemleşmesinin en güçlü zemini, içeride herkesin erişebildiği ortak olgu tabanının zayıflamasıdır. Açık veri, çoğulcu tartışma, cevap hakkı ve bağımsız doğrulama güçlendikçe dış marka prestiji hakikatin yerine daha az geçecektir.

53.19. Bölüm Bulguları ve Sonuç

Birinci bulgu, yabancı basının tek bir aktör olmadığıdır. Ajans haberi, aday profili, başyazı, kapak, anket, endeks ve seçim gözlemi farklı yöntem, yetki ve kesinlik taşır. Bunları "Batı böyle diyor" veya "yabancı basın saldırıyor" biçiminde tekleştiren her söylem kanıt kaybına uğrar.

İkinci bulgu, yabancı haberciliğin Türkiye'de gerçek bir denetim ve görünürlük işlevi görebildiğidir. Gezi'nin ilk günlerindeki öz sansür tartışması, dış habere başvurmanın her durumda dış müdahale veya ülkeyi kötüleme sayılamayacağını gösterir. Basın özgürlüğü ve bilgi boşluğu, dış kaynağın meşru değerini artırır.

Üçüncü bulgu, 2023 The Economist vakasının açık editoryal taraf tutma örneği olduğudur. Dergi Kılıçdaroğlu'nu desteklemiş, seçmene çağrı yapmıştır. Bu tutum basın özgürlüğüdür; fakat tarafsız haber, anket, seçim gözlemi veya dünya kamuoyunun ortak hükmü değildir. Buna verilen "operasyon aygıtı" cevabı ise taraflılığı gösteren kanıttan daha geniş bir örgütlü müdahale sonucu üretmiştir.

Dördüncü bulgu, iktidar ve muhalefette simetrik bir dış onay seçiciliği bulunabildiğidir. Muhalif kullanım, olumsuz dış haberi bağımsız meşruiyet belgesine; iktidar kullanımı, olumlu dış manşeti dünya takdirine dönüştürebilir. Aynı yayın, siyasî faydaya göre hakem veya düşman ilan edildiğinde ölçüt haberin doğruluğu olmaktan çıkar.

Beşinci bulgu, kaynak döngüsünün özellikle anonim kulis haberlerinde izlenmesi gerektiğidir. Yerli aktörün verdiği bilgi yabancı markayla yeniden içeriye dönüyorsa bağımsız teyit oluşmayabilir. Dış haber, özgün belge, yeni saha gözlemi veya birbirinden bağımsız kaynak eklediği ölçüde kanıt değerini yükseltir.

Altıncı bulgu, demokratik egemenlik ile uluslararası denetimin rakip olmadığıdır. Yabancı basın eleştirebilir, aday destekleyebilir ve yanlış yapabilir; uluslararası gözlem heyeti yöntemli rapor yayımlayabilir; Türkiye makamları cevap verebilir. Seçimin hukukî sonucunu YSK, hak ihlalini yetkili mahkemeler, siyasî tercihi seçmen belirler. Basın bu süreçlerin bilgi ve denetim aktörüdür; nihai egemenlik mercii değildir.

Bölümün önerdiği temel kural şöyledir: Yabancı haber, milliyetinden dolayı ne yükseltilmeli ne düşürülmelidir. Türü, özgün kanıtı, kaynak bağımsızlığı, karşı görüşü, yöntemi, düzeltmesi ve yetki sınırı ne kadar güçlü ise o kadar değerlidir. "Dışarıda yayımlandı" cümlesi bir başlangıç bilgisidir; "kanıtlandı" sonucuna ancak açık ve denetlenebilir zincir tamamlandığında ulaşılabilir.

BÖLÜM 54

ULUSLARARASI KURUMLARIN SEÇİCİ KULLANIMI

Karar, rapor, tavsiye ve endeks arasındaki hukukî ve epistemik sınır

BÖLÜMÜN TEZİ

Uluslararası kurumların Türkiye hakkındaki karar ve raporları ne yabancı bir merkezin değişmez hakikati ne de sırf dışarıdan geldiği için değersiz siyasî metinlerdir. Her belgenin yetkisi, hukukî kuvveti, yöntemi, kanıt tabanı, karar organı, karşı görüşü, güncel icra durumu ve kapsamı ayrı ayrı incelenmelidir. Bu bölümün tezi, Türkiye'de hem muhalif hem iktidar yanlısı söylemin uluslararası kurumları ilkesel bir ölçüyle değil, çoğu zaman ürettikleri sonucun siyasî faydasına göre otorite veya propaganda kaynağına dönüştürdüğüdür.

Seçicilik iki zıt biçimde işler. Muhalif aktör, AİHM kararını, Avrupa Komisyonu raporunu, OSCE gözlemini veya bir demokrasi endeksini kendi tezini desteklediğinde "dünya hükmünü verdi" şeklinde sunabilir; aynı kurumun başörtüsü yasağı, parti kapatma, şiddet, güvenlik veya ekonomik kapasite hakkındaki ters yönlü değerlendirmesini sessizleştirebilir. İktidar çevresi ise olumlu ekonomi, seçim yönetimi, mülteci iş birliği ve stratejik rol tespitlerini uluslararası teyit olarak sahiplenirken hukuk devleti, ifade özgürlüğü veya kararların icrasına ilişkin eleştirileri toptan "Türkiye karşıtlığı" sayabilir. Böylece kurumun itibarı sabit kalmaz; siyasî sonuca göre yükselip düşer.

Bu bölüm, ulusal egemenliği uluslararası denetime teslim etmeyi savunmamaktadır. Demokratik meşruiyetin asıl kaynağı vatandaş, anayasa ve ulusal hukuk düzenidir; uluslararası denetim, Anayasa Mahkemesi ve diğer ulusal güvencelerin yerine değil yanında işler.[732] Bununla birlikte Türkiye, taraf olduğu antlaşmalarla bazı hukukî yükümlülükleri kendi iradesiyle kabul etmiş; Anayasa'nın 90. maddesi temel hak sözleşmelerine belirli bir normatif üstünlük tanımıştır.[733] Bu sebeple bağlayıcı mahkeme kararını bir köşe yazısı gibi görmek de, bağlayıcı olmayan siyasî raporu mahkeme hükmü gibi sunmak da aynı derecede kategorik hatadır.

Araştırma soruları şunlardır: Hangi uluslararası belge Türkiye bakımından bağlayıcıdır, hangisi tavsiye veya siyasî değerlendirmedir? Aynı kurumun farklı dönemlerde farklı siyasî kampların lehine ve aleyhine kararları nasıl kullanılmıştır?

[732] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Anayasa ve bireysel başvuru kararları veri tabanı. Uluslararası kurum değerlendirmesi, ulusal anayasal denetimin yerine değil yanında okunmalıdır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/

[733] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 90/son. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi hâlinde milletlerarası antlaşma hükümlerinin esas alınacağını düzenler. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Kurumsal eleştiri hangi durumda yöntemsel veya siyasî bakımdan meşru biçimde sorgulanabilir? Türkiye'nin resmî cevapları belgenin tamamına mı, yalnız olumsuz kısımlarına mı yönelmektedir? Muhalif söylem kurumun yöntem ve yetki sınırını ne ölçüde korumaktadır? Karar–rapor–uygulama zinciri, kimlikten bağımsız tutarlı bir ölçüte nasıl bağlanabilir?

Anahtar kavramlar: bağlayıcı karar, icra denetimi, tavsiye, görüş, siyasî karar, ülke raporu, seçim gözlemi, antlaşma organı, özel raportör, endeks, yumuşak hukuk, yetki, yöntem, seçici alıntı, kurumsal otorite, egemenlik, karşı görüş, uygulama, kesinlik derecesi.

54.1. Temel Kavram Ayrımı: Aynı "Uluslararası Kurum" Değildir

Kamusal tartışmada "Avrupa dedi", "Birleşmiş Milletler karar verdi" veya "uluslararası raporlara göre" gibi ifadeler, birbirinden tamamen farklı kurumları tek bir özneye dönüştürür. Oysa AİHM bir mahkemedir; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi kesin kararların icrasını denetler; Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri ise bağımsız ve yargısal olmayan bir izleme kurumudur; Avrupa Parlamentosu siyasî temsil organıdır; Avrupa Komisyonu aday ülke raporu hazırlar; Venedik Komisyonu anayasal konularda danışma görüşü verir; OSCE/ODIHR belirli bir yöntemle seçim gözlemi yapar; BM antlaşma organları taraf devletlerin sözleşme yükümlülüklerini uzman komiteler eliyle izler; özel raportörler bağımsız uzman sıfatıyla raporlar; Freedom House bir sivil toplum kuruluşu, V-Dem ise akademik veri projesidir. Bunları aynı hukukî kuvvette sunmak, daha tartışma başlamadan sonucu bozar.[734][735][736][737][738][739][740]

[734] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 46. Taraf devletler, taraf oldukları davalarda Mahkemenin kesinleşmiş kararlarına uymayı taahhüt eder; kararların icrası Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından denetlenir. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

[735] Venice Commission, Annual Report of Activities 2023, CDL-AD(2024)008. Venedik Komisyonu Avrupa Konseyinin anayasal konulardaki danışma organıdır; görüşleri hukukî danışma ve standart geliştirme işlevi taşır, mahkeme hükmü değildir. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282024%29008-e

[736] Office of the UN High Commissioner for Human Rights, "Treaty Bodies." Antlaşma organları, temel insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasını izleyen bağımsız uzman komiteleridir. https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies

[737] Office of the UN High Commissioner for Human Rights, "Special Procedures of the Human Rights Council." Özel usuller, tematik veya ülke odaklı raporlama ve tavsiye yetkisi bulunan bağımsız uzmanlardır; mahkeme değildir. https://www.ohchr.org/en/special-procedures-human-rights-council

[738] Council of Europe Commissioner for Human Rights, "The Mandate." Komiser, bireysel şikâyetleri karara bağlayan bir mahkeme değil; bağımsız ve tarafsız, yargısal olmayan bir kurumdur. https://www.coe.int/en/web/commissioner/the-commissioner/mandate

[739] Freedom House, "Freedom in the World Research Methodology," 2026 edition. Rapor, 25 gösterge üzerinden siyasî haklar ve sivil özgürlükleri puanlar; metodolojik ve normatif varsayımları açıklanmıştır. https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology

[740] V-Dem Institute, "V-Dem Methodology." Proje, doğrudan gözlenmesi güç demokrasi kavramlarını ülke uzmanı yargılarını istatistiksel ölçüm modeliyle birleştirerek tahmin eder. https://www.v-dem.net/about/v-dem-project/methodology/

Tablo 54.1 — Uluslararası kurum, belge türü ve hukukî kuvvet ayrımı

Kurum/aktör	Başlıca çıktı	Türkiye bakımından kuvvet	Doğru kullanım	Yaygın kategori hatası
AİHM	Kesin karar, karar, kabul edilebilirlik kararı	Taraf olunan kesin karar bağlayıcıdır	Hüküm, gerekçe ve icra durumu birlikte okunur	“Tavsiye” saymak veya bütün Avrupa’nın siyasî görüşü gibi sunmak
Bakanlar Komitesi	İcra denetimi kararı	Sözleşme md. 46 sistemi içinde denetim	Bireysel ve genel tedbirler izlenir	Yeni bir ceza mahkemesi hükmü gibi sunmak
Avrupa Komisyonu	Aday ülke/ilerleme raporu	Siyasî ve teknik değerlendirme; doğrudan mahkeme hükmü değil	Fasıl, veri, dönem ve ülke cevabıyla okunur	Her paragrafı bağlayıcı hukuk saymak
Avrupa Parlamentosu	Karar ve rapor	Kural olarak bağlayıcı değil; siyasî ağırlık taşır	Oylama, siyasî çoğunluk ve belge türü açıklanır	“AB mahkemesi hükmü” veya bütünüyle değersiz metin saymak
Venedik Komisyonu	Hukukî görüş, kontrol listesi	Danışma/ yumuşak hukuk	Mevzuat ve karşılaştırmalı standartla kullanılır	Kararı bağlayıcı sanmak ya da sırf tavsiye diye yok saymak
OSCE/ODIHR	Seçim gözlem raporu	Yöntemli gözlem ve tavsiye	Olumlu ve eleştirel bulgular birlikte verilir	Tek cümleyle seçimleri “onayladı/iptal etti” demek
BM antlaşma organı	Sonuç gözlemleri, görüşler	Sözleşme izleme; belgenin türüne göre kuvvet değişir	Yetki, taraflık ve usul açıklanır	“BM Güvenlik Konseyi kararı” gibi aktarmak
BM özel usulleri	İletişim, rapor, açıklama	Bağımsız uzman tavsiyesi; mahkeme değil	İddia, devlet cevabı ve mandat sınırı birlikte verilir	“BM hükmetti” demek
Freedom House/V-Dem	Endeks ve ülke puanı	Sivil/akademik ölçüm	Metodoloji, belirsizlik ve sürüm dikkate alınır	Puanı hukukî karar veya çıplak olgu saymak

54.2. Bağlayıcılık Merdiveni: Karar ile Tavsiye Arasındaki Altı Basamak

Bir belgenin siyasî etkisi ile hukukî bağlayıcılığı aynı şey değildir. AİHM'in taraf olunan kesin kararı, devletin Sözleşme'den doğan yükümlülüğüdür; Bakanlar Komitesi kararın nasıl icra edildiğini denetler.[741][742] Avrupa Parlamentosu kararı doğrudan uygulanabilir bir mahkeme hükmü değildir; buna rağmen büyük bir siyasî kurumun çoğunluk iradesini, gündemini ve müzakere koşullarını gösterir.[743] Venedik Komisyonu görüşü bağlayıcı değildir; fakat anayasa hukuku ve ortak Avrupa standartları bakımından uzman değerlendirmesi sağlar. Endeks ise ne hukuk ne diplomatik karar üretir; ölçme modelinin belirli bir kavramsal çerçeveye uygulanmasıdır.

Tablo 54.2 — Belge kuvveti merdiveni

Basamak	Belge	Kuvvet	Gerekli soru	Yanlış kullanım
1	Taraf olunan kesin uluslararası mahkeme kararı	Bağlayıcı hukukî yükümlülük	Hüküm ne, bireysel/genel tedbir ne?	İstenmeyen sonucu "görüş"e indirgemek
2	İcra denetimi kararı	Bağlayıcı kararın uygulanmasını izleyen kurumsal karar	Hangi tedbir tamamlandı, hangisi bekliyor?	Denetim sürecini yeni hüküm sanmak
3	Antlaşma organı görüşü/sonuç gözlemi	Antlaşma yorumunda güçlü uzman ağırlığı; türüne göre değişir	Devlet hangi sözleşmeye ve usule taraf?	Güvenlik Konseyi yaptırımı gibi sunmak
4	Komisyon/ülke raporu, seçim gözlemi	Teknik-siyasî değerlendirme	Yöntem, dönem, örneklem, karşı cevap ne?	Bütün cümleleri mahkeme bulgusu saymak
5	Danışma görüşü ve yumuşak hukuk	Bağlayıcı değil; norm geliştirici ve yorumlayıcı	Karşılaştırmalı gerekçe ne kadar güçlü?	"Tavsiye ise değersizdir" demek

[741] Bk. dn. 734.

[742] Council of Europe, "Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights," https://www.coe.int/en/web/cm/execution-judgments

[743] European Parliamentary Research Service, European Parliament Resolutions: Legal Effects and Political Significance (2024). Avrupa Parlamentosu kararları kural olarak bağlayıcı değildir; bununla birlikte kurumun siyasal tutumunu ve gündem kurma gücünü gösterir. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/757839/EPRS_BRI%282024%29757839_EN.pdf

Basamak	Belge	Kuvvet	Gerekli soru	Yanlış kullanım
6	NGO/akademik endeks	Ölçüm ve sınıflama	Kavram, veri, kodlayıcı ve belirsizlik ne?	Tek puanı ülkenin bütün hakikati saymak

Bu merdiven, “alt basamaktaki belge önemsizdir” anlamına gelmez. Siyasî ve akademik metinler kimi zaman mahkemelerden daha erken uyarı verebilir; mahkeme kararı ise somut başvuru ve hukukî yetkiyle sınırlıdır. Esas olan her belgenin iddiasını kendi türüne uygun ispat eşiğinde değerlendirmektir. Bir parlamento raporundaki ağır ifade, mahkeme bulgusu diye aktarılamaz; buna karşılık resmî olarak bağlayıcı olmayan bir uzman görüşünün gerekçesi yalnız etiketi sebebiyle reddedilemez.

54.3. Seçici Kurumsallaştırma Nasıl İşler?

Seçici kullanım, yalnız bir rapordan hoşuna giden cümleyi almak değildir. Daha derin biçimi, kurumun meşruiyetini sonuca göre yeniden tanımlamaktır. Aynı aktör, lehine karar çıktığında kurumu “evrensel hukuk”, aleyhine çıktığında “siyasî aparat” olarak niteleyebilir. Belgenin niteliği değişmediği hâlde otorite atfı değişir. Bu süreç doğrulama yanlılığının kurumsal biçimidir: kişi yalnız kendi tezini destekleyen bulguyu seçmez; bulguyu üreten kurumun güvenilirliğini de sonuca göre ayarlar.[744]

Tablo 54.3 — Seçici kurum kullanımının başlıca biçimleri

Biçim	İşleyiş	Muhalif söylemde örnek risk	İktidar söyleminde örnek risk	Düzeltici test
Sonuca göre otorite	Kurum lehineyse hakem, aleyhineyse siyasî araç	Olumsuz raporu nihai hüküm saymak	Olumlu kısmı teyit, eleştiriyi komplo saymak	Aynı kurumun ters kararına verilen tepki
Belge türünü büyütme	Tavsiye mahkeme hükmüne çevrilir	EP kararını hukukî mahkûmiyet gibi sunmak	Seçim gözlemindeki olumlu cümleyi tam onay saymak	Yetki ve bağlayıcılık etiketi
Seçici alıntı	Karışık rapordan tek yönlü cümle seçilir	Yalnız “eşit olmayan alan” kısmı	Yalnız “iyi yönetildi/ rekabetçi” kısmı	Belgenin olumlu ve olumsuz özeti

[744] Raymond S. Nickerson, “Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises,” Review of General Psychology 2, no. 2 (1998): 175–220. Kurumsal belgenin siyasî sonuca göre seçilmesi, kimlik koruyucu doğrulama süreçleriyle birlikte okunabilir. https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.2.175

Biçim	İşleyiş	Muhalif söylemde örnek risk	İktidar söyleminde örnek risk	Düzeltici test
Zaman dondurma	Eski rapor güncel durum gibi kullanılır	Eski puanı kalıcı kimlik saymak	Eski reformu güncel başarı saymak	Veri tarihi ve sonraki gelişme
Kurumları birleştirme	Farklı organlar tek "Avrupa/BM" olur	Uzman açıklamasını BM kararı yapmak	Parlamento kararını mahkeme siyaseti saymak	Organ, mandat ve karar usulü
Ulusal cevabı silme	Devletin delili hiç verilmez	Savunmayı propaganda diye atlamak	Başvurucu/ NGO delilini yok saymak	Cevap hakkı ve karşı belge

54.4. AİHM Sicili: Tek Bir Siyasî Kampın Mahkemesi Değil

AİHM'in Türkiye iç siyasetinde seçici kullanımını sınamanın en sağlam yolu, tek bir dönemin popüler dosyalarına değil uzun dönemli karar siciline bakmaktır. Mahkeme 2003'te Refah Partisi'nin kapatılmasını Sözleşme'ye aykırı bulmadı; 2005'te Leyla Şahin dosyasında üniversitedeki başörtüsü düzenlemesinin din özgürlüğünü ihlal etmediğine hükmetti.[745][746] Bu kararlar, Türkiye'de laiklik ve rejim koruma tezini savunan çevreler tarafından Avrupa hukukunun desteği şeklinde okunabildi. Buna karşılık Mahkeme 2007'den itibaren Alevi öğrenciler bakımından zorunlu din derslerinin nesnellik ve çoğulculuk sorunlarını, 2014'te devam eden yapısal eksikliği, 2016'da Alevi inancına yönelik kamu hizmeti ve tanınma eşitsizliğini ihlal olarak değerlendirdi.[747][748][749]

Bu tablo iki kolay genellemeyi de bozar. Birincisi, AİHM'in her zaman dindarların veya din özgürlüğünün yanında olduğu iddiasıdır; Leyla Şahin ve Refah kararları bu varsayımla bağdaşmaz. İkincisi, Mahkemenin Türkiye'nin laiklik modelini değişmez biçimde onayladığı iddiasıdır; Zengin, Mansur Yalçın ve İzzettin Doğan kararları devletin din alanındaki tarafsızlık ve eşitlik yükümlülüğünü geniş biçimde sorgulamıştır. Kurumsal tutarlılık, kararların siyasî sonucundan çok kullanılan Sözleşme maddesi, somut olay, takdir payı ve gerekçe üzerinden tartışılmalıdır.

[745] European Court of Human Rights, Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey [GC], nos. 41340/98 et al., 13 February 2003. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936

[746] European Court of Human Rights, Leyla Şahin v. Turkey [GC], no. 44774/98, 10 November 2005. Büyük Daire, Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956

[747] European Court of Human Rights, Hasan and Eylem Zengin v. Turkey, no. 1448/04, 9 October 2007. Mahkeme, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri bağlamında Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580

[748] European Court of Human Rights, Mansur Yalçın and Others v. Turkey, no. 21163/11, 16 September 2014. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146487

[749] European Court of Human Rights, İzzettin Doğan and Others v. Turkey [GC], no. 62649/10, 26 April 2016. Mahkeme, Alevi inancının takipçilerine dinî kamu hizmeti sağlanmamasında 9. ve 14. maddelerin ihlal edildiğine hükmetmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162697

Tablo 54.4 — AİHM'in farklı siyasî yönlere sonuç üreten Türkiye kararları

Karar/tarih	Konu	Sonuç	Siyasî kullanıma açık yön	Bölümün değerlendirmesi
Refah Partisi, 2003	Parti kapatma, laik demokratik düzen	İhlal yok	Laik rejim korumasına uluslararası onay	Somut gerekçe okunmalı; bütün muhafazakâr siyasete genellenemez
Leyla Şahin, 2005	Üniversitede başörtüsü	İhlal yok	Yasağın Avrupa hukukunca onaylandığı iddiası	Karar belirli bağlam ve döneme ilişkindir; genel yasak hükmü değildir
Hasan ve Eylem Zengin, 2007	Zorunlu din dersi	İhlal	Alevi ve inanç özgürlüğü eleştirisi	Devletin nesnellik ve muafiyet sistemi sınanmıştır
Mansur Yalçın, 2014	Din dersi müfredatı	İhlal	Reformların yetersizliği	Önceki kararın yapısal devamı
İzzettin Doğan, 2016	Alevi inancının kamu hizmetleri	İhlal	Eşit tanınma ve hizmet talebi	Din özgürlüğünün yalnız çoğunluk dini olmadığını gösterir
Demirtaş No. 2, 2020	Uzun tutukluluk ve siyasî çoğulculuk	Çoklu ihlal	Muhalefetin hukukî meşruiyet kaynağı	Kararın bağlayıcılığı ile kişinin bütün siyasî görüşleri ayrılmalı
Yalçınkaya, 2023	ByLock temelli terör mahkûmiyeti	Çoklu ihlal	Toplu yargılamalara sistemik eleştiri	Bireysel sorumluluk ve kanunilik standardı; örgütün niteliğini inkâr değildir

54.5. Leyla Şahin Kararının Kapsamı ve Sonradan Büyütülen Anlamı

Leyla Şahin kararı, seçici kullanımın tarihsel bir örneğidir. Büyük Daire, 2005'te somut üniversite düzenlemesi bakımından 9. maddenin ihlal edilmediğine karar verdi. Bu, AİHM'in Avrupa'nın her ülkesinde ve her kamusal kurumda başörtüsü yasağını zorunlu gördüğü anlamına gelmiyordu. Karar, Türkiye'nin o tarihteki anayasal bağlamına, laiklik anlayışına, yükseköğretim düzenine ve devletlere tanınan takdir payına ilişkin gerekçeler içeriyordu.[750]

[750] Bk. dn. 746.

Kararın Türkiye'deki siyasî dolaşımı, hükmün kapsamından daha geniş oldu. Başörtüsü yasağını savunan çevreler kararı genel bir Avrupa standardı gibi kullanırken yasağa karşı çıkanlar Mahkemeyi özgürlük karşıtı görmekle suçladı. TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın 13 Kasım 2005 tarihli açıklaması, kararın Türk mevzuatına genel bir yasak getirmediğini ve kapsamının büyütülmemesi gerektiğini savunması bakımından önemli bir karşı örnektir.[751] Buradaki ölçüt, kararın beğenilip beğenilmemesi değil, hükmün davanın sınırları içinde aktarılmasıdır.

Bu vaka, bugünkü iktidar–muhalefet karşıtlığını tarihe geriye doğru uygulamanın sakıncasını da gösterir. AİHM, bir dönemde seküler kısıtlamalara geniş takdir payı tanımış; başka dosyalarda dinî azınlıkların eşitliğini ve bireysel özgürlüğü güçlendiren sonuçlar üretmiştir. Kurumu tek bir ideolojik özne gibi sunmak, içtihadın zamanla değişen ve vaka bazlı niteliğini siler.

54.6. Zengin–Yalçın–İzzettin Doğan Hattı: Aynı Kurumun Ters Yönlü Düzeltmesi

Hasan ve Eylem Zengin kararı, devletin zorunlu din öğretiminde nesnel, eleştirel ve çoğulcu olma yükümlülüğünü vurguladı. Mansur Yalçın dosyası, aradan geçen yıllara ve müfredat değişikliklerine rağmen sorunun yeterince giderilmediği sonucuna vardı. İzzettin Doğan Büyük Daire kararı ise Alevi inancının dinî niteliğinin reddedilmesi ve kamu hizmetlerine erişimde farklı muamele bakımından ihlal tespit etti.[752][753][754]

Bu kararlar, uluslararası denetimin yalnız seküler muhalefete veya iktidar karşıtlarına yarayan bir kanal olmadığını gösterir. Alevi yurttaşların talepleri, Türkiye'de hem laiklik hem din hizmetleri tartışmasının merkezindedir; kararlar çoğunluk dininin devlet içindeki konumunu sorgularken din ve vicdan özgürlüğünü genişletmiştir. Dolayısıyla "AİHM dine karşıdır" veya "AİHM daima seküler yasakları destekler" iddiası, kurumun kendi karar dizisiyle çelişir.

Öte yandan bu kararların varlığı, Türkiye'de din dersleri ve Alevi hizmetleri hakkında bütün siyasî ve pedagojik tartışmayı otomatik olarak bitirmez. Devlet, müfredatın içeriği, din öğretiminin kültürel bilgi boyutu ve kamu hizmetlerinin örgütlenmesi hakkında gerekçe sunabilir. Fakat kararın bağlayıcı hukukî çekirdeği ile politika seçenekleri ayrılmalı; "ulusal mesele" denilerek ihlal hükmü yok sayılamamalıdır.

54.7. Avrupa Komisyonu 2025 Türkiye Raporu: Aynı Belgenin İçinde Kabul ve Ret

Avrupa Komisyonunun 4 Kasım 2025 tarihli Türkiye Raporu, seçici resmî kullanımın açık bir laboratuvarıdır. Rapor; yargı bağımsızlığı, temel haklar ve AİHM kararlarının icrasında ciddi eleştiriler yöneltirken ekonomi, makroekonomik politika, bölgesel rol ve bazı müktesebat alanlarında olumlu tespitler de içermektedir.[755][756] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı aynı gün yaptığı açıklamada yargı, temel haklar ve iç siyasete ilişkin

[751] Bülent Arınç, AİHM'in Leyla Şahin kararı hakkında açıklama, TBMM, 13 Kasım 2005. Arınç, kararın Türkiye'de genel bir başörtüsü yasağı getirmediğini ve kararın kapsamının genişletilmemesi gerektiğini savunmuştur. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=43bb7802-6475-40e6-9020-babfbfd022eb

[752] Bk. dn. 747.

[753] Bk. dn. 748.

[754] Bk. dn. 749.

değerlendirmeleri “taraflı, ön yargılı ve mesnetsiz” olarak reddetmiş; buna karşılık işleyen piyasa ekonomisine yüksek uyum ve sağlam makroekonomik politikalara ilişkin tespitleri “olumlu ve yerinde” bulmuştur.[757]

Devletin bir raporun farklı bölümlerine farklı cevap vermesi kendi başına tutarsızlık değildir. Ekonomi bölümü doğru, hukuk bölümü hatalı olabilir; her iddia ayrı kanıta tabidir. Seçicilik, kabul ve ret gerekçelerinin kanıta değil yalnız sonucun olumlu veya olumsuz olmasına dayanması hâlinde doğar. Dışişleri açıklamasında olumsuz bölüm için genel siyasî nitelemeler güçlü, tek tek veri ve gösterge karşılaştırması daha sınırlıdır. Bu nedenle cevap hakkı kayda geçirilmeli; ancak “reddettik” ifadesi raporun bulgularını kendiliğinden yanlışlamış sayılmamalıdır.

Tablo 54.5 — Avrupa Komisyonu 2025 Raporu ile resmî cevabın seçici eşleşmesi

Rapor alanı	Komisyonun yönü	Türkiye’nin cevabı	Kanıt ihtiyacı	Bölüm hükmü
Yargı ve temel haklar	Ağır eleştiri; karar icrası ve bağımsızlık sorunları	Taraflı/ mesnetsiz diye reddetme	Karar listesi, mevzuat, uygulama ve karşı veri	Genel ret yerine madde bazlı cevap gerekir
İç siyasî gelişmeler	Demokratik gerileme ve baskı eleştirisi	Siyasî gündem ve ön yargı iddiası	Olay, tarih, yargı dosyası, cevap hakkı	Raporun siyasî çerçevesi de olguları da ayrı incelenir
Piyasa ekonomisi	Görece olumlu	Olumlu ve yerinde kabul	Makro veri ve dönem	Olumlu tespit de aynı raporun ürünüdür
AB müktesebatına uyum	Karma alanlar	Stratejik üyelik bağlılığının kanıtı olarak kullanma	Fasıl bazlı ilerleme/ gerileme	Toplam slogan yerine alan ayrımı
Bölgesel/ stratejik rol	Olumlu unsurlar	Sahiplenme	Somut iş birliği ve sonuç	Rapor bütünü tek yönlü değildir

[755] European Commission, Türkiye 2025 Report, SWD(2025), 4 November 2025, özellikle 32–33. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/4bb4ddd1-4f20-4ee0-92db-926996ec8dd1_en?filename=t%C3%BCrkiye-report-2025.pdf

[756] European Commission, Türkiye 2025 Report, “Economic criteria” ve dış politika bölümleri. Rapor, hukuk devleti alanındaki eleştiriler yanında Türkiye ekonomisinin işleyen piyasa ekonomisi niteliği ve bazı politika alanlarındaki uyum hakkında olumlu tespitler de içerir. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/4bb4ddd1-4f20-4ee0-92db-926996ec8dd1_en?filename=t%C3%BCrkiye-report-2025.pdf

[757] T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Avrupa Komisyonu 2025 Türkiye Raporu Hk.,” No. 224, 4 Kasım 2025. Bakanlık, yargı ve temel haklara ilişkin tespitleri reddederken işleyen piyasa ekonomisi ve makroekonomik politikalara ilişkin olumlu tespitleri yerinde bulmuştur. https://www.mfa.gov.tr/no_-224_-avrupa-komisyonu-2025-turkiye-raporu-hk.tr.mfa

54.8. Avrupa Parlamentosu: Bağlayıcı Olmayan Metin Ne Kadar Önemlidir?

Avrupa Parlamentosunun ülke raporları ve kararları, AİHM kararı değildir. Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi, bu kararların kural olarak bağlayıcı olmadığını; bununla birlikte siyasî yönlendirme, gündem kurma, diğer AB kurumlarına baskı ve dış ilişkilerde koşulluluk bakımından önemli olduğunu açıklar.[758] Bu nedenle "AP karar verdi, Türkiye hukuken mahkûm oldu" ifadesi yanlıştır. "Bağlayıcı değil, o hâlde hiçbir anlamı yok" cümlesi de kurumun siyasî etkisini ve üyelik sürecindeki rolünü saklar.

17 Haziran 2026'da kabul edilen 2025 Türkiye Raporu, reform olmadan üyelik sürecinde ilerleme olmayacağı yönünde sert bir siyasal tutum ortaya koydu.[759] Dışişleri Bakanlığı raporu yanlış bilgi, ideolojik kalıp ve Türkiye karşıtı çevrelerin etkisiyle hazırlanmış bir metin olarak reddetti; devam eden yargı süreçlerinin hedef alınmasını egemenliğe müdahale saydı.[760] Bu cevap, raporun bağlayıcı olmadığını hatırlatmak bakımından meşrudur; ancak rapordaki her olgusal iddiayı sırf parlamento siyasî bir organ olduğu için yanlışlamaz. Aynı biçimde raporu kullanan muhalifler de siyasî çoğunluğun değerlendirmesini tarafsız mahkeme kararı gibi sunmamalıdır.

Tablo 54.6 — Avrupa Parlamentosu metninin doğru ve yanlış kullanım biçimleri

İfade	Doğruluk	Neden	Düzeltilmiş kullanım
"Avrupa Türkiye'yi mahkûm etti"	Yanlış/aşırı	Parlamento kararı mahkeme hükmü değildir	AP çoğunluğu şu siyasî değerlendirmeyi kabul etti
"Bağlayıcı olmadığı için önemsiz"	Eksik	Siyasî koşulluluk ve gündem etkisi vardır	Hukuken bağlayıcı değil, siyaseten etkili
"Rapordaki her iddia doğrudur"	Yanlış	Siyasî metin de hata ve seçicilik içerebilir	Her iddia özgün kaynağıyla sınanır
"Rapor dış müdahaledir; delile bakılmaz"	Yanlış	Egemenlik itirazı olgusal cevabın yerine geçmez	Yetki eleştirisi ve olgu cevabı ayrı verilir

54.9. Uluslararası Kurumları Eleştirmenin Meşru Alanı

Uluslararası kurum eleştirisi otomatik milliyetçilik veya hukuk karşıtlığı değildir. Çok taraflı kurumların demokratik katkısı, ulusal iradeyi ikame etmelerinden çok bilgi,

[758] Bk. dn. 743.

[759] European Parliament, "Georgia and Türkiye: No EU Accession Progress without Reforms," 17 June 2026; ayrıca 2025 Türkiye Raporu yasama gözleme dosyası. https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20260611IPR45217/georgia-and-turkiye-no-eu-accession-progress-without-reforms

[760] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Regarding the European Parliament's 2025 Report on Türkiye," No. 115, 17 June 2026. https://www.mfa.gov.tr/no_-115_-avrupa-parlamentosu-nun-2025-yili-turkiye-raporu-hk.en.mfa

gerekçe ve karşılıklı hesap verebilirlik üretmelerinden doğabilir.[761] Kurumların yetki aşımı, çifte standart, coğrafî temsil sorunu, siyasî pazarlık, gecikme, metodolojik opaklık, finansman bağımlılığı ve uygulama asimetrisi tartışılabilir. AİHM'in devletlere tanıdığı takdir payının ülkeler arasında tutarlı uygulanıp uygulanmadığı; Avrupa Parlamentosu raporlarının parti gruplarının ideolojik gündeminden ne ölçüde etkilendiği; endekslerde uzman havuzunun dengesi; seçim gözleminde erişim ve örnekleme sınırları gerçek araştırma sorularıdır.

Ancak meşru eleştiri, belgenin somut gerekçesiyle temas eder. "AİHM siyasîdir" diyen kişi hangi paragrafın delilsiz, hangi emsalin tutarsız veya hangi yargıcın çıkar çatışması içinde olduğunu gösterebilmelidir. "Endeks Batı merkezlidir" diyen kişi kullanılan demokrasi tanımını, gösterge ağırlığını ve ülke örneklerini karşılaştırmalıdır. "OSCE seçimi anlamadı" diyen kişi gözlemci sayısı, bölge dağılımı, medya izleme yöntemi veya veri hatasını ortaya koymalıdır. Genel aidiyet suçlaması, karşı kanıt üretmez.

Tablo 54.7 — Meşru kurum eleştirisi ile sonuç odaklı reddiye arasındaki sınır

Meşru eleştiri	Gerekli kanıt	Sonuç odaklı reddiye	Neden yetersiz?
Yetki aşımı	Kurucu metin ve mandat karşılaştırması	"Yabancıların yetkisi yok"	Taraf olunan sözleşmeyi ve kurum türünü ayırmaz
Çifte standart	Eşleştirilmiş ülke ve karar örnekleri	"Bize düşmanlar"	Ölçülebilir karşı vaka sunmaz
Yöntem sorunu	Örneklem, kodlama, veri ve hata analizi	"Masa başı raporu"	Metodolojiyi incelemez
Siyasî etki	Oylama, parti grubu, lobicilik ve metin değişimi	"Tamamı operasyon"	Olgusal bulguyu da otomatik siler
Gecikme/uygulama sorunu	Takvim, dosya yükü, icra verisi	"Karar geç çıktı, değersiz"	Hukukî sonucu ortadan kaldırmaz
Ulusal bağlam eksikliği	Mevzuat, tarih ve karşı uzman görüşü	"Bizi anlayamazlar"	Somut bağlam göstermeden kimlik savunusu yapar

54.10. İktidar Çevrelerinde Seçici Kurumsallık

İktidar söyleminde seçici kurumsallığın en belirgin biçimi, aynı raporun olumlu cümlesini uluslararası teyit, olumsuz cümlesini Türkiye karşıtı kampanya saymaktır.

[761] Robert O. Keohane, Stephen Macedo, and Andrew Moravcsik, "Democracy-Enhancing Multilateralism," International Organization 63, no. 1 (2009): 1–31. Uluslararası kurumların demokratik katkısı, iç denetimi ikame etmelerinden değil bilgi, gerekçe ve karşılıklı hesap verebilirlik üretmelerinden doğabilir. https://doi.org/10.1017/S0020818309090018

Avrupa Komisyonu 2025 Raporuna verilen resmî cevap bunun açık örneğidir: ekonomi ve uyum hakkındaki olumlu tespitler sahiplenilmiş, hukuk ve iç siyasete ilişkin eleştiriler genel siyasî nitelemelerle reddedilmiştir.[762] OSCE 2023 raporunun iyi yönetim ve rekabet vurguları öne çıkarılırken eşit olmayan yarış alanı ve medya yanlılığı ikincilleştirilebilir. AİHM'de tazminat ödenmiş ve kapatılmış dosya sayısı öne çıkarılırken öncü kararların icrası görünmezleşebilir.

Bu tutumun savunulabilir çekirdeği vardır: Uluslararası kurumlar hatasız değildir; devletin cevap hakkı, egemenlik alanı ve terörle mücadele sorumluluğu vardır. Avrupa kurumlarının Türkiye'ye üyelik perspektifi sunmadan sürekli koşul üretmesi, diğer ülkelerdeki ihlallere daha düşük siyasî tepki vermesi veya Türkiye'nin güvenlik bağlamını eksik işlemesi eleştirilebilir. Fakat bu eleştirinin güvenilir olması için olumlu rapora gösterilen kaynak saygısının, olumsuz raporda da en azından belgeyi okuma ve madde bazlı cevap verme düzeyinde korunması gerekir.

Her gecikme veya karar eleştirisini "devlet düşmanlığı" diye damgalamak da ters yönlü dışlamadır. Bir yurttaşın AİHM kararının uygulanmasını istemesi, Türkiye'nin egemenliğini reddettiğini değil Türkiye'nin kendi onayıyla taraf olduğu hukuk düzenine uyulmasını talep ettiğini gösterebilir. Eleştirinin örgüt propagandası, dış müdahale çağrısı veya hak savunusu olup olmadığı kişi, söz ve bağlam düzeyinde ayrılmalıdır.

54.11. Muhalif ve Seküler Çevrelerde Seçici Kurumsallık

Muhalif ve seküler çevrelerdeki seçicilik, uluslararası kurumun yerli siyasal tartışmaya üst hakem olarak çağrılmasıyla başlar. "Avrupa Türkiye'yi mahkûm etti", "BM de iktidarın suçunu kabul etti" veya "bütün demokrasi endeksleri gerçeği kanıtlıyor" gibi cümleler, kurum ve belge türünü siler. Bir Avrupa Parlamentosu kararının siyasî niteliği, özel raportörün bağımsız uzman statüsü, endeksin model belirsizliği veya Komisyon raporunun olumlu bölümleri görünmez kalabilir.

Bu seçiciliği bütün muhalefete genellemek doğru değildir. Türkiye'de çok sayıda hukukçu, gazeteci ve muhalif siyasetçi AİHM kararının kapsamını, bağlayıcılığını ve usulünü dikkatle ayırmakta; Avrupa kurumlarının çifte standardını eleştirirken Türkiye'nin sözleşme yükümlülüklerini savunmaktadır. Ana sorun, dış kaynağı kullanmak değil, yerli delil ve hukukî muhakeme yerine kurum markasını koymaktır. Mahkeme kararı güçlü kanıttır; fakat kişinin bütün siyasî savlarını doğru yapmaz. Demokrasi endeksindeki düşüş uyarıcıdır; fakat her seçim sonucunu geçersizleştirmez.

Tarihsel karşı vaka da önemlidir: AİHM'in Leyla Şahin ve Refah kararları, bugün Mahkemeyi mutlak demokratik hakem olarak kullanan bazı seküler anlatıların hoşuna gidebilecek sonuçlar üretmişti; Alevi eşitliği, zorunlu din dersi, tutukluluk ve ifade özgürlüğü kararları ise farklı toplumsal aktörlerin haklarını güçlendirdi. Kurumun bütün sicili görülmeden yalnız güncel iktidar karşıtı kararlar seçilirse, ilkesel insan hakları savunusu siyasî sonuç seçiciliğine dönüşür.

[762] Bk. dn. 757.

54.12. Ana Vakalar ve Karşı Vakalar

Tablo 54.8 — Ana vakalar, karşı vakalar ve sonuç

Vaka	Seçici kullanım	Karşı vaka/denge	Sonuç
AİHM–Leyla Şahin	Kararın genel başörtüsü yasağına çevrilmesi	Kararın somut bağlamı; Arınç'ın kapsam itirazı	AİHM etiketi tek başına genel yasak üretmez
AİHM–Alevi kararları	İktidar eleştirisi olarak sahiplenme veya "dine müdahale" diye reddetme	Aynı Mahkemenin din özgürlüğünü genişleten içtihadı	Kurum tek yönlü seküler değildir
Yalçınkaya	"Örgüt yoktu" veya "AİHM örgütü aklıyor" uçları	Karar bireyselleştirilmiş suçluluk ve kanunilik hakkındadır	Güvenlik olgusu, adil yargılama standardını kaldırmaz
AB 2025 raporu	Olumsuz bölüm mutlak hakikat; olumlu bölüm suskunluğu	Dışişlerinin ters yönde seçici kabul/ret cevabı	Rapor bölüm bölüm kanıtlanır
OSCE 2023	Yalnız eşitsiz alan veya yalnız iyi yönetim	Aynı rapor her ikisini birlikte söylüyor	Seçim meşruiyeti ve kalite ayrı eksenlerdir
Freedom House/V-Dem	Puanı hukukî hüküm sayma veya komplo diye silme	Yöntem, sürüm ve belirsizlik açıklaması	Endeks uyarıcı ölçüm, nihai hakem değil

54.13. Söylemin Zaman İçindeki Değişimi

Uluslararası kurumların Türkiye siyasetindeki otoritesi sabit değildir. 1990'lar ve 2000'lerin başında Avrupa kurumları, üyelik ve demokratikleşme umudunun taşıyıcısı olarak geniş meşruiyet kazandı. AİHM'in Refah ve Leyla Şahin kararları, laiklik yanlısı çevrelerde Avrupa hukukunun Türkiye'nin kurucu modelini teyit ettiği şeklinde okunabildi. 2007–2016 arasında din özgürlüğü ve Alevi eşitliği kararları, kurumun farklı hak iddialarına açıldığını gösterdi. 2010'ların ikinci yarısından itibaren tutukluluk, ifade özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı dosyaları iktidar–Avrupa çatışmasının merkezine yerleşti. 2020'lerde ise AB üyelik perspektifinin zayıflamasıyla raporlar daha çok iç siyasî meşruiyet savaşının malzemesi hâline geldi.

Tablo 54.9 — Uluslararası kurum söyleminin dönemsel kronolojisi

Dönem	Baskın belge/vaka	Muhalif/ seküler kullanım	İktidar/ muhafazakâr kullanım	Dönüşüm
1998–2005	Refah ve Leyla Şahin	Laiklik modeline Avrupa teyidi	Avrupa'nın din özgürlüğü çifte standardı	Kurum otoritesi sonuç odaklı bölündü
2007–2016	Zengin, Mansur Yalçın, İzzettin Doğan	Din devleti/laiklik eleştirisi	Ulusal din hizmetine müdahale kaygısı	AİHM din özgürlüğünün farklı yönlerini geliştirdi
2016–2020	OHAL, tutukluluk, Demirtaş	Hukuk devleti için dış denetim	Terörle mücadele ve egemenlik vurgusu	Bağlayıcılık açık siyasî çatışmaya dönüştü
2021–2025	İcra kararları, Yalçınkaya, AB raporları	Uluslararası izolasyon anlatısı	Operasyon/ çifte standart anlatısı	Belge türleri daha fazla birbirine karıştı
2026	AP 2025 raporu, icra denetimi	"Avrupa hükmü" genellemeleri	Yargıya dış müdahale reddiyesi	Yetki–kanıt–uygulama ayrımı kritik hâle geldi

54.14. Kanıt Gücü ve Kesinlik Derecesi

Tablo 54.10 — Bu bölümde kullanılan kanıt hiyerarşisi

Derece	Kanıt	Ne ispatlar?	Tek başına neyi ispatlamaz?
A1	Kesin AİHM kararı, Sözleşme, Anayasa, resmî icra kararı	Hukukî hüküm, yetki ve bağlayıcılık	Kişinin bütün siyasî görüşlerinin doğruluğunu
A2	Resmî kurum raporu, seçim gözlem metodolojisi, tam ülke raporu	Kurumsal tespit ve yöntem	Raporun her yorumunun hatasızlığını
B1	Devlet cevabı, ulusal rapor, parlamento açıklaması	Savunma, niyet ve karşı veri	Bağımsız doğrulamayı
B2	Akademik endeks ve yöntem belgesi	Karşılaştırmalı ölçüm ve eğilim	Mahkeme hükmünü veya kesin nedenselliği

Derece	Kanıt	Ne ispatlar?	Tek başına neyi ispatlamaz?
C	Basın özeti, sosyal medya alıntısı, ekran görüntüsü	Dolaşımı ve söylem etkisini	Belgenin tam içeriğini ve doğruluğunu

Bölümde “AİHM karar verdi” cümlesi A1 düzeyindedir; fakat kararın siyasî yorumu ayrıca sınanır. “Avrupa Komisyonu raporu şöyle dedi” A2 düzeyinde belgenin varlığını ve kurumsal tespiti ispatlar; raporun olgusal doğruluğu dayandığı kaynaklarla kontrol edilir. “Dışişleri reddetti” B1 düzeyinde resmî cevabı ispatlar; ret, karşı iddiayı otomatik çürütmez. Endeks sıralaması B2 düzeyinde karşılaştırmalı eğilim verir; tek başına ülkenin bütün demokratik gerçekliğini belirlemez.

54.15. Şekil: Uluslararası Kurum İddiası Testi

1. KURUM
Mahkeme mi, siyasî organ mı, uzman komitesi mi, STK mı, akademik proje mi?

Şekil 54.1 — Kurum → yetki → belge türü → kanıt → cevap → uygulama → tutarlılık

↓

2. YETKİ
Türkiye hangi antlaşma, üyelik veya mandat ilişkisi içindedir?

↓

3. BELGE TÜRÜ
Kesin karar, icra kararı, rapor, tavsiye, görüş, gözlem veya endeks?

↓

4. KANIT VE YÖNTEM
Hangi veri, olay, örneklem, hukuk maddesi ve karşılaştırma kullanılmıştır?

↓

5. CEVAP VE KARŞI GÖRÜŞ
Devletin, başvurucunun, muhalefetin ve bağımsız uzmanların tam cevabı nedir?

↓

6. UYGULAMA VE GÜNCEL DURUM
Karar icra edildi mi, rapor sonrası reform oldu mu, yeni karar veya düzeltme var mı?

↓

7. TUTARLILIK SONUCU
Aynı aktör, kurum ters yönde sonuç ürettiğinde aynı standardı koruyor mu?

Bu zincirde herhangi bir basamağın atlanması, kurum markasının kanıt yerine geçmesine yol açar. Özellikle son basamak, seçiciliği ölçer: Bir aktör AİHM’i yalnız

kendi lehine olduğunda bağlayıcı, Avrupa Komisyonunu yalnız olumlu ekonomik tespitte güvenilir veya OSCE'yi yalnız seçtiği cümlede tarafsız sayıyorsa sorun kurumun niteliğinden önce aktörün standart değiştirmesidir.

54.16. Uluslararası Kurum Kullanımı Tutarlılık Endeksi

Bölümün sonunda önerilen model, bir uluslararası belgenin doğru olup olmadığını tek puanla belirlemeyi değil, o belgenin iç siyasette ne kadar tutarlı kullanıldığını ölçmeyi amaçlar. Sekiz gösterge 0–2 arasında puanlanır; toplam 16 puandır. Düşük puan, kurum etiketinin propaganda amacıyla kullanıldığını; yüksek puan, yetki, yöntem, karşı görüş ve uygulama ayrımlarının korunduğunu gösterir.

Tablo 54.11 — Uluslararası kurum kullanımı tutarlılık endeksi (0–16)

Gösterge	0 puan	1 puan	2 puan
Kurum ayrımı	"Avrupa/BM" tek özne	Kurum adı var, mandat eksik	Kurum, organ ve yetki tam
Belge türü	Rapor/karar karışık	Tür belirtilmiş, kuvvet belirsiz	Tür ve hukukî kuvvet açık
Tam bağlam	Tek cümle/manşet	Kısmi özet	Olumlu–olumsuz bütün bulgular
Kanıt yöntemi	Marka otoritesi	Bazı kaynaklar	Veri, örneklem ve hukuk zinciri
Karşı görüş	Yok	Kısa resmî cevap	Tam cevap ve karşı delil
Güncel durum	İlk belgeye dondurma	Kısmi güncelleme	İcra, reform, yeni karar ve düzeltme
Ters sonuç testi	Kuruma göre standart değişir	Tutarsızlık kısmen kabul	Lehte–aleyhte aynı ölçüt
Kapsam disiplini	Belge ülke/kişinin tamamına genellenir	Bazı sınırlar	Hüküm yalnız gösterdiği özne ve konuya

Tablo 54.12 — Toplam puanın yorumlanması

Puan	Sınıf	Yorum
0–4	Hakemleştirme/ şeytanlaştırma	Kurum markası kanıtın yerini alır; sonuç odaklı otorite
5–8	Seçici kullanım	Bazı doğru ayrımlar vardır, fakat karşı görüş ve ters sonuç testi zayıftır

Puan	Sınıf	Yorum
9–12	Eleştirel kullanım	Belge türü ve kanıt çoğunlukla doğru; güncelleme veya tutarlılık eksikleri olabilir
13–16	İlkesel ve denetlenebilir kullanım	Yetki, yöntem, cevap, uygulama ve ters sonuç standardı birlikte korunur

54.17. Politika ve Medya Önerileri

Birinci öneri, resmî kurumların uluslararası raporlara “kabul ediyoruz/reddediyoruz” türü genel açıklama yerine iddia bazlı cevap matrisi yayımlamasıdır. Her iddia için belge paragrafı, kullanılan veri, Türkiye’nin karşı verisi, mevzuat, güncel uygulama ve varsa düzeltme ayrı satırda gösterilmelidir. Böylece siyasî ret, teknik cevapla desteklenir; doğru eleştirilerden reform üretmek kolaylaşır.

İkinci öneri, medya kuruluşlarının uluslararası belge haberlerinde zorunlu kimlik kartı kullanmasıdır: kurumun tam adı, organı, belge türü, bağlayıcılığı, karar tarihi, dava/rapor numarası, karşı görüş ve güncel icra durumu. “Avrupa’dan Türkiye’ye şok karar” veya “BM Türkiye’yi akladı” başlıkları yerine belgenin hukukî niteliği başlıkta görünmelidir.

Üçüncü öneri, siyasî partilerin dış kaynak kullanımında ters sonuç beyanı yayımlamasıdır. Bir parti AİHM’i bağlayıcı sayıyorsa kendi aleyhine sonuçlarda da aynı ilkeyi kabul etmeli; bir iktidar Avrupa Komisyonunun ekonomik tespitini kaynak gösteriyorsa hukuk bölümünü reddederken madde bazlı kanıt sunmalıdır. Bu, dış kurumlara teslimiyet değil iç siyasette standart tutarlılığıdır.

Dördüncü öneri, akademi ve sivil toplumun endeks okuryazarlığını geliştirmesidir. Puanın yanı sıra güven aralığı, veri dönemi, sürüm, kodlayıcı yapısı, metodoloji değişikliği ve ülke anlatısı yayımlanmalıdır. Endeksler siyasî slogan değil, ölçüm araçlarıdır; en değerli işlevleri kesin hüküm vermek değil, hangi alanın daha ayrıntılı araştırılması gerektiğini göstermektir.

Beşinci öneri, AİHM kararlarının icrası için kamuya açık birleşik gösterge paneli kurulmasıdır. Toplam dosya, kapatılan dosya, öncü karar, bireysel tedbir, genel tedbir, ödeme, yeniden yargılama, mevzuat değişikliği ve bekleme süresi ayrı gösterilmelidir. Böylece hem “Türkiye hiçbir kararı uygulamıyor” hem “bütün kararlar uygulandı” genellemeleri ölçülebilir biçimde sınanır.

54.18. Bölüm Sonucu: Kuruma Değil İlkeye Bağlı Dış Denetim

Bu bölümün ilk bulgusu, “uluslararası kurum” ifadesinin tek başına bilgi vermediğidir. AİHM kararı, Bakanlar Komitesi icra kararı, Avrupa Parlamentosu siyasî raporu, Komisyon ülke raporu, Venedik Komisyonu görüşü, OSCE gözlemi, BM uzman açıklaması ve demokrasi endeksi farklı yetki ve kanıt düzeylerine sahiptir. Belge türünü saklamak, kurumun itibarını siyasî hükme dönüştürür.

İkinci bulgu, AİHM’in uzun dönemli Türkiye sicilinin tek bir siyasî kamp anlatısına sığmadığıdır. Refah Partisi ve Leyla Şahin kararları laiklik lehine geniş takdir payı

tanırken Zengin, Mansur Yalçın ve İzzettin Doğan kararları din özgürlüğü ve Alevi eşitliği yönünde devlet uygulamasını sınırlandırmıştır. Kurumun güvenilirliği kararın kime yaradığına göre değiştirilemez.

Üçüncü bulgu, iktidar ve muhalefette simetrik seçicilik bulunduğu; fakat bunun her olayda eşit yoğunlukta olmadığıdır. Bağlayıcı AİHM kararının uygulanmaması, hukukî bakımdan bir parlamento raporunun abartılı aktarılmasından daha ağırdır. Buna karşılık muhalif söylemin bağlayıcı olmayan rapor ve endeksleri nihai hükme çevirmesi, bilgi kalitesini düşürür ve haklı eleştirinin güvenilirliğini zedeler. Yapay denge kurulmadan her hatanın kendi ağırlığı korunmalıdır.

Dördüncü bulgu, uluslararası kurum eleştirisinin meşru ve gerekli olduğudur. Çifte standart, metodoloji, temsil, siyasî etki ve ulusal bağlam sorunları araştırılmalıdır. Fakat eleştiri, belgenin yetkisi ve gerekçesiyle temas etmediğinde yalnız kimlik savunusuna dönüşür. Aynı biçimde kurumun adı, yerli delilin ve bağımsız muhakemenin yerini alamaz.

Sonuç olarak demokratik tutarlılık, "yabancı kurumlara güvenmek" veya "yabancı kurumları reddetmek" ikiliğinde kurulamaz. Doğru ölçüt şudur: Kurum kimdir, yetkisi nedir, belge hangi türdedir, kanıtı ne kadar güçlüdür, karşı görüş ne söylemektedir, karar uygulanmış mıdır ve aynı aktör ters yöndeki sonuçta aynı standardı korumakta mıdır? Türkiye'nin hukukî egemenliği, taraf olduğu yükümlülükleri inkâr ederek değil; uluslararası denetimi doğru sınıflandırıp gerekçeli biçimde cevaplayarak güçlenir.

BÖLÜM 55

BATILI DEVLETLERE UYGULANMAYAN STANDARDIN TÜRKİYE'YE UYGULANMASI

Çifte standart iddiası, meşru farklılaştırma ve sahte eşdeğerlik

BÖLÜMÜN TEZİ

Türkiye hakkında yürütülen uluslararası ve yerli tartışmalarda "Batı'nın çifte standardı" ifadesi iki zıt biçimde istismar edilebilmektedir. Birinci istismar, Batılı bir devlette benzer bir güvenlik, protesto, göç veya ifade özgürlüğü tedbiri bulunduğunu gösterip Türkiye'deki her uygulamayı peşinen meşrulaştırmaktır. İkinci istismar ise Batılı devletlerdeki ağır hak ihlallerini, hukuk dışı müdahaleleri ve seçici siyasî tepkileri görünmez kılarak Türkiye'yi kategorik biçimde demokratik dünyanın istisnası gibi sunmaktır. Bu bölüm, iki anlatıyı da aynı kanıt standardıyla sınar.

Bölümün temel tezi şudur: Çifte standart, yalnız iki ülkede benzer başlıklı bir yasa veya benzer görüntülü bir polis müdahalesi bulunmasıyla kanıtlanamaz. Maddi bakımdan karşılaştırılabilir iki vakaya aynı norm uygulanmalı; tehdit düzeyi, tedbirin kapsamı ve süresi, yaptırımın ağırlığı, bağımsız yargı denetimi, gerekçe yükümlülüğü, telafi imkânı ve fiilî uygulama arasındaki ilgili farklar gösterilmelidir. Bu farklar açıklanamadığı hâlde Türkiye'ye daha ağır, müttefik devlete daha hafif ölçü uygulanıyorsa güçlü bir çifte standart bulgusu doğar. İlgili farklar belirleyiciyse "aynısını onlar da yapıyor" savunması sahte eşdeğerliğe dönüşür.[763]

Araştırma soruları şunlardır: "Batı" tek bir aktör gibi konuşulabilir mi? Fransa, Birleşik Krallık, Almanya, Yunanistan, Avrupa Birliği kurumları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ulusal mahkemeler, medya ve insan hakları örgütleri aynı tutumu mu benimsemektedir? Protesto, terörle mücadele, dinî semboller, parti kapatma, göç, dezenformasyon ve askerî müdahale alanlarında gerçekten eşleştirilebilir vakalar hangileridir? Türkiye'ye yönelik haklı eleştiriler ile jeopolitik, kültürel veya siyasî seçicilik nasıl ayrılır? İktidarın çifte standart savunması hangi vakalarda güçlü, hangi vakalarda eksik veya yanıltıcıdır?

Anahtar kavramlar: çifte standart, karşılıklılık, eşleştirilmiş vaka, ilgili fark, ölçülülük, olağanüstü hâl, etkili başvuru, yargı denetimi, protesto hakkı, terörle mücadele, parti kapatma, dinî sembol, göç yükü, geri itme, dezenformasyon, platform yükümlülüğü, cezai yaptırım, askerî müdahale, hesap verebilirlik, sahte eşdeğerlik.

[763] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights: Derogation in Time of Emergency. Rehber, olağanüstü hâl tedbirlerinin durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüyle sınırlı olması ve uluslararası denetime açık kalması gerektiğini açıklar. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng

55.1. Kavram Ayrımı: Çifte Standart, Meşru Fark ve Sahte Eşdeğerlik

Çifte standart, aynı kişinin veya kurumun farklı aktörlere farklı sonuç vermesi değildir; maddi bakımdan benzer olaylara, ilgili bir gerekçe bulunmaksızın farklı norm uygulamasıdır. Örneğin iki ülkedeki protestolarda şiddetin yoğunluğu, kullanılan silah, yaralanma sayısı, toplanma yasağının süresi, mahkemenin müdahaleyi denetleme kapasitesi ve mağdurun tazminat imkânı farklıysa yalnız "polis müdahale etti" ortaklığı yeterli değildir. Benzerlik başlıkta değil, hukuken ve fiilen önemli unsurlarda aranmalıdır.

Tablo 55.1 — Temel kavramların operasyonel ayrımı

Kavram	Tanım	Gerekli kanıt	Yaygın hata	Nihai hüküm
Çifte standart	Maddi bakımdan benzer vakalara açıklanamayan farklı ölçü	Aynı norm, benzer olgu, farklı muamele ve gerekçesizlik	Yalnız farklı sonucu göstermek	Tutarsızlık güçlü biçimde kanıtlanır
Meşru farklılaştırma	Farklı muamelenin ilgili ve ölçülü bir nedene dayanması	Tehdit, süre, yaptırım veya güvence farkı	Her farklılığı bahane saymak	Farklı sonuç haklı olabilir
Seçici karşılaştırma	Yalnız işine yarayan ülke veya dönemi seçmek	Dışlanan karşı vakaların tespiti	Tek örnekten sistem hükmü	İddia zayıflar
Sahte eşdeğerlik	Yüzeysel benzerliği belirleyici farkların önüne geçirmek	Kapsam, yaptırım, denetim ve sonuç karşılaştırması	"Onlarda da yasa var" demek	Meşrulaştırma savunması reddedilir
İdealizasyon	Batılı aktörü denetimsiz ve hatasız varsaymak	Ulusal mahkeme, ombudsman ve uluslararası eleştiriler	Eleştiriyi yalnız Türkiye'ye özgü göstermek	Türkiye-istisnacılığı reddedilir

Bu ayrım, iki siyasî refleksi aynı anda disipline eder. İktidar yanlısı refleks, Batılı örneği Türkiye'deki uygulamanın tüm ayrıntılarını incelemeden savunma kalkanına dönüştüremez. Muhalif refleks de Batılı devleti hukukun değişmez ölçüsü sayıp o ülkedeki ihlal, mahkeme kararı, parlamento soruşturması ve öz eleştiri kayıtlarını dışarıda bırakamaz. Çifte standart iddiası, milliyetçi öfke veya yabancı hayranlığıyla değil; karşılaştırmalı kamu hukuku ve doğrulanabilir sonuçlarla kurulmalıdır.

55.2. Eşleştirilmiş Vaka Yöntemi ve Yedi Kontrol Sorusu

Bu bölümde her karşılaştırma yedi soruyla sınanır: Olayların hukukî niteliği aynı mı? Tehdidin somutluğu ve yakınlığı benzer mi? Tedbirin kişi ve kurumlara yayılma alanı ne kadar geniş? Tedbir geçici mi, olağan hukuka kalıcı biçimde mi taşındı? Uygulama için hâkim kararı, somut gerekçe ve savunma hakkı var mı? Bağımsız kurumlar ihlali

araştırabiliyor mu? Mağdur için etkili başvuru, iptal, iade veya tazminat yolu fiilen işliyor mu?

Tablo 55.2 — Eşleştirilmiş vaka kontrol matrisi

Kontrol	Sorulacak soru	Çifte standart işareti	Meşru fark işareti
1. Benzerlik	Aynı hak ve aynı tür kamu gücü mü?	Benzer olay farklı adlandırılıyor	Hukukî kategori gerçekten farklı
2. Tehdit	Şiddet veya yakın tehlike düzeyi ne?	Müttefikin soyut riski yeterli, Türkiye'nin somut riski yok sayılıyor	Somut risk farkı tedbiri değiştiriyor
3. Kapsam	Kaç kişi, kurum ve alan etkileniyor?	Geniş uygulama "istisna" diye küçültülüyor	Dar ve hedefli tedbir
4. Süre	Geçici tedbir kalıcılaşıyor mu?	Aynı süreye farklı ahlakî etiket	Kısa ve düzenli yenilenen sınırlama
5. Yaptırım	İdarî tedbir mi, hapis mi?	Yaptırım ağırlığı saklanıyor	Daha ağır zarar daha sıkı denetim doğuruyor
6. Güvence	Hâkim, gerekçe, avukat ve savunma var mı?	Yalnız yasa başlığı karşılaştırılıyor	Usul güvencesi gerçek fark yaratıyor
7. Telafi	İptal, tazminat ve hesap verme mümkün mü?	İhlal sonrası yol yokluğu görmezden geliniyor	Etkili denetim ve düzeltme işliyor

55.3. "Batı" Tek Bir Fail Değildir

"Batı" sözcüğü, devletleri, hükûmetleri, parlamentoları, ulusal yüksek mahkemeleri, Avrupa Birliği organlarını, Avrupa Konseyi kurumlarını, gazeteleri, düşünce kuruluşlarını ve sivil toplum örgütlerini aynı iradeye sahip tek merkez gibi gösterebilir. Oysa Fransa'daki polis yöntemlerini Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri eleştirmiş; Birleşik Krallık'ın Irak ve Libya müdahaleleri kendi parlamento soruşturmalarında ağır biçimde sorgulanmış; Yunanistan'ın sınır uygulamaları Avrupa Konseyi ve AİHM denetimine konu olmuştur. Bu iç ve uluslararası eleştiri kanalları, "Batı kendini hiç eleştirmez" genellemesini yanlışlar.[764][765]

[764] Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, 26 Şubat 2019 tarihli memorandumunda Sarı Yelekliler protestolarında yaralanmalar, ara silahlar, önleyici gözaltılar ve gösteri yasakları konusunda Fransa'ya tavsiyelerde bulundu. https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/maintaining-public-order-and-freedom-of-assembly-in-the-context-of-the-yellow-vest-movement-recommendations-by-the-council-of-europe-commissioner-for-

[765] Birleşik Krallık Hükûmeti, Irak Soruşturması raporunu ve belgelerini resmî olarak yayımladı. https://www.gov.uk/government/publications/the-report-of-the-iraq-inquiry

Bunun tersi de doğrudur: Batılı kurumların kendi içindeki denetim, her zaman zamanında, eşit etkili veya siyasî maliyetten bağımsız değildir. Parlamento raporları savaş sonrasında gelebilir; mahkeme kararı mağduriyet yıllarca sürdükten sonra verilebilir; güçlü devletlerin uluslararası hukuk ihlalleri yaptırım bakımından daha düşük maliyetle sonuçlanabilir. Dolayısıyla iç eleştirinin varlığı çifte standart ihtimalini ortadan kaldırmaz; yalnız "hiç denetim yok" hükmünü sınırlar.

Tablo 55.3 — "Batı" başlığı altındaki farklı aktörler

Aktör	İşlev	Türkiye'ye dönük çıktısı	Kendi üyesine dönük çıktısı	Karıştırma riski
Ulusal hükûmet	Dış politika ve güvenlik kararı	Diplomatik eleştiri veya iş birliği	Kendi politikasını savunma	Hükûmet sözü evrensel hukuk gibi okunur
Ulusal mahkeme	Anayasa ve yasa denetimi	Doğrudan yetkisi çoğu kez yok	Kendi devletini sınırlayabilir	Mahkeme ile hükûmet aynılaştırılır
AİHM / Avrupa Konseyi	Sözleşme denetimi ve izleme	İhlal veya ihlal yok kararı	Fransa, Yunanistan, Birleşik Krallık dâhil üyeleri denetler	Karar, siyasî tavsiye ile karıştırılır
AB kurumları	Üyelik, müktesebat ve politika	Aday ülke raporu ve mali araç	Üye devlete ihlal süreci veya düzenleme	Üyelik statüsü farkı saklanır
Medya / STK	Haber, analiz, savunuculuk	Çerçeve ve gündem kurar	Kendi devletini de eleştirebilir	Tek yayın "Batı'nın kararı" sayılır

55.4. Protesto ve Polis Müdahalesi: Türkiye, Fransa ve Birleşik Krallık

Fransa'daki Sarı Yelekliler protestoları, Batılı bir demokraside sert polis müdahalesi, ağır yaralanma, gösteri alanına gitmek isteyen kişilerin önleyici biçimde gözaltına alınması ve gösteri yasaklarının tartışılabildiğini açıkça gösterdi. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, bazı göstericilerin ırkçı ve şiddet içeren eylemlerini kınarken kolluğun yöntemlerini de insan hakları bakımından sorguladı; ara silahların kullanımının gözden geçirilmesini, polis şiddeti iddialarında cezasızlığın önlenmesini ve idarî gösteri yasağına karşı dikkatli olunmasını istedi.[766]

Bu kayıt, "Batı'da polisin protestocuya dokunmadığı" biçimindeki idealizasyonu çürütür. Fakat buradan Türkiye'deki her müdahalenin otomatik olarak meşru olduğu sonucu çıkmaz. Türkiye Anayasa Mahkemesi, toplantı ve gösteri hakkı kararlarında barışçıl katılım ile şiddeti ayırmakta; sırf bildirim veya izin tartışması nedeniyle

[766] Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, "Maintaining public order and freedom of assembly in the context of the Yellow Vest movement," 26 Şubat 2019. https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/maintaining-public-order-and-freedom-of-assembly-in-the-context-of-the-yellow-vest-movement-recommendations-by-the-council-of-europe-commissioner-for-

müdahalenin demokratik toplumda zorunlu ve ölçülü olup olmadığını ayrıca denetlemektedir. Bir karşılaştırmada yalnız kolluğun varlığı değil, barışçıl katılımcıların ayrıştırılması, dağılma imkânı, güç kullanımının zorunluluğu ve sonraki soruşturmanın etkililiği incelenmelidir.[767][768]

Birleşik Krallık'ın 2023 tarihli Public Order Act'i, "locking-on" eylemi, ciddi aksama, belirli arama yetkileri ve protestoyla ilişkili önleyici emirler üzerinden yeni sınırlamalar getirdi. Bu düzenleme, protesto hakkının yalnız Türkiye'de sınırlandırılmadığını gösterir. Ancak aynı zamanda "her ülkede protesto yasası var" savunmasının yetersizliğini de ortaya koyar: Yeni suçun tanımı, arama için gereken şüphe, mahkeme emrinin kapsamı, yaptırım ve bağımsız denetim ayrı ayrı karşılaştırılmalıdır.[769][770]

Tablo 55.4 — Protesto vakalarının eşleştirilmiş karşılaştırması

Boyut	Fransa: Sarı Yelekliler	Birleşik Krallık: 2023 Yasası	Türkiye: 2911 ve uygulama	Değerlendirme
Hak çerçevesi	Toplanma hakkı; şiddet ve kamu düzeni tartışması	Yeni protesto suçları ve önleyici yetkiler	Bildirim, güzergâh, dağıtma ve yaptırım rejimi	Üçünde de sınırlama var
Başlıca risk	Ara silahlar, yaralanmalar, önleyici gözaltı	Belirsiz "ciddi aksama" ve geniş yetki	Genel yasaklar, barışçıl katılımcının ayrıştırılmaması	Risk türleri benzer ama ölçüsü vaka bazlı
Denetim	Komiser, ulusal yargı ve soruşturma mekanizmaları	Parlamento, mahkeme ve insan hakları denetimi	AYM ve AİHM; fiilî erişim ve süre sorunu	Denetimin varlığı kadar etkililiği önemli
Yanlış sonuç	"Fransa özgür, Türkiye baskıcı" otomatiği	"İngiltere yaptıysa Türkiye de yapar" otomatiği	Her müdahaleyi terörle özdeşleştirme	İki propaganda da reddedilir

[767] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkına Dair Emsal Kararlar. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/toplanti-ve-gosteri-yuruyusu-duzenleme-hakkina-dair-emsal-kararlar/toplanti-ve-gosteri-yuruyusu-duzenleme-hakkina-dair-emsal-kararlar/

[768] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on Mass Protests, Şubat 2026 güncellemesi. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_mass_protests_eng

[769] Birleşik Krallık, Public Order Act 2023, resmî mevzuat metni. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/15

[770] Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, Birleşik Krallık'ın protesto mevzuatına ilişkin mektup ve değerlendirmeleri. https://search.coe.int/commissioner/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a952a5

55.5. Olağanüstü Hâl: Tehdidin Gerçekliği ile Tedbirin Sınırı

15 Temmuz 2016'daki silahlı darbe teşebbüsü, Türkiye'nin olağanüstü tedbir almasını gerektirebilecek gerçek ve ağır bir tehditti. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, darbecilerin cezalandırılması gerektiğini, Türkiye'nin olağanüstü hâl ilan etme ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. maddesi uyarınca yükümlülüklerden sapma hakkını tartışma konusu yapmadığını açıkça belirtti. Aynı açıklama, bu hakkın sınırsız olmadığını; ilk kararnamenin otuz güne kadar hâkim önüne çıkmadan gözaltı, geniş tasfiye ve sınırlı yargısal kontrol gibi unsurlarına ciddi itirazlar yöneltti.[771]

Bu belge, çifte standart tartışması bakımından özellikle değerlidir; Komiser aynı metinde Fransa'daki olağanüstü hâli de başından beri eleştirdiğini, fakat Fransa'da yargı, parlamento, ulusal insan hakları kurumu ve ombudsman denetimlerinin hızla devreye girdiğini, tedbirlerin Türkiye'deki ilk kararnameye göre daha dar kapsamlı olduğunu kaydetti. Böylece hem "Türkiye'nin olağanüstü hâle hiçbir gerekçesi yoktu" iddiası hem de "Fransa yaptıysa Türkiye'deki bütün KHK tedbirleri aynıdır" savunması aynı kaynak tarafından sınırlandırılmış olur.

Venedik Komisyonu da darbe girişiminin hemen ardından olağanüstü tedbirler için iyi nedenler bulunduğunu kabul etti; buna karşılık olağanüstü yetkilerin fazla geniş yorumlandığını, yerel demokrasiye ilişkin kalıcı ve yargı denetimi sınırlı düzenlemelerin olağanüstü hâlin gerektirdiği sınırı aşabildiğini belirtti. Bu yaklaşım, tehdidin inkâr edilmeden ölçülülüğün sorgulanabileceğini gösterir.[772]

Tablo 55.5 — Türkiye ve Fransa olağanüstü hâl karşılaştırmasında ilgili farklar

Ölçüt	Türkiye 2016 sonrası	Fransa 2015 sonrası	Çifte standart testi
Başlangıç tehdidi	Silahlı darbe teşebbüsü ve terör tehdidi	Kitlesel terör saldırıları	Her iki tehdit de gerçek; "gerekçe yok" denemez
Kapsam	Kamu personeli, kurumlar, gözaltı, pasaport ve mülkiyet dâhil geniş alan	Arama, ev hapsi ve güvenlik tedbirleri ağırlıklı	Kapsam farkı ilgili ve ölçülebilir
Süre ve kalıcılık	KHK etkilerinin önemli bölümü olağan döneme taşındı	Bazı güvenlik yetkileri 2017 yasasıyla olağan hukuka geçti	Her iki kalıcılık da eleştirilebilir
Yargısal güvence	İlk dönemde ciddi erişim ve etkili başvuru sorunları	Ulusal yargı ve denetim organları daha erken faal	Fark, yalnız "ikisi de OHAL" başlığıyla silinemez

[771] Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, "Measures taken under the state of emergency in Turkey," 26 Temmuz 2016. https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/measures-taken-under-the-state-of-emergency-in-turkey

[772] Venedik Komisyonu, Türkiye'de 674 sayılı Olağanüstü Hâl KHK'sının yerel demokrasiye ilişkin hükümleri hakkında Görüş, CDL-AD(2017)021, 6–7 Ekim 2017. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282017%29021-e

Ölçüt	Türkiye 2016 sonrası	Fransa 2015 sonrası	Çifte standart testi
Kurumsal eleştiri	AİHM, Venedik Komisyonu, Komiser ve OHCHR	Komiser, BM uzmanları ve ulusal kurumlar	Eleştiri tek yönlü değildir; yoğunluk farklıdır

55.6. Terörle Mücadele ve Gözetim: Yasanın Varlığı Değil Güvencenin Niteliği

Birleşik Krallık terör şüphesiyle suçlama öncesi gözaltı ve geniş gözetim yetkileri kullanmaktadır. 2000 tarihli Terrorism Act ve sonraki düzenlemeler, terör soruşturmalarında olağan suçlardan farklı süre ve usuller öngörür; 2016 tarihli Investigatory Powers Act ise belirli koşullarda toplu haberleşme müdahalesi ve veri edinme yetkileri içerir. Bu gerçek, güçlü demokrasilerin güvenlik tehdidi karşısında yalnız “normal ceza hukuku”yla yetinmediğini gösterir.[773][774]

Fakat karşılaştırma burada bitmez. AİHM’in Big Brother Watch kararında Birleşik Krallık’ın önceki toplu haberleşme dinleme rejiminin bazı yönlerinde Sözleşme ihlali tespit edilmesi, Batılı güvenlik sistemlerinin de denetim dışı olmadığını ortaya koyar. Aynı zamanda Türkiye bakımından terör tehdidinin gerçekliği, suçlamanın bireyselleştirilmesi, avukata erişim, hâkim denetimi, delilin açıklanması ve uzun süreli özgürlükten yoksun bırakmanın otomatik biçimde haklı olduğu anlamına gelmez.[775][776]

Tablo 55.6 — Terörle mücadele karşılaştırmasında sahte eşdeğerlik riski

Yüzeysel benzerlik	Belirleyici soru	Batılı örnekte de sorun	Türkiye bakımından sınama	Sonuç
Uzun gözaltı	Azami süre ve hâkim erişimi nedir?	İstisnaî süreler hak tartışması yaratır	İlk OHAL dönemindeki 30 gün ve avukat kısıtı ağır farktır	Başlık değil süre/güvence karşılaştırılır
Toplu gözetim	Bağımsız izin ve seçici filtre var mı?	AİHM Birleşik Krallık rejiminin yönlerini ihlal buldu	Yasal dayanak, kapsam ve telafi aynı titizlikle incelenir	Batı idealize edilmez

[773] Birleşik Krallık, Terrorism Act 2000, Schedule 8. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/schedule/8

[774] Birleşik Krallık, Investigatory Powers Act 2016. https://www.legislation.gov.uk/id/ukpga/2016/25

[775] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, Büyük Daire basın açıklaması, 25 Mayıs 2021. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=Grand+Chamber+judgment+Big+Brother+Watch+and+Others+v.+the+United+Kingdom+-+UK+surveillance+regime%3A+some+aspects+contrary+to+the+Convention+.pdf&id=003-7028496-9484349&library=ECHR

[776] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on the case-law concerning terrorism, 2025. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_terrorism_eng

Yüzeysel benzerlik	Belirleyici soru	Batılı örnekte de sorun	Türkiye bakımından sınama	Sonuç
Terör örgütüyle temas	Somut suç fiili mi, gevşek irtibat mı?	Geniş tanımlar her yerde risklidir	Bireyselleştirme ve delil standardı zorunludur	Gerçek tehdit toplu isnadı haklı kılmaz
Gizli delil	Savunma özü korunuyor mu?	Ulusal güvenlik dosyalarında sınırlama görülebilir	Karşı delil sunma ve gerekçe imkânı aranır	Güvence farkı ilgili farktır

55.7. Dinî Semboller ve Parti Kapatma: AİHM Sicilinin Tek Yönlü Olmaması

Türkiye'de laiklik ve dinî semboller konusunda dış kurumların yalnız Türkiye aleyhine hareket ettiği iddiası, AİHM sicilinin tamamıyla bağdaşmaz. Mahkeme, Refah Partisi'nin kapatılmasını Sözleşme'ye aykırı bulmamış; Leyla Şahin davasında üniversitedeki başörtüsü sınırlamasını ihlal saymamıştır. Bu kararlar, bugün eleştiriye açık olsa bile, Avrupa hukuk sisteminin Türkiye'nin laiklik ve demokratik düzen gerekçelerine kategorik biçimde kapalı olmadığını gösterir.[777][778]

Fransa'nın kamusal alanda yüzü tamamen örten kıyafetlere ilişkin yasağı da S.A.S. v. France davasında AİHM tarafından ihlal bulunmamıştır. Bu karar, Avrupa devletlerinin dinî görünürlük konusunda her zaman daha özgürlükçü olduğu iddiasını yanlışlar. Yine de yüzün tamamen kapatılması, üniversitede başörtüsü ve kamu görevlisinin tarafsızlığı aynı olay değildir; farklı haklar ve gerekçeler taşıdığı için mekanik biçimde birbirinin yerine kullanılamaz.[779]

Siyasî parti kapatma bakımından Almanya ve İspanya da "militan demokrasi" araçlarına sahiptir. Alman Federal Anayasa Mahkemesi, 2017'de NPD'nin anayasa karşıtı hedeflerini kabul etmekle birlikte bu hedefleri gerçekleştirme potansiyeli bulunmadığı gerekçesiyle kapatma şartının oluşmadığına karar verdi. Bu, kapatma imkânının varlığını; aynı zamanda somut tehlike ve başarı ihtimali bakımından yüksek eşik arandığını gösterir. Türkiye ile karşılaştırmada yalnız "Almanya'da da parti

[777] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, Büyük Daire basın açıklaması, 13 Şubat 2003. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=003-698131-706228.pdf&id=003-698131-706228&library=ECHR

[778] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Leyla Şahin v. Turkey, Büyük Daire basın açıklaması, 10 Kasım 2005. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=003-1503367-1572572.pdf&id=003-1503367-1572572&library=ECHR

[779] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, S.A.S. v. France, Büyük Daire basın açıklaması, 1 Temmuz 2014. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=003-4809142-5861661.pdf&id=003-4809142-5861661&library=ECHR

kapatılıyor” denmemeli; delil standardı, yakın tehlike, yaptırım alternatifi ve kararın gerekçesi incelenmelidir.[780][781]

Tablo 55.7 — Dinî sembol ve parti kapatma alanında eşleştirilmiş vakalar

Vaka	Tedbir	Uluslararası/ ulusal sonuç	Türkiye tartışmasına etkisi	Sınır
Refah Partisi / Türkiye	Parti kapatma	AİHM ihlal bulmadı	AİHM’in Türkiye’ye daima karşı olduğu tezi zayıflar	Karar diğer kapatma dosyalarını otomatik meşrulaştırmaz
Leyla Şahin / Türkiye	Üniversitede başörtüsü sınırlaması	AİHM ihlal bulmadı	Avrupa standardı tarihsel olarak her zaman daha özgürlükçü değildir	Bugünkü hukuk ve toplumsal şartlar ayrıca değerlendirilir
S.A.S. / Fransa	Kamusal alanda yüz örtme yasağı	AİHM ihlal bulmadı	Fransa’da dinî görünürlük sınırlaması gerçektir	Başörtüsü ile yüz örtüsü özdeş değildir
NPD / Almanya	Parti yasağı başvurusu	Anayasa karşıtı hedefe rağmen başarı potansiyeli yokluğu nedeniyle ret	Militan demokrasi Batı’ya yabancı değildir	Yüksek somut tehlike eşiği belirleyicidir

55.8. Dezenformasyon Düzenlemeleri: Platform Sorumluluğu ile Hapis Cezası Aynı Değildir

Almanya, Fransa ve Avrupa Birliği dezenformasyon, yasa dışı içerik ve platform sorumluluğu alanında kapsamlı düzenlemeler kabul etmiştir. Avrupa Birliği Dijital Hizmetler Yasası, aracı hizmetler ve çok büyük çevrim içi platformlar için risk değerlendirmesi, şeffaflık, kullanıcı başvuru mekanizması ve denetim yükümlülükleri kurar. Fransa seçim döneminde bilgi manipülasyonuna karşı özel yasal mekanizmalar geliştirmiş; Almanya NetzDG ile belirli yasa dışı içeriklerin şikâyet ve kaldırma süreçlerini düzenlemiştir. Bu tablo, dijital alanın “Batı’da tamamen serbest” olduğu iddiasını çürütür.[782][783][784]

[780] Alman Federal Anayasa Mahkemesi, NPD’nin yasaklanmamasına ilişkin 17 Ocak 2017 tarihli basın açıklaması. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2017/bvg17-004.html

[781] Alman Federal Anayasa Mahkemesi, Siyasî Parti Yasaklama Usulü. https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/TheFederalConstitutionalCourt/TypesOfProceedings/ProceedingsForTheProhibitionOfAPoliticalParty/proceedingsfortheprohibitionofapoliticalparty.html

Ancak "AB'de DSA var, Türkiye'de 217/A var; ikisi aynıdır" sonucu sahte eşdeğerliktir. DSA'nın esas muhatabı platformların sistemik yükümlülükleri ve şeffaflığıdır; Türk Ceza Kanunu'nun 217/A maddesi ise belirli koşullarda bireye bir yıldan üç yıla kadar hapis yaptırımı öngörür. Venedik Komisyonu, bilgi düzensizliğiyle mücadelenin meşru bir amaç olduğunu kabul etmekle birlikte kavramların belirsizliği, daha az müdahaleci araçların varlığı, caydırıcı etki ve orantısız ceza riski nedeniyle düzenlemenin kabul edilmemesini tavsiye etmiştir.[785][786]

Bu karşılaştırmanın dürüst sonucu iki yönlüdür. Avrupa düzenlemeleri sansür, aşırı kaldırma ve platformların özel karar gücü bakımından eleştiriden muaf değildir. Türkiye'nin dezenformasyonla mücadele ihtiyacı da uydurma değildir. Fakat bireysel ifade için hapis tehdidi, belirsiz suç tanımı ve uygulama pratiği; platforma şeffaflık ve süreç yükümlülüğü getiren rejimden daha yüksek hak riski doğurur. Aynı kelimenin —"dezenformasyon"— kullanılması yaptırımları eşitlemez.

Tablo 55.8 — Dijital düzenlemelerin karşılaştırmalı niteliği

Düzenleme	Ana muhatap	Başlıca araç	Hak riski	Türkiye karşılaştırması
AB DSA	Aracı hizmet ve platform	Şeffaflık, risk azaltma, başvuru, para cezası	Aşırı kaldırma ve özel sansür riski	Hapis merkezli bireysel suç tipiyle aynı değildir
Almanya NetzDG	Sosyal ağ sağlayıcısı	Şikâyet, raporlama ve yasa dışı içerik süreci	Tedbirli aşırı kaldırma riski	Platform yükümlülüğü ağırdır ama ceza tipi farklıdır
Fransa 2018 yasası	Seçim dönemi aktörleri ve platformlar	Hızlı yargısal/idarî araçlar ve şeffaflık	Siyasî içerik üzerinde acele karar riski	Seçim dönemi ve usul çerçevesi belirleyicidir
TCK 217/A	İçeriği yayan birey veya aktör	Bir–üç yıl hapis; nitelikli hâlde artırım	Belirsizlik, caydırıcı etki ve öz sansür	Meşru amaç, yaptırımı otomatik meşrulaştırmaz

[782] Avrupa Komisyonu, Digital Services Act. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act

[783] Fransa, 22 Aralık 2018 tarihli Bilgi Manipülasyonuyla Mücadele Yasası. https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000037847559/

[784] Almanya, Network Enforcement Act (NetzDG), resmî metin. https://www.gesetze-im-internet.de/netzdg/BJNR335210017.html

[785] Venedik Komisyonu ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü, TCK 217/A hakkında Acil Ortak Görüş, CDL-PI(2022)032. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI%282022%29032-e

[786] Türkiye tarafından Venedik Komisyonuna sunulan bilgi notu ve gerekçe, CDL-REF(2022)043. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF%282022%29043-e

55.9. Gerçek Çifte Standardın Görülebildiği Alanlar

Gerçek çifte standardın en güçlü olduğu alan, çoğu zaman hukuk metninden çok siyasî tepkinin yoğunluğu ve sonucudur. Benzer sivil zarar, sınır ihlali veya ifade özgürlüğü sorunu; müttefik bir devlette "karmaşık güvenlik ikilemi", Türkiye'de "rejimin özü" şeklinde çerçevelenebilir. Bir müttefike tavsiye ve sessiz diplomasi uygulanırken Türkiye'ye üyelik, yaptırım veya piyasa sinyali bağlanabilir. Böyle bir iddia kurulurken yine somut kurum, tarih, belge ve karşılaştırılabilir sonuç gösterilmelidir; "Batı hep böyledir" cümlesi kanıt değildir.

Tablo 55.9 — Gerçek çifte standart için güçlü gösterge alanları

Alan	Güçlü gösterge	Kanıt biçimi	Dikkat edilmesi gereken karşı açıklama
Siyasî dil	Aynı ihlale farklı ahlakî etiket	Aynı kurumun tarihli açıklamalarının eşleştirilmesi	Olay ölçeği veya hukukî statü farklı olabilir
Yaptırım	Benzer eyleme farklı maddi sonuç	Vize, üyelik, silah satışı, yardım veya yaptırım kararı	Müttefiklik ve sözleşme yükümlülüğü ilgili fark sayılabilir ama sınırsız değildir
Medya görünürlüğü	Müttefik vakasının kısa, Türkiye vakasının kalıcı çerçevelenmesi	İçerik ve süre analizi	Haber değeri ve erişim farkı kontrol edilmelidir
Göç yükü	Sorumluluğun sınır ülkeye dışsallaştırılması	Kişi sayısı, yerleştirme, mali katkı, hizmet yükü	Mali destek tamamen yok sayılamaz
Askerî güç	Güçlü devletin ihlaline düşük hesap maliyeti	BM kayıtları, soruşturmalar ve yaptırım sonuçları	Hukukî yetki ve tehdit farkı ayrıca incelenir

55.10. Sahte Eşdeğerliğin Başlıca Biçimleri

Türkiye'de iktidar çevrelerinin çifte standart itirazı kimi vakalarda haklı bir karşılıklılık talebi üretirken kimi vakalarda usul güvencelerini görünmez kılan bir savunmaya dönüşmektedir. "Fransa'da da OHAL var", "İngiltere'de de terör gözaltısı var", "Almanya'da da parti kapatma var" ve "AB'de de dezenformasyon yasası var" cümleleri, ancak ilgili farklar açıklandığında anlamlıdır. Otuz günlük hâkimsiz gözaltı ile daha kısa ve yargı kontrollü süre; bireye hapis ile platforma şeffaflık yükümlülüğü; soyut siyasî yakınlıkla tasfiye ile bireysel delil standardı aynı değildir.

Muhalif veya Batı-merkezli sahte eşdeğerlik ise ters yönde işler: Fransa'daki sert protesto müdahalesi "demokratik düzenin savunması", Türkiye'deki her kolluk müdahalesi "otoriterliğin kanıtı" sayılabilir; Yunanistan'daki geri itme "sınır baskısı",

Türkiye'deki benzer iddia "medeniyet dışılık" diliyle sunulabilir. Bu asimetriyi göstermek, Türkiye'deki ihlali inkâr etmeyi değil, niteleme standardını eşitlemeyi gerektirir.

Tablo 55.10 — Çift yönlü sahte eşdeğerlik örüntüleri

Söylem	Saklanan fark	Doğru soru	Düzeltilmiş hüküm
"Onlarda da OHAL var"	Kapsam, süre, tasfiye ve yargı erişimi	Tedbir durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde mi?	OHAL hakkı vardır; her tedbir meşru değildir
"Onlarda da protestocu gözaltına alınıyor"	Barışçıl/şiddet ayrımı ve güç kullanımı	Somut davranış, zorunluluk ve soruşturma ne?	Gözaltının varlığı değil gerekçesi ölçülür
"AB'de de dezenformasyon yasası var"	Muhatap ve yaptırım türü	Platform yükümlülüğü mü, bireye hapis mi?	Meşru amaç aynı, hak riski farklı olabilir
"Batı'da böyle şey olmaz"	Fransa, Birleşik Krallık, Yunanistan ve savaş sicili	Ulusal ve uluslararası denetim ne diyor?	Batı devletleri de ağır ihlal üretebilir
"Bizi eleştiren herkes çifte standartlı"	Türkiye'deki somut ihlal ve iç hukuk kararı	Eleştiri aynı ölçütle başka devlete de yöneltilmiş mi?	Bazı eleştiriler tutarlı ve haklıdır

55.11. Ana Vakalar ve Karşı Vakalar

Karşı vaka, ana tezi zayıflatmak için sonradan eklenen bir dipnot değildir. Gerçek çifte standart iddiası, aynı kurumun Batılı devlete de eleştiri yönelttiği, Türkiye'nin gerekçesini kabul ettiği veya Türkiye lehine karar verdiği örnekleri açıklayabilmelidir. Benzer biçimde "Avrupa kurumları herkese eşit davranıyor" tezi de göç yükü, askerî müdahale ve yaptırım sonuçlarındaki güç asimetrisini açıklamak zorundadır.

Tablo 55.11 — Ana vaka ve karşı vaka kartları

Vaka	İlk izlenim	Karşı kanıt	Nihai sınıflama
Sarı Yelekliler / Fransa	Batı'da protesto sert bastırılıyor ama görmezden geliniyor	Avrupa Konseyi Komiseri ağır eleştiri ve tavsiye yayımladı	İhlal gerçek; "hiç eleştiri yok" iddiası yanlış
Türkiye OHAL'i	Batı darbe tehdidini hiç kabul etmedi	Komiser ve Venedik Komisyonu OHAL için iyi nedenleri kabul etti	Tehdit kabulü ile orantısız tedbir eleştirisi birlikte
Refah ve Leyla Şahin	AİHM Türkiye'nin laiklik gerekçesine daima karşı	AİHM her iki dosyada ihlal bulmadı	Tek yönlü kurumsal düşmanlık tezi reddedilir

Vaka	İlk izlenim	Karşı kanıt	Nihai sınıflama
Yunanistan geri itmeleri	AB üyesi olduğu için hiç denetlenmiyor	Komiser ve AİHM kayıtları mevcut	Denetim var; yaptırım ve uygulama etkisi ayrıca tartışılır
Irak ve Libya	Batılı müdahale hiç sorgulanmıyor	Birleşik Krallık resmî soruşturmaları ağır bulgular açıkladı	Hesap verme var ama gecikmiş ve telafi gücü sınırlı
TCK 217/A	AB'de de aynı dezenformasyon hukuku var	Venedik Komisyonu muhatap, yaptırım ve belirlilik farklarını gösterdi	Sahte eşdeğerlik riski yüksek

55.12. Söylemin Zaman İçindeki Değişimi

Çifte standart söylemi Türkiye'de sabit bir ideolojik mülkiyete sahip değildir. 1990'larda ve 2000'lerin başında Avrupa kurumlarının kararları kimi laik çevrelerce Cumhuriyet'in laiklik güvenliğine müdahale, kimi muhafazakâr çevrelerce özgürlük kapısı olarak görülebiliyordu. Refah ve Leyla Şahin kararları bu beklentileri tersine çevirdi. 2005–2010 döneminde AB reform gündemi güçlü iken Avrupa normları iktidar tarafından demokratikleşme kaynağı olarak daha olumlu kullanıldı; 2013 sonrasında güvenlik, egemenlik ve siyasî çatışma dili güçlendikçe "çifte standart" merkezi bir savunma kalıbına dönüştü.

Aynı dönemde muhalefetin bir kısmı, daha önce eleştirdiği yabancı değerlendirmeleri iktidarı sınırlandıran dış doğrulama kaynağı olarak öne çıkardı. Böylece kurumların değeri belge türü ve yöntemden çok kararın hangi siyasî kampa yaradığına göre değişebilir hâle geldi. Bölüm 54'te incelenen seçici kurum kullanımı ile bu bölümdeki çifte standart söylemi aynı dolaşımın iki yüzüdür: Aktör, lehine kararı evrensel ölçü; aleyhine kararı siyasî araç sayma eğilimindedir.

Tablo 55.12 — Çifte standart söylemi kronolojisi

Dönem	Baskın tartışma	İktidar/ muhafazakâr dil	Muhalif/ seküler dil	Analitik sonuç
1998–2005	Parti kapatma, başörtüsü, laiklik	Avrupa'dan özgürlük beklentisi ve hayal kırıklığı	Laiklik kararlarında Avrupa onayı	Karar lehine göre kurum algısı değişti
2005–2010	AB reformları ve üyelik	Avrupa normu reform aracı	Destek ile egemenlik kaygısı birlikte	Normatif yakınlaşma dönemi
2011–2016	Gezi, Suriye, terör ve darbe	Batı seçiciliği ve güvenlik vurgusu	Hak ihlali ve dış denetim vurgusu	Güvenlik/hak kutuplaşması

Dönem	Baskın tartışma	İktidar/ muhafazakâr dil	Muhalif/ seküler dil	Analitik sonuç
2017–2023	OHAL, KHK, göç, dijital düzenleme	"Onlarda da var" karşılaştırması	Türkiye-istisnacılığı ve dış rapor otoritesi	Sahte eşdeğerlik iki yönde büyüdü
2024–2026	Göç, protesto, savaş ve demokratik gerileme	Jeopolitik ikiyüzlülük eleştirisi	Uluslararası standart ve yaptırım beklentisi	Eşleştirilmiş vaka ihtiyacı arttı

55.13. Kanıt Gücü ve Kesinlik Derecesi

Çifte standart iddiası çoğu zaman iki sosyal medya görüntüsünü yan yana koyarak kurulmaktadır. Oysa görüntü, olayın öncesini, hukukî statüsünü, kullanılan gücün niteliğini, soruşturma ve yargı sonucunu tek başına göstermez. En yüksek kanıt düzeyi; aynı kurumun karşılaştırılabilir iki olay hakkında tarihli ve tam metin açıklamaları, mahkeme kararları, mevzuat, resmî istatistikler ve bağımsız denetim raporlarının birlikte kullanılmasını gerektirir.

Tablo 55.13 — Çifte standart iddialarında kanıt hiyerarşisi

Derece	Kanıt türü	Kullanım	Sınırlılık
A1	Mahkeme kararı, yasa, parlamento soruşturması, resmî özgün belge	Hukukî statü ve sonuç için temel	Uygulamanın tamamını tek başına göstermeyebilir
A2	Uluslararası denetim raporu, ombudsman, ulusal insan hakları kurumu	Güvence, uygulama ve karşı görüş için güçlü	Yetki ve bağlayıcılık farklıdır
B	Akademik araştırma ve yöntemli veri seti	Örüntü ve karşılaştırma için	Güncellik ve ölçüm tercihi açıklanmalıdır
C	Güvenilir gazetecilik ve tam video	Olay kronolojisi ve tanıklık için	Nihai hukuk hükmü değildir
D	Klip, ekran görüntüsü, slogan, anonim hesap	Araştırma adayı üretir	Tek başına ana kanıt olamaz

55.14. Profesyonel Şema: Çifte Standart Sınama Zinciri

Aşağıdaki şema, "onlarda da var" veya "yalnız Türkiye'ye yapılıyor" iddialarını yedi aşamada test eder. İlk aşamada karşılaştırılan olayların gerçekten benzer olup olmadığı

belirlenir. Sonra tehdit, hukukî statü ve tarihsel bağlam gibi ilgili farklar ayrılır. Ölçek, süre ve yaptırım karşılaştırılır; hâkim, gerekçe ve savunma güvenceleri gösterilir; denetim ve telafi yollarının fiilî işleyişi incelenir. Ancak bu zincir tamamlandığında çifte standart, meşru farklılaştırma veya sahte eşdeğerlik hükmü kurulabilir.

Şekil 55.1 — Çifte standart sınama zinciri: benzer vaka → ilgili fark → ölçek → yaptırım → hukukî güvence → denetim → nihai hüküm

55.15. Çifte Standart ve Sahte Eşdeğerlik Endeksi

Bölümün ölçülebilir modeli iki ayrı skoru birlikte kullanır. Çifte Standart Skoru, maddi benzerlik, aynı normun varlığı, farklı muamelenin büyüklüğü ve gerekçesizlik üzerinden 0–16 puan verir. Sahte Eşdeğerlik Skoru ise kapsam, süre, yaptırım, yargı güvencesi ve telafi farklarının ne ölçüde saklandığını 0–16 arasında ölçer. Aynı söylem, çifte standart bakımından düşük; sahte eşdeğerlik bakımından yüksek çıkabilir. Bu çift skor, her eleştiriyi "ikiyüzlülük" veya her benzerliği "aynılık" sayma hatasını azaltır.

Tablo 55.14 — Çifte standart skoru (ÇSS, 0–16)

Boyut	0 puan	1 puan	2 puan	3 puan	4 puan
Maddi benzerlik	Olaylar farklı	Yüzeysel benzerlik	Bazı önemli ortaklık	Büyük ölçüde benzer	Tüm belirleyici unsurlar benzer
Aynı norm	Farklı hukuk alanı	Norm ilişkisi zayıf	Ortak ilke var	Aynı açık standart	Aynı kurum ve aynı standart
Muamele farkı	Fark yok	Sınırlı fark	Orta fark	Büyük fark	Karşıt sonuç ve ağır sonuç farkı
Gerekçesizlik	Güçlü ilgili gerekçe	Büyük ölçüde açıklanıyor	Kısmen açıklanıyor	Gerekçe zayıf	İlgili gerekçe yok / kimlik temelli

Tablo 55.15 — Sahte eşdeğerlik skoru (SES, 0–16)

Boyut	0 puan	1 puan	2 puan	3 puan	4 puan
Kapsam farkını saklama	Tam gösteriliyor	Küçük eksik	Önemli eksik	Büyük ölçüde saklı	Tamamen yok sayılıyor
Süre/ yaptırım farkı	Açık ve doğru	Kısmen eksik	Bir unsur saklı	Ağır fark küçültülüyor	İdarî tedbir ile hapis eşitleniyor
Güvence farkı	Hâkim ve savunma karşılaştırılıyor	Küçük eksik	Etkililik belirsiz	Güvenceler büyük ölçüde saklı	Denetimli ve denetimsiz rejim eşitleniyor
Karşı vaka seçiciliği	Karşı vakalar tam	Az eksik	Önemli karşı vaka dışarıda	Sistematik seçicilik	Yalnız propaganda örneği kullanılıyor

Tablo 55.16 — Skorların yorumlanması

Puan aralığı	ÇSS yorumu	SES yorumu	Metinde kullanılacak dil
0–4	Çifte standart kanıtı zayıf	Eşdeğerlik büyük ölçüde dürüst	“Benzerlik sınırlı / ilgili fark baskın”
5–8	İncelenmesi gereken tutarsızlık	Bazı önemli farklar saklanıyor	“Kısmi seçicilik / eksik karşılaştırma”

Puan aralığı	ÇSS yorumu	SES yorumu	Metinde kullanılacak dil
9–12	Güçlü çifte standart bulgusu	Yüksek sahte eşdeğerlik riski	"Açıklanamayan önemli farklı muamele"
13–16	Sistematik ve açık çifte standart	Propaganda niteliğinde eşitleme	"Çok güçlü kanıt; ağır hüküm kurulabilir"

55.16. Politika ve Habercilik Önerileri

Tablo 55.17 — Tutarlı karşılaştırma için politika önerileri

Muhatap	Öneri	Uygulama ölçütü
TBMM ve kamu kurumları	Yabancı örnek gösterildiğinde kapsam, yaptırım ve güvence karşılaştırma notu yayımlansın	Yasa gerekçesinde eşleştirilmiş tablo ve etki analizi
Muhalefet partileri	Uluslararası eleştiriyi aktarırken aynı kurumun karşı vakaları ve Türkiye'nin cevabı verilsin	Tam belge, tarih, bağlayıcılık ve güncel sonuç
Medya	Yan yana görüntü yerine eşleştirilmiş hukuk ve sonuç kartı kullanılsın	Şiddet, gözaltı, mahkeme, soruşturma ve tazminat ayrı satırlar
Akademi ve meslek örgütleri	"Batı" yerine ülke, kurum ve belge türü açıkça yazılsın	Genellenebilir veri ve yöntem şeffaflığı
Hükûmet	Çifte standart eleştirisi, iç hukuk güvencelerini azaltma gerekçesi yapılmasın	AYM/AİHM kararlarının uygulanması, etkili başvuru ve şeffaf veri
Uluslararası kurumlar	Benzer olaylarda ortak terminoloji ve yaptırım gerekçesi yayımlansın	Ülke eşleştirme eki, tutarlılık denetimi ve takip raporu

Birinci öneri, resmî "mukayeseli hukuk" savunmalarının salt yasa adlarına dayanmamasıdır. Bir Batılı örnek, Türkiye'deki düzenlemenin gerekçesine alınacaksa o ülkedeki suçun unsurları, yaptırım, yargı izni, uygulama istatistiği, iptal kararları ve tazminat mekanizması da açıklanmalıdır. İkinci öneri, uluslararası raporların bağlayıcı karar, siyasî tavsiye, izleme raporu ve medya değerlendirmesi şeklinde açıkça sınıflandırılmasıdır.

Üçüncü öneri, Türkiye'nin gerçek çifte standart vakalarını belgeleyebilmek için savunmacı slogan yerine kurumsal karşılaştırma kapasitesi kurmasıdır. Göç yük paylaşımı, terör örgütlerine yaklaşım, silah satışları, askerî müdahale ve protesto hakkı gibi alanlarda tarihli, kaynaklı ve karşı cevap içeren beyaz kitaplar hazırlanabilir. Böyle bir yöntem hem dış muhatabı tutarlılığa zorlar hem de iç kamuoyunda her eleştiriyi düşmanlık sayma kolaycılığını azaltır.

Dördüncü öneri, "Batı da yapıyor" savunmasının hiçbir zaman anayasal hakların alt sınırını belirlememesidir. Türkiye'nin normatif hedefi başka bir devletin en kötü uygulaması değil; kendi Anayasası, taraf olduğu sözleşmeler, etkili yargı denetimi ve eşit yurttaşlık olmalıdır. Başka ülkedeki ihlal, Türkiye'deki ihlalin mazereti değil, aynı standardın oraya da uygulanması için ek kanıttır.

55.17. Sonuç: Eşit Ölçü Talebi, Eşit Mazeret Değildir

Bu bölüm, Batılı devletlere uygulanmayan standardın Türkiye'ye zaman zaman uygulanabildiği iddiasını tümüyle reddetmemiş; onu ölçülebilir ve yanlışlanabilir hâle getirmiştir. Göç yükü ve sorumluluk paylaşımı, güçlü devletlerin askerî müdahalelerindeki düşük hesap maliyeti, müttefik ülkelere yönelen daha yumuşak siyasî dil ve benzer hak sorunlarının farklı ahlakî etiketlerle sunulması gerçek çifte standart üretmeye elverişli alanlardır. Bu vakaların güçlü olması, belirli kurum, tarih, aynı norm ve karşılaştırılabilir sonuç gösterilebildiği ölçüdedir.

Aynı inceleme, Türkiye'deki bazı savunmaların sahte eşdeğerlik kurduğunu da göstermiştir. Fransa'nın olağanüstü hâli, Birleşik Krallık'ın terör ve gözetim yetkileri, Almanya'nın parti yasaklama usulü veya AB'nin dijital düzenlemeleri; Türkiye'deki her tedbiri otomatik olarak meşrulaştırmaz. Kapsam, süre, hapis tehdidi, bireyselleştirilmiş delil, hâkim erişimi, etkili başvuru ve hesap verme farkları saklandığında mukayeseli hukuk propaganda aracına dönüşür.

Bölümün nihai ilkesi şudur: Eşit ölçü talebi, eşit mazeret talebi değildir. Türkiye'ye yöneltilen eleştiri, aynı norm Batılı devlete de uygulanıyorsa ve Türkiye'nin somut güvenlik bağlamı hesaba katılıyorsa meşru demokratik denetimdir. Batılı devletin ihlali görmezden geliniyor, Türkiye'nin benzer vakası özcü ve toplu bir mahkûmiyete dönüştürülüyorsa çifte standarttır. Batılı ihlal Türkiye'deki daha geniş, daha uzun veya daha güvencesiz tedbiri haklı göstermek için kullanılıyorsa sahte eşdeğerliktir. Tutarlı çoğulculuk, üç hükmü de siyasî aidiyetten bağımsız kurabilme cesaretidir.

ON BİRİNCİ KISIM

Seküler Alanın İç Çeşitliliği ve Karşı Vakalar

BÖLÜM 56

BAŞÖRTÜSÜ YASAĞINA KARŞI ÇIKAN SEKÜLERLER

Kimliği değil hakkı savunan karşı sesler: özgürlükçü laiklik, kadın özerkliği ve çoğulcu yurttaşlık

BÖLÜMÜN TEZİ

Başörtüsü yasağına solcu, feminist, liberal, sosyal demokrat, laik ve inançsız aktörlerin de karşı çıkmış olması, "sekülerlerin tamamı yasağı destekledi" hükmünü geçersiz kılar. Ancak bu karşı sesler, yasağın devlet, üniversite, yargı, askerî vesayet ve ana akım medya eliyle kurumsallaştırıldığı tarihsel gerçeği hafifletmez. Bölümün işlevi yapıyı aklamak değil, özgürlükçü seküler ile üstenci seküler-jakoben çizgiyi kesin biçimde ayırmaktır.

Bölümün ikinci tezi, yasağa karşı çıkışların aynı gerekçeye dayanmadığıdır. Bazı aktörler din özgürlüğünü; bazıları kadınların bedeni üzerinde devlet vesayetinin reddini; bazıları solun ve feminizmin tutarlılığını; bazıları üniversite özerkliği ve eğitim hakkını; bazıları ise laikliğin yasakçı değil çoğulcu yorumunu öne çıkarmıştır. Bu farklılıklar tek bir "özgürlükçü cephe" icat etmek için değil, seküler alanın iç çoğulluğunu belgelemek için korunmalıdır.

Bölüm kişilerin özel inançlarını veya hayat tarzlarını tahmin etmez. "Seküler karşı vaka" sınıflandırması yalnız kişinin açık öz tanımına, yayımlanmış metnine, imzasına, kurumsal aidiyetine veya hak temelli kamusal eylemine dayanır. Başörtüsünü dinî veya feminist bakımdan eleştiren fakat yasağa karşı çıkan aktörler özellikle önemlidir; çünkü özgürlüğün bir tercihi onaylamak değil, onaylanmayan tercihin hakkını korumak olduğunu gösterir.

Anahtar kavramlar: karşı vaka, özgürlükçü laiklik, kadın özerkliği, eğitim hakkı, kıyafet özgürlüğü, feminist dayanışma, çoğulculuk, paternalizm, din ve vicdan özgürlüğü, eşit yurttaşlık, tutarlılık testi, ters yönlü zorlama.

56.1. Araştırma Sorusu: Yasağa Kim, Hangi Gerekçeyle İtiraz Etti?

Bu bölümün sorusu "başörtüsünü kim sevdi?" değildir. İncelenen şey, başörtüsünü dinî gereklilik, kültürel gelenek veya kadın özgürleşmesinin olumlu sembolü olarak görmeyen kişilerin dahi yasağın hukuken ve demokratik olarak kabul edilemez olduğunu söyleyip söylemediğidir. Böyle bir itiraz, kimlik dayanışmasından daha yüksek kanıt değeri taşır; çünkü aktör kendi dünya görüşünün onaylamadığı bir hayat biçiminin hakkını savunmaktadır.

Kanıt dört katmanda toplanır: kişinin doğrudan yazısı veya konuşması; kolektif bildiri ve imza; mahkeme karşıoyu veya hak eksenli karar; sivil toplum araştırması ve kamusal

eylem. Her kayıt tarih, bağlam, kapsam ve sonraki tutarlılık bakımından incelenecek; tek imza kişinin bütün hayatı hakkında ahlâkî hükme dönüştürülmez.

Tablo 56.1 — Yasağa itirazın kanıt katmanları

Katman	Örnek kayıt	Kanıtladığı şey	Kanıtlamadığı şey
Bireysel beyan	Makale, konuşma, röportaj	Kişinin o tarihteki açık tutumu	Bütün sonraki görüşleri
Kolektif bildiri	İmza ve ortak metin	Metindeki asgari ortaklık	Her gerekçede tam uzlaşma
Hukukî kayıt	Karşıoy, ihlal kararı	Hukukî gerekçe ve ölçüt	Kişisel dünya görüşü
Kurumsal rapor	Saha araştırması, politika önerisi	Belgeye dayalı hak analizi	Toplumun tamamının görüşü
Kamusal eylem	Basın açıklaması, dayanışma	Bedensel ve görünür itiraz	Kalıcı politika değişimi

56.2. "Seküler" Etiketinin İspat Sınırı

Bir kişinin başörtülü olmaması, belirli bir üniversitede çalışması veya sol-liberal bir yayında yazması onun inançsız ya da seküler olduğunu kesin olarak kanıtlamaz. Bu nedenle bölüm, özel kimlik ataması yapmaz. Ayşe Sargın'ın "solcu ve feminist" öz tanımı doğrudan kullanılabilir; "Birbirimize Sahip Çıkıyoruz" hareketinin "inançlı-inançsız, örtünmeyen-örtünen" ifadesi kolektif çoğulluğu gösterir; akademisyen bildirisi ise imzacıların özel inancını değil, ortak hak tutumunu kanıtlar.[787][788][789]

Bu titizlik kitabın ana tezi bakımından da zorunludur. Dışlayıcı bir sözü söyleyen kişiyi yalnız tahmin edilen kimliğiyle "seküler fail", yasağa karşı çıkan kişiyi de "iyi seküler" ilan etmek aynı özcü hatanın iki yönüdür. İncelenecek olan kimliğin özü değil, belgelenebilir söz ve eylemdir.

[787] Ayşe Sargın, "Kürkçü ve Kalyon'a: Solcu bir Feministten Başörtüsü Yasağı Üzerine," Bianet, 18 Şubat 2008. Yazar kendisini solcu ve feminist olarak konumlandırmış; üniversite ve kamudaki yasağa dayanak yapılan dört temel yanılgıyı tartışmıştır. https://bianet.org/yazi/kurkcu-ve-kalyon-a-solcu-bir-feministten-basortusu-yasagi-uzerine-104954

[788] Bianet, "Kadınlar Başörtülü/Başörtüsüz Ayrımına Karşı Çıkıyor," 18 Mart 2008. Yaklaşık 1.200 imzacı, kendilerini "inançlı-inançsız, örtünmeyen-örtünen" kadınlar olarak tanımlayarak hem başörtülü hem başörtüsüz kadınlara yönelik baskı ve yasakları reddetmiştir. https://bianet.org/haber/kadinlar-basortulu-basortusuz-ayrimina-karsi-cikiyor-105673

[789] Bianet, "Akademisyenler 'Türban Üzerinden Kutuplaşmaya Karşı Özgürlükleri Genişletelim' Diyor," 11 Şubat 2008. Yaklaşık 60 ilk imzacı, yetişkin öğrencinin kıyafeti nedeniyle üniversiteye alınmamasının eğitim hakkı, bireysel özgürlük, laiklik ve demokrasiyle bağdaşmadığını açıklamıştır. https://bianet.org/haber/akademisyenler-turban-uzerinden-kutuplasmaya-karsi-ozgurlukleri-genisletelim-diyor-104802

Tablo 56.2 — Kimlik ataması yerine kayıt standardı

İfade	Kullanım durumu	Gerekli kanıt	Kaçınılacak çıkarım
“Kendisini solcu/feminist olarak tanımladı”	Doğrudan kullanılabilir	Özgün yazı veya konuşma	Bütün solcuları temsil ettiği
“İnançlı-inançsız kadınlar”	Kolektif öz tanım	Bildiri metni	Her imzacının inanç durumu
“Çoğulcu akademisyen bildirisi”	Metin odaklı	İmza ve tam metin	Özel hayat veya oy tercihi
“Hak temelli kuruluş”	Kurumsal misyon ve rapor	Yayın ve yöntem	Seküler kimlik varsayımı

56.3. Normatif Zemin: Laiklik, Eşitlik ve Çift Yönlü Kıyafet Özgürlüğü

Anayasal eşitlik, din ve vicdan özgürlüğü ve eğitim hakkı birlikte okunduğunda devletin görevi belirli bir kıyafeti makbul vatandaşlık şartına dönüştürmek değildir. Başörtülü kadının eğitim ve çalışma hakkını korumak laikliği ortadan kaldırmaz; aynı biçimde başı açık kadını aile, işveren veya dinî otorite baskısından korumak da din özgürlüğüne saldırı değildir. Demokratik ölçüt, zorlama yönüne göre değişmeyen çift yönlü özgürlüktür.[790][791][792]

Bu yaklaşım başörtüsünü eleştiriden muaf tutmaz. Başörtüsünün ataerkil anlamları, çocuklara zorlanması, siyasî hareketlerce araçsallaştırılması veya başı açık kadın üzerinde mahalle baskısı oluşturması tartışılabilir. Fakat gelecekte doğabilecek baskıyı önlemek için bugün yetişkin bir kadının üniversite ve meslek kapısından çıkarılması, somut fail yerine kimlik işaretini cezalandıran önleyici vesayettir.

Tablo 56.3 — Çift yönlü kıyafet özgürlüğü testi

Durum	Hak ihlali	Devletin görevi	Tutarsız yaklaşım
Başörtülü öğrencinin okula alınmaması	Eğitim ve din özgürlüğü	Yasağı kaldırmak, ayrımcılığı önlemek	Laiklik adına dışlamak

[790] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 10, 24 ve 42. Eşitlik, din ve vicdan özgürlüğü ile eğitim hakkı bölümün normatif zeminini oluşturur. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[791] Birleşmiş Milletler, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 18. Din veya inancı açıklama hakkı bireysel ya da toplu, kamusal ya da özel biçimde korunur. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

[792] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights, güncelleme 5 Mart 2026. Rehber, din ve vicdan özgürlüğünün inananlar kadar ateistler, agnostikler ve kuşkucular için de demokratik çoğulculuğun temeli olduğunu belirtir. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-9

Durum	Hak ihlali	Devletin görevi	Tutarsız yaklaşım
Kadının örtünmeye zorlanması	Özerklik ve güvenlik	Zorlamaya karşı korumak	Gelenek adına susmak
Başörtüsüz çalışana ahlak baskısı	Çalışma ve özel hayat	Eşit işyeri koruması	Çoğunluk değerini dayatmak
Kıyafetin somut görev riski yaratması	Dar ve kanıtlı sınırlama ihtimali	Kanunilik ve ölçülülük	Genel kimlik yasağı

56.4. Leyla Şahin Kararında Tulkens Karşıoyu: Çoğunluğun İçinden Hukukî İtiraz

AİHM Büyük Dairesi 2005'te Leyla Şahin'in üniversitede başörtüsü yasağına ilişkin başvurusunda ihlal bulmadı. Bununla birlikte hâkim Françoise Tulkens'in karşıoyu, kararın Avrupa hukukunda tek ve tartışmasız bir laiklik standardı oluşturmadığını gösterdi. Tulkens, çoğunluğun devletin takdir alanına fazlasıyla ağırlık verdiğini; başörtülü öğrencinin kişisel özerkliği, eğitim hakkı ve somut davranışı üzerinde yeterince durmadığını savundu.[793][794]

Karşıoyun bölüm açısından önemi, hâkimin özel inanç kimliği değildir. Önemli olan, laiklik ve kadın eşitliği adına getirilen yasağın yine Avrupa insan hakları hukukunun içinden kişisel özerklik, somut kanıt ve orantılılık gerekçeleriyle eleştirilmesidir. Bu kayıt, "hukuk dünyası bütünüyle yasağı onayladı" genellemesini bozar.

Tablo 56.4 — Leyla Şahin dosyasındaki iki hukukî yaklaşım

Başlık	Çoğunluk yaklaşımı	Tulkens karşıoyu	Araştırma sonucu
Laiklik	Geniş devlet takdir alanı	Bireysel hakla somut denge	Tek hukukî yorum yoktur
Kadın eşitliği	Başörtüsünün baskı riski	Somut baskı kanıtı aranmalı	Sembol otomatik delil değildir
Özerklik	Kamu düzeni önceliği	Yetişkin kadının seçimi merkezde	Kadının beyanı hesaba katılmalıdır
Eğitim	Sınırlama kabul edilebilir	Ağır kişisel maliyet	Ölçülülük tartışmalıdır

[793] AİHM Büyük Daire, Leyla Şahin v. Turkey, no. 44774/98, 10 Kasım 2005. Çoğunluk üniversite yasağını Sözleşme'ye uygun bulmuş, karar hâkim Françoise Tulkens'in karşıoyuyla alınmıştır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956

[794] Françoise Tulkens, Leyla Şahin v. Turkey kararına karşıoy. Tulkens, başörtüsünün kadın üzerinde baskı kurduğunu gösteren somut veri bulunmadığını, yetişkin öğrencinin kişisel özerkliğinin ve eğitim hakkının yeterince gözetilmediğini savunmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956

56.5. 2008 Akademisyen Bildirisi: “Üçüncü Yaklaşım” Arayışı

11 Şubat 2008’de yayımlanan ve yaklaşık 60 ilk imzacısı bulunan akademisyen bildirisi, başörtüsü serbestisini savunmak ile AKP-MHP’nin yöntemini eleştirmek arasında üçüncü bir hat kurdu. Metin, yetişkin ve sınavı kazanmış öğrencinin kıyafeti nedeniyle üniversiteye alınmamasının eğitim hakkı, bireysel özgürlük, laiklik ve demokrasiyle bağdaşmadığını açıkça söyledi. Aynı metin, yalnız başörtüsü özgürlüğüne odaklanan dar reformu ve kutuplaştırıcı siyaseti de eleştirdi.[795]

İlk imzacılar arasında Fuat Keyman, Cengiz Aktar, Ahmet İnsel, Fatmagül Berktay, Betül Tanbay, Yeşim Arat, Ayşe Kadıoğlu, Mithat Sancar, Füsun Üstel, Selim Deringil ve Semra Somersan gibi farklı akademik ve düşünsel çevrelerden isimler yer aldı. Bu liste onların her konuda ortak düşündüğünü kanıtlamaz; yalnız başörtülü yetişkin öğrencinin üniversiteden dışlanmasına karşı asgari hak ortaklığını gösterir.

Tablo 56.5 — Akademisyen bildirisinin özgün katkısı

Boyut	Metindeki tutum	Yasakçı ikilikten farkı	Sınırı
Eğitim hakkı	Kıyafet nedeniyle dışlama reddedildi	Laiklik yasağa eşitlenmedi	Yalnız üniversite odağı
Hükûmet eleştirisi	Dar ve tek taraflı reform eleştirildi	Hak savunusu iktidar desteğine dönüşmedi	Uygulama programı sınırlı
Çoğulculuk	Diğer özgürlükler birlikte istendi	Tek kimlik özgürlüğü yerine bütünlük	İmza kalıcı örgüt değildir
Diyalog	Üçüncü yaklaşım ve uzlaşma çağrısı	“Biz-onlar” kutbu reddedildi	Kurumsal etkisi ayrıca ölçülmeli

56.6. Sol-Feminist İtiraz: Ayşe Sargın’ın Tutarlılık Testi

Ayşe Sargın 2008’de kendisini açıkça “solcu ve feminist” olarak tanımlayarak tartışmaya katıldı. Başörtüsünü erkek egemenliğinin sembolü saymanın, başörtülü kadını kendi tercihini açıklayamayacak kadar edilgen görmenin ve dinî gericilikle mücadeleyi başörtüsü yasağına indirgeme eğiliminin sol ve feminist siyaset açısından yanlış olduğunu savundu. Ayrıca bir grubun temel haktan yararlanabilmesi için önce başka grupların haklarına saygı göstereceğine dair güvence vermesini istemenin eşit yurttaşlıkla bağdaşmadığını belirtti.[796]

Sargın’ın yaklaşımı başörtüsünü feminist özgürleşmenin sembolü ilan etmedi. Tam tersine dinî-siyasî gericiliği eleştirmeye devam ederken, bu mücadelede başörtülü kadınların kamusal yaşamdan dışlanmasının ayrımcılığı büyüteceğini söyledi. Böylece “başörtüsü eleştirisi” ile “başörtülü kadının haklarını savunma”nın aynı kişide birlikte bulunabileceğini gösterdi.[797]

[795] Bk. dn. 789.

[796] Bk. dn. 787.

Tablo 56.6 — Sol-feminist yasağa itirazın mantığı

Önerme	Kabul edilen eleştiri	Reddedilen sonuç	Özgürlük ölçütü
Başörtüsü ataerkil anlam taşıyabilir	Dinî ve toplumsal cinsiyet eleştirisi	Kadını eğitimden dışlamak	Kadının beyanı ve eşit hakkı
Siyasal İslam eleştirilebilir	İktidar ve cemaat politikası	Her başörtülüyü siyasî aktör saymak	Kişi ve eylem ayrımı
Mahalle baskısı gerçek olabilir	Somut zorlama araştırılır	Gelecekteki riskle genel yasak	Kanıt ve ölçülülük
Sol laikliği savunur	Devletin din dayatmaması	Yasakçı devlet vesayeti	Özgürlükçü laiklik

56.7. Zeynep Direk ve Feminist Kuram İçinden "Önleyici Dışlama" Eleştirisi

Zeynep Direk'in 2006'da Amargi'nin ilk sayısında yayımlanan "Başörtüsü Yasağı Üzerine" yazısı, başörtülü kadınları gelecekte laik kadınları örtecek muhtemel bir tehdit gibi görerek bugünden kamusal alan dışına çıkarmanın empatiyi ve özgürlüğü baştan yok ettiğini tartıştı. Bu yaklaşım başörtüsünün ataerkil tarihini reddetmiyor; seküler ve kutsal alanların her ikisindeki erkek egemenliği aynı eleştirel çerçevede düşünmeye çağırıyordu.[798]

Amargi çevresinde bu tartışmanın varlığı, feminist hareketin tek sesli olmadığını gösterir. Derginin sonraki değerlendirmelerinde başörtüsü dışlamasının toplumsal cinsiyet perspektifiyle bir ayrımcılık ve feminist mesele olarak görülmesi, yasağa karşı çıkışın dinî muhafazakârlıktan bağımsız bir kadın hakları dili geliştirebildiğini ortaya koymuştur.[799]

Tablo 56.7 — Feminist kuramın iki yönlü eleştiri kapasitesi

Eleştiri yönü	Hedef	Yasağa karşı sonucu	Ters yönlü güvence
Kutsal alandaki ataerkillik	Zorunlu örtünme ve erkek otoritesi	Başörtüsünü eleştirme hakkı	Açılma özgürlüğü
Seküler alandaki ataerkillik	Kadını kurtarılacak nesne sayma	Yasağı ve paternalizmi reddetme	Örtünme özgürlüğü

[797] Ayşe Sargın, "'Hak-lı'sınız Ama...," Bianet, 20 Şubat 2008. Başörtülü kadınların eğitim ve çalışma haklarını savunmanın dinî siyaseti desteklemek anlamına gelmediğini, özgürlükçü laikliğin dindar kadınlarla birlikte kurulması gerektiğini savunur. https://bianet.org/yazi/hak-li-siniz-ama-105014

[798] Zeynep Direk, "Başörtüsü Yasağı Üzerine," Amargi, sayı 1 (2006): 16–18. Yazı, gelecekteki bir tehdit varsayımıyla başörtülü kadınların kamusal alandan önleyici biçimde dışlanmasını feminist özgürlük açısından sorgulamıştır. https://www.amargidergi.com/yeni/?p=167

[799] Amargi Dergi, "Feminist Kuramın Sorunları." Metin, Türkiye'de başörtüsü dışlamasının toplumsal cinsiyet perspektifiyle bir ayrımcılık ve feminist mesele olarak görülebilmesini feminist kuramın kazanımlarından biri olarak tartışır. https://www.amargidergi.com/yeni/?p=1280

Eleştiri yönü	Hedef	Yasağa karşı sonucu	Ters yönlü güvence
Devlet vesayeti	Kadın bedeni üzerinde kıyafet normu	Eğitim ve çalışma hakkı	Tarafsız hukuk
Kimlik kutuplaşması	Örtülü-açık kadın karşıtlığı	Kadınlar arası dayanışma	Karşılıklı savunma

56.8. “Birbirimize Sahip Çıkıyoruz”: Örtülü ve Örtüsüz Kadınların Ortaklığı

Mart 2008’de yaklaşık 1.200 kadının imzaladığı “Birbirimize Sahip Çıkıyoruz” bildirisi, başörtüsü tartışmasını iki erkek siyasal blok arasındaki rejim kavgasından çıkarıp kadınların eşit hakları eksenine taşımaya çalıştı. Hareket kendisini “inançlı-inançsız, örtünmeyen-örtünen” kadınlar olarak tanımladı; başörtülü kadının “İslami robot” gibi aşağılanmasına da başörtüsüz kadının cinsel meta ve teşhirci diye damgalanmasına da karşı çıktı.[800]

Bildirinin en güçlü yanı karşılıklılık ilkesiydi: Kadın bedeninin laiklik, cumhuriyet, modernite, din, gelenek, ahlak, namus veya özgürlük adına denetlenmesini reddediyordu. İmza listesinde Aksu Bora, Ayşe Gül Altınay, Ayşe Hür, Ayşe Saktanber, Ayşe Sargın, Dilek Kurban ve farklı hayat tarzlarından çok sayıda kadın yer aldı. Liste, her imzacının tüm görüşlerinin aynı olduğunu değil, ortak metindeki ayrımcılık karşıtı asgari zemini kanıtlar.

Hareket Ekim 2008’de bildiriyi yeniden imzaya açtı ve Galatasaray’da “Saçımla, başımla, başörtümle uğraşma” eylemi düzenledi. Böylece tek seferlik çevrim içi imzadan görünür kamusal dayanışmaya geçti; fakat hareketin uzun vadeli kurumsal etkisi ve temsili ayrıca sınırlı değerlendirilmelidir.[801][802]

Tablo 56.8 — “Birbirimize Sahip Çıkıyoruz” hareketinin kanıt değeri

Ölçüt	Gözlenen kayıt	Kanıt değeri	Sınır
Çoğulluk	İnançlı-inançsız, örtülü-örtüsüz öz tanımı	Kimlikler arası ortaklık	Katılımcı profili temsili değildir
Karşılıklılık	Her iki kıyafet yönündeki baskıya itiraz	Tutarlı kadın özerkliği	Bireysel tutarlılık ayrı incelenir

[800] Bk. dn. 788.

[801] Bianet, “Başörtülü/örtüsüz Kadınlar Birbirlerine Sahip Çıkmayı Sürdürüyor,” 16 Ekim 2008. Kampanya eğitim, çalışma ve kamusal alana erişim engellerini insan hakları sorunu olarak yeniden gündeme taşımıştır. https://bianet.org/haber/basortulu-ortusuz-kadinlar-birbirlerine-sahip-cikmayi-surduruyor-110263

[802] Bianet, “Kadınlar ‘Saçımla, Başımla, Başörtümle Uğraşma’ Dediler,” 20 Ekim 2008. Örtülü ve örtüsüz kadınlar Galatasaray’da yasağa karşı ortak eylem yapmıştır. https://bianet.org/haber/kadinlar-sacimla-basimla-basortumle-ugrasma-dediler-110318

Ölçüt	Gözlenen kayıt	Kanıt değeri	Sınır
Süreklilik	Şubat-Mart ve Ekim 2008 faaliyetleri	Tek paylaşımı aşan devamlılık	Kalıcı örgüt kapasitesi sınırlı
Kamusal bedel	İmza, basın açıklaması, sokak eylemi	Görünür itiraz	Maliyet düzeyi kişiden kişiye değişir

56.9. Hak Temelli Sivil Toplum: HRW ve TESEV Dosyaları

Hak temelli kuruluşlar başörtüsü yasağını yalnız din özgürlüğü değil, kadınların eğitim, çalışma, mahremiyet ve ayrımcılıktan korunma hakları bakımından eleştirdi. Human Rights Watch 2004 memorandumunda yasağın kaldırılmasını daha geniş kadın hakları ve yükseköğretim reformunun parçası olarak önerdi; 2008'de Anayasa Mahkemesinin iptal kararını kadınları dinleri ile eğitimleri arasında seçim yapmaya zorlayan bir sonuç olarak değerlendirdi.[803][804]

TESEV bünyesinde yayımlanan Özge Genç'in değerlendirme raporu yasağın hukukî ve toplumsal boyutlarını, Dilek Cindoğlu'nun saha araştırması ise başörtülü profesyonel kadınların işgücü piyasasındaki ayrımcılık deneyimlerini inceledi. Bu çalışmalar, "yasak kalktı, sorun bitti" varsayımının yetersizliğini gösterdi; resmî düzenlemenin yanında işveren davranışı, meslek ağları ve görünmez eleme süreçlerine dikkat çekti.[805][806]

Tablo 56.9 — Hak temelli kurumsal itiraz biçimleri

Kuruluş/çalışma	Temel yaklaşım	Kanıt türü	Katkı
HRW 2004/2008	Din, eğitim, mahremiyet ve eşitlik	Hukuk ve politika memorandumu	Yasağın hak maliyetini görünür kılma
TESEV değerlendirme	Demokratik ve hukukî çözüm	Mevzuat ve politika analizi	Çözüm seçeneklerini sistemleştirme

[803] Human Rights Watch, Memorandum to the Turkish Government on Academic Freedom in Higher Education and Access to Higher Education for Women Who Wear the Headscarf, 29 Haziran 2004. Yasağın kaldırılması, kadınların eğitime ve istihdama erişimini geliştirecek daha geniş bir hak reformunun parçası olarak önerilmiştir. https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/eca/turkey/2004/headscarf_memo.pdf

[804] Human Rights Watch, "Turkey: Constitutional Court Ruling Upholds Headscarf Ban," 5 Haziran 2008. Kuruluş, iptal kararını din özgürlüğü, eğitim hakkı, mahremiyet ve ayrımcılık yasağı bakımından eleştirmiştir. https://www.hrw.org/news/2008/06/05/turkey-constitutional-court-ruling-upholds-headscarf-ban

[805] Özge Genç, Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler (TESEV, 2010). Rapor, yasağın hukukî zemini, toplumsal sonuçları ve demokratik çözüm seçeneklerini değerlendirir. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Basortusu_Yasagina_Iliskin_Degerlendirme_Ve_Oneriler.pdf

[806] Dilek Cindoğlu, Headscarf Ban and Discrimination: Professional Headscarved Women in the Labor Market (TESEV, 2011). Araştırma, başörtülü profesyonellerin eğitim, iş arama, yükselme ve meslekî ağlara erişimde yaşadığı ayrımcılığı saha verileriyle incelemiştir. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/report_Headscarf_Ban_And_Discrimination.pdf

Kuruluş/çalışma	Temel yaklaşım	Kanıt türü	Katkı
Cindoğlu saha araştırması	Meslekî ayrımcılık	Görüşme ve çalışma hayatı verisi	Yasağın ekonomik sonuçlarını gösterme
Uluslararası normlar	Çift yönlü kıyafet özgürlüğü	Sözleşme ve rehber	Karşılaştırmalı ölçüt sağlama

56.10. Sosyolojik Karşı Vaka: Başörtülü Kadını Modernliğin Dışında Görmemek

Yasağa karşı çıkış yalnız hukuk ve siyaset dilinde gerçekleşmedi. Nilüfer Göle'nin çalışmaları başörtülü kadınların eğitim, şehirleşme ve kamusal görünürlük yoluyla modern alanın edilgen nesnesi değil, dönüştürücü aktörü olabildiğini gösterdi. Saba Mahmood'un dindar kadın öznelliği analizi de özerkliği yalnız seküler normlara karşı çıkışla tanımlayan yaklaşımın sınırlılıklarını ortaya koydu.[807][808]

Bu akademik çalışmaların her biri Türkiye'deki belirli yasağa doğrudan siyasî kampanya değildir. Bu nedenle "yasak karşıtı aktivizm" ile "yasağın epistemik varsayımlarını bozan araştırma" ayrılmalıdır. Ancak başörtülü kadını otomatik olarak yanlış bilinç, aile baskısı veya siyasî proje taşıyıcısı sayan kalıbı sorguladıkları için karşı-vaka literatürünün güçlü kuramsal ayağını oluştururlar.

Tablo 56.10 — Doğrudan itiraz ile epistemik itiraz ayrımı

Tür	Örnek	Etkisi	Yanlış yorum
Doğrudan siyasî itiraz	Bildiri, eylem, yasa önerisi	Kural ve uygulamayı hedefler	Her araştırmacıyı aktivist saymak
Hukukî itiraz	Karşıoy ve ihlal kararı	Hak standardını değiştirir	Kararı dünya görüşü beyanı saymak
Epistemik itiraz	Sosyolojik/feminist araştırma	Kadın öznesi hakkındaki varsayımı bozar	Yasağı doğrudan kaldırdığı sanmak
Ampirik itiraz	İşgücü ayrımcılığı verisi	Zarar ve eşitsizliği ölçer	Tek örneği topluma genellemek

[807] Nilüfer Göle, Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme (Metis Yayınları, çeşitli baskılar). Göle, başörtülü kadınları modernliğin pasif nesneleri olarak değil, eğitim ve kamusal görünürlük üzerinden modern alanı dönüştüren aktörler olarak inceler. https://www.metiskitap.com/catalog/book/4349

[808] Saba Mahmood, Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject (Princeton University Press, 2005). Eser, kadın öznesini yalnız seküler normlara direnen birey üzerinden tanımlayan özerklik anlayışının sınırlarını tartışır. https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691149806/politics-of-piety

56.11. "İktidarı Eleştirerek Yasağa Karşı Çıkmak" Mümkün müdür?

2008 akademisyen bildirisi ve sol-feminist yazılar, başörtüsü özgürlüğünü savunmanın AKP'nin bütün siyasetine destek anlamına gelmediğini açıkça gösterdi. Hükûmetin reformu yalnız bir kesimin özgürlüğüne indirgemesi, zorunlu din dersi, akademik özgürlük, ifade özgürlüğü ve kadınların diğer haklarını aynı anda genişletmemesi eleştirildi. Buna rağmen yetişkin öğrencinin kıyafeti nedeniyle üniversiteden çıkarılması kabul edilmedi.[809][810]

Bu yaklaşım kitabın tamamında kullanılacak önemli bir ayrımdır: Failin niyetinin eksik veya araçsal olması, belirli bir hak talebini otomatik olarak geçersiz kılmaz. Bir iktidar başörtüsü yasağını siyasî çıkar için kaldırmaya çalışabilir; araştırmacı hem araçsallaştırmayı eleştirip hem yasağın kaldırılması gerektiğini savunabilir. Demokratik tutarlılık, hakları yalnız doğru niyetli aktörler istediğinde tanımamaktır.

Tablo 56.11 — Hak talebi ile siyasal aktörün niyetini ayırma

Soru	Yanlış birleşim	Doğru ayrım	Sonuç
Hükûmet samimi mi?	Samimi değilse hak yoktur	Niyet ve hakkın özü ayrı incelenir	Hak korunur, araçsallaştırma eleştirilir
Başörtüsü siyasî simge mi?	Simgedir, yasaklanır	Bazı kullanımlar siyasî olabilir	Bireysel hak otomatik düşmez
Diğer özgürlükler korunuyor mu?	Korunmuyorsa bu özgürlük reddedilir	Dar reformun eksikliği yazılır	Özgürlükler birlikte genişletilir
Muhalif aktör destek verirse?	İktidara katılmış sayılır	İlke bazlı destek mümkündür	Kamp kimliği aşılır

56.12. İtirazın Bedeli ve İç Çevre Baskısı

Yasağa karşı çıkan seküler, sol veya feminist aktörler çoğu zaman iki yönlü baskıyla karşılaştı. Bir tarafta "siyasal İslam'a hizmet etmek", "Cumhuriyeti zayıflatmak" veya "mahalle baskısını görmezden gelmek" suçlamaları; diğer tarafta başörtüsüne yönelik feminist veya din eleştirisini sürdürdüklerinde "samimiyetsizlik" ya da "örtülü düşmanlık" ithamları bulunuyordu. Bu ikili baskı, üçüncü bir hak hattı kurmanın siyasî maliyetini artırdı.

Ancak bedel varsayımla değil kayıtla ölçülmelidir. İmzanın geri çekilmesi, yayın çevresinden dışlanma, iş veya görev kaybı, örgüt içi disiplin, tehdit veya koordineli dijital saldırı belgelenmeden "ağır bedel ödedi" denmemelidir. Yalnız eleştiri almak demokratik tartışmadır; susturma ve ayrımcı yaptırım farklıdır.

[809] Bk. dn. 789.

[810] Bk. dn. 797.

Tablo 56.12 — Yasağa karşı iç itirazın maliyet ölçümü

Maliyet türü	Zayıf kanıt	Güçlü kanıt	Yorum sınırı
İtibar	Genel eleştiri	Sahte isnat ve sürekli damgalama	Sert cevap susturma değildir
Meslekî	Görev verilmemesi hissi	Yazılı karar, sözleşme, tanıklık	Nedensellik aranır
Örgütsel	Görüş ayrılığı	Disiplin, ihraç, platform kapatma	Usul ve savunma incelenir
Dijital	Olumsuz yorumlar	Koordineli taciz ve tehdit	Erişim sayısı örgüt kanıtı değildir

56.13. İtirazın Sürekliliği: Tek İmza mı, İlkesel Hat mı?

Bir kişinin 2008'de bildiri imzalaması önemli fakat sınırlı bir kanıttır. İlkesel tutarlılık için aynı aktörün başörtülü kadının kamuda, meslekte, siyasette ve özel sektörde hakkını; ayrıca başı açık kadının muhafazakâr baskıya karşı özgürlüğünü farklı dönemlerde savunup savunmadığı incelenmelidir. Karşılıklılık yoksa itiraz yalnız dönemsel veya stratejik kalabilir.

Buna rağmen geçmişteki doğru bir tutum, kişinin daha sonraki yanlışlarından dolayı yok sayılamaz. Araştırma ahlâkî sicil puanı vermez; her söz ve dönemi ayrı kaydeder. Görüş değişimi de peşinen ikiyüzlülük değildir. Açık gerekçe, geçmiş mağduriyeti tanıma, uygulama değişikliği ve süreklilik varsa demokratik öğrenme olarak değerlendirilmelidir.

Tablo 56.13 — Yasağa itirazda süreklilik testi

Ölçüt	Yüksek tutarlılık	Düşük tutarlılık	Kanıt
Zaman	Farklı dönemlerde benzer hak ölçütü	Seçim dönemi tek beyan	Tarih sıralı kayıt
Alan	Eğitim, iş, siyaset, meslek	Yalnız üniversite	Karar ve açıklamalar
Karşılıklılık	Örten ve açan için özgürlük	Tek yönlü kıyafet siyaseti	Ters vaka tepkisi
Bedel	Kendi çevresi karşıyken de savunma	Risksiz çoğunluk görüşü	Tepki ve kurumsal sonuç
Düzeltme	Geçmiş yasağı açıkça tanıma	Geçmişi sessizce silme	Öz eleştiri ve politika

56.14. Resmî Yasağın Gerilemesi, Örtük Ayrımcılığın Sürmesi

Kamu personeli ve yükseköğretimdeki açık yasakların büyük ölçüde gerilemesi, başörtülü kadınların eşitliğinin otomatik olarak tamamlandığı anlamına gelmez. İşe alım deneyleri ve saha araştırmaları, görünür dinî kimliğin işveren beklentisi, müşteri teması, kurumsal imaj ve yükselme kararlarında ayrımcı sinyal olarak kullanılabildiğini göstermektedir.[811][812][813]

Bu nedenle başörtüsü yasağına karşı çıkan seküler hak savunusunun güncel görevi yalnız eski üniversite kapılarını hatırlamak değildir. Özel sektör, medya, akademi ve yüksek statülü mesleklerde örtük eleme; aynı zamanda başörtüsüz kadınlara yönelik ahlakçı baskı ve kıyafet dayatması birlikte izlenmelidir. Eşitlik, bir grubun kamusal görünürlük kazanmasıyla tamamlanmaz; kurumların kimlikten bağımsız ölçüt üretmesi gerekir.

Tablo 56.14 — Açık yasaktan örtük ayrımcılığa geçiş

Dönem/alan	Açık mekanizma	Örtük mekanizma	Denetim aracı
Üniversite	Kapıdan ve sınavdan çıkarma	Sosyal dışlama ve danışman önyargısı	Şikâyet ve eşitlik birimi
Kamu	Kıyafet yönetmeliği	Atama ve yükselmede kimlik şüphesi	Nesnel kriter ve gerekçe
Özel sektör	İlan veya açık ret	"Kurumsal imaj" bahanesi	Eşleştirilmiş başvuru testi
Medya/kültür	Temsil etmeme	Stereotip rol ve görünmezlik	İçerik ve istihdam verisi

56.15. Uluslararası Hak Dilinin Katkısı ve Sınırı

Uluslararası insan hakları kuruluşları ve karşılaştırmalı çalışmalar, kadınların başörtüsü takmaya zorlanması ile başörtüsü takmasının yasaklanmasını aynı özerklik ve ayrımcılık çerçevesinde değerlendiren önemli bir ölçüt geliştirdi. Amnesty International, kıyafetin devlet veya dinî otorite tarafından zorla belirlenmesine karşı çift yönlü özgürlüğü savundu. OSCE platformunda yayımlanan hukukî katkı ise Leyla Şahin çoğunluğunun somut "acil toplumsal ihtiyaç" kanıtını yeterince göstermediğini ileri

[811] Arnaud Leckcivilize ve Alexander Straub, "Headscarf and Job Recruitment—Lifting the Veil of Labour Market Discrimination," IZA Journal of Labor Economics 7 (2018): 11. Deneysel çalışma, başörtüsünün işe alım kararlarında ayrımcı etki yaratabildiğini gösterir. https://doi.org/10.1186/s40172-018-0071-x

[812] Bk. dn. 806.

[813] Hatice Karahan, "The Silent Discrimination against Headscarved Professionals in Turkey," Sustainability 13, no. 20 (2021): 11324. Çalışma, resmî yasaklar gerilese dahi meslek hayatındaki örtük ayrımcılığın sürebileceğini tartışır. https://doi.org/10.3390/su132011324

sürdü; ancak belgenin OSCE'yi bağlamadığı yönündeki kurumsal uyarı korunmalıdır.[814][815]

Uluslararası kaynakların kullanımı otomatik hakikat üretmez. Türkiye'nin tarihsel laiklik ve siyasal baskı tecrübeleri, yerel hukuk, kadınların doğrudan tanıklıkları ve ters yönlü zorlama vakaları birlikte ele alınmalıdır. Yabancı kuruluşun yasağa karşı çıkması, yerli aktörleri ikincilleştiren bir "dış onay" mantığına dönüştürülmemelidir.

Tablo 56.15 — Uluslararası kaynak kullanımında denge

Katkı	Değer	Risk	Koruyucu yöntem
Sözleşme standardı	Hakların ortak dilini kurar	Bağlamı düzleştirme	Yerel hukukla birlikte okuma
Karşılaştırma	Benzer yasakları gösterir	Ülkeleri özdeş sayma	Kurumsal farkları yazma
Bağımsız rapor	Devlet dışı denetim	Seçici örnek ve gündem	Yöntem ve kaynak kontrolü
Dış eleştiri	İç tartışmayı görünür kılma	Dış onayı hakemleştirme	Yerli tanıklığı merkeze alma

56.16. Yasağa Karşı Çıkanları Kahramanlaştırmama İlkesi

Karşı vakaların amacı "iyi sekülerler" listesi hazırlamak değildir. Bir aktör başörtüsü yasağına doğru gerekçeyle karşı çıkmış olabilir; aynı kişi başka bir kimlik, dönem veya olayda dışlayıcı davranabilir. Tersine geçmişte yasağı savunan bir aktör daha sonra görüş değiştirebilir. Araştırma kişiyi bütünüyle aklamaz veya mahkûm etmez; her tutumu kendi bağlamında sınıflandırır.

Bu ilke başörtülü aktörler için de geçerlidir. Yasağın mağduru olmak, başörtüsüz kadınlara, inançsızlara veya farklı dinî yorumlara yönelik baskıyı meşrulaştırmaz. Mağduriyet deneyimi güçlü ahlâkî bilgi üretir; fakat sınırsız siyasal masumiyet belgesi değildir.

Tablo 56.16 — Karşı-vaka yorumunda kahramanlaştırma hataları

Hata	Örnek biçim	Neden sorunlu?	Doğru kayıt
Tek doğru tutumla bütünü aklama	"Yasağa karşıydı, her konuda özgürlükçüdür"	Alan ve dönem farkını siler	Vaka bazlı değerlendirme

[814] Amnesty International, Choice and Prejudice: Discrimination against Muslims in Europe (2012). Rapor, kadınların başörtüsü takmaya zorlanmasının da başörtüsü takmasının hukuk yoluyla yasaklanmasının da özerklik ve eşitlik ilkelerine aykırı olabileceğini savunur. https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/001/2012/en/

[815] OSCE/ODIHR, "Written Contribution on Legal Evaluation of the Ban Imposed on University Students Who Wear the Headscarf," 6 Ekim 2006. Belge OSCE tarafından yayımlanmış olmakla birlikte sayfadaki uyarı gereği görüşlerin kurumu zorunlu olarak bağlamadığı dikkate alınmalıdır. https://odihr.osce.org/odihr/21340

Hata	Örnek biçim	Neden sorunlu?	Doğru kayıt
Sonraki hatayla geçmişi silme	"Sonra yanıldı, eski tutumu değersiz"	Tarihsel kaydı çarpıtır	Her dönemi ayrı yazma
Kimlik temsilcisi ilan etme	"Bütün sekülerleri temsil eder"	Örneklem yoktur	Sadece kendisi/metni temsil eder
Mağduriyeti üstünlük belgesi yapma	"Mağdurdu, eleştirilemez"	Karşılıklı eşitliği bozar	Aynı standart herkese

56.17. Yasak Karşıtı Tutarlılık ve Çoğulculuk Endeksi

Karşı vakaları sistematik karşılaştırmak için altı boyutlu ve 0–24 puanlık Yasak Karşıtı Tutarlılık ve Çoğulculuk Endeksi önerilmektedir. Endeks kişinin inancını veya başörtüsüne estetik/teolojik yaklaşımını değil, hak savunusunun kanıt kalitesini ve karşılıklılığını ölçer. Her boyut 0–4 puanlanır; toplam puan tarih ve bağlam belirtilmeden kullanılmaz.

Tablo 56.17 — Yasak karşıtı tutarlılık ve çoğulculuk endeksi (0–24)

Boyut	0 puan	2 puan	4 puan
Doğrudanlık	Atfedilmiş/örtük	Genel özgürlük sözü	Açık yasağa itiraz
Kanıt kalitesi	Ekran görüntüsü/duyum	Güvenilir ikincil kayıt	Özgün metin/karar
Karşılıklılık	Yalnız bir kıyafet yönü	Kısmi çift yön	Örten-açan için eşit özgürlük
Süreklilik	Tek ve bağlamsız beyan	Birden çok kayıt	Dönemler ve alanlar arası tutarlılık
Bedel/bağımsızlık	Çevre çoğunluğuna uyum	Sınırlı risk	Kendi çevresine rağmen açık tutum
Kurumsal etki	Sonuç yok	Gündem ve tartışma	Karar/politika/ uygulama değişimi

Tablo 56.18 — Endeks puanlarının yorum aralıkları

Puan	Sınıflandırma	Yorum	Uyarı
0–5	Zayıf/kanıtsız	Karşı vaka için yetersiz	Kimlik tahmini yapılmaz

Puan	Sınıflandırma	Yorum	Uyarı
6–11	Sınırlı	Tekil veya kısmi itiraz	Genelleme bozar, süreklilik kanıtlamaz
12–17	Belirgin	Açık ve birden çok ölçütte güçlü	Kurumsal etki ayrıca aranır
18–21	Güçlü	Tutarlı, karşılıklı ve maliyetli	Kişinin bütün sicilini aklamaz
22–24	Kurumsallaşmış	Süreklilik ve uygulama değişimi	Dönemsel gerileme izlenir

56.18. Ana ve Karşı Vaka Matrisi

Bu bölümdeki karşı vakalar, önceki bölümlerde belgelenen yasakçı genelge, mahkeme kararı, meslek engeli ve dışlayıcı söylemleri ortadan kaldırmaz. İşlevleri farklıdır: ana vakalar dışlayıcı mekanizmanın varlığını; karşı vakalar bu mekanizmanın bütün seküler alanı temsil etmediğini ve aynı alan içinden özgürlükçü alternatifler üretilebildiğini gösterir.

Tablo 56.19 — Bölüm 56 ana karşı-vaka matrisi

Vaka	Aktör türü	İtiraz gerekçesi	Kanıt düzeyi	Başlıca sınır
Tulkens karşıoyu	Uluslararası hâkim	Özerklik, eğitim, somut delil	Birincil hukukî kayıt	Azınlık görüşü
2008 akademisyen bildirisi	Çoğul akademik ağ	Eğitim, laiklik, çoğul özgürlük	Tam metin ve imza	Kalıcı örgüt değil
Ayşe Sargın yazıları	Sol-feminist bireysel itiraz	Feminist tutarlılık, ayrımcılık	Doğrudan öz tanım ve yazı	Tek yazar
Birbirimize Sahip Çıkıyoruz	Örtülü/örtüsüz kadın ağı	Çift yönlü beden ve kıyafet özgürlüğü	Bildiri, 1.200 imza, eylem	Temsilî örneklem değil
HRW/TESEV raporları	Hak temelli kurumlar	Din, eğitim, çalışma, ayrımcılık	Kurumsal rapor ve saha	Seküler öz kimlik kanıtı değil
Göle/Mahmood literatürü	Akademik kuram	Kadın öznesi ve modernlik	Yayımlanmış araştırma	Doğrudan kampanya değil

56.19. Karşı Görüşler ve Tezin Sınırları

Birinci karşı görüş, başörtüsünün yalnız bireysel kıyafet değil, siyasal İslam'ın kadın ve toplum projesinin sembolü olduğu; bu nedenle yasağın Cumhuriyeti ve kadınları koruduğudur. Başörtüsünün bazı örgütlerce siyasallaştırıldığı doğrudur. Ancak sembolün siyasî kullanımından her başörtülü yetişkinin örgütsel niyeti çıkarılamaz. Sınırlama için kişinin somut eylemi, görevin niteliği ve kanunî gereklilik aranmalıdır.

İkinci karşı görüş, yasağın kalkmasının başörtüsüz kadınlar üzerinde mahalle baskısını artırdığıdır. Böyle bir baskı gerçek olabilir ve araştırılmalıdır. Fakat bir kadının maruz kalabileceği baskıyı başka bir kadının eğitim hakkını kaldırarak önlemek, kadınları birbirinin tehdidi hâline getirir. Çözüm, başörtüsüz kadını da başörtülü kadını da zorlamaya karşı koruyan hukuk ve kurumdur.

Üçüncü karşı görüş, 2008'deki yasağa karşı çıkışların AKP iktidarının vesayet kurumlarını zayıflatma projesine destek verdiği ve sonrasındaki otoriterleşmeyi kolaylaştırdığıdır. Tarihsel sonuçlar tartışılabilir; fakat sonraki siyasal gelişme, geçmişteki eğitim hakkı ihlalini geriye dönük olarak meşru yapmaz. Hak savunusunun yanında güç yoğunlaşması ve diğer özgürlüklerdeki gerileme aynı anda eleştirilebilir.

Dördüncü sınır, bu bölümün nicel temsil iddiası taşımamasıdır. Yüzlerce imza ve görünür akademik isim, karşı sesin gerçek olduğunu kanıtlar; fakat Türkiye'deki sekülerlerin yüzde kaçının yasağa karşı olduğunu göstermez. Bunun için dönemsel ve temsilî kamuoyu araştırmaları gerekir.

Tablo 56.20 — Karşı görüşlere verilen sınırlı cevaplar

Karşı görüş	Kabul edilen gerçeklik	Reddedilen genelleme	Araştırma ölçütü
Siyasal simge	Başörtüsü siyasallaştırılabilir	Her kadın örgütsel aktördür	Kişi ve somut eylem
Mahalle baskısı	Açık kadın baskı görebilir	Örtülü öğrenciyi yasaklamak çözüm	Çift yönlü koruma
Otoriterleşme sonucu	Hak reformu araçsallaştırılabilir	Geçmiş yasak haklıdır	Niyet, hak ve sonuç ayrı
Az sayıda karşı ses	Karşı ses marjinal kalabilir	Hiç yoktur/bütün sekülerler yasakçı	Genelleme ve temsil ayrımı

56.20. Demokratik ve Kurumsal Öneriler

Üniversiteler, kamu kurumları ve özel işverenler kıyafet özgürlüğünü kimlik siyasetiyle değil görev temelli, dar ve ölçülü kurallarla düzenlemelidir. Yüzün görünmesi, laboratuvar ve iş güvenliği, sterilizasyon veya standart üniforma gibi somut gerekçeler bulunabilir; fakat genel başörtüsü yasağı veya genel dinî kıyafet zorunluluğu getirilemez. Kararlar yazılı, denetlenebilir ve herkese eşit uygulanmalıdır.

Kadın ve insan hakları örgütleri çift yönlü izleme yapmalıdır: başörtüsü nedeniyle eğitim ve işe erişim engelleri; başörtüsüz veya farklı giyinen kadınlara yönelik aile,

mahalle, işyeri ve kamu baskıları aynı veri tabanında tutulmalıdır. Böylece özgürlük savunusu kamp kimliğinden çıkarak somut zarar ve eşitlik ölçütüne bağlanır.

Siyasî partiler geçmiş yasaklarla yüzleşirken yalnız seçim döneminde sembolik başörtülü temsil üretmemeli; parti içi karar organları, adaylık, kamu politikası ve ayrımcılıkla mücadele programında kalıcı güvence oluşturmalıdır. CHP'nin 2022–2023 kıyafet güvencesi girişimi bu dönüşümün ayrı bir kurumsal dosyasıdır ve Bölüm 60'ta geçmiş sicil, öz eleştiri, hukuk tekniği ve süreklilik bakımından ayrıntılı incelenir.[816]

Tablo 56.21 — Uygulama önerileri

Alan	Öneri	Başarı göstergesi	Risk
Üniversite	Kıyafet nedeniyle kayıt/sınav engelini yasaklama	Şikâyet ve yaptırım verisi	Kâğıt üzerinde kalma
Kamu	Görev temelli dar ve eşit kural	Yazılı gerekçe ve yargı denetimi	Kimlik şüphesi
Özel sektör	Ayrımcılık testi ve başvuru yolu	İşe alım farkının azalması	"İmaj" bahanesi
Kadın örgütleri	Çift yönlü zorlama izlemesi	Örten-açan vakaların birlikte kaydı	Kamp seçiciliği
Siyasi partiler	Geçmişle yüzleşme ve kalıcı norm	Program, temsil ve uygulama uyumu	Seçimlik sembolizm

56.21. Bölüm Sonucu: Özgürlük, Onaylamadığımız Tercihin de Hakkını Korumaktır

Başörtüsü yasağına karşı çıkan seküler, sol, feminist, liberal ve çoğulcu hak aktörleri, Türkiye'nin laiklik tartışmasında önemli fakat uzun süre ikincil bırakılmış bir hattı temsil eder. Tulkens'in karşıoyu hukuk içindeki çoğulluğu; 2008 akademisyen bildirisi iktidar eleştirisiyle eğitim hakkının birlikte savunulabileceğini; Ayşe Sargın ve Zeynep Direk feminist eleştirinin yasağı reddedebileceğini; "Birbirimize Sahip Çıkıyoruz" hareketi ise örtülü ve örtüsüz kadınların birbirlerinin özgürlüğünü savunabileceğini gösterdi.

Bu karşı vakalar üstenci seküler-jakobenliğin hiç var olmadığını kanıtlamaz. Tam tersine, yasağın aynı seküler ve muhalif alan içinde tartışıldığını, itiraz edildiğini ve alternatif bir laiklik yorumunun üretildiğini göstererek sorumluluğu doğru yere sınırlar. "Sekülerler başörtüsünü yasakladı" cümlesi tarihsel aktör, kurum, dönem ve karşı sesleri sildiği için akademik olarak kullanılamaz.

Demokratik ölçüt basittir fakat zordur: İnsan yalnız kendi tercihinin değil, yanlış bulduğu ve benimsemediği tercihin de eşit hak içinde yaşamasını savunabildiğinde çoğulcu olur. Başörtülü kadının üniversiteye, mesleğe ve siyasete erişimini korumak

[816] Cumhuriyet Halk Partisi, Bülent Tezcan, "Anayasa Değişikliği Tutum Belgesi," 26 Ocak 2023. Metin "başını örtenin de açanın da güvencesi" yaklaşımını savunur; dönüşüm Bölüm 60'ta ayrıntılı incelenmektedir. https://chp.org.tr/haberler/bulent-tezcan-anayasa-degisikligi-tutum-belgesini-paylasti-basini-ortenin-de-acanin-da-guvencesi-biziz

başörtüsünü onaylama şartına bağlanamaz; başörtüsüz kadının baskıdan korunması da dine düşmanlık şartına bağlanamaz. Eşit yurttaşlık, iki yöndeki zorlamaya aynı açıklıkla karşı çıkmayı gerektirir.

Bir sonraki bölüm, benzer karşı-vaka yöntemini kutsal ve din eleştirisi alanına uygular: Dine hakareti reddeden inançsız ve seküler aydınların hangi gerekçelerle eleştiri özgürlüğü ile inananın insan onuru arasında sınır kurduğunu inceler.

BÖLÜM 57

DİNE HAKARETİ REDDEDEN İNANÇSIZ VE SEKÜLER AYDINLAR

Eleştiri hakkını korurken inananın onurunu, çoğulcu diyaloğu ve karşılıklı özgürlüğü savunmak

BÖLÜMÜN TEZİ

İnançsızlık, agnostisizm, sekülerlik veya din eleştirisi kutsala ve inanana yönelik aşağılamayı zorunlu olarak üretmez. Bu karşı vakalar, üstenci seküler-jakobenliğin inançsızlığın doğal sonucu olmadığını gösterir. Buna karşılık dindarı akılsız, geri, kirli veya ülkeye yabancı sayan kurumsal ve kültürel hiyerarşi; özgürlükçü ateistlerin varlığı gerekçe gösterilerek görünmez kılınamaz. Bölüm eleştiri hakkını korurken insanı aşağılayan militan küçümsemeyi açıkça ayırır.[817]

Bölümün temel ayrımı şudur: Fikirlerin onuru yoktur; insanlar onur sahibidir. Dinler, kutsal metinler, peygamberlik iddiaları, kurumlar, ritüeller ve dinî siyaset eleştirilebilir. Buna karşılık bir kişiyi yalnız inancı sebebiyle akılsız, hastalıklı, kirli, tehlikeli veya eşit yurttaşlığa lâyık olmayan biri saymak fikir eleştirisi değil kimlik hiyerarşisidir. Demokratik çoğulculuk, hem inançsızın eleştirme hakkını hem inananın ayrımcılık ve nefretten korunmasını birlikte gerektirir.[818][819]

Tablo 57.1 — Bölümün temel ayrımı

Düzey	Korunan alan	Eleştiriye açık alan	Aşım göstergesi
İnanç/inançsızlık	Kişinin seçme ve açıklama özgürlüğü	İddianın doğruluğu ve tutarlılığı	Zorlama veya hak mahrumiyeti
Din eleştirisi	Araştırma, sorgulama, hiciv	Metin, kurum, tarih ve uygulama	Kişileri topluca aşağı görmek

[817] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 10, 24, 25 ve 26. Eşitlik, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü ve ifade özgürlüğü bölümün anayasal zeminini oluşturur. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[818] Birleşmiş Milletler, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 18, 19 ve 20. İnanç ve ifade özgürlüğü korunurken ayrımcılığa, düşmanlığa veya şiddete tahrik oluşturan dinî nefret savunusunun yasaklanması öngörülür. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

[819] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22, paragraf 2. Madde 18'in teistik, teistik olmayan ve ateistik inançları ve herhangi bir din açıklamama hakkını koruduğu belirtilir. https://hrlibrary.umn.edu/gencomm/hrcom22.htm

Düzey	Korunan alan	Eleştiriye açık alan	Aşım göstergesi
Kırıcı ifade	Geniş ifade alanı	Üslup ve toplumsal etik	Israrlı hedef gösterme
Nefret/tahrik	İnsan onuru ve kamu güvenliği	Siyasî ve dinî fikirler	Ayrımcılık, düşmanlık veya şiddet çağrısı

57.1. Araştırma Problemi: Eleştiri ile Küçümseme Arasındaki Sınır

Türkiye'de din tartışmaları çoğu zaman iki yanlış uçta kurulur. Birinci uç, kutsal veya dinî değerler hakkında rahatsız edici her sözü "hakaret" ve suç sayar. İkinci uç, ifade özgürlüğünün yalnız hukukî cezasızlık değil, başkalarını aşağılamanın ahlâkî olarak da sorgulanamazlığı anlamına geldiğini varsayar. Oysa hukuk, etik, akademik eleştiri, mizah ve nefret söylemi farklı sorular sorar.

Bu bölüm, "dine hakareti reddetme" ifadesini ceza hukukuna geniş bir kutsal koruma alanı önermek için kullanmaz. İncelenen karşı çizgi, çoğu zaman tam tersine küfür ve blasphemy yasalarına karşıdır; ancak eleştiriyi inananın değersizleştirilmesine dönüştürmemeyi, farklı görüşün gerçek gerekçelerini dinlemeyi ve insanları fikirlerinin karikatürüne indirgememeyi savunur.[820]

Tablo 57.2 — Dört ayrı soru

Soru alanı	Temel soru	Yanlış kısa yol	Doğru test
Hukuk	Devlet yaptırım uygulayabilir mi?	İncinme = suç	Kanunilik, gereklilik, ölçülülük
Etik	Söz sorumlu ve adil mi?	Cezasız = doğru	Hedef, güç, bağlam, sonuç
Bilgi	Eleştiri kanıta dayanıyor mu?	Sertlik = doğruluk	Kaynak, yöntem, karşı kanıt
Çoğulculuk	Birlikte yaşama mümkün mü?	Saygı = onay	Kişiye saygı, fikre itiraz

57.2. Kimlik Teyidi: Kime "İnançsız" veya "Seküler Aydın" Denebilir?

Kişilerin dünya görüşü isim, ülke, meslek, aile geçmişi veya din eleştirisinden tahmin edilmez. Bir aktör ancak kendisini ateist, agnostik, inançsız, hümanist, seküler veya "dinî olmayan" biçimde açıkça tanımladığında; yahut yayımlanmış eserinin kurucu pozisyonu bunu tartışmasız gösterdiğinde bu bölümün doğrudan vakası sayılır. Habermas gibi "seküler yurttaş" yükümlülüğünü kuramsallaştıran fakat kişisel inanç etiketi ikincil olan isimler, doğrudan kimlik değil düşünsel karşı-vaka düzeyinde kullanılır.

[820] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 34, paragraf 48. Bir dine veya inanç sistemine saygısızlık gösterilerini yasaklayan düzenlemelerin, Sözleşme'nin 20/2 maddesindeki dar şartlar dışında, ifade özgürlüğüyle bağdaşmadığı açıklanır.
https://www.ohchr.org/sites/default/files/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf

Bir düşünürün dindarlarla diyalog kurması onun bütün dinleri doğru bulduğunu, bir ateistin dinî gelenekten değer devralması ise gizli inanç taşıdığını göstermez. Araştırma, kimlik avcılığı yapmadan açık beyanı ve metindeki normatif tutumu kaydeder.

Tablo 57.3 — Kimlik ve vaka kabul standardı

Kanıt	Sınıf	Kullanım	Yetersiz örnek
Açık öz tanım	A1	Doğrudan kimlik vakası	Başkalarının etiketi
Kitap/konuşmadaki açık konum	A2	Düşünsel vaka	Tek cümle veya ironi
Kurumsal üyelik ve bildiri	B	Kurumsal karşı vaka	Bütün üyelerin aynı görüşü
Seküler kamusal akıl kuramı	K	Destekleyici kuramsal vaka	Kişisel inanç tahmini

57.3. İnançsızlık, Din Eleştirisi, Kutsala Ağır İfade ve İnananı Aşağılama

İnançsızlık bir metafizik konumdur; hakaret üslubu değildir. Din eleştirisi, bir öğretinin doğru, ahlâkî, tarihsel veya siyasî olup olmadığını tartışır. Kutsala ağır ifade, çoğu hukuk düzeninde geniş ölçüde korunabilen fakat etik açıdan bağlama göre değerlendirilen söylemdir. İnananı aşağılama ise insan grubuna değişmez olumsuz öz yükler ve hak eşitliğini aşındırabilir.

Bu dört düzeyi karıştırmak iki yönlü haksızlık üretir: İnançsızın basit görüş açıklaması “dine hakaret” sayılır; buna karşılık dindarların topluca akılsız veya şiddete yatkın ilan edilmesi “sadece fikir eleştirisi” diye aklanır. Bölüm her vakada hedefin fikir mi, kişi mi olduğunu; genellemenin kapsamını ve hak/statü sonucunu ayrı ölçer.

Tablo 57.4 — Söylem sınıflandırma matrisi

Kategori	Örnek yapı	Birincil nesne	Değerlendirme
İnançsızlık beyanı	“Tanrıya inanmıyorum”	Kendi dünya görüşü	Tam koruma
Eleştiri	“Bu öğreti tarihsel olarak sorunlu”	Fikir/kurum	Geniş koruma
Ağır hiciv	Kutsal sembolü sert alaya alma	Sembol/öğreti	Bağlam ve etik testi
Kimlik aşağılaması	“İnananların tümü akılsızdır”	İnsan grubu	Ayrımcılık ve zarar testi
Tahrik	Gruba karşı dışlama/şiddet çağrısı	İnsan grubu	Yüksek eşikte sınırlama

57.4. Uluslararası Hukukun Asgari İlkesi: İnsan Korunur, Fikir Eleştirilebilir

BM insan hakları sisteminde din ve inanç özgürlüğü teistik, teistik olmayan ve ateistik kanaatleri birlikte korur. İfade özgürlüğü dinî söylemi, din eleştirisini ve inançsızlık açıklamasını kapsar. Genel Yorum No. 34, yalnız "saygısızlık" veya "kutsala hakaret" gerekçesine dayanan geniş yasakların ifade özgürlüğüyle bağdaşmadığını; sınırın ayrımcılığa, düşmanlığa veya şiddete tahrik eşiğinde aranması gerektiğini belirtir.[821]

Hümanist hukuk yaklaşımının güçlü formülü "inanan korunur, inanç eleştiriden korunmaz" ayrımıdır. Bu ilke dindarın incinmesini önemsiz saymaz; devletin görevinin düşünceleri doğruluk yarışından çıkarmak değil, kişileri ayrımcılık, tehdit ve şiddetten korumak olduğunu söyler.[822][823]

Tablo 57.5 — Hakların birlikte korunması

Hak	Özne	Korunan çekirdek	Sınır
Din/inanç özgürlüğü	İnanan ve inanmayan kişi	Seçme, değiştirme, açıklama	Başkalarının hakları
İfade özgürlüğü	Eleştiren ve savunan kişi	Bilgi, fikir, hiciv, tartışma	Dar ve ölçülü sınırlama
Eşitlik	Bütün yurttaşlar	Kimlik nedeniyle dışlanmama	Nesnel ve meşru ayrım
Kamu güvenliği	Toplum ve hedef grup	Şiddet ve tahrikten korunma	Soyut rahatsızlık yetmez

57.5. Rabat Planı: İncinme Değil, Yüksek Eşikli Tahrik Testi

Rabat Plan of Action, dinî nefret savunusunun cezalandırılmasında altı unsuru birlikte arar: toplumsal ve siyasî bağlam, konuşmacının konumu, tahrik niyeti, ifadenin içeriği ve biçimi, yayılımın kapsamı ve zararın gerçekleşme ihtimali. Böylece tek bir kaba cümle ile örgütlü şiddet çağrısı aynı kategoriye konmaz.[824][825]

[821] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 34, paragraf 48. Sadece bir dine veya inanç sistemine saygısızlık gerekçesiyle getirilen genel yasakların, md. 20/2 kapsamındaki çok dar istisna dışında, ifade özgürlüğüyle bağdaşmadığı vurgulanır. https://www.ohchr.org/sites/default/files/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf

[822] Humanists International, "Human Rights Council Resolution 'Combating Defamation of Religion'," 26 Mart 2009. Metin, uluslararası hukukun dini veya inancı kendi başına değil, inanan kişileri ayrımcılık ve nefretten koruduğunu vurgular. https://humanists.international/2009/03/human-rights-council-resolution-combating-defamation-religion/

[823] Matt Cherry, Speaking Freely About Religion: Religious Freedom, Defamation and Blasphemy, International Humanist and Ethical Union, 2009. İnanç içeriğinin eleştiriden muaf olmadığı, fakat bireylerin haklarının korunması gerektiği ayrımı geliştirilir. https://humanists.international/wp-content/uploads/Speaking%20Freely%20about%20Religion_0.pdf

[824] OHCHR, Rabat Plan of Action, 2012/2013. Bağlam, konuşmacı, niyet, içerik/biçim, yayılım ve zararın gerçekleşme ihtimali olmak üzere altı bölümlü yüksek eşik testi önerilir. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Rabat_draft_outcome.pdf

[825] OHCHR, Freedom of Religion or Belief sayfası. Rabat altı parçalı testinin kolluk ve yargı için dinî nefret söylemi ile korunan ifade arasındaki sınırı değerlendirmeye yönelik politika rehberi olduğu

Bu test bölümün etik analizinde de uyarlanır. Ceza eşiğine ulaşmayan bir söz yine de sorumsuz veya dışlayıcı olabilir; fakat “kırıcı” bulunması otomatik suç sonucu üretmez. Tersine açık şiddet çağrısı mizah etiketiyle korunamaz.

Tablo 57.6 — Rabat altı parçalı testinin bölümde kullanımı

Boyut	Soru	Yüksek risk göstergesi	Düşük risk göstergesi
Bağlam	Gerilim ve hedef grup durumu?	Saldırı dalgası/kriz	Sakin akademik tartışma
Konuşmacı	Etki ve yetki düzeyi?	Geniş örgütsel güç	Sınırlı bireysel erişim
Niyet	Düşmanlık/eylem amacı?	Açık seferberlik	Bilgi veya eleştiri amacı
İçerik/biçim	Grup nasıl tanımlanıyor?	İnsanlıktan çıkarma	Gerekçeli fikir eleştirisi
Yayılım	Erişim ve tekrar?	Koordineli geniş dağıtım	Dar bağlam
İhtimal	Zarar yakın ve olası mı?	Somut hedef ve zaman	Soyut rahatsızlık

57.6. AİHM Çizgisi: “Sebepsiz Yere İncitici” Doktrin ve Eleştiri Özgürlüğü

AİHM içtihadı dinî meselelerde tek yönlü değildir. Otto-Preminger-Institut ve İ.A. kararları, dinî barış ve başkalarının hakları gerekçesiyle “sebepsiz yere incitici” ifadelerden kaçınma sorumluluğuna geniş yer vermiştir. E.S. kararı da benzer ayrımı sürdürmüştür. Buna karşılık Aydın Tatlav ve başka kararlar, dinin tarihsel, ahlâkî ve siyasî eleştirisinin cezalandırılmasına karşı güçlü ifade koruması geliştirmiştir.[826827828]

Bu gerilim, “AİHM dine hakareti yasaklar” veya “AİHM her sözü sınırsız korur” şeklinde özetlenemez. Mahkeme; bağlam, kamusal tartışmaya katkı, hedef, üslup,

belirtilir. https://www.ohchr.org/en/topic/freedom-religion

826 AİHM, İ.A. v. Turkey, no. 42571/98, 13 Eylül 2005. Mahkeme, dinî konularda başkalarına karşı “sebepsiz yere incitici” ifadelerden kaçınma sorumluluğu yaklaşımını kullanmıştır; karar ifade özgürlüğü literatüründe tartışmalıdır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70113

827 AİHM, E.S. v. Austria, no. 38450/12, 25 Ekim 2018. Karar, “provokatif eleştiri” ile “sebepsiz yere incitici saldırı” ayrımını uygulamış; ifade özgürlüğü bakımından yoğun akademik ve hukukî tartışmaya konu olmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187188

828 AİHM, Otto-Preminger-Institut v. Austria, no. 13470/87, 20 Eylül 1994. Karar dinî barış ve inananların duygularını koruma gerekçesine geniş takdir alanı tanımış, sonraki ifade özgürlüğü tartışmalarında eleştirilmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897

yaptırımın ağırlığı ve ulusal makamların gerekçesini birlikte inceler. Kitap, mahkeme sonucunu sosyolojik ve etik değerlendirmenin yerine geçirmez.[829][830]

Tablo 57.7 — AİHM din ve ifade dosyalarında ana ölçütler

Ölçüt	Koruma lehine	Sınırlama lehine	Araştırma notu
Kamusal katkı	Tarih, siyaset, kurum eleştirisi	Salt saldırı iddiası	Katkı somutlaştırılır
Hedef	Öğreti veya kamu figürü	Savunmasız insan grubu	Fikir–kişi ayrımı
Bağlam	Akademik/sanatsal tartışma	Gerilim ve hedef gösterme	Tam kayıt
Yaptırım	Ağır cezanın caydırıcılığı	Dar ve ölçülü önlem	Orantı testi

57.7. Aydın Tatlav Dosyası: Eleştiriyi Hakaret Saymama Karşı Vakası

Aydın Tatlav davası Türkiye bakımından önemli bir ayırıcı örnektir. "İslamiyet Gerçeği" adlı eserde dinin sosyal ve siyasî rolü sert biçimde eleştirilmiş, yazar dinî değerleri aşağılama suçundan mahkûm edilmiştir. AİHM ise metnin inananlara yönelik doğrudan aşağılayıcı saldırı içermediğini ve kutsal sembolleri hedef alan hakaret niteliği taşımadığını değerlendirerek mahkûmiyeti orantısız bulmuştur.[831]

Bu karar iki propagandayı aynı anda sınırlar: Birincisi, dine yönelik sert her eleştirinin inanana hakaret olduğu iddiasıdır. İkincisi, inanana yönelen her toplu aşağılamanın sırf din tartışması olduğu savunmasıdır. Metin, hedef ve bağlam düzeyinde ayrım yapılmadığında hem eleştiri özgürlüğü hem insan onuru zarar görür.

Tablo 57.8 — Tatlav kararından çıkarılan yöntem

İnceleme	Mahkemenin ayırdığı husus	Bölümdeki karşılığı	Genelleme yasağı
Metin bütünü	Tek cümle değil eser bağlamı	Tam kayıt	Özet başlık yeterli değil
Hedef	Din öğretisi/inanan kişi	Fikir–insan ayrımı	Eleştiri = nefret değil

[829] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 9 ve 10. Din veya inancı açıklama özgürlüğü ile ifade özgürlüğü demokratik toplumun temel hakları arasındadır. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

[830] AİHM, Mariya Alekhina and Others v. Russia, no. 38004/12, 17 Temmuz 2018. Mahkeme siyasal ve sanatsal ifadenin bağlamını, yaptırımın ağırlığını ve ifadelerin kamusal tartışmaya katkısını değerlendirmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184666

[831] AİHM, Aydın Tatlav v. Turkey, no. 50692/99, 2 Mayıs 2006. Mahkeme, dinin sosyo-politik eleştirisini içeren eserde inananlara yönelik aşağılayıcı saldırı veya kutsal simgeleri hedef alan hakaret tespit etmeyerek mahkûmiyeti orantısız bulmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75277

İnceleme	Mahkemenin ayırdığı husus	Bölümdeki karşılığı	Genelleme yasağı
Yaptırım	Ceza ve caydırıcı etki	Orantı	Beraat = etik onay değil
Toplumsal tartışma	Sosyo-politik eleştiri	Kamusal katkı	Sertlik tek ölçüt değil

57.8. Habermas: Seküler Yurttaşın Epistemik Tevazu Yükümlülüğü

Habermas'ın "post-seküler" yaklaşımı, dinî yurttaştan kamusal gerekçelerini herkesçe erişilebilir dile çevirmesini isterken seküler yurttaşa da simetrik bir ödev yükler: Dinî geleneklerin muhtemel hakikat ve anlam içeriğini peşinen irrasyonel artık saymamak. Bu tavır dini doğrulamak değil, demokratik iletişimde karşı tarafın gerekçesini duyulabilir kabul etmektir.[832][833]

Habermas'ın katkısı "hakaret etmeyin" biçiminde bir nezaket kuralından daha derindir. Dindar yurttaşı kamusal akıldan epistemik olarak eksik saymak, onun sözünü daha konuşmadan değersizleştirir. Seküler çoğulculuk ancak öğrenme yükünün tek yönlü olmadığı kabul edildiğinde eşitlikçi hâle gelir.

Tablo 57.9 — Habermasçı karşılıklı öğrenme

Taraf	Ödev	Reddedilen uç	Demokratik sonuç
Dinî yurttaş	Kamusal olarak erişilebilir gerekçe	Yalnız vahye dayalı zorlayıcılık	Ortak karar zemini
Seküler yurttaş	Dinî anlam imkânına kapalı olmama	Peşin irrasyonellik hükmü	Eşit söz hakkı
Devlet	Dünya görüşleri arasında tarafsızlık	Resmî din veya resmî dinsizlik	Meşru hukuk
Kamusal alan	Çeviri ve karşılıklı öğrenme	Kültürel veto	Çoğulcu iletişim

57.9. Ronald Dworkin: Tanrısız Din ve Ortak Değer Ciddiyeti

Ronald Dworkin, Religion without God eserinde teizm ile ateizm arasındaki ayrımı inkâr etmez; fakat hayatın nesnel değeri, doğa ve evren karşısındaki huşu, insan

[832] Jürgen Habermas, "Religion in the Public Sphere," 2005/2006. Habermas, dinî yurttaşların kamusal dile çeviri sorumluluğunun seküler yurttaşların dinî geleneklerin muhtemel anlam içeriğine kapalı olmama yükümlülüğüyle tamamlanması gerektiğini savunur. https://holbergprize.org/wp-content/uploads/sites/2/2023/11/Habermas_religion_in_the_public_sphere.pdf

[833] Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Jürgen Habermas." Habermas'ın inananlarla inanmayanlar arasında karşılıklı ve tamamlayıcı öğrenme süreci önerdiği; seküler yurttaşların dini potansiyel anlam kaynağı olarak bütünüyle reddetmemesi gerektiği açıklanır. https://plato.stanford.edu/entries/habermas/

sorumluluğu ve etik ciddiyet gibi unsurların iki tarafta da bulunabileceğini savunur. Böylece "Tanrıya inanmayan kişi zorunlu olarak nihilisttir" ve "Tanrıya inanan kişi zorunlu olarak irrasyoneldir" simetrik klişelerini kırar.[834][835]

Dworkin'in çerçevesi dine yönelik eleştiri hakkını azaltmaz. Katkısı, tartışmayı kimlik savaşı yerine hangi değerlerin nesnel ve paylaşılabilir olduğu sorusuna taşımasıdır. Karşı tarafı karikatürleştirmek yerine ortak ahlâk dilinin imkânını arar.

Tablo 57.10 — Dworkin'in ortak zemin yaklaşımı

Başlık	Teist yorum	Ateist/hümanist yorum	Ortak soru
Hayatın değeri	İlâhî kaynak	Nesnel etik değer	İnsan nasıl yaşamalı?
Evren	Yaratılış	Doğal güzellik ve huşu	Değer deneyimi nedir?
Özgürlük	İnancı yaşama	İnançsızlığı yaşama	Devlet tarafsız mı?
Tartışma	Hakikat iddiası	Eleştirel sorgulama	Karşı tarafın onuru korunuyor mu?

57.10. André Comte-Sponville: "Vefalı Ateizm" ve Nefretsiz Eleştiri

André Comte-Sponville kendisini ateist olarak tanımlarken dinî geleneğin taşıdığı adalet, merhamet, sevgi ve sadakat değerleriyle bağını koparmadığını söyler. "Vefalı ateizm" yaklaşımı, Tanrıya inanmamak ile tarihsel-kültürel mirasa düşmanlık arasında zorunlu bağ bulunmadığını gösterir.[836][837]

Bu yaklaşım dini dokunulmazlaştırmaz; filozof kişisel Tanrı inancını açıkça reddeder. Fakat inanç kaybını aşağılamaya, öfkeye ve geçmişin bütün ahlâkî birikimini silmeye dönüştürmez. Bölümün karşı-vaka ölçütü açısından önemli olan, eleştiri ile nefretin birbirinden ayrılabilmesidir.

[834] Ronald Dworkin, Religion without God (Harvard University Press, 2013). Eser, Tanrı inancı bulunmadan da hayatın nesnel değeri ve evren karşısındaki huşu üzerinden "dinî tutum"un mümkün olabileceğini tartışır. https://www.hup.harvard.edu/books/9780674726826

[835] New York University School of Law, "Reviewers praise Ronald Dworkin's Religion without God," 20 Aralık 2013. Kitabın teizm–ateizm tartışmasını çatışmacı ve dogmatik olmayan bir ortak değer zemini üzerinden yeniden kurduğu değerlendirmeleri aktarılır. https://www.law.nyu.edu/news/reviewers-praise-ronald-dworkin-religion-without-god

[836] André Comte-Sponville, The Little Book of Atheist Spirituality (Penguin). Yayınevi tanıtımı, filozofun ateizmi savunurken dinin tarihsel ve ahlâkî katkılarını kabul eden, hoşgörü merkezli bir yaklaşım geliştirdiğini belirtir. https://www.penguin.co.uk/authors/173215/andre-comte-sponville

[837] Le Monde, André Comte-Sponville söyleşisi, 7 Nisan 2024. Filozof kendisini "athée fidèle" (sadık/vefalı ateist) diye tanımlar; adalet, merhamet ve hayırseverlik gibi devralınmış değerlerle bağını koruduğunu söyler. https://www.lemonde.fr/intimites/article/2024/04/07/andre-comte-sponville-philosophe-la-mort-ne-peut-plus-me-prendre-qu-une-partie-de-ma-vieillesse-et-sans-doute-pas-la-plus-interessante_6226436_6190330.html

Tablo 57.11 — Vefalı ateizmin ayırdığı alanlar

Reddedilen	Korunan/ devralınan	Etik sonuç	Sınır
Kişisel Tanrı inancı	Tarihsel değer mirası	İnançsızlık = köksüzlük değil	Dini doğrulamaz
Dogmatik kesinlik	Kuşku ve tevazu	Militan küçümseme azalır	Eleştiri sürer
Kurum otoritesi	Adalet ve merhamet	Ortak dil oluşur	Kurum hataları saklanmaz
Nefret	Fikir ayrılığı	Birlikte yaşama	Sahte uzlaşma değil

57.11. Alain de Botton: “Ateizm 2.0” ve Saygılı Öğrenme

Alain de Botton, “Atheism 2.0” konuşmasında ateizmin dinlerin doğaüstü iddialarını reddederken onların eğitim, ritüel, topluluk, teselli, sanat ve ahlâk pedagojisi tecrübelerinden yararlanabileceğini savunur. Bu yaklaşım, dini yalnız bilgisizliğin kalıntısı gören küçümseyici ilerleme anlatısına karşı seküler bir iç eleştiridir.[838][839]

De Botton’un projesi dinî kurumların kendisini benimsemek değildir; seçici ve eleştirel öğrenmedir. “Saygılı fakat dogmaya bağlı olmayan” okuma, karşı tarafın bütün iddialarını kabul etmeden insanî ihtiyaçlarını ciddiye almanın mümkün olduğunu gösterir.

Tablo 57.12 — Ateizm 2.0’ın çoğulculuk katkısı

Dinî alan	Seküler öğrenme önerisi	Reddedilen tutum	Risk
Ritüel	Ortak hafıza ve geçiş töreni	“Tamamı boş” küçümsemesi	Yüzeysel ödünç alma
Topluluk	Yalnızlığa karşı dayanışma	Bireyci körlük	Kurumlaştırma sorunu
Sanat/mimari	Huşu ve dikkat	Estetik değersizleştirme	Bağlamdan koparma
Ahlâk eğitimi	Tekrar ve örnek	Bilgi = erdem varsayımı	Paternalizm riski

[838] Alain de Botton, “Atheism 2.0,” TED. De Botton, ateistlerin dinî gelenekleri yalnız yanlış önermeler toplamı olarak görmek yerine topluluk, ritüel, eğitim ve teselli tecrübelerinden saygılı biçimde öğrenebileceğini savunur. https://www.ted.com/talks/alain_de_botton_atheism_2_0

[839] Alain de Botton, “Atheism 2.0” konuşma metni. Yaklaşım “saygılı ve aynı zamanda dogmaya bağlı olmayan” bir din okuması olarak tanımlanır. https://lists.virginia.edu/sympa/arc/virginia-atheist/2017-09/msg00002/Alain_de_Botton_-_Atheism_2.0_-_TED_talk.pdf

57.12. Umberto Eco–Carlo Maria Martini: İnanan ile İnanmayanın Mektupla Diyaloğu

Umberto Eco ile Kardinal Carlo Maria Martini arasındaki mektuplaşma, inanan ve inanmayanın birbirini yenmeye çalışmadan etik, kıyamet, hayatın başlangıcı, kadın ve kamusal sorumluluk meselelerini tartışabileceğini gösteren somut bir kamusal diyalog örneğidir. Eco seküler etiğin imkânını savunurken Martini dinî gerekçelerini açıklar; taraflar birbirlerinin sorusunu karikatürleştirmez.[840][841]

Bu diyalog görüş ayrılığını ortadan kaldırmaz. Değeri, farklılığın hakaret, susturma veya sahte eşitlikle değil karşılıklı soru, cevap ve gerekçe yoluyla taşınmasındadır. Türkiye'de din tartışmalarının slogan ve klip düzeyinden çıkarılması için yöntemsel karşı vaka sunar.

Tablo 57.13 — Eco–Martini diyalog modelinin unsurları

Unsur	Uygulama	Kazanç	Sınır
Doğrudan hitap	Karşı tarafa soru	Niyet okuma azalır	Güç eşitsizliği ayrıca incelenir
Uzun biçim	Mektup ve gerekçe	Bağlam korunur	Kitle erişimi sınırlı
Ortak mesele	Etik ve toplum	Kimlik savaşından çıkış	Uzlaşma zorunlu değil
Saygılı ayrılık	Sonuçta farklı kalabilme	Çoğulculuk	Eleştirinin yumuşaması şart değil

57.13. Albert Einstein: Agnostik Tevazu ve "Militan Ateizm" Eleştirisi

Einstein kişisel Tanrı fikrini reddetmiş ve kendisinin agnostik diye adlandırılabileceğini söylemiştir. Buna rağmen Guy H. Raner'a mektubunda "profesyonel ateistin haçlı ruhunu" paylaşmadığını, insanın doğa ve varlık karşısındaki sınırlı bilgisini hatırlatan tevazu tutumunu tercih ettiğini yazmıştır.[842]

Einstein'ın tavrı belirli bir dine doğruluk payesi vermez; epistemik kesinlik ve saldırgan kimlik siyasetine mesafe koyar. Bu karşı vaka, bilimsel dünya görüşünün dindarı küçümseme mecburiyeti taşımadığını; bilinemezlik ve entelektüel tevazunun seküler bir erdem olabileceğini gösterir.

---

[840] Umberto Eco ve Carlo Maria Martini, Belief or Nonbelief? A Dialogue. Eser, inanan bir kardinal ile seküler bir düşünürün etik, hayatın başlangıcı, kadın, kıyamet ve kamusal sorumluluk meselelerini karşılıklı mektuplarla tartıştığı diyalog örneğidir. https://www.ebsco.com/research-starters/literature-and-writing/belief-or-nonbelief-carlo-maria-martini

[841] Harvey Cox'un giriş yazısıyla yayımlanan Eco–Martini diyaloğuna ilişkin değerlendirme, görüş ayrılığının birbirini susturmak yerine soru ve cevap üzerinden taşındığını vurgular. https://www.insidehighered.com/views/2013/03/06/essay-jurgen-habermas-umberto-eco-and-their-dialogues-catholic-church

[842] Albert Einstein'ın Guy H. Raner'a 28 Eylül 1949 tarihli mektubu. Einstein kendisinin agnostik diye adlandırılabileceğini, ancak "profesyonel ateistin haçlı ruhunu" paylaşmadığını ve insan bilgisinin sınırlılığına uygun bir tevazuyu tercih ettiğini belirtir. https://ffrf.org/fttoday/november-2004/articles-november-2004/einstein-on-his-personal-religious-views/

Tablo 57.14 — Einstein örneğinin kanıt değeri

Unsuru	Kayıt	Gösterdiği	Göstermediği
Öz tanım	Agnostik denebileceğini söylemesi	Açık inanç konumu	Dindarlık
Eleştiri	Kişisel Tanrı fikrini reddetme	Sert metafizik itiraz	İnanan kişiye saldırı
Tevazu	Bilginin sınırlılığı	Kesinlik karşıtı tutum	Bütün görüşler eşit
Militanlık eleştirisi	“Haçlı ruhu”na mesafe	Ateizm içi ayrışma	Eleştiri yasağı

57.14. Hümanist Kurumlar: Küfür Yasasına Karşı, İnsan Onurundan Yana

Humanists International’ın yaklaşımı bu bölümün hukukî ve etik dengesini açık biçimde gösterir. Kuruluş dinlerin “itibar hakkı” bulunduğu fikrine ve blasphemy yasalarına karşı çıkar; aynı zamanda ırkçılık, önyargı, ayrımcılık ve insan gruplarının aşağılanmasını reddeder. Amsterdam Bildirgesi bireyin değer ve onurunu, başkalarının haklarıyla uyumlu özgürlüğü ve çeşitliliği modern hümanizmin ilkeleri arasında sayar.[843][844]

Bu kurumsal çizgi, dine saygının devlet zoruyla sağlanması ile insanlara saygının demokratik sorumluluk olması arasındaki farkı görünür kılar. İnanç eleştirisi korunurken dindar veya inançsız bireyin kimliği nedeniyle dışlanmasına karşı aynı standart uygulanır.[845]

Tablo 57.15 — Hümanist kurumsal denge

İlke	Din eleştirisine sonucu	İnanana sonucu	İnançsıza sonucu
Fikirlerin eleştirilebilirliği	Blasphemy yasağına itiraz	İncinme otomatik veto değil	Eleştiri hakkı
Bireysel onur	Dinin kurumsal ayrıcalığı yok	Ayrımcılıktan korunma	Ayrımcılıktan korunma

[843] Humanists International, Amsterdam Declaration 2022. Bildirge bireyin değer ve onurunu, başkalarının haklarıyla uyumlu en geniş özgürlüğü, çeşitliliği ve önyargıya karşı mücadeleyi modern hümanizmin esasları arasında sayar. https://humanists.international/what-is-humanism/the-amsterdam-declaration/

[844] Humanists International, Freedom of Thought Report 2025. Rapor, din veya inanç özgürlüğünün inançsızları da kapsadığını; ayrımcılık, baskı ve suçlaştırmanın hem dindar hem din dışı kimliklerde izlenmesi gerektiğini belirtir. https://fot.humanists.international/wp-content/uploads/2026/02/Freedom-of-Thought-Report-2025.pdf

[845] Humanists International, General Introduction to the Freedom of Thought Report. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 18. maddesinin din değiştirme, açıklama ve inançsızlık özgürlüğünü birlikte koruduğu hatırlatılır. https://fot.humanists.international/general-introduction/

İlke	Din eleştirisine sonucu	İnanana sonucu	İnançsıza sonucu
Çeşitlilik	Tek dünya görüşü dayatılmaz	Kamusal görünürlük	İnançsızlık görünürlüğü
Sorumlu özgürlük	Hukukî cezasızlık + etik sorumluluk	Nefret ve şiddetten korunma	Nefret ve şiddetten korunma

57.15. Türkiye'de Kurumsal Karşı Vaka: Ateizm Derneği ve Karşılıklı Özgürlük

Ateizm Derneği kendisini inançsızlık özgürlüğü için çalışan bir kurum olarak tanımlarken düşünce, vicdan, inanç ve inançsızlık özgürlüğünü ayrılmaz bir bütün olarak sunar. Kapılarının bu özgürlüğü destekleyen inançlı kişilere de açık olduğunu belirtmesi, kurumsal ateizmin zorunlu olarak inananı dışlayan bir kimlik siyaseti olmadığını gösteren sınırlı fakat açık bir karşı kayıttır.[846]

Derneğin 2015 eşitlik kampanyası, "inançsızlığımızı dile getirdiğimizde dinî değerlere hakaret etmiş muamelesi görmek istemiyoruz" diyerek eleştiri ile hakaretin ayrılmasını talep etti. 2020'de Diyanet İşleri Başkanının inançsızları kötülükle özdeşleştiren sözleri hakkında yaptığı başvuru ise aynı insan onuru standardının inançsızlar yönünde de uygulanmasını istedi.[847][848]

Tablo 57.16 — Ateizm Derneği kayıtlarının anlamı ve sınırı

Kayıt	Karşı-vaka değeri	Sınır	Doğru yorum
İnanç/inançsızlık özgürlüğü	Çift yönlü hak dili	Bütün üyeleri bağlamaz	Kurumsal ilke
İnançlılara açıklık	Kimlikler arası dayanışma	Uygulama ayrıca ölçülür	Düşmanlık zorunlu değil
Eşitlik kampanyası	Beyan = hakaret ayrımı	Her üslubu onaylamaz	İfade hakkı
Diyanet başvurusu	Ters yönlü aşağılamaya itiraz	Ceza politikasının doğruluğu ayrı	Karşılıklılık testi

[846] Ateizm Derneği, "Biz Kimiz?" Dernek, düşünce, vicdan, inanç ve inançsızlık özgürlüğünü temel insan hakkı olarak tanımlar ve farklı inanç sahiplerinin de bu özgürlük mücadelesine katılabileceğini belirtir. https://www.ateizmdernegi.org.tr/tanim/

[847] Bianet, "Ateizm Derneği'nden Eşitlik Talebiyle Kampanya," 6 Kasım 2015. Kampanya, inançsızlığın açıklanmasının otomatik olarak dindarların değerlerine hakaret sayılmasına itiraz etmiş ve eşit yurttaşlık talep etmiştir. https://bianet.org/haber/ateizm-dernegi-nden-esitlik-talebiyle-kampanya-168978

[848] Bianet, "Ateizm Derneği'nden Diyanet İşleri Başkanı hakkında suç duyurusu," 2 Kasım 2020. Dernek, inançsız kişileri ahlâksızlık ve kötülükle özdeşleştiren genelleyici sözleri nefret ve aşağılama olarak değerlendirmiştir. https://bianet.org/haber/ateizm-dernegi-nden-diyanet-isleri-baskani-hakkinda-suc-duyurusu-234107

57.16. Karşı Görüş: “Din Saygıyı Hak Etmez; Alay da Eleştiridir”

Bu bölümdeki karşı vakalar bütün ateist veya seküler düşünürlerin saygılı diyalog çizgisini benimsediğini göstermez. Yeni Ateizm içinde dinî inancın yalnız yanlış değil zararlı ve alaya lâyık olduğu, saygının fikirlere değil yalnız kişilerin hukukî haklarına gösterileceği güçlü biçimde savunulmuştur. Hiciv ve sert polemik, otoriteyi sorgulama ve tabu kırma işlevi görebilir.

Bu karşı görüşün haklı yönü, “saygı” talebinin eleştiri yasağına dönüşebilmesidir. Ancak fikirleri küçümsemek ile o fikre inanan milyonlarca kişiye değişmez zihinsel ve ahlâkî kusur yüklemek aynı değildir. Araştırma sert polemiği otomatik dışlayıcılık saymaz; hedef, genelleme, hak sonucu ve karşılıklılık üzerinden değerlendirir.

Tablo 57.17 — Sert ateist polemiğin güçlü ve zayıf yönleri

İddia	Meşru katkı	Dışlayıcılık riski	Test
Tabular alaya alınabilir	Otorite eleştirisi	Savunmasız kişiyi hedefleme	Güç yönü
Fikir saygı istemez	Eleştiri özgürlüğü	İnsan–fikir karışması	Hedef analizi
Din zarar üretir	Somut kurum eleştirisi	Bütün inananlara öz yükleme	Genelleme düzeyi
İncinme veto değildir	Sansüre direnç	Acıyı bilinçli araçsallaştırma	Niyet ve katkı

57.17. Saygı ile Sansürü, İncinme ile Nefreti Karıştırmama

Dine hakareti etik olarak reddetmek, devletin kutsalı ceza hukukuyla korumasını zorunlu kılmaz. İnsan kendi sözünde öz sınırlama gösterebilir, karşı konuşma yapabilir, boykot edebilir veya eleştirebilir; fakat cezalandırma için kanunilik, kamu barışına somut elverişlilik ve yüksek zarar eşiği aranmalıdır. Türk Ceza Kanunu’nun 216/3 hükmü de metin olarak kamu barışını bozmaya elverişlilik şartı taşır.[849]

Aynı şekilde incinmenin tek başına hukukî veto olmaması, aşağılayıcı ifadenin etik eleştiriden muaf olduğu anlamına gelmez. Demokratik cevap repertuvarı ceza davasından daha geniştir: gerekçeli karşı söz, bağlam düzeltmesi, medya etiği, platform şeffaflığı, diyalog ve hedef gruba dayanışma.

Tablo 57.18 — Tepki araçlarının kademelendirilmesi

Durum	Uygun ilk araç	Daha ağır araç	Kaçınılacak hata
Yanlış bilgi	Düzeltme ve kaynak	Tekzip/erişim açıklaması	Hakaret davasıyla bilgi çözmek

[849] Türk Ceza Kanunu, md. 216. Halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerlerin alenen aşağılanması, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması şartıyla düzenlenmiştir; hükmün ifade özgürlüğüyle dar ve öngörülebilir uygulanması gerekir. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf

Durum	Uygun ilk araç	Daha ağır araç	Kaçınılacak hata
Kaba eleştiri	Karşı söz ve etik eleştiri	Platform kuralı	İncinmeyi suç saymak
Kimlik aşağılaması	Dayanışma ve görünür karşı konuşma	Ayrımcılık mekanizması	Fikir eleştirisi diye aklamak
Somut tahrik/tehdit	Hızlı güvenlik ve hukuk tedbiri	Ceza soruşturması	Mizah etiketiyle geçiştirmek

57.18. Eleştirel Saygı ve Karşılıklılık Endeksi (0–24)

Karşı vakaları karşılaştırmak için altı boyutlu 0–24 puanlık Eleştirel Saygı ve Karşılıklılık Endeksi önerilmektedir. Her boyut 0–4 arasında puanlanır: kimlik açıklığı ve kanıt, fikir–kişi ayrımı, eleştiri özgürlüğünü koruma, ters yönlü aşağılamaya karşı çıkma, diyalog/öğrenme kapasitesi ve zaman içindeki tutarlılık. Endeks düşünürün din hakkındaki görüşünün doğruluğunu değil, çoğulculuk kalitesini ölçer.

Tablo 57.19 — Eleştirel saygı ve karşılıklılık endeksi

Boyut	0 puan	2 puan	4 puan
Kimlik/kanıt	Tahmin ve alıntı kırpığı	Kısmi açık kayıt	Açık öz tanım ve özgün metin
Fikir–kişi ayrımı	Toplu öz yükleme	Karışık kullanım	Sistematik açık ayrım
Eleştiri özgürlüğü	Kutsal veto	Seçici koruma	Sert eleştiriyi de koruma
Karşılıklılık	Yalnız kendi grubu	Bazı ters vakalar	Dindar ve inançsız için aynı ölçü
Diyalog	Susturma/alay	Sınırlı temas	Gerçek karşılıklı öğrenme
Süreklilik	Tek ve çelişkili kayıt	Dönemsel tutarlılık	Farklı bağlamlarda kalıcı çizgi

Yorum aralıkları: 0–6 kimlik hiyerarşisi veya kanıtsız sınıflandırma; 7–12 seçici ve kırılgan çoğulculuk; 13–18 belirgin eleştirel saygı; 19–24 kurumsallaşmış, karşılıklı ve tutarlı çoğulculuk. Puan kişiye "iyi insan" belgesi vermez; yalnız incelenen kayıt ve dönemi sınıflandırır.

57.19. Ana ve Karşı Vaka Matrisi

Bu bölümdeki düşünürler ve kurumlar, önceki bölümlerde belgelenen kutsala ağır saldırı, dindarları topluca aşağılama veya seçici ifade özgürlüğü vakalarını ortadan kaldırmaz. İşlevleri, seküler ve inançsız alan içinde başka bir dilin mümkün ve fiilen

mevcut olduğunu göstermektir. Karşı vaka toplu genellemeyi bozar; ana vakanın tarihsel gerçekliğini silmez.

Tablo 57.20 — Bölüm 57 ana karşı-vaka matrisi

Karşı vaka	Temel katkı	Ana teze etkisi	Sınır
Habermas	Seküler yurttaşa epistemik öğrenme ödevi	Peşin irrasyonellik zorunlu değil	Doğrudan hakaret kampanyası değil
Dworkin	Teist–ateist ortak değer ciddiyeti	Nihilizm/ irrasyonellik ikiliğini kırar	Din tanımı tartışmalı
Comte-Sponville	Vefalı ve nefretsiz ateizm	İnanç kaybı = kültür düşmanlığı değil	Bireysel felsefî örnek
de Botton	Saygılı seçici öğrenme	Din yalnız gerilik sayılmaz	Kurumsal din eleştirisi sürer
Eco–Martini	Gerekçeli uzun diyalog	Susturmadan ayrılık mümkün	Temsilî oran göstermez
Einstein	Agnostik tevazu	Bilim = militan küçümseme değil	Din doğruluğu kanıtı değil
Hümanist kurumlar	İnsan korunur, fikir eleştirilir	Özgürlük ve onur birlikte	Etik üslup tek biçim değil
Ateizm Derneği	Çift yönlü inanç özgürlüğü	Türkiye'de kurumsal karşı ses	Üyelerin tamamına genellenmez

Şekil 57.1 — Eleştirel çoğulculuk zinciri: inanç/inançsızlık beyanı → fikir ve kişiyi ayırma → kaynaklı eleştiri → karşı tarafın gerekçesini dinleme → kırıcı üsluba etik itiraz → nefret ve tahrike yüksek eşikli müdahale → karşılıklılık → düzeltme ve süreklilik

57.20. Demokratik, Akademik ve Medya Önerileri

Üniversite ve medya kurumları din tartışmalarında iki yönlü güvence kurmalıdır: dinî iddiaların sorgulanması, tarihsel eleştiri ve hiciv korunmalı; inanan veya inançsız insanları topluca aşağılayan, tehdit eden ya da hak eşitliğini reddeden içerikler fikir eleştirisi etiketiyle görünmez kılınmamalıdır. Editoryal notlar sözün tam bağlamını, hedefini ve hukukî durumunu açıkça ayırmalıdır.

Eğitim programları "dinlere saygı"yı ezberlenen dokunulmazlık kuralı olarak değil, dünya görüşleri okuryazarlığı şeklinde ele almalıdır. Öğrenci bir inancı eleştirebilmeli; aynı zamanda o inançla yaşayan kişinin kendisini nasıl tanımladığını, iç çeşitliliği ve tarihî bağlamı öğrenmelidir. İnançsızlık da ahlâksızlık veya eksiklik olarak sunulmamalıdır.

Ceza hukuku son araç olmalı; tehdit, somut tahrik ve kamu barışına açık tehlike bulunmadığında karşı konuşma, düzeltme, etik öz düzenleme ve sivil diyalog tercih

edilmelidir. Platformlar dinî kimliklere yönelik nefret ile din eleştirisini ayıracak şeffaf karar gerekçeleri yayımlamalıdır.

Tablo 57.21 — Uygulama önerileri

Alan	Öneri	Başarı göstergesi	Koruyucu sınır
Akademi	Fikir–kişi ayrımını yöntem kuralı yapmak	Kaynaklı ve bağlamlı tartışma	Dogma koruması yok
Medya	Tam kayıt, hedef ve düzeltme kutusu	Kırpılmış klip azalması	Editoryal sansür yok
Eğitim	Din ve inançsızlık okuryazarlığı	Karşı görüşü doğru aktarma	Zorunlu onay yok
Platform	Nefret–eleştiri ayrımında şeffaflık	Gerekçeli moderasyon	Kimlik bazlı ayrıcalık yok
Hukuk	Rabat eşiği ve ölçülülük	Ceza son araç	Soyut incinme yetmez
Sivil toplum	İnanan–inanmayan ortak karşı konuşma	Çift yönlü dayanışma	Sahte temsil yok

57.21. Bölüm Sonucu: Eleştiri Özgürlüğü ile İnsan Onuru Birbirinin Rakibi Değildir

Bu bölümün temel bulgusu, inançsız ve seküler düşünce alanının dine ve dindara yaklaşım bakımından tek sesli olmadığıdır. Habermas'ın karşılıklı öğrenme yükümlülüğü, Dworkin'in ortak değer ciddiyeti, Comte-Sponville'in vefalı ateizmi, de Botton'un saygılı öğrenme önerisi, Eco–Martini diyaloğu ve Einstein'ın agnostik tevazusu; inanmamanın küçümseme, kültürel silme veya militan düşmanlık anlamına gelmediğini gösterir.

Hümanist kurumların hukuk dili bu dengeyi daha da berraklaştırır: Dinler eleştirilebilir; insanlar inançları veya inançsızlıkları nedeniyle aşağılanamaz, ayrımcılığa uğratılamaz ve şiddetin hedefi yapılamaz. Türkiye'de Ateizm Derneğinin karşılıklı inanç/inançsızlık özgürlüğü talebi de bu hattın yerel kurumsal örneğidir. Bu karşı vakalar üstenci seküler-jakobenliki inkâr etmez; onu bütün sekülerlere veya bütün inançsızlara genellemenin yanlışlığını kanıtlar.

Demokratik olgunluk, yalnız sevdiğimiz fikri korumak değildir. Dindar, inançsızın kutsalı sorgulama hakkını; inançsız, dindarın eşit yurttaşlık ve insan onurunu savunabildiğinde çoğulculuk kurulur. Bir sonraki bölüm, aynı karşı-vaka yöntemini terör ve güvenlik alanına taşıyarak PKK ve YPG'ye karşı net tavır alan muhalif aktörleri inceler.

BÖLÜM 58

PKK VE YPG'YE KARŞI NET TAVIR ALAN MUHALİF AKTÖRLER

Kürt haklarını, demokratik siyaseti ve devlet eleştirisini korurken silahlı örgüt şiddetini reddetmek

BÖLÜMÜN TEZİ

Muhalif ve seküler alan PKK, YPG/PYD, KCK ve silahlı örgüt şiddeti konusunda tek çizgi değildir. Örgüt şiddetini açıkça reddeden ve örgütsel bağları kabul eden aktörlerin varlığı, bütün muhalifleri örgüt yanlısı saymayı engeller. Ancak bu karşı vakalar, belirli medya, akademi veya siyaset çevrelerinde örgüt şiddetinin görünmezleştirildiği ana vakaları aklamaz; yalnız sorumluluğu doğru aktör ve ağa daraltır.

PKK'nin Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık tarafından terör örgütü olarak kabul edilmesi açık bir hukukî olgudur.[850][851][852][853] Buna karşılık YPG, PYD ve SDF'nin uluslararası listelerdeki statüsü PKK ile aynı değildir. Bazı resmî Amerikan kayıtları PYD'yi PKK'nin Suriye kolu, YPG'yi PYD'nin askerî gücü olarak tanımlarken; ABD ve Avrupa listelerinde YPG/PYD ayrıca terör örgütü adıyla yer almamaktadır.[854][855] Bu nedenle araştırma hukukî statü, örgütsel ilişki, ideolojik akrabalık ve operasyonel iş birliğini birbirine karıştırmaz.

Karşı-vaka ölçütü yalnız "terörü kınıyorum" cümlesi değildir. Sözün örgütü adıyla anıp anmadığı, sivillere ve güvenlik görevlilerine yönelik saldırıları aynı açıklıkla reddedip reddetmediği, Kürt yurttaşları örgütle özdeşleştirmeden konuşup konuşmadığı, iktidar değiştiğinde standardını koruyup korumadığı ve barışçı-demokratik bir alternatif

[850] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "PKK." Bakanlık, örgütün silahlı eylemlerini, sivillere yönelik saldırılarını ve uluslararası terör listelerindeki durumunu özetlemektedir. https://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa

[851] U.S. Department of State, Foreign Terrorist Organizations. PKK, ABD'nin yabancı terör örgütleri listesinde yer almaktadır. https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations

[852] Council Implementing Regulation (EU) 2025/206, 30 Ocak 2025. Avrupa Birliği'nin terörle mücadele tedbirlerine tabi güncel listesinde PKK yer almaktadır. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202500206

[853] UK Home Office, Proscribed Terrorist Groups or Organisations, güncelleme 7 Temmuz 2026. PKK Birleşik Krallık'ta yasaklı örgütler arasındadır. https://www.gov.uk/government/publications/proscribed-terror-groups-or-organisations--2

[854] U.S. Department of State, "Press Briefing with Ambassador James Jeffrey," 27 Haziran 2019. Jeffrey, YPG'yi PYD'nin askerî gücü; PYD'yi ise "özünde PKK'nin Suriye kolu" olarak nitelemiştir. Bu açıklama örgütsel bağ değerlendirmesidir; ayrı bir ABD terör listesi kararı değildir. https://2017-2021.state.gov/press-briefing-with-ambassador-james-jeffrey/

[855] Congressional Research Service, Kurds in Iraq and Syria: U.S. Partners Against the Islamic State. Rapor, PYD–YPG ilişkisini ve YPG'nin SDF içindeki merkezî rolünü ele alır. https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44513/7

önerip önermediği birlikte ölçülür. Böylece milliyetçi muhalefetin yüksek sesli reddi ile insan hakları çevrelerinin iki yönlü şiddet eleştirisi aynı torbaya konulmaz.

Tablo 58.1 — Bölümün kurucu ayrımları

Alan	Yanlış eşitleme	Doğru analiz	Kanıt sorusu
Muhalefet	Muhalif = örgüt destekçisi	Kişi, parti, dönem ve kayıt ayrılır	Örgüt adı açıkça kullanılmış mı?
Kürt hakları	Hak talebi = PKK çizgisi	Hak siyaseti ile silahlı strateji ayrılır	Şiddete mesafe ve demokratik yöntem var mı?
YPG/PYD	Her bağ aynı hukukî statüdür	Hukukî liste ile örgütsel ilişki ayrılır	Hangi resmî belge ne söylüyor?
Terörle mücadele	Örgüte karşı olmak = her operasyonu onaylamak	Amaç, araç, hukuk ve sivil zarar ayrı ölçülür	Orantı ve denetim talebi var mı?
Barış	Müzakere = meşrulaştırma	Silahsızlanma ve demokratik siyaset birlikte aranır	Şeffaf ve denetlenebilir süreç öneriliyor mu?

58.1. Araştırma Problemi: İki Toplu Suçlama Arasında

Türkiye'de terör tartışması çoğu zaman iki karşılıklı propaganda kalıbına sıkışır. İktidar yanlısı kalıp, Kürt meselesinin demokratik çözümünü, kayyım eleştirisini, sivil kayıpların araştırılmasını veya sınır ötesi operasyonlara hukukî itirazı "PKK/YPG desteği" diye etiketleyebilir. Ters yöndeki kalıp ise örgütün sivillere, askerlere, polislere, koruculara ve muhalif Kürt siyasetçilere yönelen şiddetini yalnız "çatışma" sözcüğü içinde eriterek failin örgütsel sorumluluğunu görünmezleştirebilir.

Bu bölüm karşı-vakaları, taraf seçme yarışının değil analitik ayrımın parçası olarak kullanır. Muhalif bir aktör devletin hukuk dışı uygulamalarını eleştirirken PKK saldırısını açıkça kınayabilir; bir başka aktör PKK'ye karşı çok sert konuşurken Kürt yurttaşların haklarını ve devlet şiddetinin sınırlarını görmezden gelebilir. "Net tavır" yalnız ses yüksekliği değil; şiddet reddi ile eşit yurttaşlığı birlikte taşıyabilme kapasitesidir.

Tablo 58.2 — İki yönlü propaganda tuzakları

Tuzak	Görünmeyen olgu	Araştırma düzeltmesi
Her muhalifi örgütle ilişkilendirmek	Muhalefet içi açık kınamalar ve güvenlik siyaseti	Özgün söz ve parti belgesi aranır
Her devlet eleştirisini barışçıl saymak	Örgüt şiddetinin ve propagandanın meşrulaştırılması	Fail, hedef ve yöntem açıkça sınıflanır
Kürt = PKK özdeşliği	Kürt yurttaşların çoğulluğu	Etnik kimlik ile örgüt üyeliği ayrılır

Tuzak	Görünmeyen olgu	Araştırma düzeltmesi
Operasyon = hukuk varsayımı	Sivil zarar, ölçülülük ve denetim sorunu	Amaç kadar araç da incelenir

58.2. Vaka Kabul Standardı: “Net Tavır” Nasıl Ölçülür?

Bir aktörün yalnız şehit cenazesinde başsağlığı dilemesi veya “terörün her türlüsünü kınıyorum” demesi düşük fakat tamamen değersiz olmayan kanıttır. Daha yüksek kanıt, PKK veya YPG/PYD adını açıkça anmak; hedef alınan sivil, asker, polis ya da siyasetçinin yaşam hakkını savunmak; saldırının siyasî amacını meşrulaştırmamak ve aynı zamanda toplu etnik suçlamaya karşı çıkmaktır.

Süreklilik ayrıca önemlidir. Seçim döneminde sertleşen, ittifak görüşmesinde belirsizleşen, iktidarın fail olduğu ihlallerde hukuk isteyen fakat örgüt saldırısında susan veya bunun tersini yapan aktörün puanı düşecektir. Bedel testi ise açıklamanın kendi çevresinden tepki çekip çekmediğine, adaylık/ittifak hesabına rağmen sürdürülüp sürdürülmediğine bakar.

Tablo 58.3 — Net tavır için ispat basamakları

Basamak	Örnek	Kanıt değeri	Risk
Genel kınama	“Her türlü teröre karşıyız”	Düşük–orta	Fail görünmez kalabilir
Adlandırılmış kınama	“PKK saldırısını kınıyorum”	Yüksek	Tek seferlik olabilir
Örgütsel ayrım	PKK–YPG–SDF statülerini ayırmak	Yüksek	Siyasî seçicilik riski
Karşılıklılık	Devlet ve örgüt ihlallerine aynı yaşam hakkı ölçütü	Çok yüksek	Çevresel baskı yaratabilir
Kurumsal etki	Program, rapor, Meclis önerisi, kalıcı politika	Çok yüksek	Uygulama ile doğrulanmalıdır

58.3. Kürt Hakları ile Silahlı Örgüt Stratejisini Ayırmak

Kürtçe eğitim tartışması, yerel yönetim, temsil, kayyım uygulaması, ayrımcılık, geçmiş ihlaller ve anayasal eşitlik talepleri demokratik siyasetin konularıdır. Bu taleplerin PKK tarafından da dillendirilmesi onları otomatik olarak örgütsel propaganda hâline getirmez. Aksi yaklaşım, milyonlarca Kürt yurttaşı bir silahlı örgütün siyasî vesayetine teslim eder ve demokratik taleplerin meşru temsil kanallarını daraltır.

Öte yandan hak dili, sivillere yönelik bombalı saldırıyı, zorla silah altına almayı, kaçırmayı, tehdit ve infazı örtmek için kullanıldığında insan haklarının kendisi

araçsallaştırılır. Anayasal ifade ve örgütlenme özgürlüğü ile suçun şahsiliği, hem toplu terör suçlamasına hem de şiddetin romantikleştirilmesine karşı ortak sınırdır.[856]

Tablo 58.4 — Hak siyaseti ile örgüt propagandasının ayrımı

Ölçüt	Demokratik hak siyaseti	Örgüt propagandasına yaklaşan alan
Yöntem	Seçim, dava, barışçıl gösteri, müzakere	Şiddeti zorunlu veya kahramanca gösterme
Özne	Yurttaş ve sivil kurum	Silahlı hiyerarşinin talimatı
Eleştiri	Devlet ve örgüt ihlallerine açık	Örgüt failini sistematik gizleme
Hedef	Eşit hak ve hukuk	Korku yoluyla siyasî sonuç
Dil	Çoğulluk ve kişisel sorumluluk	Etnik topluluk adına tekçi temsil iddiası

58.4. PKK Şiddetinin Hedefleri ve Muhalif Kınamanın Anlamı

PKK'nin şiddeti yalnız devlet güvenlik birimlerine yönelmemiş; siviller, öğretmenler, işçiler, yerel siyasetçiler, korucular ve örgüte itiraz eden Kürtler de hedef olmuştur. Dışişleri Bakanlığı kaydı, örgütün sivil–asker ayrımı gözetmeyen saldırı sicilini vurgular.[857] İnsan hakları örgütlerinin raporları ise bu şiddeti devletin hak ihlalleriyle birlikte fakat ondan bağımsız fail sorumluluğu içinde kaydetmiştir.

Bu nedenle muhalif aktörün PKK saldırısına karşı çıkması "iktidarın diline teslim olmak" değildir. Tersine demokratik muhalefetin, devletin güvenlik politikasını eleştirebilmesi için silahlı örgütün sivillere ve siyasete dayattığı vesayetten de bağımsız olması gerekir. İHD ve TİHV'nin siyasetçilere yönelik saldırıları kınarken aynı açıklamada devlet politikalarını eleştirmesi bu çift yönlü bağımsızlığın güçlü örneğidir.[858]

Tablo 58.5 — PKK şiddetini görünür kılan hedefler

Hedef	Hak ihlali	Demokratik sonuç	Karşı-vaka ölçütü
Siviller	Yaşam hakkı ve korku	Toplumsal kutuplaşma	Fail açıkça anılıyor mu?
Güvenlik görevlileri	Yaşam hakkı	Güvenlikçi siyasetin güçlenmesi	Ölüm meşrulaştırılıyor mu?

[856] T.C. Anayasası, md. 26, 34 ve 38. İfade ve örgütlenme özgürlüğü ile suçun şahsiliği, terörle mücadele tartışmasında toplu suçlama yasağının anayasal zeminini oluşturur. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[857] Bk. dn. 850.

[858] İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı, "Siyasetçilere ve Sivillere Yönelik Silahlı Saldırılar Kabul Edilemez, Kınıyoruz," 11 Ekim 2016. Açıklama PKK'nin siyasetçilere ve sivillere yönelik saldırıları sona erdirmesini açıkça istemiştir. https://www.ihd.org.tr/icerik/siyasetcilere-ve-sivillere-yonelik-silahli-saldirilar-kabul-edilemez-kiniyoruz/

Hedef	Hak ihlali	Demokratik sonuç	Karşı-vaka ölçütü
Yerel siyasetçiler	Siyasal katılım	Kürt siyasetinde silahlı vesayet	Parti farkı gözetmeden kınama var mı?
Örgüte itiraz edenler	İfade ve vicdan	İç çoğulluğun bastırılması	Muhalif Kürtlerin hakkı savunuluyor mu?
Kaçırılan kişiler	Özgürlük ve kişi güvenliği	Rehine siyaseti	Serbest bırakma çağrısı yapılıyor mu?

58.5. CHP’nin Kurumsal Çizgisi ve Zaman İçindeki Değişim

CHP’nin PKK/YPG sicili tek cümleyle özetlenemez. Parti içinde farklı tarihlerde YPG’nin niteliği, Suriye politikası, çözüm süreci ve sınır ötesi harekâtlar konusunda farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu iç çeşitlilik, 2018’de Kemal Kılıçdaroğlu’nun PYD–YPG/PKK’yı açıkça terör örgütü sayan sözünü görünmez kılmayı da, önceki belirsiz veya farklı açıklamaları silmeyi de haklılaştırmaz.[859]

Kurumsal çizginin en belirgin özelliği, terör saldırılarını reddederken iktidarın güvenlik yönetimini, dış politika tercihlerini, şehit kayıplarındaki sorumluluğunu ve Meclis denetiminin zayıflığını eleştirmesidir. Bu ikili tutum zaman zaman “millî meselede ayrışma” diye suçlanmış, zaman zaman da parti tabanındaki farklı eğilimler nedeniyle belirsizleşmiştir. Karşı-vaka değeri, açık adlandırma ve demokratik denetim talebinin birlikte bulunduğu kayıtlarda yükselir.

Tablo 58.6 — CHP çizgisinin katmanları

Katman	Güçlü taraf	Zayıf/çelişkili taraf	Araştırma sonucu
PKK adlandırması	Terör örgütü ifadesi yaygın	Ortak metin tartışmalarında iletişim zayıflığı	Toplu “destek” hükmü kurulamaz
YPG/PYD	2018’de açık örgüt nitelemesi	Farklı dönem ve isimlerde belirsizlik	Kişi ve tarih ayrımı gerekir
Operasyonlar	Sınır güvenliği tehdidini kabul	Yöntem ve dış politika eleştirisi	Eleştiri = örgüt desteği değildir
Barış süreci	Silahsızlanma ve Meclis vurgusu	Siyasî güven sorunu	Kurumsal şeffaflık ölçütü belirleyici

58.6. Kemal Kılıçdaroğlu: Açık Adlandırma ve Operasyon Eleştirisi

Kılıçdaroğlu’nun 6 Şubat 2018 grup konuşması bu bölümün en açık siyasî kayıtlarından biridir. “Bunlar (PYD-YPG/PKK) terör örgütüdür” ifadesini tekrar ederek kullanması, CHP’nin bu yapılar karşısında zorunlu biçimde muğlak kaldığı iddiasını

[859] Kemal Kılıçdaroğlu, CHP TBMM Grup Konuşması, 6 Şubat 2018. Kılıçdaroğlu, “PYD-YPG/PKK terör örgütüdür” ifadesini doğrudan ve tekrar ederek kullanmıştır. https://chp.org.tr/haberler/6-subat-2018-tarihli-tbmm-grup-konusmasi

yanlışlar.[860] Ancak bu kayıt, Kılıçdaroğlu'nun bütün dönemlerde aynı terminolojiyi kullandığı veya parti içindeki bütün aktörlerin aynı görüşte olduğu anlamına gelmez.

2019 Barış Pınarı Harekâtı sırasında Kılıçdaroğlu sınır güvenliği ve terör tehdidini reddetmemiş; harekâtın yönetimini, diplomatik hazırlığı, sığınmacı politikasını ve Suriye devletiyle ilişki kurulmamasını eleştirmiştir.[861] Bu örnek, "örgüte karşı olmak" ile "hükûmetin her askerî ve diplomatik tercihini onaylamak" arasında demokratik bir ara alan bulunduğunu gösterir.

Tablo 58.7 — Kılıçdaroğlu vakasının değerlendirilmesi

Ölçüt	Kayıt	Puan etkisi	Sınır
Doğrudanlık	PKK–PYD–YPG adlarını birlikte kullanma	Yüksek	Önceki farklı ifadeler ayrıca not edilir
Süreklilik	2018 sonrası güvenlik söylemi	Orta–yüksek	Bütün partiye otomatik yüklenemez
Hukuk/denetim	Operasyon yönetimini eleştirme	Yüksek	Askerî ayrıntıların tümü doğrulanmış değildir
Kürt hakları ayrımı	Toplu etnik suçlama yapmama	Yüksek	Parti uygulaması ayrıca ölçülür

58.7. Özgür Özel: Terörün Reddi ile Meclis Merkezli Barış

Özgür Özel'in 12 Mayıs 2025 açıklaması, PKK'yi terör örgütü olarak açıkça adlandırırken örgütün fesih ve silah bırakma kararını kalıcı barış için kritik eşik saymıştır.[862] Açıklama, terörün ve şiddetin her türüne karşı çıkma tutumunu hukukî ve demokratik meşruiyet şartıyla birleştirir. Bu dil, ne örgütün geçmiş şiddetini aklar ne de barış ihtimalini yalnız güvenlik bürokrasisine bırakır.

Ertesi günkü açıklamasında Özel, CHP'yi hem barışın hem Türkiye'nin bölünmez bütünlüğünün güvencesi olarak tanımlamış; sürecin Meclis merkezli, şeffaf ve toplumsal mutabakata dayalı yürütülmesini istemiştir.[863] Karşı-vaka değeri, "silah bırakılsın" talebini demokratikleşme ve mağdur grupların rızasıyla birlikte kurmasındadır. Bunun gerçek kurumsal değeri, sonraki oylamalar ve uygulama denetimiyle sınanır.

---

[860] Bk. dn. 859.

[861] Kemal Kılıçdaroğlu, CHP TBMM Grup Konuşması, 15 Ekim 2019. Barış Pınarı Harekâtı bağlamında sınır güvenliği ve terör tehdidini kabul ederken operasyonun diplomatik, insani ve stratejik yönetimini eleştirmiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-tbmm-chp-grup-toplantisinda-konustu-15-ekim-2019

[862] Özgür Özel, "Barış Umudunun Bir Kez Daha Siyasi Çıkarlar Uğruna Heba Edilmesine Karşı Biz Buradayız," CHP, 12 Mayıs 2025. Açıklama PKK'yi terör örgütü olarak adlandırır, fesih ve silah bırakma kararını barış için kritik eşik sayar. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-baris-umudunun-bir-kez-daha-siyasi-cikarlar-ugruna-heba-edilmesine-karsi-biz-buradayiz

[863] Özgür Özel, "Hem Barışın Hem de Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğünün Güvencesiyiz," CHP, 13 Mayıs 2025. Özel, silahsızlanma, Meclis zemini, şeffaflık ve demokratik meşruiyet ölçütlerini birlikte vurgulamıştır. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-ozgur-ozel-hem-barisin-hem-de-turkiyenin-bolunmez-butunlugunun-guvencesiyiz

Tablo 58.8 — Özgür Özel vakasında barış–güvenlik dengesi

Unsur	Açıklamadaki karşılığı	Demokratik katkı
Örgüt adı	PKK terör örgütü	Fail belirsizleşmiyor
Hedef	Fesih ve silahsızlanma	Şiddetsiz siyasete geçiş
Zemin	TBMM ve hukuk	Kişisel pazarlık riskini azaltma
Toplumsal boyut	Şehit aileleri, gaziler ve bütün yurttaşlar	Tek taraflı zafer dilini sınırlama
Süreklilik	Parti raporu ve komisyon takibi	Açıklamanın kurumsallaşması gerekir

58.8. Ekrem İmamoğlu: Terör Suçlamasına Rağmen Açık Silahsızlanma Dili

Ekrem İmamoğlu'nun 12 Mayıs 2025 tarihli mesajı, PKK'yi "terör örgütü" olarak adlandırmış; silah bırakma ve fesih kararını kırk yılda Türk ve Kürt on binlerce yurttaşın hayatına mal olan dönemin kapanması açısından değerlendirmiştir.[864] Mesajın demokratik değeri, etnik kimlikleri karşı karşıya koymadan can kaybını ortaklaştırması ve TBMM'de genel görüşme ve bütün partilerin katıldığı bir komisyonla yürüyen şeffaf bir süreç istemesidir.

İmamoğlu hakkında 2025'te terör bağlantısı iddialarıyla soruşturma yürütülmesi, onun sözünü otomatik olarak doğrulamaz veya yanlışlamaz; fakat suçun şahsiliği ve somut delil standardını daha önemli kılar. AİHM'in Demirtaş kararında vurgulanan siyasî çoğulculuk ve somut şüphe ölçütleri, muhalif faaliyetin geniş terör etiketleriyle bastırılmaması bakımından genel bir hukukî uyarıdır.[865]

Tablo 58.9 — İmamoğlu vakasının kanıt değeri

Boyut	Bulgular	Sınır
Adlandırma	PKK terör örgütü ifadesi açık	YPG hakkında aynı açıklık yok
Ortak mağduriyet	Türk ve Kürt can kaybı birlikte anılıyor	Sayı ve tarih ayrıntısı genel
Demokratik yöntem	TBMM rehberliği talebi	Uygulama yetkisi sınırlı

[864] Ekrem İmamoğlu, X açıklaması, 12 Mayıs 2025. İmamoğlu, PKK'yi "terör örgütü" olarak anarak fesih ve silah bırakma kararını kırk yıllık can kaybının sona ermesi bakımından değerlendirmiş; TBMM'de genel görüşme açılmasını ve bütün partilerin katıldığı bir komisyon kurulmasını önermiştir. Aktaran: Cumhuriyet, "PKK'nin fesih kararına İmamoğlu'ndan ilk yorum," 12 Mayıs 2025. https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/pkk-nin-fesih-kararina-imamoglu-ndan-ilk-yorum-boylesine-buyuk-ve-onemli-bir-surec-2400241

[865] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Selahattin Demirtaş v. Turkey (no. 2) [GC], no. 14305/17, 22 Aralık 2020. Karar, muhalif siyasal faaliyetin terör suçlamasıyla değerlendirilmesinde somut delil, öngörülebilirlik ve siyasî çoğulculuk standartlarını vurgular. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207173

Boyut	Bulgular	Sınır
Bağımsızlık	Kendisine yöneltilen suçlamalara rağmen net ifade	Soruşturmanın esası ayrı dosyadır

58.9. Milliyetçi Muhalefet: Yüksek Doğrudanlık, Farklı Çoğulculuk Sınavı

Meral Akşener ve İYİ Parti çizgisinde PKK'ye ve bölücü teröre karşı söylem son derece açıktır. Akşener'in 19 Kasım 2022 mesajı, teröre karşı uzun süreli devlet ve millet iradesini vurgular.[866] İYİ Parti açıklamaları da PKK, Öcalan ve silahlı örgüt siyasetine sert biçimde karşı çıkar.[867] Bu aktörler, "muhalefet terör örgütünün adını anamaz" iddiasını doğrudan yanlışlayan örneklerdir.

Ancak bu bölüm yalnız adlandırma puanı vermez. Milliyetçi muhalefetin demokratik kalitesi; Kürt yurttaşları örgütle özdeşleştirmeme, barışçı siyasal temsil alanını koruma, hukuk dışı güvenlik uygulamalarına karşı çıkma ve sivil kayıp iddialarını araştırma kapasitesiyle ölçülmelidir. Çok sert terör karşıtlığı, bu diğer boyutlarda otomatik yüksek puan anlamına gelmez.

Tablo 58.10 — Milliyetçi muhalefetin güçlü ve sınırlı yönleri

Boyut	Güçlü taraf	Sınav alanı
Adlandırma	PKK/YPG konusunda yüksek açıklık	Bağları abartmadan kanıtlandırma
Süreklilik	Uzun dönemli tutarlılık	İktidar ittifaklarına göre değişmeme
Kürt yurttaş ayrımı	Millî birlik vurgusu	Toplu şüphe ve dışlayıcı dil riski
Hukuk	Devlet güvenliğini önceleme	Ölçülülük ve hak ihlali denetimi
Barış alternatifi	Silahsızlanma talebi	Demokratik entegrasyon programının ayrıntısı

58.10. Selahattin Demirtaş: Örgüt Şiddetine İçeriden ve Bedelli İtiraz

Selahattin Demirtaş'ın 2021 Bingöl saldırısı ve 2022 Mersin polis evi saldırısı sonrasındaki açıklamaları, pro-Kürt siyasetin içinden gelen önemli karşı-vakalardır.

[866] Meral Akşener, X açıklaması, 19 Kasım 2022. Akşener bölücü teröre karşı mücadelede süreklilik ve teslim olmama vurgusu yapmıştır. https://x.com/meral_aksener/status/1593990046192783363

[867] İYİ Parti, "Teröre, Teröriste, Bölücülüğe Verecek Bir Çakıl Taşımız Bile Yoktur." Parti açıklaması PKK ve silahlı örgüt siyasetine açık karşı duruşu yansıtır. https://iyiparti.org.tr/terore-teroriste-boluculuge-verecek-bir-cakil-tasimiz-bile-yoktur

Demirtaş, saldırıları kınamış; cinayetlerin haklı ve meşru gerekçesi olamayacağını, şiddetin her türüne karşı demokratik siyasette ısrar edeceğini söylemiştir.[868][869]

Bu açıklamaların kanıt değeri, yalnız metinde değil tepkide de görülür. PKK'ye yakın açıklamada Demirtaş'ın kınama dili eleştirilmiş ve "sindirilmişlik" diye nitelenmiştir.[870] Böyle bir tepki, sözün örgütsel onay için kurulmadığını ve aktörün kendi siyasî çevresinde bedel üstlendiğini gösterir. Buna karşın Demirtaş'ın YPG/PYD hakkındaki yaklaşımı aynı açıklık düzeyinde değildir; bölüm onu bütün örgüt ailesine yönelik eksiksiz karşı tavır sahibi gibi sunmaz.

Tablo 58.11 — Demirtaş vakasında bedel ve sınır

Ölçüt	Bulgular	Değerlendirme
PKK şiddeti	Adlandırılmış saldırı kınamaları	Yüksek karşı-vaka değeri
Demokratik alternatif	Şiddet dışı siyaset ısrarı	Yüksek
Bedel	Örgüt çevresinden açık tepki	Bağımsızlık göstergesi
YPG/PYD	Aynı netlikte kayıt sınırlı	Puanı sınırlar
Süreklilik	Birden çok tarihli açıklama	Tekil kınamadan güçlü

58.11. İHD ve TİHV: Devlet İhlalini Eleştirirken PKK Şiddetini de Reddetmek

İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı, devletin güvenlik operasyonlarındaki ihlallerini en sert biçimde belgeleyen kuruluşlar arasındadır. Bu konum, örgüt şiddetini görmezden geldikleri anlamına gelmez. 2016 ortak açıklaması, PKK'nin siyasetçilere, sivillere, koruculara ve aşiret mensuplarına yönelik silahlı saldırıları sona erdirmesini açıkça istemiştir.[871]

İHD 2021'de kendisine yöneltilen suçlamalara verdiği cevapta, sivillere yönelik saldırıları faili kim olursa olsun kınadığını resmî açıklamalarla göstermiştir.[872] 2015 sivil ölümleri raporu ile TİHV'nin Lice incelemesi de bütün taraflara insancıl hukuk ve yaşam

[868] Bianet, "Selahattin Demirtaş Mersin'deki Saldırıyı Kınadı," 27 Eylül 2022. Demirtaş, saldırıyı kınamış; şiddetin her türüne karşı demokratik siyasette ısrar edeceğini söylemiştir. https://bianet.org/haber/selahattin-demirtas-mersin-deki-saldiriyi-kinadi-267692

[869] Cumhuriyet, "Demirtaş, AKP'ye Karşı Blok Çağrısı Yaptı: PKK'yi Kınadı," 4 Ekim 2021. Demirtaş, Bingöl'deki bombalı saldırı için "Bu tür cinayetlerin tek bir haklı ve meşru gerekçesi yoktur" demiştir. https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/demirtas-akpye-karsi-blok-cagrisi-yapti-pkkyi-kinadi-1874017

[870] Serbestiyet, "PKK'dan Mersin saldırısını kınayan Demirtaş ve HDP'ye gönderme," 29 Eylül 2022. Örgütün kınamaya tepki vermesi, Demirtaş'ın açıklamasının örgütsel onay aramadığını gösteren bir bedel/bağımsızlık göstergesidir. https://serbestiyet.com/haberler/pkkdan-mersin-saldirisini-kinayan-demirtas-ve-hdpye-gonderme-dusman-diliyle-kinanma-sindirilmislik-105493/

[871] Bk. dn. 858.

[872] İnsan Hakları Derneği, "İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun İHD'yi Hedef Gösteren Açıklamalarına Karşı Zorunlu Cevap," 18 Şubat 2021. İHD, sivillere yönelik saldırıları faili kim olursa olsun kınadığını örnekleriyle açıklamıştır. https://www.ihd.org.tr/icisleri-bakani-suleyman-soylunun-ihdyi-hedef-gosteren-aciklamalarina-karsi-zorunlu-cevap/

hakkı standardı uygular.[873][874] Bu çizgi, terör karşıtlığının devletin her eylemini aklamak zorunda olmadığını; insan hakları savunusunun da örgüt şiddetini örtmek zorunda olmadığını kanıtlar.

Tablo 58.12 — Hak örgütlerinin çift yönlü standardı

Alan	Devlete yöneltilen talep	PKK/örgüte yöneltilen talep
Yaşam hakkı	Keyfî ve orantısız güçten kaçınma	Sivil ve siyasetçi saldırılarını durdurma
Soruşturma	Güvenlik görevlilerini etkili soruşturma	Örgüt faillerinin sorumluluğunu görünür kılma
Çatışmasızlık	Operasyonları hukukla sınırlama	Silahları susturma
Siyaset	Kayyım ve baskıyı sona erdirme	Silahlı vesayetten vazgeçme
Dil	Kürtleri terörle özdeşleştirmeme	Hak dilini şiddet meşruiyeti yapmama

58.12. Ortak Bildiriye İmza Atmamak Terörü Kınamamak mıdır?

Terör saldırıları sonrasında Meclis veya parti grupları ortak bildiriler yayımlar. Bir partinin iktidar tarafından hazırlanan metni imzalamaması, tek başına örgüt desteği kanıtı değildir. Metnin içeriği, hazırlama usulü, hükûmet sorumluluğuna dair soruların dışlanıp dışlanmadığı ve partinin kendi açıklamasında saldırıyı açıkça kınayıp kınamadığı incelenmelidir.

CHP'nin Aralık 2023'te ortak bildiriye katılmama kararı, parti sözcüsü tarafından iktidarın güvenlik yönetimi ve şehit kayıplarındaki sorumluluğunu görünmezleştiren metne itiraz olarak açıklanmıştır; aynı açıklama PKK terörü karşısında mücadele ve hesap sorma dilini korur.[875] Bu vaka, usul ve içerik itirazı ile terör karşıtlığının birlikte bulunabileceğini; fakat iletişimde failin açık adlandırılmamasının yanlış algı üretebileceğini gösterir.

[873] İnsan Hakları Derneği, "Sivillere Yönelik Ağır Yaşam Hakkı İhlalleri Savaş Suçudur, Sivil Ölümleri Durdurun," 9 Ekim 2015. Rapor hem devlet hem örgüt kaynaklı ihlalleri incelemiş, taraflara silahları susturma çağrısı yapmıştır. https://www.ihd.org.tr/sivillere-yonelik-agir-yasam-hakki-ihlalleri-savas-sucudur-sivil-olumleri-durdurun/

[874] Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Diyarbakır–Lice Sokağa Çıkma Yasağı Tespit ve İnceleme Raporu. Heyet, sivilleri hedef alan her türlü saldırıyı kınamış ve etkin soruşturma istemiştir. https://tihv.org.tr/sokaga-cikma-yasaklari/diyarbakir-lice-ilcesi-sokaga-cikma-yasagi-tespit-ve-inceleme-raporu/

[875] CHP Sözcüsü Deniz Yücel, "Mehmetçiği Bile Bile Ölüme Gönderen Ellerden Çıkmış Bildirilere Bizim Mürekkebimizin Tek Bir Damlası Bile Düşmeyecek," 25 Aralık 2023. CHP, iktidarın ortak bildiri metnine katılmamasını terörü kınamama olarak değil, kendi gerekçeli güvenlik ve sorumluluk açıklamasıyla temellendirmiştir. https://chp.org.tr/haberler/deniz-yucel-mehmetcigi-bile-bile-olume-gonderen-ellerden-cikmis-bildirilere-bizim-murekkebimizin-tek-bir-damlasi-bile-dusmeyecek

Tablo 58.13 — Ortak bildiri değerlendirme testi

Soru	Evet ise anlamı	Hayır ise risk
Saldırı açıkça kınanmış mı?	Terör karşıtlığı kayıtlıdır	Sessizlik veya muğlaklık
Fail adı verilmiş mi?	Doğrudanlık yükselir	Genel kınama zayıf kalır
Metne usul itirazı açıklanmış mı?	İmza reddinin gerekçesi görünür	Spekülasyon artar
Hükûmet sorumluluğu somutlaştırılmış mı?	Demokratik denetim sağlar	Partizan slogan riski
Alternatif metin yayımlanmış mı?	Kurumsal tutum kanıtlanır	Sadece ret görüntüsü oluşur

58.13. Eleştiri Hakkı: Terörle Mücadele Her Aracı Meşru Kılmaz

PKK'nin terör örgütü olduğu hukukî gerçeği, her gözaltının, her kayyımın, her sınır ötesi operasyonun veya her terör suçlamasının otomatik olarak hukuka uygun olduğu anlamına gelmez. Birleşik Krallık ülke notu dahi devletin terörle mücadele hakkını "hukuka uygun ve ölçülü araçlar" şartıyla kabul etmektedir.[876] Muhalif aktörün orantılılık, sivil koruma, yargı denetimi ve somut delil istemesi örgüt desteği değildir.

Tersine, terörle mücadele söyleminin seçilmiş temsilcileri, gazetecileri, avukatları veya insan hakları savunucularını kanıtsız biçimde suçlamak için kullanılması örgütün propaganda alanını genişletebilir. Demokratik devletin üstünlüğü, şiddet örgütüne benzememesinde; kişisel sorumluluk, yargı denetimi ve hukuk içinde kalmasındadır.

Tablo 58.14 — Meşru mücadele ile araçsallaştırma arasındaki sınır

Meşru ölçüt	Araçsallaştırma belirtisi
Somut fiil ve delil	Siyasî yakınlık veya oy davranışı
Bağımsız yargı denetimi	İdarî etiketin kesin suç sayılması
Gereklilik ve ölçülülük	Toplu ve süresiz kısıtlama
Sivil zarar soruşturması	Eleştiriyi düşmanlık sayma
Kişisel sorumluluk	Kürt seçmeni veya muhalefeti topluca suçlama

58.14. Karşı Görüşler ve Gri Alanlar

Birinci karşı görüş, muhalif kınamaların seçim baskısıyla veya iktidarın suçlamalarından korunmak için yapıldığıdır. Bazı vakalarda bu ihtimal vardır; bu nedenle süreklilik ve bedel testi uygulanır. Demirtaş'ın örgüt çevresinden tepki çeken kınaması

[876] UK Home Office, Country Policy and Information Note: PKK, Turkey, October 2023. Belge, devletin PKK ve bağlı yapılara karşı hukuka uygun ve ölçülü araçlarla mücadele etme hakkını kabul eder; ayrım gözetmeyen veya araçsallaştırılmış kovuşturmaların ayrıca incelenmesi gerektiğini belirtir. https://www.gov.uk/government/publications/turkey-country-policy-and-information-notes/country-policy-and-information-note-kurdistan-workers-party-pkk-turkey-october-2023-accessible

taktik açıklama ihtimalini azaltırken, yalnız saldırı günü yayımlanan genel başsağlığı düşük kanıt sayılır.

İkinci karşı görüş, terör örgütü kavramının devlet tarafından siyasî muhalefeti bastırmak için genişletildiğidir. Bu eleştiri somut dosyalarda haklı olabilir; fakat kavramın kötüye kullanılması PKK'nin listelenmiş statüsünü veya sivillere yönelik saldırı sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Üçüncü karşı görüş, YPG'nin IŞİD'e karşı savaşmış olmasının terör nitelemesini geçersiz kıldığıdır. Bir aktörün başka bir terör örgütüne karşı savaşması, kendi örgütsel bağları ve ihlalleri hakkında otomatik beraat üretmez.

Tablo 58.15 — Gri alanların kanıtla çözümü

Gri alan	Yetersiz hüküm	Gerekli ek kanıt
Genel "şiddet" kınaması	PKK'ye net tavır var	Fail adı ve bağlam
Seçim dönemi açıklaması	Kalıcı tutumdur	Önceki ve sonraki kayıt
YPG'nin IŞİD'le savaşı	PKK bağı yoktur	Kadro, komuta ve hukukî statü
Devletin yanlış suçlaması	PKK terör değildir	Örgüt fiilleri ayrı incelenir
Barış çağrısı	Örgüt desteğidir	Silahsızlanma ve demokratik yöntem içeriği

58.15. Şiddete Mesafe ve Demokratik Bağımsızlık Endeksi (0–24)

Karşı vakaları karşılaştırmak için altı boyutlu 0–24 puanlık Şiddete Mesafe ve Demokratik Bağımsızlık Endeksi önerilmektedir. Her boyut 0–4 arasında puanlanır: örgütü doğrudan adlandırma; PKK–YPG–SDF ilişkisini kanıta uygun ayırma; siviller ve güvenlik görevlileri için karşılıklı yaşam hakkı; zaman içindeki süreklilik; kendi çevresine rağmen bağımsızlık/bedel; silahsızlanma sonrası demokratik ve hukukî alternatif üretme.

Endeks siyasî doğruluk sertifikası değildir. Milliyetçi aktör adlandırmada 4 puan alırken toplu suçlama ve hukuk denetiminde düşük kalabilir; insan hakları örgütü karşılıklılıkta 4 puan alırken YPG statüsünde açık pozisyon üretmeyebilir. Amaç tek eksenli "terörist–vatansever" etiketini çok boyutlu ve denetlenebilir analize çevirmektir.

Tablo 58.16 — Şiddete mesafe ve demokratik bağımsızlık endeksi

Boyut	0 puan	2 puan	4 puan
Doğrudanlık	Fail adı yok/ romantikleştirme	Genel kınama	PKK/YPG adıyla açık ret
Örgütsel doğruluk	Bağları inkâr veya statüleri karıştırma	Kısmi ayrım	Hukukî ve örgütsel katmanları doğru ayırma

Boyut	0 puan	2 puan	4 puan
Karşılıklı yaşam hakkı	Seçici mağdur	Kısmi denge	Sivil, asker, polis, militan dışı herkes için tutarlılık
Süreklilik	Tek sefer/taktik	Birden çok kayıt	Yıllara yayılan istikrarlı çizgi
Bedel/bağımsızlık	Çevre onayına bağlı	Sınırlı risk	Kendi çevresine rağmen açık tutum
Demokratik alternatif	Yalnız güvenlik veya yalnız slogan	Genel barış çağrısı	Silahsızlanma, Meclis, hukuk ve hak reformu

58.16. Ana Karşı-Vaka Matrisi

Bölümde incelenen aktörler aynı tip karşı-vaka değildir. Kılıçdaroğlu ve milliyetçi muhalefet YPG/PKK adlandırmasında; Özgür Özel ve İmamoğlu Meclis merkezli silahsızlanma dilinde; Demirtaş örgüt şiddetine kendi siyasî çevresinden itiraz etme bedelinde; İHD–TİHV ise devlet ve örgüt ihlallerine aynı yaşam hakkı standardını uygulamada öne çıkar.

Bu çeşitlilik ana tezi sınırlar: Seküler veya muhalif alanın bütününü PKK/YPG şiddetini meşrulaştıran bir blok olarak tanımlamak mümkün değildir. Aynı zamanda karşı vakaların varlığı, muhalefet içindeki muğlaklık, seçici suskunluk, YPG bağını inkâr veya örgüt propagandasını hak diliyle perdeleme vakalarını geçersiz kılmaz.

Tablo 58.17 — Bölüm 58 ana karşı-vaka matrisi

Aktör/kurum	Güçlü karşı-vaka alanı	Sınır/eksik alan	Ana teze etkisi
Kemal Kılıçdaroğlu	PKK–PYD–YPG açık adlandırması	Dönemsel ifade farklılıkları	CHP topluca muğlak değildir
Özgür Özel	PKK reddi + Meclis merkezli barış	Uygulamanın geleceği	Silahsızlanma ile demokrasi birleşebilir
Ekrem İmamoğlu	PKK adı, ortak Türk–Kürt mağduriyet dili	YPG pozisyonu sınırlı	Muhalif belediye aktörü terörü açıkça reddedebilir
Meral Akşener/İYİ Parti	Yüksek doğrudanlık ve süreklilik	Hak ve ölçülülük dengesi ayrıca sınanır	Muhalefet = terör desteği genellemesini yanlışlar
Selahattin Demirtaş	PKK saldırılarını bedelli kınama	YPG konusunda aynı açıklık yok	Pro-Kürt siyasette örgüt şiddetine iç itiraz vardır

Aktör/kurum	Güçlü karşı-vaka alanı	Sınır/eksik alan	Ana teze etkisi
İHD–TİHV	Çift yönlü yaşam hakkı standardı	Terör terminolojisi her metinde aynı değil	Devlet eleştirisi örgüt şiddetini gizlemek zorunda değildir

58.17. Demokratik ve Kurumsal Öneriler

Siyasî partiler terör saldırısı sonrasında ortak metinleri müzakereyle hazırlamalı; failin açık adı, mağdurlar, hükûmetin bilgi verme yükümlülüğü, Meclis denetimi ve hukuk devleti aynı metinde yer almalıdır. Ortak bildiriyi imzalamayan parti, alternatif gerekçeli metnini aynı gün yayımlamalıdır. Böylece usul itirazı terör karşıtlığının üstünü örtmez.

Medya, bir siyasetçinin Kürt hakları veya operasyon eleştirisini aktarırken bunu otomatik "örgüt desteği" başlığına çevirmemeli; aynı şekilde "barış" söylemi içindeki silahlı vesayet, örgüt övgüsü ve fail gizleme kalıplarını da sorgulamalıdır. Akademi ve düşünce kuruluşları PKK–KCK–PYD–YPG–SDF ilişkisini güncel kadro, finansman, komuta, hukukî liste ve saha verileriyle ayrı ayrı izlemelidir.

2025–2026 silahsızlanma süreci, iktidar ve muhalefetin ortak denetimine açık olmalıdır. TBMM Komisyonu raporunun nesnel doğrulama ilkeleri uygulanmalı; hukukî düzenlemeler kişiye özel pazarlık görüntüsünden uzak, şeffaf ve yargı denetimine açık hazırlanmalıdır.[877][878] CHP'nin Temmuz 2026'da Komisyon raporuna desteğini şeffaf ve parlamenter zemin şartına bağlayan açıklaması, muhalefetin bu denetim rolünü sürdürmesi gerektiğini göstermektedir.[879]

58.18. Bölüm Sonucu: Muhalefet Şiddetten Bağımsız Olduğu Ölçüde Demokratiktir

Bu bölümün temel bulgusu, Türkiye'de muhalif alanın PKK ve YPG/PYD konusunda tek sesli olmadığıdır. Kemal Kılıçdaroğlu'nun açık PKK–PYD–YPG nitelemesi, Özgür Özel ve Ekrem İmamoğlu'nun PKK adını kullanarak Meclis merkezli silahsızlanma istemesi, milliyetçi muhalefetin kesintisiz örgüt karşıtlığı, Selahattin Demirtaş'ın PKK saldırılarını kendi çevresinin tepkisine rağmen kınaması ve İHD–TİHV'nin devlet ile örgüt şiddetine aynı yaşam hakkı standardını uygulaması, "bütün muhalefet terörle arasına mesafe koyamaz" hükmünü yanlışlamaktadır.

---

[877] TBMM, Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu Raporu, 18 Şubat 2026. Rapor, silahsızlanmanın nesnel, ölçülebilir ve denetlenebilir biçimde teyidini; demokratik ve hukukî adımların Meclis zemininde yürütülmesini öngörmektedir. https://www.tbmm.gov.tr/Files/Komisyonlar/MilliDayanismaKardeslikDemokrasiKomisyonu/Komisyon_Raporu.pdf

[878] TBMM, Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu toplantı haberi, 27 Ağustos 2025. TBB Başkanı Erinç Sağkan'ın sunumu, terörün sona ermesi hedefini özgürlük, demokrasi ve hukuk devletiyle birlikte ele almıştır. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=7e7344ca-0724-4fe5-8b1d-0198ebd02d3b

[879] CHP, "Müslim Sarı: Asgari Ücret 45 Bin Lira, En Düşük Emekli Maaşı 32 Bin Lira Olmalıdır," Temmuz 2026. Parti sözcüsü, Komisyon raporuna desteği; şeffaf, parlamenter ve meşru zemin şartıyla açıklamıştır. https://chp.org.tr/haberler/muslim-sari-asgari-ucret-45-bin-lira-en-dusuk-emekli-maasi-32-bin-lira-olmalidir

Aynı karşı vakalar, muhalefet içindeki bütün sorunları çözmez. YPG/PYD bağının inkârı, saldırı failini adıyla anmaktan kaçınma, seçim ittifakı uğruna muğlaklaşma veya örgüt şiddetini yalnız devlet politikalarının sonucu gibi sunma hâlleri ayrıca eleştirilmelidir. Fakat eleştiri kişi, kayıt ve dönem temelinde yapılmalıdır; milyonlarca muhalif seçmeni, Kürt yurttaşı veya hak savunucusunu örgüt üyesi gibi gösteren toplu suçlama demokratik hukukla bağdaşmaz.

Demokratik bağımsızlık iki yönlüdür: Muhalefet, iktidarın her güvenlik tercihini onaylamadan PKK/YPG şiddetini reddedebilmeli; devlet de terörle mücadele ederken muhalif sözü ve Kürt kimliğini suç deliline dönüştürmemelidir. Silahın siyasetten çekildiği, örgüt vesayetinin sona erdiği ve devlet gücünün hukukla sınırlandığı bir düzen, bu iki bağımsızlığın birlikte kurulmasına bağlıdır.

Bir sonraki bölüm, karşı-vaka yöntemini millî üretim ve teknoloji alanına taşır: Türkiye'nin savunma, enerji, ulaştırma ve teknoloji başarılarını siyasî aidiyetten bağımsız biçimde kabul eden muhalif aktörlerin hangi ölçütlerle eleştiri ile inkâr arasındaki sınırı kurduğu incelenir.

BÖLÜM 59

TÜRKİYE'NİN MİLLÎ VE TEKNOLOJİK BAŞARILARINI KABUL EDEN MUHALİFLER

Başarıyı teslim etmek; maliyet, şeffaflık, yerlilik ve iktidar sahiplenmesini eleştirme hakkını ortadan kaldırmaz

BÖLÜMÜN TEZİ

Türkiye'de millî ve teknolojik projeler hakkında iki indirgemeci dil karşı karşıya gelir. Birinci dil, iktidarın sahiplendiği her projeyi peşinen propaganda, montaj veya dışa bağımlı göstererek somut mühendislik başarısını görünmez kılar. İkinci dil ise bir projedeki başarıyı teslim eden herkesten maliyet, şeffaflık, yerlilik oranı, teslimat takvimi, rekabet ve insan kaynağı sorunları hakkında susmasını bekler. Bu bölüm iki dili de reddetmektedir.

Karşı vakalar, eleştirel bir aktörün iktidara yakınlaşmadan Türkiye'nin kurumsal ve teknolojik kapasitesini teslim edebildiğini gösterir. Bu kayıtlar "bütün muhalifler başarıyı inkâr eder" genellemesini engeller; fakat millî başarıyı sistematik biçimde küçümseyen üstenci ve negatif partizan ağları görünmez kılmaz. Tek kutlama mesajı değil, somut eşik, süreklilik, teknik gerekçe ve eleştirel bağımsızlık ölçülür.

Tablo 59.1 — Bölümün temel ayrımları

Karıştırılmaması gerekenler	Birinci düzey	İkinci düzey
Başarı–iktidar desteği	Somut çıktıyı kabul	İktidarın bütün politikasını onaylama
Ürün–propaganda	Mühendislik ürünü ve kurumsal kapasite	Siyasî reklam ve sahiplenme
Yerlilik–tam bağımsızlık	Yerli tasarım/marka/entegrasyon oranı	Bütün alt bileşenlerin yerli olması
İlk gösterim–tam kabiliyet	Prototip/ilk uçuş/hizmete giriş	Seri üretim, teslimat ve sürdürülebilirlik
Eleştiri–inkâr	Maliyet, liyakat ve şeffaflık sorgusu	Ortada ürün veya kapasite yokmuş gibi davranma

59.1. Araştırma Problemi: Başarıyı Kabul Etmek Neden Siyasî Sadakat Sayılıyor?

Millî proje tartışmalarında ürünün teknik niteliği çoğu kez siyasî kimlik testine dönüşür. İktidar çevresi, başarıyı kabul etmeyen herkesi ülke karşıtı; muhalif yankı odaları ise başarıyı teslim eden kişiyi propaganda gönüllüsü ilan edebilir. Bu çift taraflı baskı, olgusal muhakemeyi zayıflatır ve uzman sözünü kamp sadakatine göre değerli hâle getirir.

Bu bölümün sorusu “muhalefet millî projeleri destekliyor mu?” gibi tek cevaplı değildir. Hangi aktör, hangi tarihte, hangi somut eşiği kabul etmiş; başarıyı kime ve hangi kurumsal sürekliliğe bağlamış; hangi eleştirileri korumuş ve sözünü sonraki gelişmeler karşısında güncellemiştir? Karşı-vaka ancak bu ayrıntılarla değer kazanır.

Tablo 59.2 — Kutuplaşmış başarı tartışmasının iki baskısı

Baskı kaynağı	Beklenen davranış	Demokratik zarar
İktidar yankı odası	Koşulsuz övgü ve partiye atıf	Kamu denetimi zayıflar
Muhalif yankı odası	Başarıyı küçültme veya susma	Gerçek kapasite görünmez olur
Kurumsal iletişim	Sadece olumlu veri sunma	Maliyet ve gecikme saklanır
Sosyal medya	Tek görüntüden kesin hüküm	Aşamalar birbirine karışır
Uzmanlık karşıtlığı	Teknik ayrıntıyı propaganda sayma	Bilgi yerine kimlik belirleyici olur

59.2. Aktör ve Kanıt Standardı: “Muhalif” Kimdir?

Bu bölüm kişilerin özel inançlarını, oy tercihlerini veya “gerçek muhalif” olup olmadığını tahmin etmez. Siyasî aktörler parti ve görev kayıtlarıyla; gazeteci, akademisyen ve uzmanlar ise iktidar politikalarına yönelik yayımlanmış eleştirileri ve kurumsal konumlarıyla “eleştirel kamusal aktör” olarak sınıflandırılır. Gazetecinin sözü partiye, uzmanın sözü bütün akademiye yüklenmez.

Kanıt hiyerarşisinde özgün parti açıklaması, konuşma kaydı, kurumsal rapor ve imzalı yazı önceliklidir. Haber aktarımları, özgün kaydı tamamladıkları ölçüde kullanılır. Tek cümlelik kutlama düşük; teknik gerekçe, tarihsel süreklilik, eleştirel bağımsızlık ve politika önerisi içeren kayıt yüksek karşı-vaka değeri taşır.

Tablo 59.3 — Karşı-vaka kabul eşiği

Ölçüt	Düşük kanıt	Yüksek kanıt
Özgünlük	Ekran görüntüsü/aktarım	Konuşma, yazı veya kurum kaydı
Somutluk	“Gurur duyduk”	Ürün, aşama ve teknik gerekçe
Süreklilik	Tek gün mesajı	Farklı tarihlerde tutarlı yaklaşım

Ölçüt	Düşük kanıt	Yüksek kanıt
Bağımsızlık	Siyasî rüzgâra bağlı övgü	Eleştiriyi koruyarak kabul
Etki	Kişisel kanaat	Program, rapor veya yasa önerisi

59.3. Başarı Eşikleri: Maket, Prototip, İlk Uçuş, Teslimat ve İhracat

Bir projenin "başarılı" sayılması tek eşikli değildir. Tasarımın tamamlanması, prototipin çalışması, ilk uçuş, testlerin geçilmesi, seri üretim, kullanıcıya teslim, sahada performans ve ihracat birbirinden farklı aşamalardır. KAAN'ın 21 Şubat 2024'te ilk uçuşunu yapması gerçek ve önemli bir mühendislik eşiğidir; fakat bunu tamamlanmış seri üretim ve tam bağımsız motor kabiliyeti gibi sunmak da, motorun geçici olarak dışarıdan gelmesi nedeniyle ilk uçuşu yok saymak da yanlıştır.[880]

Aynı yöntem otomobil, uydu, doğal gaz veya ulaştırma projesinde de uygulanmalıdır. Fiziksel ürünün varlığı inkâr edilemez; ekonomik verim, kamu maliyeti, dış bileşen, pazar başarısı ve uzun dönem işletme performansı ayrıca sınanır.

Tablo 59.4 — Teknolojik başarı merdiveni

Aşama	Kanıt	Henüz kanıtlamadığı
Kavramsal tasarım	Teknik gereksinim ve çizim	Çalışan ürün
Prototip	Fiziksel sistem	Seri üretim
İlk uçuş/test	Temel işlevin gösterimi	Tam görev kabiliyeti
Teslimat	Kullanıcıya verilen sistem	Uzun dönem performans
İhracat sözleşmesi	Dış talep ve anlaşma	Tahsilat ve sürdürülebilir satış
Operasyonel kullanım	Saha performansı	Maliyet etkinliğinin tümü

59.4. Özgür Özel: KAAN, Millî Motor ve Tarihsel Süreklilik

Özgür Özel'in SAHA 2026 ziyaretindeki açıklaması, bu bölümün en güçlü siyasî karşı-vakalarından biridir. Özel, KAAN'ın gelecekte yerli ve millî motorla uçacağına ilişkin çalışmayı gördüğünü, gurur duyduğunu ve bunun "çok önemli bir başarı"

[880] Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, "KAAN Gök Vatanı ile Buluştu." Millî Muharip Uçak KAAN'ın ilk uçuşu 21 Şubat 2024'te gerçekleşmiştir. İlk uçuş önemli geliştirme eşiğidir; seri üretim ve harekât kabiliyetiyle özdeş değildir. https://www.ssb.gov.tr/haber/kaan-gokvatani-ile-bulustu-60RLZp

olduğunu söylemiştir.[881] Anadolu Ajansının ziyaret kaydı da açıklamanın fuar ve kurum bağlamını doğrulamaktadır.[882]

Özel'in yaklaşımını güçlü kılan yalnız övgü değildir. TUSAŞ'ı "Türkiye'nin gözbebeği" diye nitelemesi, kurumun 1973'ten gelen tarihini ve farklı dönemlerde çalışanların emeğini vurgulaması, başarıyı bir partiye değil kurumsal sürekliliğe bağlar.[883] KAAN'ın millî ortak değer oluşuna ilişkin ayrı açıklaması da aynı çizgiyi pekiştirir.[884]

Tablo 59.5 — Özgür Özel vakasının kanıt değeri

Boyut	Kayıt	Değerlendirme
Doğrudan kabul	"Çok önemli başarı", "gurur duyduk"	Yüksek
Teknik somutluk	KAAN ve millî motor	Orta–yüksek
Tarihsel adalet	1973'ten bugüne kurumsal emek	Yüksek
Siyasî bağımsızlık	İktidar eleştirisini koruma	Yüksek
Sınır	Seri üretim/motor takvimi sonuçlanmadı	Kesin hüküm yok

59.5. TUSAŞ'a Saldırı Sonrasında Kurumsal Dayanışma

Özel'in TUSAŞ'a yönelik terör saldırısından sonra kurumu ziyaret etmesi, başarıyı yalnız tören ve fuar anında değil kriz anında da ortak değer saydığını gösterir.[885] Kurumsal dayanışma, iktidarın güvenlik yönetimini eleştirmeye engel değildir; fakat mühendisleri, işçileri ve üretim kapasitesini siyasî hedefin uzantısı gibi görmeyen bir ayrım üretir.

Bu vaka, millî projenin parti mülkiyetinden çıkarılmasının pratik anlamını gösterir: saldırı karşısında kurumu savunmak; ihale, liyakat ve güvenlik zafiyetlerini araştırmak; başarıyı çalışanlara atfetmek ve kamu denetimini sürdürmek.

---

[881] CHP, "CHP Lideri Özgür Özel: KAAN'ın Göklerde Yerli ve Millî Motoruyla Uçacağını Görüyoruz; Motoru Gördük, Gurur Duyduk," SAHA 2026 ziyareti. Özel, KAAN ve millî motor çalışmalarını açık biçimde "çok önemli bir başarı" diye nitelemiş; emeği uzun tarihsel süreklilik içinde değerlendirmiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-kaanin-goklerde-yerli-ve-milli-motoruyla-ucacagini-goruyoruz-motoru-gorduk-gurur-duyduk

[882] Anadolu Ajansı, "CHP Genel Başkanı Özel, SAHA 2026'yı ziyaret etti." Ziyaretin tarihi, stantlar ve Özel'in savunma sanayii açıklamalarına ilişkin bağımsız haber kaydı. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/chp-genel-baskani-ozel-saha-2026yi-ziyaret-etti/3930289

[883] CHP, "Özgür Özel: TUSAŞ Türkiye'nin Gözbebeğidir." Özel, TUSAŞ'ın kurum tarihini ve KAAN'ı ortak millî gurur olarak tanımlarken başarıyı tek bir iktidar dönemine indirgememiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-ozgur-ozel-tusas-turkiyenin-gozbebegidir

[884] CHP, "KAAN'ımız Gücünü Dışarıdan Değil Milletimizden Almaktadır." Açıklama, KAAN programının siyasî kutuplaşmanın üzerinde tutulması ve mühendis emeğinin teslim edilmesi bakımından kurumsal karşı-vaka kaydıdır. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-ozgur-ozel-kaanimiz-gucunu-disaridan-degil-milletimizden-almaktadir

[885] CHP, "Özgür Özel TUSAŞ'ı Ziyaret Etti: Durumun Ciddiyetini Kavramak Gerekiyor." Terör saldırısı sonrasında kurumun stratejik değeri ve çalışanlarla dayanışma vurgulanmıştır. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-tusasi-ziyaret-etti-durumun-ciddiyetini-kavramak-gerekiyor

Tablo 59.6 — Kriz anında millî kurum yaklaşımı

Tutum	Meşru içerik	Sakıncalı uç
Dayanışma	Çalışan ve kuruma destek	Hükûmetin her kararını onay
Güvenlik sorgusu	İhmal ve tedbir denetimi	Kurbanı suçlama
Kurumsal devamlılık	Üretimin sürmesi	Başarıyı parti malı yapma
Siyasî tartışma	Sorumluluğu araştırma	Teknolojik emeği değersizleştirme

59.6. Yankı Bağcıoğlu: Övgü ile Kurumsal Denetimin Birlikteliği

CHP'nin savunma politikalarından sorumlu isimlerinden Yankı Bağcıoğlu, "savunma sanayimizle gurur duyuyoruz" derken başarının sürdürülebilmesi için reklamdan çok teslimata odaklanılması gerektiğini belirtmiştir.[886] Savunma sanayiini ortak millî değer ve siyasetin üzerinde bir alan olarak tanımlaması, başarıyı parti aidiyetinden ayırır.[887]

Bağcıoğlu'nun şeffaflık, adalet ve liyakat uyarıları[888], propaganda eleştirisi[889], kapasite ve devlet sürekliliği vurgusu[890] ile başarı sonrası kurumsal ders çıkarma çağrısı[891], "övgü ya da eleştiri" ikiliğinin dışına çıkan tutarlı bir dosya oluşturur. Bu çizginin gerçek etkisi, bütçe denetimi ve somut politika tekliflerine dönüşmesiyle artacaktır.

Tablo 59.7 — Bağcıoğlu modelinin altı ölçütü

Ölçüt	Kabul edilen başarı	Korunan eleştiri
Kapasite	Ürün ve ihracat artışı	Reklam–teslimat farkı

[886] CHP Genel Başkan Yardımcısı Yankı Bağcıoğlu, "Savunma Sanayimizle Gurur Duyuyoruz; Bu Gururun Sürdürülebilir Olması İçin Reklamdan Çok Teslimata Odaklanmamız Gerekiyor." Başarı kabulü ile teslimat ve sürdürülebilirlik eleştirisini aynı metinde kurmaktadır. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-savunma-sanayimizle-gurur-duyuyoruz-bu-gururun-surdurulebilir-olmasi-cin-reklamdan-cok-teslimata-odaklanmamiz-gerekiyor

[887] CHP Genel Başkan Yardımcısı Yankı Bağcıoğlu, "Savunma Sanayii Siyaset Dışıdır, Ortak Değerimizdir." Savunma projelerinin parti mülkiyetine dönüştürülmemesi gerektiği savunulmuştur. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-savunma-sanayi-siyaset-disidir-ortak-degerimizdir

[888] CHP Genel Başkan Yardımcısı Yankı Bağcıoğlu, "Şeffaflık, Adalet ve Liyakat Olmazsa Kalıcılık Sağlanamaz." Kurumsal başarıyı tanırken ihale, insan kaynağı ve yönetişim sorunlarını eleştiren kayıt. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglundan-savunma-sanayi-uyarisi-seffaflik-adalet-ve-liyakat-olmazsa-kalicilik-saglanamaz

[889] CHP Genel Başkan Yardımcısı Yankı Bağcıoğlu, "Savunma Sanayisini Propaganda Aracına Dönüştürmek Büyük Hata." Teknolojik ürün ile siyasî reklamın ayrılması gerektiği vurgulanmıştır. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-savunma-sanayisini-propaganda-aracina-donusturmek-buyuk-hata

[890] CHP Genel Başkan Yardımcısı Yankı Bağcıoğlu, "Millî Güvenlikte Propaganda Değil Kapasite Konuşur; Savunma Sanayii Bir İktidarın Değil Devletin Eseridir." Tarihsel süreklilik ve ölçülebilir kapasite yaklaşımı. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-milli-guvenlikte-propaganda-degil-kapasite-konusur-savunma-sanayi-bir-ktidarin-degil-devletin-eseridir

[891] CHP Genel Başkan Yardımcısı Yankı Bağcıoğlu, "Her Önemli Başarıdan Sonra Durum Değerlendirmesi Yapılıp Dersler Alınmalı." Kurumsal öğrenme ve hata düzeltme çağrısı. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-her-onemli-basaridan-sonra-durum-degerlendirmesi-yapilip-dersler-alinmali

Ölçüt	Kabul edilen başarı	Korunan eleştiri
Kurumsallık	Devletin ve çalışanların emeği	Parti sahiplenmesi
Yönetişim	Stratejik sektör değeri	Şeffaflık ve liyakat
Sürdürülebilirlik	Mevcut yetenek	İnsan kaynağı/tedarik riski
Öğrenme	Başarılı test ve teslimat	Hata sonrası ders çıkarma
Denetim	Millî güvenlik önemi	Kamu denetiminden muaf olmama

59.7. Ekrem İmamoğlu: KAAN'ın İlk Uçuşunu Kutlamak

Ekrem İmamoğlu, KAAN'ın 21 Şubat 2024'teki ilk uçuşunu "milletimize hayırlı olsun" sözleriyle kutlamış ve emeği geçenleri tebrik etmiştir.[892] Bu, belediye başkanı ve muhalif cumhurbaşkanı adayı kimliğiyle iktidarın yoğun biçimde sahiplendiği bir projedeki somut eşiği açıkça kabul eden kayıttır.

Karşı-vaka değeri orta düzeydedir: söz doğrudan ve kamusaldır, fakat teknik ayrıntı ve uzun dönemli politika çerçevesi sınırlıdır. Bu nedenle tek mesaj, İmamoğlu'nun savunma sanayiinin bütün boyutlarında kapsamlı bir yaklaşım geliştirdiğini kanıtlamaz; fakat "muhalif aktör başarıyı asla teslim etmez" genellemesini yanlışlar.

Tablo 59.8 — Kutlama mesajının kanıt sınırı

Unsur	Var mı?	Sonuç
Özgün kamusal kayıt	Evet	Karşı-vaka kabul edilir
Somut proje/aşama	KAAN ilk uçuşu	Genel övgüden güçlü
Teknik gerekçe	Sınırlı	Uzman değerlendirmesi değildir
Süreklilik	Bu kayıtla sınırlı	Düşük–orta
Siyasî bedel	Kutuplaşmış ortamda övgü	Orta

59.8. Ali Babacan: Başarı, Rekabet ve Pazar Kapasitesi

Ali Babacan, KAAN'ın Endonezya'ya satışına ilişkin açıklamasında gurur duyduğunu belirtmiş; Togg'un taksi kullanımını teşvik etmeyi ve savunma sanayiindeki fırsatları büyütmeyi önermiştir.[893] Başka bir açıklamasında iyi projelerin devam ettirilmesini,

[892] Habertürk, "Millî Muharip Uçağı KAAN İlk Uçuşunu Gerçekleştirdi," 21 Şubat 2024. Haberde Ekrem İmamoğlu'nun KAAN'ın ilk uçuşunu kutlayan ve emeği geçenleri tebrik eden açıklaması da yer almaktadır. https://www.haberturk.com/son-dakika-milli-muharip-ucagi-kaan-ilk-ucusunu-gerceklestirdi-3662905-ekonomi

[893] DEVA Partisi, Ali Babacan'ın KAAN'ın Endonezya'ya satışına ilişkin açıklaması. Babacan, satıştan gurur duyduğunu belirtirken savunma sanayiindeki fırsatların ve Togg'un kullanımının desteklenmesini istemiştir. https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/deva-partisi-genel-baskan-ali-babacandan-onemli-acklamalar-togg-taksi-icin-otvsiz-kdvsiz-taksitli-sats-kampanyas-baslatlmal

yanlışların düzeltilmesini ve devlet desteğinin birden fazla firma arasında rekabet yaratacak biçimde dağıtılmasını savunmuştur.[894]

Babacan'ın İHA/SİHA sistemlerinin etkisini ve başarıdan gurur duyulması gerektiğini söylemesi[895], savunma şirketlerinin başarılarıyla övünme çağrısı[896] ve 2026'da Avrupa pazarındaki savunma fırsatlarını değerlendirmesi[897], tekil kutlamadan daha sürekli bir çizgi gösterir. Bu çizginin ayırt edici yanı, başarıyı rekabet, finansman ve ihracatla birlikte ele almasıdır.

Tablo 59.9 — Babacan yaklaşımında başarı ve piyasa disiplini

Başlık	Kabul	Eleştiri/öneri
KAAN	İhracat fırsatı ve gurur	Sözleşme/teslimat takibi
İHA/SİHA	Sahadaki etki	Rekabet ve kurumlaşma
Togg	Yerli marka ve kullanım	Erişilebilirlik/teşvik tasarımı
Şirket yapısı	Başarılı firmalar	Tekelleşme riskini azaltma
Avrupa pazarı	Yüksek talep ihtimali	Standart ve finansman hazırlığı

59.9. Ahmet Davutoğlu ve Gelecek Partisi: Projeleri Reddetmeden İktidarı Eleştirmek

Ahmet Davutoğlu, İHA, SİHA ve Togg'u iktidarın sosyal ve ekonomik sorunları örtme aracı hâline getirmesine itiraz ederken projelerin kendisini reddetmemiştir.[898] Gelecek Partisi açıklamalarında stratejik yatırımların, özellikle savunma sanayiinin güçlendirileceği belirtilmiştir.[899]

[894] DEVA Partisi, Ali Babacan, "Savunma Sanayiinde Rekabet." Babacan, iyi projelerin sürdürülmesi, hataların düzeltilmesi ve devlet desteğinin rekabeti artıracak biçimde dağıtılması gerektiğini savunmuştur. https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/ali-babacandan-savunma-sanayinde-rekabet-mesaji-devlet-destegini-en-azndan-4-5-firmaya-vermek-lazm-ki-yarssnlar

[895] DEVA Partisi, Ali Babacan'ın İHA/SİHA açıklaması. Babacan, sistemlerin sahadaki etkisini ve her başarıdan gurur duyulması gerektiğini belirtmiştir. https://devapartisi.org.tr/parti/e-arsiv/ali-babacan-1-temmuzda-mutlaka-buna-bir-ara-zam-vermek-zorundalar

[896] DEVA Partisi, Ali Babacan'ın savunma sanayii firmalarının başarılarıyla övünülmesi gerektiğine ilişkin açıklaması, 28 Şubat'ın yıl dönümü değerlendirmesi içinde. https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/babacan-28-subatn-28-yl-donumune-dair-konustu-yasaklara-kars-isyan-halkn-destegiyle-basarl-oldu-ama-yasaklar-koyan-milyonlar-yoksullastran-iktidar-yine-erdogan-eliyle-oldu

[897] DEVA Partisi, Ali Babacan'ın 30 Mart 2026 tarihli açıklaması. Güçlü savunma sanayiinin Avrupa pazarındaki fırsatları ve ihracat kapasitesi değerlendirilmiştir. https://devapartisi.org/konusmalar/30-mart-2026-deva-partisi-genel-baskani-ali-babacanin-tele2-haberde-zeynel-lule-ile-gundem-ozel-programi-aciklamasi

[898] Gelecek Partisi, Ahmet Davutoğlu'nun İHA, SİHA ve Togg projelerinin sürdürülmesine ilişkin açıklaması. Projeleri reddetmek yerine toplumsal refahın diğer sorunlarıyla birlikte ele almıştır. https://gelecekpartisi.org.tr/duyuru/davutoglu-istanbuldan-bestepeye-seslendi-bunlar-ejder-meyvesiyle-beslenip-halka-sogani-cok-gorurler-1683538855

[899] Gelecek Partisi, Ahmet Davutoğlu'nun stratejik yatırımların ve özellikle savunma sanayiinin güçlendirileceğine ilişkin açıklaması. https://gelecekpartisi.org.tr/duyuru/davutoglu-kurtlar-sofrasina-karsi-halil-ibrahim-sofrasini-kurduk-1681162858

“Savunma sanayiinde kim iş yapıyorsa ona destek olunacak” sözü, kişisel ve ailevi siyasî ilişkilerle teknoloji ürününün değerini birbirinden ayırmayı amaçlar.[900] Bununla birlikte Davutoğlu’nun geçmişte yürütmede üstlendiği görevler, başarı ve sorunlardaki kendi kurumsal sorumluluğunu da değerlendirmeye dâhil etmeyi gerektirir.

Tablo 59.10 — Davutoğlu vakasında süreklilik ve sorumluluk

Boyut	Güçlü kayıt	Sınır
Proje kabulü	İHA/SİHA/Togg’u reddetmeme	Teknik ayrıntı sınırlı
Gelecek taahhüdü	Stratejik yatırımları güçlendirme	Programın maliyeti belirsiz
Emeğe yaklaşım	Üreten herkese destek	Siyasî yakınlık tartışması
Tarihsel sorumluluk	Eski başbakan olarak süreklilik bilgisi	Geçmiş kararların hesabı da gerekir

59.10. İYİ Parti ve Ortak Muhalefet Programları: Başarıyı Kurumsallaştırmak

Altılı Masa’nın Ortak Politikalar Mutabakat Metni, savunma sanayii, uydu, uzay, ileri teknoloji ve dışa bağımlılığın azaltılması hedeflerini korurken şeffaflık ve kurumsal reform talep etmiştir.[901] Bu kayıt, muhalefetin iktidar değişiminde millî projeleri topluca durdurmayı değil, farklı bir yönetişim modeliyle sürdürmeyi vaat ettiğini gösterir.

İYİ Parti programı da yerli savunma, yüksek teknoloji, uzay ve dijital dönüşüm kapasitesinin güçlendirilmesini savunur.[902] Program metni, tekil övgüden daha yüksek kurumsal değer taşır; ancak gerçek tutarlılık, bütçe tercihleri, kadro ve uygulama ayrıntılarıyla sınanır.

Tablo 59.11 — Program düzeyinde karşı-vaka testi

Program unsuru	Başarıyı koruma	Reform talebi
Savunma	Yerli kapasiteyi büyütme	Şeffaf ihale/kurumsallık
Uzay ve uydu	Programların devamı	Bilimsel özerklik ve planlama
İleri teknoloji	Ar-Ge ve üretim	Rekabet ve finansman

[900] Gelecek Partisi, Ahmet Davutoğlu’nun “Savunma sanayiinde kim iş yapıyorsa ona destek olunacak” açıklaması. Başarıyı aile veya parti ilişkisine indirgemeden kurumsal destekleme ölçütü savunulmuştur. https://gelecekpartisi.org.tr/duyuru/davutoglundan-selcuk-bayraktara-uyari-berat-albayrakin-akibetinden-ders-almasi-lazim-1683002007

[901] Altılı Masa, “Ortak Politikalar Mutabakat Metni.” Savunma sanayii, uydu, uzay, ileri teknoloji, dışa bağımlılığın azaltılması ve kurumsal şeffaflık hedefleri muhalefetin ortak politika metninde yer almıştır. https://iyiparti.org.tr/storage/img/content/gLXG/ortak-politikalar-mutakabat-metni.pdf

[902] İYİ Parti, Güncel Parti Programı. Savunma sanayii, yüksek teknoloji, uzay ve dijital dönüşüm alanlarında yerli kapasitenin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. https://iyiparti.org.tr/storage/img/doc/iyi-parti-guncel-parti-program.pdf

Program unsuru	Başarıyı koruma	Reform talebi
Dışa bağımlılık	Kritik teknolojiyi yerlileştirme	Gerçekçi aşama takibi
İnsan kaynağı	Nitelikli kadro	Liyakat ve beyin göçünü tersine çevirme

59.11. Eleştirel Gazetecilik: Fatih Altaylı Örneği

Fatih Altaylı'nın Togg'u "yerli bir marka" olarak kabul edip her parçanın yerli olması iddiasından ayırması, kavramsal doğruluk bakımından güçlü bir örnektir.[903] Savunma sanayiinin uzun tarihini ve özellikle deniz platformlarındaki başarıları teslim ederken sektörün yalnız 2002 sonrasında doğduğu anlatısını eleştirmesi de tarihsel süreklilik testini karşılar.[904]

Altaylı'nın prototip, motor, üretim ve teslimat aşamalarının siyasî söylemde birbirine karıştırılmasına yönelik itirazı[905] ve liyakat/beyin göçü uyarısı[906], başarı kabulü ile sorgulamanın aynı gazetecilik dosyasında bulunabileceğini gösterir. Bu yaklaşımın zaafı, polemik dili ve bazı teknik iddiaların her yazıda aynı ayrıntıyla belgelenmemesidir.

Tablo 59.12 — Eleştirel gazetecilikte doğruluk testi

Soru	Doğru yaklaşım	Yanlış yaklaşım
Yerli marka nedir?	Fikri mülkiyet/marka/entegrasyon ayrımı	Her parça yerli olmalı
Başlangıç tarihi nedir?	Uzun kurumsal süreklilik	Tek iktidarla sıfırdan başlatma
Prototip başarı mıdır?	Aşama başarıdır	Tamamlanmış sistem sayma/yok sayma
Kritik risk nedir?	Motor, insan kaynağı, teslimat	Sadece slogan veya hakaret
Gazetecinin rolü	Övgü ve denetimi birlikte yürütme	Kamp sözcülüğü

[903] Fatih Altaylı, "Dün Türktü Bugün CIA." Yazar, Togg'u yerli bir marka olarak kabul etmiş; marka sahipliği ile her parçanın yerli olması iddiasını birbirinden ayırmıştır. https://fatihaltayli.com.tr/yazarlar/fatih-altayli/2023-05-02/dun-turktu-bugun-cia

[904] Fatih Altaylı, "Gençler İçin Savunma Sanayii." Yazı, Türkiye'de savunma sanayiinin uzun tarihsel geçmişini ve özellikle deniz platformlarındaki başarıları teslim ederken "her şey 2002'den sonra başladı" anlatısını eleştirmiştir. https://www.haberturk.com/yazarlar/fatih-altayli-1001/3585558-gencler-icin-savunma-sanayii

[905] Fatih Altaylı, "Savunma Sanayii Dedim, Mugalata İşittim." Yazar, başarıyı reddetmek yerine prototip, üretim, motor, teslimat ve ihracat aşamalarındaki abartılı veya erken siyasî sahiplenmeleri tartışmıştır. https://fatihaltayli.com.tr/yazarlar/fatih-altayli/2023-06-21/savunma-sanayi-dedim-mugalata-isittim

[906] DefenseHere, "Fatih Altaylı Kaleme Aldı: Savunma Sanayiinde Liyakat ve Beyin Göçü." İnsan kaynağı kaybının teknolojik sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini ele alan karşı-vaka kaydı. https://defensehere.com/tr/fatih-altayli-kaleme-aldi-savunma-sanayiinde-liyakat-ve-beyin-gocu/

59.12. Uzman ve Akademisyenler: Arda Mevlütoğlu'nun Katmanlı Değerlendirmesi

Arda Mevlütoğlu, SAHA 2026 değerlendirmesinde Türkiye'nin ürün çeşitliliği, ihracat ve sistem entegrasyonu bakımından ulaştığı potansiyeli açıkça teslim etmiş; aynı zamanda finansman, tedarik zinciri, düzenleme ve insan kaynağı risklerini sıralamıştır.[907] Akademik çalışması da sektörün tarihsel dönüşümünü, ihracat ve sürdürülebilirlik sorunlarıyla birlikte ele alır.[908]

MİLGEM programını sistematik askerî denizcilik dönüşümü olarak değerlendirmesi[909], başarıyı tek platform değil tasarım, alt sistem ve ihracat ekosistemi üzerinden okur. Savunma sanayiinin devlet–sanayi–akademi iş birliğine dayandığını gösteren akademik literatür de tek kişi veya tek dönem anlatısını sınırlar.[910]

Tablo 59.13 — Uzman değerlendirmesinin üstünlüğü

Ölçüt	Slogan dili	Uzman dili
Ürün	Var/yok	Alt sistem ve görev kabiliyeti
Zaman	Bugünkü tören	Program ve kurum tarihi
Başarı	Tek görüntü	Test, teslimat, kullanım, ihracat
Risk	Genel dışa bağımlılık	Motor, çip, tedarik, finansman
Gelecek	Kesin zafer/çöküş	Senaryo ve kapasite koşulları

59.13. Başarıyı Kime Atfetmeli? Devlet, İktidar, Şirket ve Mühendis

Büyük teknoloji projeleri çoğunlukla onlarca yıllık kurum, bütçe, üniversite, tedarikçi ve insan kaynağı birikiminin ürünüdür. Siyasî iktidar öncelik belirler, kaynak tahsis eder ve başarı veya başarısızlıkta sorumluluk taşır; fakat bütün emeği tek kişiye veya tek döneme mal etmek tarihsel gerçekliği bozar.

Muhalif karşı-vakaların en güçlü tarafı, güncel yürütmenin katkısını inkâr etmeden önceki dönemleri, çalışanları ve kurumları görünür kılmasıdır. DEVA programındaki

[907] Arda Mevlütoğlu, "Türk savunma sanayisinin ulaştığı potansiyel SAHA'daydı," Anadolu Ajansı Analiz, 2026. Ürün çeşitliliği, ihracat ve sistem entegrasyonu başarısını tanırken finansman, tedarik zinciri ve insan kaynağı risklerini belirtmiştir. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-savunma-sanayisinin-ulastigi-potansiyel-sahadaydi/3934725

[908] Arda Mevlütoğlu, "Turkey's Defence Industry: A Historical Perspective and Future Challenges," Defence Studies. Çalışma, sektörün dönüşümünü ve ihracat/sürdürülebilirlik sınavlarını akademik çerçevede ele almaktadır. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14702436.2017.1349534

[909] Arda Mevlütoğlu, "Türkiye'nin Askerî Denizcilikte Sistematik Dönüşümü: MİLGEM Programı," Anadolu Ajansı Analiz, 2026. MİLGEM'i platform, tasarım ve ihracat kapasitesi bakımından sistematik dönüşüm örneği olarak değerlendirmiştir. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiyenin-askeri-denizcilikte-sistematik-donusumu-milgem-programi/3974296

[910] Bilig, "Politics, Industry and Academia: The Development of the Turkish Defence Industry." Çalışma, savunma ekosisteminin devlet, özel sektör ve akademi iş birliğine dayanan kurumsal sürekliliğini incelemektedir. https://dergipark.org.tr/en/pub/bilig/article/868056

rekabet ve kurumsal kapasite yaklaşımı[911] ile ortak muhalefet mutabakatlarının teknoloji sürekliliği[912], projelerin iktidar değişiminde kurumsal mülkiyetle sürdürülmesi gerektiğini gösterir.

Tablo 59.14 — Başarı atfının adil dağılımı

Aktör	Meşru pay	Aşırı sahiplenme riski
Siyasî iktidar	Öncelik, bütçe, diplomasi	Bütün emeği partiye mal etme
Kamu kurumu	Program yönetimi ve uzmanlık	Hesap vermez bürokrasi
Özel şirket	Tasarım, üretim, yatırım	Kamu desteğini görünmez kılma
Üniversite/Ar-Ge	Bilgi ve insan kaynağı	Uygulama katkısını abartma
Mühendis/işçi	Somut üretim emeği	Kurumsal karar yükünü bireye atma
Önceki dönemler	Altyapı ve proje devamlılığı	Bugünkü ilerlemeyi inkâr

59.14. Gri Alanlar: Taktik Övgü, Seçici Kabul ve Sessizlik

Her övgü demokratik olgunluk göstergesi değildir. Seçim döneminde popüler projeyi destekleyip aynı ölçütü rakibin başka başarısına uygulamamak, teknik bilgiden yoksun taktik kabul veya yalnız dış baskı altında kutlama düşük puan almalıdır. Benzer biçimde başarıyı kabul edip emeği sistematik olarak yalnız kendi siyasî çevresine atfetmek de karşı-vaka değerini azaltır.

Sessizlik ise tek başına inkâr değildir. Bir aktörün her projeye ilişkin açıklama yapma yükümlülüğü yoktur. Ağır niteleme için açık "yok", "sahte", "çalışmaz" veya kanıta rağmen tekrar edilen küçültme kaydı aranır.

Tablo 59.15 — Gri alanların sınıflandırılması

Davranış	Karşı-vaka değeri	Neden
Tek kutlama mesajı	Düşük–orta	Somut fakat süreklilik sınırlı
Teknik gerekçeli kabul	Yüksek	Olguya dayalı
Programla sürdürme taahhüdü	Yüksek	Kurumsal etki
Taktik/popüler övgü	Düşük	Karşılıklılık zayıf

[911] DEVA Partisi, Parti Programı. Yüksek teknoloji, rekabet, kurumsal kapasite ve savunma sanayiinin geliştirilmesine ilişkin politika çerçevesi. https://devapartisi.org.tr/temel-metinler/parti-programi

[912] Altılı Masa mutabakat metinleri arşivi. Ortak muhalefet programlarının süreklilik, kurumsal reform ve teknoloji politikaları bakımından birincil kaynağı. https://devapartisi.org.tr/guclendirilmis-parlamenter-sistem/mutabakat-metinleri

Davranış	Karşı-vaka değeri	Neden
Eleştiriyi koruyarak kabul	Çok yüksek	Bağımsızlık gösterir
Sessizlik	Nötr	İnkâr kanıtı değildir

59.15. Millî Başarıyı Tanıma ve Eleştirel Bağımsızlık Endeksi

Endeks, bir aktörü “yerli ve millî” ilan etmek için değil, belirli bir söz veya politika kaydının karşı-vaka gücünü ölçmek için tasarlanmıştır. Altı boyutun her biri 0–4 puanlanır; toplam 0–24’tür. Aynı kişi farklı proje ve tarihlerde farklı puan alabilir.

Yüksek puan koşulsuz övgüden değil; somut teknik eşiği doğru adlandırma, tarihsel emeği adil dağıtma, eleştiriyi koruma, tutarlılık ve kurumsal etki bileşiminden doğar. Böylece propaganda tekrarı ile olgusal ve bağımsız kabul ayrılır.

Tablo 59.16 — Millî başarıyı tanıma ve eleştirel bağımsızlık endeksi (0–24)

Boyut	0 puan	2 puan	4 puan
Olgu/teknik doğruluk	Kanıtsız slogan	Kısmen doğru	Aşama ve veri doğru
Başarı eşiği	Her şeyi yok/bitmiş sayma	Genel kabul	Prototip–teslimat ayrımı
Süreklilik	Tekil/taktik	Birden çok kayıt	Dönemler arası tutarlı
Eleştirel bağımsızlık	Kamp tekrarçılığı	Sınırlı eleştiri	Övgü ve denetim birlikte
Atıf adaleti	Tek kişi/parti	Kısmi kurum vurgusu	Tarihsel ve çok aktörlü emek
Kurumsal etki	Kişisel mesaj	Politika önerisi	Program, denetim ve uygulama

59.16. Ana Karşı-Vaka Matrisi ve Bulgular

Bu bölümün kayıtları, muhalif alanın millî ve teknolojik başarı karşısında tek biçimli olmadığını gösterir. En güçlü vakalar, açık övgü ile yönetişim eleştirisini aynı çizgide sürdüren Özgür Özel–Yankı Bağcıoğlu dosyası, Babacan’ın başarı–rekabet yaklaşımı, ortak programların teknoloji sürekliliği ve uzmanların katmanlı sektör analizidir.

İmamoğlu’nun KAAN mesajı veya enerji alanındaki dolaylı kabul gibi kayıtlar genellemeyi yanlışlamak için yeterli, fakat yüksek kurumsal puan için sınırlıdır. Bu derecelendirme, karşı vakaları kahramanlaştırmadan kullanmanın şartıdır.

Tablo 59.17 — Özet karşı-vaka matrisi

Aktör/kayıt	Güçlü yön	Sınır	Yaklaşık düzey
Özgür Özel–KAAN/TUSAŞ	Açık kabul, tarihsel emek	Teknik takvim ayrıntısı sınırlı	Yüksek

Aktör/kayıt	Güçlü yön	Sınır	Yaklaşık düzey
Yankı Bağcıoğlu	Kabul + şeffaflık/ teslimat	Parti politikasına tam dönüşüm izlenmeli	Çok yüksek
Ekrem İmamoğlu	Somut ilk uçuş kutlaması	Tekil kayıt	Orta
Ali Babacan	Süreklilik, rekabet, ihracat	Geçmiş yürütme sorumluluğu	Yüksek
Davutoğlu/Gelecek	Projeleri sürdürme taahhüdü	Teknik ayrıntı sınırlı	Orta–yüksek
Ortak muhalefet programı	Kurumsal süreklilik	Uygulama görülmedi	Yüksek
Fatih Altaylı	Kavramsal/tarihsel ayrım	Polemik ve değişken ayrıntı	Yüksek
Arda Mevlütoğlu	Teknik ve sürdürülebilirlik analizi	Parti temsilcisi değildir	Çok yüksek

59.17. Bölüm Sonucu: Başarıyı Teslim Etmek Eleştirinin Sonu Değildir

Bu bölüm, Türkiye'de muhalif ve eleştirel alanın millî teknoloji projeleri karşısında bütünüyle inkârcı olduğu tezini doğrulamamıştır. Özgür Özel'in KAAN ve millî motor çalışmalarını açık başarı olarak nitelemesi, TUSAŞ'ın tarihsel emeğini vurgulaması; Yankı Bağcıoğlu'nun gurur, teslimat, şeffaflık ve liyakati birlikte kurması; Ekrem İmamoğlu'nun KAAN'ın ilk uçuşunu kutlaması; Ali Babacan ve Ahmet Davutoğlu'nun savunma, İHA/SİHA ve Togg projelerini sürdürme yaklaşımı; ortak muhalefet programları ile eleştirel gazeteci ve uzmanların katmanlı değerlendirmeleri güçlü karşı-vakalardır.

Bununla birlikte karşı-vakalar, muhalif alandaki küçümseme ve inkâr örneklerini ortadan kaldırmaz. Prototipi maket saymak, ithal bir alt bileşeni bütün ürünü "yabancı" ilan etmek için kullanmak, başarıyı sırf iktidar döneminde gerçekleştiği için değersizleştirmek veya ülkenin ihracat ve kurumsal kapasitesini görmezden gelmek olgusal sorun olarak kalır. Aynı şekilde iktidarın prototipi tamamlanmış sistem, sözleşmeyi teslimat, yerli markayı tam bileşen bağımsızlığı ve kamu yatırımını parti armağanı gibi sunması da eleştirilmelidir.

Demokratik olgunluk; teknolojik emeği siyasî aidiyetten bağımsız teslim etmek, kamu kaynağını denetlemek, başarıyı tarihsel kurumlara ve çalışanlara adil biçimde dağıtmak, gecikme ve bağımlılıkları saklamamak ve iktidar değişiminde işe yarayan programları kurumsal hafızayla sürdürmektir. Millî başarı, eleştiriden korunmuş kutsal alan değil; doğrulanmış olgu, ortak emek ve hesap verebilir kamu politikasıdır.

Bir sonraki bölüm, seküler ve muhalif alanın iç dönüşümünü başörtüsü politikası üzerinden inceler: CHP'nin yasakçı devlet çizgisinden hak ve yasal güvence söylemine

geçişinin hangi aşamalarda, hangi iç itirazlarla ve hangi siyasî hesaplarla gerçekleştiği değerlendirilir.

BÖLÜM 60

CHP'NİN BAŞÖRTÜSÜ POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜM

Parti değişimi, üstenci seküler-jakoben devlet sahipliği zihniyetiyle gerçek bir hesaplaşmaya dönüştü mü?

BÖLÜMÜN TEZİ

CHP'nin başörtüsü politikasındaki dönüşüm, yalnız bir partinin seçim dili veya bir genel başkanın kişisel kanaati olarak okunamaz. Başörtüsü yasağı; devletin, Cumhuriyet'in, üniversitenin, Meclisin ve kamu görevinin kültürel sahibini tek bir hayat tarzı üzerinden tanımlayan üstenci seküler-jakoben zihniyetin en görünür uygulamalarından biridir. Bu zihniyet farklı dönemlerde CHP, DSP, askerî ve sivil bürokrasi, yüksek yargı, YÖK, üniversite yönetimleri, medya ve meslek çevreleri tarafından taşınmıştır. Her aktör yalnız kendi belgelenmiş eyleminden sorumludur; fakat kurumsal parçalar arasındaki zihniyet ve söylem dolaşımı da görünmez kılınmaz.

Bölüm, CHP'nin 2008'de başörtüsü serbestisini genişleten anayasa değişikliğine karşı açılan davadaki doğrudan rolü ile 2021–2023 helalleşme ve yasal güvence çizgisi arasındaki dönüşümü sınar. 1999 Merve Kavakçı vakası CHP'ye geriye dönük olarak yüklenmeyecek; DSP ve Bülent Ecevit'in somut sorumluluğu, aynı seküler devlet sahipliği anlayışının ayrı bir siyasî taşıyıcısı olarak incelenir. Dönüşümün gerçekliği; açık hata kabulü, hukukî metin, güncel ayrımcılığa tepki, kadro ve temsil, parti içi süreklilik ve iktidara gelindiğinde geri dönülmez güvence üretme kapasitesiyle ölçülür.

Tablo 60.1 — Bölümün inceleme nesnesi ve sınırı

Düzey	İncelenen	İncelenmeyen / yasak genelleme
Zihniyet	Devleti ve kamusal alanı tek hayat tarzının mülkü sayan üstenci seküler-jakobenlik	Seküler hayat tarzının kendisi
Parti	Belgelenmiş başvuru, oy, açıklama, teklif ve uygulama	Partinin bütün üyelerine özsel suç yükleme
Tarih	Kurumsal süreklilik ve zihniyet dolaşımı	Sonraki yasağı geçmişe geriye dönük uydurma
Dönüşüm	Hata kabulü, hukukî güvence, temsil ve güncel uygulama	Tek seçim mesajından kesin samimiyet hükmü

Düzey	İncelenen	İncelenmeyen / yasak genelleme
Karşı vaka	Yasakçı alandaki özgürlükçü itiraz	Kurumsal tahakkümü birkaç iyi örnekle aklama

60.1. Meseleyi Parti Tarihine Hapsetmemek: Taşıyıcı ile Zihniyetin Ayrılması

Başörtüsü yasağını yalnız “CHP’nin hatası” diye anlatmak eksiktir; yalnız “devletin hatası” diyerek siyasî sorumluluğu eritmek de eksiktir. Üstenci seküler-jakobenlik, tek bir merkezden emir alan değişmez örgüt değil; belirli bir vatandaş tipini devletin doğal sahibi sayan dağınık fakat birbirini besleyen bir kurumsal alandır. Parti, yargı, üniversite, bürokrasi ve medya aynı anda aynı hukukî yetkiye sahip değildir; buna rağmen “kamusal alan dindarın doğal alanı değildir” varsayımını farklı dillerle yeniden üretebilir.

Bu sebeple CHP’nin dönüşümü iki ayrı ölçekte incelenir. Birinci ölçek doğrudan kurumsal sicildir: dava açma, oy verme, parti programı, kanun teklifi ve lider açıklaması. İkinci ölçek daha geniş seküler siyasal alandır: DSP’nin 1999 Meclis müdahalesi, yüksek yargının laiklik yorumu, üniversite genelgeleri ve medyanın meşrulaştırıcı dili. İkinci ölçek CHP’ye otomatik sorumluluk yüklemez; ancak partinin içinde hareket ettiği zihniyet iklimini açıklar.

Tablo 60.2 — Taşıyıcı, yetki ve sorumluluk ayrımı

Aktör	Doğrudan yetki	Sorumluluğun ispatı
Siyasi parti	Teklif, oy, dava, program	İmzalı metin ve resmî karar
Hükûmet/DSP örneği	Yürütme ve Meclis çoğunluğu	Tutanak, emir ve uygulama
Yüksek yargı	Norm ve hak yorumu	Karar gerekçesi
Üniversite/YÖK	Kayıt, ders, disiplin	Genelge ve işlem
Medya/kültür çevresi	Meşruiyet ve tekrar	Manşet, yayın, sistematik dolaşım

60.2. 1930’lar: Açık Kadın Başörtüsü Yasağı Değil, Makbul Vatandaş Rejimi

1930’lardan başlayan süreklilik doğru kurulmalıdır. 1937’de laiklik ve inkılapçılık anayasal devlet niteliklerine dönüştü; kıyafet, eğitim ve kamusal temsil modernleşme projesinin görünür alanları oldu.[913] Buna karşılık 1934 tarihli 2596 sayılı Kanun, kadınların başörtüsünü ülke çapında yasaklamadı; esas olarak din görevlilerinin ruhanî kıyafetlerini ve yabancı siyasî-askerî üniformaları düzenledi.[914] Bu gerçek, sonraki yasakları inkâr etmek için değil, tarihsel iddiayı doğru tarihe yerleştirmek için önemlidir.

[913] Anayasa Mahkemesi, “1924 Anayasası.” 1937 değişikliğiyle devletin nitelikleri arasına laiklik ve inkılapçılık da eklenmiştir. Bu anayasal dönüşüm, kadın başörtüsünü açıkça yasaklayan bir hüküm içermemekle birlikte devletin modernleştirici yönünü güçlendirmiştir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/

Üstenci seküler-jakoben süreklilik, "1930'larda üniversitede bugünkü biçimiyle başörtüsü yasağı vardı" şeklinde kurulamaz. Süreklilik; devletin toplumu yukarıdan dönüştürme yetkisini kendinde görmesi, modern kadını belirli görünüş ve davranış kodlarıyla temsil etmesi, dinî-geleneksel görünürlüğü ilerlemenin gerisinde sayması ve kamusal meşruiyeti merkezî kurumların tasdikine bağlaması üzerinden kurulmalıdır. İddiacı laiklik kavramı tam da bu devlet etkinliğini açıklamak için kullanılır.[915] Başörtülü kadının kamusal görünürlüğü daha sonra bu yerleşik medeniyet kodlarını doğrudan zorlamıştır.[916][917]

Tablo 60.3 — 1930'lar hakkında doğru ve yanlış süreklilik

İddia	Hüküm	Doğru kullanım
Kadın başörtüsü kanunla tamamen yasaklandı	Yanlış/genelleyici	Açık genel yasak gösterilemez
Devlet modern görünüş normu üretti	Güçlü tarihsel tez	Eğitim, temsil ve bürokrasi belgeleriyle sınanır
Sonraki yasaklar 1930'larla ilgisizdir	Eksik	Zihniyet ve kurum anlayışı bakımından devamlılık vardır
Her Cumhuriyet reformu din düşmanlığıdır	Yanlış	Somut hak sınırlaması aranır
Makbul vatandaş normu siyasî iktidardan uzun yaşayabilir	Güçlü tez	Bürokrasi, yargı ve üniversite sürekliliğiyle ölçülür

60.3. Zihniyetin Çekirdeği: "Devlet Bizim, Kamusal Alan Bizim"

Üstenci seküler-jakobenlik yalnız dinle mesafeli olmak değildir. Bir insan seküler yaşayabilir, dini eleştirebilir veya inançsız olabilir ve yine de başörtülü yurttaşın eşitliğini savunabilir. İncelenen zihniyet, kendi hayat tarzını devletin tarafsız normu gibi sunarak başkasının görünürlüğünü "siyasî meydan okuma", "rejim tehdidi" veya "geri

[914] TBMM, 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, 3 Aralık 1934. Kanun esas olarak din görevlilerinin ruhanî kıyafetlerini ve yabancı siyasî/askerî üniformaları düzenlemiş; kadın başörtüsüne genel bir yasak koymamıştır. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc014/kanuntbmmc014/kanuntbmmc01402596.pdf

[915] Ahmet T. Kuru, "Passive and Assertive Secularism: Historical Conditions, Ideological Struggles, and State Policies toward Religion," World Politics 59, no. 4 (2007): 568–594. İddiacı laiklik, devletin dini kamusal alandan dışlama ve toplumu sekülerleştirme yönündeki aktif siyasetini açıklayan analitik çerçevedir. https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/passive-and-assertive-secularism-historical-conditions-ideological-struggles-and-state-policies-toward-religion/414FA9A6E9FDF0414FCA57D220447DF7

[916] Nilüfer Göle, Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme. Göle, başörtülü kadının kamusal görünürlüğünün yerleşik modernlik ve medeniyet kodlarını nasıl sarstığını inceler. https://www.metiskitap.com/catalog/book/4349

[917] Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan, Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik. Eser, Türkiye'de iddiacı laiklik, askerî-yargısal vesayet ve başörtüsü politikalarının demokratik sonuçlarını tartışır. https://politicalscience.sdsu.edu/_resources/docs/kuru/kuru-stepan-turkiyede-laiklik-2013.pdf

dönüş” diye kodlar. Böylece çoğunluğun seçimle elde ettiği temsil, kültürel meşruiyet için yeterli görülmez.

Bu sahiplik iddiası iktidarda bulunmadığı zaman da devam edebilir. Parti seçim kaybeder; fakat yargı, üniversite, meslek örgütü veya medya üzerinden “asıl devlet” adına konuşma hakkını sürdürebilir. Başörtülü kadının üniversiteye, Meclise, mahkeme salonuna veya kamu görevine girmesi bu nedenle sıradan hak kullanımı değil, kültürel sınır ihlali gibi algılanır. Sorunun despotik niteliği, seküler hayat tarzından değil, devlet gücüyle başkasının hakkını belirleme iddiasından doğar.

Tablo 60.4 — Kültürel mülkiyet iddiasının göstergeleri

Gösterge	Söylem biçimi	Hak üzerindeki sonucu
Devlet sahipliği	“Devlet ele geçiriliyor”	Seçilmiş dindar aktör peşinen şüpheli
Kamusal alan sahipliği	“Özelinde örtebilir”	Eğitim ve meslek görünürlüğü sınırlanır
Medeniyet hiyerarşisi	“İran’a/Arabistan’a gidin”	Yurttaşlık şartlı hâle gelir
Kadın iradesini inkâr	“Kendi tercihi olamaz”	Paternalist yasak meşrulaştırılır
Kültürel veto	“Seçim yetmez”	Demokratik sonuç vesayetle düzeltilmek istenir

60.4. 1968’den 1980’lere: Üniversite Kapısında Kurumsallaşan Sınır

Hatice Babacan’ın 1968’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde başörtüsü nedeniyle dersten çıkarılması ve ardından yaşanan protestolar, üniversite yasağının görünür erken eşiklerinden biridir.[918] Bu olay, başörtülü öğrencinin modern üniversiteye aidiyetinin tartışmalı görülmeye başladığını gösterir. Fakat tek olaydan kesintisiz ve ülke çapında aynı uygulama sonucu çıkarılamaz; kurumlar ve dönemler arasında farklılıklar yaşanmıştır.

1980 sonrasında YÖK’ün merkezîleşmesiyle kıyafet düzeni daha sistematik hâle geldi. 20 Aralık 1982 genelgesi dersliklerde başörtüsünü yasaklayan bir çerçeve getirdi; sonraki yıllarda “modern türban”, serbestlik, disiplin ve yeniden yasak arasında değişen düzenlemeler oluştu.[919] Bu dalgalanma, yasağın açık bir kanundan ziyade genelge, yönetmelik, yargı yorumu ve idari takdir üzerinden kurulabildiğini gösterir. Tam da bu nedenle demokratik iktidar değişikliği, kurumsal zihniyeti hemen ortadan kaldırmamıştır.

[918] CEİD, Dünü Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi. Rapor 1968 Hatice Babacan vakasından 1980’ler ve 28 Şubat dönemine uzanan başlıca yasak ve protesto kayıtlarını kronolojik biçimde derler. https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/929_1.pdf

[919] “Yükseköğretim Kurumlarında Uygulanan Başörtüsü Yasağı,” 2023. Çalışma 20 Aralık 1982 tarihli YÖK genelgesi dâhil üniversite yasağının hukukî gelişimini belgelemektedir. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3087591

Tablo 60.5 — Üniversite yasağının kurumsallaşma aşamaları

Dönem	Başlıca araç	Analitik anlam
1968 ve öncesi/sonrası	Fakülte ve öğretim üyesi işlemleri	Yerel kurumsal sınır
1982	YÖK genelgesi	Merkezî standartlaşma
1984–1988	Değişen düzenlemeler	Serbestlik–yasak salınımı
1989–1991	AYM kararları	Laiklik yorumunun hukukî üstünlüğü
1997–1999	MGK, YÖK, rektörlük, disiplin	Yaygın ve koordineli dışlama

60.5. 1989 ve 1991 AYM Kararları: Kanundan Önce İdeoloji mi?

1988'de getirilen serbestlik hükmü, Anayasa Mahkemesinin 1989 tarihli kararıyla iptal edildi.[920] Mahkemenin laiklik yorumu, başörtüsünü yalnız bireysel din özgürlüğü olarak değil, siyasal ve toplumsal baskı ihtimaliyle bağlantılı bir simge olarak ele aldı. Böylece somut bir öğrencinin eğitim hakkı, geniş bir rejim tasavvurunun içinde ikincil hâle gelebildi.

1991 kararı da yasama organının serbestlik arayışını kesin ve sade bir özgürlük güvencesine dönüştürmedi.[921] Bu kararlar, üstenci seküler-jakobenliğin yalnız siyasî parti dili olmadığını gösterir: Yargı, laikliği devletin dindar görünürlüğe karşı koruyucu yetkisi biçiminde yorumladığında seçilmiş çoğunluğun düzenlemesi de kültürel veto ile karşılaşabilir. AYM'nin 2012 sonrasında kendi önceki çizgisini hak eksenli biçimde değiştirmesi, eski yaklaşımın zorunlu ve değişmez laiklik yorumu olmadığını ayrıca ortaya koymuştur.[922]

Tablo 60.6 — Eski ve yeni AYM yaklaşımının karşılaştırılması

Ölçüt	1989–2008 ağırlığı	2012 sonrası hak ekseni
Analiz birimi	Rejim ve sembol	Somut kişi ve müdahale
Laiklik	Dini görünürlüğe karşı koruma	Çoğulculuk ve özgürlük güvencesi
Kanunilik	Geniş kurumsal takdir	Açık kanunî temel gereği

[920] Anayasa Mahkemesi, E.1989/1, K.1989/12, 7 Mart 1989. Mahkeme, "dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir" hükmünü laiklik yorumuyla iptal etmiştir. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/ND/1989/12

[921] Anayasa Mahkemesi, E.1990/36, K.1991/8, 9 Nisan 1991. Karar, yükseköğretimde kıyafet serbestisine ilişkin yeni düzenlemenin yorum sınırlarını belirlemiş; uygulamadaki belirsizliklerin sürmesine katkı sağlamıştır. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1991/8

[922] Zühtü Arslan, "Anayasa Mahkemesinin Temel Hakların Korunmasındaki Rolü," 31 Ekim 2022. Arslan, AYM'nin 2012 sonrasında başörtüsü konusunda ideoloji eksenli yaklaşımdan hak eksenli yoruma geçtiğini belirtmiştir. https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/anayasa-mahkemesinin-temel-haklarin-korunmasindaki-rolu/

Ölçüt	1989–2008 ağırlığı	2012 sonrası hak ekseni
Kadın öznesi	Baskı ihtimalinin taşıyıcısı	Özerk hak sahibi
Sonuç	Serbestlik düzenlemelerinin daralması	Yasakların ihlal sayılması

60.6. 28 Şubat: Tekil Olaylara Tepki Değil, Hazır Bir Vesayet Mekanizmasının Seferberliği

28 Şubat dönemi, 1990'lardaki radikal söylem veya şiddet olaylarının kendiliğinden doğurduğu ölçüsüz bir tepki gibi anlatılamaz. Bu olaylar kendi failleri bakımından incelenmelidir; fakat başörtülü öğrencinin eğitimden, memurun görevden ve imam-hatiplinin yükseköğretim fırsatından uzaklaştırılmasına meşru zemin oluşturmaz. Vesayetçi yapı, zaten var olan makbul vatandaş anlayışını güvenlik diliyle yeniden harekete geçirmiştir.

Askerî brifing, YÖK kararları, rektörlük genelgeleri, disiplin soruşturmaları, katsayı uygulaması, medya manşetleri ve meslek çevreleri birlikte çalıştığında yasak yalnız bir kıyafet yönetmeliği olmaktan çıkmıştır. Dindar yurttaşın devlete aidiyeti, eğitim hakkı ve meslek geleceği toplu şüphe altında tutulmuştur. CHP ve DSP dâhil siyasî aktörlerin rolü, bu geniş yapının bütün suçunu tek başına taşımaları değil; hangi aşamada yapıya destek verdikleri veya itiraz ettikleri üzerinden ölçülmelidir.

Tablo 60.7 — 28 Şubat yasağının üretim zinciri

Halka	Araç	Sonuç
Güvenlik	İrtica kategorisinin genişletilmesi	Dindar görünürlük tehdit sayılır
Yükseköğretim	YÖK ve rektörlük kararları	Ders, sınav ve kayıt engeli
Yargı	Laiklik eksenli yorum	İdari yasak güçlenir
Medya	Manşet ve sürekli tekrar	Toplumsal meşruiyet üretilir
Siyaset	Vesayeti destekleyen açıklamalar	Demokratik itiraz zayıflar

60.7. 1998 İstanbul Üniversitesi Genelgesi ve Leyla Şahin Dosyası

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğünün 23 Şubat 1998 tarihli genelgesi, başörtülü ve sakallı öğrencilerin ders, staj ve sınavlara alınmamasını öngördü.[923] Leyla Şahin'in sınava ve derslere erişiminin engellenmesi, uyarı ve uzaklaştırma işlemleri, soyut laiklik tartışmasının doğrudan eğitim ve meslek hayatına nasıl dönüştüğünü gösterir.

[923] AİHM, Leyla Şahin/Türkiye [BD], Başvuru No. 44774/98, 10 Kasım 2005. Karar, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğünün 23 Şubat 1998 tarihli başörtülü ve sakallı öğrencilerin ders ve sınavlara alınmamasına ilişkin genelgesini aktarır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956

AİHM Büyük Dairesi 2005'te ihlal bulmadı.[924] Bununla birlikte Yargıç Tulkens'in karşıoyu, soyut baskı ve tehdit varsayımlarının öğrencinin somut hakkını sınırlamak için yeterli olmadığını, kadının kendi tercihinin ciddiye alınması gerektiğini savundu.[925] Sonraki Türkiye AYM içtihadının hak eksenli yön değiştirmesi, Leyla Şahin çoğunluk kararını "yasak zorunluydu" biçiminde tarih dışı bir kesinlik olarak kullanmayı daha da tartışmalı hâle getirir.

Tablo 60.8 — Leyla Şahin dosyasındaki dört ayrı düzey

Düzey	Soru	Hüküm
İdari işlem	Genelge ve disiplinin etkisi	Eğitim erişimi engellendi
Ulusal yargı	Laiklik yorumu	Yasak korundu
AİHM çoğunluğu	Takdir marjı ve laiklik	İhlal bulunmadı
Tulkens karşıoyu	Somut zarar ve özerklik	Yasağa eleştiri
Sonraki AYM	Kanunilik ve ayrımcılık	Hak eksenli dönüşüm

60.8. 1999 Merve Kavakçı: DSP, Ecevit ve Meclisin Kültürel Sahipliği

2 Mayıs 1999 tarihli TBMM tutanağı, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Meclisi "devletin en yüce kurumu" olarak tanımlayıp başörtülü milletvekilinin varlığını "devlete meydan okuma" şeklinde çerçevelediğini gösterir. "Bu hanıma haddini bildiriniz" çağrısı DSP sıralarından alkışlarla karşılanmıştır.[926] Burada başörtüsü özel alanda tolere edilen, fakat devletin gerçek mekânında dışlanan bir işaret olarak kurulmuştur.

Bu vaka CHP'ye yazılamaz; CHP 1999 seçimlerinde baraj altında kalmış ve Mecliste temsil edilmemiştir.[927] Fakat mesele yalnız parti etiketi değildir. DSP, aynı seküler ve devletçi merkez-sol alanda, üstenci seküler-jakoben sahiplik iddiasının o günkü Meclis taşıyıcısı olmuştur. Doğru hüküm şudur: Kurumsal sorumluluk DSP ve somut aktörlerindir; zihniyet tarihi ise CHP dâhil daha geniş seküler devletçilik alanıyla karşılaştırılabilir.

[924] AİHM, Leyla Şahin/Türkiye karar özeti. Büyük Daire 16'ya karşı 1 oyla Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=003-1503367-1572572.pdf&id=003-1503367-1572572&library=ECHR

[925] Leyla Şahin/Türkiye kararında Yargıç Françoise Tulkens'in karşıoyu, başörtüsü yasağının eğitim hakkı ve bireysel özerklik bakımından yeterli somut gerekçeye dayanmadığını savunmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956

[926] TBMM Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 1. Birleşim, 2 Mayıs 1999. Başbakan Bülent Ecevit, Merve Kavakçı'nın Meclise başörtülü girmesini "devlete meydan okuma" olarak nitelemiş; DSP sıralarından alkış ve sıra kapaklarına vurma kayıt altına alınmıştır. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=787&P5=b&page1=9&page2=9

[927] TBMM 1999 genel seçim sonuçları. CHP yüzde 10 ülke barajını aşamamış ve Mecliste temsil edilmemiş; DSP seçimden birinci parti çıkmıştır. Bu nedenle 1999 Meclis eyleminin doğrudan kurumsal sorumluluğu CHP'ye değil, somut aktörlere yüklenmelidir. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1999

Tablo 60.9 — 1999 vakasında doğru sorumluluk dağılımı

Aktör	Belgelenmiş rol	Yanlış yükleme
Bülent Ecevit	Kürsü konuşması ve dışlama çağrısı	Bütün sekülerlere yüklemek
DSP Grubu	Alkış, gürültü ve siyasî destek	CHP’nin eylemi saymak
TBMM Başkanlığı/kurum	Yemin ve usul süreci	Bütün Meclisi tek irade saymak
CHP	Mecliste yok	Doğrudan fail ilan etmek
Geniş seküler-jakoben alan	Söylem benzerliği ve meşruiyet	Hukukî sorumluluğu belgesiz birleştirmek

60.9. CHP’nin 1999’daki Yokluğu, Tarihsel Sorumluluğu Ortadan Kaldırır mı?

CHP’nin 1999 Meclisinde bulunmaması, Merve Kavakçı vakasındaki doğrudan sorumluluğunu ortadan kaldırır; fakat partinin diğer dönemlerdeki kendi eylemlerini ortadan kaldırmaz. Tarihsel inceleme, “aynı zihniyet” ifadesini bütün olayları tek partiye yazmak için değil, benzer vatandaşlık ve devlet sahipliği kabullerinin farklı taşıyıcılarda nasıl yeniden üretildiğini göstermek için kullanmalıdır.

Bu ayrım kitabın güvenilirliği bakımından zorunludur. Parti suçlaması belgeye dayanmazsa çalışma haklı eleştirisini kaybeder. Buna karşılık yalnız kurumsal ad farkına bakıp DSP’nin 1999 dili ile CHP’nin 2008 hukukî tutumu arasındaki ortak kamusal alan anlayışını hiç karşılaştırmamak da zihniyet sürekliliğini gizler. Sorumluluk ayrı, karşılaştırma meşrudur.

Tablo 60.10 — Kurumsal sorumluluk ile zihniyet karşılaştırması

Soru	Cevap yöntemi	Örnek
Kim yaptı?	Belge ve yetki	DSP/Ecevit, 1999
Kim hukuk yoluna gitti?	Dava dilekçesi ve imza	CHP–DSP milletvekilleri, 2008
Ortak varsayım neydi?	Söylem analizi	Kamusal alanın laiklik adına korunması
Bütün üyeler aynı mı?	Karşı vaka aranır	Yasak karşıtı sekülerler
Dönüşüm var mı?	Zaman içi politika karşılaştırması	2022 teklif ve 2024 uygulama tepkisi

60.10. 2008 Anayasa Değişikliği: Serbestlik Girişiminin Kapsamı

9 Şubat 2008 tarihli 5735 sayılı Kanun, eşitlik hükmüne “her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında” ibaresini eklemiş ve yükseköğretim hakkının kanunda

açıkça yazılı olmayan sebeplerle sınırlandırılamayacağını düzenlemiştir.[928] Teklif bilgileri, amacın yükseköğretim hizmetinden başörtüsü nedeniyle mahrum bırakmayı önlemek olduğunu göstermektedir.[929]

Düzenleme yalnız başörtüsü kelimesini yazmıyor ve uygulama kanununa ihtiyaç bırakıyordu. Bu teknik tartışma meşrudur; fakat CHP ve DSP milletvekillerinin düzenlemenin iptali için başvurması, partilerin o tarihteki kurumsal tercihini açıkça gösterir. Siyasî sorumluluğun en güçlü kanıtı, rakiplerin yorumu değil, kendi imzalarıyla başlatılan norm denetimidir.

Tablo 60.11 — 5735 sayılı Kanunun ölçülmesi

Boyut	Düzenleme	Sınır
Eşitlik	Kamu hizmetlerinden yararlanma	Uygulama ayrıntısı sınırlı
Yükseköğretim	Kanunsuz mahrumiyet yasağı	Başörtüsü kelimesi açık yazılmadı
Siyasî destek	Geniş Meclis çoğunluğu	Toplumsal uzlaşı tam değildi
Hukukî risk	Anayasa değişikliği	AYM'nin esas denetimi tartışması
Hak etkisi	Yasağı kaldırma yönü	Uygulama ve ikincil mevzuat gerekirdi

60.11. CHP ve DSP'nin 2008 Başvurusu: Doğrudan Kurumsal Sorumluluk

Anayasa Mahkemesi kaydı, davanın Hakkı Süha Okay, Kemal Anadol ve diğer milletvekillerince açıldığını; Mahkeme gündeminde imza sayısının 112, nihai karar başlığında ise 110 milletvekili olarak geçtiğini göstermektedir.[930][931] Dinî ayrımcılık raporları başvuruyu CHP ve DSP milletvekillerinin ortak girişimi olarak kaydeder.[932]

[928] TBMM, 5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 9 Şubat 2008. Düzenleme kamu hizmetlerinden yararlanma ve yükseköğretim hakkına ilişkin eşitlik güvencesini genişletmeyi amaçlamıştır. https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1982/1982-15/Kanun5735.htm

[929] TBMM, 5735 sayılı Kanun teklif bilgileri. Teklif, yükseköğrenim hizmetinden kanunda açıkça yazılı olmayan sebeple mahrum bırakılmayı önlemeyi amaçlamıştır. https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/f72877be-1a84-037b-e050-007f01005610

[930] Anayasa Mahkemesi, E.2008/16, K.2008/116, 5 Haziran 2008. İptal davası Hakkı Süha Okay, Kemal Anadol ve diğer milletvekillerince açılmış; Mahkeme anayasa değişikliğinin iki maddesini iptal etmiştir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme-gundemi/genel-kurul/5-haziran-2008-genel-kurul-ek-gundemi/

[931] Anayasa Mahkemesi, 5 Haziran 2008 Genel Kurul Ek Gündemi. Başvuru 112 milletvekilinin imzasıyla gündeme alınmıştır; yayımlanan nihai kararda davacılar "Hakkı Süha Okay, Kemal Anadol ile birlikte 110 milletvekili" olarak kaydedilmiştir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme-gundemi/genel-kurul/5-haziran-2008-genel-kurul-ek-gundemi/

[932] CEİD, Türkiye'de Dinî Ayrımcılık Raporu. Rapor, 2008 anayasa değişikliğine karşı başvurunun CHP ve DSP milletvekillerinin ortak girişimi olduğunu kaydeder. https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/922_1.pdf

Bu vaka, “CHP iktidarda değildi” savunmasının sınırını gösterir. Parti yürütme gücüne sahip değildi; fakat anayasa değişikliğini iptal ettirmek için yargısal yetkiyi harekete geçirdi. Üstenci seküler-jakobenlik yalnız hükûmet olunca değil, devletin yargısal ve bürokratik kapılarını kültürel veto amacıyla kullanınca da etkili olabilir. Ancak imza sahiplerinin eylemi bütün CHP seçmenlerine veya bütün sekülerlere yüklenemez.

Tablo 60.12 — 2008 başvurusunun sorumluluk testi

Ölçüt	Bulgu	Ağırlık
Özgün kayıt	AYM dava başlığı	Çok yüksek
Yetki	Milletvekillerinin iptal davası	Yüksek
Amaç	Serbestlik yönündeki değişikliğin kaldırılması	Yüksek
Kurumsal yayılım	CHP ve DSP imzaları	Yüksek
Genelleme sınırı	Bütün üyeler/seçmenler değil	Zorunlu sınır

60.12. 2008 AYM Kararı: Yargısal Veto ve Devletin Kültürel Sınırı

AYM 5 Haziran 2008’de anayasa değişikliğinin iki maddesini iptal etti. Böylece seçilmiş Meclisin yükseköğretimde eşitliği genişletme girişimi, değiştirilemez laiklik ilkesi üzerinden denetlendi. Karar yalnız parti siyaseti değil, yargının kendisini Cumhuriyet’in kültürel sınırlarını koruyan bir merci olarak konumlandırmasının örneğidir.

Bu karara yöneltilebilecek eleştiri, laikliğin kaldırılması isteği değildir. Eleştiri; laikliğin, dindar öğrencinin eşit eğitim hakkına karşı kullanılan ideolojik bir üstün norm hâline getirilmesidir. AYM’nin sonraki hak eksenli dönüşümü, eski kararın laikliğin tek mümkün hukukî yorumu olmadığını doğrular.[933] Bu sebeple 2008, CHP’nin kurumsal sicili kadar yargısal jakobenliğin de ana vakasıdır.

Tablo 60.13 — 2008 kararının demokratik etkisi

Alan	Kararın etkisi	Ana soru
Yasama	Geniş çoğunluklu değişiklik iptal edildi	Yargı sınırı aşıldı mı?
Eğitim	Serbestliğin hukukî yolu kapandı	Öğrencinin hakkı nerede kaldı?

[933] Anayasa Mahkemesi, “Yüzüncü Yılında Cumhuriyet’in Anayasal Kimliği ve Anayasa Yargısı,” 27 Ekim 2023. Konuşma 1991 ve 2008 kararlarıyla 2012 sonrası hak eksenli bireysel başvuru kararları arasındaki içtihat değişimini karşılaştırmaktadır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/yuzuncu-yilinda-cumhuriyet-in-anayasal-kimligi-ve-anayasa-yargisi/

Alan	Kararın etkisi	Ana soru
Laiklik	Değiştirilemez ilke yorumu genişledi	Özgürlük mü, kültürel veto mu?
Parti siyaseti	CHP–DSP yaklaşımı güç kazandı	Dönüşüm ne zaman başladı?
İçtihat	Sonraki hak eksenli kararlara zıt	Kurumsal yüzleşme var mı?

60.13. Aynı Yıl İki CHP: İptal Davası ve "Çarşaf Açılımı"

2008'in sonunda Deniz Baykal'ın başörtülü ve çarşaflı kadınlara CHP rozeti takması, partinin aynı yıl içindeki çelişkisini görünür kıldı. Baykal, CHP değerlerini benimseyen herkesin giyim kuşamından bağımsız partiye katılabileceğini söyledi.[934] Toplumsal katılım mesajı, başörtülü kadının parti üyesi olabileceğini kabul etmesi bakımından önemlidir.

Ancak birkaç ay önceki iptal davası değişmemişti. Kadın partiye rozetle kabul edilirken üniversitede başörtülü olma hakkını genişleten hukuk düzenlemesine karşı çıkılmıştı. Bu nedenle açılım, tam kurumsal dönüşüm değil; sosyal kapsayıcılıkla yasakçı hukuk çizgisinin yan yana bulunduğu geçiş veya taktik uyarlama olarak değerlendirilmelidir. Samimiyet hükmü değil, çelişki kaydıdır.

Tablo 60.14 — 2008'deki ikili CHP çizgisi

Alan	İptal davası	Çarşaf açılımı
Hukuk	Serbestlik değişikliğine karşı	Hukukî geri dönüş yok
Üyelik	Belirsiz/mesafeli temsil	Örtülü kadınlara rozet
Söylem	Laiklik ve rejim koruması	Birlikte siyaset mesajı
Kadın öznesi	Sembol ve risk bağlamı	Seçmen/üye öznesi
Dönüşüm puanı	Düşük	Kısmi toplumsal açılım

60.14. 2010–2013: Yasakçı Çizginin Siyaseten Gerilemesi

2010 sonrasında CHP'nin dili kademeli biçimde değişti. Toplumsal kabulün artması, üniversite yasaklarının fiilen gerilemesi, başörtülü kadınların meslek ve siyaset alanında görünürleşmesi, eski yasakçı siyasetin seçmen nezdinde sürdürülebilirliğini azalttı. Dönüşüm yalnız parti içi düşünsel değişimden değil, dindar kadınların uzun hak mücadelesi ve demokratik temsil gücünden doğdu.

31 Ekim 2013'te dört kadın milletvekilinin Genel Kurula başörtülü katılması, 1999'la karşılaştırıldığında temel kırılmadır. CHP içindeki bazı sert açıklamalara rağmen Meclis

[934] T24, "Baykal: Örtülü Kadınlar Zincirlerini Kırıyorlar," 18 Kasım 2008. Deniz Baykal'ın başörtülü ve çarşaflı kadınlara CHP rozeti takması, partinin yasakçı hukuk çizgisi sürerken toplumsal kapsayıcılık mesajı vermeye çalıştığı erken ve tartışmalı açılım örneğidir. https://t24.com.tr/haber/baykal-ortulu-kadinlar-zincirlerini-kiriyorlar%2C16822

toplu dışlama sahnesine dönüşmedi; tutanaklar farklı parti sözcülerinin tutumlarını gösterir.[935] Fiilî kabul, yasağın siyasal merkezden geri çekilmesini sağladı; fakat parti içindeki bütün zihniyet kalıplarının aynı anda kaybolduğu sonucuna varılamaz.[936]

Tablo 60.15 — 1999 ve 2013 Meclis karşılaştırması

Ölçüt	1999	2013
Başörtülü vekil	Yemin engeli ve dışlama	Genel Kurula katılım
Merkez-sol tutum	DSP’nin aktif müdahalesi	CHP’de tartışma, toplu engelleme yok
Devlet dili	“Meydan okuma”	Hak ve siyasî temsil tartışması
Kurumsal sonuç	Görev kullanılamadı	Milletvekilliği sürdü
Dönüşüm anlamı	Kültürel sınır korunması	Fiilî normalleşme

60.15. Hukukun Dönüşümü: Tuğba Arslan ve Hak Temelli Laiklik

Anayasa Mahkemesinin Tuğba Arslan kararında başörtülü avukatın duruşmadan çıkarılmasını hak ihlali sayması, Türkiye’de laiklik hukukunun yön değiştirdiğini gösterdi.[937] Mahkeme, yasağın açık kanunî temelden yoksunluğunu ve ayrımcı etkisini değerlendirdi. Bu yaklaşım, başörtülü kadını rejim tartışmasının nesnesi değil, özerk hak sahibi olarak merkeze aldı.

CHP’nin dönüşümü bu yeni hukukî iklimden bağımsız okunamaz. Parti, 2008’de serbestlik değişikliğini yargıya taşımışken 2022’de yasağa karşı kanun teklif eden konuma gelmiştir. Bu değişim yalnız “toplum değişti, parti uydu” diye küçümsenmemeli; fakat partinin eski hukukî tezlerini açıkça geri çekip çekmediği, 2008 başvurusuyla hesaplaşıp hesaplaşmadığı da ayrıca sorulmalıdır.

Tablo 60.16 — Hak temelli laiklik ölçütleri

Boyut	Eski yaklaşım	Hak temelli yaklaşım
Özne	Devlet ve rejim	Birey ve eşit yurttaş
Yasak temeli	Genel ilke ve kurum takdiri	Açık kanun şartı
Kadın iradesi	Baskı varsayımı	Kendi beyanı ve özerkliği

[935] TBMM, 31 Ekim 2013 başörtülü milletvekillerinin Genel Kurula katıldığı oturuma ilişkin tutanaklar. Oturum, 1999’daki dışlama ile 2013’teki fiilî kabul arasındaki dönüşümün Meclis düzeyindeki temel karşılaştırma kaydıdır. https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/ictuzuk/11-1973%28Yururlukteki_Ictuzuk%29/1973-14/Tutanak/B.16-T.13.11.2013.s.45-90.pdf

[936] AİHM ve Türkiye’de başörtüsü kronolojisi üzerine CEİD raporu, 2013’te kamu personeli kıyafet düzenlemesindeki değişiklikleri ve fiilî serbestleşme sürecini aktarır. https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/929_1.pdf

[937] Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan Başvurusu [GK], B. No. 2014/256, 25 Haziran 2014. Başörtülü avukatın duruşma salonundan çıkarılmasında din özgürlüğü ve ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/256

Boyut	Eski yaklaşım	Hak temelli yaklaşım
Ayrımcılık	İkincil sorun	Merkezî inceleme
Laikliğin işlevi	Kamusal dini sınırlama	Farklı inançları eşit koruma

60.16. Kılıçdaroğlu'nun Helalleşme Çizgisi: İlk Açık Kurumsal Kabul

Kemal Kılıçdaroğlu 2021–2023 döneminde başörtüsü mağduriyetlerini helalleşme programının merkezine yerleştirdi. 8 Şubat 2022'de 28 Şubat mağdurları, üniversiteden atılan öğrenciler ve ikna odalarıyla yüzleşme gerektiğini söyledi.[938] 3 Haziran 2022'de daha ileri giderek "CHP'nin de kusuru var" dedi; partinin başörtüsünü ülkenin bir numaralı sorunu hâline getirdiğini ve "yanlış yaptık" denmesi gerektiğini açıkça kabul etti.[939]

Bu ifadeler, önceki "CHP'nin hiçbir sorumluluğu yoktu" savunmasından nitelik bakımından farklıdır. Kılıçdaroğlu mağdurlarla görüşmüş, devlet işleminin zararını anlatmış ve bir öğretmenin yaşadığı haksızlığı kamuoyuna taşımıştır.[940] Buna rağmen helalleşme, yalnız liderin vicdanî beyanı olarak kalırsa kurumsal hafızayı dönüştürmez. Dava, oy ve yasak kararlarının parti raporlarında açıkça değerlendirilmesi; mağduriyetlerin belgelendirilmesi ve geri dönüşü engelleyen hukukî güvence gerekir.

Tablo 60.17 — Helalleşmenin beş basamağı

Basamak	Mevcut bulgu	Eksik test
Mağduru dinleme	Ev ve aile ziyaretleri	Sistematik mağdur envanteri
Kusuru kabul	"CHP'nin de kusuru var"	Kurumsal kararların tek tek adı
Özür/helallik	Kamuya açık çağrı	Parti organı kararı
Onarım	Kanun teklifi	Maddi/mesleki telafi politikası
Tekrarı önleme	Özgürlük söylemi	Bağlayıcı program ve kadro sürekliliği

60.17. 2022 Kanun Teklifi: Söylemden Normatif Metne Geçiş

[938] Kemal Kılıçdaroğlu, TV5 "Kulis Ankara," 8 Şubat 2022. Kılıçdaroğlu, 28 Şubat mağdurları, üniversiteden atılan başörtülü öğrenciler ve ikna odalarıyla toplumsal helalleşme gerektiğini belirtmiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskan-kemal-kilicdaroglu-tv5de-kulis-ankara-programinin-canli-yayin-konugu-oldu

[939] Kemal Kılıçdaroğlu, TV42 "Sümen 6," 3 Haziran 2022. Kılıçdaroğlu, "CHP'nin de kusuru var" diyerek partinin başörtüsünü ülkenin bir numaralı sorunu hâline getirdiğini ve "yanlış yaptık" denmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglu-tv42-canli-yayininda-sumen-6-programina-katildi

[940] Kemal Kılıçdaroğlu, Kanal 58 "Gündem Özel," 22 Ekim 2022. Kılıçdaroğlu, başörtüsü nedeniyle mağdur edilmiş bir öğretmenle görüşmesini ve devlet kaynaklı haksızlığı anlatmıştır. https://chp.org.tr/haberler/chp-baskani-kemal-kilicdaroglu-kanal-58de-gundem-ozel-canli-yayinina-katildi

4 Ekim 2022’de CHP Grubu tarafından sunulan teklif, kamu kurumlarında ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında çalışan kadınların meslekî kıyafet dışında kıyafet giymek veya giymemek yönünde zorlanamayacağını öngördü.[941] Gerekçe, geçmişte üniversite öğrencilerinin eğitim hakkının ve kamuda başörtülü çalışma hakkının engellendiğini açıkça kaydetti. Bu, CHP’nin 2008’deki iptal başvurusundan hukukî yön bakımından ters istikamettir.

Teklifin güçlü yanı, yalnız başörtüsü takmayı değil “giymek ya da giymemek” özgürlüğünü koruyarak kadın iradesini çift yönlü tanımasıdır. Sınırı ise kapsamın kamu ve meslek alanına odaklanması, mevcut yasağın fiilen kalkmış olduğu ortamda daha çok güvence ve sembolik yüzleşme işlevi taşıması ve sonraki basit çoğunlukla değiştirilebilmesidir. Yine de dönüşümün yalnız söz olmadığını gösteren en güçlü kurumsal belgelerden biridir.

Tablo 60.18 — 2022 CHP teklifinin güçlü ve sınırlı yönleri

Boyut	Güçlü yön	Sınır
Özgürlük	Giymek ve giymemek birlikte	Başlıca kamu/meslek alanı
Kadın öznesi	Kendi kıyafet tercihi	Toplumsal baskı mekanizması ayrıca düzenlenmiyor
Geçmiş kabulü	Yasaklar gerekçede tanınıyor	Sorumlular ve telafi ayrıntılı değil
Norm düzeyi	Kanun teklifi	Anayasadan daha kolay değişir
Kurumsal dönüşüm	CHP Grubu imzası	Uygulama iktidar testi görmedi

60.18. 2023 Anayasa Tartışması: Güvence mi, Siyasî Alan Mücadelesi mi?

CHP’nin kanun teklifi üzerine iktidar anayasal güvence önerdi. Anayasa Komisyonu görüşmeleri, tarafların hakkın korunmasından çok düzenlemenin sahibi, kapsamı ve siyasal getirisi üzerinde de mücadele ettiğini gösterir.[942] CHP, mevcut anayasal hakların ve kanunun yeterli olacağını; iktidar ise basit çoğunlukla değiştirilemeyecek anayasal güvence gerektiğini savundu.[943]

[941] TBMM’ye 4 Ekim 2022’de sunulan “Kadınların Yürüttükleri Mesleğin İcrası Kapsamındaki Kılık ve Kıyafeti Giymek Dışında Herhangi Bir Zorlamaya Tabi Tutulamaması Hakkında Kanun Teklifi.” Teklif, kadınların kıyafet giymek veya giymemek yönünde zorlanamayacağını düzenlemiştir. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D27/Y6/T2/WebOnergeMetni/79da2282-3eb8-4465-894b-e21dd6d91c17.pdf

[942] TBMM Anayasa Komisyonu, başörtüsüne anayasal güvence teklifinin görüşmeleri, 19 Ocak 2023. Tutanak, CHP’nin kanun teklifini savunan yaklaşımı ile iktidarın anayasal güvence ve teklif kapsamı eleştirilerini birlikte içerir. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=d76f7d6d-2b1a-4a9d-8a1c-0185c95abfd8

[943] TBMM Anayasa Komisyonu görüşmeleri, 19 Ocak 2023. Muhalefet, kanun teklifinin siyasal istismar alanını kapatmayı amaçladığını; iktidar ise düzenlemenin kapsam ve norm düzeyi bakımından yetersiz olduğunu ileri sürmüştür. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/3094

Burada iki ayrı soru vardır. Birincisi, başörtüsü özgürlüğünün geri dönülmez güvenceye kavuşmasıdır. İkincisi, teklifin aile ve evlilik gibi başka düzenlemelerle aynı paket içinde kurulmasının hak üzerinde yeni siyasî pazarlık üretip üretmediğidir. CHP'nin anayasa teklifine itirazı otomatik olarak eski yasakçılığa dönüş sayılmaz; fakat kendi kanun teklifini hangi anayasal formülle destekleyebileceğini açıklaştırmaması, dönüşümün kurumsallaşma puanını sınırlar.[944]

Tablo 60.19 — Kanun ve anayasa tartışmasının ayrılması

Soru	CHP yaklaşımı	İktidar yaklaşımı
Norm düzeyi	Kanun yeterli	Anayasa gerekli
Gerekçe	Siyasî istismarı bitirme	Geri dönüşü zorlaştırma
Kapsam	Kadınların kıyafet özgürlüğü	Başörtüsü ve aile düzenlemesi
Risk	Basit çoğunlukla değişiklik	Hakla başka konuların paketlenmesi
Uzlaşı ölçütü	Ortak metin arama	Teklif sahipliği yarışını aşma

60.19. Özgür Özel Dönemi: Güncel Ayrımcılık Karşısında Uygulama Testi

Özgür Özel'in Ağustos 2024'te başörtüsü nedeniyle Dünya Dişhekimliği Kongresinde görev başvurusu reddedilen Dilara Çiçek'le görüşmesi, dönüşümün güncel uygulama sınavıdır. Özel ayrımcılığı "kabul edilemez" saymış ve mağduru parti etkinliğine davet etmiştir.[945] Geçmişe yönelik genel özgürlük söyleminden farklı olarak bu kayıt, bugün seküler bir meslek ortamında yaşanan somut dışlamaya doğrudan tepki verilmesidir.

Özel ayrıca üniversite yıllarında başörtüsü yasağı girişimine karşı ders boykotu örgütlediğini, başörtülülerin inanç ve kıyafet özgürlüğünün CHP tarafından korunacağını beyan etmiştir.[946][947] Bu kişisel sicil dönüşümü güçlendirir; fakat "bugünkü kadroların geçmişinde kusur yok" vurgusu, partinin eski kurumsal eylemlerini gölgelememelidir.

[944] TBMM Anayasa Komisyonu görüşmeleri, 24 Ocak 2023. Görüşmelerde kadın başörtüsüne ilişkin 1920'ler ve 1930'lar mevzuatı hakkında farklı tarih yorumları da dile getirilmiştir; bölüm bu siyasî beyanları birincil tarih kaynağı değil tartışma kaydı olarak kullanır. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/3097

[945] CHP, Özgür Özel'in başörtüsü nedeniyle Dünya Dişhekimliği Kongresinde görev alamayan Dilara Çiçek'le görüşmesi, 28 Ağustos 2024. Özel ayrımcı uygulamayı kabul edilemez olarak nitelemiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-basortusu-nedeniyle-dishekimligi-kongresinde-gorev-almasi-kabul-edilmeyen-dilara-cicek-ile-gorustu

[946] CHP, Özgür Özel'in 2026 tarihli açıklaması. Özel, Ege Üniversitesinde başörtüsü yasağı girişimine karşı ders boykotu örgütlediğini ve CHP'nin inanç, ibadet ve giyim özgürlüğünün teminatı olacağını söylemiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-tayyip-beyden-tek-sey-bekliyoruz-sandigi-getir-milletin-yakasindan-dus-gerisini-biz-yapacagiz

[947] CHP, Özgür Özel'in T24 söyleşisi, 2026. Özel, üniversite yıllarında başörtüsü yasağına karşı boykot örgütlediğini yeniden beyan etmiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-ozgur-ozel-t24e-konustu-chpye-ne-butlan-sler-ne-atom-bombasi

Gerçek hesaplaşma, yeni kuşağın temiz geçmişi kadar kurumun tarihsel sorumluluğunu da sahiplenmesini gerektirir.[948]

Tablo 60.20 — Özgür Özel döneminin uygulama göstergeleri

Gösterge	Kanıt	Değerlendirme
Güncel mağdurla temas	Dilara Çiçek görüşmesi	Güçlü uygulama işareti
Ayrımcılığı açık reddetme	“Kabul edilemez” açıklaması	Güçlü
Kişisel geçmiş	Üniversite boykotu beyanı	Doğrulanabilir tanıklık gerektirir
Kurumsal teminat	CHP özgürlük güvencesidir	Sözlü fakat tekrarlı
Tarihsel yüzleşme	Eski defterlerin yanlış yere kesildiği savı	Kısmi geri çekilme riski

60.20. Temsil ve Kadro: Başörtülü Kadın Partide Nerede?

Parti tüzüğünde başörtülü kadınları dışlayan hukukî bir engel yoktur.[949] Buna rağmen dönüşüm yalnız tüzükte ayrımcılık bulunmamasıyla ölçülemez. Başörtülü kadınların Parti Meclisi, milletvekilliği, belediye yönetimi, uzman kadro ve görünür sözcülük düzeyindeki temsili; partinin onları yalnız seçmen veya sembolik misafir değil, karar verici özne olarak kabul edip etmediğini gösterir.

Sevgi Kılıç gibi genç Parti Meclisi üyelerinin görünürlüğü, bu açıdan anlamlı bir işarettir.[950] Ancak tek isimle kurumsal temsil hükmü kurulamaz. Aday gösterilen sıra, seçilebilirlik, görev süresi, politika üretim gücü ve parti içindeki gündem çeşitliliği birlikte değerlendirilmelidir. Başörtülü kadını yalnız “başörtüsü meselesi” konuşmak üzere görünür kılmak da tam eşit temsil değildir.

Tablo 60.21 — Temsilin sembolden kuruma geçiş testi

Düzey	Düşük temsil	Yüksek temsil
Üyelik	Rozet ve tören	Sürekli örgüt görevi
Adaylık	Seçilmesi zor sıra	Seçilebilir sıra ve sonuç
Karar organı	Tekil görünür isim	Çoğul ve kalıcı üyelik

[948] CHP, Özgür Özel’in başörtülülerin inanç ve kıyafet özgürlüğüne ilişkin güncel teminat açıklaması. Kurumsal dönüşümün sözlü sürekliliği bakımından birincil parti kaydıdır. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-tayyip-beyden-tek-sey-bekliyoruz-sandigi-getir-milletin-yakasindan-dus-gerisini-biz-yapacagiz

[949] CHP Tüzüğü. Parti üyeliği ve örgütlenme düzeni, başörtülü kadınların parti içinde hukukî bakımdan dışlanmasını öngören bir hüküm içermemektedir; gerçek dönüşüm buna rağmen temsil ve kadro düzeyinde ayrıca ölçülmelidir. https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf

[950] CHP, Sevgi Kılıç özgeçmişi. Parti Meclisi üyeliği ve genç kuşak kadro görünürlüğü, başörtülü kadınların parti içindeki temsilinin gelişmesini incelemek için kurumsal kayıtlardan biridir. https://chp.org.tr/ozgecmis/sevgi-kilic

Düzey	Düşük temsil	Yüksek temsil
Politika alanı	Yalnız başörtüsü konuşmak	Ekonomi, hukuk, dış politika dâhil geniş rol
Kültür	"Açılım" nesnesi	Partinin sıradan ve eşit öznesi

60.21. Dönüşümün Sınırları: Samimiyet ile Mecburiyet Nasıl Ayrılır?

Bir partinin toplumsal gerçeklik karşısında politika değiştirmesi tek başına kötü değildir. Demokrasi, yanlış politikanın terk edilmesini teşvik eder. "Seçim için yaptı" demek, dönüşümü otomatik olarak değersizleştirmez; seçmen baskısının hak lehine sonuç üretmesi demokratik siyasetin işlevidir. Ancak taktik değişim, bedel ortadan kalkınca geri dönebilir. Kurumsal dönüşüm ise eski yasağın yanlışlığını ilke olarak kabul eder ve rakip iktidardayken de aynı hakkı savunur.

CHP'nin güçlü kanıtları; açık kusur kabulü, 2022 teklifinin tüm grupça sahiplenilmesi, 2024 güncel ayrımcılığa tepki ve Özel dönemindeki özgürlük teminatıdır.[951][952][953] Zayıf alanlar; 2008 başvurusunun parti düzeyinde ayrıntılı muhasebesinin yapılmaması, eski mağdurlar için somut onarım programının sınırlı kalması, temsilin henüz tam normalleşmemesi ve geçmiş sorumluluğun zaman zaman yalnız "eski videolarla korku siyaseti" diye küçültülmesidir.[954]

Tablo 60.22 — Samimiyet–mecburiyet ayrımının ölçütleri

Ölçüt	Taktik uyarlama	Kurumsal dönüşüm
Hata kabulü	Belirsiz ve kişisiz	Karar ve aktörleri adıyla tanır
Hukuk	Seçim vaadi	Bağlayıcı teklif ve program
Güncel vaka	Sessizlik	Kendi çevresindeki ayrımcılığa müdahale
Temsil	Sembolik isim	Kalıcı karar verici kadro

[951] CHP, Kılıçdaroğlu'nun 30 Ocak 2022 tarihli helalleşme açıklaması. Kılıçdaroğlu başörtüsü sorununu insan haklarına aykırı görmüş ve CHP'nin sorunun kaynağı olarak algılandığını kabul etmiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglu-bir-atesten-gomlek-giydim-toplumun-barismaya-ihtiyaci-var

[952] CHP, Kılıçdaroğlu'nun 25 Mayıs 2023 Babala TV açıklaması. Helalleşmenin mağdurun yaşadığı zararı dinlemeyi, kusuru kabul etmeyi ve siyasî söylemden daha ileri bir yüzleşmeyi gerektirdiği belirtilmiştir. https://chp.org.tr/haberler/13-cumhurbaskani-adayi-kilicdaroglu-babala-tvde-kinci-turda-kazanacagiz

[953] CHP, Özgür Özel'in 2024–2026 dönemi başörtüsü ayrımcılığına ilişkin açıklamaları. Parti liderinin güncel ayrımcılık vakasında mağdurla doğrudan temas kurması, geçmişe dair söylemden uygulama testine geçiş örneğidir. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-basortusu-nedeniyle-dishekimligi-kongresinde-gorev-almasi-kabul-edilmeyen-dilara-cicek-ile-gorustu

[954] CHP, Özgür Özel'in 2026 tarihli "geçmişteki başörtüsü meseleleri üzerinden korku siyaseti" değerlendirmesi. Bu söylem, mevcut dönüşüm iddiasını gösterirken geçmiş kurumsal sorumluluğun bütünüyle kişisel geçmişe indirgenmemesi gerektiğini de ortaya koyar. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozel-geri-sayma-zamanidir-arkadaslarimiz-ozgurluge-ulkemiz-ktidara-ve-bir-devri-kapatmaya-hazirlaniyor

Ölçüt	Taktik uyarlama	Kurumsal dönüşüm
İktidar ihtimali	Muğlak güvence	Geri dönüşü önleyen açık plan
Süreklilik	Lidere bağlı	Parti organlarınca benimsenmiş

60.22. Kurumsal Dönüşüm ve Hesaplaşma Endeksi (0–24)

Endeks, CHP'yi "samimi" veya "samimiyetsiz" diye tek kelimeyle damgalamak için değil, belirli tarih ve politika aşamalarını karşılaştırmak için tasarlanmıştır. Altı boyutun her biri 0–4 puanlanır: geçmiş sorumluluğu tanıma, hukukî geri dönüş, mağdurla temas ve onarım, güncel ayrımcılığa müdahale, temsil-kadro dönüşümü ve süreklilik/geri dönülmezlik.

2008 iptal davası düşük; 2008 çarşaf açılımı sınırlı; 2013 fiilî kabul orta; 2022 helalleşme ve kanun teklifi yüksek; Özgür Özel dönemindeki güncel ayrımcılık tepkisi uygulama bakımından yüksek puan üretir. Buna karşılık tam kurumsal yüzleşme için 2008 kararının resmî muhasebesi, mağduriyetlerin telafisi, çoğul temsil ve iktidar programında bağlayıcı güvence hâlâ sınanmalıdır.

Tablo 60.23 — Kurumsal dönüşüm ve hesaplaşma endeksi

Boyut	0 puan	4 puan
Geçmişi tanıma	İnkâr	Karar ve mağduriyeti açık kabul
Hukukî geri dönüş	Yasakçı işlem	Bağlayıcı özgürlük güvencesi
Onarım	Sadece söylem	Mağdur envanteri ve telafi
Güncel müdahale	Sessizlik	Kendi çevresindeki ayrımcılığa açık tepki
Temsil	Sembolik katılım	Kalıcı ve çoğul karar verici temsil
Süreklilik	Lidere bağlı	Program, tüzük, grup ve uygulama uyumu

60.23. Ana Bulgular: CHP Dönüştü mü?

Veriler, CHP'nin başörtüsü politikasında gerçek ve önemli bir dönüşüm bulunduğunu göstermektedir. 2008'de serbestlik yönündeki anayasa değişikliğini iptal ettirmek için yargıya başvuran parti; 2022'de kadınların kıyafet özgürlüğünü güvence altına alan kanun teklifi veren, geçmiş kusuru kabul eden ve 2024'te güncel başörtüsü ayrımcılığına karşı mağdurla temas kuran bir çizgiye gelmiştir. Bu değişimi yok saymak, karşı kanıtı saklamak olur.

Ancak dönüşüm tamamlanmış hesaplaşma değildir. CHP'nin eski kurumsal rolünü yalnız iktidarın korku siyaseti olarak geçiştirmeden, 2008 başvurusu ve 28 Şubat

dönemindeki siyasal tutumlarıyla açık biçimde yüzleşmesi; başörtülü kadınların parti içindeki temsilini olağanlaştırması; iktidara geldiğinde başörtülü ve başı açık bütün kadınların özgürlüğünü bağlayıcı biçimde koruyacak programı somutlaştırması gerekir. Dönüşüm vardır; derinliği ve geri dönülmezliği henüz sürekli test konusudur.

Tablo 60.24 — Bölümün nihai hüküm matrisi

Soru	Bulgu	Hüküm
CHP 1999 Merve Kavakçı olayının faili mi?	Mecliste değildi	Hayır; DSP ve somut aktörler sorumlu
CHP yasakçı çizginin taşıyıcısı oldu mu?	2008 iptal başvurusu	Evet, doğrudan kurumsal kayıt var
Politika değişti mi?	Helalleşme, teklif, güncel tepki	Evet, önemli dönüşüm var
Dönüşüm yalnız taktik mi?	Hukukî metin ve tekrarlı uygulama	Yalnız taktik denemez
Hesaplaşma tamam mı?	Eksik tarih muhasebesi ve temsil	Hayır, tamamlanmamış
Bütün sekülerler suçlanabilir mi?	Yasak karşıtı çok sayıda karşı vaka	Hayır; hedef üstenci jakoben damar

60.24. Bölüm Sonucu: Dönüşüm, Unutma Değil Yüzleşme ile Kalıcılaşır

Başörtüsü yasağı, Türkiye'de seküler hayatın varlığından değil; sekülerliği devletin tek meşru kimliği hâline getirip inançlı yurttaşın kamusal eşitliğini şartlı sayan üstenci seküler-jakoben anlayıştan doğmuştur. Bu anlayış 1930'larda kurulan makbul vatandaş ve modernleştirici devlet tasavvurundan beslenmiş; fakat kadın başörtüsüne yönelik açık ve sistematik üniversite-kamu yasakları özellikle 1960'lardan sonra görünürleşmiş, 1980'ler ve 28 Şubat döneminde merkezî kurumlarla yoğunlaşmıştır. Tarihsel süreklilik doğru kurulmuş, olmayan bir 1930'lar başörtüsü kanunu icat edilmemiştir.

DSP ve Bülent Ecevit'in 1999 Meclis tutumu, CHP'nin eylemi değildir; fakat seküler merkez-sol alandaki devlet sahipliği zihniyetinin güçlü bir taşıyıcı vakasıdır. CHP'nin kendi doğrudan kurumsal sorumluluğu 2008'deki iptal başvurusunda açıktır. Partinin 2021–2023 helalleşme çizgisi, 2022 kanun teklifi ve Özgür Özel döneminde güncel ayrımcılığa gösterilen tepki ise gerçek politika değişimini kanıtlamaktadır. Adaletli hüküm, ne eski sorumluluğu silmek ne de yeni dönüşümü yok saymaktır.

Kalıcı dönüşümün ölçüsü şudur: CHP, başörtülü kadını yalnız seçimde kazanılması gereken seçmen veya geçmiş mağduriyetin sembolü değil, devletin, ülkenin, Cumhuriyet'in ve partinin eşit sahibi olarak kabul edecek midir? Eski iptal başvurusunu ve yasakçı kurumlarla kurulan siyasî ilişkiyi açıkça değerlendirecek midir? Başörtülü ve başı açık kadının iradesini aynı kararlılıkla koruyacak, kendi kültürel çevresindeki

ayrımcılığa da müdahale edecek midir? Bölümün sonucu, dönüşümün önemli fakat tamamlanmamış olduğudur.[955][956]

On Birinci Kısım bu bölümle tamamlanmıştır. Bir sonraki kısım, "Bu Dışlayıcı Damar Ne İstiyor?" sorusunu doğrudan ele alır ve laik devlet savunusu ile toplumun devlet eliyle sekülerleştirilmesi projesini birbirinden ayırır.

[955] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 10 ve 24. Eşitlik ile din ve vicdan özgürlüğü, başörtülü ve başı açık kadınların devlet karşısında aynı haklara sahip olmasının normatif temelidir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[956] AİHM, Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights, güncel rehber. Din özgürlüğünün inanma, inanmama ve inancını açıklama boyutlarını birlikte ele alır. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-9

ON İKİNCİ KISIM

BU DIŞLAYICI DAMAR NE İSTİYOR?

BÖLÜM 61

LAİK DEVLET Mİ, SEKÜLERLEŞTİRİLMİŞ TOPLUM MU?

Eşit özgürlüğün anayasal güvencesi ile makbul vatandaş üretme projesinin ayrılması

BÖLÜMÜN TEZİ

Laik devlet, vatandaşın dindar veya seküler olmasına karar veren bir terbiye makamı değildir. Devletin herhangi bir dinî otoriteye tabi olmaması; hukukun, kamu yetkisinin ve demokratik meşruiyetin belirli bir mezhebin iradesine bağlanmaması anlamına gelir. Bunun anayasal karşılığı, laiklik ile din ve vicdan özgürlüğünün birlikte korunmasıdır.[957] Anayasa Mahkemesinin güncel hak eksenli yaklaşımı da laikliği tanıma, çoğulculuk ve tarafsızlık üzerinden yorumlamaktadır.[958]

Sekülerleştirilmiş toplum projesi ise başka bir şeydir. Bu proje, devlet kurumlarının dinî otoriteden ayrılmasını yeterli görmez; toplumun inanç, kıyafet, eğitim, aile, tarih, dil ve kamusal görünürlük bakımından belirli bir seküler kültür normuna yaklaşmasını ister. İncelenen üstenci seküler-jakoben damar, seküler hayat tarzının serbestçe yaşanmasını değil, bu hayat tarzının devletin doğal ve üstün vatandaşlık ölçüsü hâline gelmesini savunur. Bölümün sorusu bu nedenle “laiklik gerekli midir?” değil, “laiklik devletin sınırı mı, toplumun dönüştürülme yetkisi mi sayılmaktadır?” sorusudur.

Bölüm aynı zamanda ters yönlü zorlamayı da reddeder. Dinî çoğunluğun devlet gücüyle inançsızlara, farklı mezheplere veya seküler hayat tarzına baskı kurması çoğulcu laikliğe aykırıdır. Ancak bu karşı test, Türkiye’de 1930’lardan itibaren devlet, bürokrasi, yargı, üniversite ve kültür çevreleri üzerinden kurulan üstenci seküler-jakoben hiyerarşiyi masumlaştırmak için kullanılmaz. Tarihsel güç asimetrisi korunacak; her müdahale somut yetki, araç ve sonuç üzerinden incelenir.

---

[957] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2, 10 ve 24. Laiklik Cumhuriyetin niteliği; eşitlik ile din ve vicdan özgürlüğü ise yurttaşın güvencesidir. Bölüm bu hükümleri birlikte okuyarak laikliği toplumun tek tipleştirilmesi değil, devlet iktidarının sınırı olarak ele alır.
https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[958] Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan, B. No. 2014/256, 25 Haziran 2014. Mahkeme laikliği, din ve inançlar karşısında devletin hukukî konumunu ve sınırlarını belirleyen; tanıma, çoğulculuk ve tarafsızlığa dayalı bir güvence olarak yorumlamıştır.
https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/256

Tablo 61.1 — Laik devlet ile sekülerleştirilmiş toplum projesinin temel ayrımı

Ölçüt	Laik ve çoğulcu devlet	Sekülerleştirilmiş toplum projesi
Devletin görevi	Hakları ve tarafsızlığı korumak	Makbul vatandaş ve kültür üretmek
Dinî görünürlük	Başkalarının hakkını ihlal etmedikçe serbest	Özel alana çekilmesi beklenir
Seküler hayat	Eşit özgürlük alanı	Üstün ve varsayılan kamusal norm
Müdahale ölçütü	Somut zarar, kanunilik, orantılılık	Soyut tehdit, ilerleme ve çağdaşlık
Vatandaşlık	İnançtan bağımsız eşit aidiyet	Kültürel uyuma bağlı şartlı aidiyet

61.1. Araştırma Sorusu: Devlet mi Laik Olacak, Toplum mu Sekülerleştirilecek?

Laiklik tartışmasının en kritik kavram kayması, devletin hukukî niteliği ile toplumun sosyolojik veya kültürel niteliğinin birbirine karıştırılmasıdır. Devlet laik olabilir; toplum ise dindar, seküler, geleneksel, çoğul veya bunların iç içe geçtiği farklı hayat biçimlerinden oluşabilir. Devletin laikliği, toplumun sekülerleşme hızını belirleme yetkisi vermez. Kuru'nun pasif ve iddiacı laiklik ayrımı bu farkı görünür kılar: biri dinî kamusal görünürlüğe alan tanırken diğeri dini kamusal alandan uzaklaştırmak için aktif politika izler.[959]

Üstenci seküler-jakoben zihniyet, devletin dinî otoriteden bağımsızlığını toplumun dinî ve tarihî hafızadan uzaklaştırılmasıyla tamamlamak ister. Bu nedenle başörtüsü, din eğitimi, Osmanlıca kelimeler, dinî mimari, aile geleneği veya dindar kamu görevlisi yalnız bireysel tercih olarak görülmez; modernleşmenin tamamlanmadığının işareti gibi okunur. Bölüm, bu zihniyetin hukukî tarafsızlık talebinden kültürel tahakküm talebine geçtiği eşiği belirler.

Tablo 61.2 — Araştırmanın üç ayrı analiz düzeyi

Düzey	Soru	Yanlış eşitleme
Devlet	Kamu yetkisi dine veya inançsızlığa bağlanıyor mu?	Laik devlet = dinsiz toplum
Toplum	İnanç ve hayat tarzları nasıl değişiyor?	Sosyolojik değişim = devlet emri

[959] Ahmet T. Kuru, "Passive and Assertive Secularism," World Politics 59, no. 4 (2007): 568–594. Pasif ve iddiacı laiklik ayrımı, devletin dinin kamusal görünürlüğüne izin veren veya onu aktif biçimde dışlayan iki farklı politika yönelimini karşılaştırır. https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/passive-and-assertive-secularism-historical-conditions-ideological-struggles-and-state-policies-toward-religion/414FA9A6E9FDF0414FCA57D220447DF7

Düzey	Soru	Yanlış eşitleme
İdeoloji	Devlet belirli kültürü üstün norm yapıyor mu?	Modernleşme = tek tipleştirme
Hak	Somut kişinin özgürlüğü korunuyor mu?	Soyut rejim kaygısı = sınırsız müdahale

61.2. Devletin İnancı Yoktur; Vatandaşın Vardır veya Yoktur

Laik devlet, “dinsiz bir kişi” gibi tasarlanamaz. Devletin metafizik kanaati bulunmaz; yetkisi hukukla sınırlıdır. Buna karşılık vatandaş inanabilir, inanmayabilir, din değiştirebilir, ibadet edebilir veya etmeyebilir. AİHM’in 2026 güncellemeli 9. madde rehberi bu çift yönlü korumayı demokratik çoğulculuğun temeli olarak ele alır.[960] Uluslararası Sözleşme de din veya inancın kamusal ve özel biçimde açıklanmasını açıkça korur.[961]

Üstenci jakoben yaklaşım, devletin tarafsızlığını seküler vatandaş tipinin tarafsızlığı gibi sunar. Böylece dindar kamu görevlisi kimliği nedeniyle şüpheli; seküler kamu görevlisi ise görünmez ve nötr kabul edilir. Oysa tarafsızlık kimliksizlik değil, kamu yetkisinin ayrım gözetmeden ve hukuka uygun kullanılmasıdır. Dindarın inancı da sekülerin inançsızlığı da kamu makamının resmî ideolojisine dönüştürülemez.

Tablo 61.3 — Devlet ve vatandaşın farklı hukukî konumu

Özne	Sahip olduğu alan	Sahip olmadığı yetki
Devlet	Hukuk, düzenleme, eşit hizmet	Metafizik hakikat belirleme
Dindar vatandaş	İnanma ve açıklama özgürlüğü	Başkalarına inanç dayatma
Seküler/inançsız vatandaş	İnanmama ve açıklamama özgürlüğü	Dini kamudan silme yetkisi
Kamu görevlisi	Kimliğini koruyarak görev yapma	Görevi propaganda veya ayrımcılık için kullanma

61.3. “Sekülerleşme”nin Üç Anlamı: Kavram Karışıklığı Nasıl Siyasete Dönüşür?

Sekülerleşme en az üç farklı olguyu anlatabilir: devlet, hukuk, bilim ve ekonomi gibi kurumların dinî otoriteden farklılaşması; toplumda dinî inanç ve pratiğin gerilemesi; dinin özel alana çekilmesi. Taylor, Asad ve Casanova’nın farklı katkıları, bu süreçlerin

[960] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights, son güncelleme 5 Mart 2026. Rehber, hakkın inanma, inanmama, din değiştirme ve inancı tek başına veya topluca, kamusal ya da özel biçimde açıklama boyutlarını birlikte ele alır. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_eng

[961] Birleşmiş Milletler, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 18. Hüküm, kişinin bir dine veya inanca sahip olma, onu benimseme ve kamusal ya da özel biçimde açıklama özgürlüğünü güvence altına alır. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

aynı anda ve aynı yönde ilerlemek zorunda olmadığını gösterir.[962][963][964] Bir ülkede devlet kurumları dinî otoriteden ayrışırken toplum güçlü biçimde dindar kalabilir.

Üstenci seküler-jakobenlik, kurumsal farklılaşmayı yeterli bulmaz; toplumsal inanç ve kamusal görünürlüğün de azalmasını ilerlemenin zorunlu şartı sayar. Bu noktada betimleyici bir sosyolojik süreç, normatif devlet programına çevrilir. "Toplum zaten sekülerleşiyor" gözlemi ile "devlet toplumu sekülerleştirmelidir" talebi birbirinden ayrılmadığında kültürel mühendislik bilimsel zorunluluk gibi sunulabilir.

Tablo 61.4 — Sekülerleşmenin üç anlamı ve devletin sınırı

Anlam	Betimlediği olgu	Devletin meşru rolü
Kurumsal farklılaşma	Hukuk ve kurumların dinî otoriteden ayrılması	Tarafsız düzen kurmak
İnanç-pratik değişimi	Toplumsal dindarlığın artması veya azalması	Özgür veri ve araştırma; yönlendirmeme
Özelleşme	Dinin kamusal etkisinin azalması	Zorlamamak; kamusal hakkı korumak
İdeolojik sekülerleştirme	Devletin seküler vatandaş üretmesi	Meşru değildir

61.4. Anayasal Sözleşme: Madde 2 ile Madde 24 Birbirinin Rakibi Değildir

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası laikliği devletin niteliği, din ve vicdan özgürlüğünü ise temel hak olarak düzenler.[965] Bu iki hüküm arasında hiyerarşik bir savaş kurmak, anayasal bütünlüğü bozar. Laiklik adına din özgürlüğünü etkisizleştirmek de din özgürlüğü adına devletin hukukî tarafsızlığını kaldırmak da aynı sözleşmeyi ihlal eder.

Anayasa Mahkemesinin Esra Nur Özbey kararında geliştirdiği çoğulcu laiklik yaklaşımı, farklı inanç ve hayat tarzlarının barışçıl birlikteliğini merkeze alır.[966] Bu yaklaşımda laiklik, dindarı devletten uzak tutan kapı değil; devletin dindar, inançsız ve

[962] Charles Taylor, A Secular Age (Harvard University Press, 2007), 1–3. Taylor sekülerliği kamusal kurumların dinden ayrışması, inanç ve pratiğin gerilemesi ve inanmanın seçeneklerden biri hâline gelmesi şeklinde farklı anlamlara ayırır. https://www.hup.harvard.edu/books/9780674986916/a-secular-age/

[963] Talal Asad, Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity (Stanford University Press, 2003). Asad, seküler alanın doğal ve tarihsiz bir boşluk değil; devlet, hukuk ve modern iktidar tarafından üretilen bir kategori olduğunu vurgular. https://www.sup.org/books/anthropology/formations-secular

[964] José Casanova, "Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective," The Hedgehog Review 8, no. 1–2 (2006): 7–22. Kurumsal farklılaşma, dinî inanç ve pratiğin gerilemesi ile dinin özelleşmesi birbirinden ayrılmalıdır. https://berkleycenter.georgetown.edu/publications/rethinking-secularization-a-global-comparative-perspective

[965] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2 ve 24. Laiklik ile din ve vicdan özgürlüğünün aynı anayasal metinde birlikte bulunması, birinin diğerini ortadan kaldıran değil tamamlayan ilkeler olarak yorumlanmasını gerektirir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[966] Anayasa Mahkemesi, Esra Nur Özbey, B. No. 2013/7443, 20 Mayıs 2015. Karar, laikliği din ve vicdan özgürlüğünün güvencesi; çoğulcu laikliği farklı inanç ve hayat tarzlarının barışçıl birlikteliğinin zemini olarak tanımlar. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2013/7443

farklı mezhepler karşısında hakemlik sınırıdır. Eski jakoben yorum ise laikliği belirli bir kültürel sınıfın devlet üzerindeki öncelik belgesi gibi kullanmıştır.

Tablo 61.5 — Anayasal hükümlerin birlikte okunması

Hüküm	Koruduğu değer	Jakoben yanlış okuma
Madde 2	Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti	Laiklik bütün hakların üstünde sınırsız veto
Madde 10	Kanun önünde eşitlik	Makbul kültür için örtük ayrıcalık
Madde 24	İnanma, inanmama ve açıklama özgürlüğü	Dinin yalnız özel alanda korunması
Madde 25–26	Düşünce ve ifade özgürlüğü	Seküler kanaatin nötr, dinî kanaatin şüpheli sayılması

61.5. Pozitif ve Negatif Din Özgürlüğü: İnanmak da İnanmamak da Korunur

Din ve vicdan özgürlüğünün içsel alanı kişinin inanma, inanmama veya inancını değiştirme kararını; dışsal alanı ibadet, öğretim, uygulama, kıyafet ve toplu yaşama biçimlerini kapsar. Avrupa Sözleşmesi bu iki boyutu birlikte güvenceye alır.[967] BM Genel Yorum No. 22, içsel alanın sınırlanamayacağını ve dışsal sınırlamaların dar yorumlanması gerektiğini belirtir.[968]

Çoğulcu laik devlet iki zorlama türünü birlikte önler: kişiyi dine, ibadete veya dinî kıyafete zorlamak; kişiyi dinini gizlemeye, ibadetinden vazgeçmeye veya seküler görünmeye zorlamak. Üstenci seküler-jakobenlik çoğu zaman yalnız birinci zorlamayı özgürlük sorunu sayar; ikinciyi çağdaşlaşma veya tarafsızlık diye normalleştirir. Hak temelli yaklaşım bu çifte standardı reddeder.

Tablo 61.6 — Pozitif ve negatif özgürlük matrisi

Özgürlük	Korunan tercih	Devletin görevi
İnanma	Din veya mezhep benimseme	Baskı ve ayrımcılığı önlemek
İnanmama	Ateizm, agnostisizm, ilgisizlik	Dine katılmaya zorlamamak
Açıklama	İbadet, kıyafet, öğretim, topluluk	Kanunî ve ölçülü koruma

[967] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 9. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü; din veya inancı değiştirme ve onu ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yoluyla açıklama hakkını kapsar. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

[968] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, 30 Temmuz 1993. İçsel inanç alanı sınırlanamaz; dışa vurum sınırlamaları ise kanunilik, meşru amaç, gereklilik ve orantılılık şartlarına tabidir. https://docs.un.org/CCPR/C/21/Rev.1/Add.4

Özgürlük	Korunan tercih	Devletin görevi
Açıklamama	İnancı gizli tutma	Kimlik beyanına zorlamamak
Değiştirme/terk	Kanaat dönüşümü	Aile, toplum ve devlet zorlamasını önlemek

61.6. Tarafsızlık Nedir, Ne Değildir?

Tarafsızlık bütün dinlerin veya felsefî görüşlerin eşit derecede doğru olduğunu söylemek değildir. Devletin görevi hakikate ilişkin hüküm vermemek ve hukukî statüyü inanca göre değiştirmemektir. OSCE/ODIHR, farklı sekülerlik modellerinin ancak devlet tarafsızlığı ve din veya inanç temelinde ayrımcılıkla mücadele edildiğinde özgürlüğü koruyabileceğini vurgular.[969]

Tarafsızlık kamusal alanın sembolsüz, inançsız veya kültürsüz hâle getirilmesi de değildir. Devlet kurumu kendi yetkisini belirli inancın propagandası için kullanamaz; fakat vatandaşın kıyafeti, sözü veya ibadeti yalnız görünür olduğu için devlet söylemi sayılmaz. Üstenci seküler-jakoben yaklaşım, seküler görünüşü sıfır noktası; dinî görünüşü ise taraflılık olarak kodlayarak eşitliği bozar.

Tablo 61.7 — Tarafsızlık testinin doğru ve yanlış kullanımı

Durum	Tarafsızlıkla bağdaşır	Tarafsızlıkla bağdaşmaz
Kamu hizmeti	Kimliğe bakmadan eşit hizmet	Din veya inançsızlığa göre ayrım
Kamu görevlisi	Somut görev kurallarına uyma	Kimliği nedeniyle peşin şüphe
Vatandaş görünürlüğü	Kıyafet ve sembol özgürlüğü	Kamusal görünmezlik zorlaması
Devlet açıklaması	Hukukî gerekçe	Metafizik üstünlük ilanı

61.7. Kamusal Alan Kimin? Devletin Mülkü Değil, Yurttaşların Ortak Alanı

Anayasa Mahkemesinin "tanıma" ilkesi, devletin bütün din ve inanç gruplarının varlığını eşit kabul etmesini gerektirir.[970] Uluslararası standart da din veya inancın kamusal biçimde açıklanmasını açıkça korur.[971] Bu nedenle kamusal alan, dinin yalnız devletten izin aldığı ölçüde görünebildiği steril bir koridor değildir.

[969] OSCE/ODIHR, "Secularism – is it good or bad for freedom of religion or belief?", 1 Nisan 2022. Farklı sekülerlik modellerinin özgürlüğü koruyabilmesi, devletin tarafsızlık ve din veya inanç temelinde ayrımcılıkla mücadele yükümlülüğüne bağlıdır. https://odihr.osce.org/odihr/515051

[970] Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan, §§ 53–55. "Tanıma", devletin bütün din ve inanç gruplarının varlığını eşit kabul etmesini; tarafsızlık ise devletin inançların meşruluğu hakkında hüküm vermemesini gerektirir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/256

[971] OSCE/ODIHR, Freedom of Religion or Belief. Uluslararası güvence, din veya inancın tek başına veya başkalarıyla, kamusal ya da özel biçimde öğretim, uygulama, ibadet ve ayin yoluyla açıklanmasını korur. https://odihr.osce.org/sites/default/files/f/documents/4/7/16698.html

Üstenci seküler-jakobenlik, devlet dairesi, üniversite, Meclis, mahkeme salonu ve kültür kurumunu seküler sınıfın tarihsel mülkü gibi görür. Dindar yurttaşın buralara girişi “alan işgali”, “kadrolaşma” veya “rejim değişikliği” olarak okunur; aynı alandaki seküler görünürlük ise doğal kabul edilir. Eşit yurttaşlık bakımından doğru soru, kişinin kim olduğu değil, kamu yetkisini hukuka uygun kullanıp kullanmadığıdır.

Tablo 61.8 — Kamusal alan sahipliği iddiasının görünüm biçimleri

Alan	Jakoben sahiplik dili	Çoğulcu karşılık
Üniversite	Dinî görünürlük bilime aykırı	Bilimsel ölçüt davranış ve yöntemdir
Meclis	Başörtüsü devlete meydan okuma	Seçilmiş temsil eşit haktır
Mahkeme	Dindar kıyafet taraflılık	Meslek etiği somut davranışla ölçülür
Kültür	Gelenek kamudan çıkarılmalı	Ortak hafıza çoğul yorumlanır

61.8. Kurumsal Farklılaşma ile Kültürel Homojenleştirme Arasındaki Sınır

1924 Anayasasındaki dönüşümler ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu, din-devlet ve eğitim ilişkisinde güçlü merkezîleşme yarattı.[972][973] Kurumların ortak hukuk ve kamu denetimi altında toplanması kendi başına dindar toplumun silinmesi anlamına gelmez. Ancak merkezî yetki, tek bir tarih, ahlak ve vatandaş tipini zorunlu kıldığında kurumsal farklılaşmadan kültürel homojenleştirmeye geçilir.

İddiacı laiklik tam da devletin dini kamusal alandan uzaklaştırmak için aktif politika izlediği modeli açıklar.[974] Türkiye’deki üstenci damar, eğitim birliğini çoğu zaman dünya görüşü birliği; hukuk birliğini kültürel tek biçimlilik; kamu düzenini dinî görünmezlik şeklinde genişletmiştir. Bölüm bütün merkezî düzenlemeleri aynı kategoriye sokmaz; somut hak etkisini ölçer.

[972] Anayasa Mahkemesi, 1924 Anayasası. Metnin 1928 ve 1937 değişiklikleri, din-devlet ilişkisinin anayasal dönüşümünü gösterir; ancak kurumsal laikleşme ile toplumun inanç ve kültürünün devlet eliyle dönüştürülmesi aynı işlem değildir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/

[973] TBMM, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 3 Mart 1924. Kanun eğitim kurumlarını Maarif Vekâletine bağlamış; eğitimde merkezîleşmenin hukukî temelini oluşturmuştur. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200430.pdf

[974] Ahmet T. Kuru, “Passive and Assertive Secularism,” 568–577. İddiacı laiklik, devletin yalnız dinî yönetimi reddetmesi değil, dini kamusal alandan dışlamak için aktif politika izlemesiyle tanımlanır. https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/passive-and-assertive-secularism-historical-conditions-ideological-struggles-and-state-policies-toward-religion/414FA9A6E9FDF0414FCA57D220447DF7

Tablo 61.9 — Farklılaşma ile homojenleştirme testi

Politika	Meşru kurumsal amaç	Jakoben aşım
Eğitim birliği	Asgari standart ve denetim	Tek dünya görüşü ve hafıza
Hukuk birliği	Eşit ve öngörülebilir hukuk	Geleneksel hayatı aşağılayan norm
Kamu yönetimi	Yetki ve sorumluluk birliği	Seküler kültürel kadro tekeli
Bilimsel eğitim	Kanıt ve yöntem	Dindar kimliği bilim dışı sayma

61.9. 1924–1982 Arasında Laikliğin Anayasal Kurumsallaşması

1961 ve 1982 Anayasaları laikliği Cumhuriyetin değişmez nitelikleri arasında korumuş, din ve vicdan özgürlüğünü ayrıca düzenlemiştir.[975][976] Türkiye modelinin ayırt edici yönü, devletin dinle tamamen ilişkisiz kalmaması; eğitim, Diyanet, kıyafet ve kamu düzeni üzerinden dini yoğun biçimde düzenlemesidir.

Bu yapı iki farklı sonuca açık olmuştur. Birincisi, dinî çoğunluğun devlet aygıtını tek mezhebin mutlak hâkimiyetine çevirmesini sınırlamak. İkincisi, bürokratik merkezin dini "uygun" ve "uygunsuz" biçimlere ayırarak toplumu yukarıdan biçimlendirmesi. Üstenci seküler-jakobenlik ikinci imkânı, devletin Cumhuriyet'i koruma görevi olarak sunmuştur.

Tablo 61.10 — Türkiye laikliğinin anayasal gerilimleri

Alan	Özgürlük yönü	Denetim/vesayet riski
Anayasa	Dinî devletin önlenmesi	Laikliğin sınırsız veto sayılması
Diyanet	Din hizmetinin erişilebilirliği	Tek yorumun kamu ayrıcalığı
Eğitim	Ortak standart	Dünya görüşü tekeli
Yargı	Hakların korunması	Soyut rejim adına kültürel veto

61.10. Eğitim: Ortak Müfredat mı, Tek Dünya Görüşü mü?

Devlet, çocuklara bilimsel bilgi, anayasal yurttaşlık ve farklı inançlar hakkında nesnel öğretim sunabilir. Fakat eğitim, dindar çocuğu ailesinden ve geleneğinden uzaklaştırma; seküler çocuğu da zorunlu dinî kabule yöneltme aracı olamaz. AİHM'in Hasan ve Eylem

[975] Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası. Laiklik Cumhuriyetin niteliği olarak korunmuş; din ve vicdan özgürlüğü ayrıca düzenlenmiştir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/

[976] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 24, 136 ve 174. Mevcut anayasal düzen din özgürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı ve inkılap kanunlarını aynı yapı içinde düzenlemektedir; bu yapı Türkiye laikliğinin salt ayrılık modelinden farklılığını gösterir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Zengin ile Mansur Yalçın kararları, din öğretiminde nesnellik ve çoğulculuk yükümlülüğünü vurgular.[977][978]

Anayasa Mahkemesi de farklı din, mezhep ve felsefî kanaatler karşısında nötrlük, tarafsızlık ve uygun muafiyet seçeneklerini tartışmıştır.[979] Üstenci seküler-jakoben model, “bilimsel eğitim” kavramını bazen dinî ve geleneksel anlam dünyalarının peşinen değersizleştirilmesi için kullanır. Dinî çoğunlukçu model ise okulu tek inancın telkin alanına çevirebilir. Çoğulcu laiklik iki aşırılığı da reddeder.

Tablo 61.11 — Eğitim politikasının çoğulculuk testi

Uygulama	Meşru	Sorunlu
Fen ve sosyal bilimler	Kanıt ve yöntem esaslı öğretim	Kimlik üzerinden öğrenciyi küçümseme
Din hakkında öğretim	Nesnel, eleştirel, çoğulcu	Tek mezhep telkini veya din düşmanlığı
Muafiyet	İnancı açıklamaya zorlamayan erişilebilir yol	Dar ve damgalayıcı prosedür
Aile hakkı	Çocuğun üstün yararıyla dengeli saygı	Devletin aileyi ideolojik rakip sayması

61.11. Diyanet Paradoksu: Laik Devlet Din Hizmeti Sunabilir mi?

Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı anayasal ve kanunî bir kamu kurumudur; 633 sayılı Kanun din hizmetlerinin kamu örgütlenmesi içinde yürütülmesini düzenler.[980] Bu yapı, Fransız tipi katı ayrılık modelinden farklıdır. Dolayısıyla Türkiye laikliğini yalnız “din ve devlet tamamen ayrıdır” cümlesiyle açıklamak gerçeği karşılamaz.

Asıl ölçüt kurumun varlığından önce tarafsızlık, eşit erişim ve hesap verebilirliktir. AİHM’in İzzettin Doğan kararında Alevi inancının tanınması ve kamu hizmetlerinden yararlanma meselesi ayrımcılık ve tarafsızlık bağlamında ele alınmıştır.[981] Üstenci jakoben yaklaşım Diyaneti dini kontrol etme aygıtı; dinî çoğunlukçu yaklaşım ise tek yorumun devlet gücüyle yayılma aracı yapabilir. Çoğulcu model her ikisini sınırlar.

[977] AİHM, Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye, No. 1448/04, 9 Ekim 2007. Mahkeme zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin nesnel, eleştirel ve çoğulcu olma yükümlülüğünü değerlendirmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580

[978] AİHM, Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye, No. 21163/11, 16 Eylül 2014. Karar, din öğretimindeki çoğulculuk ve ebeveynlerin inançlarına saygı bakımından önceki sorunların sürdüğünü tespit etmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146487

[979] Anayasa Mahkemesi, Hüseyin El ve Nazlı Şirin El, B. No. 2014/15345. Karar, eğitimde devletin farklı din, mezhep ve inançlar karşısında nötrlük ve tarafsızlık yükümlülüğünü; çoğulculuk ve nesnellik ilkelerini tartışır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/15345

[980] 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. Türkiye modeli, din ile devletin tamamen kurumsal ilişkisizliği yerine din hizmetlerinin kamu örgütlenmesi içinde yürütüldüğü bir yapı kurmuştur. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf

[981] AİHM, İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye [BD], No. 62649/10, 26 Nisan 2016. Mahkeme Alevi inancının tanınması, kamu hizmetlerinden yararlanma ve ayrımcılık yasağı bakımından devletin tarafsızlık yükümlülüğünü incelemiştir. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162697

Tablo 61.12 — Diyanet için dört meşruiyet ölçütü

Ölçüt	Sorulacak soru	Risk
Eşitlik	Farklı inanç grupları hizmete erişebiliyor mu?	Tek mezhep ayrıcalığı
Tarafsızlık	Siyasî iktidarın propaganda aracı mı?	Partizan din hizmeti
Özerklik	Dinî bilgi siyasî emirden korunuyor mu?	İnanç üzerinde idarî kontrol
Hesap verebilirlik	Bütçe ve kararlar denetleniyor mu?	Kapalı kamu ayrıcalığı

61.12. Kıyafet ve Beden: Devlet Kadının Yerine Karar Verebilir mi?

1989 tarihli AYM kararı başörtüsünü geniş rejim ve baskı varsayımları içinde değerlendirirken, Tuğba Arslan kararı somut kişinin hakkını ve kanunilik ölçütünü merkeze almıştır.[982][983] Bu içtihat farkı, laik devlet ile sekülerleştirici devlet arasındaki ayrımı açık biçimde gösterir.

BM Genel Yorum No. 22, ayırt edici kıyafet ve baş örtüsünü din veya inancı açıklama özgürlüğü içinde sayar.[984] Devlet kadını örtünmeye zorlayamaz; fakat "özgürleştirme" adına örtüsünü çıkarmaya da zorlayamaz. Üstenci seküler-jakoben paternalizm, başörtülü kadının iradesini aile veya cemaatin otomatik ürünü sayarken seküler kadının iradesini doğal ve özerk kabul eder. Eşitlik bu varsayımı reddeder.

Tablo 61.13 — Kadın iradesinde çift yönlü özgürlük

Durum	Hak temelli yaklaşım	Paternalist yaklaşım
Başörtüsü takmak	Özgür tercih varsayımı; somut zorlama araştırılır	Tercih baştan geçersiz sayılır
Başörtüsü çıkarmak	Aile ve toplum baskısından korunur	Dinî çevrenin kararı üstün tutulur
Kamu hizmeti	Meslek kuralları somut davranışa uygulanır	Kıyafet kimlik testi olur
Çocuklar	Yaş, gelişim ve üstün yarar değerlendirilir	Toplu kültür savaşı kurulur

61.13. Üniversite ve Bilim: Dindar Kimlik Bilimsel Yetersizlik midir?

[982] Anayasa Mahkemesi, E.1989/1, K.1989/12, 7 Mart 1989. Karar, başörtüsünü geniş rejim ve baskı varsayımları içinde ele alan eski iddiacı laiklik yorumunun başlıca örneklerinden biridir. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/ND/1989/12

[983] Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan. Başörtülü avukatın duruşmadan çıkarılması, din özgürlüğü ve ayrımcılık yasağı bakımından ihlal sayılmış; soyut laiklik gerekçesi somut hakka üstün tutulmamıştır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/256

[984] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22, § 4. Din veya inancı açıklama özgürlüğü, ayırt edici kıyafet ve baş örtülerinin giyilmesini de kapsar. https://docs.un.org/CCPR/C/21/Rev.1/Add.4

Üniversitenin laikliği bilimsel yöntemin, akademik özgürlüğün ve kurumun herhangi bir dinî otoriteye bağlanmamasının güvencesidir. Bu ilke öğrencinin veya akademisyenin dindar kimliğini bilim dışı sayma yetkisi vermez. Anayasa Mahkemesinin hak eksenli yaklaşımı, kamusal alandaki dinî görünürlüğün soyut tarafsızlık gerekçesiyle dışlanamayacağını göstermiştir.[985]

Üstenci seküler-jakoben üniversite tasavvurunda başörtülü öğrenci, imam hatip mezunu akademisyen veya inançlı bilim insanı peşinen kuşkulu görülür. Bilimsel yeterlilik yerine kültürel aidiyet ölçülür. Ters yönde, dinî otoritenin bilimsel araştırmayı dogmaya bağlaması da akademik özgürlüğe aykırıdır. Üniversitenin tarafsızlığı kimliksiz insan üretmek değil, yöntemi ve liyakati herkes için aynı uygulamaktır.

Tablo 61.14 — Üniversitede laiklik ve bilimsel ölçüt

Alan	Doğru ölçüt	Kimlikçi sapma
Öğrenci kabulü	Akademik başarı ve eşit erişim	Kıyafet ve okul kökeni
Akademik kadro	Yayın, yöntem, öğretim yetkinliği	Dindarlık veya inançsızlık
Araştırma	Kanıt, eleştiri, etik	Devlet veya din dogması
Kampüs hayatı	Özgür örgütlenme ve güvenlik	Tek kültürün mekân tekeli

61.14. Kamu Hizmetinde Tarafsızlık: Kimlik Değil Davranış Ölçülmelidir

Kamu görevlisinin tarafsızlığı, görev yetkisini bir parti, mezhep veya hayat tarzı lehine kötüye kullanmamasıdır. AYM'nin kamu görevlilerine ilişkin kararları tarafsızlık yükümlülüğünü somut görev ve davranış üzerinden değerlendirir.[986] Laiklik, başörtülü memuru, namaz kılan subayı veya inançlı hâkimi kimliği nedeniyle peşin şüpheli saymanın gerekçesi değildir.

Aynı şekilde ateist veya seküler kamu görevlisi de kişisel kanaatini dindar vatandaşa karşı aşağılayıcı kamu uygulamasına dönüştüremez. AYM'nin Sara Akgül kararında vurguladığı eşit koruma anlayışı, farklı dinî inanç ve kanaatler için aynı güvenceyi gerektirir.[987] Üstenci jakoben devlet, seküler kimliği tarafsızlığın görünmez biçimi saydığı anda kamu hizmetinde kültürel hiyerarşi kurar.

[985] Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan, §§ 133–135. Laiklik, kamusal alanı dinî kimliklerden arındırma amacı değil; farklı inançların eşit özgürlüğünü koruyan anayasal tarafsızlık ilkesi olarak yorumlanmıştır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/256

[986] Anayasa Mahkemesi, Ali Koç, B. No. 2021/51497, 12 Mart 2025. Kamu görevlilerinin tarafsızlık yükümlülüğü görev, yetki ve somut davranışla ilişkilidir; bölüm bu ölçütü kişinin dinî veya seküler kimliğini peşin liyakat testi hâline getirmemek için kullanır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2021/51497

[987] Anayasa Mahkemesi, Sara Akgül, B. No. 2015/269. Karar, laiklik ilkesini din özgürlüğünün güvencesi olarak nitelemiş; farklı dinî inanç ve kanaatlerin eşit düzeyde korunmasını vurgulamıştır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/269

Tablo 61.15 — Kamu görevlisi tarafsızlık testi

Ölçüt	Sorulacak soru	Sorulmaması gereken
Yetki kullanımı	Herkese aynı hukuk uygulanıyor mu?	Hangi inanca sahip?
Meslek etiği	Görev davranışı kurallara uygun mu?	Eşi nasıl giyiniyor?
Liyakat	Bilgi, deneyim ve performans nedir?	Hangi okul veya çevreden?
Disiplin	Somut ihlal ve kanunî dayanak var mı?	Kültürel uyum gösteriyor mu?

61.15. Aile, Örf ve Gelenek: Korunacak Hafıza mı, Aşılacak Engel mi?

Kadının, çocuğun veya bireyin aile ve cemaat baskısından korunması devletin görevidir. Fakat bütün geleneksel aileleri baskı; bütün seküler hayat biçimlerini özgürlük saymak başka bir ideolojik genellemedir. OSCE, kadınların din veya inanç özgürlüğünün de eşit biçimde korunması gerektiğini; din adına zararlı uygulamaların bu hakkın özüyle karıştırılamayacağını vurgular.[988]

Anayasa Mahkemesinin çoğulcu yaklaşımında devlet, bireylerin kendi dünya görüşleri ve inançları doğrultusunda yaşamalarına imkân sağlamakla yükümlüdür.[989] Üstenci seküler-jakobenlik örf, aile dayanışması, dinî bayram, mahremiyet veya geleneksel kıyafeti modern yurttaşlığın eksikliği gibi kodlar. Eleştiri meşrudur; fakat devletin görevi geleneği tasfiye etmek değil, gelenek içindeki özgür tercih ile zorlama arasındaki sınırı korumaktır.

Tablo 61.16 — Gelenek ve özgürlük ayrımı

Olgu	Korunacak	Müdahale edilecek
Aile hayatı	Gönüllü dayanışma ve bakım	Şiddet, zorlama, hak gaspı
Örf ve âdet	Kimlik ve kültürel süreklilik	Temel hakka aykırı uygulama
Dinî bayram/ritüel	Gönüllü katılım	Katılmaya veya katılmamaya zorlama
Mahremiyet	Bireyin kendi sınırı	Kadın ve çocuk üzerinde vesayet

[988] OSCE/ODIHR, "Women need greater freedom of religion or belief," 2022. Din veya inanç özgürlüğü kadınlar ve erkekler için eşit biçimde geçerlidir; din adına zorlama ile kadının dinî tercihini devlet adına geçersiz sayma ayrı ihlallerdir. https://odihr.osce.org/odihr/getting-right-freedom-religion-or-belief-right

[989] Anayasa Mahkemesi, Esra Nur Özbey. Çoğulcu toplumda devletin görevi, bireylerin kendi dünya görüşü ve inançlarının gereklerine uygun yaşamalarını sağlamak; onları resmî bir hayat tarzına yöneltmek değildir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2013/7443

61.16. Tarih, Dil ve Medeniyet Hafızası: Laiklik Geçmişi İnkâr Etmeyi Gerektirir mi?

Niyazi Berkes çağdaşlaşmayı geleneksel kutsal meşruiyet düzeninden modern kurumlara geçiş bağlamında inceler; bu analiz, Osmanlı ve İslamî mirasın toptan değersizleştirilmesi anlamına gelmez.[990] Mardin'in merkez–çevre yaklaşımı da devlet merkezi ile toplumsal-dinî çevre arasındaki temsil gerilimini görünür kılar.[991]

Üstenci seküler-jakoben zihniyet, alfabe, kelime, mimari, tarihî şahsiyet, aile geleneği ve halk dindarlığını yalnız eleştiri konusu değil, utanç ve gerilik işareti olarak sunar. Böylece laik devlet savunusu medeniyet hafızasının reddine bağlanır. Oysa çoğulcu Cumhuriyet, Osmanlı'yı kutsallaştırmadan tarihî sürekliliğini; dini devletleştirmeden toplumun inanç hafızasını; modern Türkçeyi korurken eski metinlere erişim hakkını birlikte taşıyabilir.

Tablo 61.17 — Tarih ve hafıza için çoğulcu ölçüt

Alan	Eleştirel inceleme	Jakoben reddiye
Osmanlı tarihi	Başarı, şiddet, kurum ve çelişkileri birlikte inceleme	Toptan karanlık ve utanç
Cumhuriyet tarihi	Kazanım ve hak ihlallerini birlikte değerlendirme	Eleştiriyi rejim düşmanlığı sayma
Dil	Yeni ve eski kaynaklara erişim	Geçmiş kelimeleri kültürel suç sayma
Dinî miras	Tarihî ve toplumsal olgu olarak tanıma	Kamusal hafızadan silme

61.17. Güvenlik ve "İrtica": Somut Tehdit mi, Kültürel Şüphe mi?

Devlet şiddet çağrısını, anayasal düzeni zorla ortadan kaldırma girişimini, ayrımcılığı ve temel hak ihlallerini önleyebilir. Fakat dindar görünürlüğü, ibadet, başörtüsü, imam hatip eğitimi veya muhafazakâr seçim tercihi tek başına güvenlik tehdidi değildir. 1989 AYM kararının geniş baskı ve rejim varsayımları, soyut tehdidin somut hakkı nasıl gölgeleyebildiğini gösterir.[992]

AİHM standartlarında din veya inancın dışa vurumuna getirilen sınırlama kanunî, meşru amaçlı, gerekli ve orantılı olmalıdır.[993] "İrtica" kavramı fail, eylem ve zarar

[990] Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma. Eser, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e dönüşümü kutsal meşruiyet düzeninden çağdaş kurumlara geçiş bağlamında ele alır; bu dönüşümün tek tip kültürel reddiyeye indirgenmesi eserin analitik kapsamını aşar. https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/turkiyede-cagdaslasma.aspx

[991] Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Daedalus 102, no. 1 (1973): 169–190. Merkez–çevre yaklaşımı, devlet seçkinleri ile çevredeki dinî ve toplumsal ağlar arasındaki temsil gerilimini anlamak için başlangıç çerçevesi sunar. https://www.jstor.org/stable/20024114

[992] Anayasa Mahkemesi, E.1989/1, K.1989/12. Eski kararın soyut "baskı ihtimali" ve rejim koruması ekseni, somut kanıt aranmadan geniş güvenlik kategorileri kurulmasının hukukî riskini göstermektedir. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/ND/1989/12

[993] AİHM, Article 9 Guide, 5 Mart 2026 güncellemesi. Din veya inancın dışa vurumu ancak kanunla öngörülen, meşru amaca yönelen ve demokratik toplumda gerekli-orantılı sınırlamalara tabi tutulabilir; ulusal güvenlik md. 9/2'de bağımsız sınırlama amacı değildir. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-

tanımlanmadan bütün bir toplumsal kesime yayıldığında güvenlik hukuku kültürel denetim aracına dönüşür. Üstenci jakobenlik bu genişlemeyi devletin kendini koruması olarak sunar; oysa demokratik devlet kendini eşit yurttaşlığı yok ederek koruyamaz.

Tablo 61.18 — Güvenlik gerekçesinin dört basamaklı testi

Basamak	Gerekli kanıt	Yetersiz gerekçe
Somut eylem	Şiddet, tehdit, zorlama veya hazırlık	Kimlik ve görünüş
Kanunilik	Açık ve öngörülebilir norm	Genelge veya belirsiz ideoloji
Gereklilik	Başka araçla önlenemeyen zarar	Soyut ihtimal
Orantılılık	Bireysel ve dar müdahale	Toplu hak kaybı

61.18. Yargı: Hakların Hakemi mi, Kültürel Vetocunun Son Kalesi mi?

Yargı, çoğunluğun temel hakları ihlal etmesini önleyen anayasal güvencedir. Ancak soyut laiklik veya çağdaşlık kavramlarını somut kişilerin eğitim, meslek ve temsil hakkına karşı sınırsız veto hâline getirdiğinde kültürel vesayet üretir. AYM'nin başörtüsü alanında ideoloji eksenli yaklaşımdan hak eksenli yoruma geçtiğine ilişkin kurumsal değerlendirme bu değişimi açıkça kabul etmektedir.[994]

Güncel emsal kararlar inanma ve inanmama, açıklamaya zorlanmama ve inanç nedeniyle baskı altına alınmama haklarını birlikte korur.[995] Bu yön değişimi, eski yasakçı yorumun laikliğin kaçınılmaz anlamı olmadığını gösterir. Üstenci seküler-jakobenlik yargıyı seçimle değişmeyen kültürel sınır bekçisi olarak görür; çoğulcu hukuk devleti ise yargıyı herkes için aynı hak ölçüsünün uygulayıcısı yapar.

Tablo 61.19 — Yargısal denetim ile kültürel veto ayrımı

Ölçüt	Hak temelli yargı	Kültürel veto
Analiz birimi	Somut kişi ve işlem	Soyut rejim ve sembol
Kanıt	Belge, zarar, kanunilik	Varsayım ve tarihsel korku
Sonuç	Dar ve giderici karar	Toplu yasak ve statü kaybı

ks/guide_art_9_eng

[994] Zühtü Arslan, "Anayasa Mahkemesinin Temel Hakların Korunmasındaki Rolü," 31 Ekim 2022. Konuşma, AYM'nin başörtüsü alanında ideoloji eksenli yaklaşımdan hak eksenli yoruma geçtiğini belirtir. https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/anayasa-mahkemesinin-temel-haklarin-korunmasindaki-rolu/

[995] Anayasa Mahkemesi, Din ve Vicdan Özgürlüğüne Dair Emsal Kararlar. Mahkemenin güncel yaklaşımı, inanma ve inanmama özgürlüğünü, açıklamaya zorlanmamayı ve dinî inanç nedeniyle baskı altına alınmamayı birlikte korur. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/din-ve-vicdan-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/din-ve-vicdan-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/

Ölçüt	Hak temelli yargı	Kültürel veto
Eşitlik	Aynı hak standardı	Seküler kimliğe görünmez ayrıcalık

61.19. Demokrasi: Seçimle İktidar Değişir, “Devletin Sahibi” Değişmez mi?

Demokrasi yalnız oy vermek değil; seçim sonucunda farklı toplumsal kesimlerin kamu görevine, temsil makamına ve karar süreçlerine eşit biçimde girebilmesidir. Üstenci seküler-jakoben zihniyet, dindar çoğunluğun seçimini hukukî olarak kabul ederken kültürel olarak geçici ve şüpheli sayabilir. “Hükûmet oldular ama devlet olamazlar” varsayımı, seçilmiş iktidar ile devletin gerçek sahibi olduğu iddia edilen kültürel azınlık arasında hiyerarşi kurar.

Habermas dinî vatandaşın kamusal tartışmadan peşinen dışlanmaması gerektiğini; Taylor ise sekülerliği çoğulluk içinde özgürlük ve eşitlik üzerinden yeniden düşünmeyi önerir.[996][997] Seçilmiş iktidarın eleştirilmesi, yargı denetimi ve kuvvetler ayrılığı zorunludur. Fakat yöneticinin inancı, eşinin kıyafeti veya seçmenin kültürü yönetme hakkını peşinen düşürmez.

Tablo 61.20 — Demokratik denetim ile kültürel veto ayrımı

Uygulama	Demokratik	Jakoben-vesayetçi
Seçim eleştirisi	Politika, hukuk, ekonomi ve liyakat	Seçmenin kültürünü aşağılamak
Yargı denetimi	Anayasal hak ve usul	Makbul hayat tarzını korumak
Bürokrasi	Kanuna bağlı süreklilik	Seçilmişlere kültürel direnç
Medya/akademi	Sert ve kanıtlı eleştiri	Devleti yalnız kendi çevresine ait sayma

61.20. Ters Yönlü Zorlama Testi: Dinî Çoğunlukçuluk da Laik Devleti Bozar

Çoğulcu laiklik yalnız dindar yurttaşı üstenci seküler müdahaleden korumaz; seküler, inançsız, farklı mezhep ve azınlık yurttaşları dinî çoğunluğun zorlamasından da korur. Uluslararası Sözleşme, dışa vurum sınırlamalarını başkalarının temel hak ve

[996] Jürgen Habermas, “Religion in the Public Sphere,” European Journal of Philosophy 14, no. 1 (2006): 1–25. Demokratik kamusal alan, dinî vatandaşları peşinen dışlamayan; dinî ve seküler yurttaşlardan karşılıklı öğrenme ve gerekçelendirme bekleyen bir yapı olmalıdır. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x

[997] Charles Taylor, “Why We Need a Radical Redefinition of Secularism,” in The Power of Religion in the Public Sphere (Columbia University Press, 2011). Taylor laikliği yalnız ayrılık değil, çoğulluk içinde özgürlük ve eşitlik hedefleri üzerinden yeniden tanımlar. https://cup.columbia.edu/book/the-power-of-religion-in-the-public-sphere/9780231156455

özgürlüklerini koruma şartına bağlar.[998] OSCE standardı inanma kadar inanmama, değiştirme ve terk etme özgürlüğünü de güvence altına alır.[999]

Bu karşı test ana tarihsel tezi sulandırmak için değil, normatif tutarlılığı korumak için kullanılır. Başörtüsü yasağını reddeden kitap, kadını örtünmeye zorlamayı da reddeder. Dindar memurun liyakatini peşinen tartışmalı saymadığı gibi inançsız memuru da ahlaksız saymaz. Devletin seküler veya dinî bir kültür kampının mülküne dönüşmesi aynı eşit yurttaşlık ilkesini ihlal eder; fakat her vaka kendi kurumsal güç ve tarihsel sonuçlarıyla tartılır.

Tablo 61.21 — Çift yönlü zorlama testi

Zorlama	Hedef	Çoğulcu hüküm
Başörtüsünü çıkarmaya zorlama	Dindar kadın	Hak ihlali
Başörtüsü takmaya zorlama	Başı açık kadın	Hak ihlali
Dine katılmaya zorlama	İnançsız/farklı inanç	Hak ihlali
Dini gizlemeye zorlama	Dindar yurttaş	Hak ihlali
Somut davranış denetimi	Herkes	Kanunî ve orantılıysa meşru

61.21. Uluslararası İnsan Hakları Standardı: Devletin Yansızlığı, Yurttaşın Çoğulluğu

AİHM'in 2026 güncellemeli rehberi, devletin din ve inançlar karşısında tarafsızlık görevi ile demokratik çoğulculuk arasındaki bağı sistematik biçimde ortaya koyar.[1000] OSCE'nin 2025 bilgi notu da düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüğünü demokrasi ve kalıcı güvenliğin temel unsuru sayar.[1001]

Bu standartlar tek bir laiklik modelini zorunlu kılmaz. Devlet dinî kurumlarla farklı biçimlerde ilişki kurabilir; önemli olan eşitlik, özgürlük, tarafsızlık ve ayrımcılık yasağıdır. Bhargava'nın "ilkeli mesafe" yaklaşımı da bağlama göre müdahale veya geri

[998] Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 18/3. Din veya inancın açıklanmasına getirilen sınırlamalar yalnız kamu güvenliği, düzeni, sağlık veya ahlak ile başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli olduğunda mümkündür. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

[999] OSCE/ODIHR, Freedom of Religion or Belief, 2025. Hak; dine sahip olmayı, olmamayı, dini değiştirmeyi veya terk etmeyi korur. Bu çift yönlülük, dinî çoğunlukçuluğun da seküler-jakoben zorlamanın da aynı özgürlük ölçütüyle sınanmasını gerektirir. https://odihr.osce.org/odihr/freedom-of-religion-or-belief

[1000] AİHM, Guide on Article 9, güncelleme 5 Mart 2026. Rehber devletin tarafsızlık ve yansızlık görevi ile demokratik çoğulculuk arasındaki bağlantıyı güncel içtihat üzerinden sistematik biçimde özetler. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_eng

[1001] OSCE/ODIHR, Factsheet: Freedom of Thought, Conscience, Religion or Belief, 8 Eylül 2025. İnanç özgürlüğü demokrasinin ve kalıcı güvenliğin temel unsurlarından biri olarak tanımlanır. https://odihr.osce.org/odihr/freedom-of-religion-or-belief

durmanın, tek bir inanç ya da inançsızlık biçimini üstün kılmadığı sürece mümkün olduğunu gösterir.[1002]

Tablo 61.22 — Uluslararası standardın ortak çekirdeği

İlke	İçerik	Sekülerleştirme projesine sınır
Tarafsızlık	İnançların doğruluğuna devlet karar vermez	Seküler dünya görüşü resmî hakikat olmaz
Çoğulculuk	Farklı hayat tarzları birlikte korunur	Dinin özel alana zorlanması reddedilir
Kanunilik	Sınırlama açık normla yapılır	Keyfî genelge ve kültürel takdir sınırlanır
Orantılılık	Somut zarara dar müdahale	Toplu yasak ve kimlik cezası önlenir
Ayrımcılık yasağı	Eşit hukukî statü	Makbul vatandaş hiyerarşisi reddedilir

61.22. Operasyonel Ayrım Testi: Bir Politika Laiklik mi, Toplum Mühendisliği mi?

Bir düzenlemenin “laiklik” etiketi taşıması onu otomatik olarak meşru yapmaz. Politikanın hedefi, aracı, kanunî temeli, bireyselleştirilmesi, somut zarar bağı ve farklı kimliklere uygulanma biçimi birlikte incelenmelidir. Devlet, başkasının hakkını ihlal eden davranışı sınırlayabilir; fakat kimliği, kültürü veya görünürlüğü düzeltilecek kusur gibi ele alamaz.

Yedi aşamalı test şu soruları sorar: Devletin korunmak istediği somut hak nedir? Yasak açık kanuna dayanıyor mu? Hedef davranış mı kimlik mi? Daha hafif araç var mı? Aynı ölçüt seküler ve dindar aktöre uygulanıyor mu? Uygulama eğitim, meslek veya temsil statüsünü kalıcı biçimde düşürüyor mu? Gerekçe kültürel ilerleme ve makbul vatandaş dili taşıyor mu?

Tablo 61.23 — Yedi aşamalı laiklik–toplum mühendisliği testi

Aşama	Soru	Jakoben risk işareti
1. Amaç	Somut hangi hak korunuyor?	“Çağdaşlık”, “görüntü”, “irtica” gibi belirsiz amaç
2. Kanunilik	Açık norm var mı?	Genelge, teamül, sözlü talimat
3. Hedef	Davranış mı kimlik mi?	Kıyafet, aile, okul kökeni

[1002] Rajeev Bhargava, “Political Secularism: Why It Is Needed and What Can Be Learnt from Its Indian Version.” “İlkeli mesafe” yaklaşımı, devletin her durumda mutlak ilişkisizliği yerine özgürlük ve eşitliği koruyan bağlama duyarlı, fakat ayrımcı olmayan müdahale ölçüsü önerir. https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2004rajeevbhargava.pdf

Aşama	Soru	Jakoben risk işareti
4. Gereklilik	Daha hafif araç var mı?	Toplu yasak
5. Karşılıklılık	Aynı ölçüt herkese uygulanıyor mu?	Seküler görünüşe varsayılan nötrlük
6. Statü etkisi	Hak ve meslek kaybı doğuyor mu?	Eğitimden/kamudan dışlama
7. Dil	Hukuk mu kültürel üstünlük mü?	Makbul vatandaş ve ülke sahipliği

61.23. Sekülerleştirme Baskısı ve Kültürel Mülkiyet Endeksi (0–24)

Bölüm, politika ve söylemleri tek kelimelik "laik" veya "jakoben" etiketleriyle değil, altı boyutta puanlamak için Sekülerleştirme Baskısı ve Kültürel Mülkiyet Endeksi önermektedir. Her boyut 0–4 puanlanır: kimlik hedefleme, kamusal görünmezlik, devlet zorlaması, kültürel üstünlük dili, statü kaybı ve karşılıklılık ihlali.

Yüksek puan, seküler vatandaşların çokluğu veya devletin laik niteliği anlamına gelmez. Devletin belirli seküler kültürü üstün vatandaşlık normu hâline getirme yoğunluğunu gösterir. Aynı endeks ters yönde dinî çoğunlukçu zorlamaya uygulanabilir; ancak tarihsel kurum, güç ve sonuçlar ayrı raporlanır.

Tablo 61.24 — Sekülerleştirme baskısı ve kültürel mülkiyet endeksi

Boyut	0 puan	4 puan
Kimlik hedefleme	Somut davranış	Dinî/geleneksel kimlik doğrudan hedef
Kamusal görünürlük	Eşit serbestlik	Dinin özel alana zorlanması
Devlet zorlaması	Gönüllü ve hukukî düzen	Yasak, disiplin, meslek ve eğitim cezası
Kültürel dil	Tarafsız hukuk	Geri, cahil, İran/Arabistan, devlet bizim
Statü etkisi	Hak kaybı yok	Eğitim, görev, temsil ve itibar kaybı
Karşılıklılık	Aynı ölçüt herkese	Seküler kimliğe görünmez ayrıcalık

61.24. Bölüm Sonucu: Laiklik Devletin Sınırıdır, Toplumun Terbiye Programı Değil

Bu bölümün ulaştığı sonuç açıktır: Laik devlet, Türkiye'nin demokratik ve çoğulcu hukuk düzeni için vazgeçilmezdir; fakat laik devlet ile sekülerleştirilmiş toplum aynı hedef değildir. İlki kamu iktidarının herhangi bir dinî otoriteye bağlanmasını ve vatandaşların inanç nedeniyle ayrımcılığa uğramasını önler. İkincisi ise devletin belirli

bir seküler kültürü ilerlemenin, bilimin, kadın özgürlüğünün, liyakatin ve ülkeye aidiyetin tek meşru ölçüsü hâline getirmesidir.

Üstenci seküler-jakoben damar, dini yalnız siyasal iktidardan ayırmakla yetinmemiş; onu kamusal görünürlükten, üniversiteden, bürokrasiden, Meclisten, kültürden ve medeniyet hafızasından uzaklaştırmayı amaçlayan bir vatandaşlık hiyerarşisi üretmiştir. Bu zihniyetin ayırt edici cümlesi "devlet tarafsız olsun" değil, "devlet ve ülke bizim kültürel alanımızdır; diğerleri ancak uyum sağladıkları ölçüde meşrudur" varsayımıdır. Seçim kaybedildiğinde de yargı, bürokrasi, üniversite, medya ve kültür çevreleri üzerinden sürebilmesinin nedeni budur.

Buna karşılık çoğulcu laiklik dindarların bütün taleplerini doğru, sekülerlerin bütün kaygılarını kötü saymaz. Somut şiddet, zorlama, ayrımcılık, bilimsel yönteme müdahale veya kamu yetkisinin dinî propaganda için kullanılması hukukî denetime tabidir. Fakat tekil ihlaller bütün dindar topluma yöneltilen kamusal görünmezlik ve statü kaybının bahanesi yapılamaz. Aynı şekilde dinî çoğunluğun seküler veya farklı inançtaki yurttaşa baskısı da meşru değildir.

Bölümün nihai hükmü şudur: Türkiye'de tartışmanın gerçek ekseni "laiklik mi din devleti mi?" ikiliğine hapsedilemez. Asıl çatışma, laikliği eşit yurttaşlığın hukukî güvencesi sayan çoğulcu anlayış ile laikliği devleti, tarihi, kamusal alanı ve makbul vatandaşlığı belirli bir seküler sınıfın kültürel mülkiyetine dönüştüren üstenci seküler-jakoben anlayış arasındadır. Bir sonraki bölüm, bu mülkiyet iddiasının eşit yurttaşlığı nasıl kültürel hiyerarşiye çevirdiğini inceler.

BÖLÜM 62

EŞİT YURTTAŞLIK MI, KÜLTÜREL HİYERARŞİ Mİ?

Hukukî eşitlikten devletin, ülkenin ve kamusal hayatın eşit ortaklığına

BÖLÜMÜN TEZİ

Eşit yurttaşlık, herkesin nüfus cüzdanında aynı vatandaşlık ibaresini taşımasından ibaret değildir. Kanun önünde eşitlik, din ve vicdan özgürlüğü, vatandaşlık bağı ve kamu hizmetine erişim birlikte okunduğunda devletin hiçbir hayat tarzını, inancı, sınıfı veya kültürel çevreyi ülkenin doğal sahibi olarak kabul edemeyeceği görülür.[1003] İnsan hakları düzeni de onur, yasa önünde eşitlik ve kamu hayatına katılım haklarını aynı bütünün parçaları olarak kurar.[10041005]

Kültürel hiyerarşi ise hakları açıkça kaldırmadan vatandaşları farklı değer basamaklarına yerleştirir. Belirli bir dil, okul, semt, kıyafet, aile kökeni, tarih anlatısı ve seküler hayat tarzı "normal", "çağdaş", "liyakatli" ve "devlete yakışır" sayılırken; inançlı, muhafazakâr, taşralı veya geleneksel yurttaş kendisini sürekli açıklamak ve yeterliliğini ispatlamak zorunda bırakılır. Böylece resmî eşitlik sürerken kamusal aidiyet şartlı hâle gelir.

Bu bölümün hedefi seküler beğenileri, şehirli hayatı, eğitimli olmayı veya din eleştirisini mahkûm etmek değildir. İncelenen olgu, bu özelliklerin devletin ve vatanın mülkiyet belgesine dönüştürülmesi; farklı hayat tarzındaki yurttaşların hak, liyakat, temsil ve ülkeye sadakat bakımından daha düşük değerde görülmesidir. Aynı ölçüt ters yönde de uygulanır: Dindar çoğunluğun seküler veya inançsız yurttaşı aşağılaması ve haklarını daraltması eşit yurttaşlığa aykırıdır. Fakat ters yönlü kontrol, Türkiye'de üstenci seküler-jakoben kurumların tarihsel güç ve yaptırım üstünlüğünü görünmez kılmaz.

[1003] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 10, 24, 66 ve 70. Hükümler kanun önünde eşitliği, din ve vicdan özgürlüğünü, vatandaşlık bağını ve kamu hizmetine alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka ayrım gözetilememesini birlikte düzenler. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1004] Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, md. 1, 2, 7 ve 21. Bildirge, herkesin onur ve haklar bakımından eşitliğini, ayrım gözetilmeksizin haklardan yararlanmayı, yasa önünde eşit korunmayı ve kamu hizmetine eşit erişimi güvence altına alır. https://www.ohchr.org/en/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

[1005] Birleşmiş Milletler, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 2 ve 26. Madde 26, kişileri kanun önünde eşit kabul eder ve din dâhil sayılan veya başka herhangi bir statü temelindeki ayrımcılığa karşı eşit ve etkili koruma ister. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

Tablo 62.1 — Eşit yurttaşlık ile kültürel hiyerarşinin temel ayrımı

Ölçüt	Eşit yurttaşlık	Kültürel hiyerarşi
Aidiyet	Koşulsuz ve ortak	Kültürel uyuma bağlı
Liyakat	Somut görev ve başarıyla ölçülür	Kıyafet, okul, semt ve hayat tarzıyla sezilir
Kamusal görünürlük	Bütün yurttaşlara açıktır	Makbul kültürün doğal alanı sayılır
Eleştiri	Eylem ve düşünceye yönelir	Kimlik ve kökeni değersizleştirir
Devlet ilişkisi	Herkesin ortak kurumu	Bir zümrenin tarihsel mülkü

62.1. Araştırma Sorusu: Aynı Kimlik Kartı, Aynı Yurttaşlık mı?

Biçimsel eşitlik, kanunun herkese aynı kelimelerle uygulanmasını ifade eder; fakat uygulamanın etkisi ve kurumsal davranışlar farklı grupları sistematik biçimde dezavantajlı bırakabilir. BM İnsan Hakları Komitesi objektif ve makul temeli bulunmayan farklı muameleyi ayrımcılık sayarken, AİHM doğrudan ve dolaylı ayrımcılık ile görünüşte nötr kuralların etkisini ayrı ayrı inceler.[1006][1007] Bu nedenle “herkese aynı kural uygulandı” cümlesi tek başına eşitliği kanıtlamaz.

Türkiye’de üstenci seküler-jakoben hiyerarşi çoğu zaman vatandaşlığı açıkça reddetmez; “bu ülke bizim”, “ülke bunlara kaldı”, “İran’a veya Arabistan’a gidin” gibi cümlelerle aidiyetin derecelerini kurar. Bu dilde dindar yurttaş hukuken içeride, kültürel olarak dışarıdadır. Araştırmanın sorusu, kişinin haklarının kâğıt üzerinde bulunup bulunmadığı kadar devlet, meslek, üniversite, medya ve kültür alanında tam ortak kabul edilip edilmediğidir.

Tablo 62.2 — Eşitliğin dört katmanı

Katman	Temel soru	Hiyerarşi göstergesi
Hukukî	Aynı hak ve yasaklar var mı?	Açık ayrımcı düzenleme
Kurumsal	Haklara fiilen erişilebiliyor mu?	Keyfî engel ve seçici uygulama
Statü	Kişi eşit yetkin özne sayılıyor mu?	Peşin liyakatsizlik ve sadakat şüphesi

[1006] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 18: Ayrımcılık Yasağı. Komite, eşitliğin her farklı muameleyi yasaklamadığını; fakat meşru amaç ve makul-nesnel ölçü bulunmayan ayrımların ayrımcılık oluşturduğunu açıklar. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?Lang=en&symbolno=INT%2FCCPR%2FGEC%2F6622

[1007] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guide on Article 14 and Article 1 of Protocol No. 12. Rehber; doğrudan, dolaylı ve ilişkilendirme yoluyla ayrımcılığı, karşılaştırılabilir durum testini, ispat yükünü ve objektif-makul gerekçe ölçütünü özetler. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_14_art_1_protocol_12_eng

Katman	Temel soru	Hiyerarşi göstergesi
Aidiyet	Ülkenin eşit sahibi kabul ediliyor mu?	Gitme, susma veya uyum sağlama telkini

62.2. Biçimsel Eşitlikten Maddî Eşitliğe: Aynı Muamele Her Zaman Adil Değildir

Anayasa Mahkemesi eşitlik ilkesini kamu gücünün karşılaştırılabilir durumdaki kişilere haklılaştırılmamış farklı muamele yapmaması şeklinde uygular.[1008] Remezan Orak kararında da farklı muamelenin objektif ve makul gerekçeye dayanması gerektiği vurgulanmıştır.[1009] Bununla birlikte maddî eşitlik, farklı durumda bulunanları hiçbir fark yokmuş gibi aynılaştırmamayı da gerektirir.

Başörtüsünü, ibadet ihtiyacını, aile kökenini veya kültürel dili dikkate almayan sözde nötr kural; gereklilik ve görev bağlantısı yoksa belirli grubu dışlayabilir. Buna karşılık her farklı ihtiyaç otomatik ayrıcalık doğurmaz. Doğru test; talebin temel hakla bağlantısını, kamu hizmetine etkisini, alternatifleri ve üçüncü kişilerin haklarını ölçmektir. Jakoben yaklaşım ise seküler normu tarafsız başlangıç noktası sayarak diğer bütün görünürlükleri istisna veya taviz gibi sunar.

Tablo 62.3 — Biçimsel ve maddî eşitlik testi

Durum	Biçimsel yaklaşım	Maddî eşitlik yaklaşımı
Aynı kural	Herkese aynı metin	Etkisi de ölçülür
Farklı ihtiyaç	Ayrıcalık sayılır	Hak ve görev bağlantısı araştırılır
Nötr görünüm	Ayrımcılık yok varsayılır	Orantısız dezavantaj aranır
Çözüm	Yasağın genelleştirilmesi	En az sınırlayıcı düzenleme

62.3. Yurttaşlık: Hukukî Üyelikten Eşit Ortaklığa

Marshall'ın klasik yaklaşımı yurttaşlığı sivil, siyasal ve sosyal hakların birleşimi olarak ele alır.[1010] Bu çerçeve, oy hakkı bulunmasına rağmen eğitim veya meslek imkânlarından dışlanan kişinin yurttaşlığının eksik kaldığını gösterir. Fraser ise adaleti

[1008] Anayasa Mahkemesi, temel hak ihlallerine ilişkin emsal kararlar. Mahkeme, Anayasa'nın 10. maddesinin yalnız biçimsel eşitliği değil, kamu gücünün haklılaştırılmamış farklı muamelelerden kaçınmasını gerektiren ayrımcılık yasağını da içerdiğini kabul etmektedir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/

[1009] Anayasa Mahkemesi, Remezan Orak ve Diğerleri, B. No. 2013/2229. Karar, karşılaştırılabilir durumdaki kişilere objektif ve makul temeli bulunmadan farklı muamele edilmesini eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı bakımından değerlendirmiştir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/ayrimcilik-yasagina-iliskin-remezan-orak-ve-digerleri-karari-basin-duyurusu/

[1010] T. H. Marshall, Citizenship and Social Class and Other Essays (Cambridge University Press, 1950). Marshall'ın yurttaşlığı sivil, siyasal ve sosyal haklar üzerinden ele alan yaklaşımı, yalnız hukuken üye olmanın değil haklara fiilen erişimin de önemini gösterir. https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/citizenship-and-social-class-and-other-essays-by-t-h-marshall-new-york-cambridge-university-press-1950-pp-154-250/D711941B6A19C57AC6FA9370E2606D6C

kişilerin toplumsal etkileşime eşit ortak olarak katılabilmesiyle ilişkilendirir.[1011] Böylece yurttaşlık, yalnız devlete bağlılık değil, devletin kişiye eşit statü tanıma yükümlülüğüdür.

Üstenci seküler-jakoben anlayış dindar yurttaşı devlete borçlu, kendisini ise devletin kurucu ve koruyucu sahibi gibi konumlandırır. Çevreden gelen yurttaşın yükselişi normal demokratik dolaşım değil, "devletin ele geçirilmesi" olarak okunur. Eşit ortaklık modelinde ise iktidar, bürokrasi ve kültür kurumları hiçbir sınıfın kalıcı tapusu değildir; liyakat ve hukuk içinde bütün yurttaşlara açıktır.

Tablo 62.4 — Yurttaşlığın eksik ve tam biçimleri

Boyut	Eksik yurttaşlık	Eşit ortaklık
Sivil hak	Kâğıt üzerinde tanınır	Fiilen ve etkili biçimde korunur
Siyasal hak	Oy verilir ama tercih küçümsenir	Oy ve temsil eşit değer taşır
Sosyal hak	Erişim kültürel uyuma bağlıdır	İhtiyaç ve kapasite esas alınır
Statü	Hoş görülür misafir	Ülkenin tam ve kurucu ortağı

62.4. Tanınma ve Saygı: Hak Sahibi Olmak Neden Yeterli Değildir?

Honneth, tanınma eksikliğinin kişinin özsaygısını ve toplumsal ilişkilere katılma kapasitesini zedeleyebileceğini savunur.[1012] Lamont ve Molnár'ın sembolik sınırlar yaklaşımı da kültürel sınıflandırmaların kimlerin "bizden", "saygın" veya "yeterli" kabul edildiğini belirlediğini gösterir.[1013] Bu sınırlar kurumlara taşındığında statü ve fırsat eşitsizliği üretir.

Bir başörtülü kadın üniversiteye girebilse bile sürekli baskı altında olduğu, iradesiz sayıldığı veya meslekî başarısının kimliğine rağmen gerçekleştiği ima ediliyorsa eşit tanınma tamamlanmamıştır. Aynı şekilde seküler bir yurttaşın inançsızlığı nedeniyle ahlaksız sayılması da tanınma ihlalidir. Ancak devletin görevi herkesi birbirini sevme veya bütün fikirleri onaylama mecburiyetine sokmak değil; aşağılayıcı kalıpların hak ve statü kaybına dönüşmesini önlemektir.

[1011] Nancy Fraser, "Rethinking Recognition," New Left Review 3 (May–June 2000). Fraser, adaletsizliği yalnız yanlış kültürel temsil olarak değil, kurumsallaşmış değer kalıplarının bazı kişileri toplumsal etkileşimin eşit ortağı olmaktan çıkarması şeklinde ele alır. https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition

[1012] Axel Honneth, The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts (MIT Press, 1996). Honneth, tanınmama ve saygı görmemenin toplumsal çatışmaların ahlaki kaynaklarından biri olduğunu savunur. https://mitpress.mit.edu/9780262581479/the-struggle-for-recognition/

[1013] Michèle Lamont ve Virág Molnár, "The Study of Boundaries in the Social Sciences," Annual Review of Sociology 28 (2002): 167–195. Sembolik sınırlar, grupların insanları, pratikleri ve kültürleri sınıflandırmasına; toplumsal sınırlar ise bu ayrımların kaynak ve fırsat eşitsizliğine dönüşmesine işaret eder. https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.soc.28.110601.141107

Tablo 62.5 — Tanınma ihlalinin aşamaları

Aşama	Örnek mekanizma	Muhtemel sonuç
Etiketleme	Geri, yobaz, köksüz, ahlaksız	İtibar kaybı
Kalıpyargı	İradesiz, liyakatsiz, sadakatsiz	Peşin şüphe
Kurumsallaşma	Kıyafet veya kökene göre engel	Hak ve fırsat kaybı
İçselleştirme	Kendini sürekli ispat ihtiyacı	Özsaygı ve katılım aşınması

62.5. Kültürel Sermaye: Beğeni Nasıl Liyakat Belgesine Dönüşür?

Bourdieu, beğeni ve kültürel tercihlerin sınıfsal konumla ilişkisini ve "seçkin" zevkin toplumsal ayrım üretme gücünü inceler.[1014] Türkiye'de belirli okul, yabancı dil, semt, müzik, sofra, kıyafet ve konuşma biçimleri yalnız tercih değil, akıl, çağdaşlık ve yönetme ehliyetinin işaretleri gibi kullanılabilir. Bu durumda kültürel sermaye, meslekî yeterliliğin görünmez vekiline dönüşür.

Mardin'in merkez–çevre yaklaşımı, devlet merkezine yakın kültürel çevrelerin kendilerini temsilin doğal sahibi görmesini anlamaya yardım eder.[1015] Fakat bu bölüm çevreyi otomatik erdemli, merkezi otomatik kötü saymaz. Ölçüt, kültürel kodun somut görevin gerektirdiği niteliğin yerine geçirilip geçirilmediğidir. Bir kişinin dil bilgisi gerektiğinde aranabilir; fakat aksanı, memleketi veya aile geleneği yöneticilik ehliyetinin peşin ölçüsü yapılamaz.

Tablo 62.6 — Kültürel sermaye ile liyakatin ayrılması

Gösterge	Görevle meşru bağlantı	Hiyerarşik kötüye kullanım
Yabancı dil	İş gerçekten gerektiriyorsa	Genel insan değeri sayılması
Okul diploması	Uzmanlık ve yeterlik kanıtı	Tek çevrenin statü mührü
Konuşma biçimi	İletişim görevine uygunluk	Aksan ve yöre küçümsemesi
Hayat tarzı	Özel alan tercihi	Yönetme ve temsil hakkı ölçütü

[1014] Pierre Bourdieu, Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste (Harvard University Press, 1984). Eser, beğeni ve kültürel tercihlerin yalnız kişisel zevk değil, sınıfsal ayrım ve statü üretiminin araçları olabileceğini gösterir. https://books.google.com/books/about/Distinction.html?id=nVaS6gS9Jz4C

[1015] Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?" Daedalus 102, no. 1 (1973): 169–190. Merkez–çevre yaklaşımı, devlet merkezinin toplumsal çevrelerle temsil ve meşruiyet ilişkisindeki uzun süreli gerilimleri anlamak için kullanılır. https://www.jstor.org/stable/20024114

62.6. Makbul Vatandaş Rejimi: Seküler Normun Görünmezliği

Kuru'nun iddiacı laiklik modeli, devletin dini kamusal alandan uzaklaştırmak üzere etkin politika izlemesini açıklar.[1016] Böyle bir düzende seküler görünüm "kıyafetsiz", "inançsız" veya "tarafsız" değil; yalnızca kurumsal normla örtüştüğü için görünmezdir. Dinî görünürlük ise siyasî beyan, meydan okuma veya rejim işareti gibi yorumlanabilir.

Göle'nin kamusal görünürlük analizi, başörtülü kadının yerleşik modernlik kodlarını bozduğu için tartışmanın merkezine geldiğini gösterir.[1017] Makbul vatandaş rejimi, kişiye açıkça "vatandaş değilsin" demez; ona vatandaşlığını ispatlamak için kimliğini azaltma şartı koyar. Eşit yurttaşlık ise kamu görevinin tarafsızlığını kişinin görünüşünden değil somut davranışından ölçer.

Tablo 62.7 — Makbul vatandaş üretiminin göstergeleri

Alan	Makbul norm	Dışarıda bırakılan
Beden/kıyafet	Seküler ve görünmez kimlik	Dinî sembol taşıyan
Dil	Merkezî ve seçkin üslup	Yöresel, geleneksel veya dinî ifade
Tarih	Tek yönlü ilerleme anlatısı	Osmanlı ve medeniyet hafızası
Siyaset	Eğitimli azınlığın rehberliği	Çoğunluğun bağımsız tercihi

62.7. Eğitim: Fırsat Kapısı mı, Kültürel Eleme Mekanizması mı?

UNESCO Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, din ve sosyal köken dâhil nedenlerle eğitime erişimin veya eğitim standardının bozulmasını yasaklar.[1018] Anayasa'nın 42. maddesi de eğitim ve öğrenim hakkını güvence altına alır.[1019] Türkiye'de başörtüsü yasakları ve imam hatip katsayısı gibi uygulamalar, biçimsel eğitim sisteminin belirli kültürel kimliklere nasıl statü maliyeti yükleyebildiğinin tarihsel örnekleridir.

Eğitim aynı zamanda kültürel hiyerarşiyi çözebilecek en güçlü araçtır. Bunun için okul, öğrencinin aile kökenini, inancını veya dilini utanılacak yük gibi sunmamalı; bilimsel yöntemi korurken medeniyet hafızasını da araştırılabilir bir alan kabul etmelidir.

[1016] Ahmet T. Kuru, "Passive and Assertive Secularism," World Politics 59, no. 4 (2007): 568–594. İddiacı laiklik, devletin dini kamusal alandan uzaklaştırmak için aktif politika izlediği modeli açıklar. https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/passive-and-assertive-secularism-historical-conditions-ideological-struggles-and-state-policies-toward-religion/414FA9A6E9FDF0414FCA57D220447DF7

[1017] Nilüfer Göle, "The Disruptive Visibility of Islam in the European Public Space," Philosophy & Social Criticism 37, no. 4 (2011): 383–392. Göle, dinî görünürlüğün yerleşik kamusal alan kodlarını ve kimlerin modern özne sayıldığına ilişkin kabulleri dönüştürdüğünü tartışır. https://doi.org/10.1177/0191453711398774

[1018] UNESCO, Convention against Discrimination in Education (1960). Sözleşme, eğitimde din, sosyal köken ve diğer statüler temelinde eğitime erişimi veya eğitim standardını bozan ayrımları yasaklar ve fırsat eşitliğini hedefler. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-against-discrimination-education

[1019] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 42. Madde eğitim ve öğrenim hakkını güvence altına alır; bölüm, bu hakkı kıyafet, okul türü, aile kökeni veya kültürel aidiyet üzerinden şartlılaştırmama ölçüsüyle birlikte okumaktadır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Bilimsel eleştiri ile öğrencinin kimliğini aşağılamak ayrılmalıdır. Başarı ölçütü, kültürel benzeşme değil öğrenme, düşünme ve üretme kapasitesi olmalıdır.

Tablo 62.8 — Eğitimde eşitlik denetimi

Alan	Eşitlik ölçütü	Hiyerarşi riski
Kabul	Bireysel kapasite ve açık kriter	Okul türü/kıyafet nedeniyle engel
Müfredat	Çoğul ve eleştirel bilgi	Tek hafızanın üstünlüğü
Öğretmen tutumu	Öğrencinin onuruna saygı	Aile ve inanç küçümsemesi
Başarı	Bilgi ve beceri	Kültürel uyum ve çevre kodları

62.8. İş ve Meslek: Kültürel Uyum Liyakat Yerine Geçebilir mi?

ILO'nun 111 No.lu Sözleşmesi din, siyasal kanaat ve sosyal köken dâhil temellerde iş ve meslekte fırsat veya muamele eşitliğini bozan dışlama ve tercihleri ayrımcılık sayar.[1020] AB'nin 2000/78 sayılı Direktifi de din veya inanç temelinde doğrudan ve dolaylı ayrımcılığa karşı çerçeve kurar.[1021] Böylece işe girişte "bizim ortama uymaz" kanaati hukuken sorgulanabilir bir kapı bekçiliğine dönüşür.

Kurumun gerçek meslek gerekleri elbette vardır: güvenlik, hijyen, iletişim, bağımsızlık ve tarafsızlık somut görevle bağlantılı biçimde düzenlenebilir. Fakat başörtüsü, sakal, namaz, memleket, okul veya aile kültürü kişinin iş yapamayacağının varsayılan kanıtı olamaz. Eşitlik, kriterlerin önceden açıklanmasını, ölçülebilir olmasını ve herkese aynı ciddiyetle uygulanmasını gerektirir.

Tablo 62.9 — Meslekî kararın meşruiyet testi

Soru	Meşru ölçüt	Hiyerarşik ölçüt
Görev bağlantısı var mı?	Somut beceri ve davranış	Kimlik ve görünüm
Kriter açık mı?	Önceden ilan edilmiş	Kulaktan kulağa çevre kodu
Kanıt var mı?	Performans ve belge	Sezgi ve kalıpyargı
Tutarlı mı?	Bütün adaylara uygulanır	Yakın çevreye esnetilir

62.9. Kıyafet ve Beden: "Tarafsız Görünüş" Kimin Görünüşüdür?

[1020] Uluslararası Çalışma Örgütü, 111 No.lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi. Sözleşme, din, siyasal kanaat ve sosyal köken dâhil temellerde istihdam ve meslekte fırsat veya muamele eşitliğini bozan dışlama ve tercihleri ayrımcılık olarak tanımlar. https://www.ilo.org/resource/other/c111-discrimination-employment-and-occupation-convention-1958

[1021] Avrupa Birliği Konseyi, 2000/78/EC sayılı İstihdamda Eşit Muamele Direktifi. Direktif, din veya inanç temelinde doğrudan ve dolaylı ayrımcılığa karşı genel bir çerçeve kurar. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj

Anayasa Mahkemesi Tuğba Arslan kararında başörtülü avukatın somut meslek ihlali gösterilmeden duruşmadan dışlanmasını din özgürlüğü bakımından kabul etmemiştir.[1022] AİHM'in Eweida kararı da işyerindeki dinî sembol konusunda soyut kurumsal imajın otomatik üstünlüğü yerine somut denge ve orantılılık arar.[1023] Bu yaklaşım, bedenin devletçe tek biçime sokulmasına sınır çizer.

Kıyafet her zaman yalnız bireysel zevk değildir; dinî, meslekî, estetik veya siyasî anlam taşıyabilir. Bu nedenle ne her kıyafet sınırsızdır ne de görünür farklılık kendiliğinden tehdittir. Üstenci hiyerarşi, başörtülü bedeni kamusal alana sonradan girmiş yabancı unsur; seküler bedeni ise alanın doğal sahibi sayar. Eşit yurttaşlık, görevin gereği ile kültürel rahatsızlığı birbirinden ayırır.

Tablo 62.10 — Kıyafet sınırlamasının dört testi

Test	Sorulacak soru	Yetersiz gerekçe
Kanunilik	Açık ve erişilebilir kural var mı?	Gelenek ve kurum alışkanlığı
Amaç	Somut hak veya görev amacı var mı?	Soyut çağdaşlık/rejim
Gereklilik	Gerçek risk gösterilmiş mi?	Sembolün varlığı
Orantılılık	Daha hafif araç mümkün mü?	Tam dışlama

62.10. Başörtülü Kadının İradesi: Koruma Söylemiyle Statü Kaybı

Sara Akgül kararında başörtüsü yasağı nedeniyle üniversiteyle ilişiğin kesilmesi ve bursun geri istenmesi din özgürlüğü ve eğitim hakkı çerçevesinde incelenmiştir.[1024] Anayasa Mahkemesinin B.S. kararında (B. No. 2015/8491) ise başörtüsü nedeniyle devlet memurluğundan çıkarma ihlal sonucuna bağlanmıştır.[1025] Bu kararlar, kadının kıyafetini onun yerine yorumlayan paternalist devlet anlayışının sınırını gösterir.

Başörtülü kadını her durumda ailesinin, erkeğin veya siyasetin iradesiz nesnesi saymak; bireysel zorlama vakalarını bütün kadınlara genellemek demektir. Zorlama varsa fail ve somut olay üzerinden mücadele edilir. Kadını özgürleştirme adına

[1022] Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan, B. No. 2014/256, 25 Haziran 2014. Başörtülü bir avukatın duruşmaya kabul edilmemesi, din özgürlüğü ve meslekî faaliyete erişim bakımından incelenmiş; başörtüsünü somut görev ihlali olmaksızın dışlama gerekçesi yapan yaklaşım reddedilmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/256

[1023] AİHM, Eweida ve Diğerleri/Birleşik Krallık, No. 48420/10 ve diğerleri, 15 Ocak 2013. Mahkeme, işyerinde dinî sembol kullanımında bireyin din özgürlüğü ile işverenin meşru menfaatleri arasında somut ve orantılı denge kurulmasını istemiştir. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=001-115881.pdf&id=001-115881&library=echr

[1024] Anayasa Mahkemesi, Sara Akgül, B. No. 2015/269. [GK], 22 Kasım 2018. Karar, başörtüsü yasağı nedeniyle Boğaziçi Üniversitesiyle ilişiği kesilen öğrencinin din özgürlüğü ve eğitim hakkına yapılan müdahaleyi kanunilik bakımından değerlendirmiş ve ihlal sonucuna varmıştır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/269

[1025] Anayasa Mahkemesi, B. No. 2015/8491, 18 Temmuz 2018. Başvuru, dinî inanç gereği başörtüsü kullanılması nedeniyle devlet memurluğundan çıkarılmaya ilişkindir; Mahkeme din özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/8491

eğitimden, meslekten ve temsilden dışlamak ise koruma değil statü kaybıdır. Aynı ilke başörtüsünü çıkarmak isteyen veya seküler yaşamak isteyen kadın için de geçerlidir.

Tablo 62.11 — Paternalist dışlamanın mantık zinciri

Aşama	İddia	Hak temelli cevap
İrade inkârı	Kendi seçimi olamaz	Somut zorlama kanıtlanmalıdır
Toplu genelleme	Bütün örtülüler baskı altında	Bireysel özerklik esastır
Koruma aracı	Kamudan uzaklaştırma	Eğitim ve çalışma hakkını koruma
Sonuç	Statü ve gelir kaybı	Zorlayana yaptırım, kadına hak

62.11. Dinî Görünürlük: Kamusal Alanın İşgali mi, Eşit Kullanımı mı?

AİHM'in 2026 tarihli bilgi notu, dinî sembol veya kıyafetin kamusal alanda kullanılmasının kural olarak 9. maddenin korumasında olduğunu belirtir.[1026] Anayasa Mahkemesinin Esra Nur Özbey kararı da laikliği çoğulculuk ve din özgürlüğüyle birlikte değerlendiren çerçeve sunar.[1027] Dinî görünürlüğün varlığı, tek başına devletin dinîleşmesi değildir.

Üstenci seküler-jakoben bakış, cami, başörtüsü, dinî söz veya ibadetin görünürlüğünü mekânın el değiştirmesi gibi algılar. Oysa kamusal alan bir dünya görüşünün steril bölgesi değil, farklı yurttaşların karşılaşma alanıdır. Devletin görevi bütün sembolleri silmek değil; kamu yetkisinin baskıya dönüşmesini, hizmetin ayrımcı verilmesini ve kimsenin zorlanmasını önlemektir.

Tablo 62.12 — Kamusal görünürlük ile devlet dayatmasının ayrımı

Durum	Vatandaşın görünürlüğü	Devlet dayatması
Kıyafet	Kişisel dinî tercih	Zorunlu üniforma/kimlik emri
İbadet	Gönüllü katılım	Katılmaya zorlama
Söz	Kişisel kanaat	Resmî makamın üstün inanç ilanı
Hizmet	Kimliğiyle eşit erişim	Kimliğe göre farklı hizmet

[1026] AİHM Bilgi Paylaşım Platformu, "Wearing of religious symbols in public areas," güncelleme 2026. Dinî sembol veya kıyafetin kamusal alanda kullanılmasının kural olarak Sözleşme'nin 9. maddesinin korumasında olduğu belirtilmektedir. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/wearing-of-religious-symbols-in-public-areas

[1027] Anayasa Mahkemesi, Esra Nur Özbey, B. No. 2013/7443. Karar, laiklik, çoğulculuk, din ve vicdan özgürlüğü ile kamusal makamların somut gerekçe gösterme yükümlülüğü arasındaki ilişkiyi açıklar. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/7443

62.12. Kamu Hizmeti ve Bürokrasi: Devlete Sadakat mi, Zümreye Benzerlik mi?

Anayasa’nın 70. maddesi kamu hizmetine alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka ayrım gözetilemeyeceğini belirtir.[1028] Anayasa Mahkemesi, ciddi ayrımcılık iddialarında kalıpyargı, grubun güçsüzlüğü ve farklı muamelenin kişinin varlığı üzerindeki etkisinin incelenmesi gerektiğini de vurgulamıştır.[1029] Bu ölçütler, sadakat ve liyakat söyleminin kimlik elemesine dönüşmesini engeller.

Kamu görevlisinin Anayasa ve hukuka bağlılığı aranır; belirli bir kültürel çevreye benzemesi değil. Dindar memur peşinen “kadrolaşma”, seküler memur peşinen “devlet geleneği” sayıldığında aynı davranışa farklı kimlik ölçüsü uygulanır. Bunun tersi de yanlıştır. Kurumsal tarafsızlık, atama ve yükselmede açık kriter, gerekçeli karar, çıkar çatışması denetimi ve performans kaydıyla korunur.

Tablo 62.13 — Kamu hizmetinde sadakat ve liyakat ayrımı

Ölçüt	Hukukî içerik	Kültürel hiyerarşi sapması
Sadakat	Anayasa ve kanuna bağlılık	Seküler/dindar çevreye aidiyet
Liyakat	Bilgi, beceri, performans	Kıyafet, okul ve sosyal ağ
Tarafsızlık	Eşit hizmet ve siyasi ölçülülük	Kimliğini görünmez kılma
Güven	Denetlenebilir davranış	Peşin sadakat varsayımı

62.13. Dil, Aksan, Semt ve Sofra: Gündelik Küçümsemenin Kurumsal Sonucu

Bourdieu’nün kültürel sermaye yaklaşımı, belirli dil ve zevk biçimlerinin eğitimli ve seçkin çevrelerde statü işareti hâline geldiğini gösterir.[1030] Lamont ve Molnár ise sembolik sınırların işe, ağlara ve itibarlı mekânlara erişimi belirleyen toplumsal sınırlara dönüşebileceğini açıklar.[1031] Gündelik alay, tek başına devlet baskısı değildir; fakat kurum kararına girdiğinde ayrımcılık üretir.

[1028] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 70. Her Türk kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir; hizmete alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayrım gözetilemez. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1029] Anayasa Mahkemesi, Z.A. [GK], B. No. 2013/2928, 18 Ekim 2017. Mahkeme, ciddi temele dayalı ayrımcılık iddialarında kalıpyargı, grubun toplumsal güçsüzlüğü ve farklı muamelenin kişinin maddi ve manevi varlığı üzerindeki etkisinin incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2928

[1030] Pierre Bourdieu, Distinction. Kültürel sermaye ve beğeni hiyerarşileri, eğitim belgesiyle ölçülen yeterlilik ile belirli çevrelerin dil, davranış ve zevk kodlarına aşinalığın birbirine karıştırılabileceğini gösterir. https://books.google.com/books/about/Distinction.html?id=nVaS6gS9Jz4C

[1031] Lamont ve Molnár, “The Study of Boundaries in the Social Sciences.” Sembolik sınırlar kurumsallaştığında işe alım, mesleğe kabul, ağlara erişim ve itibarlı mekânlara giriş üzerinde somut toplumsal sınırlar üretebilir. https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.soc.28.110601.141107

Yöresel aksan, geleneksel yemek, aile biçimi, düğün, müzik veya giyim tercihinin eleştirilmesi ifade özgürlüğü alanındadır. Sorun, bu beğeni yargısının "bu kişi yönetemez, bilim yapamaz, bu şehre veya kuruma yakışmaz" sonucuna çevrilmesidir. Araştırma her kaba sözü yapısal tahakküm saymaz; tekrar, karar yetkisi, dolaşım ve statü etkisini birlikte ölçer.

Tablo 62.14 — Gündelik beğeniden kurumsal dışlamaya geçiş

Düzey	Örnek	Araştırma hükmü
Kişisel tercih	Bu müziği sevmiyorum	Serbest beğeni
Kabalık	Bu insanlar zevksiz	Etik sorun/genelleme
Kalıpyargı	Bunlardan yönetici olmaz	Seçkinci önyargı
Kurumsal karar	Aksan/semte göre eleme	Hak ve statü ihlali

62.14. Eşit Oy ve Demokratik Statü: Seçmenin Kültürü Oyunun Değerini Değiştirir mi?

Anayasa'nın 67. maddesi seçme, seçilme ve siyasî faaliyette bulunma haklarını güvence altına alır.[1032] İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de halkın iradesini yönetim yetkisinin temeli sayar.[1033] Seçmenin eğitimi, bölgesi, dini veya hayat tarzı oyun hukukî değerini değiştirmez. Demokrasi, doğru oy kullananların değil eşit yurttaşların rejimidir.

Seçmen davranışı bilimsel olarak eleştirilebilir; propaganda, ekonomik tercih, bilgi eksikliği ve kimlik siyaseti araştırılabilir. Fakat "çobanla benim oyum bir mi", "ülke bunlara kaldı" veya depremzedeyi tercihi nedeniyle insanlık dışına iten dil, siyasî eleştiriden kültürel veto talebine geçer. Böyle bir dil, seçimi kaybetmeyi iktidar değişimi değil devletin gerçek sahiplerinin yenilgisi gibi kurar.

Tablo 62.15 — Demokratik eleştiri ile seçmen hiyerarşisi

İfade türü	Meşru içerik	Hiyerarşik aşım
Politika eleştirisi	Tercihin sonuçlarını tartışma	Seçmeni insanlıkça aşağılama
Seçmen analizi	Veri ve yöntem	Bölge/sınıfı değişmez kusur sayma
Kampanya	İkna ve karşı tez	Oy hakkını sınırlama talebi
Seçim sonucu	Muhalefet ve denetim	Kültürel azınlığın veto hakkı

62.15. "İran'a/Arabistan'a Gidin": Şartlı Aidiyet ve Ülke Sahipliği

[1032] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 67. Vatandaşların seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma hakkı güvence altındadır. Eşit oy, seçmenin kültürel niteliğine göre değişen bir hak değildir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1033] İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, md. 21. Herkes ülkesinin yönetimine doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilcileri aracılığıyla katılma ve kamu hizmetine eşit erişim hakkına sahiptir; halkın iradesi yönetim yetkisinin temelidir. https://www.ohchr.org/en/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

ECRI'nin Müslüman karşıtı ayrımcılık tavsiyesi, Müslümanların güvenlik tehdidi, yabancı veya topluma uyumsuz kişiler gibi sunulmasına karşı kapsamlı önlemler önerir.[1034] ECRI'nin 7 No.lu tavsiyesi de din ve dil temelindeki haklılaştırılmamış farklı muameleleri ayrımcılık çerçevesinde ele alır.[1035] "İran'a/Arabistan'a gidin" türü sözler bu nedenle yalnız coğrafi gönderme değildir.

Bu cümle, Türkiye'de doğmuş ve vatandaşlık bağıyla ülkeye ait kişiye, inancı görünürse gerçek vatanının başka yer olduğu mesajını verir. Seküler yurttaşın Türkiye'ye aidiyeti koşulsuz; dindarın aidiyeti görünmezlik veya uyum şartına bağlanır. Tekil öfke sözü ile yaygın kültürel kalıp ayrılmalıdır; ancak söz kurum, medya ve seçkin çevrelerde tekrarlandığında ülke sahipliği iddiasının güçlü göstergesine dönüşür.

Tablo 62.16 — Şartlı aidiyet dilinin çözümlemesi

Söz kalıbı	Örtük varsayım	Hak/statü etkisi
Başka ülkeye git	Bu ülkenin doğal unsuru değilsin	Aidiyet reddi
Devlet ele geçirildi	Yönetme hakkın meşru değil	Demokratik statü reddi
Ülke bunlara kaldı	Kültürel çoğunluk değersiz	Toplu aşağılama
Burası çağdaş ülke	Tek hayat tarzı ülke ölçüsü	Kamusal görünmezlik baskısı

62.16. İtibar Eşitliği: Eleştiriden Aşağılamaya Geçiş Nerede?

Honneth'in tanınma kuramı, toplumsal saygının kişinin kendisini eşit hak sahibi olarak kurabilmesi açısından önemini vurgular.[1036] Fraser ise sorunu kimliklerin kutsanması değil, kurumsallaşmış değer kalıplarının bazı kişileri eşit katılımcı olmaktan çıkarması şeklinde tanımlar.[1037] Bu ayrım, fikir eleştirisini korurken insanın statüsünü savunur.

Din, gelenek, Osmanlı tarihi veya aile yapısı sert biçimde eleştirilebilir. İtibar eşitliği, kimsenin inancının eleştiriden muaf olması değildir. Sınır, eleştirinin bütün inananları akılsız, insanlıkça geri veya kamu görevine uygunsuz sayması; bu yargının hak ve

[1034] Avrupa Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Komisyonu (ECRI), Müslüman Karşıtı Irkçılık ve Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Gözden Geçirilmiş Genel Politika Tavsiyesi No. 5. Belge, Müslümanların güvenlik, aidiyet ve kültürel uyumsuzluk kalıpyargılarıyla hedeflenmesine karşı kapsamlı önlemler önerir. https://hudoc.ecri.coe.int/eng?i=REC-05rev-PR-2022-360-ENG

[1035] ECRI, Gözden Geçirilmiş Genel Politika Tavsiyesi No. 7. Tavsiye, din ve dil dâhil temellerde objektif ve makul gerekçesi olmayan farklı muameleyi doğrudan ayrımcılık; görünüşte nötr hükmün belirli grubu dezavantajlı kılmasını dolaylı ayrımcılık olarak tanımlar. https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.7

[1036] Axel Honneth, The Struggle for Recognition. Kişinin hukuken hak sahibi kabul edilmesi kadar toplumsal saygı ve değer görmesi de özsaygı ve demokratik katılım bakımından önem taşır. https://mitpress.mit.edu/9780262581479/the-struggle-for-recognition/

[1037] Nancy Fraser, "Heterosexism, Misrecognition and Capitalism," New Left Review 228 (1998). Fraser, tanınmama sorununu kişinin toplumsal yaşama eşit ortak olarak katılmasını engelleyen kurumsallaşmış değer kalıpları üzerinden tanımlar. https://newleftreview.org/issues/i228/articles/nancy-fraser-heterosexism-misrecognition-and-capitalism-a-response-to-judith-butler.pdf

statüye çevrilmesidir. Aynı ilke inançsızların ahlaksız veya vatansız sayılmasına da uygulanır.

Tablo 62.17 — Fikir eleştirisi ile statü saldırısının ayrımı

Hedef	Meşru eleştiri	Hiyerarşik saldırı
İnanç	Doğruluk ve ahlak iddiasını sorgulama	İnananı insanlıkça aşağı görme
Gelenek	Zarar ve tarih analizi	Bütün taşıyıcılarını geri sayma
Siyaset	Somut karar ve program	Kimliği nedeniyle yönetme hakkını reddetme
Kişi	Davranış ve sorumluluk	Grup kimliğini suç delili sayma

62.17. Merkez–Çevre Dönüşümü: Eski Dışlananların Yükselişi Eşitlik Getirdi mi?

Mardin'in merkez–çevre modeli, tarihsel olarak devlet merkezine uzak kalan toplumsal grupların temsil sorununu açıklamak için güçlü bir başlangıçtır.[1038] Göle'nin kamusal görünürlük yaklaşımı da başörtülü ve dindar aktörlerin modern kurumlara girişinin yerleşik kodları nasıl sarstığını gösterir.[1039] 2002 sonrası yükseliş, eski kültürel tekeli önemli ölçüde kırmıştır.

Bununla birlikte çevreden gelen aktörlerin merkeze yerleşmesi otomatik eşitlik üretmez. Yeni iktidar çevreleri de kadrolaşma, yakınlık, kültürel üstünlük veya ters dışlama yaratabilir. Bu gerçek eski seküler-jakoben hiyerarşiyi aklamaz; eşit yurttaşlık ölçüsünün iktidar değişse de korunması gerektiğini gösterir. Kitap mağduriyetin iktidara gelince sınırsız yetki belgesine dönüşmesini reddeder.

Tablo 62.18 — Merkez değişiminin dört ihtimali

Dönüşüm	Olumlu sonuç	Risk
Temsil genişlemesi	Eski dışlananların görünürlüğü	Sembolik temsil ile yetinme
Kadro dolaşımı	Fırsatların açılması	Yeni yakınlık ağları
Hafıza çoğulluğu	Tarihî birikimin tanınması	Ters tekçilik
Siyasî iktidar	Demokratik normalleşme	Devletin yeni kültürel mülkiyeti

[1038] Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations." Merkez–çevre modeli bu bölümde, bütün kurumları değişmez iki kampa ayırmak için değil; devlet merkezine yakınlığın tarihsel olarak kültürel meşruiyet ve temsil avantajına nasıl dönüşebildiğini anlamak için kullanılmaktadır. https://www.jstor.org/stable/20024114

[1039] Nilüfer Göle, "The Disruptive Visibility of Islam in the European Public Space." Dinî görünürlük, yerleşik kamusal alanın modernlik ve beden kodlarını bozduğu için yalnız inanç beyanı değil, mekânın kime ait olduğuna ilişkin bir mücadele hâline gelebilir. https://doi.org/10.1177/0191453711398774

62.18. Dolaylı Ayrımcılık: “Herkese Aynı” Kural Kimi Dışarıda Bırakıyor?

Thlimmenos kararında AİHM, önemli ölçüde farklı durumda bulunan kişilere gerekli farklı muamelenin yapılmamasının da ayrımcılık oluşturabileceğini kabul etmiştir.[1040] AİHM rehberi, görünüşte tarafsız kuralların belirli gruplar üzerinde orantısız olumsuz etki doğurabileceğini; ayrımcı niyetin her durumda zorunlu olmadığını açıklar.[1041]

Örneğin görevin gerektirmediği tek tip görünüş, ibadet saatini imkânsızlaştıran esneksiz düzen veya kültürel ağlara kapalı mülakat sistemi herkes için aynı görünebilir. Fakat etkisi belirli kimliklerde yoğunlaşır. Dolaylı ayrımcılık iddiası salt istatistikle otomatik kabul edilmez; karşılaştırma, etki, meşru amaç ve daha az sınırlayıcı alternatif birlikte araştırılır.

Tablo 62.19 — Dolaylı ayrımcılık inceleme zinciri

Adım	Sorulacak soru	Kanıt türü
Nötr kural	Metin herkese aynı mı?	Mevzuat ve kurum uygulaması
Dezavantaj	Belirli grup orantısız etkileniyor mu?	Veri, örneklem, vaka serisi
Amaç	Gerçek ve meşru amaç var mı?	Görev ve risk analizi
Alternatif	Daha az dışlayıcı araç mümkün mü?	Karşılaştırmalı uygulama

62.19. Makul Düzenleme ve Pozitif Tedbir: Ayrıcalık mı, Eşitliğin Aracı mı?

AB’nin 2000/78 sayılı Direktifi, fiilî eşitliği sağlamak için belirli dezavantajları önleyen veya telafi eden tedbirlerin eşit muamele ilkesine aykırı olmadığını belirtir.[1042] ILO 111 No.lu Sözleşme de yalnız ayrımcılığı yasaklamakla kalmaz, fırsat ve muamele eşitliğini geliştiren ulusal politika ister.[1043] Bu yaklaşım, eşitliğin pasif seyircilikten ibaret olmadığını gösterir.

[1040] AİHM, Thlimmenos/Yunanistan [BD], No. 34369/97, 6 Nisan 2000. Mahkeme, benzer durumdakilere farklı muamele kadar önemli ölçüde farklı durumdakilere gerekli farklı muameleyi yapmamanın da ayrımcılık oluşturabileceğini kabul etmiştir. https://hudoc.echr.coe.int/ENG?i=001-46132

[1041] AİHM, Article 14 ve Protokol No. 12 Rehberi. Dolaylı ayrımcılık, görünüşte tarafsız bir düzenlemenin belirli gruplar üzerinde orantısız olumsuz etki doğurmasıyla ortaya çıkabilir; ayrımcı niyet her durumda zorunlu değildir. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_14_art_1_protocol_12_eng

[1042] AB Konseyi Direktifi 2000/78/EC, md. 2 ve 7. Direktif doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı ayırır; fiilî eşitliği sağlamak için dezavantajı önleyen veya telafi eden özel tedbirlerin eşit muamele ilkesine aykırı sayılmayacağını belirtir. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj

[1043] ILO 111 No.lu Sözleşme. Eşitlik yalnız açık yasakların kaldırılması değil, istihdam ve meslekte fırsat ve muamele eşitliğini geliştiren ulusal politikanın kurulmasını da gerektirir. https://www.ilo.org/resource/other/c111-discrimination-employment-and-occupation-convention-1958

Dinî veya kültürel her talep kabul edilmek zorunda değildir. Düzenlemenin maliyeti, kamu hizmetinin özü, üçüncü kişilerin hakları ve güvenlik dikkate alınır. Ancak küçük ve yönetilebilir bir düzenlemeyi sırf görünür farklılığa tahammülsüzlük nedeniyle reddetmek, tarafsızlık değildir. Makul düzenleme, kişiye ayrı bir hak sınıfı değil mevcut hakka gerçek erişim sağlar.

Tablo 62.20 — Makul düzenleme ölçütleri

Ölçüt	Kabulü destekleyen durum	Reddi destekleyen durum
Hak bağlantısı	Temel inanç/pratikle açık bağ	Keyfî tercih
Maliyet	Düşük ve yönetilebilir	Aşırı ve kurumu işlemez kılan
Görev etkisi	Hizmeti bozmuyor	Temel görevi engelliyor
Alternatif	Esnek ve eşit çözüm var	Üçüncü kişinin hakkını ağır ihlal

62.20. Eğitim ve Ekonomik Dağılım: Kültürel Tanınma Maddî Fırsattan Ayrılabilir mi?

UNESCO Sözleşmesi yükseköğretime bireysel kapasite temelinde eşit erişimi ve eğitim kurumlarında eşdeğer standartları hedefler.[1044] Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi de çalışma ve eğitim haklarının din veya sosyal köken temelinde ayrım gözetilmeksizin kullanılmasını öngörür.[1045] Kültürel hiyerarşi çoğu zaman gelir, eğitim ve ağ eşitsizliğiyle birleşir.

Yalnız "sana saygı duyuyorum" demek, okul ve meslek kapıları kapalıysa yeterli değildir. Tersi de doğrudur: Maddî erişim sağlanırken kişi kimliğini gizlemeye zorlanıyorsa eşitlik eksik kalır. Bu nedenle bölüm tanınma ile dağılımı rakip değil tamamlayıcı görür. Kaynakların adil dağılımı, kurumsal şeffaflık ve kültürel saygı aynı yurttaşlık düzeninin unsurlarıdır.

Tablo 62.21 — Tanınma ve dağılımın birleşik matrisi

Durum	Tanınma	Maddî fırsat	Sonuç
A	Var	Var	Tam katılıma yakın
B	Var	Yok	Sembolik eşitlik

[1044] UNESCO, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme. Sözleşme, eğitimin niteliği ve erişiminde eşitliği; yükseköğretime bireysel kapasite temelinde eşit erişimi ve kamu eğitim kurumlarında eşdeğer standartları güvence altına alır. https://www.unesco.org/en/right-education/convention-against-discrimination

[1045] Birleşmiş Milletler, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 2, 6 ve 13. Çalışma ve eğitim haklarının din, sosyal köken veya başka statüler temelinde ayrım gözetilmeksizin kullanılmasını öngörür. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights

Durum	Tanınma	Maddî fırsat	Sonuç
C	Yok	Var	Kimliği bastırılmış erişim
D	Yok	Yok	Çok katmanlı dışlanma

62.21. Medya ve Kültür Alanı: Temsil Kimin Normalliğini Kuruyor?

ECRI'nin Müslüman karşıtı ayrımcılık tavsiyesi, Müslümanları yabancı, güvenlik tehdidi veya uyumsuz topluluklar şeklinde sunan kalıpların toplumsal dışlanmayı besleyebileceğini belirtir.[1046] BM din veya inanç özgürlüğü standartları da dinî topluluk üyelerinin topluma açık ve eşit biçimde katkıda bulunabilmesini ister.[1047] Temsil, hukukî statünün dışında görünse de kurumların karar iklimini etkileyebilir.

Dizi, karikatür, köşe yazısı ve sosyal medya elbette rahatsız edici tipler yaratabilir; sanatın görevi resmî nezaket değildir. Araştırma tek eseri toplumsal grup hakkında kesin kanıt saymaz. Fakat aynı kimlik sürekli cahil, kaba, şiddete yatkın veya komik temsil edilir; buna karşılık seküler şehirli karakter akıl ve normallik merkezi yapılırsa kültürel hiyerarşinin dolaşım örüntüsü oluşur.

Tablo 62.22 — Temsil örüntüsünün kurumsallaşma testi

Boyut	Zayıf kanıt	Güçlü kanıt
Tekrar	Tek eser/tek karakter	Çoklu yapım ve uzun dönem
Çeşitlilik	Karşı karakterler mevcut	Tek tip ve sürekli olumsuzluk
Güç	Bireysel üretim	Ana akım kurum ve geniş dolaşım
Etki	Rahatsızlık	Hak, istihdam veya güvenlik kalıbına dönüşüm

62.22. Ters Yönlü Kontrol: Yeni Merkez Eski Hiyerarşiyi Tekrarlıyor mu?

Eşit yurttaşlık yalnız dindar ve muhafazakâr kesimin hakkı değildir. Anayasa'nın eşitlik, din özgürlüğü, eğitim, siyasî katılım ve kamu hizmeti hükümleri seküler, ateist, farklı mezhepteki ve bütün diğer vatandaşlar için aynı biçimde geçerlidir.[1048] Dindar

[1046] ECRI Genel Politika Tavsiyesi No. 5, Müslümanların yalnız dinî pratikleri nedeniyle yabancı, güvenlik tehdidi veya Avrupa/Türkiye toplumuna ait olmayan kişiler gibi temsil edilmesinin ayrımcılığı ve dışlanmayı beslediğini vurgular. https://hudoc.ecri.coe.int/eng?i=REC-05rev-PR-2022-360-ENG

[1047] Birleşmiş Milletler Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörlüğü, International Standards. Uluslararası standartlar, dinî topluluk üyelerinin toplum hayatına açık ve eşit biçimde katkıda bulunabilmesini ve din veya inanç temelinde eşit korunmasını gerektirir. https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-religion-or-belief/international-standards

[1048] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 10, 24, 42, 67 ve 70. Bölümün ters yönlü kontrolü de aynı hükümlere dayanır: dindar çoğunluk, seküler veya inançsız yurttaşı; seküler çevreler de dindar yurttaşı

çoğunluğun inançsızı ahlaksız; seküler kadını değersiz; farklı mezhebi şüpheli sayması da kültürel hiyerarşidir.

Fakat ters yönlü örnekler tarihsel asimetriyi silmek için kullanılmaz. Devlet gücü, süre, kurumsal yaygınlık ve hak sonucu ayrı ayrı ölçülür. Eski jakoben yapının üniversite, yargı, bürokrasi ve askerî vesayet üzerinden ürettiği yaptırımla tekil muhafazakâr hakaret eşitlenemez. Buna karşılık yeni iktidarın kurumsal baskısı da "geçmiş mağduriyet" gerekçesiyle mazur gösterilemez.

Tablo 62.23 — Ters yönlü kontrol ve güç asimetrisi

Ölçüt	Sorulacak soru	Sahte simetriyi önleyen unsur
Yetki	Sözü söyleyen karar verici mi?	Kamu gücü ve yaptırım
Süre	Tekil mi, sürekli mi?	Tarihsel devamlılık
Yaygınlık	Marjinal mi, kurumsal mı?	Kurumlar arası dolaşım
Sonuç	İncinme mi, hak kaybı mı?	Eğitim, meslek, temsil etkisi

62.23. Kültürel Hiyerarşi ve Şartlı Yurttaşlık Endeksi (0–24)

Bölümdeki vakaların aynı ağırlıkta değerlendirilmemesi için altı boyutlu bir endeks kullanılır: kimlik hedefleme, kültürel üstünlük, aidiyet reddi, kurumsal yetki, statü/hak etkisi ve süreklilik. Her boyut 0–4 arasında puanlanır. Toplam 0–6 zayıf veya bağlama bağımlı; 7–12 belirgin önyargı; 13–18 kurumsallaşmış hiyerarşi; 19–24 ağır şartlı yurttaşlık ve kültürel mülkiyet örüntüsü olarak sınıflandırılır.

Endeks mahkeme kararı veya toplumsal grubun istatistiksel portresi değildir. Tek cümleyi bütün sekülerlere yüklemek için kullanılmaz. Puanlama; özgün kayıt, bağlam, tekrar, yetki, karşı görüş, düzeltme ve somut sonuçla gerekçelendirilir. Ağır niteleme için yüksek kanıt eşiği korunur; yalnız kaba veya seçkinci bir söz otomatik olarak "despotizm" sayılmaz.

Tablo 62.24 — Kültürel hiyerarşi ve şartlı yurttaşlık endeksi

Boyut	0 puan	2 puan	4 puan
Kimlik hedefleme	Kimlik dışı eleştiri	Dolaylı genelleme	Açık toplu değersizleştirme
Kültürel üstünlük	Eşit çoğulluk	Seçkinci ima	Tek makbul vatandaş normu
Aidiyet reddi	Ortak ülke	Şartlı kabul	Gitme/yabancı sayma
Kurumsal yetki	Bireysel söz	Etkili mecra	Kamu/meslek yaptırımı

eşit hak ve aidiyetten mahrum bırakamaz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Boyut	0 puan	2 puan	4 puan
Hak ve statü etkisi	Etkisiz	İtibar/fırsat baskısı	Eğitim, meslek, temsil kaybı
Süreklilik	Tekil	Tekrarlanan	Kurumsal ve tarihsel örüntü

62.24. Bölüm Sonucu: Eşitlik, Devletin ve Vatanın Eşit Sahipliğidir

Bu bölümün ulaştığı sonuç, eşit yurttaşlığın yalnız aynı kanuna tabi olmakla tamamlanmadığıdır. Vatandaş; eğitim, meslek, kamu hizmeti, oy, temsil, kültür ve ülkeye aidiyet bakımından tam ortak kabul edilmelidir. Belirli bir seküler hayat tarzının devletin doğal yüzü; dindar, muhafazakâr veya geleneksel hayatın ise açıklanması gereken sapma sayılması, hukukî eşitliğin altında kültürel bir kast sistemi üretir.

Üstenci seküler-jakoben hiyerarşinin ayırt edici özelliği, seküler yaşamı serbestçe seçmek değil; kendi tarih, dil, kıyafet ve beğeni kodlarını liyakat, çağdaşlık, kadın özgürlüğü, bilim ve vatanseverliğin tek ölçüsü hâline getirmektir. “Devlet bizim”, “ülke bunlara kaldı” ve “İran’a/Arabistan’a gidin” kalıpları bu mülkiyet iddiasının açık uçlarıdır. Daha örtük biçimleri ise mülakat, temsil, medya çerçevesi ve meslek ağlarında görünür.

Yine de eşit yurttaşlık fikirlerin ve geleneklerin eleştiriden muaf tutulması değildir. Din, tarih, aile, sekülerlik ve modernleşme sert biçimde tartışılabilir. Sınır, eleştirinin kişiyi insanlık, hak, liyakat ve ülkeye aidiyet bakımından alt basamağa yerleştirmesidir. Aynı sınır ters yönde de geçerlidir: Dindar çoğunluk seküler veya inançsız yurttaşın onurunu ve haklarını daraltamaz.

Nihai hüküm şudur: Demokratik devletin sahibi herhangi bir kültürel sınıf değil, eşit yurttaşların tamamıdır. Ne Cumhuriyet’in kurucu mirası seküler bir zümrenin tapusudur ne tarih ve gelenek dindar bir çoğunluğun tekelidir. Devlet, vatan ve kamusal alan; inanan, inanmayan, geleneksel, modern, şehirli ve taşralı bütün vatandaşların ortak kurum ve mekânlarıdır. Bir sonraki bölüm, bu ortaklık karşısında eski statünün restorasyonu arzusunu ve iktidar değişimi talebinden ayrıldığı noktaları inceler.

BÖLÜM 63

İKTİDAR DEĞİŞİMİ Mİ, ESKİ STATÜNÜN RESTORASYONU MU?

Demokratik alternasyondan kültürel mülkiyet ve kadro tekeline dönüş arzusuna

BÖLÜMÜN TEZİ

Demokratik iktidar değişimi, seçmenin hükûmeti değiştirmesi; yeni yönetimin de Anayasa, hukuk, eşit yurttaşlık ve kamu hizmetinin sürekliliği içinde görev üstlenmesidir. Egemenlik millete aittir; yasama, yürütme ve yargı yetkileri hiçbir partiye, bürokratik çevreye veya kültürel sınıfa kalıcı mülkiyet hakkı vermez.[1049] Uluslararası insan hakları düzeni de kamu işlerine katılmayı, serbest seçimleri ve kamu hizmetine eşit erişimi vatandaşlık hakkı olarak kurar.[105010511052]

Eski statünün restorasyonu ise iktidar değişikliğini hukuk ve politika değişimiyle sınırlamaz; devleti, üniversiteyi, yargıyı, medyayı ve kültür alanını belirli bir seküler seçkin çevrenin "doğal yeri" sayarak dindar, muhafazakâr ve çevreden gelen yurttaşların görünürlüğünü geçici sapma, işgal veya liyakatsizlik gibi kodlar. Bu restorasyon açık başörtüsü yasağı veya askerî müdahale talebi şeklinde ortaya çıkabileceği gibi, kültürel kadro tekelinin geri kurulması, bütün bir toplumsal kesimin kamu görevinden topluca şüpheli sayılması ve millî projelerin siyasî-kültürel intikamla tasfiyesi biçiminde de görülebilir.

Bu bölüm gerçek otoriterlik, yolsuzluk, hukuksuz atama, parti-devlet bütünleşmesi ve yargı bağımsızlığı sorunlarını örtmez. Hukuk devletini onarmak, keyfîliği sona erdirmek, liyakati kurmak ve kuvvetler ayrılığını güçlendirmek restorasyon değil demokratik

[1049] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2, 6, 7, 8, 9, 10, 67 ve 70. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması, yetkili organların yetkilerini Anayasa'dan alması, kuvvetler ayrılığı, eşitlik, seçim ve kamu hizmetine giriş ilkeleri iktidar değişiminin hukukî çerçevesini oluşturur. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1050] Birleşmiş Milletler, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 25. Her vatandaşın kamu işlerinin yürütülmesine katılma, gerçek ve dönemsel seçimlerde oy kullanma-seçilme ve kamu hizmetine genel eşitlik şartlarıyla girme hakkını güvence altına alır. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

[1051] AGİT, 1990 Kopenhag Belgesi, özellikle par. 5–8. Belge, yönetimin temsilî niteliğini, serbest seçimleri, kamu makamlarının hukukla bağlılığını ve seçilmiş temsilcilerin görevlerini serbestçe yerine getirmesini demokratik düzenin temel unsurları arasında sayar. https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf

[1052] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 1 No.lu Protokol, md. 3. Taraf devletlerin yasama organının seçilmesinde halkın kanaatini serbestçe açıklamasını sağlayacak makul aralıklarla gizli oyla serbest seçim yapma yükümlülüğünü düzenler. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng

düzeltmedir. Buna karşılık bu meşru taleplerin arkasına saklanarak “devlet bize geri verilmeli”, “bunların tamamı temizlenmeli” veya inançlı yurttaşların kazanılmış hakları geri alınmalı anlamına gelen bir kültürel karşı-devrim talebi de masum muhalefet sayılmaz.

Tablo 63.1 — Demokratik iktidar değişimi ile eski statü restorasyonunun temel ayrımı

Ölçüt	Demokratik iktidar değişimi	Eski statü restorasyonu
Meşruiyet	Sandık, hukuk ve program	Tarihsel sahiplik ve kültürel üstünlük
Kadro	Liyakat ve bireysel sorumluluk	Kimlik ve çevre temelinde toplu tasfiye
Haklar	Kazanılmış temel hakların korunması	Eski yasak ve görünmezlik rejimine dönüş
Devlet	Bütün yurttaşların ortak kurumu	Bir zümrenin geri alınacak mülkü
Hesaplaşma	Adil yargılama ve denetim	İntikam, damgalama ve devr-i sabık

63.1. Araştırma Sorusu: Hükûmet mi Değişecek, Devletin Sahibi mi?

Demokraside seçmen hükûmeti değiştirir; devletin tüzel kişiliği, hukukî yükümlülükleri ve bütün yurttaşlara ait oluşu devam eder. Schumpeter’in rekabetçi yöntem yaklaşımı, siyasal yetkinin oy için yarışla kazanıldığını; Przeworski’nin “kurumsallaşmış belirsizlik” vurgusu ise hiçbir aktörün sonucu önceden kendi lehine garanti edemeyeceğini gösterir.[1053][1054] Seçim kaybını ülkenin el değiştirmesi sayan anlayış, iktidarı görev değil mülkiyet gibi görür.

Türkiye’de “iktidar değişimi” bazen iki farklı anlamı aynı anda taşır. Birinci anlam; hukuksuzlukların giderilmesi, kamu yönetiminin tarafsızlaştırılması ve siyasî programın değişmesidir. İkinci anlam ise dindar ve muhafazakâr toplumsal yükselişi tarihsel bir anomali sayarak eski kültürel merkezin bürokrasi, yargı, üniversite, medya ve sanat alanındaki üstün konumuna dönmesini beklemektir. Bu bölüm, sözün sahibini değil talebin hedefini ve hak etkisini inceler.

[1053] Joseph A. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy (1942), demokratik yöntemi siyasal karar yetkisinin halkın oyları için rekabet yoluyla elde edildiği kurumsal düzen olarak tanımlar. Bu yaklaşım, iktidarın kalıcı kültürel mülkiyet değil seçimle değişen görev olduğunu gösterir. https://archive.org/details/capitalismsocial00schu_0

[1054] Adam Przeworski, Democracy and the Market (Cambridge University Press, 1991). Demokratik düzenin özelliği sonuçların önceden garanti edilmemesi ve aktörlerin seçim yenilgisi ihtimalini kabul ederek kurallara bağlı kalmasıdır. https://www.cambridge.org/core/books/democracy-and-the-market/786B08875CC71873D7DD1D048C2F7E83

Tablo 63.2 — İktidar değişimi sorusunun dört düzeyi

Düzey	Meşru değişim	Restorasyon riski
Hükûmet	Bakan ve politika değişimi	Parti kadrosunu devletin özü sayma
Kurum	Kural ve denetim reformu	Kurumu eski çevreye iade etme
Personel	Liyakat ve somut sorumluluk	Kimlik temelinde toplu tasfiye
Kültür	Çoğul temsil	Tek makbul hayat tarzına dönüş

63.2. Demokratik Alternasyon: Kaybetme İhtimalini Kabul Etmek

Huntington'ın iki el değiştirme ölçütü ile Dahl'ın katılım ve muhalefet şartları, demokrasinin yalnız seçim yapmaktan değil iktidarın gerçekten değişebilir olmasından beslendiğini gösterir.[10551056] İktidarın seçim kaybetmesi devletin yıkılması olmadığı gibi, muhalefetin seçim kazanması da tarihsel hak sahibinin mülküne dönüşü değildir. Her iki tarafın da yenilgiyi hukuk içinde kabul etmesi gerekir.

Üstenci seküler-jakoben zihniyet açısından sorun, dindar ve çevre kökenli aktörlerin geçici olarak hükûmete gelmesinden çok devlet kurumlarında kalıcı meşruiyet kazanmasıdır. Bu nedenle sandık sonucu kabul edilse bile seçilmişlerin "asıl devlet" tarafından denetlenmesi, sınırlandırılması veya zamanı gelince tasfiye edilmesi beklenebilir. Demokratik alternasyon ise bürokratik vesayeti değil, anayasal denetimi; kültürel sadakati değil, hukukî sorumluluğu esas alır.

Tablo 63.3 — Demokratik alternasyonun şartları

Şart	Demokratik içerik	Bozulma biçimi
Seçim	Gerçek kazanma ve kaybetme ihtimali	Sonucu kültürel meşruiyetle geçersizleştirme
Devir	Barışçıl ve hukukî görev teslimi	Kurumların yeni yönetime direnmesi
Muhalefet	Meşru rakiplik	Rakibi devlet düşmanı sayma

[1055] Samuel P. Huntington, The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century (University of Oklahoma Press, 1991). "İki el değiştirme" ölçütü, iktidarın birden fazla kez barışçıl biçimde değişebilmesini demokratik kurumsallaşmanın göstergelerinden biri olarak ele alır. https://www.oupress.com/9780806125169/the-third-wave/

[1056] Robert A. Dahl, Polyarchy: Participation and Opposition (Yale University Press, 1971). Dahl, demokratik düzeni kamusal itiraz, siyasal rekabet ve kapsayıcı katılım üzerinden çözümler; kültürel bir sınıfın kalıcı veto yetkisi bu çerçeveyle bağdaşmaz. https://yalebooks.yale.edu/book/9780300015652/polyarchy/

Şart	Demokratik içerik	Bozulma biçimi
Süreklilik	Kamu hizmetinin devamı	Devleti partiyle özdeşleştirme

63.3. Demokratik Konsolidasyon: Tek Meşru Yol Sandık ve Hukuk

Linz ve Stepan, demokratik konsolidasyonu önemli aktörlerin siyasî mücadeleyi demokratik usuller dışında yürütmeyi düşünmediği bir durum olarak tanımlar. O’Donnell ve Schmitter ise geçişlerde eski rejim kurumlarının veto gücü ile yeni iktidarların hukuka bağlılığının birlikte sınanması gerektiğini gösterir.[10571058] Bu çift taraflı test Türkiye için de geçerlidir.

Asker, yüksek yargı, üniversite yönetimi veya medya seçilmiş iktidarı kültürel kimliği nedeniyle denetleme hakkını kendinde göremez. Aynı şekilde seçim kazanmış hükûmet de “vesayeti bitirme” gerekçesiyle yargıyı, bürokrasiyi ve medyayı kendi partisinin uzantısına dönüştüremez. Eski vesayetin reddi yeni parti-devlet bütünleşmesine ruhsat değildir. Demokratik onarım, iki tahakküm biçimini de reddeder; fakat tarihsel seküler-jakoben vesayetin güç ve sürekliliğini unutmaz.

Tablo 63.4 — Konsolidasyonun çift yönlü testi

Aktör	Reddetmesi gereken	Bağlı kalacağı ölçü
Eski kurumlar	Sandık dışı veto	Anayasa ve tarafsızlık
Yeni iktidar	Kazanan her şeyi alır anlayışı	Kuvvetler ayrılığı
Muhalefet	Darbe ve dış müdahale beklentisi	Seçim ve hukuk
Toplum	Rakibi düşmanlaştırma	Eşit yurttaşlık

63.4. Merkez–Çevre ve Devlet Mülkiyeti: “Asıl Sahip” Kim?

Mardin’in merkez–çevre yaklaşımı, devlet merkezine yakın bürokratik ve kültürel çevrelerin toplumsal çevreyi temsil ve meşruiyet bakımından eksik görmesini anlamaya yardım eder. Bourdieu’nün devlet seçkinleri analizi ise eğitim ve kültürel sermayenin

[1057] Juan J. Linz ve Alfred Stepan, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Johns Hopkins University Press, 1996). Demokratik konsolidasyon, önemli siyasal aktörlerin iktidar mücadelesini demokratik kurumlar içinde yürütmeyi tek meşru yol kabul etmelerini gerektirir. https://www.press.jhu.edu/books/title/1278/problems-democratic-transition-and-consolidation

[1058] Guillermo O’Donnell ve Philippe C. Schmitter, Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies (Johns Hopkins University Press, 1986). Geçişlerin belirsizliği, eski rejim kurumlarının veto kapasitesi ve yeni aktörlerin hukukla bağlılığı birlikte değerlendirilir. https://www.press.jhu.edu/books/title/1380/transitions-authoritarian-rule

genel çıkarı temsil etme iddiasına nasıl dönüştüğünü açıklar.[10591060] Bu iki çerçeve, "devlet bizimdir" duygusunun yalnız parti aidiyeti olmadığını gösterir.

Üstenci seküler-jakoben restorasyon arzusu, dindar yurttaşı seçim kazanabilen fakat devlete tam olarak ait olmayan bir misafir gibi görür. Bürokrasiye, diplomasiye, üniversiteye veya yüksek yargıya girdiğinde "kadrolaşma"; eski seçkin çevrenin aynı alanlardaki varlığı ise "devlet geleneği" olarak adlandırılır. Doğru ölçüt kimliğin yönü değil, atamanın açık hukuk, ehliyet, çıkar çatışması ve performans kriterlerine dayanıp dayanmadığıdır.

Tablo 63.5 — Devlet mülkiyeti söyleminin göstergeleri

Gösterge	Örtük varsayım	Demokratik karşılık
Devlet ele geçirildi	Bazı yurttaşlar doğal olarak dışarıdadır	Devlet bütün yurttaşlarındır
Kadro temizlenecek	Kimlik suç karinesidir	Bireysel sorumluluk
Cumhuriyet geri alınacak	Cumhuriyet bir zümrenin tapusudur	Ortak anayasal rejim
Eski ayarlara dönüş	Geçmiş tek doğru düzendir	Hak temelli reform

63.5. 2002 Sonrası Statü Şoku: Temsil Genişlemesi mi, İşgal Algısı mı?

2002 sonrası siyasal değişim, yalnız bir partinin iktidara gelişi değil; daha önce merkez dışında tutulan dindar, muhafazakâr ve Anadolu kökenli kesimlerin kamu, ekonomi, medya ve eğitim alanlarında görünürlüğünün artmasıydı. Bu dönüşümün her ataması liyakatli, her politikası demokratik değildi. Fakat bütün yükselişi "devletin ele geçirilmesi" diye açıklamak, somut yönetişim eleştirisinden kültürel sahiplik iddiasına geçer.

Gerçek eleştiri; sınavların, atama usullerinin, ihale ve terfi kararlarının ölçülebilirliğini inceler. Restorasyoncu dil ise başörtülü bir bürokratın, imam hatip mezunu bir yöneticinin veya muhafazakâr bir akademisyenin varlığını başlı başına kanıt sayar. Böylece eski seçkinlerin kurumlarda yoğunlaşması doğal, yeni toplumsal çevrelerin temsili istisna kabul edilir. Bölümün ana testi, kimliğin değil usulün ve görevin gerektirdiği niteliğin ölçülmesidir.

Tablo 63.6 — Statü şoku ile meşru liyakat eleştirisi

Soru	Meşru denetim	Restorasyoncu okuma
Atama nasıl yapıldı?	Açık kriter ve sınav	Kişinin kültürel kökeni
Görev başarısı nedir?	Performans ve sonuç	Hayat tarzı ve okul

[1059] Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Daedalus 102, no. 1 (1973): 169–190. Merkez–çevre modeli, devlet merkezine yakın grupların temsil ve meşruiyet üzerindeki tarihsel üstünlüğünü anlamak için başlangıç sağlar. https://www.jstor.org/stable/20024114

[1060] Pierre Bourdieu, The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power (Stanford University Press, 1996). Devlet seçkinlerinin eğitim ve kültürel sermaye aracılığıyla kendilerini genel çıkarın doğal temsilcisi hâline getirme mekanizmalarını inceler. https://www.sup.org/books/sociology/state-nobility

Soru	Meşru denetim	Restorasyoncu okuma
Çıkar çatışması var mı?	Somut bağ ve menfaat	Toplumsal çevre genellemesi
Temsil değişti mi?	Normal demokratik dolaşım	Devletin işgali

63.6. 367 Krizi ve 27 Nisan: Seçilmiş Çoğunluğa Kurumsal Veto

Anayasa Mahkemesinin 1 Mayıs 2007 tarihli 367 kararı, Cumhurbaşkanı seçimi sürecindeki Meclis uygulamasını eylemli İçtüzük değişikliği kabul etti. Kararın hukukî gerekçesi ayrı değerlendirilebilir; fakat 27 Nisan askerî bildirisiyle aynı siyasal atmosferde, seçilmiş çoğunluğun Cumhurbaşkanı belirleme yetkisi üzerinde güçlü bir kurumsal veto oluştu.[10611062]

22 Temmuz 2007 seçimi bu krizden sonra yapıldı ve seçmenin tercihi resmî sonuçlarla yeniden ortaya çıktı.[1063] Bu vaka restorasyon arzusunun tipik zincirini gösterir: dindar kimlikli bir adayın seçilmesi rejim tehdidi olarak çerçevelenir; siyasal muhalefet, yüksek yargı ve askerî açıklama birbirini güçlendirir; seçim çoğunluğu yalnız sayısal değil kültürel meşruiyet bakımından sorgulanır. Bununla birlikte her hukuk başvurusu veya muhalefet boykotu otomatik darbecilik değildir; ağır hüküm için koordinasyon, amaç ve sonuç ayrı kanıtlanmalıdır.

Tablo 63.7 — 2007 veto zincirinin analizi

Halka	İşlev	Restorasyon göstergesi
Siyasî söylem	Adayı rejim tehdidi sayma	Kimlikten meşruiyet üretme
Yargısal süreç	Toplantı yeter sayısı denetimi	Seçimi fiilen kilitleme etkisi
Askerî bildiri	Laiklik koruyuculuğu iddiası	Seçilmiş iradeye hiyerarşik müdahale
Sandık	Krizi seçmene taşıma	Demokratik çözüm kanalı

[1061] Anayasa Mahkemesi, E.2007/45, K.2007/54, 1 Mayıs 2007. Mahkeme, on birinci Cumhurbaşkanı seçiminin ilk turundaki toplantı yeter sayısı tartışması bağlamında TBMM uygulamasını eylemli İçtüzük değişikliği sayarak iptal etmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/pages/search/Tumu?id=a2JiOjAwMjQxYWY3LTMwNmUtZTYwMy1lMDBmLTlkZGU3YjY2M2M2Ng&type=NormDenetimi

[1062] TBMM kayıtlarında 27 Nisan 2007 bildirisi kamuoyunda “e-muhtıra” olarak nitelendirilmiş ve seçilmiş hükûmete karşı antidemokratik müdahale teşebbüsü olarak değerlendirilmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=1902

[1063] Yüksek Seçim Kurulu, 1983–2007 Milletvekili Genel Seçimleri Türkiye geneli sonuçları. 22 Temmuz 2007 seçimleri, vesayet tartışması sonrasında seçmenin siyasal tercihinin yeniden ölçüldüğü resmî sandık sonucunu gösterir. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf

63.7. 2008 Kapatma Davası: Parti Kapatma ile Seçmen İradesi Arasındaki Gerilim

2008'de iktidar partisi hakkında açılan kapatma davası, seçmen iradesi ile anayasal yargının parti kapatma yetkisi arasındaki gerilimi en yüksek seviyeye taşıdı.[1064] Siyasî partiler anayasal denetimden muaf değildir; şiddet, anayasal düzeni ortadan kaldırma veya ağır hak ihlali iddiaları hukuk içinde incelenebilir. Ancak milyonlarca seçmenin tercihinin, belirsiz kültürel tehdit anlatısıyla topluca hükümsüzleştirilmesi demokrasi bakımından ağır sonuç doğurur.

Restorasyoncu zihniyet, kapatma kurumunu yalnız hukukî yaptırım değil seçimle değişen toplumsal merkezin geri itilme aracı gibi kullanabilir. Demokratik ölçüt; bireysel ve kurumsal fiilin açık kanıtı, orantılılık, savunma hakkı ve en son çare ilkesidir. Bir parti iktidardan sandıkla uzaklaştırılmalıdır; kapatma ancak anayasal demokrasiyi korumak için zorunlu ve dar koşullarda düşünülmelidir.

Tablo 63.8 — Parti kapatmada demokratik güvenlik testi

Ölçüt	Hukuk devleti	Restorasyon riski
Fiil	Açık ve kurumsal eylem	Kimlik ve niyet varsayımı
Kanıt	Doğrudan, denetlenebilir	Siyasî atmosfer ve korku
Orantı	En son çare	Seçmeni topluca cezalandırma
Alternatif	Bireysel yaptırım ve seçim	Parti alanını kapatma

63.8. 2010 ve 2017: Vesayet Karşıtlığı Yeni Güç Yoğunlaşmasına Dönüşebilir mi?

2010 halkoylaması yargı ve askerî vesayetle hesaplaşma iddiası taşırken yüzde 57,88 "Evet" oyuyla kabul edildi.[1065] 2017 değişiklikleri ise yürütme sistemini köklü biçimde değiştirerek Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemine geçişi sağladı.[1066] Her iki değişim sandık yoluyla gerçekleşti; fakat sandık onayı, kurumsal tasarımın hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığı bakımından eleştirilemeyeceği anlamına gelmez.

Eski statünün restorasyonuna karşı çıkmak, yeni iktidarın bütün yetki birikimini savunmayı gerektirmez. Tersine demokratik onarım, askerî-yargısal vesayeti geriletirken yürütmenin yargı, medya ve bürokrasi üzerindeki aşırı etkisini de sınırlamalıdır. Sahte ikilem "ya eski jakoben vesayet ya sınırsız çoğunluk yönetimi"dir. Eşit yurttaşlık düzeni, her iki güç yoğunlaşmasına karşı kalıcı kurallar kurar.

[1064] Anayasa Mahkemesi, Adalet ve Kalkınma Partisi hakkında kapatma davası, E.2008/1 (Siyasi Parti Kapatma), K.2008/2, 30 Temmuz 2008. Karar, seçilmiş iktidar ile anayasal yargı arasındaki gerilimin önemli örneklerindendir. https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/?page=187

[1065] Yüksek Seçim Kurulu, 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Halkoylaması kesin sonuç tutanağı. Geçerli oyların yüzde 57,88'i "Evet", yüzde 42,12'si "Hayır" yönünde gerçekleşmiştir. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf

[1066] Yüksek Seçim Kurulu, 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması kesin sonuçlarına ilişkin 663 sayılı karar. Yönetim sistemindeki değişiklik sandık yoluyla kabul edilmiş; seçim usulü ve mühürsüz oy kararı ise ayrı hukukî tartışmalara konu olmuştur. https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/5064/2017-663.pdf

Tablo 63.9 — Vesayet karşıtı reformun bozulma riskleri

Amaç	Meşru reform	Yeni risk
Yargıyı demokratikleştirme	Çoğul atama ve hesap verebilirlik	Yürütme kontrolü
Askerî vesayeti bitirme	Sivil hukukî denetim	Partizan güvenlik yönetimi
Etkin yürütme	Açık yetki ve sorumluluk	Kuvvetler yoğunlaşması
Halk iradesi	Seçim meşruiyeti	Çoğunlukçuluk

63.9. 15 Temmuz: Restorasyonun Silahlı Biçimine Karşı Ortak İrade

15 Temmuz 2016 darbe girişimi, seçimle oluşmuş iktidarı ve TBMM'yi silahlı güçle ortadan kaldırmaya yöneldi. TBMM'de dört parti grubunun imzaladığı ortak bildiri, darbe girişimini ve Meclise saldırıyı birlikte kınadı.[1067] Bu ortak tavır, siyasî rekabet ne kadar sert olursa olsun iktidar değişiminin silah, gizli örgüt veya bürokratik darbe yoluyla yapılamayacağını gösterdi.

Darbe girişimine karşı çıkmak, sonrasında alınan her tedbiri sorgusuz kabul etmeyi gerektirmez. OHAL işlemleri, ihraçlar ve yargılamalar kanunilik, bireysel sorumluluk ve etkili başvuru bakımından denetlenmelidir. Ancak bu denetim, darbe girişimini küçültmek veya eski vesayet biçimlerine nostalji üretmek için kullanılamaz. Demokratik çizgi hem darbeyi hem de darbe sonrasında hukuksuz kolektif cezalandırmayı reddeder.

Tablo 63.10 — Darbe ve darbe sonrası hukuk testi

Aşama	Demokratik ilke	İhlal riski
Darbe girişimi	Kesin ret ve sivil direnç	Silahlı restorasyon
Soruşturma	Bireysel delil	İltisak genellemesi
İhraç	Gerekçe ve itiraz	Toplu liste ve keyfîlik
Normalleşme	Olağan hukuka dönüş	Kalıcı olağanüstülük

63.10. Muhalefet Programı Ne Zaman Meşru Kurumsal Onarımdır?

Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metni ve 2022 anayasa değişikliği önerisi; kuvvetler ayrılığı, etkin Meclis, hesap verebilir yürütme ve yargı bağımsızlığı hedefleri ortaya koydu.[10681069] Bu hedefler, içerikleri eleştirilebilse de sırf eski sisteme atıf

[1067] TBMM, 16 Temmuz 2016 ortak bildirisi. AK Parti, CHP, HDP ve MHP gruplarının imzasını taşıyan bildiri, 15 Temmuz darbe girişimini ve Meclise saldırıyı kınayarak millî iradenin ortak savunusunu kayda geçirmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=59990f74-0d9d-4e08-a378-c1ab3a8463cc

[1068] Altı siyasi parti, Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metni, 28 Şubat 2022. Metin; kuvvetler ayrılığı, etkin yasama, hesap verebilir yürütme, bağımsız yargı ve çoğulculuk hedeflerini açıklamıştır. https://chp.org.tr/haberler/guclendirilmis-parlamenter-sistem-mutabakat-metni-mzalandi

[1069] Altı siyasi parti, Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Anayasa Değişikliği Önerisi, 28 Kasım 2022. Öneri, hükûmet sisteminin değiştirilmesine ilişkin ayrıntılı anayasal düzenleme teklifini kamuoyuna sunmuştur. https://chp.org.tr/haberler/altili-masa-156-sayfalik-guclendirilmis-parlamenter-sistem-anayasa-degisikligi-onerisini-acikladi

yaptıkları için "restorasyoncu" sayılamaz. Bir yönetim sistemini değiştirme talebi demokratik program alanındadır.

Restorasyon teşhisi için yalnız "eski" veya "yeniden" kelimelerine bakılamaz. Programın başörtüsü, din özgürlüğü, kamu hizmetine eşit erişim, millî projelerin devamı ve çoğul temsil konularında ne önerdiği incelenmelidir. Parlamenter sisteme dönüş, eğer eski askerî-yargısal vesayeti değil seçilmişlerin hesap verebilirliğini güçlendiriyorsa demokratik onarımdır. Aynı program eski kültürel yasakları geri getirmeyi hedefliyorsa restorasyon niteliği kazanır.

Tablo 63.11 — Kurumsal onarım ile restorasyon ayrımı

Politika	Demokratik onarım	Restorasyon biçimi
Hükûmet sistemi	Kuvvetler ayrılığı ve denetim	Eski vesayet odaklarını geri kurma
Kamu yönetimi	Liyakat ve tarafsızlık	Kültürel kadro tekelini yenileme
Laiklik	Bütün inançlara eşit özgürlük	Dini kamusal görünmezliğe zorlama
Yargı	Bağımsızlık ve çoğul atama	İdeolojik koruyuculuk

63.11. 2023 ve 2025 Belgeleri: "Devleti Onarmak" Ne Anlama Geliyor?

2023 Ortak Politikalar Mutabakat Metni; kamu yönetimi, yargı, liyakat, yolsuzlukla mücadele ve kurumların yeniden yapılandırılmasına ilişkin ayrıntılı hedefler sundu.[1070] CHP'nin 2025 Demokrasi, Yönetim ve Adalet belgesi de devlet-parti bütünleşmesini engelleme, kamu hizmetini liyakat ve uzmanlığa bağlama ve eşit erişimi sağlama taahhüdü içeriyor.[1071] Resmî metin düzeyinde bunlar eski başörtüsü yasağını veya kültürel tekeli geri getirme programı değildir.

Buna karşın program metni ile kadro söylemi ve uygulama arasında fark olabilir. Dönüşümün samimiyeti; dindar yurttaşın kazanılmış haklarına açık güvence, farklı toplumsal kesimlerin karar makamlarında varlığı, toplu tasfiye dilinden kaçınma ve kamu projelerinin nesnel değerlendirilmesiyle ölçülmelidir. "Devleti onarmak" hukuk ve kurumları onarmaksa meşrudur; devleti belirli bir kültürel sınıfa iade etmekse restorasyondur.

Tablo 63.12 — Program metninin restorasyon denetimi

Test	Olumlu gösterge	Risk göstergesi
Haklar	Kazanılmış özgürlüklerin korunması	Eski yasaklara sessizlik

[1070] Millet İttifakı, Ortak Politikalar Mutabakat Metni, 30 Ocak 2023. Kamu yönetimi, hukuk, liyakat, yolsuzlukla mücadele, eğitim, ekonomi ve dış politika alanlarında programatik değişiklikler önermiştir. https://chp.org.tr/yayin/ortak-politikalar-mutabakat-metni/Open

[1071] Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrasi, Yönetim ve Adalet yaklaşım belgesi, 2025. Belge; kamu hizmetlerinde eşitlik, liyakat ve uzmanlık, devlet ile parti örgütlerinin ayrılması ve yargı bağımsızlığı hedeflerini açıklamaktadır. https://cdn.chp.org.tr/iys/haricidosyalar/Program/yb1.pdf

Test	Olumlu gösterge	Risk göstergesi
Kadro	Açık liyakat sistemi	Toplu temizlik vaadi
Temsil	Çoğul toplum bileşimi	Eski çevrenin tekeli
Devlet-parti	Kurumsal ayrışma	Yeni parti-devlet bütünleşmesi

63.12. “Devr-i Sabık” mı, Hukukî Hesap Verebilirlik mi?

Kılıçdaroğlu’nun 2021’de kullandığı “devr-i sabık yaratmayacağız” sözü, iktidar değişiminin toplu intikam ve geçmiş dönemin bütün kadrolarını suçlu sayma biçiminde kurulmayacağına ilişkin önemli bir taahhüttür.[1072] Demokratik iktidar değişiminde soruşturulması gereken fiiller elbette vardır; ancak sorumluluk parti üyeliği, inanç, okul veya aile çevresi üzerinden topluca kurulamaz.

“Hesap soracağız” dili tek başına antidemokratik değildir. Kamu zararının, yolsuzluğun, işkencenin, seçim suçunun veya görevi kötüye kullanmanın soruşturulması hukuk devletinin gereğidir. Restorasyoncu aşım, delil ve mahkeme yerine siyasal liste, meslek yasağı, geçmişe yürüyen suç ve kültürel intikam kullanıldığında başlar. Affetme zorunluluğu yoktur; fakat adalet kişisel, kanunî ve denetlenebilir olmak zorundadır.

Tablo 63.13 — Hesaplaşma dilinin dört biçimi

Söylem	Hukukî karşılığı	Hüküm
Yolsuzluk soruşturulacak	Delil ve bağımsız yargı	Meşru hesap verebilirlik
Herkes temizlenecek	Belirsiz toplu hedef	Restorasyon riski
Haksız atama düzeltilecek	Açık kriter ve bireysel inceleme	Kurumsal onarım
Bunlardan memur olmaz	Kimlik temelli dışlama	Kültürel tasfiye

63.13. Kamu Personeli: Liyakat Reformu mu, Kültürel Tasfiye mi?

657 sayılı Kanun kariyer, liyakat ve tarafsızlığı kamu personel rejiminin temeline yerleştirir; Anayasa’nın 70. maddesi de görevin gerektirdiği niteliklerden başka ayrım gözetilemeyeceğini düzenler.[1073][1074] Bu ilkeler, yeni iktidarın üst kadroları ve siyasî politika görevlerini değiştirme yetkisini tamamen ortadan kaldırmaz; fakat meslek memurlarını kimlik veya oy tercihi nedeniyle tasfiye etmesini engeller.

[1072] Kemal Kılıçdaroğlu, İkinci Yüzyıl söyleşisi, 11 Mayıs 2021. “Devr-i sabık yaratmayacağız” ifadesi, demokratik iktidar değişiminin toplu intikam ve geçmiş kadroların kimlik temelinde tasfiyesi şeklinde kurulmayacağına ilişkin siyasî taahhüt olarak kayda geçmiştir. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglunun-ikinci-yuzyil-dergisinin-ilk-sayisi-icin-yaptigi-soylesi

[1073] 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, md. 3 ve 7. Kanun, sınıflandırma, kariyer ve liyakat ilkelerini düzenler; devlet memurlarına siyasî parti üyeliği yasağı ve tarafsızlık yükümlülüğü getirir. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf

[1074] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 70. Her Türkün kamu hizmetine girme hakkı bulunduğunu ve hizmete alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka ayrım gözetilemeyeceğini düzenler. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Kamu yönetiminde partizan atamalar varsa düzeltilmelidir. Ancak düzeltmenin yöntemi, bütün başörtülüleri, imam-hatiplileri, belirli dönemde atanmış kişileri veya muhafazakâr sendika üyelerini peşinen şüpheli saymak olamaz. Personel denetimi; ilan edilmiş yeterlik, sınav, mal bildirimi, performans, çıkar çatışması ve disiplin dosyasına dayanmalıdır. Eski kültürel çevrenin dönüşü de yeni çevrenin egemenliği de liyakat değildir.

Tablo 63.14 — Personel geçişinde güvenli yöntem

Alan	Meşru işlem	Yasaklanması gereken
Üst politika görevi	Hukuka uygun görev değişimi	Özel hayat ve inanç sorgusu
Meslek memuru	Performans ve disiplin denetimi	Toplu dönem/kimlik tasfiyesi
Sınav	Şeffaf ve denetlenebilir	Mülakatla çevre seçimi
İtiraz	Yargı ve idarî başvuru	Gerekçesiz kara liste

63.14. Vetting ve Arındırma: Olağanüstü Araçların Sınırı

OHCHR vetting rehberi, kamu personelinin bütünlüğünü incelemeyi bireysel uygunluk değerlendirmesi olarak tanımlar; toplu suçluluk, keyfî liste ve usulsüz tasfiyeye karşı güvenceler öngörür.[1075] Venedik Komisyonu da kapsamlı hâkim vetting'inin ancak olağanüstü koşullarda, geçici ve güçlü güvencelerle haklılaştırılabileceğini belirtir.[1076]

Türkiye'de "devleti temizleme" çağrıları bu standartla sınanmalıdır. Kurumda sistematik yolsuzluk veya gizli örgüt yapılanması bulunduğunda sıkı inceleme gerekebilir; ancak süreç bağımsız organ, somut veri, savunma hakkı, süre sınırı ve yargısal denetim içermelidir. Kültürel veya siyasî yakınlığı suçun yerine koyan arındırma, eski statünün restorasyon aracına dönüşür.

Tablo 63.15 — Vetting için zorunlu güvenceler

Güvence	Amaç	Yokluğundaki risk
Bireysel delil	Toplu suçluluğu önleme	Kimlik tasfiyesi
Bağımsız karar organı	Siyasî intikamı önleme	Kazananın temizliği
Savunma ve erişim	Hatanın düzeltilmesi	Gizli liste
Yargısal denetim	Hukukî kontrol	Kalıcı mağduriyet

[1075] OHCHR, Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Vetting (2006). Kurumsal reformda bütün bir grubu cezalandırmak yerine bireysel bütünlük ve uygunluk değerlendirmesi, usul güvenceleri ve kanıta dayalı karar gereğini vurgular. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawVettingen.pdf

[1076] Venedik Komisyonu, CDL-AD(2022)005. Görevdeki hâkimlerin kapsamlı vetting süreçlerinin ancak olağanüstü koşullarda, geçici ve sıkı güvencelerle haklılaştırılabileceğini; siyaseten istenmeyen hâkimleri uzaklaştırma aracına dönüşmemesi gerektiğini belirtir. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282022%29005-e

63.15. Bürokratik Tarafsızlık: Eski Kadro Tekeli Değil Profesyonel Devlet

Avrupa Konseyi kamu görevlileri tavsiyesi ve OECD kamu hizmeti ilkeleri, profesyonellik, tarafsızlık, liyakat ve kamu yararı etrafında bir yönetim modeli kurar.[1077][1078] Tarafsızlık, memurun hiçbir dünya görüşüne sahip olmaması değil; görevini vatandaşın kimliğine ve parti çıkarına göre değiştirmemesidir.

Eski statünün restorasyonu, belirli okulların, semtlerin, meslek ağlarının ve seküler hayat tarzının bürokrasiye geri dönüşünü tarafsızlık gibi sunabilir. Oysa aynı kapalı ağ, hangi ideolojik çevre tarafından kurulursa kurulsun liyakati aşındırır. Profesyonel devlet; açık kadro tanımı, rekabetçi sınav, sınırlı mülakat, görev güvencesi, siyasî talimatın yazılılığı ve hesap verebilirlikle kurulur.

Tablo 63.16 — Tarafsız bürokrasi ile eski kadro düzeni

Ölçüt	Profesyonel devlet	Eski statü düzeni
Giriş	Açık yarışma	Okul/çevre ağı
Terfi	Performans ve yetkinlik	Kültürel yakınlık
Talimat	Hukuk ve yazılı emir	Gayriresmî zümre sadakati
Vatandaş	Eşit hizmet	Makbul kimliğe öncelik

63.16. Yargı: Bağımsızlaştırmak mı, “Doğal Sahiplerine” Geri Vermek mi?

BM yargı bağımsızlığı ilkeleri ile Venedik Komisyonu standartları, hâkimin yürütme, parti, medya ve başka güç merkezlerinin baskısından uzak olmasını ister.[1079][1080] Yargının bağımsızlaştırılması, iktidarın atama etkisini azaltmak ve disiplin güvencelerini güçlendirmek bakımından demokratik onarım olabilir.

Ancak yargıyı eski seküler-jakoben ideolojik koruyuculuk rolüne döndürmek bağımsızlık değildir. Hâkim, Cumhuriyet’i belirli bir hayat tarzının mülkü olarak koruyan vesayet görevlisi de iktidarın politikalarını onaylayan memur da olamaz. Atama kurulları çoğul, usul açık, gerekçeler denetlenebilir ve meslek güvencesi güçlü olmalıdır. “Bizim hâkimlerimiz onların hâkimlerinin yerini alacak” mantığı yalnız iktidarın rengini değiştirir.

[1077] Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Recommendation No. R (2000) 6 on the status of public officials in Europe. Kamu görevlilerinin hukukla bağlı, tarafsız ve kamu yararına hizmet eden profesyonel statüsüne ilişkin ortak ilkeler sunar. https://search.coe.int/cm?i=09000016804c3145

[1078] OECD, Recommendation of the Council on Public Service Leadership and Capability (2019). Profesyonel, liyakate dayalı, kapsayıcı ve siyasî etkiden korunmuş kamu hizmeti için uluslararası yönetim ilkeleri sunar. https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0445

[1079] Birleşmiş Milletler, Basic Principles on the Independence of the Judiciary (1985). Yargının siyasî ve diğer dış baskılardan bağımsız olması, hâkimlerin yalnız olgular ve hukuk temelinde karar vermesi gerektiğini belirtir. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary

[1080] Venedik Komisyonu, Report on the Independence of the Judicial System, Part I: The Independence of Judges, CDL-AD(2010)004. Atama, görev güvencesi, disiplin ve yürütmenin etkisi bakımından yargı bağımsızlığı standartlarını açıklar. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)004-e

Tablo 63.17 — Yargı reformunun yön testi

Reform	Bağımsızlık göstergesi	Restorasyon/ele geçirme riski
Atama	Çoğul ve dengeli kurul	Tek siyasî-kültürel blok
Disiplin	Açık fiil ve savunma	Karar içeriğine göre tasfiye
Görev güvencesi	Keyfî nakle karşı koruma	Geçici kadro korkusu
İçtihat	Hak ve hukuk gerekçesi	İdeolojik devlet koruyuculuğu

63.17. Üniversiteler: Akademik Özerklik mi, Eski Kültürel Tekel mi?

Anayasa üniversitelerin bilimsel özerkliğini düzenler; UNESCO yükseköğretim öğretim personeli tavsiyesi akademik özgürlük, kurumsal özerklik ve ayrımcılıktan korunmayı birlikte savunur.[10811082] Üniversite yönetimlerinin siyasî iktidar tarafından tek merkezden belirlenmesine itiraz etmek meşru ve gerekli olabilir.

Bununla birlikte özerklik, üniversiteyi yalnız belirli seküler çevrenin kapalı mülkü hâline getirme hakkı değildir. Başörtülü akademisyen, muhafazakâr sosyal bilimci veya medeniyet tarihi çalışan araştırmacı peşinen bilim dışı sayılamaz. Aynı şekilde iktidar yanlılığı da akademik liyakatin yerine geçirilemez. Özerk üniversite, ideolojik homojenlik değil yöntem, yayın, meslek etiği ve çoğul düşünce güvencesidir.

Tablo 63.18 — Üniversitede onarım ve restorasyon ayrımı

Alan	Akademik onarım	Kültürel restorasyon
Rektörlük	Katılımcı ve hesap verebilir seçim/atama	Eski çevrenin otomatik hâkimiyeti
Kadro	Bilimsel üretim ve açık ilan	Dünya görüşü filtresi
Müfredat	Yöntemsel çoğulluk	Tek ilerleme anlatısı
Özgürlük	Eleştiri ve araştırma güvencesi	Muhafazakâr görüşü dışlama

[1081] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 130 ve 131. Üniversitelerin bilimsel özerkliği ile Yükseköğretim Kurulunun anayasal statüsünü düzenler; akademik alanın parti veya kültürel zümre mülkiyetine dönüşmesine karşı hukukî başlangıç noktası sağlar. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1082] UNESCO, Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel (1997). Akademik özgürlük, kurumsal özerklik, meslekî sorumluluk ve ayrımcılıktan korunma ilkelerini birlikte düzenler. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-status-higher-education-teaching-personnel

63.18. Medya ve Kültür Kurumları: Çoğulculuk mu, Rövanşçı Yeniden Dağıtım mı?

TRT ve yayın mevzuatı kamu yayıncılığına tarafsızlık, doğruluk ve toplumun farklı kesimlerini gözetme sorumluluğu yükler.[1083][1084] İktidar değiştiğinde kamu medyasının tek parti propagandasından çıkarılması demokratik onarımdır. Ancak ekranı, tiyatroyu, fonu ve kültür kurumunu yalnız eski seküler çevrelere iade etmek çoğulculuk değildir.

Kültür politikası, siyasî yakınlığa göre sanatçı listesi değiştirmekten ibaret olmamalıdır. Fonlar açık çağrı, uzman değerlendirmesi, çıkar çatışması ve bölgesel-toplumsal çeşitlilikle dağıtılmalıdır. Dindar, geleneksel veya millî temalı üretimi baştan propaganda; seküler avangart üretimi baştan sanat sayan hiyerarşi de ters yöndeki sansür de reddedilmelidir.

Tablo 63.19 — Medya ve kültürde geçiş testi

Alan	Çoğul reform	Rövanşçı restorasyon
Kamu medyası	Dengeli temsil ve editoryal güvence	Yeni tek seslilik
Sanat fonu	Açık kriter ve jüri	Çevre sadakati
Kadro	Meslekî yetkinlik	Eski/yeni kamp listesi
Arşiv ve hafıza	Çoğul erişim	Rahatsız edici dönemi silme

63.19. Devlet Projeleri: Süreklilik mi, “Onların Eseri” Diye Tasfiye mi?

5018 sayılı Kanun kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanımı ile hesap verebilirlik ve stratejik planlamayı zorunlu kılar.[1085] İktidar değişikliği, her büyük projenin otomatik sürdürülmesi veya iptali anlamına gelmez. Proje; maliyet, kamu yararı, çevre, sözleşme yükümlülüğü, teknoloji kazanımı ve alternatif maliyet üzerinden yeniden değerlendirilmelidir.

Restorasyoncu refleks, savunma sanayii, enerji, ulaştırma veya sağlık projesini önceki iktidarla özdeşleştirerek başarısını küçültmek ya da sırf siyasî sembol olduğu için sonlandırmak olabilir. Tersine iktidar da “millî proje” etiketini denetimden kaçış aracı yapamaz. Devlet kapasitesi parti mülkü değildir; iyi proje sürdürülür, sorunlu proje düzeltilir veya gerekçeli biçimde sona erdirilir.

[1083] 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu, yayın ilkelerinde tarafsızlık, doğruluk, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve toplumun farklı kesimlerinin dengeli temsilini düzenler. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2954.pdf

[1084] 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, yayın hizmeti ilkeleri ve siyasî reklam/yayın düzeni üzerinden çoğulculuk ve kamu sorumluluğu çerçevesi kurar. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6112.pdf

[1085] 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanımı, stratejik planlama, hesap verebilirlik ve malî saydamlık ilkelerini düzenler. Devlet projelerinin devamı veya iptali kültürel intikamla değil bu ölçütlerle değerlendirilmelidir. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf

Tablo 63.20 — Proje sürekliliği karar matrisi

Ölçüt	Sürdürme/düzeltme gerekçesi	Restorasyoncu sapma
Kamu yararı	Ölçülebilir toplumsal fayda	Parti sembolüne tepki
Maliyet	Bağımsız denetim ve alternatif	Siyasî intikam
Teknoloji	Kapasite ve öğrenme etkisi	Başarıyı inkâr
Sözleşme	Hukukî yükümlülük	Keyfî iptal/ödüllendirme

63.20. Dinî Görünürlük ve Diyanet: Hakların Geri Alınması Restorasyon mudur?

Anayasa'nın 136. maddesi Diyanet'i siyasî görüşlerin dışında, laiklik ve toplumsal dayanışma çerçevesinde tanımlar; AİHM'in 9. madde rehberi de inanma, inanmama ve inancı açıklama haklarını birlikte korur.[10861087] Diyanet'in bütçesi, yapısı ve tarafsızlığı tartışılabilir; başörtüsü ve dinî görünürlük de kamu görevine ilişkin somut ölçülerle düzenlenebilir.

Ancak iktidar değişimini başörtüsünün üniversite ve kamu görevinden yeniden çıkarılması, imam hatip mezunlarının statü kaybı veya dinî sembollerin kamusal alandan silinmesi fırsatı saymak açık restorasyondur. Demokratik reform, Diyanet'i hesap verebilir ve çoğulcu hâle getirirken din özgürlüğünü korur; seküler-jakoben restorasyon ise kurum eleştirisini inançlı yurttaşın görünmezliğiyle karıştırır.

Tablo 63.21 — Din alanında demokratik reform ve restorasyon

Konu	Demokratik reform	Restorasyon
Diyanet	Tarafsızlık, denetim, kapsayıcılık	Dini kamudan silme amacı
Başörtüsü	Bireysel tercih ve eşit görev	Eski genel yasak
Din eğitimi	Çoğul, seçmeli ve denetlenebilir	Kimlik temelli değersizleştirme
İnançsızlık	Eşit özgürlük	Dini gerilik sayma

63.21. Geçiş Adaleti: Mağduru Tanımak, Toplu İntikamdan Kaçınmak

BM'nin 2023 geçiş adaleti rehberi, hesap verebilirliği insan hakları, mağdur merkezlilik, kapsayıcılık ve hukukun üstünlüğüyle bağlar. OHCHR soruşturma rehberi

[1086] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 136. Diyanet İşleri Başkanlığının laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek görev yapmasını öngörür. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1087] AİHM, Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights. Din veya inanç özgürlüğünün inanma, inanmama, değiştirme ve kamusal ya da özel biçimde açıklama boyutlarını birlikte korur. İktidar değişimi bu hakların bir kesim için geri alınmasına dönüşemez. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-9

de ceza sorumluluğunun bireysel delil ve bağımsız süreçle kurulmasını ister.[10881089] Türkiye bir savaş sonrası geçiş ülkesi değildir; fakat bu ilkeler iktidar değişimindeki hesaplaşma diline yararlı sınırlar sağlar.

28 Şubat mağdurları, darbe girişimleri, işkence, yolsuzluk, hukuksuz ihraç ve kamu zararları ayrı ayrı araştırılmalıdır. Hakikat ve tazmin mekanizmaları yalnız bir kampın acısını tanımamalıdır. Restorasyon, kendi mağdurlarını merkeze alıp diğerlerini siler; adalet ise fiil, mağdur, fail ve kurum temelinde çalışır. İntikamın reddi cezasızlık değildir; cezanın hukukla sınırlandırılmasıdır.

Tablo 63.22 — Geçiş adaletinin araçları

Araç	Meşru amaç	Restorasyon riski
Ceza soruşturması	Bireysel suç ve delil	Siyasî toplu dava
Hakikat incelemesi	Kayıt ve mağdur tanıma	Tek kamp tarihi
Tazmin	Somut zararı giderme	Sadakat ödülü
Kurumsal reform	Tekrarı önleme	Eski kadro tekeli

63.22. Adil Yargılama ve Kanunilik: Kazananın Mahkemesi Olmamak

AİHS'in 6. ve 7. maddeleri bağımsız mahkeme, savunma, masumiyet karinesi ve suçta-cezada kanunilik güvencelerini kurar.[1090] Siyasî iktidar değiştiğinde geçmiş dönemin yöneticileri ve kamu görevlileri dokunulmaz değildir; fakat yargılama sonucu önceden siyaseten ilan edilemez. Yeni suç tanımı geçmişe yürütülemez ve üyelik, akrabalık veya kültürel çevre tek başına mahkûmiyet nedeni olamaz.

Üstenci restorasyon, eski yargısal vesayeti "Cumhuriyet'i koruma" adına geri getirebilir; rövanşçı yeni iktidar da kendi mahkemesini kurabilir. İkisinin ortak noktası, hukuku rakibi tasfiye aracına çevirmesidir. Bağımsız savcılık, doğal hâkim, gerekçeli karar, açık duruşma ve etkili temyiz, hangi siyasî kamp yargılanırsa yargılansın değişmemelidir.

Tablo 63.23 — Siyasî geçişte adil yargılama testi

Güvence	Doğru uygulama	İhlal
Kanunilik	Fiil işlendiğinde suç	Geriye yürüyen suç

[1088] Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Guidance Note on Transitional Justice (2023). Geçiş adaletini insan hakları, mağdur merkezlilik, hesap verebilirlik, kapsayıcılık ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlar; kolektif intikamdan ayırır. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/transitionaljustice/sg-guidance-note/2023_07_guidance_note_transitional_justice_en.pdf

[1089] OHCHR, Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Prosecution Initiatives (2006). Ceza sorumluluğunun bireysel delil, kanunilik, bağımsız soruşturma ve adil yargılanma güvencelerine dayanması gerektiğini vurgular. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawProsecutionsen.pdf

[1090] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 6 ve 7. Adil yargılanma, bağımsız ve tarafsız mahkeme, suç ve cezanın kanuniliği güvenceleri; siyasî geçişte toplu tasfiye ve geriye yürüyen cezalandırmaya sınır koyar. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng

Güvence	Doğru uygulama	İhlal
Bireysellik	Kişisel eylem ve kast	Grup üyeliği
Mahkeme	Önceden kurulmuş bağımsız heyet	Özel siyasî mahkeme
Karar	Delil ve gerekçe	Siyasî talimat

63.23. Karşılıklı Meşruiyet: Rakibi Devlet Düşmanı Saymamak

Levitsky ve Ziblatt, demokrasinin yazılı kurallar kadar karşılıklı hoşgörü ve kurumsal ölçülülük normlarına dayandığını vurgular. Bermeo ise çağdaş demokratik gerilemenin çoğu kez açık darbeler yerine kurumların kademeli aşındırılmasıyla ilerlediğini gösterir.[10911092] Rakibi "vatan haini", "rejim düşmanı" veya "ülkenin gerçek sahibi olmayan" kitle olarak görmek bu aşınmayı hızlandırır.

Karşılıklı meşruiyet bütün görüşleri ahlâken eşit veya her partiyi suçsuz saymak değildir. Şiddet, darbe, yolsuzluk ve hak ihlali somut delille mahkûm edilir. Fakat seçmenin milyonlarca oy verdiği bir siyasî kamp, yalnız dindar, seküler, milliyetçi veya sol kimliği nedeniyle demokratik topluluğun dışına atılamaz. Devleti bir tarafın geri alacağı kale gibi kurmak, seçim rekabetini varoluş savaşına dönüştürür.

Tablo 63.24 — Karşılıklı meşruiyetin sınırları

Durum	Meşru yaklaşım	Yıkıcı yaklaşım
Rakip parti	Sert politika eleştirisi	Toplu hainlik ve gayrimeşruluk
Seçmen	İkna ve hesap sorma	İnsanlık ve oy değeri aşağılama
Kurum	Bağımsız denetim	Kampın kalesi
Suç iddiası	Delil ve yargı	Kimlikten suç üretme

63.24. Restorasyon ve Kültürel Mülkiyet Endeksi: 0–24 Ölçüm Modeli

Bir söylem veya programı "restorasyoncu" olarak nitelemek ağır bir hükümdür. Siyasî partilerin demokratik düzen içindeki vazgeçilmez konumu Anayasa'da güvence altındadır; program ve iktidar değişimi talebi başlı başına suçlama gerekçesi olamaz.[1093]

[1091] Steven Levitsky ve Daniel Ziblatt, How Democracies Die (Crown, 2018). Karşılıklı hoşgörü ve kurumsal ölçülülük normları, rakibi ülkenin düşmanı veya gayrimeşru aktör sayan siyasetin demokrasiyi aşındırma riskini açıklar. https://www.penguinrandomhouse.com/books/562246/how-democracies-die-by-steven-levitsky-and-daniel-ziblatt/

[1092] Nancy Bermeo, "On Democratic Backsliding," Journal of Democracy 27, no. 1 (2016): 5–19. Çağdaş demokratik gerilemenin çoğu kez açık darbelerden çok yürütmenin güç yığması, seçim alanının bozulması ve kurumların kademeli zayıflatılması yoluyla gerçekleştiğini gösterir. https://www.journalofdemocracy.org/articles/on-democratic-backsliding/

[1093] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 68 ve 69. Siyasî partileri demokratik siyasetin vazgeçilmez unsurları sayar; faaliyetleri, kapatma ve malî denetim rejimini anayasal kurallara bağlar. Seçim yenilgisi hiçbir partiyi devletin doğal sahibi veya kalıcı yabancısı yapmaz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Bu nedenle endeks, altı boyutu somut kayıt üzerinden 0–4 arasında puanlar: tarihsel sahiplik iddiası, kimlik temelli kadro tasfiyesi, kazanılmış hakları geri alma, sandık dışı veto, kurumsal-kültürel tekel ve süreklilik.

Resmî programların açık hukuk, liyakat ve eşitlik taahhütleri restorasyon iddiasını zayıflatır. Nitekim CHP'nin 2025 programı devlet-parti bütünleşmesini engelleme ve eşit kamu hizmeti hedefi koymaktadır.[1094] Buna karşılık tekil aktörlerin söylemleri, uygulama planları veya kurum içi direniş kayıtları bu taahhütle çelişebilir. Son hüküm kişi, kurum, yetki, tekrar, program ve somut hak etkisinin birlikte değerlendirilmesiyle verilir.

Tablo 63.25 — Restorasyon ve kültürel mülkiyet endeksi (0–24)

Boyut	0 puan	4 puan
Tarihsel sahiplik	Devlet ortak kurum	Devlet doğal olarak "bizim"
Kadro tasfiyesi	Bireysel liyakat/sorumluluk	Kimlik veya dönem temelinde toplu temizlik
Hakların geri alınması	Kazanılmış özgürlük korunur	Eski yasaklar açıkça istenir
Sandık dışı veto	Seçim ve hukuk	Askerî/yargısal/bürokratik müdahale beklentisi
Kurumsal tekel	Çoğul temsil	Tek kültürel çevre hâkimiyeti
Süreklilik	Tekil ve düzeltilmiş söz	Kalıcı program ve uygulama

63.25. Bölüm Sonucu: Devlet Geri Alınmaz, Demokratik Olarak Yönetilir

Bu bölüm, iktidar değişimi ile eski statünün restorasyonunu ayırmıştır. Hükûmet sistemi değiştirilebilir, atamalar gözden geçirilebilir, yolsuzluklar soruşturulabilir, yargı ve medya bağımsızlaştırılabilir. Bunların hiçbiri kendiliğinden seküler-jakoben restorasyon değildir. Restorasyon; dindar ve muhafazakâr yurttaşı yeniden devletin kenarına itme, başörtüsü ve dinî görünürlük gibi kazanılmış hakları geri alma, kamu görevini eski kültürel ağlara dağıtma ve sandık çoğunluğunu geçici sapma sayma eğiliminde ortaya çıkar.

Aynı ölçü yeni iktidarlara da uygulanır. Vesayetle mücadele etmiş olmak, devleti parti ve yakın çevre mülküne dönüştürme hakkı vermez. Eski seküler-jakoben tekelin yerine muhafazakâr bir tekel kurmak eşit yurttaşlık değildir. Demokratik devlet, iktidar değiştiğinde çökmeyen; bürokrasisi hukuka bağlı, yargısı bağımsız, üniversitesi çoğul, medyası dengeli ve temel hakları siyasî rövanşa kapalı olan devlettir.

Nihai hüküm şudur: Devlet hiçbir siyasî veya kültürel kamp tarafından "geri alınmaz"; milletin ortak kurumu olarak seçimle yönetilir ve hukukla sınırlandırılır. İktidar değişikliğinin meşruiyeti, eski sahiplik iddiasını yeniden kurmasında değil,

[1094] Cumhuriyet Halk Partisi, 2025 Parti Programı – Demokrasi, Yönetim ve Adalet. Belgenin açık hedefleri devlet-parti bütünleşmesini engellemek, kamu hizmetini liyakat ve uzmanlığa bağlamak, yargı bağımsızlığını ve tüm vatandaşların eşit erişimini sağlamaktır. https://program.chp.org.tr/

devletin bütün yurttaşlara eşit uzaklık ve eşit yakınlıkta işlemesini sağlamasındadır.[1095] Bir sonraki bölüm, bu restorasyon arzusunun dinin kamusal görünürlüğü üzerindeki hedefini "Din Özgürlüğü mü, Dinin Kamusal Görünmezliği mi?" sorusuyla inceler.

[1095] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2, 6, 10, 24, 67 ve 70. Bölümün sonuç ölçütü, iktidarın kim olduğundan bağımsız olarak demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti, millî egemenlik, eşitlik, din-vicdan özgürlüğü, seçim ve kamu hizmetine eşit erişim ilkeleridir.
https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

BÖLÜM 64

DİN ÖZGÜRLÜĞÜ MÜ, DİNİN KAMUSAL GÖRÜNMEZLİĞİ Mİ?

Laik devlet tarafsızlığından görünür inancın eşit yurttaşlığına

BÖLÜMÜN TEZİ

Din ve vicdan özgürlüğü, insanın yalnız zihninde bir inanç taşımasına izin veren dar bir "özel alan ruhsatı" değildir. Anayasa'nın 24. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 18. maddesi; inanma ve inanmama kadar, inancı tek başına veya başkalarıyla birlikte, özelde veya kamuda ibadet, öğretim, uygulama ve gözlem yoluyla açığa vurma boyutunu da korur. İçsel kanaat alanı mutlak korumaya yakınken, dışa vurum ancak kanunla, meşru amaçla ve zorunlu-orantılı bir müdahaleyle sınırlandırılabilir.[109610971098]

Bu bölümün inceleme nesnesi din eleştirisi, seküler hayat tarzı veya laik devlet değildir. İncelenen olgu, laikliği devlet tarafsızlığından çıkarıp dindar yurttaşın kamusal görünürlüğünü azaltma yetkisine dönüştüren üstenci seküler-jakoben anlayıştır. Başörtüsünü, ibadeti, dinî sözü, dinî kurumu veya geleneksel sembolü somut bir hak ihlali göstermeden "kamusal alanın işgali" sayan yaklaşım; bireyin eşit yurttaşlık statüsünü görünmezlik şartına bağlar. Devletin kendisi tarafsız olmak zorundadır; vatandaşın görünüşü, düşüncesi ve hayat tarzı nötr olmak zorunda değildir.[10991100]

Aynı ölçü ters yönde de uygulanır. Dindar çoğunluğun seküler, ateist, agnostik veya farklı mezhepten yurttaşı ibadete, kıyafete, din dersine veya dinî beyana zorlaması din özgürlüğü değildir; aynı hakkın ihlalidir. Bu karşı test, Türkiye'de devlet gücüyle kurulmuş tarihsel görünmezlik rejimini hafifletmek için değil, araştırmanın ilkesini

[1096] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 13 ve 24. Din ve vicdan özgürlüğü ile temel hak sınırlamalarının kanunilik ve ölçülülük çerçevesi. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1097] AİHM-KS, 9. Madde - Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü. Rehber, din veya inancın bireysel/toplu, özel/kamusal biçimde açığa vurulmasını ve 2026 itibarıyla kamuya açık alanlarda dinî semboller konusunu ayrı bir ana tema olarak ele almaktadır. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-9

[1098] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22 (1993), md. 18. Koruma teistik, teistik olmayan ve ateist inançları ve hiçbir dine mensup olmama hakkını kapsar. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=NDHbUvPo0H0e6ReM%2BeoASfvbY3aH6JttLpsRvkmL87wD80W4xnAiRpmKA6ZLwTp9xzCLNUYwTBP35uH1Fw6yqQ%3D%3D

[1099] Anayasa Mahkemesi, B.S., B. No: 2015/8491, 18/7/2018. Mahkeme, kamu görevlisinin başörtüsünü toplumsal birliği tehdit eden unsur sayan kategorik yaklaşımın demokrasi ve çoğulcu laiklikle bağdaşmadığını vurgulamıştır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bildirimler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/basortusu-kullandigi-icin-devlet-memurlugundan-cikarilma-nedeniyle-din-ozgurlugunun-ihlal-edilmesi

[1100] AGİT/ODIHR, "Secularism – is it good or bad for freedom of religion or belief?", 1 Nisan 2022. Farklı sekülerizm modellerinin din veya inanç özgürlüğüyle bağdaşmasının koşulu devlet tarafsızlığı ve din/inanç temelli ayrımcılıkla mücadeledir. https://odihr.osce.org/odihr/515051

kimlikten bağımsızlaştırmak için kullanılır. Bölümün nihai sorusu şudur: Kamu otoritesi, çoğulculuğu korumak için mi sınırlama getiriyor, yoksa belirli bir hayat tarzını "normal", diğerini ise ancak görünmez kaldığı ölçüde kabul edilebilir mi sayıyor?[1101][1102]

[1101] BM Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 18. İnanç sahibi olma, değiştirme, açıklamama ve inancı uygulama özgürlüğü birlikte korunur. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

[1102] AİHM, Sinan Işık/Türkiye, B. No: 21924/05, 2/2/2010. Kimlik belgesinde din hanesi bağlamında, kişinin dinini açıklamama ve herhangi bir inancı beyan etmeme özgürlüğü 9. madde kapsamında korunmuştur. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97087

Tablo 64.1 — Din özgürlüğü ile kamusal görünmezlik rejiminin temel ayrımı

Ölçüt	Özgürlük ve tarafsızlık modeli	Kamusal görünmezlik modeli
Devletin rolü	İnançlar arasında tarafsız hakem	Seküler kültürü varsayılan norm yapar
Vatandaşın görünüşü	Barışçıl farklılık meşrudur	Dinî görünürlük başlı başına sorun sayılır
Sınırlama	Kanun + meşru amaç + zorunluluk + orantı	Soyut laiklik/kamu düzeni gerekçesi yeterli görülür
Negatif özgürlük	İnanmama ve açıklamama korunur	Bazen çoğunluk dini de devlet eliyle dayatılabilir
Eşitlik	Hak somut fiile göre değerlendirilir	Kimlik, kıyafet veya aidiyet statü göstergesine dönüşür

64.1. Araştırma Sorusu: İnanç Özgür mü, Yalnızca Görünmez mi?

Din özgürlüğünü ölçmenin en kolay yolu, devletin “inanabilirsin ama bunu kamuda gösteremezsin” dediği yerde başlar. İnanç, insanın yalnız iç dünyasına ait kabul edilirse ibadet, kıyafet, cemaat, ritüel, dinî eğitim, kutsal metin ve vicdanî tercih hakkın dışına itilir. Oysa modern insan hakları hukukunda din veya inanç özgürlüğünün toplumsal bir dışavurum alanı vardır. Bu alan sınırsız değildir; fakat sınırın gerekçesi görünürlük değil, başkalarının hakları, kamu güvenliği, düzen, sağlık veya benzeri meşru ihtiyaçlardır.[1103]

Türkiye’de tartışma çoğu kez “kamusal alan” kavramı üzerinden yürütülmüş, kamunun ortaklığı ile devlet kurumunun tarafsızlığı birbirine karıştırılmıştır. Bir üniversite öğrencisinin başörtüsü, bir memurun ibadeti veya bir yurttaşın adliye girişindeki dinî kıyafeti, tek başına devletin dinî kimlik kazanması anlamına gelmez. Araştırma bu nedenle görünürlük ile kurumsal dayatmayı birbirinden ayırır: yurttaşın inancı görünür olabilir; devletin karar gerekçesi ise herkes için hukukî ve tarafsız olmak zorundadır.

Tablo 64.2 — Araştırma sorusu: inanç özgür mü, yalnızca görünmez mi? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Sorunun düzeyi	Meşru soru	Üstenci kayma
Birey	Davranış başkasının hakkını ihlal ediyor mu?	Dinî görünüş var mı?
Kurum	Hizmet tarafsız ve eşit mi?	Personel kültürel olarak bize benziyor mu?
Sınırlama	Somut risk ve alternatif var mı?	Soyut “kamusal alan” yeterli mi?

[1103] AİHM-KS, 9. Madde rehberi; dinî inancın ibadet, öğretim, uygulama ve gözlem biçimleriyle dışa vurulması 9. maddenin koruma alanındadır. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-9

64.2. İç Alan ve Dışa Vurum: Forum Internum–Forum Externum Ayrımı

Düşünce ve vicdanın iç alanı, kişinin neye inanacağına veya inanmayacağına devletin karar veremeyeceği çekirdek bölgedir. BM İnsan Hakları Komitesi, 18. maddenin teistik, teistik olmayan ve ateist kanaatleri kapsadığını; kişinin herhangi bir din veya inanç benimsememe hakkını da aynı düzeyde koruduğunu belirtir. Bu iç alan üzerinde zorlama kabul edilemez. Bir yurttaşın imanını ispatlaması, inancını değiştirmesi veya devletçe makbul kabul edilen bir inanç tanımını benimsemesi istenemez.[1104]

Dışa vurum ise davranışa dönüştüğü için başkalarıyla temas eder ve sınırlama ihtimali doğabilir. Ancak bu, idareye genel bir kültürel düzenleme yetkisi vermez. Yasak, somut ve erişilebilir bir hukuk kuralına dayanmalı; meşru amaçla doğrudan bağlantılı ve gerekli olmalıdır. Böyle bir yapı, hem dinî kıyafeti hem ateistin dinî beyana zorlanmamasını aynı hukukun konusu hâline getirir. Böylece özgürlük "dindarın ayrıcalığı" değil, vicdanın kimlikten bağımsız güvencesi olur.

Tablo 64.3 — İç alan ve dışa vurum: forum Internum–forum externum ayrımı (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Alan	Koruma düzeyi	Devletin sınırı
İnanma/İnanmama	Çekirdek ve çok güçlü	Zorlama yapılamaz
İnanç değiştirme	Çekirdek	Ceza veya baskı uygulanamaz
İbadet/Uygulama	Korunan dışa vurum	Yalnız dar ve meşru sınırlama
Açıklamama	Negatif özgürlük	Din beyanı dayatılamaz

64.3. Laiklik: Devletin Tarafsızlığı mı, Yurttaşın Nötrleştirilmesi mi?

Laiklik, devletin bir dinin teolojik doğruluğuna karar vermemesini ve kamu gücünü herhangi bir inancı zorla benimsetmek için kullanmamasını gerektirir. Bu nedenle laik devletin görevi, vatandaşları seküler bir görünüşe dönüştürmek değil, farklı inanç ve inançsızlık biçimlerinin hukuk önünde eşitliğini sağlamaktır. Anayasa Mahkemesinin özellikle B.S. ve Sara Akgül kararlarında kurduğu çoğulcu laiklik yaklaşımı, laikliği din özgürlüğünün karşıtı değil güvencesi olarak formüle eder.[11051106]

[1104] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22, par. 1-4. İnanç özgürlüğünün iç alanı ile ibadet, uygulama ve öğretim yoluyla dışa vurumu ayrıştırılır. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=NDHbUvPo0H0e6ReM%2BeoASfvbY3aH6JttLpsRvkmL87wD80W4xnAiRpmKA6ZLwTp9xzCLNUYwTBP35uH1Fw6yqQ%3D%3D

[1105] Anayasa Mahkemesi, Sara Akgül, B. No: 2015/269, 22/11/2018. Kararda laikliğin din özgürlüğünün güvencesi olduğu ve devletin negatif/pozitif yükümlülükleri bulunduğu belirtilmiştir. https://anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/basortusu-yasagindan-dolayi-universiteyle-ilisigin-kesilmesi-ve-burslarin-iadesinin-istenmesi-nedeniyle-din-ozgurlugu-ve-egitim-hakkinin-ihlal-edilmesi/

[1106] Anayasa Mahkemesi, B.S., B. No: 2015/8491, 18/7/2018. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bildirimler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/basortusu-kullandigi-icin-devlet-memurlugundan-cikarilma-nedeniyle-din-ozgurlugunun-ihlal-edilmesi

Üstenci seküler-jakoben yorum ise devletin tarafsızlığını bireyin görünüşüne taşır. Başörtülü avukat, dindar memur veya ibadet eden öğrenci "tarafsız görünmediği" gerekçesiyle dışarı itilir; oysa aynı kurumda dinsel işaret taşımayan seküler görünüm tarafsızlığın kendisi gibi kabul edilir. Burada görünmez olan ideolojisizlik değil, kurumsal normla çakışan kültürel tercihtir. Devletin tarafsızlığı, görevin karar ve hizmetinde aranmalıdır; memurun veya öğrencinin kişisel kimliğinde değil.

Tablo 64.4 — Laiklik: devletin tarafsızlığı mı, yurttaşın nötrleştirilmesi mi? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Tarafsızlık nesnesi	Doğru ölçüt	Yanlış ölçüt
Kamu kararı	Hukuk ve eşitlik	Belirli din/ideoloji lehine karar
Kamu görevlisi	Görevde tarafsız davranış	Kültürel olarak nötr görünüş
Öğrenci	Akademik kurala uyum	Kimliğini azaltma
Yurttaş	Eşit erişim	Kamuda görünmez olma

64.4. Kamusal Alan: Ortak Mekân mı, Steril Kültürel Bölge mi?

Kamusal alanın ortaklığı, herkesin aynı kültürel görünüşe sahip olması anlamına gelmez. Meydan, üniversite, adliye, hastane, toplu taşıma ve kamu hizmeti alanları; başörtülü, başı açık, dindar, seküler, ateist, Alevi, Sünni, Hristiyan, Yahudi veya başka bir inançtan yurttaşın karşılaştığı ortak mekânlardır. Kamu düzeni gerçek bir güvenlik ve hak çatışmasını yönetir; farklılığın kendisini ortadan kaldırmaz.[1107]

AİHM'in 2026 tarihli 9. madde bilgi yapısında "kamuya açık alanlarda dinî semboller" ayrı bir ana tema olarak yer almaya devam etmektedir. Bu, sembollerin mutlak dokunulmaz olduğu anlamına gelmez; fakat kamusal görünürlüğün insan hakları hukukunun olağan bir konusu olduğunu gösterir. Türkiye'deki tarihsel sorun, bazı dönemlerde dinî görünürlüğün somut zararı araştırılmadan rejim ve modernlik sorunu gibi kodlanmasıdır. Bu kodlama devlet yaptırımına dönüştüğünde kültürel üstünlük hukukî statü üretir.

Tablo 64.5 — Kamusal alan: ortak mekân mı, steril kültürel bölge mi? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Mekân	Özgürlük varsayımı	Sınırlama gerekçesi
Sokak/meydan	Barışçıl sembol serbest	Somut düzen/güvenlik riski
Üniversite	Eğitime eşit erişim	Somut akademik/meslekî gereklilik

[1107] AİHM-KS, 9. Madde - Ana Temalar: "Kamuya Açık Alanlarda Dini Semboller Taşınması", güncelleme 28/2/2026. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-9

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Adliye	Erişim ve savunma hakkı	Güvenlik/mahkeme düzeni için ölçülü tedbir
Kamu hizmeti	Kimlikten bağımsız hizmet	Görevin özel tarafsızlık gerekleri

64.5. Başörtüsü: Kişisel İnanç mı, Peşinen Siyasal Sembol mü?

Başörtüsü Türkiye'de yalnız kıyafet düzenlemesinin değil, devletin kadın iradesine ve dinî görünürlüğe yaklaşımının merkezî göstergelerinden biri oldu. Bir kadının başörtüsünü kendi dinî kanaatiyle ilişkilendirmesi, devlete bu kanaatin teolojik doğruluğunu veya samimiyetini sorgulama yetkisi vermez. Hukukun sorusu, kıyafetin bir hakkın kullanım biçimi olup olmadığı ve somut görev ya da ortamda başkalarının haklarına hangi etkide bulunduğudur.[1108]

Üstenci yaklaşım ise bireysel iradeyi peşinen siyasal projenin parçası sayar. Böylece başörtülü kadının kendi beyanı ikincilleşir; onu ya ailesinin baskısının nesnesi ya da rejimi dönüştürme aracısı olarak tanımlayan dışarıdan bir okuma belirleyici olur. Zorlama ihtimali elbette araştırılmalıdır; fakat somut zorlama delili bütün başörtülü kadınlara genellenemez. Kadının iradesini koruma adına eğitim ve meslek hakkını elinden almak, paternalist dışlamayı özgürlük diliyle yeniden üretir.

Tablo 64.6 — Başörtüsü: kişisel inanç mı, peşinen siyasal sembol mü? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Soru	Hak temelli yaklaşım	Paternalist/üstenci yaklaşım
İrade	Kişinin beyanı ve somut olgu	Peşin siyasallaştırma
Zorlama	Fail ve delil araştırılır	Bütün kadınlara genellenir
Kamu etkisi	Somut davranış ölçülür	Sembolün varlığı yeterli sayılır

64.6. Üniversite: Leyla Şahin'den Sara Akgül'e Hukukî Eksen Değişimi

AİHM Büyük Dairesi 2005 tarihli Leyla Şahin kararında İstanbul Üniversitesindeki başörtüsü kısıtlamasını 9. madde bakımından ihlal saymadı ve Türkiye'nin laiklik bağlamındaki takdir alanına geniş yer verdi. Bu karar, dönemin hukukî ve siyasal bağlamının önemli bir parçasıdır ve görmezden gelinemez. Ancak kararın varlığı, Türkiye'deki her sonraki başörtüsü yasağını otomatik olarak kanunî ve gerekli hâle getirmez.[11091110]

[1108] Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan [GK], B. No: 2014/256, 25/6/2014. Mahkeme başörtüsünü din özgürlüğünün koruma alanı içinde değerlendirmiştir. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/256

[1109] AİHM Büyük Daire, Leyla Şahin/Türkiye, B. No: 44774/98, 10/11/2005. Mahkeme başörtüsü kısıtlamasını 9. madde bakımından ihlal saymamıştır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956

Anayasa Mahkemesi Sara Akgül kararında tam da bu noktayı ayırdı: Boğaziçi Üniversitesinde uygulanan yasak bakımından erişilebilir, öngörülebilir ve kesin nitelikte bir kanun hükmü bulunmadığına; AİHM'in Leyla Şahin kararı ile eski AYM kararlarının Anayasa'nın 13. maddesindeki "kanunla sınırlama" şartının yerine geçemeyeceğine hükmetti. Böylece tartışma soyut laiklikten somut kanunilik ve eğitim hakkı testine kaydı. Bu değişim, görünürlüğün kendisini tehdit sayan eski yaklaşımın hukukî sınırlarını belirginleştirdi.

Tablo 64.7 — Üniversite: Leyla Şahin'den Sara Akgül'e hukukî eksen değişimi (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Dönem/karar	Merkezî yaklaşım	Araştırma bakımından anlam
Leyla Şahin, 2005	Geniş takdir alanı; ihlal yok	Dönemin kısıtlayıcı içtihat zemini
Sara Akgül, 2018	Kanuni dayanak yok; din ve eğitim hakkı ihlali	Soyut laiklik tek başına yeterli değil
Güncel test	Kanunilik + gereklilik + orantı	Kimlik değil somut hukuk

64.7. Kanunilik: Genelge ve Kurum Geleneği Temel Hakkı Sınırlamaya Yeter mi?

Temel hak sınırlamasında kanunilik yalnız "bir yerde yazılı kural" bulunması değildir. Kural erişilebilir, öngörülebilir ve keyfî uygulamayı önleyecek açıklıkta olmalıdır. Türkiye'de başörtüsü yasaklarının önemli bir kısmı genelge, kurum kararı, yargı yorumları ve idari teamüller üzerinden yürütüldü. Bu yapı, vatandaşın hangi davranışın hangi açık kanun hükmüyle yasaklandığını bilmesini zorlaştırdı ve kurumsal takdirin ideolojik norm üretmesine imkân verdi.[11111112]

Sara Akgül ve Tuğba Arslan kararları bu sorunu görünür kılar. Bir temel hak, yüksek mahkeme kararlarından türetilmiş genel bir "laiklik anlayışı" ile değil, Anayasa'nın aradığı nitelikte hukuk kuralıyla sınırlanmalıdır. Kanunilik testi, yalnız dindar yurttaşı değil seküler yurttaşı da korur; çünkü iktidar değiştiğinde aynı belirsiz takdir alanı ters yönde kullanılabilir. Bu nedenle açık hukuk, kültürel vesayetin de çoğunlukçu zorlamanın da ortak panzehiridir.

[1110] Anayasa Mahkemesi, Sara Akgül [GK], B. No: 2015/269, 22/11/2018. https://anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/basortusu-yasagindan-dolayi-universiteyle-ilisigin-kesilmesi-ve-burslarin-iadesinin-istenmesi-nedeniyle-din-ozgurlugu-ve-egitim-hakkinin-ihlal-edilmesi/

[1111] Anayasa Mahkemesi, Sara Akgül kararında öğrencilerin üniversite eğitimini başları açık sürdürmelerini zorunlu kılan kanunî bir sınırlama bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. https://anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/basortusu-yasagindan-dolayi-universiteyle-ilisigin-kesilmesi-ve-burslarin-iadesinin-istenmesi-nedeniyle-din-ozgurlugu-ve-egitim-hakkinin-ihlal-edilmesi/

[1112] Anayasa Mahkemesi, Tuğba Arslan [GK], B. No: 2014/256, 25/6/2014. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/256

Tablo 64.8 — Kanunilik: genelge ve kurum geleneği temel hakkı sınırlamaya yeter mi? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Kanunilik unsuru	Aranan özellik	Risk
Erişilebilirlik	Kural bilinebilir	Gizli/dağınık talimat
Öngörülebilirlik	Sonuç tahmin edilebilir	Kurumdan kuruma değişen yasak
Yetki	Açık hukukî dayanak	Genel ilkeden sınırsız yetki türetme
Keyfîlik denetimi	Gerekçeli ve yargılanabilir işlem	Kültürel teamülün hukuklaşması

64.8. Kamu Hizmeti: Başörtülü Memur Tarafsız Olamaz mı?

Kamu görevlisinin tarafsızlığı, hizmeti vatandaşın dinine, siyasetine veya hayat tarzına göre farklılaştırmamasıdır. Kişisel kıyafetin varlığı, somut görevin niteliği gösterilmeden tarafsızlık ihlali sayılamaz. Anayasa Mahkemesi B.S. kararında, kamu görevlilerinin başörtüsünü toplumsal birliği tehdit eden unsur sayan kategorik yaklaşımı çoğulcu laiklikle bağdaşmaz buldu; başvurucunun başörtüsü nedeniyle memuriyetten çıkarılmasını ağır ve orantısız bir müdahale olarak değerlendirdi.[1113][1114]

Bu yaklaşım bütün kamu görevlerinde hiçbir kıyafet kuralı olamayacağı anlamına gelmez. Üniforma, iş güvenliği, kimlik tespiti, sağlık, hâkimlik veya silahlı görev gibi alanlarda görevin doğasından kaynaklanan özel kurallar bulunabilir. Ancak istisna, görevin somut gereğinden türetilmelidir. "Devlet memuru görünür biçimde dindar olamaz" şeklindeki genel varsayım, hizmet tarafsızlığıyla kültürel benzerliği karıştırır. Aynı test seküler veya din karşıtı sembol için de somut göreve göre yapılmalıdır.

[1113] Bk. dn. 1106.

[1114] 2013/5443 sayılı düzenleme, kamu personeli kıyafet yönetmeliğinde kadın personelin "görev mahallinde baş daima açık" hükmünü yürürlükten kaldıran değişiklikler arasında yer almıştır; RG 8/10/2013, 28789. https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/kamu-kurum-ve-kuruluslarinda-calisan-personelin-kilik-ve-kiyafetine-dair-yonetmelikte-degisiklik-2

Tablo 64.9 — Kamu hizmeti: başörtülü memur tarafsız olamaz mı? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Görev kuralı	Meşru temel	Meşru olmayan temel
Üniforma	Kimlik, güvenlik, işlev	Kültürel tek tipleştirme
Tarafsızlık	Hizmette eşit davranış	Dindar görünmeme
Disiplin	Somut görev ihlali	Sembolün kendisi
Yaptırım	Orantılı ve kademeli	Kimlik nedeniyle en ağır ceza

64.9. Avukat ve Duruşma Salonu: Tuğba Arslan Kararının Sınırı

Tuğba Arslan vakasında başörtülü bir avukatın duruşmaya katılması engellendi. Anayasa Mahkemesi, başörtüsünün din özgürlüğünün koruma alanında olduğunu kabul ederken müdahalenin kanuni dayanağını ve demokratik toplum gerekliliğini inceledi. Bu kararın önemi yalnız başörtüsü bakımından değil, mahkeme salonunda “tarafsız görünüş” ile savunma hizmetinin tarafsız icrası arasındaki ayrımı kurmasındadır.[1115]

Mahkeme düzeni elbette kıyafet ve davranış kuralları koyabilir. Fakat kuralın amacı yargılamanın ciddiyeti, güvenliği ve tarafların haklarını korumak olmalıdır. Avukatın dinî kıyafeti, somut olarak baskı, propaganda, mahkeme düzenini bozma veya meslekî görevi aksatma göstermedikçe yalnız görünürlüğü nedeniyle yasaklandığında tarafsızlık, seküler görünüş standardına dönüşür. Bu dönüşüm, eşit savunma hakkı ve mesleğe erişim üzerinde doğrudan statü etkisi yaratır.

Tablo 64.10 — Avukat ve duruşma salonu: Tuğba Arslan kararının sınırı (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Duruşma ölçütü	Sorulacak soru	Yetersiz gerekçe
Kanunilik	Açık kıyafet kuralı var mı?	“Adliye geleneği”
Düzen	Somut aksama var mı?	Sembol rahatsız edici mi?
Meslek	Savunma görevi etkileniyor mu?	Kişi dindar görünüyor mu?

64.10. Güvenlik Kontrolü: Esra Nur Özbey ve Daha Az Sınırlayıcı Tedbir

Esra Nur Özbey kararı, din özgürlüğü ile güvenlik arasındaki çatışmanın “ya hak ya güvenlik” biçiminde kurulmak zorunda olmadığını gösterir. Başvurucudan adliye girişinde dinî inancı gereği giydiği pardösüyü herkesin görebileceği yerde çıkarması istenmiş; kendisi kadın görevli tarafından aranmayı önermiştir. AYM, mevzuatta daha az sınırlayıcı arama yöntemleri bulunduğunu ve bunlar uygulanmadan kıyafeti çıkarmaya zorlamanın zorunlu toplumsal ihtiyaca dayandırılmadığını belirledi.[1116]

[1115] Bk. dn. 1112.

Bu vaka kitap açısından kritik bir ölçüt üretir: özgürlükle güvenlik çatıştığında önce hakkı koruyarak aynı amaca ulaşabilecek alternatif aranmalıdır. X-ray, elle arama, özel alan, aynı cinsiyetten görevli, kimlik doğrulama veya teknik kontrol mümkünken doğrudan dinî pratiği ortadan kaldıran yöntem seçiliyorsa orantılılık zayıflar. Devletin görevi güvenliği terk etmek değil; güvenliği, vatandaşın insan onurunu ve vicdanını gereksiz yere ezmeden sağlamaktır.

Tablo 64.11 — Güvenlik kontrolü: Esra Nur Özbey ve daha az sınırlayıcı tedbir (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Aşama	Hak koruyan seçenek	Ağır seçenek
Kimlik/güvenlik	Teknik kontrol	Genel yasak
Üst araması	Aynı cinsiyet + özel alan	Kamuda soyunmaya zorlama
Gerekçe	Somut şüphe	Dinî kıyafeti risk sayma
Orantı	En az sınırlayıcı araç	Kolay olduğu için en ağır araç

64.11. Sokakta Dinî Kıyafet: Ahmet Arslan ve "Sıradan Yurttaş" Ayrımı

AİHM Ahmet Arslan ve Diğerleri/Türkiye kararında, dinî bir grubun üyelerinin kamuya açık yerlerde kendilerine özgü kıyafetle dolaşmaları nedeniyle mahkûm edilmelerini 9. maddeye aykırı buldu. Dosyada kıyafetin kamu düzenine tehdit oluşturduğu veya yoldan geçenlere uygunsuz baskı uygulandığı gösterilmemişti. Mahkeme ayrıca başvuruculların kamu gücünü kullanan görevliler değil sıradan vatandaşlar olduğuna önem verdi.[1117]

Bu ayrım, kamusal alan tartışmasının sınırını netleştirir. Devlet, bazı görevlerde kurumsal tarafsızlığı korumak için daha sıkı kurallar koyabilir; fakat sıradan yurttaşın sokaktaki barışçıl dinî görünürlüğünü aynı mantıkla düzenlemek çok daha ağır bir müdahaledir. "Görüntü modern değil", "şehir estetiğine uymuyor" veya "laik kamusal alana aykırı" gibi kültürel gerekçeler, kamu düzeni kavramını hayat tarzı denetimine dönüştürür.

Tablo 64.12 — Sokakta dinî kıyafet: Ahmet Arslan ve "sıradan yurttaş" ayrımı (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Kişinin konumu	Takdir alanı	Gerekçe yükü
Sıradan yurttaş	En geniş görünürlük alanı	Somut zarar gerekir

[1116] Anayasa Mahkemesi, Esra Nur Özbey, B. No: 2013/7443, 20/5/2015. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/7443

[1117] AİHM, Ahmet Arslan ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 41135/98, 23/2/2010. Kamuya açık alanda dinî kıyafet nedeniyle mahkûmiyet 9. madde ihlali sayılmıştır. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97535

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Kamu görevlisi	Göreve göre sınırlı kural olabilir	Görevle bağ kurulmalı
Güvenlik/üniforma görevi	Daha sıkı kural mümkün	Kanunilik ve orantı şart

64.12. Negatif Din Özgürlüğü: İnanmama ve İnancını Açıklamama Hakkı

Din özgürlüğünün yalnız dindarın ibadet hakkı olarak okunması eksiktir. Sinan Işık/Türkiye davası, kimlik belgesindeki din hanesinin kişiyi inancını açıklamaya veya açıklamama tercihinin kendisi üzerinden işaretlenmeye zorlayabileceğini gösterdi. AİHM, din veya inancını açıklamama özgürlüğünü 9. maddenin parçası olarak değerlendirdi. Bu ilke, devletin seküler yurttaşı dinî törene, dua beyanına veya inanç açıklamasına zorlayamayacağı anlamına gelir.[11181119]

Kitabın çift yönlü testi burada önem kazanır. Üstenci seküler-jakobenlik, dindarın görünürlüğünü kamudan silmeye yönelirken çoğunlukçu din politikası inançsızın görünmezliğini varsayabilir. İki durumda da vatandaşın eşitliği bir kültürel norma uyum şartına bağlanır. Laik hukuk, birini başını açmaya diğerini başını örtmeye zorlamaz; birini ibadetten diğerini ibadete zorlamaz. Tarafsızlık, farklı hayatların aynı hukuk içinde barışçıl biçimde var olabilmesidir.

Tablo 64.13 — Negatif din özgürlüğü: inanmama ve inancını açıklamama hakkı (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Negatif özgürlük	Korunan tercih	Devletin yapamayacağı
Din beyanı	Açıklamamak	Kimlikte/işlemde zorla açıklatma
İbadet	Katılmamak	Törene veya duaya zorlama
İnanç	Sahip olmamak/ değiştirmek	Kınama veya yaptırım
Eğitim	Felsefi kanaate saygı	Tek inancı zorunlu benimsetme

64.13. Zorunlu Din Öğretimi: Devlet Dini Görünür Kılarken Tarafsızlık

Devletin dini kamusal alandan silmesi kadar, çoğunluk dinini eğitim yoluyla tek doğru biçiminde aktarması da tarafsızlık sorunudur. Hasan ve Eylem Zengin ile Mansur Yalçın ve Diğerleri kararlarında AİHM, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin ebeveynlerin dinî ve felsefi kanaatlerine saygı yükümlülüğüyle uyumunu inceledi. Mansur Yalçın

[1118] AİHM, Sinan Işık/Türkiye, B. No: 21924/05, 2/2/2010. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97087

[1119] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22; 18. madde teistik, teistik olmayan ve ateist kanaatleri kapsar. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=NDHbUvPo0H0e6ReM%2BeoASfvbY3aH6JttLpsRvkmL87wD80W4xnAiRpmKA6ZLwTp9xzCLNUYwTBP35uH1Fw6yqQ%3D%3D

kararında uygun muafiyet imkânının bulunmaması ve ebeveynlerin kanaatlerini açıklamaya zorlanması yapısal bir sorun olarak görüldü.[112011211122]

Anayasa Mahkemesi de Hüseyin El ve Nazlı Şirin El kararında ebeveynlerin eğitim ve öğretimde dinî ve felsefi inançlarına saygı gösterilmesini isteme hakkının ihlal edildiğine hükmetti. Bu çizgi, bölümün temel iddiasını dengeler: laiklik dindarı görünmez kılma yetkisi değildir; fakat devletin dinî çoğunluğu da eğitimde imtiyazlı vatandaşlık standardına dönüştürmesine izin vermez. Eğitim nesnel, eleştirel ve çoğulcu olmalı; inanç açıklama zorunluluğu üretmemelidir.

Tablo 64.14 — Zorunlu din öğretimi: devlet dini görünür kılarken tarafsızlık (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Eğitim modeli	Tarafsızlık ölçütü	Risk
Din hakkında öğretim	Nesnel/eleştirel/çoğulcu	Tek yorumun normlaştırılması
Muafiyet	Erişilebilir ve damgalamayan	İnancı açıklamaya zorlama
Seçmeli ders	Gerçek seçim imkânı	Fiilî mecburiyet
Okul kültürü	İnanan-inanmayan eşitliği	Çoğunluk inancını varsayılan kimlik yapma

64.14. Çocuk, Ebeveyn ve Vicdan: Kimin İnancı Korunuyor?

Eğitim alanındaki din özgürlüğü yalnız ebeveynin devlet karşısındaki hakkından ibaret değildir. Çocuğun yaşı ve gelişen özerkliği arttıkça kendi vicdanî tercihi de önem kazanır. Devlet, ailelerin dinî veya felsefi kanaatlerine saygı göstermekle yükümlüyken çocuğu ayrımcılık, şiddet ve zorlamadan korumalıdır. Bu denge, dini okuldan silerek değil, farklı kanaatleri bilgi nesnesi hâline getirip ibadet ve benimseme zorunluluğunu birbirinden ayırarak kurulabilir.[11231124]

Üstenci yaklaşım, dindar aileyi peşinen çocuğun özgürlüğüne tehdit sayabilir; çoğunlukçu yaklaşım ise ailenin inancını çocuğun değişmez kimliği gibi görebilir. İki varsayım da somut olguyu siler. Araştırmanın ölçütü, çocuğa hangi fiilî baskının yapıldığı, eğitim kurumunun tarafsızlığı ve alternatiflerin gerçek olup olmadığıdır. Böylece aile, okul ve çocuk arasındaki ilişki kültür savaşı değil hakların dengelenmesi sorunu olarak ele alınır.

[1120] AİHM, Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye, B. No: 1448/04, 9/10/2007. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580

[1121] AİHM, Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 21163/11, 16/9/2014. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146487

[1122] Anayasa Mahkemesi, Hüseyin El ve Nazlı Şirin El [GK], B. No: 2014/15345, 7/4/2022. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/15345

[1123] AİHM, Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye; ebeveynlerin kanaatlerini açıklamaya zorlayan dar muafiyet sistemine ilişkin değerlendirme. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146487

[1124] Bk. dn. 1122.

Tablo 64.15 — Çocuk, ebeveyn ve vicdan: kimin inancı korunuyor (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Aktör	Korunan menfaat	Sınır
Çocuk	Gelişen vicdan ve eğitim hakkı	Şiddet/zorlama yok
Ebeveyn	Dinî-felsefi kanaate saygı	Çocuğun temel haklarını yok edemez
Devlet	Tarafsız eğitim	Endoktrinasyon yapamaz

64.15. Alevilik ve Kamu Dini Hizmeti: Eşitlik Sorunu

İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye davası, din özgürlüğü tartışmasını yalnız “devlet dine karışmasın” düzeyinden çıkarıp devletin dinî hizmet ve statü dağıttığı bir sistemde eşit muamele sorununa taşıdı. Devlet belirli dinî topluluklara kamusal statü, kaynak veya hizmet sağlıyorsa, benzer durumdaki başka topluluklara yönelik farklı muamelenin nesnel ve makul gerekçesini göstermek zorundadır. Diyanet’in varlığı bu nedenle yalnız laiklik tartışması değil, eşitlik ve çoğulculuk meselesidir.[11251126]

Bu bölüm Diyanet’in kaldırılması veya genişletilmesi yönünde siyasî bir program önermez. Analitik soru daha sınırlıdır: devlet din hizmeti sunuyorsa bunu belirli bir Sünni yorumun kültürel mülkiyetine mi dönüştürüyor, yoksa farklı inanç ve inançsızlık biçimleri karşısında hukuken açıklanabilir bir tarafsızlık kurabiliyor mu? Alevinin cemevi, gayrimüslimin ibadet kurumu ve inançsızın hiçbir din hizmetinden yararlanmama tercihi aynı eşit yurttaşlık denkleminde görülmelidir.

Tablo 64.16 — Alevilik ve kamu dini hizmeti: eşitlik sorunu (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Devlet modeli	Yükümlülük	Eşitlik riski
Din hizmeti sunmama	Müdahale etmeme + özgürlük koruma	Fiilî ayrımcılık
Din hizmeti sunma	Nesnel ve eşit kriter	Tek mezhebi normlaştırma
Statü/kaynak	Şeffaf ölçüt	Tarihsel ayrıcalığı doğal sayma

64.16. Dinî Toplulukların Özerkliği: Patrik Seçimi ve Devletin Sınırı

Din özgürlüğü yalnız bireyin kıyafet ve ibadetinden ibaret değildir; toplulukların kendi dinî liderlerini, iç örgütlenmelerini ve ibadet düzenlerini belirleme özerkliğini de kapsar. Anayasa Mahkemesi, Türkiye Ermenileri Patrikliği seçimine ilişkin Levon Berç

[1125] AİHM Büyük Daire, İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 62649/10, 26/4/2016. Dava Alevi inancının kamu makamlarınca tanınması, dinî hizmet statüsü ve ayrımcılık iddialarını ele almıştır. https://www.echr.coe.int/fr/w/izzettin-dogan-and-others-v.-turkey-no.-62649/10-

[1126] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 136, Diyanet İşleri Başkanlığının anayasal konumu. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan başvurusunda, idarenin seçim yapılmasını engellemesini din özgürlüğü ihlali saydı. Mahkeme, devlet müdahalesinin zorlayıcı toplumsal ihtiyaca dayandırılmadığını belirledi.[11271128]

Bu karar, üstenci devlet anlayışının yalnız Müslüman dindarlığına değil azınlık dinlerine karşı da ortaya çıkabileceğini gösterir. Devlet kendisini dinî topluluğun "doğru yönetim biçimini" belirleyen vesayet makamı olarak gördüğünde tarafsızlık bozulur. Elbette suç, mali şeffaflık, çocukların korunması ve kamu güvenliği gibi genel hukuk kuralları uygulanır; fakat dinî liderliğin teolojik meşruiyeti veya iç seçim usulü zorunlu bir kamusal ihtiyaç olmadan idarece belirlenemez.

Tablo 64.17 — Dinî toplulukların özerkliği: Patrik seçimi ve devletin sınırı (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Özerklik alanı	Devletin rolü	Aşım
Dinî lider seçimi	Genel hukuk güvenliği	Aday/şekil belirleme
İç örgütlenme	Tüzel kişilik ve hak koruma	Teolojik vesayet
İbadet düzeni	Kamu güvenliği için dar tedbir	Ritüelin içeriğini yönetme

64.17. Cezaevi ve Kapalı Kurum: Özgürlük Duvarın Dışında mı Kalır?

Tutuklu ve hükümlüler hareket özgürlüğü bakımından ağır sınırlamalara tabidir; fakat vicdanlarını cezaevi kapısında bırakmazlar. Anayasa Mahkemesinin Kur'an nüshasına erişimle ilgili emsal kararları, cezaevi düzeni ve güvenliği ile din özgürlüğü arasında adil denge kurulması gerektiğini vurgular. Güvenlik gerçek bir meşru amaçtır, fakat hakkı tümüyle kullanılamaz hâle getiren tedbir yerine barışçıl kullanımı mümkün kılan yöntem aranmalıdır.[11291130]

Bu ilke, kapalı kurumlarda dinî çoğunluğa ayrıcalık verilmemesini de gerektirir. Müslüman hükümlünün Kur'an'a, Hristiyanın İncil'e, Yahudinin kendi ibadet metnine, inançsızın dinî faaliyete katılmamaya erişimi aynı vicdan özgürlüğünün farklı görünüşleridir. Cezaevi güvenliği dinî kimliği risk kategorisine dönüştürmemeli; her yasak eşya, somut davranış ve kurum güvenliği üzerinden gerekçelendirilmelidir.

[1127] Anayasa Mahkemesi, Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan [GK], B. No: 2014/17354, 22/5/2019. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/17354

[1128] AGİT/ODIHR-Venedik Komisyonu, Din veya İnanç Topluluklarının Tüzel Kişiliğine İlişkin Rehber İlkeler, 2015. https://odihr.osce.org/odihr/139046

[1129] Anayasa Mahkemesi, Din ve Vicdan Özgürlüğüne Dair Emsal Kararlar: Ahmet Sil, Furkan Aktaş ve Ahmet Ünver kararları; ceza infaz kurumunda kutsal kitaba erişim ve güvenlik dengesi. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/din-ve-vicdan-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/din-ve-vicdan-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/

[1130] AİHM-KS 9. Madde güncellemeleri, 16/7/2026 tarihli G.K. ve A.S./İsviçre kararı; kapalı kurumlarda din dışı etik inançların da 9. madde koruması bağlamında değerlendirildiğini gösteren güncel örnek. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-9

Tablo 64.18 — Cezaevi ve kapalı kurum: özgürlük duvarın dışında mı kalır (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Kapalı kurum	Hak koruyan yaklaşım	Riskli yaklaşım
Kutsal metin	Güvenlik denetimiyle erişim	Genel yasak
İbadet	Programla makul imkân	Keyfî engel
Katılmama	Negatif özgürlük	Dinî programa mecburiyet
Güvenlik	Somut risk	Dinî kimlik = risk

64.18. Dinî Toplulukların Tüzel Kişiliği: Görünür Olmanın Kurumsal Boyutu

Bir inanç topluluğunun ibadethane kiralaması, banka hesabı açması, personel çalıştırması, eğitim veya hayır faaliyeti yürütmesi için hukukî kişiliğe ihtiyaç duyması, din özgürlüğünün kurumsal boyutunu ortaya koyar. AGİT/ODIHR ve Venedik Komisyonu rehberi, tanıma ve tescil sistemlerinin adil, ayrımcı olmayan ve topluluğun varlığını gereksiz biçimde devlete bağlı kılmayan bir çerçeveye sahip olmasını önerir.[1131]

Türkiye'de dinî görünürlük tartışması bu nedenle yalnız sembol ve kıyafet üzerinden okunamaz. Devlet, bazı dinî yapıları kamu hukuku içinde tanırken bazılarını dernek/vakıf kalıplarına sıkıştırıyor veya belirsiz statüde bırakıyorsa, kültürel hiyerarşi kurumsal düzeyde yeniden üretilebilir. Çözüm bütün topluluklara aynı örgüt modelini dayatmak değil; benzer ihtiyaçlara nesnel, şeffaf ve yargı denetimine açık ölçütlerle karşılık vermektir.

Tablo 64.19 — Dinî toplulukların tüzel kişiliği: görünür olmanın kurumsal boyutu (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Kurumsal ihtiyaç	Hukukî güvence	Ayrımcılık riski
Tüzel kişilik	Basit ve öngörülebilir prosedür	Keyfî tanıma
Mülkiyet	Eşit edinme/kullanma	Statü nedeniyle engel
Temsil	İç özerklik	Devletçe lider tayini
Yargı yolu	Etkili itiraz	İdari belirsizlik

64.19. Güvenlik ve "Dindarlığın Güvenlikleştirilmesi"

Terör ve şiddet tehdidi, devletin önleyici güvenlik tedbirlerini meşru kılar; fakat dini kimliği, kıyafeti veya cemaat üyeliğini tek başına güvenlik riski kabul etmek başka bir

[1131] AGİT/ODIHR-Venedik Komisyonu, Guidelines on the Legal Personality of Religious or Belief Communities, 4/2/2015. https://odihr.osce.org/odihr/139046

şeydir. AGİT/ODIHR'ın din veya inanç özgürlüğü ve güvenlik rehberi, güvenlik politikalarının insan hakları merkezli ve somut risk temelli olması gerektiğini vurgular. Uluslararası hukuk ayrıca din özgürlüğünün sınırlama sebeplerini dar tutar; "ulusal güvenlik" ifadesi 18. madde metninde bağımsız ve sınırsız bir gerekçe değildir.[11321133]

Türkiye'nin terörle mücadele tecrübesi gerçek güvenlik risklerini ciddiye almayı gerektirir. Fakat güvenlik kurumlarının görevini yapması ile başörtüsü, sakal, namaz, Kur'an, cami veya dinî dil üzerinden geniş şüphe kategorisi üretmesi ayrılmalıdır. Aynı şekilde seküler veya sol kimlik de otomatik güvenlik şüphesine dönüştürülemez. Güvenlik dosyası davranış, örgütsel bağ, delil ve somut risk üzerinden kurulmalıdır; kültürel kimlik üzerinden değil.

Tablo 64.20 — Güvenlik ve "Dindarlığın Güvenlikleştirilmesi" (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Güvenlik göstergesi	Meşru	Meşru olmayan
Şiddet çağrısı/fiili	Somut soruşturma	Bütün inananlara genelleme
Örgütsel bağ	Delil ve bireysel bağlantı	Kıyafet/ibadet karinesi
Tedbir	Riskle orantılı	Kimliği görünmezleştirme
Denetim	Yargı ve süre sınırı	Süresiz kültürel şüphe

[1132] AGİT/ODIHR, Freedom of Religion or Belief and Security: Policy Guidance, 9/9/2019. https://odihr.osce.org/odihr/429389

[1133] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22; din veya inancın dışa vurumuna getirilecek sınırlamalar yalnız 18/3'teki amaçlarla ve sıkı gereklilik testine göre uygulanabilir. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=NDHbUvPo0H0e6ReM%2BeoASfvbY3aH6JttLpsRvkmL87wD80W4xnAiRpmKA6ZLwTp9xzCLNUYwTBP35uH1Fw6yqQ%3D%3D

64.20. Kadının Özerkliği: Başını Açmaya da Örtmeye de Zorlanmamak

Kadın hakları ile din özgürlüğü arasındaki tartışma, iki farklı zorlamayı aynı anda görebildiğinde anlamlıdır. Aile, eş, cemaat veya toplumsal çevre bir kadını başörtüsü takmaya zorluyorsa bu, kişinin beden ve vicdan özerkliğine müdahaledir. Devlet, okul veya işyeri kadını başını açmaya zorlayıp aksi hâlde eğitim ve meslek hakkını kaybettiriyorsa bu da aynı özerkliğe başka yönden müdahaledir. Birinci ihlal ikinciyi, ikinci ihlal birinciyi meşrulaştırmaz.[11341135]

Üstenci seküler-jakoben yaklaşımın en belirgin çelişkilerinden biri, kadın özgürlüğünü savunurken başörtülü kadının kendi iradesini değersizleştirebilmesidir. Çoğunlukçu dinî yaklaşımın çelişkisi ise “değerleri koruma” adına başı açık kadının tercihine aynı saygıyı göstermemesidir. Eşit özgürlük, iki kadının da eğitim, iş, siyaset ve kamu hizmetine kendi kıyafet tercihiyle erişebilmesini başlangıç noktası yapar; sınırlama varsa somut göreve ve hak çatışmasına bağlar.

Tablo 64.21 — Kadının özerkliği: başını açmaya da örtmeye de zorlanmamak (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Zorlama yönü	İhlal edilen alan	Devletin ödevi
Örtmeye zorlama	Beden + vicdan	Koruma ve etkili başvuru
Açmaya zorlama	Din + eğitim/meslek	Ayrımcılığı önleme
Serbest tercih	Özerklik	Eşit erişim

64.21. Karşı Vaka: Dindar Çoğunluğun Seküler ve İnançsız Yurttaşa Baskısı

Bu kitabın ana araştırma koridoru üstenci seküler-jakoben tahakkümdür; fakat aynı hukuk ölçüsünü yalnız tek yönde kullanmak araştırmayı savunma metnine dönüştürür. Kamu kurumunda çalışan ateistin dinî törene katılmaya zorlanması, öğrencinin muafiyet talebinin reddedilmesi, vatandaşın inanç beyanına mecbur bırakılması veya başı açık kadının ahlâken değersizleştirilmesi eşit yurttaşlıkla bağdaşmaz. Bu vakalar, “dindarlık çoğunlukta olduğu için doğal” diye mazur görülemez.[11361137]

Karşı-vaka işlevi tarihsel güç asimetrisini silmek değildir. Başörtüsü yasağı gibi uzun süreli ve kurumsallaşmış devlet uygulaması ile tekil muhafazakâr hakareti aynı ağırlıkta

[1134] Anayasa Mahkemesi, Sara Akgül ve B.S. kararları; başörtüsü nedeniyle eğitim ve kamu hizmeti statüsünün kaybı bakımından din özgürlüğü ihlalleri. https://anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/basortusu-yasagindan-dolayi-universiteyle-ilisigin-kesilmesi-ve-burslarin-iadesinin-istenmesi-nedeniyle-din-ozgurlugu-ve-egitim-hakkinin-ihlal-edilmesi/

[1135] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22; inanç seçimi ve inanç doğrultusunda davranış üzerinde zorlamaya karşı koruma. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=NDHbUvPo0H0e6ReM%2BeoASfvbY3aH6JttLpsRvkmL87wD80W4xnAiRpmKA6ZLwTp9xzCLNUYwTBP35uH1Fw6yqQ%3D%3D

[1136] AİHM, Sinan Işık/Türkiye; din veya inancı açıklamama özgürlüğü. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97087

[1137] Bk. dn. 1122.

saymak yanlış olur. Fakat güncel kamu gücü dindar bir normu seküler yurttaşa dayatıyorsa artık güç asimetrisi ters yönde kurulmuş olur ve aynı sertlikle incelenmelidir. Ölçüm kimliğe değil yetki, süre, yaptırım ve hak kaybına dayanır.

Tablo 64.22 — Karşı vaka: dindar çoğunluğun seküler ve inançsız yurttaşa baskısı (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Vaka	İhlal	Ağırlık ölçütü
Dinî törene zorlama	Negatif din özgürlüğü	Kamu yetkisi ve yaptırım
Muafiyet engeli	Eğitim + vicdan	Süreklilik ve alternatif yokluğu
Ahlâkî aşağılama	İtibar/eşitlik	Kurumsal sonuç varsa yükselir
Kıyafet baskısı	Beden/vicdan	Eğitim-meslek kaybı

64.22. Kamu Yönetimi İçin Hak Koruyan Karar Protokolü

Din veya inanç görünürlüğüyle karşılaşan idarenin ilk refleksi yasak olmamalıdır. Önce davranışın 24. madde veya 9. madde koruma alanına girip girmediği; sonra müdahalenin açık kanuni dayanağı, meşru amacı, somut riski ve daha az sınırlayıcı alternatifleri belirlenmelidir. Karar, “laikliğe aykırı”, “kamu düzenini bozar” veya “kurum imajına uymaz” gibi soyut formüllerle değil, olayın gerçek etkisiyle gerekçelendirilmelidir.[11381139]

İkinci aşama eşitlik testidir. Aynı kurum, seküler sembol ve hayat tarzını görünmez norm, dinî sembolü ise özel talep gibi mi görüyor? Ya da tersine çoğunluk dininin pratiğini normal, inançsızlığın talebini istisna mı sayıyor? Üçüncü aşama sonuç testidir: kişi okula giremedi mi, mesleğini kaybetti mi, kamu hizmetine erişemedi mi, ibadeti fiilen imkânsızlaştı mı? Böyle bir protokol, ideolojik tartışmayı somut idare hukukuna çevirir.

Tablo 64.23 — Kamu yönetimi için hak koruyan karar protokolü (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Adım	Soru	Belge/kanıt
1. Koruma alanı	İnanç/vicdan bağlantısı var mı?	Kişi beyanı + bağlam
2. Kanunilik	Açık ve öngörülebilir kural var mı?	Kanun/yönetmelik
3. Meşru amaç	Hangi hak veya düzen korunuyor?	Somut gerekçe
4. Gereklilik	Gerçek risk nedir?	Olay verisi

[1138] Anayasa Mahkemesi din ve vicdan özgürlüğü emsal kararları, kanunilik, zorunlu toplumsal ihtiyaç ve orantılılık testlerini birlikte kullanmaktadır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/din-ve-vicdan-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/din-ve-vicdan-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/

[1139] AİHM-KS, 9. Madde rehberi. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-9

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
5. Alternatif	Daha az sınırlayıcı araç var mı?	Seçenek analizi
6. Sonuç	Hak/statü kaybı ne?	Eğitim, iş, erişim, yaptırım

64.23. Kamusal Görünmezlik ve Din Özgürlüğü Endeksi: 0–24 Ölçüm Modeli

Bir uygulamayı "kamusal görünmezlik rejimi" olarak nitelemek, tek bir kaba sözden veya kıyafet tartışmasından çıkarılamaz. Bu nedenle bölüm altı boyutlu bir ölçüm modeli kullanır: kimlik hedefleme, kanuni dayanak, somut ihtiyaç, orantılılık, tarafsızlık ve hak/statü etkisi. Her boyut 0–4 arasında puanlanır. Yüksek puan, dinî veya inançsal görünürlüğün somut zarardan bağımsız biçimde bastırıldığını ve kurumsal gücün bu bastırmaya bağlandığını gösterir.[1140]

Endeks ters yönlü din dayatmasına da uygulanabilir. Örneğin başörtülü memurun sırf başörtüsü nedeniyle çıkarılması ile ateist öğrencinin dinî programa zorla katılması farklı tarihsel bağlamlara sahip olsa da aynı hukukî boyutlarla ölçülebilir. Böylece araştırma, ana tezini korurken "bizim baskımız–onların baskısı" dilinden uzaklaşır. Sonuç kimliğe göre değil; hangi kamu gücünün hangi hakkı, hangi gerekçeyle ve ne ölçüde daraltığına göre kurulur.

Tablo 64.24 — Kamusal görünmezlik ve din özgürlüğü endeksi: 0–24 ölçüm modeli (karar matrisi)

Ölçüt	Hak temelli yaklaşım	Risk/karşıt yaklaşım
Boyut	0 puan	4 puan
Kimlik hedefleme	Somut davranış odaklı	Din/inanç kimliği doğrudan hedef
Kanunilik	Açık ve öngörülebilir kural	Kanunsuz/teamülî yasak
Somut ihtiyaç	Belgeli risk	Soyut laiklik/kamu düzeni
Orantılılık	En az sınırlayıcı tedbir	Hakkı fiilen yok eden yasak
Tarafsızlık	İnanan-inanmayan eşit	Bir hayat tarzı varsayılan norm
Hak/statü etkisi	Kayda değer hak kaybı yok	Eğitim, iş, meslek veya erişim kaybı

64.24. Bölüm Sonucu: Laik Devlet İnancı Silmez, Zorlamayı Sınırlar

Bu bölümün ulaştığı sonuç, din özgürlüğünün "dinin kamuda sınırsız hâkimiyeti" ile "dinin kamudan mümkün olduğunca çıkarılması" arasında üçüncü ve daha hukukî bir yol

[1140] Bu endeks, Anayasa md. 13 ve 24, AYM'nin din özgürlüğü içtihadı ve AİHM 9. madde gereklilik-orantılılık yaklaşımından türetilmiş araştırma içi operasyonel modeldir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

olduğudur. Laik devlet, dinî otoriteyle özdeşleşmez; aynı zamanda vatandaşın inancını kamusal görünürlükten vazgeçmesi şartına bağlamaz. Devletin tarafsızlığı, yurttaşın nötrleştirilmesi değil, farklı yurttaşların aynı hukuk içinde eşit korunmasıdır. Başörtülü öğrenci ve memur, başı açık kadın, ateist, Alevi, Sünni, Hristiyan, Yahudi veya başka bir inançtan kişi; kamusal alanın misafiri değil eşit ortağıdır.[1141]

Türkiye'nin tarihsel tecrübesinde üstenci seküler-jakoben damar, özellikle başörtüsü, üniversite, kamu hizmeti ve kurum kültürü üzerinden dinî görünürlüğü uzun dönem "devletin ve Cumhuriyet'in alanına giriş" gibi kodlamıştır. Bu tarihsel asimetri açık biçimde kaydedilmelidir. Fakat aynı kitabın ilkesi, güncel kamu gücü çoğunluk dinini dayattığında da susmamayı gerektirir. Laiklik, dindara karşı silah veya dindarın elinde inançsıza karşı kalkan değildir; kamu gücünün bütün vicdanlar karşısında sınırıdır.[1142]

Nihai hüküm şudur: Devlet, dinin görünürlüğünü değil zorlamayı; kimliği değil somut hak ihlalini; farklılığı değil baskıyı sınırlandırmalıdır. Bir yurttaşın dinî kimliği görünür olduğu için eğitimden, meslekten, kamu hizmetinden veya ortak mekândan dışlanması üstenci kültürel mülkiyetin hukukî sonucudur. Aynı şekilde inançsız yurttaşın çoğunluğun dinî pratiğine zorlanması da eşit yurttaşlığı ihlal eder. Demokratik laikliğin ölçüsü, kimin daha az görünür olduğu değil, kimsenin inancı veya inançsızlığı nedeniyle daha az yurttaş hâline getirilmemesidir.[1143]

[1141] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2, 10, 13 ve 24. Bölümün nihai hukukî çerçevesi demokratik ve laik hukuk devleti, eşitlik, kanunilik, ölçülülük ve din-vicdan özgürlüğüdür. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1142] AGİT/ODIHR, din veya inanç özgürlüğünün herkes için geçerli evrensel hak olduğu ve devletlerin tarafsız davranması gerektiği yaklaşımı. https://odihr.osce.org/odihr/515051

[1143] AİHM-KS, 9. Madde - Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü; 2026 güncellemeleri dâhil güncel içtihat çerçevesi. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-9

BÖLÜM 65

DEMOKRASİ Mİ, EĞİTİMLİ AZINLIĞIN KÜLTÜREL VETOSU MU?

Siyasal eşitlikten vesayetçi ehliyet hiyerarşisine

BÖLÜMÜN TEZİ

Demokrasi, çoğunluğun her durumda haklı olduğu iddiası değildir; siyasal iktidarın kaynağını eşit yurttaşların serbest iradesine bağlayan, bu iktidarı temel haklar, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ve düzenli seçimlerle sınırlayan bir yönetim biçimidir. Bu nedenle 'millî irade' kavramı ne seçilmiş iktidara sınırsız yetki verir ne de seçmenin eğitim, sınıf, meslek, semt, kıyafet veya inanç özellikleri üzerinden siyasal değerini düşürmeye izin verir. Anayasal demokraside iki ilke aynı anda korunur: iktidarın seçimle kurulması ve seçimle kurulan iktidarın hukukla bağlı olması.

Bu bölümün inceleme nesnesi uzmanlık, yüksek eğitim, yargısal denetim, akademi veya bürokrasi değildir. İncelenen olgu; bilgi ve statüyü siyasal üstünlük iddiasına dönüştüren, belirli toplumsal kesimleri 'doğru tercihi yapamayacak kitle' olarak kodlayan ve sandık sonucunu ancak kültürel olarak makbul tercihler ürettiği ölçüde meşru sayan üstenci seküler-jakoben damardır. Eğitimli olmak kamusal tartışmaya nitelik kazandırabilir; fakat seçmenin oyunu ağırlaştıran ayrı bir egemenlik payı üretmez.

Aynı ölçü çoğunlukçu popülizme de uygulanır. Seçim kazanmış olmak yargıyı, temel hakları, muhalefeti, basını, azınlıkları veya kamu kurumlarının tarafsızlığını etkisizleştirme ruhsatı değildir. Dolayısıyla bölüm, 'seçim her şeydir' ile 'seçmen iradesi ancak eğitimli seçkinlerin onayından geçerse değerlidir' uçlarını birlikte reddeder. Ana soru şudur: Bir kurum veya aktör hukukun sınırlarını mı koruyor, yoksa kendi kültürel ve sınıfsal tercihini hukukun üstüne çıkararak seçmene vesayet mi kuruyor?

Tablo 65.1 — Demokratik denetim ile kültürel veto arasındaki temel ayrım

Ölçüt	Demokratik-hukukî denetim	Kültürel/vesayetçi veto
Yetkinin kaynağı	Anayasa ve açık hukuk kuralı	Statü, kurum geleneği veya "doğru hayat" iddiası
Seçmene bakış	Eşit siyasal özne	Eğitilmesi/terbiye edilmesi gereken kitle
Sınırın amacı	Hak, hukuk devleti, seçim dürüstlüğü	Makbul siyasal sonuca ulaşmak

Ölçüt	Demokratik-hukukî denetim	Kültürel/vesayetçi veto
Denetlenebilirlik	Gerekçe, usul, yargı, süre	Belirsiz tehdit ve kültürel sahiplik dili
Sonuç	Çoğulculuğu koruma	Sandık iradesini şartlı kabul

65.1. Demokrasi: Çoğunluk Doğru Olduğu İçin Değil, Yurttaşlar Eşit Olduğu İçin

Demokrasinin ahlâkî çekirdeği, seçmenin her zaman bilgili veya isabetli karar verdiği varsayımı değildir. İnsanlar yanlış bilgiye inanabilir, kısa vadeli çıkarla oy verebilir, kimlik siyasetine kapılabilir veya kötü yöneticiler seçebilir. Buna rağmen modern anayasal düzen, yetişkin yurttaşların siyasal statüsünü eşit kabul eder. Çünkü egemenlik, ‘en bilgili’ olduğu varsayılan bir zümrenin vesayetine değil, ortak kaderi paylaşan yurttaşların rızasına dayanır. [1144]

Bu nedenle seçmeni küçümseyen dil ile seçim hukukunu eleştiren dil ayrılmalıdır. Bir seçim sisteminin adaletsizliği, medya eşitsizliği, kampanya finansmanı veya dezenformasyon araştırılabilir; hatta seçim sonucu hukuk yoluyla iptal edilebilir. Fakat ‘bu insanlar eğitimsiz, dolayısıyla tercihleri siyaseten daha az değerlidir’ önermesi hukukî eleştiri değil, eşit yurttaşlık ilkesinin reddidir. [1145]

Tablo 65.2 — Demokrasi: çoğunluk doğru olduğu için değil, yurttaşlar eşit olduğu için (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Temel soru	Demokratik ölçü	Vesayet riski
Seçmen yanılabilir mi?	Evet; tartışma ve seçimle düzeltilebilir	Yanılma gerekçesiyle oy değeri düşürülür
Oy değeri	Eşit	Eğitim/statüye göre fiilen dereceli
Hesap verme	Sonraki seçim + hukuk	Seçkin onayı

[1144] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2, 6, 10 ve 67. Demokratik hukuk devleti, egemenliğin millete ait oluşu, zümre imtiyazı yasağı ve seçimlerin eşit/genel oy esasları bölümün anayasal başlangıç çerçevesidir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1145] Venedik Komisyonu, Code of Good Practice in Electoral Matters. Avrupa seçim mirasının temel ilkeleri evrensel, eşit, serbest, gizli ve doğrudan oy olarak sıralanır. https://www.venice.coe.int/WebForms/events/?id=50

65.2. Anayasal Demokrasi: Sandık ile Hukuk Devletini Birbirine Düşürmemek

Anayasal demokrasi, yalnız çoğunluk yönetimi değildir. Çoğunluk iktidarı temel haklarla, yargısal denetimle, seçimlerin dürüstlüğüyle ve kuvvetler ayrılığıyla sınırlanır. Bu sınırlar seçmeni değersizleştirmez; tam tersine her yurttaşın bir sonraki seçimde özgürce tercih yapabilmesini sağlar. Muhalefetin konuşamadığı, mahkemenin bağımsız olmadığı veya seçim kurallarının iktidar lehine keyfî değiştiği bir düzende sandık tek başına yeterli güvence değildir. [1146]

Bunun tersi de doğrudur: hukuk devleti, seçmenin yerine sürekli karar veren bürokratik bir 'doğrular kurulu' değildir. Mahkeme, ordu, üniversite, yüksek bürokrasi veya uzman kurulu ancak Anayasa ve kanundan aldığı görev kadar yetkilidir. Demokratik meşruiyet ile hukukî meşruiyet arasındaki gerilim, kurumsal sınırlarla çözülür; kültürel üstünlük iddiasıyla değil. [1147]

Tablo 65.3 — Anayasal demokrasi: sandık ile hukuk devletini birbirine düşürmemek (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Kurum	Meşru işlev	Vesayet eşiği
Parlamento	Kanun yapma	Hakları yok sayma
Yargı	Hukuka uygunluk denetimi	Siyasi tercih üretme
Bürokrasi	Tarafsız uygulama	Seçilmiş iradeyi kültürel gerekçeyle bloke etme
Seçmen	İktidar kurma/değiştirme	Hak ihlaline sınırsız yetki verme

65.3. Eğitim Düzeyi Oy Ağırlığı Değildir

Eğitim, karmaşık kamu politikalarını anlama imkânını artırabilir; ancak diploma, yurttaşın egemenlik payını büyüten bir imtiyaz belgesi değildir. Modern seçim hukukunun bir kişi-bir oy ilkesi, siyasal eşitliği bilgi eşitliğinden ayırır. Bir profesör ile ilkokul mezununun ekonomi bilgisi aynı olmayabilir; fakat vergi, güvenlik, eğitim, aile, iş, sağlık ve gelecek kararlarının sonuçlarını her ikisi de yurttaş olarak yaşar. [1148]

[1146] BM Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, md. 25: kamusal işlere katılma, evrensel ve eşit oyla seçme-seçilme ve kamu hizmetine eşit erişim. https://2covenants.ohchr.org/About-ICCPR.html

[1147] AİHM-KS, 1 No.lu Protokol md. 3 — Serbest seçim hakkı İçtihat Rehberi; serbest seçimlerin etkili ve anlamlı demokrasinin temel unsuru olduğu güncel içtihat çerçevesi. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-3-protocol-1

[1148] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 25, §21: bir kişi-bir oy ilkesi ve seçmen oylarının eşitliği. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=Qt4oCT%2FKEZOJcKU6mEBofty6gTl%2B49szF3vPCQJhnKZevAbxjQTfB%2BZDrzCC8S3y7jCovmkMgqOPXuXXt9m%2FkA%3D%3D

‘Eğitimsiz seçmen doğruyu seçemez’ tezi iki nedenle sorunludur. Birincisi, hangi bilginin siyasal ehliyet ölçüsü olacağını belirleyecek tarafsız bir makam yoktur. İkincisi, uzmanlar da ideoloji, çıkar, grup sadakati ve önyargıdan bağımsız değildir. Demokrasinin çözümü oy hakkını derecelendirmek değil; eğitim kalitesini, bilgiye erişimi, medya çoğulculuğunu ve kamusal muhakemeyi güçlendirmektir. [1149]

Tablo 65.4 — Eğitim düzeyi oy ağırlığı değildir (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Alan	Meşru farklılık	Meşru olmayan sonuç
Uzmanlık	Politika tasarımında ağırlık	Oy ağırlığında imtiyaz
Diploma	Meslek yeterliği	Siyasal yurttaşlık derecesi
Bilgi eksikliği	Kamusal eğitim ihtiyacı	Oy hakkı değersizleştirmesi
Yanlış tercih	Eleştiri ve sonraki seçim	Vesayetçi düzeltme

65.4. Merkez–Çevre Gerilimi ve “Siyaseten Reşit Olmayan Halk” Tasavvuru

Türkiye’de merkez-çevre gerilimi, yalnız coğrafî merkez ile taşra arasındaki fark değildir. Devletle yakın ilişki kurmuş bürokratik, askerî, akademik ve kültürel merkezlerin kendilerini modernleşmenin asli taşıyıcısı sayması; çevredeki dinî, geleneksel ve yerel kimlikleri ise dönüştürülmesi gereken kitleler olarak görmesi siyasal temsil krizini derinleştirmiştir. Çok partili hayat, bu çevrelerin devlete taleplerini seçim yoluyla taşımasının başlıca kanalı olmuştur. [1150]

Bu tarihsel çerçeve, her merkez aktörünü vesayetçi veya her çevre talebini demokratik yapmaz. Çevre de kendi içinde hiyerarşi, dışlama ve otoriterlik üretebilir. Fakat seçmenin kültürel kökenini ‘siyasal çocukluk’ göstergesi saymak, merkez-çevre farkını eşit yurttaşlık sorununa dönüştürür. Kitabın ana tezi burada kimliğe değil, halkın tercihinin kültürel aidiyet gerekçesiyle ikinci sınıf sayılıp sayılmadığına bakar. [1151]

[1149] Şerif Mardin, ‘Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?’, Daedalus 102/1 (1973): 169–190. Merkez-çevre modeli, devlet seçkinleri ile toplumsal çevre arasındaki temsil ve meşruiyet gerilimini açıklamak için kullanılır. https://www.jstor.org/stable/20024114

[1150] Metin Heper, The State Tradition in Turkey (Eothen Press, 1985). Türkiye’de devlet geleneği ve bürokratik merkezin siyasetle ilişkisine ilişkin klasik çalışma. https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=618720&materialType=KT&query=Heper%2C+Metin

[1151] Venedik Komisyonu, Updated Rule of Law Checklist, CDL-AD(2025)002. Hukuk devleti; kanunilik, keyfiliğin önlenmesi, bağımsız yargı, insan hakları ve eşitlik gibi birbirini tamamlayan güvencelerle değerlendirilir. https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282025%29002-e

Tablo 65.5 — Merkez–çevre gerilimi ve "siyaseten reşit olmayan halk" tasavvuru (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Gösterge	Meşru analiz	Üstenci okuma
Merkez	Kurumsal kapasite ve tarih	Doğal devlet sahibi
Çevre	Farklı taleplerin alanı	Terbiye edilecek kitle
Modernleşme	Çoğul yollar	Tek hayat tarzı
Temsil	Eşit siyasal kanal	Şartlı kabul

65.5. Bürokratik Uzmanlık Nerede Biter, Siyasal Vesayet Nerede Başlar?

Bürokrasi devletin hafızasını, teknik kapasitesini ve sürekliliğini taşır. Merkez bankacılığı, maliye, diplomasi, savunma planlaması, sağlık ve afet yönetimi gibi alanlarda uzmanlık demokratik siyasetin vazgeçilmez girdisidir. Sorun uzmanlık değil, uzmanlığın 'milletin tercihinden üstün siyasal meşruiyet' iddiasına dönüşmesidir. Kamu görevlisi hukuka aykırı emri uygulamamalı; fakat seçilmiş yöneticinin hukuk içindeki politika tercihlerini 'halk anlamaz' gerekçesiyle bloke edemez. [1152]

Tarafsız bürokrasi, iktidar partisinin memuru olmadığı gibi, devletin seçilmemiş sahibi de değildir. Liyakat; sınav, meslek bilgisi, deneyim, performans ve etik üzerinden ölçülür. Hayat tarzı, okul çevresi, aksan, başörtüsü veya semt aidiyeti liyakat karinesi hâline geldiğinde teknik devlet kültürel devletçiliğe dönüşür. [1153]

Tablo 65.6 — Bürokratik uzmanlık nerede biter, siyasal vesayet nerede başlar? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Bürokratik davranış	Meşru	Vesayetçi
Hukuka aykırı talebi reddetme	Evet	Hayır
Politika tercihine teknik uyarı	Evet	—
Yasal tercihi sabote etme	Hayır	Evet
Kimliğe göre liyakat	Hayır	Evet

[1152] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 138 ve 153. Hâkimlerin bağımsızlığı ve Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı, demokratik hukuk devletinin kurumsal sınırlarıdır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1153] TBMM Kanunlar ve Kararlar Dairesinin 11 Mart 2007 tarihli Cumhurbaşkanlığı seçimi hukuk görüşü, toplantı yeter sayısının Anayasa md. 96 uyarınca 184 olduğu görüşünü savunmuştur. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=bb11df20-141b-4cb3-a38a-42af9d24ca10

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Kurumsal hafıza	Kamu yararı	Sınıfsal tekel

65.6. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Hukukî Uyuşmazlık mı, Siyasal Kilit mi?

2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi, Türkiye'de anayasal yorum ile siyasal meşruiyetin en sert biçimde çakıştığı örneklerden biridir. TBMM'nin hukuk birimi toplantı yeter sayısının genel kural gereği 184 olduğu görüşünü savunurken, Anayasa Mahkemesi 1 Mayıs 2007 tarihli kararında ilk tur için üçte iki, yani 367 toplantı yeter sayısı gerektiği sonucuna vardı. Bu farklılık, meselenin sıradan bir usul ayrıntısı değil ciddi bir anayasal yorum ihtilafı olduğunu gösterir. [1154]

Bu kitap kararı tek kelimeyle 'darbe' veya 'normal yargı' diye etiketlemez. Meşru yargısal denetimin varlığı kabul edilirken, kararın parlamentonun cumhurbaşkanı seçme kapasitesini fiilen durdurduğu ve dönemin askerî-siyasal gerilimi içinde büyük sonuç ürettiği de saklanmaz. Ölçüt, kararın sonucundan hoşlanmak değil; yargısal gerekçenin metin, önceki uygulama, yetki sınırı ve demokratik etki bakımından şeffaf biçimde incelenmesidir. [1155]

Tablo 65.7 — 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi: hukukî uyuşmazlık mı, siyasal kilit mi? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Boyut	Hukukî okuma	Vesayet tartışması
Yetki	AYM içtüzük denetimi	Parlamento iradesine aşırı müdahale iddiası
Metin	102 ve 121 bağlantısı	96. madde genel kuralı karşı görüşü
Sonuç	Seçim usulünü bağladı	Siyasal kilit yarattı
Yöntem	Gerekçe üzerinden tartışma	Kimlik üzerinden hüküm

65.7. 27 Nisan E-Muhtırası: Kurumsal Yetkinin Sandık Üzerine Çıkması

27 Nisan 2007 gecesi Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde yayımlanan açıklama, cumhurbaşkanlığı seçimi ve laiklik tartışması bağlamında askerî kurumun

[1154] Anayasa Mahkemesi, E.2007/45, K.2007/54, 1.5.2007. Mahkeme, 11. Cumhurbaşkanı seçiminin ilk turunda üçte iki toplantı yeter sayısı gerektiği sonucuna varmıştır. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2007/54

[1155] TBMM Genel Kurul Tutanağı, 27 Nisan 2007; Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turundaki usul tartışması ve oylama süreci. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=19902&P5=H&page1=18&page2=18

siyasete müdahale ettiği bir eşik olarak tarihe geçti. TBMM'de daha sonra kurulan araştırma süreçlerinde ve çok sayıda parlamento kaydında bu açıklama 'e-muhtıra' ve seçilmiş hükûmete müdahale teşebbüsü olarak nitelendirildi. Askerî uzmanlığın anayasal görevi savunma ve güvenliktir; siyasal temsilin sınırını belirlemek değildir. [1156]

Burada kültürel veto ölçütü nettir: Bir kurum, seçimle belirlenmiş parlamentonun tercihinin 'Cumhuriyetin gerçek sahipliği' bakımından kabul edilemez olduğunu ima ederek siyasal baskı kuruyorsa, Anayasa'dan kaynaklanmayan bir veto yetkisi üretir. Bunun eleştirisi ordu kurumuna veya askerlik mesleğine değil, silahlı kamu gücünün siyasal hakemlik iddiasına yöneliktir. [1157]

Tablo 65.8 — 27 Nisan E-muhtırası: kurumsal yetkinin sandık üzerine çıkması (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Ölçüt	Anayasal görev	Vesayet
Savunma planlaması	Askerî uzmanlık	—
Hükûmete güvenlik bilgisi	Görev	—
Cumhurbaşkanı profili belirleme	—	Siyasal veto
Seçim sürecine tehdit dili	—	Kurumsal baskı
Denetim	Sivil anayasal otorite	Kendi kendine yetki

65.8. Krizden Seçime: Demokratik Çözüm Mekanizmasının Önemi

2007 krizinin önemli sonucu, kilidin nihayetinde seçim ve anayasal değişiklik kanalları üzerinden aşılmasıdır. Cumhurbaşkanlığı seçimi tamamlanmış, sistem daha sonra cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi yönünde değiştirilmiştir. Bu tarihsel seyir, kurumsal anlaşmazlıkların nihai çözümünün silahlı veya kültürel vesayet değil, hukukî düzenleme ve seçmen iradesi olması gerektiğini gösterir. [1158]

Fakat 'halk seçti, sorun bitti' yaklaşımı da yeterli değildir. Demokratik çözüm; seçimden önce adil kurallar, seçim sırasında tarafsız idare ve seçimden sonra hukukî

[1156] TBMM'de 2012'de verilen darbe ve muhtıraların araştırılması önergesinde 27 Nisan 2007 bildirisi, seçilmiş hükûmete karşı müdahale teşebbüsü olarak nitelendirilmiştir. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/24/2/93/ee43f86c-2117-4a15-86c2-35594e5fe748.html

[1157] TBMM, 6 Mayıs 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecine ilişkin kayıt: Anayasa Mahkemesi kararından sonra 367 toplantı yeter sayısının aranması. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=938b8475-bcf3-4ded-ba17-dcd6eafba8b4

[1158] Anayasa Mahkemesi, 3 Temmuz 2008 Genel Kurul gündemi: Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının Adalet ve Kalkınma Partisinin temelli kapatılması istemiyle açtığı E.2008/1 sayılı dava. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme-gundemi/genel-kurul/3-temmuz-2008-genel-kurul-gundemi-sozlu-savunma/

denetim ister. Sandık, hukukun alternatifi değil; hukuk tarafından güvence altına alınan meşruiyet kaynağıdır. [1159]

Tablo 65.9 — Krizden seçime: demokratik çözüm mekanizmasının önemi (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Kriz çözüm yolu	Demokratik	Antidemokratik
Erken/genel seçim	Evet	—
Anayasa değişikliği	Usulüne uygunsa evet	—
Askerî bildiri	—	Evet
Kimlik tasfiyesi	—	Evet
Yargı yolu	Yetki sınırında evet	Siyasal ikameye dönüşürse risk

65.9. Siyasî Parti Kapatma: Demokrasinin Kendini Koruması mı, Seçmen İradesinin İptali mi?

Demokratik düzen, şiddeti veya demokrasiyi ortadan kaldırmayı araçsallaştıran siyasî yapılara karşı kendini koruyabilir. Bu nedenle siyasî parti kapatma kurumu başlı başına antidemokratik sayılamaz. Ancak milyonlarca seçmenin siyasal temsil kanalını ortadan kaldırdığı için en ağır ve istisnai yaptırımlardan biridir. Ölçüt, partinin kimliği değil, demokrasiye yönelik somut ve ciddi tehdidin varlığı, delil standardı ve daha hafif tedbirlerin yeterli olup olmadığıdır. [1160]

2008’de iktidar partisinin kapatılması istemiyle açılan dava bu gerilimin çarpıcı örneğidir. Dava yalnız bir parti yöneticisinin hukukî sorumluluğunu değil, geniş bir seçmen kitlesinin iktidar tercihinin devamını etkileyebilecek nitelikteydi. Bu nedenle parti kapatma davaları, ‘seçmen yanlış seçti, mahkeme düzeltir’ mantığından kesin biçimde ayrılmalıdır. [1161]

[1159] Venedik Komisyonu, Guidelines on Prohibition and Dissolution of Political Parties and Analogous Measures, CDL-INF(2000)001. Parti kapatma gibi tedbirlerin demokratik düzende istisnai ve sıkı ölçülülüğe bağlı olması yaklaşımı. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-INF%282000%29001-e.aspx

[1160] Anayasa Mahkemesi, E.1989/1, K.1989/12. Yükseköğretimde başörtüsüne ilişkin 3511 sayılı Kanunun düzenlemesi hakkında laiklik ve temel haklar eksenindeki karar. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1989/12

[1161] Anayasa Mahkemesi eski Başkanı Mustafa Bumin’in konuşması; 1989 ve 1991 başörtüsü kararlarının gerekçeleri ve Mahkeme içtihadının yorumlanışı. https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/mustafa-bumin/

Tablo 65.10 — Siyasî parti kapatma: demokrasinin kendini koruması mı, seçmen iradesinin iptali mi? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Kriter	Meşru demokratik savunma	Vesayet riski
Tehdit	Şiddet/demokrasiyi yok etme	Kültürel rahatsızlık
Delil	Somut ve ağır	Genel ideolojik kanaat
Tedbir	Son çare	İlk araç
Seçmen etkisi	Orantılı değerlendirme	Toplu siyasi ceza

65.10. Yargı Bağımsızlığı ile Yargısal Üstenciliği Ayırmak

Yargı bağımsızlığı demokratik pazarlığa açık değildir. Hâkim, yürütmenin veya çoğunluğun talimatıyla karar verirse hukuk devleti çöker. Fakat bağımsızlık, yargının kendi yetki alanını sınırsız genişletmesi anlamına da gelmez. Mahkeme kararının demokratik meşruiyeti, hâkimlerin seçilmiş olmasından değil; Anayasa ve kanuna bağlı, gerekçeli, öngörülebilir ve eşit uygulanabilir karar üretmesinden doğar. [1162]

Üstenci yargısal kültür, hukuku belirli bir toplumsal hayat tarzını koruma aracı olarak yorumladığında sorun doğar. Bir kıyafet veya dinî görünürlük meselesinde somut hak çatışması yerine 'çağdaşlık' gibi kültürel standardın tek başına hukukî kriter yapılması, mahkemenin norm denetiminden kültür hakemliğine kayma riskini artırır. Bu riskin çözümü yargıyı zayıflatmak değil; gerekçe, içtihat tutarlılığı, hak temelli yorum ve çoğulculuğu güçlendirmektir. [1163]

Tablo 65.11 — Yargı bağımsızlığı ile yargısal üstenciliği ayırmak (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Yargı özelliği	Hukuk devleti	Üstencilik riski
Bağımsızlık	Zorunlu	—
Gerekçe	Metin + hak + içtihat	Kültürel hüküm
Denetim	Yetki sınırı içinde	Politika ikamesi
Çoğulculuk	Hakları korur	Tek hayat tarzını normlaştırır

[1162] AİHM, Yumak ve Sadak/Türkiye, B. No: 10226/03, Büyük Daire, 8.7.2008. Ulusal seçim barajı ve serbest seçim hakkı bakımından temsil ile istikrar arasındaki denge tartışması. https://www.echr.coe.int/w/yumak-and-sadak-v.-turkey-no.-10226/03-

[1163] Anayasa, md. 67: seçimler serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

65.11. “Çağdaşlık” Bir Hukuk Kuralı mı, Kültürel Tercih mi?

Devlet, eğitim, sağlık, güvenlik ve kamu hizmetinde çağdaş bilimsel standartlar belirleyebilir. Ancak ‘çağdaş insan nasıl giyinir, hangi müziği dinler, ne kadar dindar olur, hangi semtte yaşar’ sorularının cevabı hukukî yurttaşlık kriteri değildir. Kültürel modernlik beğenisi, kamu gücüyle desteklendiğinde seçmene ve kamu görevlisine şartlı vatandaşlık yükleyebilir. [1164]

Bu nedenle bir mahkeme, üniversite veya kamu kurumu ‘çağdaşlık’ kavramını kullandığında kavramın somut hukukî karşılığı sorulmalıdır: güvenlik mi, eğitim standardı mı, ayrımcılık yasağı mı, bilimsel yeterlik mi? Cevap ölçülebilir değilse ve sonuç belirli bir dinî-geleneksel grubu dışlıyorsa kültürel veto ihtimali yükselir. [1165]

Tablo 65.12 — “Çağdaşlık” bir hukuk kuralı mı, kültürel tercih mi? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Kavram	Hukukî kullanılabilirlik	Risk
Bilimsel standart	Somut ölçütle evet	—
Kamu güvenliği	Somut riskle evet	—
Kıyafet beğenisi	Hayır	Kültürel norm
Dindarlık düzeyi	Hayır	Yurttaşlık hiyerarşisi

65.12. Kültürel Sermaye ve Siyasal Sermaye Aynı Şey Değildir

Dil hâkimiyeti, iyi okul, yabancı dil, profesyonel ağlar ve şehirli kültürel kodlar bireye iş ve statü avantajı sağlayabilir. Sosyolojik sorun, bu avantajların ‘devleti yönetmeye doğal hak’ biçiminde siyasal sermayeye çevrilmesidir. Kamu tartışmasında daha etkili konuşabilmek, başkasının oyundan daha değerli oy sahibi olmak anlamına gelmez. [1166]

Türkiye’de belirli okul, semt, meslek veya kültür çevrelerinin devletle tarihsel yakınlığı, tek başına komplocu bir ‘gizli sınıf’ ispatı değildir. Fakat kadrolara, medyaya ve meslek ağlarına girişte aynı kültürel işaretlerin sürekli avantaj üretmesi incelenebilir. Bu kitap, kişileri aidiyetlerinden dolayı değil, kültürel ayrıcalığı eşit yurttaşlık üzerinde veto aracına dönüştürdükleri ölçüde ele alır. [1167]

[1164] BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 25, §20–22; seçmenlerin özgür iradesi, oy eşitliği ve seçim sisteminin seçmen dağılımını ayrımcı biçimde bozmaması ilkeleri. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=Qt4oCT%2FKEZOJcKU6mEBofty6gTl%2B49szF3vPCQJhnKZevAbxjQTfB%2BZDrzCC8S3y7jCovmkMgqOPXuXXt9m%2FkA%3D%3D

[1165] Venedik Komisyonu, Code of Good Practice in Electoral Matters: eşit oy, seçim çevreleri ve seçim idaresinin tarafsızlığı seçimlerin meşruiyetinin temel güvenceleridir. https://www.venice.coe.int/WebForms/events/?id=50

[1166] Pierre Bourdieu, The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power. Eğitim ve kültürel sermayenin statü üretme kapasitesine ilişkin sosyolojik çerçeve. https://www.sup.org/books/sociology/state-nobility

Tablo 65.13 — Kültürel sermaye ve siyasal sermaye aynı şey değildir (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Sermaye türü	Meşru etkisi	Meşru olmayan dönüşüm
Eğitim	Bilgi ve meslek	Oy imtiyazı
Dil/ağ	İletişim avantajı	Devlet sahipliği
Meslek statüsü	Uzman görüş	Siyasal son söz
Kültürel beğeni	Özel tercih	Liyakat karinesi

65.13. Bürokrasi ve Devlet Sahipliği: "Biz Olmazsak Devlet Çöker" Söylemi

Her devlet, deneyimli bürokratların süreklilik sağlayan katkısına ihtiyaç duyar. Ancak bürokratik zümre kendi kurumsal hafızasını 'devletin gerçek sahibi olma' iddiasına dönüştürdüğünde seçilmiş siyasetin meşru politika alanı daralır. Özellikle yönetici kadroların kültürel ve sınıfsal benzerliği, zamanla meslekî yeterlik ile hayat tarzının birbirine karıştırılmasına yol açabilir. [1168]

Demokratik modelde bürokrat ne parti kadrosudur ne de seçilmiş iradenin vasisi. Kamu görevlisinin sadakati kişiye veya ideolojiye değil Anayasa'ya, kanuna ve kamu hizmetine olmalıdır. Bu ilke, iktidarın partizan kadrolaşmasını da eski bürokratik seçkinlerin kapalı devre statü tekelini de aynı anda sınırlar. [1169]

Tablo 65.14 — Bürokrasi ve devlet sahipliği: "biz olmazsak devlet çöker" söylemi (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Bürokrasi ilkesi	Doğru ölçü	Risk
Sadakat	Anayasa ve hukuk	Parti/ideolojik zümre
Liyakat	Nesnel yeterlik	Kültürel benzerlik
Süreklilik	Kurumsal hafıza	Seçilmiş siyaseti değersizleştirme
Denetim	Hukuk ve hesap verebilirlik	Kapalı meslek dayanışması

[1167] Şerif Mardin'in merkez-çevre yaklaşımı, çevrenin siyasî temsil kazanmasının yalnız parti rekabeti değil, devlet-merkez toplum ilişkisinin dönüşümü olarak okunmasına imkân verir. https://www.jstor.org/stable/20024114

[1168] Metin Heper'in devlet geleneği yaklaşımı, bürokratik merkezin kendisini yalnız teknik idare değil devletin normatif taşıyıcısı olarak görmesi riskini tartışmak için başvuru kaynağıdır. https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=618720&materialType=KT&query=Heper%2C+Metin

[1169] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 70 ve 128. Kamu hizmetine girme hakkı ve kamu görevlilerinin statüsünün hukukla düzenlenmesi, bürokrasinin kültürel ayrıcalık değil hukukî görev alanı olduğunu gösterir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

65.14. Uzman Kurullar: Bilgi Üretir, Egemenlik Kullanmaz

Bağımsız düzenleyici kurumlar ve uzman kurullar, teknik alanlarda kısa vadeli siyasî baskıyı azaltabilir. Fakat bağımsızlıklarının meşruiyeti, halktan daha bilgili olmalarına değil; kanunla tanımlanmış görev, şeffaf karar, çıkar çatışması kuralları ve yargısal denetime dayanır. Uzmanların teknik bulgusu siyasetin veri setini güçlendirir; değer tercihlerinin tamamını ortadan kaldırmaz. [1170]

Örneğin bir iktisatçı enflasyon riskini, bir şehir plancısı yapı yoğunluğunu, bir epidemiyolog sağlık riskini hesaplayabilir. Ancak farklı riskler arasında hangi fedakârlığın kabul edileceği çoğu zaman siyasal ve ahlâkî tercihtir. Eğitimli azınlığın kültürel vetosu, teknik uzmanlığı bu tercihlerin nihai sahibi gibi sunduğunda başlar. [1171]

Tablo 65.15 — Uzman kurullar: bilgi üretir, egemenlik kullanmaz (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Uzman işlevi	Meşru	Aşırı genişleme
Veri üretme	Evet	—
Risk analizi	Evet	—
Değer tercihinde nihai söz	—	Siyasal ikame
Yetki	Kanunla sınırlı	Kendiliğinden üstünlük

65.15. Seçim Hukukunda Eşit Oy: Sadece Sandığa Gitmek Yetmez

Eşit oy ilkesi, herkesin bir pusula atabilmesinden daha geniştir. Seçim çevreleri, temsil sistemi, oyların sandalyeye dönüşmesi, aday olma koşulları ve seçim idaresinin tarafsızlığı seçmenin gerçek siyasal ağırlığını etkiler. Bu nedenle demokratik eşitlik, seçmenin kültürel niteliğini değil, seçim kurallarının herkese nasıl uygulandığını inceler. [1172]

Bir seçim sistemi çoğunluk üretmek veya yönetilebilirlik sağlamak için farklı modeller kullanabilir; nispi temsil ile çoğunluk sistemi aynı değildir. Meşru tercih alanı vardır. Ancak kurallar belirli bir sınıfın, bölgenin, eğitim grubunun veya dünya görüşünün oyunu sistematik biçimde üstün kılıyorsa eşitlik sorunu doğar. [1173]

[1170] BM MSHS md. 25(c), vatandaşların kamu hizmetine genel eşitlik şartlarıyla erişimini güvence altına alır. https://2covenants.ohchr.org/About-ICCPR.html

[1171] Venedik Komisyonu 2025 Hukuk Devleti Kontrol Listesi, yargısal bağımsızlık ile demokratik hesap verebilirliği birbirini dışlayan değil tamamlayan unsurlar olarak ele alır. https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282025%29002-e

[1172] AİHM-KS, 1 No.lu Protokol md. 3 rehberi, devletlere seçim sistemlerinde belirli takdir alanı tanırken seçmen iradesinin serbest ifadesini temel ölçü kabul eder. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-3-protocol-1

[1173] Anayasa Mahkemesi, siyasi parti kapatma davaları görev sayfası: temelli kapatma yerine fiillerin ağırlığına göre devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma mümkündür. https://anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/siyasi-parti-kapatma-davalari/

Tablo 65.16 — Seçim hukukunda eşit oy: Sadece sandığa gitmek yetmez (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Seçim unsuru	Eşitlik testi	Risk
Oy hakkı	Genel ve eşit	Keyfî dışlama
Çevre büyüklüğü	Makul temsil	Sistematik oy ağırlığı farkı
Sayım	Açık ve denetlenebilir	Seçici uygulama
İtiraz	Etkili hukuk yolu	Siyasi takdir

65.16. "Bir Kişi–Bir Oy" İlkesinin Ahlâkî Sınırı

Bir kişi-bir oy ilkesi, herkesin aynı bilgiye, gelire veya toplumsal etkiye sahip olduğunu söylemez. Tam tersine bu eşitsizlikler varken devletin siyasal statüyü ayrıca derecelendirmemesini ister. Zengin kişi daha çok medya satın alabilir, profesör daha etkili konuşabilir, kanaat önderi daha geniş kitleye ulaşabilir; fakat sandıkta devlet bu toplumsal güç farklarını resmî oy farkına dönüştürmez. [1174]

Bu ilke, oy satın alma, propaganda tekeli veya bilgi manipülasyonu gibi eşitsizlikleri görmezden gelmeyi de gerektirmez. Demokratik politika, oy eşitliğini azaltmak yerine seçmenin özgür iradesini güçlendirecek düzenlemeler kurmalıdır. Eğitimli azınlığa daha yüksek siyasal değer tanımak, eşitsizliğin çözümü değil yeni bir eşitsizlik üretir. [1175]

Tablo 65.17 — "Bir Kişi–Bir Oy" ilkesinin ahlâkî sınırı (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Eşitsizlik	Demokratik cevap	Yanlış cevap
Gelir farkı	Kampanya/şeffaflık kuralları	Zengine fazla oy
Bilgi farkı	Eğitim ve bilgi erişimi	Diplomalıya fazla oy
Medya gücü	Çoğulculuk	Kanaat önderine resmî imtiyaz
Bölgesel fark	Adil temsil	Kültürel oy değeri

[1174] Venedik Komisyonu parti yasaklama ve kapatma ilkeleri, demokratik düzenin şiddet veya demokrasi karşıtı tehdide karşı kendini savunabileceğini; fakat bu aracın dar ve istisnai uygulanması gerektiğini vurgular. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF%282000%29001-e

[1175] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 68–69. Siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır; faaliyetleri Anayasa sınırları içindedir ve kapatma yargısal usule bağlanmıştır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

65.17. Seçim Barajı ve Temsil: Yönetilebilirlik ile Siyasal Eşitlik Arasında

Seçim barajları, parçalı meclisleri azaltmak ve yönetilebilirliği güçlendirmek amacıyla savunulabilir. Ancak baraj yükseldikçe oyların temsile dönüşmemesi ve seçmenler arasında fiilî ağırlık farkı oluşması riski artar. AİHM'in Yumak ve Sadak kararında Türkiye'deki yüzde 10 ülke barajı ihlal sayılmamış, fakat yüksekliğine ilişkin eleştiriler ve sistemi dengeleyen mekanizmalar kararın değerlendirmesinde yer almıştır. [1176]

Bu örnek, bölümün ana ayrımını gösterir: temsil adaleti tartışmak demokrasi karşıtlığı değildir; aksine eşit oy ilkesinin içindedir. Fakat seçim sistemini, belirli toplumsal kesimlerin iktidara gelmesini peşinen engelleyecek kültürel filtre gibi tasarlamak başka bir şeydir. Hukukî eşik, parti kimliğine değil ölçülebilir temsil ve istikrar gerekçesine dayanmalıdır. [1177]

Tablo 65.18 — Seçim barajı ve temsil: yönetilebilirlik ile siyasal eşitlik arasında (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Baraj ölçütü	Meşru gerekçe	Veto riski
Amaç	Yönetilebilirlik	Belirli seçmeni dışlama
Oran	Orantılılık	Temsili anlamsızlaştırma
Telafi	İttifak/bağımsız aday vb.	Yok
Değerlendirme	Sistem bütününde	Kimlik hedefli

65.18. Medya ve Kültür Alanı: Seçmeni Bilgilendirmek mi, Aşağılamak mı?

Gazeteci, akademisyen, sanatçı veya yorumcu seçmenin tercihlerini sert biçimde eleştirebilir. Demokraside seçmen de eleştiriden muaf değildir. Fakat seçim sonucunu açıklamak için milyonlarca insanı 'cahil, göbeğini kaşıyan, bidon kafa, çomar, sürü' gibi toplu aşağılamalarla tek tipe indirgemek analitik açıklama üretmez; sınıfsal-kültürel hiyerarşi üretir. Bu söylemin etkisi, özellikle kamu kurumları ve meslek ağlarıyla birleştiğinde büyür. [1178]

Aynı şekilde muhafazakâr çoğunluğun seküler seçmeni 'milletsiz, değer düşmanı, ahlâksız' gibi toplu etiketlerle değersizleştirmesi de eşit yurttaşlıkla bağdaşmaz. Karşılıklı hakaretin varlığı, tarihsel güç asimetrisini silmez; fakat bölümün normatif

[1176] Venedik Komisyonu, Updated Rule of Law Checklist (2025): hukuk devletinin korunması, siyasal çoğunluk veya devlet organlarından herhangi birinin keyfî üstünlüğünü değil, kurallı ve denetlenebilir iktidarı gerektirir. https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282025%29002-e

[1177] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 6: hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1178] BM Genel Yorum No. 25, siyasal katılım haklarının eğitim düzeyi veya toplumsal statü gibi ayrımcı ölçütlerle anlamsızlaştırılamayacağı; oy hakkına getirilen sınırlamaların nesnel ve makul olması gerektiği çerçevesini kurar. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?DocTypeID=11&Lang=en&TreatyID=8

ölçüsünü kimlikten bağımsızlaştırır: seçmen tercihleri eleştirilebilir, seçmenin insanlık ve yurttaşlık değeri derecelendirilemez. [1179]

Tablo 65.19 — Medya ve kültür alanı: seçmeni bilgilendirmek mi, aşağılamak mı? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Söylem	Meşru eleştiri	Kültürel veto dili
Politika eleştirisi	Somut gerekçe	—
Seçim analizi	Veri ve neden	Toplu hakaret
Seçmen grubu	Çeşitliliği kabul	Tek tip cahillik
Karşı taraf	Aynı hak standardı	Toplu dışlama

65.19. Üniversite: Eleştirel Akıl mı, Siyasal Vesayet Kurumu mu?

Üniversitenin görevi iktidarı da muhalefeti de eleştirebilen özgür bilgi üretmektir. Akademik uzmanlık, kamu politikasının niteliğini artırır; ancak üniversiteyi toplumun üstünde bir siyasal vasi yapmaz. Bir akademisyenin seçim sonucunu eleştirmesi özgürlüktür; üniversitenin kurumsal yetkisini öğrencinin veya personelin meşru siyasal tercihini cezalandırmak için kullanması ise başka bir düzeydedir. [1180]

Türkiye'de üniversitenin başörtüsü yasakları ve dönemsel ideolojik kadro tartışmaları, bilginin kurumsal güce dönüştüğü alanları göstermiştir. Bunun karşısında üniversiteyi iktidarın propaganda aygıtına çevirmek de aynı derecede sakıncalıdır. Özgür üniversite ne seçmenin vesayetçisi ne hükûmetin memurudur. [1181]

Tablo 65.20 — Üniversite: eleştirel akıl mı, siyasal vesayet kurumu mu? (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Üniversite işlevi	Meşru	Risk
Araştırma	Özgür eleştiri	—
Kurumsal disiplin	Akademik/etik ölçüt	Siyasi kimlik cezalandırması
Atama	Bilimsel liyakat	İdeolojik sadakat

[1179] AİHM-KS, serbest seçim hakkı içtihat rehberi; adaylık ve oy hakkı sınırlamalarının demokratik meşruiyet ve serbest irade üzerinde ölçülü olması gerektiğini derler. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-3-protocol-1

[1180] Venedik Komisyonu seçim kodu, oy eşitliğini yalnız sandıkta bir oy kullanmakla değil, seçmenlerin temsil ağırlığının makul eşitliğiyle de ilişkilendirir. https://www.venice.coe.int/WebForms/events/?id=50

[1181] AİHM, Yumak ve Sadak/Türkiye; yüzde 10 barajını somut bağlamda ihlal saymamış, ancak barajın aşırı yüksek olduğuna ilişkin Avrupa Konseyi organlarının değerlendirmelerini ve dengeleyici mekanizmaları dikkate almıştır. https://www.echr.coe.int/w/yumak-and-sadak-v.-turkey-no.-10226/03-

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Kamuoyu	Bilgi sunma	Vesayetçi hakemlik

65.20. Karşı Vaka: Seçilmiş Çoğunluğun “Ben Kazandım, Her Şeyi Yaparım” İddiası

Eğitimli azınlığın kültürel vetosunu eleştirmek, çoğunlukçuluğu meşrulaştırmamalıdır. Seçilmiş iktidar da muhalif seçmeni ‘milletin parçası değil’ gibi görebilir, yargıyı etkisizleştirebilir, kamu kadrolarını partizanlaştırabilir veya seçim rekabetini adaletsiz hâle getirebilir. Bunlar sandıkla kazanılmış yetkinin hukuk devleti sınırlarını aşmasıdır. [1182]

Bu karşı vaka kitabın ana tezini tersine çevirmek için değil, ayrımı sağlamlaştırmak için gereklidir. Vesayetçi azınlık ‘halk yanlış seçti, biz düzeltiriz’ der; çoğunlukçu iktidar ‘halk bizi seçti, hukuk bizi sınırlayamaz’ diyebilir. Anayasal demokrasi her iki iddiayı da reddeder. [1183]

Tablo 65.21 — Karşı vaka: seçilmiş çoğunluğun “ben kazandım, her şeyi yaparım” iddiası (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
İddia	Demokratik cevap	İhlal
Seçimi kazandım	Yönetme yetkisi	Sınırsız iktidar
Muhalefet kaybetti	Denetim rolü sürer	Gayrimeşru ilan
Yargı	Bağımsız denetim	Parti aracı
Kamu kadrosu	Liyakat	Toplu partizanlık

65.21. Meşru Karşı-Çoğunlukçu Kurumlar: Her Veto Vesayet Değildir

Anayasa mahkemeleri, ikinci meclisler, bağımsız seçim kurulları, ombudsmanlar ve bazı düzenleyici kurumlar çoğunluğun kararını sınırlayabilir. Bu yüzden her ‘veto’yu antidemokratik saymak yanlıştır. Meşru karşı-çoğunlukçu kurumların varlık nedeni, temel hakları, kuralları ve gelecek seçimlerin adil yapılmasını korumaktır. [1184]

[1182] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 10 ve 67. Sınıf veya zümre imtiyazı yasağı ile eşit oy ilkesi, kültürel statünün siyasal oy ağırlığına dönüştürülmesine anayasal sınır çizer. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1183] BM MSHS md. 25 ve Genel Yorum No. 25, siyasal eşitliğin yalnız oy verme anı değil kamusal işlere katılma ve temsil edilme hakkını da kapsadığını ortaya koyar. https://2covenants.ohchr.org/About-ICCPR.html

[1184] Venedik Komisyonu 2025 Hukuk Devleti Kontrol Listesi, temel hakların ve yargı bağımsızlığının çoğunluk yönetiminin demokratik tamamlayıcısı olduğunu vurgulayan standartlar sunar. https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282025%29002-e

Vesayet ile hukukî denetim arasındaki fark dört soruda belirginleşir: Yetki açıkça Anayasa veya kanundan geliyor mu? Ölçüt kimliğe değil norma mı dayanıyor? Karar gerekçeli ve denetlenebilir mi? Kurum kendi siyasal tercihinin yerine geçmiyor mu? Bu test geçiliyorsa sonuç iktidarı rahatsız etse bile denetim demokratik olabilir. [1185]

Tablo 65.22 — Meşru karşı-çoğunlukçu kurumlar: her veto vesayet değildir (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Soru	Meşru denetim	Vesayet
Yetki kaynağı	Anayasa/kanun	Teamül/statü
Ölçüt	Hak ve norm	Kültürel makbullük
Gerekçe	Şeffaf	Belirsiz tehdit
Sonuç	Hakkı korur	Siyasal tercih ikamesi

65.22. Kamusal Akıl: Uzman Sözü ile Yurttaş Tecrübesini Birleştirmek

Demokratik kararın kalitesi yalnız oy eşitliğiyle değil, oy öncesindeki tartışmanın niteliğiyle de ilgilidir. Uzman raporları, istatistikler, akademik çalışmalar ve meslek örgütleri kamusal aklın vazgeçilmez parçalarıdır. Fakat sıradan yurttaşın gündelik hayat tecrübesi de veri taşır: işsizlik, güvenlik, ulaşım, eğitim, aile yükü ve hizmete erişim çoğu zaman masa başındaki modelin göremediği sonuçları görünür kılar. [1186]

İyi demokrasi bu iki bilgi türünü karşı karşıya koymaz. Uzman, 'ben bilirim, sen sus' demez; siyasetçi de 'millet beni seçti, uzman gereksiz' diyemez. Karar, açık veri, çoğul görüş, hesap verebilir tercih ve seçimle yenilenebilir yetki üzerinden kurulur. [1187]

Tablo 65.23 — Kamusal akıl: uzman sözü ile yurttaş tecrübesini birleştirmek (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Bilgi kaynağı	Katkı	Sınır
Uzman	Teknik analiz	Siyasal egemenlik değil
Yurttaş	Yaşanan sonuç	Teknik doğruluk garantisi değil
Siyasetçi	Tercih ve sorumluluk	Veriyi inkâr edemez

[1185] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2, 6, 67 ve 138: demokrasi, millî egemenlik, eşit seçim ve bağımsız yargı aynı anayasal mimarinin parçalarıdır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

[1186] Venedik Komisyonu, Code of Good Practice in Electoral Matters; seçim yönetiminin tarafsızlığı ve etkili başvuru yolları, çoğunluk iradesinin güvenilir biçimde ortaya çıkmasının ön şartlarıdır. https://www.venice.coe.int/WebForms/events/?id=50

[1187] AİHM-KS, 1 No.lu Protokol md. 3; serbest seçim hakkı hem nesnel demokratik düzen güvencesi hem de bireysel seçme-seçilme hakları üretir. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-3-protocol-1

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Kurum	Şeffaf müzakere	Kapalı seçkin kararı

65.23. Kültürel Veto ve Siyasal Eşitlik Endeksi: 0–24 Ölçüm Modeli

Bir söylem veya kurumu ‘eğitimli azınlık vetosu’ diye nitelemek için yalnız seçkin köken, diploma veya bürokratik statü yeterli değildir. Altı boyut birlikte incelenmelidir: seçmen kimliğini hedefleme, siyasal ehliyet hiyerarşisi, Anayasa dışı veto yetkisi, somut hak/temsil etkisi, kültürel sahiplik dili ve süreklilik. Böylece sert eleştiri ile kurumsal vesayet aynılaştırılmaz. [1188]

Endeks ters yönde çoğunlukçu tahakküme de uygulanabilir. Seçilmiş iktidar, muhalif seçmeni yurttaşlık bakımından eksik sayıyor, bağımsız kurumları salt seçim zaferine dayanarak etkisizleştiriyor ve hukukî sınırı ‘milli iradeye direnç’ diye reddediyorsa siyasal eşitliği zedeler. Fark, tarihsel bağlam ve güç asimetrisi ayrıca gösterilerek kurulmalıdır. [1189]

Tablo 65.24 — Kültürel veto ve siyasal eşitlik endeksi: 0–24 ölçüm modeli (karar matrisi)

Ölçüt	Hak-demokrasi temelli yaklaşım	Vesayet/çoğunlukçuluk riski
Boyut	0 puan	4 puan
Kimlik hedefleme	Somut eylem odaklı	Eğitim/sınıf/inanç grubu doğrudan hedef
Ehliyet hiyerarşisi	Oy eşitliği kabul	Seçmen siyaseten reşit değil
Yetki	Anayasal sınır	Kaynağı belirsiz veto
Hak/temsil etkisi	Sembolik tartışma	Seçim/meslek/temsil engeli
Kültürel sahiplik	Ortak devlet	“Gerçek sahip biziz”
Süreklilik	Tekil	Kurumsal ve tekrarlı

[1188] Şerif Mardin, merkez ile çevre arasındaki tarihsel kopukluğun siyasal partiler ve demokratik temsil üzerinden yeniden kurulma biçimlerini inceler. https://www.jstor.org/stable/20024114

[1189] Metin Heper, Türkiye’de devlet geleneği ve bürokratik seçkinlik tartışmasını tarihsel kurumsal çerçeveye yerleştirir. https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=618720&materialType=KT&query=Heper%2C+Metin

65.24. Bölüm Sonucu: Demokrasi Ne Diplomanın Ne Çoğunluğun Mülküdür

Bu bölümün ulaştığı temel sonuç, siyasal eşitliğin bilgi eşitliği olmadığıdır. Eğitimli, uzman veya kurum içinde deneyimli olmak kamu kararına değerli katkı sağlar; fakat kişiye başka yurttaşların üzerinde egemenlik payı vermez. Türkiye'nin vesayet tarihindeki sorun, yalnız seçimlerin zaman zaman kesintiye uğraması değil; halkın belirli kesimlerinin Cumhuriyet, devlet ve modernlik adına siyasal olarak reşit görülmemesidir. [1190]

Ancak demokrasi, çoğunluğun sınırsız egemenliği de değildir. Yargı bağımsızlığı, temel haklar, seçim dürüstlüğü, muhalefet özgürlüğü ve kamu hizmetinde eşitlik, millî iradenin düşmanı değil onun kalıcı olmasının şartlarıdır. Demokratik devletin görevi seçmene hangi hayat tarzını seçmesi gerektiğini öğretmek değil; farklı hayat tarzlarının eşit oy, eşit hukuk ve eşit itibar içinde barışçıl rekabet edebilmesini sağlamaktır. [1191]

[1190] Venedik Komisyonu 2025 Hukuk Devleti Kontrol Listesi, keyfilik yasağını ve güç kullanımının hukukî gerekçe ile denetlenmesini merkezî kriterler arasında tutar. https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282025%29002-e

[1191] BM Genel Yorum No. 25, bir kişi-bir oy ve seçmenin iradesinin serbest ifadesi ilkelerini siyasal katılımın çekirdeğine yerleştirir. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=Qt4oCT%2FKEZOJcKU6mEBofty6gTl%2B49szF3vPCQJhnKZevAbxjQTfB%2BZDrzCC8S3y7jCovmkMgqOPXuXXt9m%2FkA%3D%3D

BÖLÜM 66

ELEŞTİRİ Mİ, TÜRKİYE'NİN BAŞARI İHTİMALİNİ REDDETME Mİ?

'Yapamazlar'dan 'zaten göreviydi'ye: kanıt, hareketli ölçütler ve millî kapasitenin siyasal mülkiyeti

BÖLÜMÜN TEZİ

Bu bölüm, Türkiye'deki her karamsar değerlendirmeyi veya iktidarın projelerine yöneltilen her sert eleştiriyi 'başarı düşmanlığı' saymaz. Araştırılan olgu daha dardır: somut çıktı ortaya çıktığında önceki mutlak hükmü geri çekmeden ölçütü sürekli değiştiren; ürün, üretim, kullanım veya bağımsız test gibi kanıtları siyasî aidiyet sebebiyle değersizleştiren ve Türkiye'nin teknoloji, sanayi ya da kurumsal kapasite üretme ihtimalini peşinen düşük gören söylem örüntüsü.

Bölümün ters yönlü uyarısı da açıktır. Millî ve teknolojik başarı söylemi; gecikmeyi, maliyeti, ithal kritik bileşeni, kamu teşvikini, sözleşme riskini, çevresel etkiyi veya düşük verimliliği tartışma dışı bırakan bir dokunulmazlık alanı yaratamaz. Kamu kapasitesi bir partinin veya liderin özel mülkü değildir. Başarıyı kabul etmek iktidara teslim olmak olmadığı gibi, başarının kamuya ait oluşu da yöneticinin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.

Bu nedenle bölüm, Togg, savunma sanayii, enerji, büyük ulaşım altyapısı, şehir hastaneleri ve deprem yeniden inşası alanlarını ayrı birer proje dosyası olarak incelemez; Bölüm 49'da kurulan modelin bu alanlarda kullanılan kanıt standartlarını tek bir üst analizde karşılaştırır. Ana soru şudur: Eleştiri yeni kanıtla birlikte daha isabetli hâle mi geliyor, yoksa gerçekleşen her eşikten sonra Türkiye'nin başaramayacağına ilişkin hükmü korumak için yeni bir gerekçe mi üretiyor?

Anahtar kavramlar: kanıt tutarlılığı, hareketli ölçüt, motivasyonlu muhakeme, asimetrik ispat yükü, kamu kapasitesi, yerli katkı, bağımsız doğrulama, yaşam döngüsü maliyeti, parti mülkiyeti, başarı propagandası, karşı vaka.

66.1. Temel Ayrım: Eleştiri Başarıyı İnkâr Etmek Değildir

Demokratik toplumda hiçbir kamu projesi alkış zorunluluğu doğurmaz. Bir otomobilin üretilmiş olması fiyatının makul olduğunu; bir savunma platformunun çalışması bütün kritik alt sistemlerin yerli olduğunu; bir gaz sahasının üretime geçmesi enerji bağımsızlığının tamamlandığını; bir havalimanının yoğun kullanılması finansman modelinin kusursuz olduğunu göstermez. Buna karşılık gerçekleşmiş çıktıyı sırf iktidarın siyasî kazanç elde etmesini önlemek için yok saymak da eleştiri değildir. Bu bölümün ilk ölçüsü bu nedenle iki ayrı cümleyi aynı anda kurabilmektir: 'Bu kapasite gerçektir' ve

'Bu kapasitenin maliyeti, önceliği, yönetişimi ve dağıtım sonucu ayrıca denetlenmelidir.' [1192]

Başarı ihtimalini peşinen reddetme, tek bir sert sözden çıkarılamaz. Asıl gösterge, kanıt eşiğinin sonuç geldikçe sürekli değişmesidir: önce 'yapılamaz', sonra 'yapıldı ama yerli değil', sonra 'yerli olsa da çalışmaz', ardından 'çalışsa da gereksiz' ve nihayet 'zaten devletin göreviydi'. Bu zincirin her halkası kendi başına meşru bir soru içerebilir; problem, önceki mutlak hükmün yanlışlandığını kabul etmeden yeni ölçüte geçildiğinde doğar. Böyle bir örüntü, siyasî kimliğin kanıt değerlendirmesini yönlendirdiği motivasyonlu muhakeme literatürüyle açıklanabilir. [1193]

Tablo 66.1 — Temel ayrım: eleştiri başarıyı inkâr etmek değildir (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Kanıt eşiği	Sonuç geldikçe hüküm güncellenir	Sonuç geldikçe ölçüt değiştirilir
Varlık	Doğrulanır veya reddedilir	İstenmeyen aktöre göre değişir
Maliyet	Ayrı denetlenir	Varlığın yerine ikame edilir
Yerlilik	Oran/alt sistem bazında ölçülür	Ya yüzde 100 ya sahte
Siyasi sonuç	Başarı partiye ait sayılmaz	Başarıyı kabul etmek teslimiyet sayılır

66.2. 'Hareketli Kale Direği' Testi: Ölçüt Ne Zaman Değişebilir?

Yeni bilgi geldiğinde değerlendirme ölçütünün değişmesi her zaman kötü niyet değildir. Proje prototip aşamasındayken teknik yapılabilirlik; seri üretime geçtiğinde maliyet ve kalite; kullanıcıya ulaştığında güvenlik, bakım, erişilebilirlik ve ihracat performansı doğal olarak daha önemli hâle gelir. Meşru güncelleme, önceki sorunun cevabını kayda geçirir: 'Üretim gerçekleşti; şimdi sürdürülebilirliğe bakalım.' Sorun, bu kabul cümlesinin sistematik biçimde atlanması ve yeni sorunun eski inkârın devamı gibi kullanılmasıdır. [1194]

Bu yüzden kitap 'eleştiri değişti' diye otomatik olarak hareketli ölçüt hükmü kurmaz. Aynı kişi veya kurumun zaman sıralı beyanları, o tarihte erişilebilir veriler ve kullandığı ölçüt birlikte incelenir. İlk itiraz belirsizlik döneminde makul olabilir; daha sonra yeni delile rağmen aynı mutlak hüküm korunuyorsa kanıt direnci güçlenir. Tersine, iktidarın

[1192] Ziva Kunda, 'The Case for Motivated Reasoning,' Psychological Bulletin 108, no. 3 (1990): 480-498. Kişinin mevcut tutumuyla uyumlu sonuca ulaşmak için kanıtı seçici değerlendirebildiğini gösteren klasik çalışma. https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480

[1193] Charles S. Taber ve Milton Lodge, 'Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs,' American Journal of Political Science 50, no. 3 (2006): 755-769. https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x

[1194] Martin Bækgaard vd., 'The Role of Evidence in Politics: Motivated Reasoning and Persuasion among Politicians,' British Journal of Political Science 49, no. 3 (2019): 1117-1140. https://doi.org/10.1017/S0007123417000084

da önceki hedefi tutmadığında hedefi değiştirmesi aynı testin konusudur. Kanıt standardı aktöre göre değil iddianın niteliğine göre kurulmalıdır. [1195]

Tablo 66.2 — 'Hareketli kale direği' testi: ölçüt ne zaman değişebilir? (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Zaman	Ölçüt proje safhasına göre değişir	Eski hüküm kayda geçirilmeden değişir
Yeni veri	Açıkça kabul edilir	Görmezden gelinir
Hedef	Önceden tanımlıdır	Sonuca göre yeniden yazılır
Aktör	Aynı standart uygulanır	Dost/düşmana göre eşik değişir
Düzeltme	Yanlış öngörü açıkça düzeltilir	Yeni gerekçe eski inkârı örter

66.3. Başarıyı Ölçmenin Altı Ayrı Sorusu

Bir kamu veya sanayi projesi hakkında tek bir 'başarılı/başarısız' hükmü çoğu zaman analitik olarak yetersizdir. Bu bölüm altı ayrı soru kullanır: Çıktı gerçekten var mı? Teknik olarak çalışıyor mu? Yerli katkı ve fikrî mülkiyet düzeyi nedir? Kullanıcı veya kurum ihtiyacını karşılıyor mu? Toplam maliyet ve alternatif maliyet nedir? Yönetişim, şeffaflık ve denetim standardı yeterli mi? Bu sorular birbirinin yerine geçirildiğinde hem propaganda hem inkâr kolaylaşır. [1196]

Örneğin altyapı projesinde yüksek kullanım oranı, sözleşme şartlarının kamu lehine olduğu sonucunu otomatik üretmez. Düşük ilk kullanım da uzun vadeli kapasite ihtiyacını tek başına çürütmez. Aynı şekilde yerli katkının yüzde yüz olmaması ürünü 'ithal' yapmaz; yüksek yerli oranı da ekonomik rekabetçiliği garanti etmez. Kanıta dayalı yaklaşım, her hükmü kendi göstergesiyle eşler ve proje hakkında birden fazla doğru cümlenin aynı anda kurulabileceğini kabul eder. [1197]

[1195] Julian Christensen ve Donald P. Moynihan, 'Motivated Reasoning and Policy Information,' Behavioural Public Policy 7, no. 1 (2023): 144-170. https://doi.org/10.1017/bpp.2020.50

[1196] OECD, Recommendation of the Council on the Governance of Infrastructure, OECD/LEGAL/0460. Kararların yaşam döngüsü, maliyet, risk ve kamu yararı üzerinden değerlendirilmesini önerir. https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0460

[1197] OECD, 'Evidence-informed infrastructure decision making,' Government at a Glance 2025. Altyapı kararlarında kanıt, karşılaştırma ve şeffaf gerekçe ihtiyacını vurgular. https://www.oecd.org/en/publications/2025/06/government-at-a-glance-2025_70e14c6c/full-report/evidence-informed-infrastructure-decision-making_ac3e2c57.html

Tablo 66.3 — Başarıyı ölçmenin altı ayrı sorusu (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Varlık	Fiziksel/operasyonel doğrulama	Siyasi kanaat
Performans	Test ve kullanım verisi	Slogan
Yerlilik	Katkı/alt sistem ölçümü	Ya hep ya hiç
İhtiyaç	Talep ve strateji analizi	Kim yaptıysa ona göre
Maliyet-yönetişim	Yaşam döngüsü denetimi	Açılış görüntüsüyle kapanır

66.4. 'Zaten Göreviydi': Demokratik İlke mi, Başarıyı Sıfırlama Tekniği mi?

'Devletin görevi' cümlesi demokratik açıdan doğrudur: kamu hizmeti lütuf değildir, vergiyle ve yurttaşlık sözleşmesiyle finanse edilir. Sorun, bu doğru ilkenin performans farklarını görünmezleştirmek için kullanılmasıdır. Devletlerin aynı görevleri farklı kalite, hız, maliyet ve kapasiteyle yerine getirmesi mümkündür. Görev olması, iyi icranın ölçülemeyeceği anlamına gelmez; iyi icra da yöneticiyi minnet borcu doğuran hayırsevere dönüştürmez. [1198]

Başarıyı siyasal sadakat aracına çevirmeden teslim edebilmenin somut karşı vakaları vardır. Muhalefet içinde savunma sanayiini 'millî mesele' kabul edip aynı anda politika, personel ve yönetişim eleştirisi üreten aktörler, iki cümlenin birlikte kurulabildiğini gösterir. Böyle bir dil, kitabın aradığı demokratik olgunluğa daha yakındır: kapasite milletindir, denetim de milletin hakkıdır. [1199]

[1198] Cumhuriyet Halk Partisi, 'Savunma Sanayii Milli Meseledir; Sağcısı, Solcusu, Ortacısı Olmaz,' 28 Nisan 2023. Muhalefet içinde millî kapasiteyi kabul ederek eleştiri sürdürmenin mümkün olduğuna dair karşı vakadır. https://chp.org.tr/haberler/cumhurbaskani-adayi-kilicdaroglu-kocaelide-savunma-sanayii-milli-meseledir-sagcisi-solcusu-ortacisi-olmaz

[1199] Cumhuriyet Halk Partisi, Yankı Bağcıoğlu'nun savunma sanayii ve millî güvenlik değerlendirmeleri, 2025. Başarıyı parti mülkiyetinden ayıran muhalif politika üretimine örnek teşkil eder. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-savunma-sanayi-milli-guvenlik-ve-personel-konularindaki-tespit-degerlendirme-ve-onerilerini-aktardi

Tablo 66.4 — ‘Zaten göreviydi’: demokratik ilke mi, başarıyı sıfırlama tekniği mi? (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Görev	Hak temelli kabul	Başarıyı sıfırlar
Performans	Karşılaştırılabilir	Ölçülemez sayılır
Minnet	Reddedilir	Başarı karşılığı sadakat
Muhalefet	Kabul + denetim	Kabul = teslimiyet
İktidar	Kamu hizmeti	Lütuflaştırma

66.5. Haber Seçimi ve Başlık Ekonomisi: Başarı da Başarısızlık da Nasıl Çarpıtılır?

Siyasal iletişim, karmaşık projeleri kısa ve duygusal başlıklara dönüştürür. Bir gecikme ‘tam çöküş’, bir ilk teslim ‘tarihî zafer’ diye sunulabilir. Kanıta dayalı altyapı yönetişimi ise karar öncesi hedef, ara gösterge, gerçekleşme ve sonuç verisinin birlikte yayımlanmasını ister. Bu yapı kurulmadığında medya ve sosyal ağlar en çarpıcı tek veriyi seçerek bütün projeyi temsil etmeye başlar. [1200]

Motivasyonlu muhakeme burada hem iktidar hem muhalefet için çalışabilir. Kişi kendi siyasî kimliğini doğrulayan kötü habere düşük, karşıt habere yüksek ispat yükü koyabilir; ya da tam tersini yapabilir. Kitap bu nedenle ‘kim söyledi?’ sorusunu ‘hangi kaynak, hangi tarih, hangi ölçüt ve önceki hüküm neydi?’ sorularının önüne geçirmez. [1201]

Tablo 66.5 — Haber seçimi ve başlık ekonomisi: başarı da başarısızlık da nasıl çarpıtılır? (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Başlık	Veriye açılan kapı	Verinin kendisi
Gecikme	Takvim sapması	Tam çöküş
İlk teslim	Ara eşik	Nihai zafer
Kaynak	Birincil veri aranır	Kimlik yeterli
Ölçüt	Önceden tanımlı	Manşete göre

[1200] OECD, Government at a Glance 2025, kanıta dayalı altyapı kararları bölümü. Eleştirinin proje öncesi ve sonrası aynı ölçüyle yürütülmesi gereğini destekleyen yönetişim çerçevesidir. https://www.oecd.org/en/publications/2025/06/government-at-a-glance-2025_70e14c6c/full-report/evidence-informed-infrastructure-decision-making_ac3e2c57.html

[1201] Ziva Kunda, ‘The Case for Motivated Reasoning,’ 1990. Aynı olgunun siyasal kimliğe göre farklı kanıt eşikleriyle değerlendirilmesi riskini açıklayan kuramsal kaynak. https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480

66.6. Aynı Veriye İki Ayrı İspat Yükü Koymak

Bir projenin başarısız olduğuna dair tek iddia hızlıca kabul edilirken olumlu sonucu göstermek için olağanüstü yüksek kanıt isteniyorsa; ya da tersi yapılıyorsa, mesele artık yalnız bilgi eksikliği değildir. Siyasî aktörler üzerinde yapılan deneysel çalışmalar, kanıtın önceden sahip olunan tutumlara göre farklı ağırlıklandırılabildiğini gösterir. Bu nedenle kitap, iddianın yönünden bağımsız sabit kanıt eşiği kullanır. [1202]

Düzeltici bilgi her zaman yeterli değildir. Yeni veri geldikten sonra görüş değişmemesi tek başına irrasyonellik kanıtı değildir; veri gerçekten yetersiz olabilir. Fakat kişi kanıt standardını sürekli yükseltiyor, önceki iddiasının yanlışlanan kısmını hiç kabul etmiyor ve yeni gerekçeye geçiyorsa, motivasyonlu direnç ihtimali güçlenir. [1203]

Tablo 66.6 — Aynı veriye iki ayrı ispat yükü koymak (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Olumlu veri	Aynı kaynak testi	Daha yüksek eşik
Olumsuz veri	Aynı kaynak testi	Daha düşük eşik
Düzeltme	Hüküm güncellenir	Gerekçe değiştirilir
Şüphe	Kaynağa bağlı	Kimliğe bağlı
Sonuç	Simetrik ispat yükü	Partizan ispat yükü

66.7. Kamu Kapasitesini Partiden Ayırmak: Devlet, Şirket, Mühendis ve İşçi

Savunma sanayii, enerji, otomotiv veya altyapı kapasitesi tek seçim döneminde sıfırdan kurulmaz. Kurum hafızası, kamu yatırımı, özel sermaye, üniversite, mühendislik eğitimi, tedarikçi ağı, uluslararası işbirliği ve uzun vadeli strateji birikir. SSB faaliyet raporları gibi belgeler, programların çok yıllı ve çok aktörlü yapısını görünür kılar. Bu nedenle başarıyı yalnız iktidar partisinin malı saymak tarihsel olarak eksiktir. [1204]

Aynı ilke enerji için de geçerlidir. Sondaj filosu, arama verisi, boru hattı, depolama ve üretim kapasitesi kamusal ve kurumsal birikimdir; bunların geliştirilmesinde siyasî kararın payı olabilir, fakat kapasite ülkeye aittir. Bu ayrım, muhalifin başarıyı kabul etmesini kolaylaştırır; çünkü kabul, rakip partiye sadakat değil ortak kapasiteyi tanımaktır. [1205]

[1202] Martin Bækgaard vd., 'The Role of Evidence in Politics,' 2019. Siyasi aktörlerin kanıtı tutumlarıyla uyumlu biçimde değerlendirebilmesi, 'başarıyı kabul etmeme' iddiası için test edilebilir psikolojik mekanizma sunar. https://doi.org/10.1017/S0007123417000084

[1203] Julian Christensen ve Donald P. Moynihan, 'Motivated Reasoning and Policy Information,' 2023. Bilginin yalnız sunulmasının tutum kaynaklı dirençleri otomatik olarak ortadan kaldırmadığını gösterir. https://doi.org/10.1017/bpp.2020.50

[1204] T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 2025 Yılı Faaliyet Raporu. Kamu kapasitesinin çok yıllı kurumsal, özel sektör ve insan kaynağı birikimiyle oluştuğunu izlemeye yarayan ana belgedir. https://www.ssb.gov.tr/storage/img/2025-yili-faaliyet-raporu.pdf

[1205] T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2024 Yılı Faaliyet Raporu. Enerji üretimindeki ilerleme ile ithalat, maliyet ve arz güvenliği sorunlarını birlikte izlemek için resmî kaynak.

Tablo 66.7 — Kamu kapasitesini partiden ayırmak: devlet, şirket, mühendis ve işçi (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Zaman	Çok yıllı birikim	Tek dönem mucizesi
Aktör	Kamu+özel+insan kaynağı	Tek lider/parti
Mülkiyet	Toplumsal-kurumsal	Siyasi marka
Eleştiri	Yönetim kararına yönelir	Kapasiteyi hedef alır
Süreklilik	Devredilebilir	İktidarla var/yok

66.8. Karşı Vaka: Başarıyı Kabul Eden Muhalif, Eleştiren İktidar Destekçisi

Bu kitabın ana tezini yanlış genellemeden koruyan en önemli karşı vaka, siyasî muhalefet içinde millî ve teknolojik kapasiteyi açıkça kabul eden aktörlerdir. Togg'un güvenlik testi veya savunma projelerinin teknik çıktısı, iktidarı desteklemeyen bir gözlemci tarafından da teslim edilebilir. Bu kabul, fiyat, takvim, ihale veya liyakat eleştirisini ortadan kaldırmaz. [1206]

Ters yönlü karşı vaka da gereklidir: iktidar destekçisi bir uzman, havalimanı trafiğini veya sağlık altyapısı kapasitesini kabul ederken sözleşme, maliyet ve verimlilik eleştirisi yapabilir. Böyle örnekler, kitabın hedefinin parti kimliği olmadığını gösterir. Sorun, kanıtın aktöre göre değiştirilmesi ve ülkenin başarabilme ihtimalinin siyasî rakibe zarar vermek için peşinen reddedilmesidir. [1207]

Tablo 66.8 — Karşı vaka: başarıyı kabul eden muhalif, eleştiren iktidar destekçisi (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Muhalif kabul	Meşru ve gerekli	'Yandaşlık' sayılmaz
İktidar eleştirisi	Meşru ve gerekli	'İhanet' sayılmaz
Ortak veri	Paylaşılabilir	Kimlik tekelinde
Siyasi tercih	Değişmeyebilir	Kanıt kabulüne bağlanmaz

https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/SGB/tr/Faaliyet_Raporlari/2024/ETKB2024_FR.pdf

[1206] Togg Media Center, 7 Eylül 2025 tarihli Avrupa ve Euro NCAP duyurusu. Başarının somut doğrulanması ile ekonomik verimlilik tartışmasının iki ayrı hüküm olduğunu gösterir. https://mediacenter.togg.com.tr/tr/press-release/togg-euro-ncap-ten-5-y-ld-z-alan-t10x-ve-t10f-ile-avrupa-da-n4etnf

[1207] Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, 2025 Faaliyet Raporu. Büyük altyapıda kullanım ve trafik verisini siyasi beyanlardan ayrı ölçmek için birincil kaynaktır. https://dhmi.gov.tr/Lists/FaaliyetRaporlari/Attachments/27/Faaliyet-Raporu-2025-web-050526.pdf

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Hedef	Tutarlı ölçüt	Parti etiketi

66.9. Başarıyı Sonuçla Ölçmek: Girdi, Çıktı ve Etkiyi Ayırmak

Kamu yatırımlarında para harcamak başarı değildir; bina yapmak da nihai etkiyi tek başına göstermez. Sağlıkta yatak ve cihaz girdi; yapılan ameliyat ve hizmet çıktı; sağkalım, erişim ve memnuniyet ise sonuç göstergesidir. Sağlık İstatistikleri Yıllığı gibi veri setleri, projeyi açılış töreninden daha geniş sonuçlarla değerlendirmeye imkân verir. [1208]

Deprem yeniden inşasında da tamamlanan konut sayısı önemli bir çıktı, fakat bölgenin ekonomik ve sosyal toparlanması daha geniş bir etkidir. Strateji ve Bütçe Başkanlığının 2026 raporu bu nedenle konutu kalkınma ve yeniden imar çerçevesine yerleştirir. Başarı ihtimalini reddetmemek, yalnız girdiyi saymak değil; ölçütü giderek sonuç ve etkiye doğru yükseltmektir. [1209]

Tablo 66.9 — Başarıyı sonuçla ölçmek: girdi, çıktı ve etkiyi ayırmak (karar matrisi)

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Girdi	Kaynak/tesis	Başarı diye sunulmaz
Çıktı	Ürün/hizmet	Ölçülür
Sonuç	Kullanıcı etkisi	Ayrı izlenir
Etki	Uzun dönem değişim	Kısa vadeyle karışmaz
Hüküm	Katmanlı	Tek gösterge

66.10. Başarı İhtimalini Reddetme ve Kanıt Tutarlılığı Endeksi: 0-24

Bir söylemi 'Türkiye'nin başarı ihtimalini reddetme' diye nitelemek ağır bir hükümdür ve yalnız karamsar tonla kurulamaz. Bu bölüm altı boyut kullanır: gerçekleşmiş çıktıyı kabul etme, ölçüt sürekliliği, aynı kanıta simetrik ispat yükü, yerli/küresel katkıyı dereceli değerlendirme, başarıyı parti mülkiyetinden ayırma ve maliyet-yönetişim eleştirisini somutlaştırma. Her boyut 0-4 arasında puanlanır. [1210]

[1208] T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2024. Sağlık altyapısı ve hizmet sonuçlarının zaman serisi ve ülke ölçeğinde değerlendirilmesine imkân verir. https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/52859/0/siy2024tr31122025pdf.pdf

[1209] T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2026 Deprem Yeniden İmar ve Gelişme Raporu. Fiziksel teslim sayılarının sosyal, ekonomik ve altyapısal toparlanma ile birlikte okunması gerektiğini gösterir. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2026/02/Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Yeniden-Imar-ve-Gelisme-Raporu.pdf

[1210] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 5, 10 ve 125. Devlet kapasitesi tartışmasında kamu hizmeti, eşitlik ve idarenin yargısal denetimi birlikte düşünülmelidir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Endeks ters yönde başarı propagandasına da uygulanabilir. Gerçekleşmeyen hedefi unutmak, maliyeti saklamak, yabancı girdiyi ‘yüzde yüz yerli’ diye sunmak veya kamu kapasitesini lidere kişisel borç olarak yazmak da kanıt tutarlılığını bozar. Amaç millî iyimserlik üretmek değil, başarabilme ihtimalini kanıt geldiğinde kabul eden ve başarısızlık ihtimalini de aynı açıklıkla ölçen bir değerlendirme rejimidir. [1211]

Tablo 66.10 — Başarı ihtimalini reddetme ve kanıt tutarlılığı endeksi: 0-24 (karar matrisi)

Boyut	0 puan - kanıt tutarlı	4 puan - red/propaganda riski
Çıktıyı kabul	0: veriyle günceller	4: gerçekleşmiş çıktıyı inkâr eder
Ölçüt sürekliliği	0: önceden tanımlı	4: sonuç geldikçe değişir
İspat yükü	0: simetrik	4: siyasi aktöre göre
Yerlilik	0: dereceli ölçer	4: ya yüzde 100 ya sıfır
Mülkiyet/yönetişim	0: kapasiteyi ayırır ve denetler	4: parti mülkiyeti veya toptan red
Düzeltme	0: yanlış öngörüyü kabul	4: hiç geri çekmez

66.11. Bölüm Sonucu: İyimserlik Değil, Kanıt Karşısında Fikir Değiştirebilme

Bu bölümün ulaştığı sonuç, Türkiye’nin teknolojik veya kurumsal başarılarını teslim etmenin herhangi bir iktidarın siyasal programını onaylamak anlamına gelmediğidir. Anayasal demokratik düzende kamu kaynakları millet adına kullanılır ve idare yargı, Sayıştay, Meclis, medya ve yurttaş denetimine açıktır. Bu nedenle başarıyı kabul eden kişi denetim hakkından vazgeçmez; tam tersine hangi kapasitenin gerçekten oluştuğunu doğru bildiği için eleştirisini daha hedefli kurar. [1212]

Nihai test basittir: Dün ‘olamaz’ denilen şey bugün gerçekleşmişse, bunu kabul edip yeni ve daha zor soruya geçebiliyor muyuz? Aynı şekilde dün verilen hedef gerçekleşmemişse bunu millî gurur diliyle örtecek miyiz? Kanıta saygı iki yönde de fikir değiştirebilmeyi gerektirir. Türkiye’nin başarabilme ihtimalini peşinen reddetmek de, Türkiye’nin her yaptığını başarı saymak da araştırmanın dışında tutulur. [1213]

[1211] OECD, Recommendation on the Governance of Infrastructure. Başarıyı yalnız açılış veya fiziksel varlıkla değil, mali sürdürülebilirlik, bütünleşik planlama ve yaşam döngüsü performansıyla ölçmeyi önerir. https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0460

[1212] Charles S. Taber ve Milton Lodge, ‘Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs,’ 2006. Karşıt kanıta daha yüksek ispat yükü koymanın sistematik olabileceğini gösterir. https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x

[1213] T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı ana sayfasındaki güncel sektör göstergeleri, 2026. Bu veriler başarı hükmü için tek başına yeterli değil; fakat ‘kapasite yok’ türü mutlak iddiaların veriyle sınanması için başlangıç noktasıdır. https://www.ssb.gov.tr/

Tablo 66.11 — Bölüm 66 nihai kanıt testi: kabul ile denetimi aynı anda kurmak

Ölçüt	Kanıta dayalı eleştiri	Başarı ihtimalini peşinen reddetme/propaganda riski
Gerçekleşmiş çıktı	Açıkça kabul edilir	Siyasi kimlik nedeniyle yok sayılır
Gerçekleşmeyen hedef	Açıkça kaydedilir	Millî gururla örtülür
Maliyet ve yönetişim	Somut veriyle denetlenir	Başarı/başarısızlık sloganına indirgenir
Yerlilik	Dereceli ve alt sistem bazlı	Ya yüzde 100 ya sahte
Siyasi sahiplik	Kapasite kamuya/topluma aittir	Parti veya karşı-parti kimliğine bağlanır

BÖLÜM 67

ÖRGÜTLÜ PROJE Mİ, DAĞINIK SÖYLEM KOALİSYONU MU?

Tek merkez varsayımından kanıt derecelerine: ortak repertuvar, ağ dolaşımı, dönemsel koordinasyon ve kurumsal güç

BÖLÜMÜN TEZİ

Bu bölüm, kitabın en kolay sloganlaştırılabilecek fakat aynı zamanda en yüksek kanıt disiplinini gerektiren sorusunu ele almaktadır: Türkiye'de 1930'lardan bugüne izlenen üstenci seküler-jakoben söylem ve uygulamalar tek merkezden yönetilen örgütlü bir proje midir, yoksa farklı kurum ve çevrelerin benzer kültürel kodlar etrafında dönemsel olarak yakınsadığı bir söylem koalisyonu mudur? Araştırma, cevabı önceden 'komplo vardır' veya 'her şey tesadüftür' diye vermez. Aynı sonuca ulaşan aktörler arasında ilişki bulunduğunu göstermek, yalnız sonuç benzerliğinden daha yüksek bir kanıt standardı gerektirir.

Bölümün temel hükmü, kanıt düzeylerini ayırarak kurulur. Belirli dönemlerde doğrudan brifing, toplantı, talimat, bilgi operasyonu, kaynak veya görev paylaşımı gösterilebiliyorsa dönemsel örgütlü koordinasyondan söz edilebilir. Buna karşılık farklı parti, medya, üniversite, meslek örgütü, sanat ve dijital çevrelerde devlet-vatan sahipliği, makbul yurttaş, kamusal görünmezlik veya kültürel veto gibi aynı hikâye çizgilerinin tekrar etmesi; merkezî emir zinciri kanıtlanmasa bile sosyolojik olarak önemlidir. Bu ikinci olgu 'söylem koalisyonu', 'ortak repertuvar' ve 'ağ dolaşımı' kavramlarıyla incelenir.

Bölüm aynı zamanda iki büyük genelleme hatasını reddeder. Birincisi, 28 Şubat gibi somut koordinasyon kayıtlarının bütün seküler vatandaşlara, bütün muhalefete veya sonraki her döneme teşmil edilmesidir. İkincisi, tek bir kesintisiz merkez belgesi bulunamadığı için seksen yılı aşan kurumsal dil, statü dayanışması ve kültürel sahiplik örüntüsünün bütünüyle yok sayılmasıdır. Analiz birimi kimlik grubu değil; kişi, kurum, tarih, temas, metin, kaynak, zamanlama, dolaşım ve hak etkisiyle doğrulanmış zincirdir.

Anahtar kavramlar: örgütlü proje, söylem koalisyonu, ortak repertuvar, çerçeve, koordinatif söylem, iletişim söylemi, bağlayıcı eylem, ağ dolaşımı, karmaşık bulaşma, kurumsal taşıyıcı, brifing, Andıç, eşzamanlılık, talimat, plan, kaynak paylaşımı, senkronizasyon, sahte hesap, yapay büyütme, iç itiraz, güç asimetrisi, kanıt derecesi, kültürel mülkiyet, şartlı yurttaşlık, demokratik veto.

67.1. Araştırma Sorusu: 'Örgütlü Proje' Ne Demektir?

Bu bölümün ilk işi, 'örgütlü proje' ifadesini polemik olmaktan çıkarıp kanıtlanabilir bir araştırma önermesine dönüştürmektir. Aynı kelimeleri kullanan, aynı siyasî sonucu isteyen veya aynı toplumsal gruba mesafeli duran aktörlerin varlığı tek başına örgüt kurmaz. Örgütlülük; aktörler arasında ilişki, karar veya iş bölümü bulunduğunu gösteren

ek bir kanıt katmanı gerektirir. Bu nedenle araştırma, sonuç benzerliğini neden birliğine; neden birliğini de emir-komuta zincirine otomatik olarak çevirmez. 'Aynı anda söylediler' bulgusu bir başlangıçtır; hüküm değildir.[1214]

Buna karşılık örgütlülük çıtasını, ancak noter tasdikli bir 'gizli plan' bulunursa kabul edilecek kadar yükseltmek de hatalıdır. Ortak toplantı, brifing, talimat, belge paylaşımı, finansman, lojistik destek, karşılıklı kadro dolaşımı, senkron eylem veya bilgi operasyonu gibi göstergeler birlikte değerlendirildiğinde dönemsel koordinasyon kurulabilir. Bölüm, süreklilik iddiasını da her dönem için yeniden sınar: 1997'de doğrulanmış bir temas, 2008'i veya 2026'yı kendiliğinden açıklamaz. Kanıtın kapsamı ne kadarsa hükmün kapsamı da o kadardır.[1215]

Tablo 67.1 — Araştırma sorusu: 'örgütlü proje' ne demektir? (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
İddia türü	Tek başına ne gösterir?	Örgütlülük için gereken ek kanıt
Benzer slogan	Çerçeve yakınlığı	Temas veya ortak üretim izi
Aynı siyasal hedef	Çıkar/tercih yakınlığı	Plan, görev veya koordinasyon
Eşzamanlı açıklama	Zaman yakınlığı	Ön temas, ortak metin veya talimat
Ortak kurum çevresi	Sosyal ağ yakınlığı	Karar, kaynak veya görev bağlantısı
Doğrudan belge	Somut ilişki	Belgenin kapsamı ve uygulanma izi

67.2. Dört Kanıt Düzeyi: Benzerlik → Dolaşım → Koordinasyon → Emir/Plan

Analitik güvenlik için dört basamak kullanılır. Birinci basamak benzerliktir: aktörlerin aynı kavramı, aynı düşman imgesini veya aynı 'makbul vatandaş' ölçüsünü kullanması. İkinci basamak dolaşımdır: bir çerçevenin aktörden aktöre alıntı, yayın, ortak etkinlik, imza, haber, sosyal medya veya kurumlar arası personel hareketiyle geçtiğinin gösterilmesi. Üçüncü basamak koordinasyondur: zaman, görev ve kaynak bakımından

[1214] Maarten A. Hajer, 'Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice: The Case of Acid Rain in Great Britain,' in The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning (Duke University Press, 1993), 43–76. Söylem koalisyonu yaklaşımı, ortak hikâye ve pratiklerin tek bir resmî örgüt olmadan da farklı aktörleri aynı anlam çerçevesinde birleştirebileceğini göstermeye yarar. https://doi.org/10.1215/9780822381815-003

[1215] Vivien A. Schmidt, 'Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse,' Annual Review of Political Science 11 (2008): 303–326. Schmidt, politika aktörleri arasındaki koordinatif söylem ile aktörlerin kamuya yönelik iletişim söylemini birbirinden ayırır. https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342

birbirini tamamlayan eylemler. Dördüncü ve en yüksek basamak ise açık talimat, plan, emir veya ortak karar belgesidir.[1216]

Bu basamakların birbirine karıştırılması iki zıt hataya yol açar. Benzerlikten doğrudan ‘gizli örgüt’ sonucuna sıçramak komplo üretir; emir belgesi bulunmadığı için dolaşım ve koordinasyonun bütün izlerini yok saymak ise toplumsal ağların gerçek çalışma biçimini görünmez kılar. Kitap, her vakada hangi düzeyin kanıtlandığını ayrıca yazar. Böylece ‘örgütlü proje’ ifadesi ya somut olarak sınırlandırılacak ya da daha düşük kanıt düzeyinde ‘söylem koalisyonu’, ‘kurumsal yakınsama’ veya ‘ortak repertuvar’ olarak adlandırılır.[1217]

Tablo 67.2 — Dört kanıt düzeyi: benzerlik → dolaşım → koordinasyon → emir/plan (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Düzey	Kanıt örneği	Kullanılabilecek hüküm
1 — Benzerlik	Aynı tema/slogan	Çerçeve yakınlığı
2 — Dolaşım	Alıntı, ortak etkinlik, personel ağı	Söylem dolaşımı
3 — Koordinasyon	Görev bölümü, senkron eylem, kaynak paylaşımı	Dönemsel koordinasyon
4 — Emir/plan	Talimat, protokol, ortak karar	Örgütlü proje/operasyon için güçlü kanıt

67.3. Söylem Koalisyonu: Ortak Hikâye, Farklı Kurumlar

Maarten Hajer’in ‘söylem koalisyonu’ kavramı bu bölüm için kullanışlıdır; çünkü farklı kurumlardaki aktörlerin tek bir üyelik listesine veya merkezî yönetime sahip olmadan ortak hikâye çizgileri etrafında buluşabileceğini gösterir. Türkiye bağlamında araştırılan ortak hikâye, ‘modern devletin doğal sahibi belirli bir kültürel sınıftır; dindar-geleneksel görünürlük ise kamusal alanın normalinden sapmadır’ biçimindeki repertuvardır. Bu repertuvarın bir gazetede manşet, üniversitede yönetmelik yorumu, siyasette rejim söylemi, sanatta karikatür veya dijital alanda alay dili olarak farklı biçimlere çevrilmesi mümkündür.[1218]

Söylem koalisyonu kavramı, bütün bu aktörlerin aynı gizli toplantıya katıldığı iddiasını gerektirmez. Asıl soru, belirli bir hikâyenin farklı kurumlarda tekrar tekrar ‘makul’, ‘bilimsel’, ‘çağdaş’, ‘anayasal’ veya ‘mizahî’ adlarla yeniden üretilip üretilmediğidir. Bu nedenle bölüm, aktörler arası ilişkiyi iki ayrı sütunda tutar: örgütsel bağ ve anlam bağının gücü. Güçlü anlam bağı, zayıf örgütsel bağla birlikte bulunabilir.

[1216] Robert D. Benford ve David A. Snow, ‘Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment,’ Annual Review of Sociology 26 (2000): 611–639. Kolektif eylem çerçevelerinin aktörler arasında kurulması, yayılması ve bağlama göre dönüştürülmesi hakkında temel bir değerlendirme sunar. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.611

[1217] Bk. dn. 1214.

[1218] Bk. dn. 1214.

Böyle bir durumda hüküm 'tek merkezli proje' değil, 'kurumlar arası söylem koalisyonu'dur.[1219]

Tablo 67.3 — Söylem koalisyonu: ortak hikâye, farklı kurumlar (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Öğe	Söylem koalisyonunda görünümü	Tek merkezden farkı
Ortak hikâye	Benzer problem ve tehdit tanımı	Emir gerektirmez
Farklı kurum	Parti, medya, akademi, sanat	Ayrı karar süreçleri korunur
Ortak repertuvar	Tekrarlanan kavram ve sınırlar	Metinler birebir aynı olmak zorunda değildir
Pratik etkisi	Söylem karara/ uygulamaya dönüşebilir	Etkiler kurumdan kuruma değişir
İç itiraz	Koalisyonun sınırını gösterir	Yekpare blok varsayımını çürütür

67.4. Bağlayıcı Eylem: Dijital Çağda Merkezsiz Koordinasyon

Bennett ve Segerberg'in 'connective action' yaklaşımı, dijital çağda geniş katılımın her zaman klasik örgüt üyeliği, merkezî liderlik veya ortak ideolojik program üzerinden kurulmadığını gösterir. Kişiler, kendilerine göre uyarladıkları ortak bir mesajı ağlar üzerinden paylaşabilir; platform mimarisi, etiketler, alıntılar ve görünürlük mekanizmaları bu içerikleri birbirine bağlayabilir. Böyle bir yapı koordineli sonuç üretebilir, fakat bu sonuç klasik anlamda bir komuta merkezinin varlığıyla eş anlamlı değildir.[1220]

Bu ayrım özellikle X, Ekşi Sözlük, haber klipleri ve kısa video dolaşımında önemlidir. Bir ifade önce sanatçıdan, akademisyenden veya siyasetçiden çıkıp daha sonra binlerce kullanıcı tarafından farklı gerekçelerle çoğaltılabilir. Aynı gün içinde büyük bir gündem oluşması, kullanıcıların tamamının tek bir aktörden talimat aldığı anlamına gelmez. Öte yandan belirli hesap kümelerinin sistematik biçimde aynı içeriği aynı zaman aralıklarında yayımlaması, çapraz yönlendirme yapması ve sahte hesap ağları kullanması hâlinde teknik koordinasyon ihtimali ayrıca ölçülür.[1221]

[1219] Bk. dn. 1216.

[1220] W. Lance Bennett ve Alexandra Segerberg, 'The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics,' Information, Communication & Society 15, no. 5 (2012): 739–768. Çalışma, dijital ağlarda geniş ölçekli ortak eylemin her zaman merkezî bir örgüt yapısı gerektirmediğini tartışır. https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661

[1221] Damon Centola ve Michael Macy, 'Complex Contagions and the Weakness of Long Ties,' American Journal of Sociology 113, no. 3 (2007): 702–734. Tartışmalı veya maliyetli davranışların benimsenmesinde birden fazla kaynaktan gelen toplumsal teyidin etkisini inceler. https://doi.org/10.1086/521848

Tablo 67.4 — Bağlayıcı eylem: dijital çağda merkezsiz koordinasyon (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Özellik	Merkezî örgüt mantığı	Bağlayıcı eylem mantığı
Üyelik	Tanımlı üye/örgüt	Gevşek ağ katılımı
Mesaj	Merkezden standartlaştırılmış	Kişiselleştirilmiş ortak tema
Koordinasyon	Hiyerarşi ve görev	Dijital bağlantı ve paylaşım
Liderlik	Belirgin merkez	Dağıtık/dönemsel odaklar
Kanıt ihtiyacı	Talimat/kurum kaydı	Ağ ve dolaşım izi

67.5. Kurumsal Taşıyıcı ile Tek Merkez Arasındaki Fark

Bir fikrin yıllarca yaşaması için tek bir örgüt gerekmez; kurumlar, normlar ve meslekî rutinler aynı çerçevenin taşıyıcısı olabilir. Schmidt'in 'söylemsel kurumsalcılık' yaklaşımı, aktörler arasındaki koordinatif söylem ile kamuya yönelen iletişim söylemini ayırarak bu süreci anlamaya yardım eder. Örneğin bir üniversite kurulundaki hukuk dili, bir partinin kamuya dönük siyasî diliyle aynı değildir; fakat her ikisi de kamusal görünürlüğü belirli bir kültürel norm üzerinden tartışıyorsa aynı ideational çerçeveyle ilişkilendirilebilir.[1222]

Bu kitap bu noktada kurumsal atfı gevşetmez. Üniversite senatosunun kararı üniversiteye; bir akademisyenin köşe yazısı yalnız kendisine; parti programı partiye; konuk yorumcunun sözü ise otomatik olarak televizyon kanalına yazılmaz. 'Taşıyıcı kurum' kavramı, tekil sözleri topluca kuruma yüklemek için değil; yetki, tekrar, resmî sahiplenme ve yaptırım kapasitesi birlikte bulunduğunda kurumsallaşmayı göstermek için kullanılır.[1223]

Tablo 67.5 — Kurumsal taşıyıcı ile tek merkez arasındaki fark (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Söz/eylem	Doğrudan sorumlu	Kurumsal atıf için ek koşul
Kişisel makale	Yazar	Resmî sahiplenme/ uygulama
Kurul kararı	Yetkili kurul	Usul ve yetki kaydı
Parti programı	Parti	Yürürlükte program/karar

[1222] Bk. dn. 1215.

[1223] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Bu bölümde özellikle hukuk devleti, eşitlik, egemenlik, ifade özgürlüğü, siyasî örgütlenme ve seçim ilkeleri bakımından anayasal yetki ile kültürel meşruiyet iddiasının ayrılması için temel normatif çerçeve olarak kullanılmaktadır. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
TV konuğu	Konuk	Editoryal çerçeve, tekrar, sahiplenme
İdarî işlem	Yetkili kurum	Hak/statü etkisi doğrudan

67.6. 28 Şubat: Belgelenmiş Koordinasyonun Sınırları

28 Şubat dönemi, bu kitabın 'koordinasyon' kavramını soyut bırakmaması gereken başlıca örnektir. TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu arşivinde askerî, siyasî ve medya aktörlerinin ifadeleri; dönemin brifingleri, temasları ve bilgi dolaşımını olay bazında incelemeye imkân verir. Bu tür birincil kayıtlar, 'aynı şeyi düşünüyorlardı' gibi kültürel benzerliklerden daha yüksek kanıt değerine sahiptir; çünkü aktör, tarih, temas ve bağlam belirlenebilir hâle gelir.[1224]

Fakat 28 Şubat'a ait güçlü koordinasyon kayıtlarının varlığı, sonraki bütün seküler veya muhalif aktörlerin aynı merkez tarafından yönetildiği sonucunu doğurmaz. Bu bölüm tam tersine 28 Şubat'ı bir 'yüksek kanıtlı dönemsel koordinasyon' vakası olarak sınırlar. Brifing, kurumsal temas veya operasyon kaydı bulunan eylemler yüksek düzeyde kodlanır; yalnız benzer dil kullanan fakat bağlantısı gösterilemeyen aktörler aynı kategoriye sokulmaz. Böylece tarihsel sorumluluk keskinleşirken komplo genellemesi engellenir.[1225]

Tablo 67.6 — 28 Şubat: belgelenmiş koordinasyonun sınırları (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Gösterge	28 Şubat incelemesinde kanıt türü	Atıf sınırı
Brifing	Tutanak/tanıklık/kurum kaydı	Katılan aktör ve tarih
Gazeteci-asker teması	Doğrudan tanıklık/kayıt	Temas edilen olay
Bilgi/iddia dolaşımı	Kaynak zinciri	Doğrulanabilen içerik
Manşet/ekran	Yayın arşivi	Yayın kuruluşunun editoryal kararı

[1224] TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, 28 Şubat 1997 Alt Komisyonu tutanakları. Komisyon arşivi; askerî, siyasî ve medya aktörlerinin dinlendiği oturumları birlikte sunar ve olay bazlı koordinasyon iddialarının birincil kayıtlardan sınanmasına imkân verir. https://www.tbmm.gov.tr/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira-Tutanaklar

[1225] TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, Ertuğrul Özkök tutanağı, 3 Ekim 2012. Tutanak, 28 Şubat dönemindeki askerî brifingler, gazeteci-asker temasları ve Andıç tartışması bakımından doğrudan tanıklık kaydıdır; bu kayıt, belirli olaylara ilişkin koordinasyonun kanıtı olarak kullanılabilir ancak bütün dönemlere otomatik genellenemez. https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/03.10.2012/Ertu%C4%9Frul%20%C3%96zk%C3%B6k-03.10.2012.pdf

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Sonraki dönem	Yeni kanıt gerekir	Otomatik süreklilik yok

67.7. Andıç Vakası: Somut Bilgi Operasyonu, Sınırlı Genelleme

Andıç tartışması, tek merkezli proje iddiasının nasıl hem güçlenebileceğini hem de sınırlandırılması gerektiğini gösterir. TBMM'deki Ertuğrul Özkök tutanağı, dönemin bazı haber süreçlerinin daha sonra askerî bir andıçla ilişkilendirilmesinin basın açısından ağır bir meslekî sorun olarak tartışıldığını kayda geçirir. Böyle bir vakada haberin kaynağı, kaynağın amacı, gazetecinin bilgi düzeyi ve haberin kurumsal işlenişi ayrı ayrı çözülmelidir; 'medya yaptı' veya 'asker yaptırdı' gibi tek cümleli açıklamalar yeterli değildir.[1226]

Vakanın kanıt değeri tam da bu ayrıntıda yatar. Bir bilgi operasyonunun veya yönlendirmenin belirli bir haber zincirinde gösterilebilmesi, o zincir için örgütlü etki kanıtıdır. Fakat aynı bulgu, farklı yıllardaki bütün manşetlerin aynı operasyonun parçası olduğunu göstermez. Bölüm, Andıç'ı 'belgelenmiş operasyonel temas' kategorisinde tutar; uzun dönemli kültürel repertuvarın varlığını ise ayrı, daha geniş ama örgütsel iddiası daha düşük bir kategoriyle açıklar.[1227]

Tablo 67.7 — Andıç vakası: somut bilgi operasyonu, sınırlı genelleme (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Soru	Gerekli kanıt	Yanlış genelleme
Belge var mı?	Asıl/kurumsal kayıt	Sonraki bütün haberleri açıklamak
Kaynak kim?	Kaynak zinciri/tanıklık	Kurumun tamamını fail saymak
Gazeteci ne biliyordu?	Editoryal kayıt/tanıklık	Niyet uydurmak
Yayın nasıl işlendi?	Başlık, tekrar, düzeltme	Tek haberden dönem hükmü
Sonuç ne oldu?	Düzeltme, öz eleştiri, hukuk	Hatanın sonsuza dek sabitlenmesi

67.8. 2008 Başörtüsü Krizi: Yakınsama Var, Emir Zinciri Kanıtı Ayrı

2008 başörtüsü krizi, siyasî, hukukî, akademik ve medya çerçevelerinin aynı zaman diliminde birbirine yaklaşabildiği bir başka örnektir. 5735 sayılı Kanun, Anayasa'nın 10 ve 42. maddelerine kamu hizmetlerinden yararlanma ve yükseköğrenim hakkına ilişkin hükümler ekledi; CHP ve DSP milletvekillerinin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi 5 Haziran 2008'de değişiklikleri iptal etti. Bu, kişi ve kurumların aynı mesele etrafında

[1226] Bk. dn. 1225.

[1227] Bk. dn. 1224.

somut ve eşzamanlı biçimde pozisyon aldığını gösteren doğrulanabilir bir kurumsal dizidir.[1228]

Ancak yargısal başvuru, parti tutumu, akademik bildiri ve medya söyleminin aynı siyasal sonucu desteklemesi tek başına 'ortak gizli merkez' kanıtı değildir. Her kurumun hukukî yetkisi, karar usulü ve gerekçesi ayrıdır. Bölüm bu vakada 'kurumsal yakınsama' ile 'örgütsel koordinasyon'u ayırır. Ortak toplantı, ortak metin hazırlığı, talimat veya kaynak paylaşımı gösterilirse koordinasyon puanı artar; yalnız paralel gerekçeler ve aynı sonuç varsa söylem koalisyonu düzeyinde kalır.[1229]

Tablo 67.8 — 2008 başörtüsü krizi: yakınsama var, emir zinciri kanıtı ayrı (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Kayıt	Doğrudan gösterdiği	Tek başına göstermediği
5735 sayılı Kanun	Yasama değişikliği	Muhalif kurumlar arası gizli plan
İptal başvurusu	Başvuran milletvekilleri ve talep	Bütün seküler çevrelerin ortak kararı
AYM kararı	Yargısal sonuç	Mahkeme dışındaki aktörlerin talimatı
Medya/akademi söylemi	Kamusal çerçeve	Önceden kurulmuş emir zinciri
Eşzamanlılık	Yakınsama	Organizasyon

67.9. Aynı Çerçevenin Eşzamanlılaşması: 'Rejim', 'İrtica', 'Tehdit'

Söylem koalisyonlarının en görünür özelliği, farklı kurumların aynı sorunu benzer tehdit kelimeleriyle tarif etmesidir. 'Rejim tehlikesi', 'irtica', 'Cumhuriyetin elden gitmesi', 'devletin ele geçirilmesi' gibi çerçeveler belirli dönemlerde siyasî konuşmadan köşe yazısına, akademik bildiriden kurum açıklamasına taşınabilir. Bu eşzamanlılaşma önemlidir; çünkü hangi kelimelerin meşru korku, hangi kelimelerin kültürel veto ürettiğini ve bir grubun hak talebinin nasıl güvenlik problemine çevrildiğini gösterir.[1230]

Yine de kelime ortaklığı örgüt şeması değildir. Aynı tarihsel eğitimden, meslek sosyalleşmesinden, medya tüketiminden veya gerçek bir siyasal kaygıdan beslenen aktörler birbirinden bağımsız olarak benzer çerçeveler kurabilir. Araştırma bu nedenle

[1228] TBMM, 5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, kabul 9 Şubat 2008. Kanun, Anayasa'nın 10 ve 42. maddelerinde kamu hizmetlerinden yararlanma ve yükseköğrenim hakkına ilişkin değişiklikler içeriyordu. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y2/T2/KanunMetni/f73998f2-3059-45b7-b88c-4111b9c3c327.html

[1229] Anayasa Mahkemesi, E.2008/16, K.2008/116, 5 Haziran 2008. Mahkemenin 5 Haziran 2008 gündem ve sonuç kayıtları, 5735 sayılı Kanun'un 1 ve 2. maddelerinin iptaline ve yürürlüklerinin durdurulmasına karar verildiğini gösterir. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme-gundemi/genel-kurul/5-haziran-2008-genel-kurul-gundemi-ve-sonuclari/

[1230] Bk. dn. 1216.

eşzamanlı dili ‘düşük-orta düzey ağ kanıtı’ sayar; örgütlülük puanını artırmak için doğrudan temas ve davranış uyumu arar. Böylece ortak kültürel refleks küçümsenmez, fakat benzer kelimeler komplonun yerine konmaz.[1231]

Tablo 67.9 — Aynı çerçevenin eşzamanlılaşması: ‘rejim’, ‘irtica’, ‘tehdit’ (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Gözlem	Olası açıklama	Ek test
Aynı tehdit kelimesi	Ortak repertuvar	Kaynak/alıntı zinciri
Aynı gün yoğunlaşma	Ortak gündem	Ön temas ve zamanlama
Benzer hukuk dili	Meslek sosyalleşmesi	Metin/karar ilişkisi
Aynı hedef grup	Kültürel sınır	Hak etkisi ve güç
Uzun süreli tekrar	Kurumsallaşmış çerçeve	Taşıyıcı ve dönüşüm analizi

67.10. 367 ve 27 Nisan: Kurumsal Sinyal ile Koalisyon Arasındaki Eşik

2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi etrafındaki 367 tartışması ve 27 Nisan askerî açıklaması önceki bölümlerde vesayet, hukuk ve siyasal eşitlik açısından ele alındı. Bölüm 67 bakımından mesele, farklı aktörlerin aynı anayasal kriz içinde birbirinin dilini, beklentisini veya hamlesini nasıl okuduğudur. Bir mahkeme kararı, askerî açıklama, parti boykotu ve medya kampanyası farklı anayasal ve siyasal niteliklere sahiptir; sadece aynı sonuca katkı verdikleri için tek organizasyon kabul edilemezler.[1232]

Buna rağmen güçlü bir kurumun kamusal sinyali, başka aktörlerin davranışını doğrudan emir vermeden de şekillendirebilir. Bu durumda ‘koordinasyon’ yerine ‘kurumsal sinyal ve stratejik uyum’ kavramı daha isabetlidir. Araştırma; ön temas, beklenen tepki, eylem zamanlaması ve somut iletişim izi varsa puanı yükseltir; yalnızca aktörlerin aynı fırsat yapısına uyum göstermesini örgüt kanıtı saymaz. Böylece vesayetin etkisi görülebilir kalırken, hukukî ve siyasî aktörlerin özerk sorumluluğu da silinmez.[1233]

Tablo 67.10 — 367 ve 27 Nisan: kurumsal sinyal ile koalisyon arasındaki eşik (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Mekanizma	Örgüt gerektirir mi?	Araştırma göstergesi
Açık talimat	Evet/yüksek	Belge veya doğrudan tanıklık
Kurumsal sinyal	Hayır	Açıklama sonrası davranış değişimi

[1231] Bk. dn. 1215.

[1232] Bk. dn. 1223.

[1233] Bk. dn. 1215.

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Stratejik uyum	Hayır	Teşvik ve zaman ilişkisi
Ortak hukuk argümanı	Hayır	Kaynak ve metin dolaşımı
Önceden iş bölümü	Evet/yüksek	Toplantı, plan, görev kaydı

67.11. Kültürel Repertuvar: Devlet Sahipliği ve 'Makbul Yurttaş'

Kitabın 1–83 arasındaki ana bulgularını birbirine bağlayan şey tek bir örgüt adı değil, tekrar eden kültürel repertuvardır. Devleti ve Cumhuriyet'i belirli bir yaşam tarzının doğal mülkü sayan; başörtülü, imam hatipli, muhafazakâr veya taşralı yurttaşı 'sonradan gelen', 'eğitilmesi gereken' ya da ülkenin yönünü belirlemeye tam ehil olmayan özne olarak kodlayan dil, farklı dönemlerde farklı taşıyıcılar bulmuştur. 'İran'a/Arabistan'a gidin' türü aidiyet reddi bu repertuvarın en çıplak biçimidir.[1234]

Repertuvar kavramı nedensellik iddiasını dikkatli kurmaya imkân verir. Aynı kültürel sınırı paylaşan kişiler birbirini hiç tanımadan da benzer dışlama biçimleri üretebilir. Burada kitap 'örgüt' değil, norm ve statü hiyerarşisi ölçmektedir. Ancak repertuvar devlet kararı, üniversite genelgesi, meslek yaptırımı veya medya kampanyasıyla birleştiğinde güç asimetrisi artar ve sıradan önyargı kurumsal etkiye dönüşür. Bu nedenle ortak repertuvar, koordinasyon endeksinin ayrı bir boyutudur; tek başına en yüksek puanı vermez.[1235]

Tablo 67.11 — Kültürel repertuvar: devlet sahipliği ve 'makbul yurttaş' (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Repertuvar göstergesi	Örnek biçim	Kanıt ağırlığı
Devlet sahipliği	"Devlet/Cumhuriyet bizim" mantığı	Çerçeve kanıtı
Şartlı aidiyet	"Git başka ülkede yaşa"	Dışlama kanıtı
Liyakat genellemesi	Kimliği peşinen yetersiz sayma	Kültürel hiyerarşi
Kamusal görünmezlik	Dinî işareti başlı başına tehdit sayma	Hak etkisiyle yükselir
Kurumsal yaptırım	Eğitim/meslek/statü kaybı	Yüksek güç etkisi

67.12. Çerçevenin Alanlar Arası Çevirisi: Siyaset → Medya → Akademi → Sanat → Dijital

Aynı fikir her alanda aynı kelimelerle dolaşmaz. Siyasette 'rejim güvenliği' diye kurulan bir çerçeve medyada 'yaşam tarzı tehlikesi', akademide 'modernleşme gerilimi',

[1234] Bk. dn. 1214.

[1235] Bk. dn. 1223.

sanatta hiciv, dijital alanda ise etiket ve meme biçimine çevrilebilir. Bu çeviri, söylem koalisyonunu izlemeyi zorlaştırır; çünkü yüzeyde farklı türler vardır. Araştırma yalnız kelime eşleşmesi aramaz; sorunun kim tarafından nasıl tanımlandığına, hangi grubun ‘normal’ veya ‘tehdit’ olarak kodlandığına ve hangi çözümün meşru sayıldığına bakar.[1236]

Alanlar arası dolaşımı göstermek için en güçlü kayıtlar çapraz atıf ve taşıyıcı aktörlerdir: siyasetçinin akademik raporu alıntılaması, gazetenin bir bildiriye manşet açması, sanatçının medya çerçevesini yeniden üretmesi, dijital ağın eski manşeti yeni olaya taşıması veya aynı kişinin birden fazla kurumsal alanda rol üstlenmesi. Fakat her çapraz dolaşım kötü niyetli değildir; demokratik kamusal alan zaten fikirlerin kurumlar arasında dolaşmasına dayanır. Sorun, dolaşan çerçevenin hak ve yurttaşlık hiyerarşisi üretip üretmediğidir.[1237]

Tablo 67.12 — Çerçevenin alanlar arası çevirisi: siyaset → medya → akademi → sanat → dijital (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Alan	Çerçeve biçimi	Dolaşım izi
Siyaset	Program, konuşma, önerge	Basın ve kurum atfı
Medya	Manşet, haber seçimi, yorum	Alıntı ve tekrar
Akademi	Rapor, bildiri, uzman görüşü	Siyasî/medya kullanımı
Sanat	Hiciv, gösteri, sembol	Klip ve kamu tartışması
Dijital	Etiket, meme, başlık, klip	Ağ yayılımı ve yeniden bağlamlama

67.13. Ağ Dolaşımı ve Tekrar: Merkezi Emir Olmadan Güçlenme

Ağlarda bir çerçevenin güçlenmesi için her düğümün merkezden emir alması gerekmez. Centola ve Macy’nin ‘karmaşık bulaşma’ yaklaşımı, tartışmalı veya maliyetli davranışlarda birden fazla kaynaktan gelen teyidin benimsemeyi kolaylaştırabildiğini gösterir. Siyasî söylem açısından bunun anlamı şudur: kişi aynı tehdidi gazeteden, meslek çevresinden, arkadaş grubundan ve dijital akıştan tekrar tekrar gördüğünde, bu çerçeveyi ‘herkesçe bilinen gerçek’ gibi algılayabilir.[1238]

Bu süreç örgütlü manipülasyonla karıştırılmamalıdır. Organik tekrar, sosyal seçilim ve homofili sonucu da oluşabilir; ayrıca medya ekosistemlerinin iç mantığı bazı konuları kendiliğinden büyütebilir. Benkler, Faris ve Roberts’ın medya ekosistemi analizi, propaganda ve yanlış bilginin ağ içi geri beslemelerle yayılabileceğini gösterir. Türkiye

[1236] Bk. dn. 1215.

[1237] Bk. dn. 1216.

[1238] Bk. dn. 1221.

dosyasında bu tür ağ mekanizmaları kanıtlanabilir; fakat herhangi bir ağ yoğunluğu 'tek merkez' sonucunu değil, önce dolaşım ve güçlendirme sonucunu destekler.[1239]

Tablo 67.13 — Ağ dolaşımı ve tekrar: merkezi emir olmadan güçlenme (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Ağ olgusu	Merkez gerektirir mi?	Ölçüm
Tekrarlı maruz kalma	Hayır	Kaynak çeşitliliği
Homojen takip ağı	Hayır	Ağ homojenliği
Çapraz platform taşıma	Hayır	İçerik izi/zaman
Sahte hesap senkronu	Koordinasyon ihtimali yüksek	Teknik hesap analizi
İçerik emri	Evet/yüksek	Talimat veya yönetim izi

67.14. Seçim ve Onay Yanlılığı: Neden Aynı Kaynaklar Birbirini Besler?

Söylem koalisyonlarının sürekliliği yalnız dışarıdan yönlendirmeyle açıklanamaz. Aktörler kendi dünya görüşlerine uygun kaynakları seçebilir, çelişen bilgiyi daha sert denetleyebilir ve sosyal çevrelerinde benzer kanaatleri ödüllendirebilir. Bu seçim mekanizması, merkezî koordinasyon olmadan da belirli bir çerçevenin kurumsal ve dijital alanlarda yoğunlaşmasına yol açar. Böylece birbirinden bağımsız aktörler aynı kaynak havuzundan beslenerek benzer sonuçlara ulaşabilir.[1240]

Bu bölüm 'aynı kaynakları okuyorlar' bulgusunu ne masumiyet belgesi ne de örgüt kanıtı sayar. Asıl soru, kaynak dolaşımının kapalı devre olup olmadığıdır: Aynı iddia birbirini kaynak gösteren birkaç mecra arasında dönüyor, ilk kaynak belirsizleşiyor ve karşı kayıt sistematik olarak dışlanıyorsa epistemik kapanma riski yükselir. Buna karşılık karşıt kaynakların görünür biçimde tartışıldığı, düzeltme ve görüş değişiminin mümkün olduğu ağlar söylem koalisyonu içinde bile daha çoğulcu çalışabilir.[1241]

Tablo 67.14 — Seçim ve onay yanlılığı: neden aynı kaynaklar birbirini besler? (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Belirti	Kapalı devre riskini artırır	Riski azaltır
Kaynak yapısı	Birbirini döngüsel atıf	Bağımsız birincil kaynaklar
Karşı kanıt	Yok sayma/etiketleme	Açık cevap ve test

[1239] Yochai Benkler, Robert Faris ve Hal Roberts, Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics (Oxford University Press, 2018). Eser, medya ekosistemlerindeki geri besleme, gündem dolaşımı ve propaganda hatlarını ağ düzeyinde inceler. https://doi.org/10.1093/oso/9780190923624.001.0001

[1240] Bk. dn. 1239.

[1241] Bk. dn. 1216.

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Düzeltme	Sessiz silme	Görünür sürüm geçmişi
İç eleştiri	Maliyetli/bastırılmış	Yayımlanmış karşı görüş
Görüş değişimi	İhanet sayılır	Kanıtla meşru kabul edilir

67.15. Örgütlülük Kanıtı İçin Altı Somut Gösterge

‘Örgütlü proje’ hükmünün yüksek kanıt eşiği altı göstergeyle kurulur: ortak plan veya metin; doğrulanmış toplantı ve temas; talimat veya görev dağılımı; finansman ve lojistik kaynak paylaşımı; zaman bakımından senkronize ve birbirini tamamlayan eylem; operasyonun kimliğini veya kaynağını gizleme çabası. Bu unsurların biri tek başına yeterli olmayabilir; fakat birden fazlasının aynı vaka üzerinde birleşmesi örgütsel iddiayı güçlendirir.[1242]

Gösterge listesi, hukuka uygun sivil toplum işbirliğini suçlaştırmak için kullanılmaz. Ortak basın açıklaması, açık toplantı, kampanya bağışı veya koalisyon protokolü demokratik siyasetin normal unsurlarıdır. ‘Örgütlülük’ kelimesi burada otomatik olarak yasadışılık anlamına gelmez. Kitabın ilgilendiği soru, koordinasyonun var olup olmadığı ve bu koordinasyonun eşit yurttaşlık, haklar veya kamu gücü üzerinde ne sonuç doğurduğudur. Hukuka aykırılık ise ayrıca kanun ve mahkeme kararıyla kurulmalıdır.[1243]

Tablo 67.15 — Örgütlülük kanıtı için altı somut gösterge (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Gösterge	Güçlü kanıt	Tek başına yetersiz örnek
Plan/metin	Ortak taslak ve sahiplik	Benzer cümle
Temas	Tarihli toplantı/kayıt	Aynı etkinlikte bulunma
Talimat	Görev ve emir izi	Genel siyasi çağrı
Kaynak	Özel operasyon finansmanı/lojistik	Şeffaf genel fon
Senkronizasyon	Tamamlayıcı zamanlanmış eylem	Aynı gündeme tepki
Gizleme	Sahte kimlik/kaynak maskeleme	Anonim fikir beyanı

[1242] Bk. dn. 1215.

[1243] Meta, ‘February 2021 Coordinated Inauthentic Behavior Report,’ 3 Mart 2021. Meta, koordineli sahte davranışı stratejik amaçla kamusal tartışmayı manipüle eden ve sahte hesapların merkezî rol oynadığı koordineli faaliyetler olarak tanımlar. Bu, akademik bir genel teori değil, platformun operasyonel tespit ölçütüdür. https://about.fb.com/news/2021/03/february-2021-coordinated-inauthentic-behavior-report/

67.16. Kanıt Yokluğunun Anlamı: Şüpheyi Hükme Çevirmemek

Araştırmanın en zor disiplini, güçlü bir örüntü görüldüğünde kanıtın bittiği yerde durabilmektir. Birçok aktörün aynı kültürel refleksi üretmesi araştırmacıda doğal olarak 'bu kadar benzerlik tesadüf olamaz' hissi yaratabilir. Fakat tarih ve sosyoloji, benzer kurumlarda yetişen, aynı statü kaygılarını taşıyan ve aynı bilgi ekosistemine maruz kalan aktörlerin doğrudan plan olmadan da yakın davranabileceğini gösterir. Bu nedenle açıklanamayan benzerlik, eksik bir araştırma sorusudur; kanıtlanmış örgüt değildir.[1244]

Öte yandan belge bulunmamasını 'hiçbir bağ yoktur' diye kesin hükme çevirmek de bilimsel değildir. Arşivler eksik olabilir, dijital kayıtlar silinebilir, karar süreçleri sözlü yürüyebilir. Doğru dil, kanıt durumunu açıkça ifade etmektir: 'doğrudan koordinasyon kanıtı bulunamadı', 'dolaşım kanıtı var', 'ortak repertuvar güçlü', 'örgütsel bağ araştırma adayı' gibi. Böylece kitap hem kuşkuyu saklamaz hem de kuşkuyu olgu gibi yazmaz.[1245]

Tablo 67.16 — Kanıt yokluğunun anlamı: şüpheyi hükme çevirmemek (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Kanıt durumu	Doğru ifade	Kaçınılacak ifade
Bağlantı yok	"Doğrudan bağ tespit edilmedi"	"Kesinlikle hiç bağ yok"
Benzerlik var	"Ortak çerçeve gözleniyor"	"Tek merkezden yönetiliyor"
Dolaşım var	"İçerik/aktör geçişi belgeli"	"Emir zinciri kesin"
Koordinasyon var	"Vaka düzeyinde koordinasyon"	"Bütün dönem tek proje"
Yeni kayıt çıkarsa	Hüküm güncellenir	Önceki tezi korumak için reddetmek

67.17. İç İtiraz ve Ayrışma: Tek Merkez Tezinin En Güçlü Karşı Testi

Bölüm 40'ta gösterildiği üzere, aynı siyasî veya kültürel çevredeki itirazlar yalnız 'denge' malzemesi değildir; örgütlülük iddiasını sınayan doğrudan kanıttır. Bir gazeteci kendi kurumunun manşetine, akademisyen kurul kararına, parti mensubu resmî politikaya veya sanatçı baskın kültürel dile açıkça karşı çıkabiliyorsa, yekpare emir-komuta varsayımı zayıflar. İtirazın maliyetli olması, bu kanıtın değerini daha da artırabilir.[1246]

Fakat iç itirazın varlığı, kurumun daha önce verdiği hak kaybı yaratan kararları ortadan kaldırmaz. Bir üniversitede yasağa karşı çıkan akademisyenlerin bulunması, rektörlük genelgesinin kurumsal sorumluluğunu silmez; bir partide farklı sesler olması, grup kararı veya resmî başvurunun sorumluluğunu yok etmez. Karşı vaka örgüt tezini

[1244] Bk. dn. 1214.
[1245] Bk. dn. 1216.
[1246] Bk. dn. 1216.

daraltır, kurumsal eylemi aklamaz. Bu ayrım Bölüm 67'nin 'tek merkez yoksa sorun da yoktur' sonucuna kaymasını engeller.[1247]

Tablo 67.17 — İç itiraz ve ayrışma: tek merkez tezinin en güçlü karşı testi (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
İç ayrışma	Örgüt tezi üzerindeki etkisi	Kurumsal sorumluluk üzerindeki etkisi
Açık karşı oy	Yekparelik iddiasını zayıflatır	Çoğunluk kararını silmez
Karşı yazı/bildiri	Söylem tekliğini zayıflatır	Resmî yayın varsa sorumluluk sürer
İstifa/kopuş	Koordinasyon sınırını gösterir	Önceki dönemi ayrıca inceler
Politika dönüşümü	Süreklilik tezini sınırlar	Geçmiş hesaplaşmasını ayrıca gerektirir
Bedel ödeyen itiraz	Karşı vakanın gücünü artırır	Hak ihlalini görünmez kılmaz

67.18. Zaman İçinde Dönüşüm: Sabit Blok Değil, Değişen Koalisyon

On Birinci Kısımda incelenen karşı vakalar, söylem koalisyonunun üyelik listesinin sabit olmadığını gösterir. Başörtüsü yasağına karşı çıkan sekülerler, terör konusunda açık tavır alan muhalifler, millî teknolojik kapasiteyi teslim eden farklı siyasî aktörler ve CHP'nin başörtüsü politikasındaki dönüşümü; aynı kişi ve kurumların dönemden döneme farklı pozisyonlar alabileceğini kanıtlar. Bu nedenle '1930'dan bugüne değişmeyen aynı kadro' türü bir iddia hem tarihsel hem kurumsal olarak savunulamaz.[1248]

Daha doğru süreklilik modeli, aktörlerin değil repertuvarın izini sürmektir. Belirli bir parti geri çekilebilir, bir gazete kapanabilir, bir üniversite yönetimi değişebilir; buna rağmen 'devletin gerçek sahibi kim?' sorusuna kültürel hiyerarşiyle verilen cevap başka bir çevrede yeniden üretilebilir. Tersine, aynı kurum geçmişte dışlayıcı politika izlemişken sonradan eşit yurttaşlığı güçlendiren politika geliştirebilir. Kitap kurumsal dönüşümü kayda geçirerek geçmişi silmeden güncel durumu doğru adlandırır.[1249]

[1247] Bk. dn. 1223.

[1248] Bk. dn. 1214.

[1249] TBMM, 'Anayasa Mahkemesi, kararını açıkladı,' 5 Haziran 2008. TBMM kaydı, davanın CHP ve DSP milletvekillerince açıldığını ve başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin anayasa değişikliğinin iptal edildiğini aktarır. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=92f5d2d6-f570-4b31-a40a-6e1e9db888f0

Tablo 67.18 — Zaman içinde dönüşüm: sabit blok değil, değişen koalisyon (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Değişim türü	Süreklilik tezine etkisi	Araştırma sonucu
Kişi görüş değiştiriyor	Sabit aktör tezi zayıflar	Zaman damgalı değerlendirme
Parti politika değiştiriyor	Kurumsal süreklilik kırılır	Dönüşümün derinliği ölçülür
Yeni mecra aynı repertuvarı alıyor	Anlam sürekliliği sürer	Taşıyıcı değişimi
İç itiraz büyüyor	Koalisyon gevşer	Karşı vaka ağırlığı artar
Hak politikası tersine dönüyor	Pratik süreklilik kırılır	Onarım/güvence ayrıca ölçülür

67.19. Güç Asimetrisi: Devlet Kurumu ile Özel Ağ Aynı Değil

Söylem koalisyonu analizinin en önemli düzeltmesi güç boyutudur. Aynı dışlayıcı cümle bir anonim hesaptan çıktığında incitici veya kutuplaştırıcı olabilir; üniversite, yargı, askerî bürokrasi ya da kamu idaresi aynı kültürel önkabulle eğitim, meslek veya siyasal katılım hakkını sınırladığında ise sonuç başka düzeydedir. Bu nedenle örgütlülük ve güç iki ayrı eksende ölçülür. Çok koordineli fakat yetkisiz bir dijital kampanya ile az koordineli fakat doğrudan hak kaybı üreten idarî karar aynı puanı alamaz.[1250]

Bu ayrım kitabın tarihsel ana tezini korur. Ters yönlü dindar veya iktidar yanlısı ağlarda da dışlayıcı söylem ve koordinasyon görülebilir; bunlar aynı yöntemle kaydedilir. Fakat tarihsel devlet gücü, süre, yaygınlık ve somut hak kaybı bakımından ayrı tartılır. 'İki tarafta da kötü söz var' cümlesi, kurumsal güç farkını sıfırlamak için kullanılmaz. Eşit ahlâk ölçüsü ile eşit tarihsel ağırlık aynı şey değildir.[1251]

Tablo 67.19 — Güç asimetrisi: devlet kurumu ile özel ağ aynı değil (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Aktör türü	Tipik güç	Ölçümde ek ağırlık
Bireysel hesap	Söylem/itibar	Tehdit ve yayılım varsa artar
Medya kurumu	Gündem/çerçeve	Tekrar ve erişim
Meslek örgütü	Temsil/meslek etkisi	Zorunlu üyelik ve işlem
Üniversite/kamu idaresi	Eğitim/statü	İdarî yaptırım

[1250] Bk. dn. 1223.

[1251] Bk. dn. 1215.

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Yargı/askerî bürokrasi	Hak/rejim üzerinde yüksek güç	Hukukî ve siyasal sonuç

67.20. Ters Yönlü Kontrol: İktidar Yanlısı ve Dindar Ağlarda Aynı Mekanizmalar

Bölüm 38'in ters yönlü yankı odası testi burada da uygulanır. İktidar yanlısı, milliyetçi, dindar veya başka ideolojik ağların muhalifleri topluca 'hain', 'terörist', 'dinsiz', 'ahlâksız' veya dış güçlerin uzantısı gibi kodlaması; organize çevrimiçi saldırı, bilgi kirliliği veya yapay büyütme üretmesi mümkündür. Bu olgular yalnız ana teze uymadığı için dışarıda bırakılamaz. Aynı koordinasyon ve kanıt ölçüsü hangi siyasî yön için kullanılıyorsa ters yönde de kullanılır.[1252]

Karşılıklılık, sahte simetri anlamına gelmez. Bir dönemde devlet kurumlarının seküler-jakoben baskısı daha yüksek kurumsal sonuç üretmişse bu tarihsel ağırlık korunur; günümüzde iktidar yanlısı bir ağın somut hak ihlali veya koordineli tacizi varsa o da kendi ağırlığıyla kaydedilir. Araştırmanın güvenilirliği, sevdiği aktöre düşük, eleştirdiği aktöre yüksek kanıt standardı uygulamamasına bağlıdır. Böylece Bölüm 67 'bizim tarafın komplo teorisi' değil, uygulanabilir bir ağ ve sorumluluk yöntemi sunar.[1253]

Tablo 67.20 — Ters yönlü kontrol: iktidar yanlısı ve dindar ağlarda aynı mekanizmalar (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Test	Ana tez yönü	Ters yön kontrolü
Toplu etiketleme	Dindar/muhafazakârı topluca değersizleştirme	Muhalifi topluca hain/terörist sayma
Yankı odası	Seküler/muhalif ağ	İktidar yanlısı/dindar ağ
Yapay büyütme	Sahte hesap/koordinasyon varsa ölç	Aynı teknik eşik
Kurumsal yaptırım	Devlet/üniversite/yargı	Bugünkü kamu gücü için de aynı test
Düzeltme	Görünür ve izlenebilir olmalı	Siyasî yöne göre değişmez

[1252] Bk. dn. 1243.

[1253] X Transparency Center, 'Platform Manipulation.' X, yapay büyütmeyi sahte/gerçek dışı etkileşimlerle bir hesap veya kavramı olduğundan popüler ya da tartışmalı gösterme; koordineli faaliyeti ise çoklu ve/veya sahte hesaplarla konuşmaları yapay biçimde etkileme çabası olarak tanımlar. https://transparency.x.com/en/reports/platform-manipulation

67.21. Yabancı Fon / Dış Bağ İddiası: Fon = Talimat Değildir

Türkiye'de medya, akademi ve sivil toplum tartışmalarında yabancı fon veya uluslararası bağlantı çoğu zaman tek başına 'dış operasyon' kanıtı gibi sunulur. Bu bölüm böyle bir kestirme kullanmaz. Bir kurumun yabancı vakıf, devlet programı, uluslararası kuruluş veya şirketten fon alması; finansman ilişkisini gösterir. Fakat fon verenin içerik talimatı verdiği, hedef belirlediği veya operasyon yönettiği sonucunu kurmak için sözleşme şartı, yazışma, bütçe kalemi, performans talebi veya başka doğrudan kayıt gerekir.[1254]

Aynı ilke yerli kamu fonları ve siyasî yakınlıklar için de geçerlidir. Devletten reklam, ihale veya hibe almak tek başına her haberin hükûmet talimatıyla yazıldığını kanıtlamaz; ancak kaynak bağımlılığı editoryal özerklik bakımından araştırma sorusu doğurabilir. Şeffaflık burada ana çözümdür: fon kaynağı, tutar, amaç, sözleşme koşulu ve içerik üzerindeki yetki açıklandığında hem gerçek koordinasyon daha kolay görülür hem de yalnız finansman etiketinden üretilen suçlama azalır.[1255]

Tablo 67.21 — Yabancı fon / dış bağ iddiası: fon = talimat değildir (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Finansman bulgusu	Gösterdiği	Talimat için ek kanıt
Hibe/fon var	Mali ilişki	Sözleşme ve içerik şartı
Reklam/ihale var	Ekonomik bağ	Editoryal müdahale kaydı
Proje ortağı var	Kurumsal ilişki	Görev ve karar paylaşımı
Ortak etkinlik var	Temas	Operasyon planı
Şeffaf bütçe	Denetlenebilirlik	Talimat yoksa örgüt hükmü kurulmaz

67.22. Bot, Sahte Hesap ve Yapay Büyütme: Dijital Koordinasyonun Teknik Eşiği

Dijital alanda 'örgütlü' kelimesi ölçülebilir teknik anlamlar kazanabilir. Meta, koordineli sahte davranışı stratejik amaçla kamusal tartışmayı manipüle etmeye dönük ve sahte hesapların merkezî rol oynadığı koordineli faaliyetler olarak tanımlar. X ise yapay büyütme ve çoklu/sahte hesaplarla koordineli biçimde konuşmayı etkileme davranışlarını platform manipülasyonu kapsamında ele alır. Bu platform tanımları tarafsız akademik yasalar değildir; fakat sahte hesap, senkron davranış ve kimlik gizleme gibi gözlenebilir göstergeler sağlar.[1256]

Araştırma, bir etiketin çok paylaşılmasını 'bot operasyonu' saymaz. Teknik hüküm için hesap oluşturma zamanları, paylaşım aralıkları, içerik benzerliği, birbirini tekrar eden ağ kümeleri, sahte profil izleri ve mümkünse platformun resmî müdahale kaydı gerekir. Organik siyasî mobilizasyon ile yapay büyütme ayrılmadığında, gerçek yurttaş

[1254] Bk. dn. 1215.

[1255] Bk. dn. 1239.

[1256] Bk. dn. 1243.

katılımı kolayca ‘trol ordusu’ diye değersizleştirilebilir; tersine sahte ağlar da ‘halkın doğal tepkisi’ diye sunulabilir. İki hata da aynı veri standardıyla engellenir.[1257]

Tablo 67.22 — Bot, sahte hesap ve yapay büyütme: dijital koordinasyonun teknik eşiği (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Teknik gösterge	Organik açıklama mümkün mü?	Koordinasyon puanını artıran ek bulgu
Aynı etiket	Evet	Aynı saniye/dakika örüntüsü ve hesap kümesi
Benzer metin	Evet	Birebir kopya + ağ senkronu
Yeni hesap yoğunluğu	Evet	Sahte kimlik ve merkezi bağlantı
Yüksek paylaşım	Evet	Otomasyon/gerçek dışı etkileşim
Platform yaptırımı	Daha güçlü kayıt	Gerekçe ve ağ açıklaması

67.23. Söylem Koalisyonu ve Koordinasyon Endeksi (0–24)

Bölümün ölçüm modeli altı boyuttan oluşur: ortak çerçeve/repertuvar, doğrudan temas, talimat veya plan, kaynak/lojistik paylaşımı, zaman ve eylem senkronizasyonu, kurumsal/hak etkisi. Her boyut 0–4 arasında puanlanır. Toplam puan bir görüşün doğru veya yanlış olduğunu söylemez; bir olayda örgütsel koordinasyon kanıtının ve sonuç kapasitesinin ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Böylece yüksek ideolojik benzerlik fakat temas kanıtı olmayan vakalar ile açık talimat ve kaynak paylaşımı bulunan vakalar ayrılır.[1258]

Önerilen yorum aralıkları şunlardır: 0–5 bağımsız/benzer refleks; 6–10 ortak repertuvar ve söylem yakınsaması; 11–15 belgeli dolaşım ve sınırlı koordinasyon; 16–20 güçlü dönemsel koordinasyon; 21–24 planlı/örgütlü operasyon için çok güçlü kanıt. Puanlama mekanik hüküm değildir. Bir devlet kararının hak etkisi çok yüksek olabilir fakat koordinasyon puanı düşük kalabilir; bir dijital ağın koordinasyon puanı yüksek olabilir fakat hukukî yaptırım gücü düşük olabilir. Sonuç bu iki eksen birlikte okunarak yazılır.[1259]

Tablo 67.23 — Söylem koalisyonu ve koordinasyon endeksi (0–24) (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Boyut	0 puan	4 puan

[1257] Bk. dn. 1253.
[1258] Bk. dn. 1214.
[1259] Bk. dn. 1243.

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Ortak çerçeve	Benzerlik yok/tesadüfî	Aynı temel hikâye ve sınırlar sürekli
Doğrudan temas	Kayıt yok	Tarihli/doğrulanmış temas ağı
Talimat/plan	Yok	Açık görev, talimat veya ortak plan
Kaynak/lojistik	Bağımsız	Ortak operasyon kaynağı
Senkronizasyon	Bağımsız zamanlama	Tamamlayıcı ve planlı zamanlama
Kurumsal/hak etkisi	Söz düzeyi	Doğrudan statü/hak/ siyasal sonuç

67.24. Bölüm Sonucu: Tek Merkezli Proje Değil, Dönemsel Örgütlülük + Uzun Ömürlü Söylem Koalisyonu

Bölümün ulaştığı sonuç iki katmanlıdır. Birincisi, eldeki kanıtlar Türkiye'de onlarca yıla yayılan bütün seküler, cumhuriyetçi, sol, liberal veya muhalif çevrelerin tek ve kesintisiz bir gizli merkez tarafından yönetildiğini ileri sürmeye yetmez. İç itirazlar, kurum dönüşümleri, karşı vakalar ve farklı karar süreçleri böyle bir yekparelik tezini çürütür. İkincisi, bu sonuç 'örgütlülük hiç yoktur' anlamına da gelmez. 28 Şubat gibi belirli dönem ve vakalarda brifing, temas ve bilgi operasyonu kayıtları dönemsel koordinasyonun somut olarak kurulabildiğini gösterir.[1260]

Daha uzun tarihsel çizgide ise kitabın en güçlü açıklaması 'söylem koalisyonu'dur: devlet ve Cumhuriyet üzerinde kültürel mülkiyet, inançlı-geleneksel yurttaşı şartlı ortak sayma, kamusal görünürlüğü tehdit olarak kodlama ve seçmenin kültürel niteliğine siyasî veto uygulama repertuvarı farklı kurumlarda farklı zamanlarda yeniden ortaya çıkmıştır. Bu repertuvar bazen devlet gücüyle despotik hak kaybına dönüşmüş, bazen özel söylem düzeyinde kalmış, bazen de aynı çevrelerin içinden güçlü itirazlarla kırılmıştır. Kitabın hükmü kimliğe değil, her vakanın kanıt düzeyi ve güç etkisine dayanır.[1261]

Tablo 67.24 — Bölüm sonucu: tek merkezli proje değil, dönemsel örgütlülük + uzun ömürlü söylem koalisyonu (analiz matrisi)

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Son hüküm	Kanıt durumu	Kullanılacak kavram
Bütün dönem/aktörler tek merkez	Desteklenmiyor	Reddedilir

[1260] Bk. dn. 1224.

[1261] Bk. dn. 1214.

Ölçüt	Gözlem / düşük eşik	Yüksek kanıt / araştırma sonucu
Belirli olayda talimat/ temas/operasyon	Kanıtlanırsa güçlü	Dönemsel örgütlü koordinasyon
Farklı kurumlarda ortak hikâye ve pratik	Güçlü örüntü	Söylem koalisyonu
Dijital ortaklaşma fakat merkez yok	Ağ izi varsa	Bağlayıcı/dağıtık eylem
İç itiraz ve dönüşüm	Yüksek karşı kanıt	Yekpare blok genellemesi reddedilir

GENEL SONUÇ

Bu kitap tek bir soruyla başladı: Türkiye'de kendisini devletin, Cumhuriyet'in ve vatanın doğal sahibi gören üstenci seküler-jakoben damar, farklı dönemlerde dindar ve geleneksel yurttaşın tarihini, inancını, görünürlüğünü, liyakatini ve demokratik temsilini hangi kurumlar ve söylemler üzerinden sınırlandırmıştır? Altmış yedi bölüm boyunca bu soru tarihsel kurumlardan güncel dijital tartışmalara, mahkeme kararlarından televizyon manşetlerine, seçmen tasvirlerinden millî projeler hakkındaki iddialara kadar geniş bir alanda, aynı kanıt ölçütleriyle sınandı. Bu son bölüm, ulaşılan bulguları ve bulguların sınırlarını birlikte özetler.

Kurucu Tezin Sınanması

Kitabın kurucu tezi, laikliğin eşit özgürlüğü koruyan bir hukuk ilkesi olmaktan çıkarıldığı dönemlerde belirli bir kültürel çevrenin hayat tarzını makbul vatandaşlık ölçüsüne çeviren bir devlet pedagojisine dönüştüğüydü. Bulgular bu tezi, kapsamı belirli kalmak kaydıyla destekler. Başörtüsü yasağının üniversite genelgeleri, disiplin işlemleri ve yargı kararlarıyla kurumsallaşması; 28 Şubat döneminde eğitim, meslek ve temsil alanında dindar yurttaşa yönelen idarî rejim; 2 Mayıs 1999'da Meclis kürsüsünden yapılan dışlama; 2007 cumhurbaşkanlığı krizinde yargısal yorum ile askerî bildirinin aynı siyasal atmosferde buluşması ve 2008'de başörtüsü serbestisini genişleten anayasa değişikliğinin iptali, bu sürekliliğin kurumsal kayıtlarla belgelenebilen başlıca halkalarıdır.

Tezin sınırı da aynı açıklıkla kaydedilmelidir. İncelenen damar Türkiye'deki seküler yurttaşların tamamı değildir; belirli dönemlerde, belirli kurumlarda yoğunlaşan ve kamu gücüyle birleştiğinde hak kaybı üreten bir söylem ve uygulama örüntüsüdür. Laiklik bu kitabın eleştiri nesnesi değildir. Eleştirilen, laikliğin devlet gücünün sınırı olmaktan çıkarılıp toplumun hangi görünüşle kamusal alana gireceğini belirleyen bir kültürel ruhsata dönüştürülmesidir.

Beş Alt Tezin Bulguları

Tarihsel devamlılık tezi doğrulanmıştır, fakat doğru tarihlendirmeyle. Cumhuriyet'in laiklik politikaları sıfırdan doğmamış; geç Osmanlı'nın merkezîleşme, hukuk ve eğitim reformları üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte kadın başörtüsüne yönelik açık ve sistematik üniversite ve kamu yasakları 1930'larda değil, özellikle 1960'lardan sonra görünürleşmiş; 1980'lerde YÖK düzeninde ve 28 Şubat döneminde merkezî kurumlarla yoğunlaşmıştır. Süreklilik, olmayan bir 1930'lar başörtüsü kanunu üzerinden değil; devletin toplumu yukarıdan dönüştürme yetkisini kendinde görmesi ve dinî görünürlüğü ilerlemenin gerisinde sayması üzerinden kurulmalıdır.

Kurumsal farklılaşma tezi de desteklenmiştir. Devlet ve hukuk kurumlarının dinî otoriteden ayrışması ile toplumun dindarlık düzeyi farklı yönlerde ilerleyebilmiştir. Laik devlet ile sekülerleştirilmiş toplum aynı hedef değildir; ilki kamu iktidarının herhangi bir dinî otoriteye bağlanmasını önler, ikincisi devletin belirli bir seküler kültürü ilerlemenin ve aidiyetin tek ölçüsü hâline getirmesini ifade eder. Anayasa Mahkemesinin bireysel

başvuru döneminde geliştirdiği hak eksenli laiklik yorumu, eski yasakçı yorumun laikliğin kaçınılmaz anlamı olmadığını kurumsal düzeyde göstermiştir.

Kültürel mülkiyet tezi kitabın en güçlü açıklayıcı aracı olmuştur. 2002 sonrasında dindar ve muhafazakâr kesimlerin kamu, ekonomi, medya ve eğitim alanında görünürlük kazanmasına verilen tepkilerin önemli bir bölümü, somut bir hukuk ihlalinden çok devletin ve prestijli kurumların belirli bir kültürel çevrenin doğal alanı olduğu varsayımının sarsılmasından beslenmiştir. Seçmeni "bidon kafa", "koyun" veya "makarnacı" gibi toplu etiketlerle aşağılayan dil, imam hatip mezununu peşinen liyakatsiz sayan yaklaşım ve "İran'a/Arabistan'a gidin" türü aidiyet reddi, bu mülkiyet iddiasının farklı yüzleridir. Aynı tez, eski statünün restorasyonunu bekleyen siyasal dilin, meşru hukuk devleti taleplerinden ayrılması gerektiğini de göstermiştir.

Asimetrik standart tezi kısmen doğrulanmış, kısmen sınırlandırılmıştır. Mizah, ifade özgürlüğü, liyakat, şiddet ve millî başarı konularında ölçütün aktörün kimliğine göre değiştiği çok sayıda örnek vardır: İslam'a yönelik kırıcı ifade "özgürlük", başka kimliklere yönelik benzer ifade "nefret" sayılabilmiş; gerçekleşen teknolojik çıktı, iktidarın sahiplendiği bir proje olduğu için ölçüt sürekli değiştirilerek reddedilebilmiştir. Fakat aynı inceleme, ters yöndeki asimetriyi de belgelemiştir: Dinî incinmede ceza ve tutuklamayı savunup muhalif seçmene yönelik toplu aşağılamayı eleştiri sayan, başarıyı parti mülkiyetine çeviren ve her eleştiriyi "ihanet" diye kodlayan iktidar yanlısı söylem de aynı tutarsızlığı üretmiştir.

Dağınık koalisyon tezi, "örgütlü proje" iddiasına karşı en dengeli açıklamayı sunmuştur. Eldeki kanıtlar, onlarca yıla yayılan bütün seküler, cumhuriyetçi, sol, liberal veya muhalif çevrelerin tek ve kesintisiz bir merkez tarafından yönetildiğini göstermez. 28 Şubat gibi belirli dönemlerde brifing, temas ve bilgi operasyonu kayıtları dönemsel koordinasyonun somut olarak kurulabildiğini gösterir; daha uzun tarihsel çizgide ise en güçlü açıklama, farklı kurumlarda farklı zamanlarda yeniden ortaya çıkan ortak bir kültürel repertuvar, yani söylem koalisyonudur.

Devlete, Millete ve Vatana Yönelen Söylem

Kitabın dokuzuncu ve onuncu kısımları, kültürel mülkiyet iddiasının yalnız dindar yurttaşın görünürlüğünü sınırlamakla kalmadığını; bu yurttaşın iktidarda temsil edildiği dönemlerde siyasal rekabetin bazı aktörlerde devletin, milletin ve ortak vatanın kendisine yönelen bir söyleme dönüşebildiğini göstermiştir. 15 Temmuz darbe teşebbüsünün maddî kayıtlar karşısında "tiyatro" diye sunulması, örgüt şiddetini anlatının dışında bırakan bildiriler, kanıt eşiği karşılanmadan Türk Silahlı Kuvvetlerine yöneltilen kimyasal silah isnadı, devletin özüne yönelik "seri katil" nitelemesi ve gerçekleşmiş üretim kapasitesinin ölçütü sürekli değiştirilerek reddedilmesi bu dönüşümün başlıca örnekleridir. Bu vakalarda ortak örüntü, eleştirinin hükûmet politikasından ülkenin kurumlarına, güvenliğine ve millî hafızasına kaydırılması; aynı fiilin başka bir aktöre uygulandığında farklı adlandırılması ve kanıt standardının karşı tarafın kimliğine göre yer değiştirmesidir.

Bu bulgunun sınırı da aynı açıklıkla kaydedilmelidir. Hükûmeti, güvenlik operasyonunu, afet yönetimini veya bir kamu projesinin maliyetini sert biçimde eleştirmek devlet karşıtlığı değildir. Kitap bu ayrımı her vakada ayrı göstergelerle kurmuş; Türkiye'nin başarısızlığından siyasal kazanç beklentisi gibi ağır nitelemeleri ancak söz, niyet, eylem ve sonuç zinciri belgelendiğinde kullanmıştır. darbe

teşebbüsünün ardından TBMM'de grubu bulunan dört partinin yayımladığı ortak bildiri, PKK şiddetini açıkça kınayan muhalifler ve millî başarıyı teslim eden eleştirel isimler, bu söylemin muhalefetin tamamına yüklenemeyeceğini gösteren karşı vakalardır.

Karşı Vakaların Gösterdiği

Kitabın yöntemsel güvencesi, karşı vakaları sonradan eklenmiş bir denge malzemesi olarak değil, ana tezi sınayan kanıt olarak baştan sisteme dâhil etmesidir. Başörtüsü yasağına karşı çıkan seküler, sol ve feminist aktörler; Leyla Şahin kararındaki Tulkens karşıoyu; 2008 akademisyen bildirisi; örtülü ve örtüsüz kadınların ortak "Birbirimize Sahip Çıkıyoruz" çağrısı; dine hakareti reddeden inançsız düşünürler; PKK şiddetini açıkça kınayan muhalif aktörler ve Türkiye'nin teknolojik kapasitesini teslim eden eleştirel isimler, "sekülerler" veya "muhalefet" adına toplu hüküm kurmayı imkânsız kılar.

CHP'nin başörtüsü politikasındaki dönüşüm bu bakımdan özel bir yer tutar. 2008'de serbestlik yönündeki anayasa değişikliğinin iptali için yargıya başvuran parti; 2021–2023 döneminde geçmiş kusuru açıkça kabul eden, 2022'de kadınların kıyafet özgürlüğünü güvenceye alan kanun teklifi veren ve güncel başörtüsü ayrımcılığına karşı mağdurla temas kuran bir çizgiye gelmiştir. Bu dönüşüm gerçektir ve yok sayılamaz; fakat eski kurumsal rolle ayrıntılı yüzleşme, temsilin olağanlaşması ve iktidarda bağlayıcı güvence üretme kapasitesi bakımından hâlâ sınanmaktadır. Karşı vakalar tezi daraltır, kurumsal eylemi aklamaz.

Ters Yönlü Test ve Güç Asimetrisi

Kitap aynı ölçütü ters yönde de uygulamıştır. Dinî çoğunluğun seküler, inançsız veya farklı mezhepten yurttaşı ibadete, kıyafete ya da inanç beyanına zorlaması; seçilmiş çoğunluğun muhalefeti "gayrimillî" sayması; kamu kadrolarının yeni bir kültürel ve siyasal çevreye kapatılması da eşit yurttaşlığı ihlal eder. Eski dışlamanın mağduru olmak, yeni bir dışlama için yetki belgesi değildir.

Yine de karşılıklılık sahte simetri anlamına gelmez. Üniversite, yargı, askerî bürokrasi ve kamu idaresi üzerinden on yıllar boyunca uygulanan, eğitim ve meslek hakkını doğrudan sınırlayan yasaklar ile tekil bir hakaret aynı ağırlıkta tartılamaz. Kitap ahlâkî ölçüyü eşit tutmuş, tarihsel ağırlığı ise yetki, süre, yaptırım ve hak kaybı üzerinden ayrıca hesaplamıştır.

Bulguların Sınırları

Bu çalışma nicel bir temsil araştırması değildir. Vakalar amaçlı örneklemeyle seçilmiştir; bir söylemin toplumun hangi oranında paylaşıldığı sorusuna, dönemsel ve temsilî kamuoyu araştırmaları olmadan kesin cevap verilemez. Dijital kayıtlar kırılgandır; bazı içerikler silinmiş, bazı hesaplar değişmiştir. Hukukî süreçlerin önemli bir bölümü devam etmektedir; metindeki güncel durum ifadeleri ilgili bölümde belirtilen tarihe göre okunmalıdır. Kanıt sınıfı düşük kalan iddialar ana tezin dayanağı yapılmamıştır. Bu sınırlar, bulguların değerini azaltmaz; hangi hükmün hangi kanıta dayandığını görünür kılar.

Eşit Yurttaşlık İçin Sonuç

Kitabın nihai hükmü şudur: Türkiye'de tartışmanın gerçek ekseni "laiklik mi, din devleti mi?" ikiliğine hapsedilemez. Asıl ayrım, laikliği bütün yurttaşların eşit özgürlüğünü koruyan bir devlet sınırı olarak gören çoğulcu anlayış ile laikliği devleti, tarihi, kamusal alanı ve makbul vatandaşlığı belirli bir kültürel çevrenin mülkiyetine dönüştüren üstenci anlayış arasındadır. Devlet hiçbir siyasî veya kültürel kamp tarafından "geri alınacak" bir kale değildir; milletin ortak kurumu olarak seçimle yönetilir ve hukukla sınırlandırılır.

Bu ölçüt herkese aynı soruyu sorar: Bir yurttaşın inancı, kıyafeti, okulu, aksanı, memleketi veya oy tercihi, onun eğitim, meslek, temsil ve itibar bakımından daha az yurttaş sayılmasına gerekçe yapılıyor mu? Cevap evetse, bunu yapan aktör seküler de olsa dindar da olsa, muhalif de olsa iktidar yanlısı da olsa, eşit yurttaşlık ilkesini ihlal etmektedir. Başörtülü öğrenci ile başı açık kadın, dindar memur ile inançsız akademisyen, imam hatip mezunu ile seküler sanatçı aynı Cumhuriyet'in eşit ortaklarıdır.

Demokratik olgunluk, yalnız kendi tercihini değil, yanlış bulduğun ve benimsemediğin tercihin de eşit hak içinde yaşamasını savunabilmektir. Bu kitap, Türkiye'nin yakın tarihindeki bir zihniyet damarını belgelerken aynı zamanda o damarın panzehirini de göstermeye çalışmıştır: birincil kaynağa dayalı doğrulama, aynı ölçütün herkese uygulanması, kurumsal iç demokrasi, karşı görüşle gerçek temas ve hatayı görünür biçimde düzeltebilme cesareti. Laik devlet inancı silmez, zorlamayı sınırlar; eşit yurttaşlık ise kimseyi inancı veya inançsızlığı yüzünden daha az yurttaş hâline getirmemekle kurulur.

KAYNAKÇA

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf

1907 Lahey Kara Savaşı Yönetmeliği, md. 42. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-regulations-1907/article-42

2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2954.pdf

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3713.pdf

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf

6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6112.pdf

ABD Dışişleri Bakanlığı. (2026). Foreign Terrorist Organizations. https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations

Adalet Bakanlığı. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, özellikle m. 122, 125, 130 ve 216. https://alternatifcozumler.adalet.gov.tr/Resimler/icon/5237Say%C4%B1l%C4%B1T%C3%BCrkCezaKanunu.pdf

AFAD. (2022). Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP). https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf

AFAD. (2023, 6 Şubat). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hakkında Basın Bülteni-6. https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni6

AFAD. (2023, 6 Şubat). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni–4. https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni4

AFAD. (2023, 7 Şubat). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hakkında Basın Bülteni-9. https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni-9

AFAD. (2023, 8 Şubat). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni–15. https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni15

AFAD. (2024). AFAD 2024–2028 Stratejik Planı. https://www.afad.gov.tr/afad-2024-2028-stratejik-plani-yayimlandi

AFAD Deprem Dairesi Başkanlığı. (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Depremleri Raporu. https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf

AFAD Deprem Dairesi Başkanlığı. (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Depremlerine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu. https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmaras%20%20Depremleri_%20On%20Degerlendirme%20Raporu.pdf

AFAD. (t.y.). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu

AGİT. 1990 Kopenhag Belgesi. https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf

AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi & Venedik Komisyonu. (2020). Guidelines on freedom of peaceful assembly (3rd ed., CDL-AD(2019)017rev). https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282019%29017rev-e

AGİT/ODIHR. Freedom of Religion or Belief and Security: Policy Guidance. 2019. https://odihr.osce.org/odihr/429389

AGİT/ODIHR. Secularism – is it good or bad for freedom of religion or belief? 2022. https://odihr.osce.org/odihr/515051

AGİT/ODIHR-Venedik Komisyonu. Guidelines on the Legal Personality of Religious or Belief Communities. 2015. https://odihr.osce.org/odihr/139046

Agos. (2022, 12 Mayıs). Yargıtay Canan Kaftancıoğlu'na verilen cezalardan üçünü onadı. https://www.agos.com.tr/tr/haber/yargitay-canan-kaftancioglu-na-verilen-cezalardan-ucunu-onadi-27085

AİHM. Ahmet Arslan ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 41135/98, 23/2/2010. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97535

AİHM. Aydın Tatlav v. Turkey, no. 50692/99, 2 Mayıs 2006. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75277
AİHM. Eweida ve Diğerleri/Birleşik Krallık. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=001-115881.pdf&id=001-115881&library=echr
AİHM. Guide on Article 14 and Article 1 of Protocol No. 12. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_14_art_1_protocol_12_eng
AİHM. İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye [BD], B. No: 62649/10, 26/4/2016. https://www.echr.coe.int/fr/w/izzettin-dogan-and-others-v.-turkey-no.-62649/10-
AİHM. Mariya Alekhina and Others v. Russia, no. 38004/12, 17 Temmuz 2018. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184666
AİHM. Sinan Işık/Türkiye, B. No: 21924/05, 2/2/2010. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97087
AİHM. Thlimmenos/Yunanistan [BD], No. 34369/97. https://hudoc.echr.coe.int/ENG?i=001-46132
AİHM. Wearing of religious symbols in public areas. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/wearing-of-religious-symbols-in-public-areas
AİHM-KS. 9. Madde - Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü; İçtihat Rehberi ve 2026 güncellemeleri. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-9
AK Parti. (2020, 15 Aralık). Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Teklifi görüşmelerindeki konuşması. https://www.akparti.org.tr/haberler/disisleri-bakanimiz-mevlut-cavusoglu-2021-yili-merkezi-yonetim-butce-kanunu-teklifi-gorusmelerinde-konustu-15122020-003035/
AK Parti. Parti Programı. https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi-1/
Akarca, A. T. (2009). A prediction for AKP's nationwide vote share in the 29 March 2009 Turkish local elections. Economic Research Forum Working Paper 459. https://erf.org.eg/app/uploads/2014/08/459.pdf
Alain de Botton. "Atheism 2.0." TED konuşması metni. https://lists.virginia.edu/sympa/arc/virginia-atheist/2017-09/msg00002/Alain_de_Botton_-_Atheism_2.0_-_TED_talk.pdf
Alman Federal Anayasa Mahkemesi. (2017, 17 Ocak). No prohibition of the National Democratic Party of Germany as there are no indications that it will succeed in achieving its anti-constitutional aims. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2017/bvg17-004.html
Alman Federal Anayasa Mahkemesi. Proceedings for the prohibition of a political party. https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/TheFederalConstitutionalCourt/TypesOfProceedings/ProceedingsForTheProhibitionOfAPoliticalParty/proceedingsfortheprohibitionofapoliticalparty.html
Altı Siyasi Parti. Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metni. https://chp.org.tr/haberler/guclendirilmis-parlamenter-sistem-mutabakat-metni-mzalandi
Altılı Masa. Ortak Politikalar Mutabakat Metni. https://iyiparti.org.tr/storage/img/content/gLXG/ortak-politikalar-mutakabat-metni.pdf
Amargi Dergi. "Feminist Kuramın Sorunları." https://www.amargidergi.com/yeni/?p=1280
Amnesty International. (2011, 21 September). Turkey: Attacks on civilians condemned. https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/07/eur440132011en.pdf
Amnesty International. (2016, 6 Aralık). Turkey: Curfews and crackdown force hundreds of thousands of Kurds from their homes. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/12/turkey-curfews-and-crackdown-force-hundreds-of-thousands-of-kurds-from-their-homes-2/
Amnesty International. (2016, 12 December). Turkey: Amnesty International condemns Beşiktaş bombing. https://www.amnesty.org/ar/wp-content/uploads/2021/05/EUR4453222016ENGLISH.pdf
Amnesty International. (2019, 26 Temmuz). Turkey: Constitutional Court clears academics from spurious terrorism propaganda charges. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/07/turkey-constitutional-court-clears-academics-from-spurious-terrorism-propaganda-charges-2/
Amnesty International. Choice and Prejudice: Discrimination against Muslims in Europe. 2012. https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/001/2012/en/
Anadolu Ajansı. (2013, 17 Haziran). CNN's AK Party rally photo confusing. https://www.aa.com.tr/en/turkey/cnns-ak-party-rally-photo-confusing/238111
Anadolu Ajansı. (2014, 10 Ağustos). Dünya basını Erdoğan'ın zaferini konuşuyor. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunya-basini-erdoganin-zaferini-konusuyor/132707
Anadolu Ajansı. (2014, 22 Kasım). Müezzin Yıldırım Gezi'de yaşadıklarını anlattı. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/muezzin-yildirim-gezide-yasadiklarini-anlatti/99118

Anadolu Ajansı. (2016, 16 Temmuz). "Vatana ihanet hareketinin bedelini çok ağır ödeyecekler." https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/cumhurbaskani-erdogan-vatana-ihanet-hareketinin-bedelini-cok-agir-odeyecekler/608552

Anadolu Ajansı. (2017, 1 Nisan). CHP Genel Başkan Kılıçdaroğlu: Hiçbir yabancı gelip burada yatırım yapmaz. https://www.aa.com.tr/tr/politika/chp-genel-baskan-kilicdaroglu-hicbir-yabanci-gelip-burada-yatirim-yapmaz/785601

Anadolu Ajansı. (2017, 17 Nisan). Dünya basınında halk oylaması: "Evet'in zaferi". https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-basininda-halk-oylamasi-evetin-zaferi/798752

Anadolu Ajansı. (2018, 14 Ağustos). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Amerika'nın elektronik ürünlerine boykot uygulayacağız. https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-amerikanin-elektronik-urunlerine-boykot-uygulayacagiz/1230495

Anadolu Ajansı. (2019, 6 Eylül). Canan Kaftancıoğlu'nun yargılandığı davada karar. https://www.aa.com.tr/tr/politika/canan-kaftancioglunun-yargilandigi-davada-karar/1574855

Anadolu Ajansı. (2020, 20 June). Turkey rejects UN group's claims on activities in Libya. https://www.aa.com.tr/en/politics/turkey-rejects-un-groups-claims-on-activities-in-libya/1883948

Anadolu Ajansı. (2021, 31 Mayıs). Gezi Parkı'ndaki olayların 8. yıl dönümünde yaşananlar hâlen hafızalardaki tazeliğini koruyor. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/gezi-parkindaki-olaylarin-8-yil-donumunde-yasananlar-halen-hafizalardaki-tazeligini-koruyor/2259471

Anadolu Ajansı. (2023, 5 Mayıs). Türkiye not to allow its politics to be directed by covers of magazines: President Erdogan. https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-not-to-allow-its-politics-to-be-directed-by-covers-of-magazines-president-erdogan/2889694

Anadolu Ajansı. (2023, 11 Ocak). TTB Başkanı Fincancı'ya 2 yıl 8 ay hapis cezası. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/ttb-baskani-fincanciya-2-yil-8-ay-hapis-cezasi/2784967

Anadolu Ajansı. (2023, 19 Nisan). TBMM Deprem Araştırma Komisyonu raporunu tamamladı. https://www.aa.com.tr/tr/politika/tbmm-deprem-arastirma-komisyonu-raporunu-tamamladi/2876431

Anadolu Ajansı. (2023, 29 Mayıs). Dünya basını, seçim başarısını manşetlere taşımaya devam ediyor: "Namağlup Erdoğan". https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-basini-secim-basarisini-mansetlere-tasimaya-devam-ediyor-namaglup-erdogan/2909081

Anadolu Ajansı. (2024, 27 Ocak). İstinaf, Fincancı'ya verilen hapis cezasını onadı. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/istinaf-ttb-baskani-fincanciya-verilen-2-yil-8-ay-15-gunluk-hapis-cezasini-onadi/3120471

Anadolu Ajansı. Arda Mevlütoğlu, "Türk Savunma Sanayisinin Ulaştığı Potansiyel SAHA'daydı." 2026. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-savunma-sanayisinin-ulastigi-potansiyel-sahadaydi/3934725

Anadolu Ajansı. Arda Mevlütoğlu, "Türkiye'nin Askerî Denizcilikte Sistematik Dönüşümü: MİLGEM Programı." 2026. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiyenin-askeri-denizcilikte-sistematik-donusumu-milgem-programi/3974296

Anadolu Ajansı. "CHP Genel Başkanı Özel, SAHA 2026'yı ziyaret etti." 2026. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/chp-genel-baskani-ozel-saha-2026yi-ziyaret-etti/3930289

Anayasa Mahkemesi. 3 Temmuz 2008 Genel Kurul gündemi: Adalet ve Kalkınma Partisi hakkında E.2008/1 sayılı kapatma davası. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme-gundemi/genel-kurul/

Anayasa Mahkemesi. 5 Haziran 2008 Genel Kurul ek gündemi. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme-gundemi/genel-kurul/5-haziran-2008-genel-kurul-ek-gundemi/

Anayasa Mahkemesi. "1961 Anayasası." https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/

Anayasa Mahkemesi. (2014). Tuğba Arslan Başvurusu, B. No: 2014/256, 25 Haziran 2014. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/256

Anayasa Mahkemesi. (2017). Aydın Yavuz ve diğerleri, B. No: 2016/22169. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2016/22169

Anayasa Mahkemesi. (2017). Selçuk Özdemir, B. No: 2016/49158. https://www.anayasa.gov.tr/media/3937/2016-49158.pdf

Anayasa Mahkemesi. (2018, 17 Temmuz). Ferhat Üstündağ, B. No. 2014/15428. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2014/15428

Anayasa Mahkemesi. (2018). Leyla Birlik, B. No: 2016/40882. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2016/40882

Anayasa Mahkemesi. (2019, 3 Ekim). Meki Katar [GK], B. No. 2015/4916. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/4916

Anayasa Mahkemesi. (2019, 30 Temmuz). Bildiriye imza atan akademisyenlerin cezalandırılmaları nedeniyle ifade özgürlüklerinin ihlal edilmesi. https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-

basvuru-basin-duyurulari/bildiriye-imza-atan-akademisyenlerin-cezalandirilmalari-nedeniyle-ifade-ozgurluklerinin-ihlal-edilmesi/
Anayasa Mahkemesi. (2019). Ayşe Çelik [2. B.], B. No: 2017/36722, 9 Mayıs 2019. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2017/36722
Anayasa Mahkemesi. (2019). Masumiyet karinesi ve lekelenmeme hakkına ilişkin bireysel başvuru kararları. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/
Anayasa Mahkemesi. (2019). Sırrı Süreyya Önder [GK], B. No: 2018/38143, 3 Ekim 2019. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2018/38143
Anayasa Mahkemesi. (2019). Zübeyde Füsun Üstel ve Diğerleri [GK], B. No: 2018/17635, 26 Temmuz 2019. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2018/17635
Anayasa Mahkemesi. (2020, 5 Kasım). Candar Şafak Dönmez [GK], B. No. 2015/15672. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/15672
Anayasa Mahkemesi. (2020, 19 Kasım). Emre Sakarya, B. No: 2018/2743. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2018/2743
Anayasa Mahkemesi. (2021). Erhan Urak [1. B.], B. No: 2016/10657, 9 Haziran 2021. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2016/10657
Anayasa Mahkemesi. (2021). Kadri Pervane [2. B.], B. No: 2015/12115, 8 Haziran 2021. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/12115
Anayasa Mahkemesi. (2025, 29 Mayıs). N.E., B. No: 2022/62466. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2022/62466
Anayasa Mahkemesi. 5651 sayılı Kanun kapsamında erişimin engellenmesi ve içeriğin çıkarılmasına ilişkin norm denetimi kararları. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/
Anayasa Mahkemesi. AK Parti Kapatma Davası, E.2008/1, K.2008/2. https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/?page=187
Anayasa Mahkemesi. Ali Koç, B. No. 2021/51497, 12 Mart 2025. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/51497
Anayasa Mahkemesi. Ali Rıza Özer ve diğerleri [GK], B. No: 2013/3924, 6/1/2015. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2013/3924
Anayasa Mahkemesi. B. No. 2013/2928. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2928
Anayasa Mahkemesi. Cem Sarısülük ve diğerleri, B. No. 2015/16451. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2015/16451
Anayasa Mahkemesi. Din ve Vicdan Özgürlüğüne Dair Emsal Kararlar. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/din-ve-vicdan-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/din-ve-vicdan-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/
Anayasa Mahkemesi. E.1989/1, K.1989/12, 7 Mart 1989. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/ND/1989/12
Anayasa Mahkemesi. E.1990/36, K.1991/8. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1991/8
Anayasa Mahkemesi. E.2007/45, K.2007/54, 1 Mayıs 2007 (367 kararı). https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2007/54
Anayasa Mahkemesi. E.2008/1 (Siyasi Parti Kapatma), K.2008/2, 30 Temmuz 2008. https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2008-2-spk.pdf
Anayasa Mahkemesi. E.2008/16, K.2008/116, 5 Haziran 2008. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2008-116-nrm.pdf
Anayasa Mahkemesi. Erhan Urak, B. No. 2016/10657, 9 Haziran 2021. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/10657
Anayasa Mahkemesi. Esra Nur Özbey, B. No: 2013/7443, 20/5/2015. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/7443
Anayasa Mahkemesi. Fazilet Partisinin kapatılması, E.1999/2 (Siyasî Parti Kapatma), K.2001/2. https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/kbb/SP/2001/2/1
Anayasa Mahkemesi. Gülhan Şimşek [GK], B. No. 2019/655. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/655
Anayasa Mahkemesi. Gülistan Atasoy ve diğerleri [GK], B. No: 2017/15845, 21/1/2021. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/kbb/BB/2017/15845
Anayasa Mahkemesi. Hüseyin El ve Nazlı Şirin El [GK], B. No: 2014/15345, 7/4/2022. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/15345

Anayasa Mahkemesi. Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan [GK], B. No: 2014/17354, 22/5/2019. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/17354

Anayasa Mahkemesi. Özgen Yalçın, B. No. 2019/16849. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/16849

Anayasa Mahkemesi. Remezan Orak ve Diğerleri, B. No. 2013/2229. https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/ayrimcilik-yasagina-iliskin-remezan-orak-ve-digerleri-karari-basin-duyurusu/

Anayasa Mahkemesi. Sara Akgül [GK], B. No: 2015/269, 22/11/2018. https://anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/basortusu-yasagindan-dolayi-universiteyle-ilisigin-kesilmesi-ve-burslarin-iadesinin-istenmesi-nedeniyle-din-ozgurlugu-ve-egitim-hakkinin-ihlal-edilmesi/

Anayasa Mahkemesi. Siyasi Parti Kapatma Davaları — görev ve yetkiler. https://anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/siyasi-parti-kapatma-davalari/

Anayasa Mahkemesi. (t.y.). 1924 Anayasası. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/

Anayasa Mahkemesi. (t.y.). İfade Özgürlüğüne Dair Emsal Kararlar Tüm Liste. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/ifade-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar/ifade-ozgurlugune-dair-emsal-kararlar-tum-liste

Anayasa Mahkemesi. Zeynep Dilek Hattatoğlu, B. No. 2020/12032, 25 Ocak 2024. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2020/12032

Arslan, Z. (2023). Etkili Bir Anayasa Yargısı İçin Şartlar: Türkiye Tecrübesinden Çıkarılan Dersler. https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/etkili-bir-anayasa-yargisi-icin-sartlar-turkiye-tecrubesinden-cikarilan-dersler/

Arslan, Zühtü. Anayasa Mahkemesinin Temel Hakların Korunmasındaki Rolü. https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/anayasa-mahkemesinin-temel-haklarin-korunmasindaki-rolu/

Arslan, Zühtü. "Cumhuriyetin 100. Yılında Anayasa Yargısı." Anayasa Mahkemesi, 18 Aralık 2023. https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/cumhuriyetin-100-yilinda-anayasa-yargisi/

Arslan, Zühtü. "Sosyal Barışın Korunmasında Anayasa Mahkemelerinin Rolü." Konuşma metni. https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/

Arslan, Zühtü. "Yüzüncü Yılında Cumhuriyet'in Anayasal Kimliği ve Anayasa Yargısı." 27 Ekim 2023. https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/

Asad, T. (2003). Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity. Stanford University Press. https://www.sup.org/books/anthropology/formations-secular

Associated Press. (2025, 2 Nisan). Turks join nationwide shopping boycott amid opposition protests. https://apnews.com/article/a70b4704124e12f64a449344fe05e729

Ateizm Derneği. "Biz Kimiz?" https://www.ateizmdernegi.org.tr/tanim/

Avrupa Birliği. Digital Services Act. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act

Avrupa Birliği Konseyi. (2016, 18 Temmuz). Council conclusions on Turkey, 11368/16. https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11368-2016-INIT/en/pdf

Avrupa Birliği Konseyi. (2017, 16 Ekim). EU Annual Report on Human Rights and Democracy in the World in 2016, 12816/17, Türkiye bölümü. https://www.consilium.europa.eu/media/21513/st12816en17-ar.pdf

Avrupa Birliği Konseyi. Council Implementing Regulation (EU) 2025/206. 30 Ocak 2025. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202500206

Avrupa Birliği Konseyi. Directive 2000/78/EC. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (1992). Castells v. Spain, No. 11798/85. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57772

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2003). Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=003-698131-706228.pdf&id=003-698131-706228&library=ECHR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2003). Refah Partisi ve Diğerleri/Türkiye [BD]. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2005). Leyla Şahin v. Turkey [GC], no. 44774/98, 10 November 2005. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2005). Leyla Şahin v. Turkey. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=003-1503367-1572572.pdf&id=003-1503367-1572572&library=ECHR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2007). Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2007). Kavakçı v. Turkey, no. 71907/01, 5 April 2007. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80024

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2008, 8 Temmuz). Vajnai/Macaristan, B. No. 33629/06. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-87404

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2011). Altuğ Taner Akçam v. Turkey, No. 27520/07. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107206

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2012, 24 Temmuz). Fáber/Macaristan, B. No. 40721/08. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112446

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2014). Mansur Yalçın ve Diğerleri/Türkiye. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146487

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2014). S.A.S. v. France. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=003-4809142-5861661.pdf&id=003-4809142-5861661&library=ECHR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2016). İzzettin Doğan ve Diğerleri/Türkiye [BD]. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162697

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2018). Fatih Taş v. Turkey (No. 5), No. 6810/09. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=Judgment+Fatih+Tas+v.+Turkey+&id=003-6177649-8007977&library=ECHR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2020). Baldassi and Others v. France. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=Baldassi+and+Others+v.+France+-+criminal+conviction+of+activists+involved+in+the+campaign+boycotting+products+imported+from+Israel+violated+their+freedom+of+expression.pdf&id=003-6718555-8953654&library=ECHR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2020). Selahattin Demirtaş/Türkiye (No. 2) [BD]. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207173

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2021). Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=Grand+Chamber+judgment+Big+Brother+Watch+and+Others+v.+the+United+Kingdom+-+UK+surveillance+regime%3A+some+aspects+contrary+to+the+Convention+.pdf&id=003-7028496-9484349&library=ECHR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2023, 12 Ocak). Cömert ve Diğerleri/Türkiye, B. No. 17231/17. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=Decision+C%C3%B6mert+and+Others+v.+T%C3%BCrkiye+-+Death+of+Gezi+Park+protester+&id=003-7537876-10351793&library=ECHR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2025). Guide on the case-law concerning terrorism. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_terrorism_eng

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2026). Guide on Mass Protests. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_mass_protests_eng

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Akgün/Türkiye, B. No. 19699/18, 20 Temmuz 2021, basın bildirisi. https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?id=003-7082696-9577454&library=ECHR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Bilgi Paylaşım Platformu. 1 No.lu Protokol md. 3 — Serbest seçim hakkı. https://ks.echr.coe.int/tr/web/echr-ks/article-3-protocol-1

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights: Obligation to Respect Human Rights. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-1

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Expression. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_10_eng

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (güncel). Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Assembly and Association. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-11

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Yumak ve Sadak/Türkiye, B. No: 10226/03, 8 Temmuz 2008. https://www.echr.coe.int/w/yumak-and-sadak-v.-turkey-no.-10226/03-

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 9 ve 1 No.lu Protokol md. 2. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 10. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur

Avrupa Komisyonu. (2025). Türkiye 2025 Report. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/4bb4ddd1-4f20-4ee0-92db-926996ec8dd1_en?filename=t%C3%BCrkiye-report-2025.pdf

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. Declaration on Freedom of Expression and Information in the Media in the Context of the Fight against Terrorism, 2 Mart 2005. https://www.coe.int/en/web/counter-terrorism

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. Recommendation No. R (2000) 6 on the Status of Public Officials in Europe. https://search.coe.int/cm?i=09000016804c3145

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri. (2016, 26 Temmuz). Measures taken under the state of emergency in Turkey. https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/measures-taken-under-the-state-of-emergency-in-turkey

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri. (2019, 26 Şubat). Maintaining public order and freedom of assembly in the context of the Yellow Vest movement. https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/maintaining-public-order-and-freedom-of-assembly-in-the-context-of-the-yellow-vest-movement-recommendations-by-the-council-of-europe-commissioner-for-

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri. (t.y.). The mandate. https://www.coe.int/en/web/commissioner/the-commissioner/mandate

Avrupa Konseyi. "Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights." https://www.coe.int/en/web/cm/execution-judgments

Avrupa Parlamentosu. (2026). 2025 Türkiye Raporu. https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20260611IPR45217/georgia-and-turkiye-no-eu-accession-progress-without-reforms

Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs. (2020, 2 October). Commentary on allegations of militants deployed from Syria to Azerbaijan. https://tokyo.mfa.gov.az/en/news/3235/commentary-by-leyla-abdullayeva-head-of-the-press-service-department-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan-to-the-allegations-by-some-foreign-media-outlets-as-if-militants-deployed-from-syria-to-azerbaijan

Babacan, Ali. DEVA Partisi savunma sanayii, KAAN, İHA/SİHA ve Togg açıklamaları. https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/deva-partisi-genel-baskan-ali-babacandan-onemli-acklamalar-togg-taksi-icin-otvsiz-kdvsiz-taksitli-sats-kampanyas-baslatlmal

Bakiner, O. (2018). A key to Turkish politics? The center–periphery framework revisited. Turkish Studies, 19(4), 503–522. https://doi.org/10.1080/14683849.2018.1438846

Barış İçin Akademisyenler. 10 Mart 2016 basın açıklaması ve sonraki süreç. https://barisicinakademisyenler.net/node/333

Barış İçin Akademisyenler. (2016, 11 Ocak). Bu suça ortak olmayacağız! https://barisicinakademisyenler.net/node/62

Barış İçin Akademisyenler. (2019). Barış Akademisyenlerinin kısa tarihi: Hedef gösterilme, ihraç, yargılama. https://barisicinakademisyenler.net/node/1842

Barış İçin Akademisyenler. (2019). Hak ihlalleri raporu (Güncelleme: 4 Aralık 2019). https://barisicinakademisyenler.net/sites/default/files/Bakraportr041219.pdf

Barış İçin Akademisyenler. Ayfer Bartu Candan'ın mahkeme beyanı, 20 Kasım 2018. https://barisicinakademisyenler.net/node/888

Barış İçin Akademisyenler. Begüm Başdaş'ın mahkeme beyanı, 6 Mart 2019. https://barisicinakademisyenler.net/node/1094

Benford, Robert D., and David A. Snow. 'Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment.' Annual Review of Sociology 26 (2000): 611–639. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.611

Benkler, Yochai, Robert Faris, and Hal Roberts. Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics. Oxford University Press, 2018. https://doi.org/10.1093/oso/9780190923624.001.0001

Bennett, W. L. (1990). Toward a theory of press-state relations in the United States. Journal of Communication, 40(2), 103–127. https://web.stanford.edu/class/comm1a/readings/bennett-press-state.pdf

Bennett, W. Lance, and Alexandra Segerberg. 'The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics.' Information, Communication & Society 15, no. 5 (2012): 739–768. https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661

Berkes, N. (2002). Türkiye'de çağdaşlaşma (A. Kuyaş, Haz.). Yapı Kredi Yayınları. (Özgün eser 1964). https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/turkiyede-cagdaslasma.aspx

Bermeo, Nancy. On Democratic Backsliding. https://www.journalofdemocracy.org/articles/on-democratic-backsliding/

Bhargava, R. (2006). Political secularism: Why it is needed and what can be learnt from its Indian version. DFG Research Center. https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/17587

Bhargava, Rajeev. Political Secularism and Principled Distance. https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2004rajeevbhargava.pdf

Bianet. (2013, 30 Kasım). Gezi'nin 49 Günü: Video ve Fotoğraflarla. https://bianet.org/haber/gezi-nin-49-gunu-video-ve-fotograflarla-151667

Bianet. (2013). Dolmabahçe Camii'nde içki içilmedi. https://bianet.org/haber/dolmabahce-camii-nde-icki-icilmedi-147377

Bianet. (2015, 12 Mart). Polis Kabataş'ta çıplak, deri eldivenli kimseyi bulamadı. https://bianet.org/haber/polis-kabatas-ta-ciplak-deri-eldivenli-kimseyi-bulamadi-162878

Bianet. (2024, 17 Ekim). MSB'nin Prof. Dr. Şebnem Korur Fincancı'ya açtığı davada tazminat kararı. https://bianet.org/haber/msb-nin-prof-dr-sebnem-korur-fincanciya-actigi-davada-para-cezasi-300841

Bianet. "Akademisyenler 'Türban Üzerinden Kutuplaşmaya Karşı Özgürlükleri Genişletelim' Diyor." 11 Şubat 2008. https://bianet.org/haber/akademisyenler-turban-uzerinden-kutuplasmaya-karsi-ozgurlukleri-genisletelim-diyor-104802

Bianet. "Ateizm Derneği'nden Diyanet İşleri Başkanı hakkında suç duyurusu." 2 Kasım 2020. https://bianet.org/haber/ateizm-dernegi-nden-diyanet-isleri-baskani-hakkinda-suc-duyurusu-234107

Bianet. "Ateizm Derneği'nden Eşitlik Talebiyle Kampanya." 6 Kasım 2015. https://bianet.org/haber/ateizm-dernegi-nden-esitlik-talebiyle-kampanya-168978

Bianet. "Başörtülü/örtüsüz Kadınlar Birbirlerine Sahip Çıkmayı Sürdürüyor." 16 Ekim 2008. https://bianet.org/haber/basortulu-ortusuz-kadinlar-birbirlerine-sahip-cikmayi-surduruyor-110263

Bianet. "Kadınlar Başörtülü/Başörtüsüz Ayrımına Karşı Çıkıyor." 18 Mart 2008. https://bianet.org/haber/kadinlar-basortulu-basortusuz-ayrimina-karsi-cikiyor-105673

Bianet. "Kadınlar 'Saçımla, Başımla, Başörtümle Uğraşma' Dediler." 20 Ekim 2008. https://bianet.org/haber/kadinlar-sacimla-basimla-basortumle-ugrasma-dediler-110318

Bianet. "Selahattin Demirtaş Mersin'deki Saldırıyı Kınadı." 27 Eylül 2022. https://bianet.org/haber/selahattin-demirtas-mersin-deki-saldiriyi-kinadi-267692

Bilgiç, E., & Kafkaslı, Z. (2013). Gezi Parkı Araştırması. https://www.opendata.uni-halle.de/bitstream/1981185920/109687/47/781099587.pdf

Bilig. "Politics, Industry and Academia: The Development of the Turkish Defence Industry." https://dergipark.org.tr/en/pub/bilig/

Birleşik Krallık. (2000). Terrorism Act 2000, Schedule 8. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/schedule/8

Birleşik Krallık. (2016). Investigatory Powers Act 2016. https://www.legislation.gov.uk/id/ukpga/2016/25

Birleşik Krallık. (2023). Public Order Act 2023. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/15

Birleşik Krallık Hükûmeti. (2016). The Report of the Iraq Inquiry. https://www.gov.uk/government/publications/the-report-of-the-iraq-inquiry

Birleşmiş Milletler. Basic Principles on the Independence of the Judiciary, 1985. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary

Birleşmiş Milletler. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri. Guidance Note on Transitional Justice, 2023. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/transitionaljustice/sg-guidance-note/2023_07_guidance_note_transitional_justice_en.pdf

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi. (2011). Resolution 1973. https://main.un.org/securitycouncil/en/s/res/1973-%282011%29

Birleşmiş Milletler. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. https://www.ohchr.org/en/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi. (2011). General Comment No. 34: Article 19—Freedoms of opinion and expression, CCPR/C/GC/34. https://www.ohchr.org/sites/default/files/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi. (2020). General Comment No. 37 on the right of peaceful assembly, CCPR/C/GC/37. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=eP2BaV5jzPbDD4%2F%2Bf1b9kP3lMxyPSw9M92qZdaxCUGb1hImOe%2Fgjw%2BL5yHKRzcnlVtv%2FWrMMeynUq6zCQ5NTHw%3D%3D

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi. (2024). Model Protocol for Law Enforcement Officials to Promote and Protect Human Rights in the Context of Peaceful Protests (A/HRC/55/60). https://docs.un.org/en/A/HRC/55/60

Birleşmiş Milletler Şartı, md. 51. https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7

BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörlüğü. International Standards. https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-religion-or-belief/international-standards

BM İnsan Hakları Komitesi. Genel Yorum No. 18. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?Lang=en&symbolno=INT%2FCCPR%2FGEC%2F6622

BM İnsan Hakları Komitesi. Genel Yorum No. 22 (1993), Madde 18. https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=NDHbUvPo0H0e6ReM%2BeoASfvbY3aH6JttLpsRvkmL87wD80W4xnAiRpmKA6ZLwTp9xzCLNUYwTBP35uH1Fw6yqQ%3D%3D

BM İnsan Hakları Komitesi. Genel Yorum No. 25: Kamusal işlere katılma ve oy hakkı. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?DocTypeID=11&Lang=en&TreatyID=8

Bourdieu, P. (1984). Distinction: A social critique of the judgement of taste. Harvard University Press. https://www.hup.harvard.edu/books/9780674212770

Bourdieu, Pierre. Distinction. https://books.google.com/books/about/Distinction.html?id=nVaS6gS9Jz4C

Bourdieu, Pierre. The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power. Stanford University Press. https://www.sup.org/books/sociology/state-nobility

Bækgaard, M., Christensen, J., Dahlmann, C. M., Mathiasen, A., & Petersen, N. B. G. (2019). The role of evidence in politics: Motivated reasoning and persuasion among politicians. British Journal of Political Science, 49(3), 1117–1140. https://doi.org/10.1017/S0007123417000084

Canan Kaftancıoğlu. (2014, 11 Mart). X paylaşımı. https://x.com/Canan_Kaftanci/status/443297567376670720

Casanova, J. (2006). Rethinking secularization: A global comparative perspective. The Hedgehog Review, 8(1–2), 7–22. https://berkleycenter.georgetown.edu/publications/rethinking-secularization-a-global-comparative-perspective

CEİD. Dünü Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi. https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/929_1.pdf

CEİD. Türkiye'de Dinî Ayrımcılık Raporu. https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/922_1.pdf

Centola, Damon, and Michael Macy. 'Complex Contagions and the Weakness of Long Ties.' American Journal of Sociology 113, no. 3 (2007): 702–734. https://doi.org/10.1086/521848

Cherry, Matt. Speaking Freely About Religion: Religious Freedom, Defamation and Blasphemy. IHEU, 2009. https://humanists.international/wp-content/uploads/Speaking%20Freely%20about%20Religion_0.pdf

CHP. "6 Şubat 2018 Tarihli TBMM Grup Konuşması." https://chp.org.tr/haberler/6-subat-2018-tarihli-tbmm-grup-konusmasi

CHP. 2025 Parti Programı çalışması: Demokrasi, Yönetim ve Adalet. https://cdn.chp.org.tr/iys/haricidosyalar/Program/yb1.pdf

CHP. "Barış Umudunun Bir Kez Daha Siyasi Çıkarlar Uğruna Heba Edilmesine Karşı Biz Buradayız." 12 Mayıs 2025. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-baris-umudunun-bir-kez-daha-siyasi-cikarlar-ugruna-heba-edilmesine-karsi-biz-buradayiz

CHP. Deniz Yücel'in 25 Aralık 2023 tarihli açıklaması. https://chp.org.tr/haberler/deniz-yucel-mehmetcigi-bile-bile-olume-gonderen-ellerden-cikmis-bildirilere-bizim-murekkebimizin-tek-bir-damlasi-bile-dusmeyecek

CHP. "Hem Barışın Hem de Türkiye'nin Bölünmez Bütünlüğünün Güvencesiyiz." 13 Mayıs 2025. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-ozgur-ozel-hem-barisin-hem-de-turkiyenin-bolunmez-butunlugunun-guvencesiyiz

CHP. “Kemal Kılıçdaroğlu, TBMM CHP Grup Toplantısında Konuştu.” 15 Ekim 2019. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-tbmm-chp-grup-toplantisinda-konustu-15-ekim-2019

CHP. Kemal Kılıçdaroğlu’nun helalleşme ve başörtüsü açıklamaları, 2022–2023. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglu-tv42-canli-yayininda-sumen-6-programina-katildi

CHP. Müslim Sarı’nın Temmuz 2026 tarihli MYK açıklaması. https://chp.org.tr/haberler/muslim-sari-asgari-ucret-45-bin-lira-en-dusuk-emekli-maasi-32-bin-lira-olmalidir

CHP. Özgür Özel’in başörtüsü yasağı ve özgürlük teminatı açıklamaları, 2026. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-tayyip-beyden-tek-sey-bekliyoruz-sandigi-getir-milletin-yakasindan-dus-gerisini-biz-yapacagiz

CHP. Özgür Özel’in Dilara Çiçek ile görüşmesi, 28 Ağustos 2024. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-basortusu-nedeniyle-dishekimligi-kongresinde-gorev-almasi-kabul-edilmeyen-dilara-cicek-ile-gorustu

CHP. Özgür Özel’in SAHA 2026, KAAN ve TUSAŞ açıklamaları. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-kaanin-goklerde-yerli-ve-milli-motoruyla-ucacagini-goruyoruz-motoru-gorduk-gurur-duyduk

CHP. Yankı Bağcıoğlu’nun savunma sanayii açıklamaları. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-savunma-sanayimizle-gurur-duyuyoruz-bu-gururun-surdurulebilir-olmasi-cin-reklamdan-cok-teslimata-odaklanmamiz-gerekiyor

Christensen, J., & Moynihan, D. P. (2023). Motivated reasoning and policy information: Politicians are more resistant to debiasing interventions than the general public. Behavioural Public Policy, 7(1), 144–170. https://doi.org/10.1017/bpp.2020.50

CHS Alliance, Groupe URD, & Sphere. (2024). Core Humanitarian Standard on Quality and Accountability. https://www.corehumanitarianstandard.org/the-standard

Cindoğlu, Dilek. Headscarf Ban and Discrimination: Professional Headscarved Women in the Labor Market. TESEV, 2011. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/report_Headscarf_Ban_And_Discrimination.pdf

Combs, D. J. Y., Powell, C. A. J., Schurtz, D. R., & Smith, R. H. (2009). Politics, schadenfreude, and ingroup identification. Journal of Experimental Social Psychology, 45(4), 635–646. https://psychology.as.uky.edu/sites/default/files/combs_et_al_%202009.pdf

Committee to Protect Journalists. (2014). A sliver of hope emerges for a more independent press in Turkey. https://www.refworld.org/reference/annualreport/cpj/2014/en/99158

Committee to Protect Journalists. (2014). Attacks on the press in 2013: Turkey. https://cpj.org/2014/02/attacks-on-the-press-turkey-analysis/

Comte-Sponville, André. Le Monde söyleşisi, 7 Nisan 2024. https://www.lemonde.fr/intimites/article/2024/04/07/

Comte-Sponville, André. The Little Book of Atheist Spirituality. Penguin. https://www.penguin.co.uk/authors/173215/andre-comte-sponville

Congressional Research Service. (2016). Kurds in Iraq and Syria: U.S. partners against the Islamic State (R44513). https://www.everycrsreport.com/files/20161228_R44513_9af7956ff085a3312cd8491243486baecbe3b226.pdf

Congressional Research Service. Kurds in Iraq and Syria: U.S. Partners Against the Islamic State. https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44513/7

Council of Europe Commissioner for Human Rights. (2018, 4 December). Misuse of anti-terror legislation threatens freedom of expression. https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/misuse-of-anti-terror-legislation-threatens-freedom-of-expression

Council of Europe Commissioner for Human Rights. Public Order Act correspondence concerning the United Kingdom. https://search.coe.int/commissioner/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a952a5

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023, 9 Şubat). Cumhurbaşkanı Erdoğan, AFAD tarafından kurulan çadır kentte incelemelerde bulunarak açıklamada bulundu. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-afad-tarafindan-kurulan-cadir-kentte-incelemelerde-bulunarak-basin-mensuplarina-aciklamada-bulundu

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023, 13 Şubat). İletişim Başkanı Altun’dan dezenformasyon uyarısı. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskanligi-iletisim-baskani-altun-sosyal-medya-hesabindan-yaptigi-paylasimda-dezenformasyon-uyarisi-yapti

Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. "KAAN Gök Vatanı ile Buluştu." https://www.ssb.gov.tr/haber/kaan-gokvatani-ile-bulustu-60RLZp

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf

Cumhuriyet. "Demirtaş, AKP'ye Karşı Blok Çağrısı Yaptı: PKK'yi Kınadı." 4 Ekim 2021. https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/demirtas-akpye-karsi-blok-cagrisi-yapti-pkkyi-kinadi-1874017

Cumhuriyet Halk Partisi. (2016, 22 Temmuz). Kemal Kılıçdaroğlu'nun NTV canlı yayını. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-ntv-canli-yayininda-gundeme-iliskin-degerlendirmelerde-bulundu-22-temmuz-2016

Cumhuriyet Halk Partisi. (2017, 13 Haziran). TBMM Grup Konuşması. https://chp.org.tr/haberler/13-haziran-2017-tarihli-tbmm-grup-konusmasi

Cumhuriyet Halk Partisi. (2017, 14 Haziran). Kemal Kılıçdaroğlu'nun CNN Türk "Ne Oluyor" programı söyleşisi. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-cnnturkte-yayinlanan-ne-oluyor-programinda-gundeme-iliskin-degerlendirmelerde-bulundu-14-haziran-2017

Cumhuriyet Halk Partisi. (2017, 29 Haziran). Kemal Kılıçdaroğlu'nun Habertürk TV–Bloomberg HT yayını. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-adalet-yuruyusunun-15gununde-haberturk-tv-bloomberg-ht-ortak-canli-yayinina-katildi

Cumhuriyet Halk Partisi. (2018, 12 Ağustos). CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'ndan ekonomi için 13 öneri. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglundan-ekonomi-icin-13-oneri

Cumhuriyet Halk Partisi. (2018, 14 Şubat). Kemal Kılıçdaroğlu'nun FOX TV Çalar Saat programındaki açıklamaları. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-fox-tvde-ismail-kucukkaya-ile-calar-saat-programina-katildi-14-subat-2018

Cumhuriyet Halk Partisi. (2020, 23 Mart). Covid-19 mücadele programı. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglunun-acikladigi-covid-19-mucadele-programi

Cumhuriyet Halk Partisi. (2020). Corona ile mücadele için 5 maddelik yeni öneri. https://chp.org.tr/haberler/chpden-corona-ile-mucadele-icin-5-maddelik-yeni-oneri

Cumhuriyet Halk Partisi. (2022). Canan Kaftancıoğlu kararına ilişkin açıklamalar ve uluslararası tepkiler. https://chp.org.tr/haberler/uluslararasi-camiadan-kaftancioglu-kararina-tepki-chpye-dayanisma-mesajlari

Cumhuriyet Halk Partisi. (2022). Görüştüklerim arasında tefeci yok, borç yok; hepsi yatırımcı. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-gorustuklerim-arasinda-tefeci-yok-borc-yok-hepsi-yatirimci

Cumhuriyet Halk Partisi. (2023, 20 Temmuz). Kemal Kılıçdaroğlu Habertürk TV "Nedir Ne Değildir" canlı yayını. https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-haberturk-tv-nedir-ne-degildir-canli-yayinina-katildi-20-temmuz-2023

Cumhuriyet Halk Partisi. (2023). 27 Mart–02 Nisan 2023 haftası bilgilendirme raporu. https://chp.org.tr/yayin/27-mart--02-nisan-2023-haftasi-bilgilendirme-raporu/Open

Cumhuriyet Halk Partisi. (2023, 28 Nisan). Cumhurbaşkanı Adayı Kılıçdaroğlu Kocaeli'de: "Savunma Sanayii Milli Meseledir; Sağcısı, Solcusu, Ortacısı Olmaz." https://chp.org.tr/haberler/cumhurbaskani-adayi-kilicdaroglu-kocaelide-savunma-sanayii-milli-meseledir-sagcisi-solcusu-ortacisi-olmaz

Cumhuriyet Halk Partisi. (2024, 31 Mayıs). Cumhuriyet Halk Partisi Lideri Özgür Özel: Özgür bir Türkiye'yi hep beraber hayata geçireceğiz. https://chp.org.tr/haberler/cumhuriyet-halk-partisi-lideri-ozgur-ozel-ozgur-bir-turkiyeyi-hep-beraber-hayata-gecirecegiz

Cumhuriyet Halk Partisi. (2025, 2 Nisan). Boykot demokratik haktır. https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-boykot-demokratik-haktir-kul-hakki-yiyenlerin-yaptigi-zulumlere-karsi-boykot-surecek

Cumhuriyet Halk Partisi. (2025, 30 Eylül). Yankı Bağcıoğlu: Savunma sanayi siyaset dışıdır, ortak değerimizdir. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-savunma-sanayi-siyaset-disidir-ortak-degerimizdir

Cumhuriyet Halk Partisi. (2025). Yankı Bağcıoğlu; Savunma Sanayi, Milli Güvenlik ve Personel Konularındaki Tespit, Değerlendirme ve Önerilerini Aktardı. https://chp.org.tr/haberler/yanki-bagcioglu-savunma-sanayi-milli-guvenlik-ve-personel-konularindaki-tespit-degerlendirme-ve-onerilerini-aktardi

Cumhuriyet Halk Partisi. Bülent Tezcan, “Anayasa Değişikliği Tutum Belgesi,” 26 Ocak 2023. https://chp.org.tr/haberler/bulent-tezcan-anayasa-degisikligi-tutum-belgesini-paylasti-basini-ortenin-de-acanin-da-guvencesi-biziz

Cumhuriyet Halk Partisi. “CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Helalleşme Buluşmasına Katıldı.” https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-helallesme-bulusmasina-katildi

Cumhuriyet Halk Partisi. “CHP Lideri Özgür Özel, TUSAŞ’a Yönelik Saldırıda Şehit Olanların Cenaze Törenine Katıldı.” https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-ozgur-ozel-tusasa-yonelik-saldirida-sehit-olan-guclu-ekici-canbaz-ve-coskunun-cenaze-torenine-katildi

Cumhuriyet. “PKK’nin Fesih Kararına İmamoğlu’ndan İlk Yorum.” 12 Mayıs 2025. https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/pkk-nin-fesih-kararina-imamoglu-ndan-ilk-yorum-boylesine-buyuk-ve-onemli-bir-surec-2400241

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). Deprem bölgesinde teslim edilen konut sayısı 155 bin 124’e yükseldi. https://csb.gov.tr/haberler/deprem-bolgesinde-teslim-edilen-konut-sayisi-155-bin-124-e-yukseldi-301716

Dahl, Robert A. Polyarchy. https://yalebooks.yale.edu/book/9780300015652/polyarchy/

Davutoğlu, Ahmet. Gelecek Partisi stratejik yatırım ve savunma sanayii açıklamaları. https://gelecekpartisi.org.tr/duyuru/davutoglu-kurtlar-sofrasina-karsi-halil-ibrahim-sofrasini-kurduk-1681162858

de Botton, Alain. “Atheism 2.0.” TED. https://www.ted.com/talks/alain_de_botton_atheism_2_0

DefenseHere. “Fatih Altaylı Kaleme Aldı: Savunma Sanayiinde Liyakat ve Beyin Göçü.” https://defensehere.com/tr/

DEM Parti. Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu Raporu, 2025. https://www.demparti.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/2025/mIllI-dayanisma-kardeslIk-ve-demokrasI-komIsyonu-dem-part.pdf

DEM Parti. Parti Tüzüğü. https://www.demparti.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/Parti%20metinleri/dem-parti-tuzuk.pdf

DEVA Partisi. Ali Babacan, “Savunma Sanayiinde Rekabet.” https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/

DEVA Partisi. Ali Babacan’ın 30 Mart 2026 tarihli açıklaması. https://devapartisi.org/konusmalar/30-mart-2026-deva-partisi-genel-baskani-ali-babacanin-tele2-haberde-zeynel-lule-ile-gundem-ozel-programi-aciklamasi

DEVA Partisi. Parti Programı. https://devapartisi.org.tr/temel-metinler/parti-programi

Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü. (2026). 2025 faaliyet raporu. https://dhmi.gov.tr/Lists/FaaliyetRaporlari/Attachments/27/Faaliyet-Raporu-2025-web-050526.pdf

Direk, Zeynep. “Başörtüsü Yasağı Üzerine.” Amargi, sayı 1, 2006, 16–18. https://www.amargidergi.com/yeni/?p=167

Diyanet İşleri Başkanlığı. 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Documents/633%20say%C4%B1l%C4%B1%20Kanun%20%286002%20%C3%B6ncesi%29.pdf

Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Tarihçesi.” https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1/diyanet-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihcesi

Dworkin, Ronald. Religion without God. Harvard University Press, 2013. https://www.hup.harvard.edu/books/9780674726826

Eco, Umberto ve Carlo Maria Martini. Belief or Nonbelief? A Dialogue. https://www.ebsco.com/research-starters/literature-and-writing/belief-or-nonbelief-carlo-maria-martini

ECRI. General Policy Recommendation No. 5 on anti-Muslim racism and discrimination. https://hudoc.ecri.coe.int/eng?i=REC-05rev-PR-2022-360-ENG

ECRI. General Policy Recommendation No. 7. https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.7

Ege Postası. (2023, 9 Şubat). Soyer gözyaşlarına hâkim olamadı: “Devlet yoktu”. https://www.egepostasi.com/haber/Soyer-gozyaslarina-hakim-olamadi-Devlet-yoktu-/300311

Einstein, Albert. Guy H. Raner’a mektup, 28 Eylül 1949. https://ffrf.org/fttoday/november-2004/articles-november-2004/einstein-on-his-personal-religious-views/

Erdem, T. D., Gönül, Z. B., Bilgin, G., & Akçay, E. C. (2024). Exploring the Critical Risk Factors of Public-Private Partnership City Hospital Projects in Turkey. Buildings, 14(2), 498. https://www.mdpi.com/2075-5309/14/2/498

Ethical Journalism Network. (2016). Censorship in the Park – Gezi: A picture of self-censorship. https://ethicaljournalismnetwork.org/gezi-a-picture-of-self-censorship

Euro NCAP. (2025). Togg T10X: 2025 safety results. https://www.euroncap.com/assessments/togg/t10x/1170/

Euronews Türkçe. (2020, 26 Ekim). Erdoğan'dan boykot çağrısı: Sakın Fransız markalarına itibar etmeyin. https://tr.euronews.com/2020/10/26/erdogan-dan-boykot-cagr-s-sak-n-frans-z-markalar-na-itibar-etmeyin

European Court of Human Rights. (1997). Zana v. Turkey [GC], App. No. 18954/91. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58115

European Court of Human Rights. (1999). Sürek and Özdemir v. Turkey [GC], App. Nos. 23927/94 and 24277/94. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58278

European Court of Human Rights. (1999). Sürek v. Turkey (No. 1) [GC], App. No. 26682/95. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58279

European Court of Human Rights. (2000). Şener v. Turkey, App. No. 26680/95. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58753

European Court of Human Rights. (2010). Gözel and Özer v. Turkey, App. Nos. 43453/04 and 31098/05. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99780

European Court of Human Rights. (2017). Işıkırık v. Turkey, App. No. 41226/09. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178506

European Court of Human Rights. (2019). Ali Gürbüz v. Turkey, App. No. 52497/08 and others. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191941

European Court of Human Rights. (2020). Sabuncu and Others v. Turkey, App. No. 23199/17. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206212

European Court of Human Rights. (2020). Şık v. Turkey (No. 2), App. No. 36493/17. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206411

European Court of Human Rights. (2026, 5 Mart). Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Thought, Conscience and Religion. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_eng

European Court of Human Rights. (2026, 28 Şubat). Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Assembly and Association. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_11_eng

European Court of Human Rights. (2026). Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights: Freedom of thought, conscience and religion. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-9

European Court of Human Rights. (2026). Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of expression. https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-10

European Court of Human Rights. E.S. v. Austria, no. 38450/12, 25 October 2018. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187188

European Court of Human Rights. Otto-Preminger-Institut v. Austria, no. 13470/87, 20 September 1994. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897

European Parliament. (2022). Türkiye and the alleged use of chemical weapons (E-003445/2022). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2022-003445_EN.html

European Parliament. (2022). Türkiye's chemical weapon attacks in northern Iraq (E-003705/2022). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2022-003705_EN.html

European Parliamentary Research Service. (2024). European Parliament resolutions: Legal effects and political significance. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/757839/EPRS_BRI%282024%29757839_EN.pdf

Fatih Altaylı. "Dün Türktü Bugün CIA." https://fatihaltayli.com.tr/yazarlar/fatih-altayli/2023-05-02/dun-turktu-bugun-cia

Fatih Altaylı. "Gençler İçin Savunma Sanayii." https://www.haberturk.com/yazarlar/fatih-altayli-1001/3585558-gencler-icin-savunma-sanayii

Fatih Altaylı. "Savunma Sanayii Dedim, Mugalata İşittim." https://fatihaltayli.com.tr/yazarlar/fatih-altayli/2023-06-21/savunma-sanayi-dedim-mugalata-isittim

Federal Republic of Germany. Network Enforcement Act (NetzDG). https://www.gesetze-im-internet.de/netzdg/BJNR335210017.html

First Draft. (2019). Essential guide to understanding information disorder. https://firstdraftnews.org/long-form-article/understanding-information-disorder/

Fransa Cumhuriyeti. (2018). Loi relative à la lutte contre la manipulation de l'information. https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000037847559/

Fraser, Nancy. Heterosexism, Misrecognition and Capitalism. https://newleftreview.org/issues/i228/articles/nancy-fraser-heterosexism-misrecognition-and-capitalism-a-response-to-judith-butler.pdf

Fraser, Nancy. Rethinking Recognition. https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition

Freedom House. (2026). Freedom in the World research methodology. https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology

Gazete Duvar. (2023, 24 Şubat). "İmam hatip" sözleri nedeniyle yargılanan Erol Mütercimler'e beraat kararı. https://www.gazeteduvar.com.tr/imam-hatip-sozleri-nedeniyle-yargilanan-erol-mutercimlere-beraat-karari-haber-1605357

Gelecek Partisi. Ahmet Davutoğlu'nun savunma sanayii ve millî projelere ilişkin açıklamaları. https://gelecekpartisi.org.tr/duyuru/

Genç, Özge. Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler. TESEV, 2010. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Basortusu_Yasagina_Iliskin_Degerlendirme_Ve_Oneriler.pdf

George, A. L., & Bennett, A. (2005). Case studies and theory development in the social sciences. MIT Press. https://mitpress.mit.edu/9780262572224/case-studies-and-theory-development-in-the-social-sciences/

Göle, N. (1991). Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme. Metis Yayınları. https://www.metiskitap.com/catalog/book/4349

Göle, N. (2011). Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme. Metis Yayınları.

Göle, N. (2011). The disruptive visibility of Islam in the European public space: Political issues, theoretical questions. Philosophy & Social Criticism, 37(4), 383–392. https://doi.org/10.1177/0191453711398774

Habermas, J. (2006). Religion in the public sphere. European Journal of Philosophy, 14(1), 1–25. https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x

Habermas, Jürgen. "Religion in the Public Sphere." European Journal of Philosophy 14, no. 1 (2006): 1–25. https://holbergprize.org/wp-content/uploads/sites/2/2023/11/Habermas_religion_in_the_public_sphere.pdf

Habermas, Jürgen. Religion in the Public Sphere. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x

Habertürk. "Millî Muharip Uçağı KAAN İlk Uçuşunu Gerçekleştirdi." 21 Şubat 2024. https://www.haberturk.com/son-dakika-milli-muharip-ucagi-kaan-ilk-ucusunu-gerceklestirdi-3662905-ekonomi

Hajer, Maarten A. 'Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice: The Case of Acid Rain in Great Britain.' In The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning, 43–76. Duke University Press, 1993. https://doi.org/10.1215/9780822381815-003

Hale, William ve Ergun Özbudun. Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP. Routledge, 2010. https://www.routledge.com/Islamism-Democracy-and-Liberalism-in-Turkey-The-Case-of-the-AKP/Hale-Ozbudun/p/book/9780415669993

Halkların Demokratik Partisi. (2023, 2 Mart). Günay: Deprem anında devlet sınır dışında savaş siyasetini sürdürmekle meşguldü. https://www.hdp.org.tr/tr/gunay-deprem-aninda-devlet-sinir-disinda-savas-siyasetini-surdurmekle-mesguldu/17194/

Heper, Metin. The State Tradition in Turkey. Eothen Press, 1985. https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=618720&materialType=KT&query=Heper%2C+Metin

Honneth, Axel. The Struggle for Recognition. https://mitpress.mit.edu/9780262581479/the-struggle-for-recognition/

Human Rights Watch. (1994). Forced displacement of ethnic Kurds from southeastern Turkey. https://www.hrw.org/report/1994/10/01/forced-displacement-ethnic-kurds-southeastern-turkey

Human Rights Watch. (2015, 22 Aralık). Turkey: Mounting security operation deaths. https://www.hrw.org/news/2015/12/22/turkey-mounting-security-operation-deaths

Human Rights Watch. (2016, 16 Mart). Turkey: Academics jailed for signing petition. https://www.hrw.org/news/2016/03/16/turkey-academics-jailed-signing-petition

Human Rights Watch. (2017, 5 Aralık). Turkey: Academics on trial for signing petition. https://www.hrw.org/news/2017/12/05/turkey-academics-trial-signing-petition

Human Rights Watch. Memorandum on Academic Freedom and Access to Higher Education for Women Who Wear the Headscarf. 29 Haziran 2004. https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/eca/turkey/2004/headscarf_memo.pdf

Human Rights Watch. "Turkey: Constitutional Court Ruling Upholds Headscarf Ban." 5 Haziran 2008. https://www.hrw.org/news/2008/06/05/turkey-constitutional-court-ruling-upholds-headscarf-ban

Human Rights Watch. "Turkey: Government Targeting Academics." 14 Mayıs 2018. https://www.hrw.org/news/2018/05/14/turkey-government-targeting-academics

Humanists International. Amsterdam Declaration 2022. https://humanists.international/what-is-humanism/the-amsterdam-declaration/

Humanists International. Freedom of Thought Report 2025. https://fot.humanists.international/wp-content/uploads/2026/02/Freedom-of-Thought-Report-2025.pdf

Humanists International. "Human Rights Council Resolution 'Combating Defamation of Religion'." 26 Mart 2009. https://humanists.international/2009/03/human-rights-council-resolution-combating-defamation-religion/

Huntington, Samuel P. The Third Wave. https://www.oupress.com/9780806125169/the-third-wave/

Hürriyet Daily News. (2013, 15 Temmuz). CNN regrets photo caption error in Gezi protests coverage. https://www.hurriyetdailynews.com/cnn-regrets-photo-caption-error-in-gezi-protests-coverage-report--50740

Hürriyet Daily News. (2013, 18 Haziran). "Shame on you," Amanpour reacts to Turkish daily that published fake interview. https://www.hurriyetdailynews.com/shame-on-you-amanpour-reacts-to-turkish-daily-that-published-fake-interview-49022

Hürriyet Daily News. "Istanbul governor says he has not seen footage of alleged attack on headscarved woman." 25 Haziran 2013. https://www.hurriyetdailynews.com/

IFRC. (2023, 10 Mart). Türkiye Earthquake Operation Update No. 1. https://adore.ifrc.org/Download.aspx?FileId=649934

ILO. C111 Discrimination (Employment and Occupation) Convention. https://www.ilo.org/resource/other/c111-discrimination-employment-and-occupation-convention-1958

Independent Türkçe. (2019, 20 Kasım). Erdoğan'ın yatırım açıklaması. https://www.indyturk.com/node/93816

International Committee of the Red Cross. (2016). Commentary on the First Geneva Convention, common Article 2. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949/article-2/commentary/2016

International Committee of the Red Cross. (2025). Commentary on the Fourth Geneva Convention, Article 2. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-2/commentary/2025

International Committee of the Red Cross. (n.d.). Conduct of hostilities and protection of civilians. https://www.icrc.org/en/law-and-policy/conduct-hostilities

International Committee of the Red Cross. (n.d.). Customary IHL Rule 74: Chemical weapons. https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule74

International Committee of the Red Cross. (n.d.). Customary IHL Rule 75: Riot control agents. https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule75

International Committee of the Red Cross. (n.d.). Occupation. https://www.icrc.org/en/law-and-policy/occupation

International Court of Justice. (1986). Military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), merits, judgment. https://www.icj-cij.org/case/70

International Court of Justice. (2005). Armed activities on the territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), judgment. https://www.icj-cij.org/case/116

International Criminal Court. (2025). Elements of Crimes. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf

International Crisis Group. (2016). The human cost of the PKK conflict in Turkey: The case of Sur (Europe Briefing No. 80). https://www.crisisgroup.org/brf/europe-central-asia/turkiye/b080-human-cost-pkk-conflict-turkey-case-sur

International Crisis Group. (2017). Managing Turkey's PKK conflict: The case of Nusaybin (Europe Report No. 243). https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/243-managing-turkey-s-pkk-conflict-the-case-of-nusaybin.pdf

International Labour Organization. (1958). Discrimination (Employment and Occupation) Convention, No. 111. Türkiye ratification: 1967. https://www.ilo.org/media/27816/download

International Physicians for the Prevention of Nuclear War. (2022). Is Turkey violating the Chemical Weapons Convention? https://www.ippnw.de/commonFiles/bilder/Frieden/2022_IPPNW_Report_on_possible_Turkish_CWC_violations_in_Northern_Iraq.pdf

Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., & Westwood, S. J. (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. Annual Review of Political Science, 22, 129–146. https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034

İçişleri Bakanlığı. (2023, 17 Mayıs). Basın açıklaması. https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi17052023

İnsan Hakları Derneği. (2013, 17 Temmuz). Gezi Parkı Direnişi ve Sonrasında Yaşananlara İlişkin Değerlendirme Raporu. https://www.ihd.org.tr/images/pdf/2013/rapor_gezivesonrasi_17temmuz.pdf

İnsan Hakları Derneği. "İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun İHD'yi Hedef Gösteren Açıklamalarına Karşı Zorunlu Cevap." 18 Şubat 2021. https://www.ihd.org.tr/

İnsan Hakları Derneği. "Sivillere Yönelik Ağır Yaşam Hakkı İhlalleri Savaş Suçudur." 9 Ekim 2015. https://www.ihd.org.tr/sivillere-yonelik-agir-yasam-hakki-ihlalleri-savas-sucudur-sivil-olumleri-durdurun/

İnsan Hakları Derneği. Türkiye–PKK Barış Süreci İzleme Raporu. Temmuz 2026. https://www.ihd.org.tr/uploads/documents/2026/07/1c08725e34f6b77f.pdf

İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı. "Siyasetçilere ve Sivillere Yönelik Silahlı Saldırılar Kabul Edilemez." 11 Ekim 2016. https://www.ihd.org.tr/icerik/siyasetcilere-ve-sivillere-yonelik-silahli-saldirilar-kabul-edilemez-kiniyoruz/

İYİ Parti. Güncel Parti Programı. https://iyiparti.org.tr/storage/img/doc/iyi-parti-guncel-parti-program.pdf

İYİ Parti. "Teröre, Teröriste, Bölücülüğe Verecek Bir Çakıl Taşımız Bile Yoktur." https://iyiparti.org.tr/terore-teroriste-boluculuge-verecek-bir-cakil-tasimiz-bile-yoktur

Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik, 2013/5443. https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/kamu-kurum-ve-kuruluslarinda-calisan-personelin-kilik-ve-kiyafetine-dair-yonetmelikte-degisiklik-2

Karahan, Hatice. "The Silent Discrimination against Headscarved Professionals in Turkey." Sustainability 13, no. 20 (2021): 11324. https://doi.org/10.3390/su132011324

Karar. "Türkiye İçin Akademisyenler" karşı bildirisi. https://www.karar.com/

Karayolları Genel Müdürlüğü. (2026). 2025 Yılı Faaliyet Raporu. https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/MerkezBirimler/Kurumsal/FaaliyetRaporu/2025Faaliyet.pdf

Keohane, R. O., Macedo, S., & Moravcsik, A. (2009). Democracy-enhancing multilateralism. International Organization, 63(1), 1–31. https://doi.org/10.1017/S0020818309090018

Kesin, T. N. (2021). "Çomar" kelimesinin kökeni üzerine. Dil Araştırmaları, 15(29), 165–168. https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.961462

Khamis, S. (2023). Türkiye's consequential elections and Western media coverage. Middle East Council on Global Affairs. https://mecouncil.org/publication/turkiyes-consequential-elections-and-western-media-coverage/

Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası Sözleşmesi (CWC), 1993. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention

Kisa, A., & Kisa, S. (2020). Under-reporting of COVID-19 cases in Turkey. International Journal of Health Planning and Management, 35(5), 1009–1013. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7752113/

Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. Psychological Bulletin, 108(3), 480–498. https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480

Kuru, A. T. (2007). Passive and assertive secularism: Historical conditions, ideological struggles, and state policies toward religion. World Politics, 59(4), 568–594. https://doi.org/10.1353/wp.2008.0005

Kuru, A. T. (2007). Passive and Assertive Secularism. World Politics, 59(4), 568–594. https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/passive-and-assertive-secularism-historical-conditions-ideological-struggles-and-state-policies-toward-religion/414FA9A6E9FDF0414FCA57D220447DF7

Kuru, A. T. (2009). Secularism and state policies toward religion: The United States, France, and Turkey. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511815096

Kuru, Ahmet T. ve Alfred Stepan. Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik. https://politicalscience.sdsu.edu/_resources/docs/kuru/kuru-stepan-turkiyede-laiklik-2013.pdf

Küçük, A., vd. (2025). Comparative Performance Analysis of Public-Private Partnership Hospitals in Türkiye. BMC Health Services Research. https://link.springer.com/article/10.1186/s12913-025-13892-2

Lamont, M., & Molnár, V. (2002). The study of boundaries in the social sciences. Annual Review of Sociology, 28, 167–195. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.28.110601.141107

Lamont, Michèle ve Virág Molnár. The Study of Boundaries in the Social Sciences. https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.soc.28.110601.141107

Leckcivilize, Arnaud, ve Alexander Straub. "Headscarf and Job Recruitment—Lifting the Veil of Labour Market Discrimination." IZA Journal of Labor Economics 7 (2018): 11. https://doi.org/10.1186/s40172-018-0071-x

Levitsky, Steven ve Daniel Ziblatt. How Democracies Die. https://www.penguinrandomhouse.com/books/562246/how-democracies-die-by-steven-levitsky-and-daniel-ziblatt/

Lewandowsky, S., et al. (2012). Misinformation and its correction. Psychological Science in the Public Interest, 13(3), 106–131. https://doi.org/10.1177/1529100612451018

Lewis-Beck, M. S., & Stegmaier, M. (2000). Economic determinants of electoral outcomes. Annual Review of Political Science, 3, 183–219. https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.polisci.3.1.183

Linz, Juan J. ve Alfred Stepan. Problems of Democratic Transition and Consolidation. https://www.press.jhu.edu/books/title/1278/problems-democratic-transition-and-consolidation

Mahmood, S. (2005). Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject. Princeton University Press.

Mahmood, Saba. Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject. Princeton University Press, 2005. https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691149806/politics-of-piety

Mardin, Şerif. "Center–Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?" Daedalus 102, no. 1 (1973): 169–190. https://www.jstor.org/stable/20024114

Marshall, T. H. Citizenship and Social Class and Other Essays. https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/citizenship-and-social-class-and-other-essays-by-t-h-marshall-new-york-cambridge-university-press-1950-pp-154-250/D711941B6A19C57AC6FA9370E2606D6C

McCoy, J., & Somer, M. (2019). Toward a theory of pernicious polarization and how it harms democracies: Comparative evidence and possible remedies. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 681(1), 234–271. https://doi.org/10.1177/0002716218818782

Meral Akşener. X paylaşımı, 19 Kasım 2022. https://x.com/meral_aksener/status/1593990046192783363

Meta. 'February 2021 Coordinated Inauthentic Behavior Report,' 3 March 2021. https://about.fb.com/news/2021/03/february-2021-coordinated-inauthentic-behavior-report/

Mevlütoğlu, Arda. "Turkey's Defence Industry: A Historical Perspective and Future Challenges." Defence Studies. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14702436.2017.1349534

Millet İttifakı. Ortak Politikalar Mutabakat Metni. https://chp.org.tr/yayin/ortak-politikalar-mutabakat-metni/Open

Milli, Smitha, et al. "Engagement, User Satisfaction, and the Amplification of Divisive Content on Social Media." PNAS Nexus 4, no. 3 (2025): pgaf062. https://academic.oup.com/pnasnexus/article/4/3/pgaf062/8052060

Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias. Review of General Psychology, 2(2), 175–220. https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.2.175

O'Donnell, Guillermo ve Philippe C. Schmitter. Transitions from Authoritarian Rule. https://www.press.jhu.edu/books/title/1380/transitions-authoritarian-rule

OECD. (2002). OECD Economic Surveys: Turkey 2002. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2002/10/oecd-economic-surveys-turkey-2002_g1gh2e7a/eco_surveys-tur-2002-en.pdf

OECD. (2012). Recommendation of the Council on Principles for Public Governance of Public-Private Partnerships. https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0392

OECD. (2020). Recommendation of the Council on the Governance of Infrastructure (OECD/LEGAL/0460). https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0460

OECD. (2023). The Territorial Impact of the Earthquakes in Türkiye. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/the-territorial-impact-of-the-earthquakes-in-turkiye_3e1731ee/bb5c07e6-en.pdf

OECD. (2025). Evidence-informed infrastructure decision making. Government at a Glance 2025. https://www.oecd.org/en/publications/2025/06/government-at-a-glance-2025_70e14c6c/full-report/evidence-informed-infrastructure-decision-making_ac3e2c57.html

OECD. (2025). Health at a Glance 2025. https://www.oecd.org/en/publications/health-at-a-glance-2025_8f9e3f98-en.html

OECD. Recommendation of the Council on Public Service Leadership and Capability, 2019. https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0445

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, & Human Rights Center, University of California, Berkeley. (2022). Berkeley protocol on digital open source investigations. https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2008). Human rights, terrorism and counter-terrorism (Fact Sheet No. 32). https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2013). Rabat Plan of Action. https://www.ohchr.org/en/documents/outcome-documents/rabat-plan-action

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2017). Report on the human rights situation in South-East Turkey: July 2015 to December 2016. https://www.ohchr.org/Documents/Countries/TR/OHCHR_South-East_TurkeyReport_10March2017.pdf

OHCHR. (2020, 11 November). Mercenaries in and around the Nagorno-Karabakh conflict zone must be withdrawn—UN experts. https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/11/mercenaries-and-around-nagorno-karabakh-conflict-zone-must-be-withdrawn-un

OHCHR. Rabat Plan of Action. 2012/2013. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Rabat_draft_outcome.pdf

OHCHR. Rabat Plan of Action: Six-Part Threshold Test. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_threshold_test.pdf

OHCHR. Rule-of-Law Tools: Prosecution Initiatives. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawProsecutionsen.pdf

OHCHR. Rule-of-Law Tools: Vetting. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawVettingen.pdf

OHCHR. (t.y.). Special procedures of the Human Rights Council. https://www.ohchr.org/en/special-procedures-human-rights-council

OHCHR. (t.y.). Treaty bodies. https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (1993). Chemical Weapons Convention. https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/CWC/CWC_en.pdf

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (2016). SAB-24/WP.1: Biomedical and environmental sampling. https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/SAB/en/sab24wp01_e_.pdf

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (2017, 29 Haziran). FFM confirms use of chemical weapons in Khan Shaykhun. https://www.opcw.org/media-centre/news/2017/06/opcw-fact-finding-mission-confirms-use-chemical-weapons-khan-shaykhun-4

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (2019, 1 Mart). FFM report on Douma. https://www.opcw.org/media-centre/news/2019/03/opcw-issues-fact-finding-mission-report-chemical-weapons-use-allegation

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (2020, 2 Ekim). FFM reports on Aleppo and Saraqib. https://www.opcw.org/media-centre/news/2020/10/opcw-issues-two-fact-finding-mission-reports-chemical-weapons-use

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (2026, 8 Temmuz). Chemical forensics and chemical weapons investigations. https://www.opcw.org/media-centre/news/2026/07/opcw-report-explores-how-chemical-forensics-can-strengthen-chemical

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (n.d.). Article II — Definitions and criteria. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/articles/article-ii-definitions-and-criteria

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (n.d.). Designated laboratories. https://www.opcw.org/designated-laboratories

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (n.d.). Fact-Finding Mission. https://www.opcw.org/fact-finding-mission

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (n.d.). Investigation and Identification Team. https://www.opcw.org/iit

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (n.d.). Part XI — Investigations in cases of alleged use. https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/annexes/verification-annex/part-xi-investigations-cases-alleged-use

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. (n.d.). Responding to the use of chemical weapons. https://www.opcw.org/our-work/responding-use-chemical-weapons

OSCE/ODIHR. (2023, 29 September). Türkiye's 2023 general elections: Election observation mission final report. https://odihr.osce.org/odihr/elections/turkiye/553963

OSCE/ODIHR. Freedom of Religion or Belief. https://odihr.osce.org/odihr/freedom-of-religion-or-belief

OSCE/ODIHR. "Written Contribution on Legal Evaluation of the Ban Imposed on University Students Who Wear the Headscarf." 6 Ekim 2006. https://odihr.osce.org/odihr/21340

Özdil, Y. (2007, 13 Ağustos). Bidon kafa... Hürriyet. https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yilmaz-ozdil/bidon-kafa-7074842

PACE. (2021). Resolution 2391: Humanitarian consequences of the conflict between Armenia and Azerbaijan. https://pace.coe.int/en/files/29483/html

Pala, K. (2020). COVID-19: Case and death notification problems in Turkey. Turkish Journal of Medical Sciences, 50, 1169–1170. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7311149/

Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (2023, 17 June). Observation of the presidential and parliamentary elections in Türkiye (14 and 28 May 2023), Doc. 15793. https://pace.coe.int/en/files/32842/html

Paul, C., & Matthews, M. (2016). The Russian "firehose of falsehood" propaganda model. RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html

Pope, N. (2014). A sliver of hope emerges for a more independent press in Turkey. Committee to Protect Journalists.

Przeworski, Adam. Democracy and the Market. https://www.cambridge.org/core/books/democracy-and-the-market/786B08875CC71873D7DD1D048C2F7E83

Reuters. (2016, 16 Temmuz). Turkey rounds up plot suspects after thwarting coup. https://www.reuters.com/article/world/turkey-rounds-up-plot-suspects-after-thwarting-coup-against-erdogan-idUSKCN0ZV2HT/

Reuters. (2016, 21 November). Turkey's AK Party withdraws controversial bill on sexual abuse for review. https://www.reuters.com/article/world/turkeys-ak-party-withdraws-controversial-bill-on-sexual-abuse-for-review-idUSKBN13H0G5/

Reuters. (2020, 30 September). Turkey has only been publishing symptomatic coronavirus cases, minister says. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-has-only-been-publishing-symptomatic-coronavirus-cases-minister-2020-09-30/

Reuters. (2023, 6 May). Turkey's Kilicdaroglu exits Erdogan's shadow in election race. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-kilicdaroglu-exits-erodogans-shadow-election-race-2023-05-06/

Reuters. (2023, 29 May). Turkey's Kilicdaroglu faces the heat after election loss to Erdogan. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-kilicdaroglu-faces-heat-after-election-loss-erdogan-2023-05-29/

Reuters. (2025, 1 Nisan). Turkey launches probe into calls for economic boycott after Istanbul mayor's arrest. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-launches-probe-into-calls-economic-boycott-after-istanbul-mayors-arrest-2025-04-01/

Reuters. (2025, 2 Nisan). Turkey denounces opposition calls for day of no shopping. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-denounces-opposition-calls-day-no-shopping-2025-04-02/

Reuters. (2025, 24 Mart). Turkey opposition seeks boycott of pro-Erdogan media over failure to cover protests. https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-opposition-seeks-boycott-pro-erdogan-media-over-failure-cover-protests-2025-03-24/

Reuters Institute for the Study of Journalism. (2026). Digital News Report 2026: Turkey. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2026/turkey

Reuters. "Turkey Should Reject Child Abuse Law Shielding Men Who Marry from Punishment: U.N." 21 Kasım 2016. https://www.reuters.com/article/world/turkey-should-reject-child-abuse-law-shielding-men-who-marry-from-punishment-u-idUSKBN13G22F/

Reuters. (t.y.). Our trust principles. https://reutersagency.com/about/our-trust-principles/

Reuters. (t.y.). Reuters journalistic standards. https://reutersagency.com/about/standards-values/

Rozin, P., & Royzman, E. B. (2001). Negativity bias, negativity dominance, and contagion. Personality and Social Psychology Review, 5(4), 296–320. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0504_2

Saka, E. (2015). Sosyal medya üzerinden haber doğrulama süreçleri: Gezi Parkı direnişi/olaylarına bir bakış. İnternet ve Sokak içinde (ss. 257–278). Ayrıntı Yayınları.

Salimoğlu, Meltem. "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve din politikası (1945–1950)." NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, no. 4 (2020): 57–75. https://dergipark.org.tr/tr/pub/nosyon/article/782022

Sargın, Ayşe. "'Hak-lı'sınız Ama..." Bianet, 20 Şubat 2008. https://bianet.org/yazi/hak-li-siniz-ama-105014

Sargın, Ayşe. "Kürkçü ve Kalyon'a: Solcu bir Feministten Başörtüsü Yasağı Üzerine." Bianet, 18 Şubat 2008. https://bianet.org/yazi/kurkcu-ve-kalyon-a-solcu-bir-feministten-basortusu-yasagi-uzerine-104954

Savunma Sanayii Başkanlığı. (2025). 2024 yılı faaliyet raporu. https://www.ssb.gov.tr/storage/img/2024-yili-faaliyet-raporu.pdf

Sayıştay Başkanlığı. (2021). Sağlık Bakanlığı 2020 Yılı Düzenlilik Denetim Raporu. https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/3567-saglik-bakanligi

Sayıştay Başkanlığı. (2022). Sağlık Bakanlığı 2021 Yılı Düzenlilik Denetim Raporu. https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/EOQNRzkQP2-saglik-bakanligi

Sayıştay Başkanlığı. (2023). Sağlık Bakanlığı 2022 Yılı Düzenlilik Denetim Raporu. https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/2joj61Koby-saglik-bakanligi

Sayıştay Başkanlığı. (2025). Karayolları Genel Müdürlüğü 2024 yılı düzenlilik denetim raporu. https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/wPoAqq5oey-karayollari-genel-mudurlugu

Sayıştay Başkanlığı. (2025). Sağlık Bakanlığı 2024 yılı düzenlilik denetim raporu. https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/9XQWOdRQpN-saglik-bakanligi

Schmidt, Vivien A. 'Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse.' Annual Review of Political Science 11 (2008): 303–326. https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342

Scholars at Risk. Free to Think 2019. https://www.scholarsatrisk.org/resources/free-to-think-2019/

Schumpeter, Joseph A. Capitalism, Socialism and Democracy. https://archive.org/details/capitalismsocial00schu_0

Serbestiyet. "PKK'dan Mersin saldırısını kınayan Demirtaş ve HDP'ye gönderme." 29 Eylül 2022. https://serbestiyet.com/haberler/pkkdan-mersin-saldirisini-kinayan-demirtas-ve-hdpye-gonderme-dusman-diliyle-kinanma-sindirilmislik-105493/

Stanford Encyclopedia of Philosophy. "Jürgen Habermas." https://plato.stanford.edu/entries/habermas/

Stolle, D., Hooghe, M., & Micheletti, M. (2005). Politics in the supermarket. International Political Science Review, 26(3), 245–269. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0192512105053784

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/02/Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Yeniden-Imar-ve-Gelisme-Raporu-1.pdf

Strömbäck, J. (2008). Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. The International Journal of Press/Politics, 13(3), 228–246. https://jesperstromback.org/wp-content/uploads/2009/12/mediatization.pdf

T24. (2015). Camide bira içildi davasında karar. https://t24.com.tr/haber/camide-bira-icildi-davasinda-karar,300988

Taber, C. S., & Lodge, M. (2006). Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. American Journal of Political Science, 50(3), 755–769. https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x

Taber, C. S., & Lodge, M. (2006). Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. American Journal of Political Science, 50(3), 755–769. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x

Taylor, C. (2007). A secular age. Belknap Press of Harvard University Press. https://www.hup.harvard.edu/books/9780674986916/a-secular-age/

Taylor, C. (2011). Why we need a radical redefinition of secularism. In E. Mendieta & J. VanAntwerpen (Eds.), The power of religion in the public sphere. Columbia University Press. https://cup.columbia.edu/book/the-power-of-religion-in-the-public-sphere/9780231156455

TBMM. 2 Mayıs 1999 Genel Kurul Tutanağı. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=787&P5=b&page1=9&page2=9

TBMM. 6 Mayıs 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecine ilişkin duyuru. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=938b8475-bcf3-4ded-ba17-dcd6eafba8b4

TBMM. 15 Temmuz Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu tutanakları. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/KomisyonTutanaklari

TBMM. 21. Dönem 1. Yasama Yılı 1. Birleşim Tutanak Dergisi, 2 Mayıs 1999. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/21/1/1/6f075dd6-3521-4cf5-b0f4-761c62a22663.html

TBMM. 27 Nisan e-muhtıra kayıtları. https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=1902

TBMM. 28 Şubat Alt Komisyonu, Akın Birdal'ın 2 Kasım 2012 tarihli beyanı. https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/02.11.2012/Ak%C4%B1n%20Birdal-02.11.2012.pdf

TBMM. 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 3 Mart 1924, özellikle m. 4. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200430.pdf

TBMM. 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 22 Haziran 1965, ilk metin, m. 1. Resmî Gazete, 2 Temmuz 1965, no. 12038. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800633.pdf

TBMM. 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400671.pdf

TBMM. 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine Dair Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400677.pdf

TBMM. 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400743.pdf

TBMM. 1222 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerini Muaddil Kanun. https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1924/1924-1/1924-1.pdf

TBMM. (1999, 2 Mayıs). 21. Dönem 1. Yasama Yılı 1. Birleşim Tutanak Dergisi. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/21/1/1/3a205ee0-963a-4bd4-96d1-91a7a18cbab8.pdf

TBMM. (2005, 13 Kasım). Bülent Arınç'ın Leyla Şahin kararı hakkındaki açıklaması. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=43bb7802-6475-40e6-9020-babfbfd022eb

TBMM. (2008, 6 Şubat). 23. Dönem 2. Yasama Yılı 59. Birleşim Tutanak Dergisi. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c013/tbmm23013059.pdf

TBMM. (2023, 2 Mart). 27. Dönem 6. Yasama Yılı 68. Birleşim Genel Kurul Tutanağı. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/27/6/68/Tam/b1451bf1-92b7-4b6c-921a-f96454e5a8d9.html

TBMM. (2023). Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Sonuçlarının Tüm Yönleriyle Araştırılması Komisyonu Raporu (Sıra Sayısı 449). https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D27/Y6/T10/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/165734cc-0d4f-4030-863d-b278567c0a55.pdf

TBMM. 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc014/kanuntbmmc014/kanuntbmmc01402596.pdf

TBMM. 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502800.pdf

TBMM. 4306 sayılı Kanun, 16 Ağustos 1997. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc080/kanuntbmmc080/kanuntbmmc08004306.pdf

TBMM. 5665 sayılı Türk Ceza Kanununun 526. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305665.pdf

TBMM. 5735 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu. https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1982/1982-15/Kanun5735.htm

TBMM. 5735 sayılı Kanun teklif bilgileri. https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/f72877be-1a84-037b-e050-007f01005610

TBMM. 5816 Sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305816.pdf

TBMM. 6191 sayılı Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu, 10 Mart 2011, m. 10/7-ç ile 926 sayılı Kanun'a eklenen geçici m. 32. Resmî Gazete, 22 Mart 2011, no. 27882. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y5/T1/KanunMetni/dec8992e-3d6b-4356-a74a-3228b90933b8.html

TBMM. 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 30 Mart 2012. https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6287.html

TBMM Anayasa Komisyonu. 19 Ocak 2023 tarihli toplantı tutanağı. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/3094

TBMM. Anayasa Komisyonu Tutanakları, 24 Ocak 2023. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/3097

TBMM. Başörtüsüne anayasal güvence teklifi Anayasa Komisyonu görüşmeleri, Ocak 2023. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=d76f7d6d-2b1a-4a9d-8a1c-0185c95abfd8

TBMM. Cumhurbaşkanlığı seçimi için hukuki görüş, 11 Mart 2007. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=bb11df20-141b-4cb3-a38a-42af9d24ca10

TBMM. Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, 28 Şubat alt komisyonu tutanakları ve raporu. https://www.tbmm.gov.tr/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira-Anasayfa

TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, Fatih Çekirge tutanağı. https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/03.10.2012/Fatih%20%C3%87EK%C4%B0RGE-03.10.2012.pdf

TBMM. Darbe ve muhtıraların araştırılması önergesi ve görüşmeleri, 2012. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/24/2/93/ee43f86c-2117-4a15-86c2-35594e5fe748.html

TBMM Genel Kurul Tutanağı. 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 28. Birleşim, 2016. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/26/1/28/c4af75c4-f973-47e8-bc6e-8044612d4812.html

TBMM Genel Kurul Tutanağı. 26. Dönem, 3. Yasama Yılı, 45. Birleşim. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/26/3/45/245901f0-3dbb-4ad4-9a03-de233b9c0cf0.docx

TBMM Genel Kurul Tutanağı, 27 Nisan 2007. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=19902&P5=H&page1=18&page2=18

TBMM Genel Kurul Tutanağı. 31 Ekim 2013 birleşimi. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakSorgu

TBMM Genel Kurul Tutanağı. 31 Mayıs 2017. https://cdn.tbmm.gov.tr/

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu. https://www.tbmm.gov.tr/Files/Komisyonlar/insanHaklari/belge/TER%C3%96R%20VE%20%C5%9E%C4%B0DDET%20OLAYLARI%20KAPSAMINDA%20YA%C5%9EAM%20HAKKI%20%C4%B0HLALLER%C4%B0N%C4%B0%20%C4%B0NCELEME%20RAPORU.pdf

TBMM. Kadınların kıyafet özgürlüğüne ilişkin CHP Kanun Teklifi, 4 Ekim 2022. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D27/Y6/T2/WebOnergeMetni/79da2282-3eb8-4465-894b-e21dd6d91c17.pdf

TBMM. Merve Kavakçı'nın 19 Ekim 2012 tarihli Komisyon beyanı. https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/19.10.2012/Merve%20Kavak%C3%A7%C4%B1-19.10.2012.pdf

TBMM. Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu Raporu. 18 Şubat 2026. https://www.tbmm.gov.tr/Files/Komisyonlar/MilliDayanismaKardeslikDemokrasiKomisyonu/Komisyon_Raporu.pdf

TBMM Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu. 6287 sayılı Kanun teklifine ilişkin görüşme ve raporlar, 2012. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/654

TBMM. Nevzat Tarhan ve askerî personel tanıklıkları, 19 Ekim 2012. https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/19.10.2012/Nevzat%20Tarhan-19.10.2012.pdf

TBMM. Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri. 1961 Anayasası, m. 19, 169 ve 215. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/37e7ee6c-8e27-4799-9c66-9156c92d92b0.pdf

TBMM. Türk Parlamento Tarihi, XX. Dönem (1995–1999). https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/c85e72f8-99a4-48d9-8169-01866e93c041.pdf

TBMM. Üniversitelerde başörtüsüne ilişkin anayasa değişikliği teklifinin Anayasa Komisyonunda kabulü, 1 Şubat 2008. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=428A9C5F-B55E-40D6-85D1-107BE782F4F2

T.C. Anayasa Mahkemesi. (t.y.). Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkına dair emsal kararlar. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/secme-secilme-ve-siyasi-faaliyette-bulunma-hakkina-dair-emsal-kararlar/

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2025, 26 Mart). Cumhurbaşkanı Erdoğan, AK Parti TBMM Grup Toplantısı'nda konuştu. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ak-parti-tbmm-grup-toplantisinda-konustu-26-03-25

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. "Altun: Salgına karşı mücadelemizde başarının anahtarı…" Mayıs 2020. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/

T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. (2026). 2025 Yılı Faaliyet Raporu. https://www.ssb.gov.tr/storage/img/2025-yili-faaliyet-raporu.pdf

T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. Sektör göstergeleri, 2026. https://www.ssb.gov.tr/

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). Kamu özel işbirliği uygulamalarında etkin yönetim özel ihtisas komisyonu raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KamuOzelIsbirligiUygulamalarindaEtkinYonetimOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2026). Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2026/02/Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Yeniden-Imar-ve-Gelisme-Raporu.pdf

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2025, 4 Kasım). Avrupa Komisyonu 2025 Türkiye Raporu Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-224_-avrupa-komisyonu-2025-turkiye-raporu-hk.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2026, 17 Haziran). Avrupa Parlamentosunun 2025 Türkiye Raporu Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-115_-avrupa-parlamentosu-nun-2025-yili-turkiye-raporu-hk.en.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. "PKK." https://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2024). 2024 Yılı Faaliyet Raporu. https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/SGB/tr/Faaliyet_Raporlari/2024/ETKB2024_FR.pdf

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2025, 21 Nisan). Sakarya Gaz Sahası'nda İlk Faz Tamamlandı. https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21483

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2025, 21 Nisan). Sakarya Gaz Sahası'nda ilk faz tamamlandı. https://enerji.gov.tr/medya-haberler?p=20

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2023, 1 Mart). Basın Açıklaması. https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi-1-03-2023

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2024. https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/52859/0/siy2024tr31122025pdf.pdf

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2022). Mobilite araç ve teknolojileri yol haritası. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/MobiliteAracveTeknolojileriYolHaritasi.pdf

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2026). 2025 Yılı Faaliyet Raporu. https://sgb.uab.gov.tr/uploads/pages/raporlar-ve-istatistikler/2025-yili-faaliyet-raporu.pdf

TDV İslâm Ansiklopedisi. "Peygamber" maddesi. https://islamansiklopedisi.org.tr/peygamber

Teyit. (2019, 1 Mart). Sözlük: Yanlış bilginin en yaygın yedi türü. https://teyit.org/ekipten/sozluk-yanlis-bilginin-en-yaygin-7-turu

Teyit. (2023, 27 Nisan). The Economist'in 2023 Türkiye seçimleri araştırmasıyla ilgili iddialar. https://teyit.org/analiz/the-economistin-2023-turkiye-secimleri-arastirmasiyla-ilgili-iddialar

Teyit. (2023). Sahte Haber Karnesi: 2023 Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Seçimleri. https://md.teyit.org/file/teyit-rapor-sahte-haber-karnesi-2023-cumhurbaskani-ve-milletvekili-secimleri.pdf

Teyit. (2024, 3 Ocak). Süper Kupa'nın ardından yabancı basında atıldığı iddia edilen başlıklar. https://teyit.org/analiz/super-kupanin-ardindan-yabanci-basinda-atildigi-iddia-edilen-basliklar

Teyit. "Metodoloji." Güncelleme 4 Şubat 2026. https://teyit.org/metodoloji

Teyit. "Yayın İlkeleri." Güncelleme 14 Ocak 2026. https://teyit.org/yayin-ilkeleri

The Economist. (2023, 4 May). Could Erdogan be ousted in Turkey's coming election? https://www.economist.com/briefing/2023/05/04/could-erdogan-be-ousted-in-turkeys-coming-election

The Economist. (2023, 4 May). Turkey's next president should be Kemal Kilicdaroglu. https://www.economist.com/leaders/2023/05/04/turkeys-next-president-should-be-kemal-kilicdaroglu

The Guardian. (2016, 16 Temmuz). Fethullah Gülen and the failed coup allegations. https://www.theguardian.com/world/2016/jul/16/fethullah-gulen-turkey-coup-erdogan

TIME. (2023, 27 April). Exclusive: The man who could beat Erdoğan. https://time.com/6274645/exclusive-kemal-kilicdaroglu-turkey-election/

TMMOB. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Raporu. https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/tmmob_deprem_raporu_18agustos_revize-part-1_compressed.pdf

Togg. (2026). Kilometre taşları, vizyon ve misyon. https://www.togg.com.tr/about

Togg Media Center. (2025, 7 Eylül). Togg, Euro NCAP'ten 5 yıldız alan T10X ve T10F ile Avrupa'da. https://mediacenter.togg.com.tr/tr/press-release/togg-euro-ncap-ten-5-y-ld-z-alan-t10x-ve-t10f-ile-avrupa-da-n4etnf

Türk Tabipleri Birliği. (2022). Etkili ve bağımsız soruşturma çağrısı. https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=b6a46d30-82db-11ed-83da-e5f0054651c5

Türk Tabipleri Birliği. (2022). Prof. Dr. Şebnem Korur Fincancı'nın savunması. https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/SKF_savunma.pdf

Türk Tabipleri Birliği. Dolmabahçe Camii açıklaması. https://www.ttb.org.tr/haberarsiv_goster.php?Guid=671572b8-9232-11e7-b66d-1540034f819c

Türk Tabipleri Birliği. Dolmabahçe Camii iddialarına ilişkin açıklama. https://www.ttb.org.tr/haberarsiv_goster.php?Guid=67323088-9232-11e7-b66d-1540034f819c

Türkiye Barolar Birliği. İstanbul Barosu yönetiminin görevden alınması kararına ilişkin açıklama, 21 Mart 2025. https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/istanbul-barosu-yonetim-kurulu-uyeleri-nin-gorevden-alinmasi-karari-demokrasi-hukuk-ve-yargi-tarih-85513

Türkiye Büyük Millet Meclisi. 22. Dönem Parlamento Tarihi ve 2002 resmî seçim sonuçları. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/529ccba6-173e-43bd-a9f5-01866e93c772.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. 27 Nisan 2007 tarihli 96. Birleşim tutanağı. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/22/5/96/07ca7d11-499c-4f31-8422-9c35ec1d18b8.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1922). Halife Vahdettin'in firarı ve hal'i hakkında müzakerat. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003140.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1922). Osmanlı İmparatorluğunun sona ermesi ve TBMM Hükûmetinin egemenliği hakkında 307 ve 308 sayılı kararlar. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924). Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair 431 sayılı Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200431.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924). Şer'iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair 429 sayılı Kanun. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924). Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Kanun No. 430. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1924/1934). 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve 2599 sayılı değişiklik. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/yirmi-dort-teskilati-esasiye-kanunu

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1928). Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında 1353 sayılı Kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701353.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2012, 12 Ekim). Haluk Koç'un basın açıklaması. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=5759

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016, 1 Aralık). Hakan Fidan ve Hulusi Akar'ın davet edilmesine ilişkin görüşmeler. https://www.tbmm.gov.tr/Milletvekili/UyeKomisyonKonusmaTutanakDetay?tutanakId=14137

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016, 16 Temmuz). 114'üncü Birleşim olağanüstü toplantı tutanağı. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/26/1/114/96942d5d-369d-4f05-81f1-33843b07c9fc.html

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016, 16 Temmuz). Dört siyasi partiden darbeye karşı ortak bildiri. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=59990f74-0d9d-4e08-a378-c1ab3a8463cc

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016, 18 Ekim). 15 Temmuz Araştırma Komisyonu, Ümit Dündar dinleme tutanağı. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/1743

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016, 24 Kasım). Komisyonun dinleyeceği kişilere ilişkin görüşmeler. https://www.tbmm.gov.tr/Milletvekili/UyeKomisyonKonusmaTutanakDetay?tutanakId=14166

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2018, 4 Aralık). MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin açıklaması. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=2e30414d-2a7d-47f5-aed7-1953a59b156d

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2018, 15 Aralık). Suat Özcan'ın Genel Kurul konuşması. https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=74512

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). 15 Temmuz Araştırma Komisyonu raporunun statüsüne ilişkin Genel Kurul açıklaması. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/27/3/2/00c8051d-c437-45af-95de-029f8e4382b6.html

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2019). AK Parti Grup Toplantısı konuşması. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=225798af-0b56-415d-af1f-91e2727f46b8

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2020, 11 Aralık). 27. Dönem 4. Yasama Yılı 28. Birleşim Tutanak Dergisi. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/27/4/28/271d2fbd-1ddd-46b6-b3d7-ba2ac036978a.html

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2020, 11 Aralık). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bütçe görüşmeleri. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=bff14f13-95d1-41dc-be82-df16a96c849f

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2020, 25 Şubat). Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu Teklifi münasebetiyle Tahsin Tarhan'ın konuşması. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=85955

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2021, 27 Ekim). Erol Katırcıoğlu'nun Plan ve Bütçe Komisyonu konuşması. https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeKomisyonKonusmaTutanakDetay?tutanakId=45834

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2022, 12 Aralık). 27. Dönem 6. Yasama Yılı 16. Birleşim tutanağı. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/27/6/16/affc0979-8281-4ae7-aa31-2673a9cfcb6b.html

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2023, 5 Eylül). Sanayi Komisyonu Togg Teknoloji Kampüsü'nde teknik incelemede bulundu. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=4b619a1f-b412-43e7-82dd-018a64eca029

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024). 28. Dönem Tutanak Dergileri: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görüşmeleri. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakMetinleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024–2025). Deprem konutlarına ilişkin yazılı soru önergeleri ve cevapları. https://www.tbmm.gov.tr/denetim/yazili-soru-onergeleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025, 11 Aralık). Millî Savunma ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarının 2026 yılı bütçe görüşmeleri. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=72a2f6bf-d851-425e-8431-019b0c9d037a

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025, 26 Haziran). Hasan Öztürk'ün 7/30273 esas numaralı yazılı soru önergesi. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T7/WebOnergeMetni/8f084134-6014-4b03-87f0-227bedca730b.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025). 1915 Çanakkale Köprüsü sözleşme ve garanti bilgilerine ilişkin yazılı soru cevabı. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T7/WebOnergeMetni/07875a33-ef24-4c96-856a-b55d4e3e5ba2.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2026, 31 Mart). Bülent Kaya'nın Genel Kurul konuşması. https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/UyeGenelKurulKonusmalariDetay?eid=143494

Türkiye Büyük Millet Meclisi. 5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 9 Şubat 2008. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y2/T2/KanunMetni/f73998f2-3059-45b7-b88c-4111b9c3c327.html

Türkiye Büyük Millet Meclisi. 5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1982/1982-16/Kanun5982.htm

Türkiye Büyük Millet Meclisi. 'Anayasa Mahkemesi, Kararını Açıkladı,' 5 Haziran 2008. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=92f5d2d6-f570-4b31-a40a-6e1e9db888f0

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2022, 18 Temmuz). 15 Temmuz Araştırma Komisyonu rapor taslağı hakkında basın açıklaması. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=A7574dd6-9631-43da-8202-Bf999cdbb364

Türkiye Büyük Millet Meclisi. Cumhuriyet'in 100. Yılında Parlamento Kronolojisi, 2007 bölümü. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/bf0ee9de-72fe-4064-80b4-7dc7dbbbcd06.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu — 28 Şubat 1997 Alt Komisyonu Tutanakları. https://www.tbmm.gov.tr/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira-Tutanaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi. Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, Ertuğrul Özkök Tutanağı, 3 Ekim 2012. https://www.tbmm.gov.tr/Files/MeclisArastirmasiKomisyonlari/DarbeMuhtira/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/03.10.2012/Ertu%C4%9Frul%20%C3%96zk%C3%B6k-03.10.2012.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu görüşmeleri ve Genel Kurul tutanakları. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/24/2/93/1d891166-52ae-4a49-9dad-c4450b1a7e67.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. Muhalefetin demokrasideki rolüne ilişkin açıklama. https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=30143fba-c7e4-44db-85be-77573869cedf

Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu. (2024, 10 Temmuz). 34'üncü Toplantı Tutanak Dergisi. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/3288

Türkiye Cumhuriyeti. (1934). 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.2559.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (1959). 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.7269.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (1983). 2872 sayılı Çevre Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (1983). 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2911.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (2004). 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (2004). 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (2007). 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Hakkında Kanun. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5651.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (2012). 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6306.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (2013). 6459 sayılı İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. https://mgm.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/211020191020426459km.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (2016). 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6698.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkına Dair Emsal Kararlar. https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/toplanti-ve-gosteri-yuruyusu-duzenleme-hakkina-dair-emsal-kararlar/toplanti-ve-gosteri-yuruyusu-duzenleme-hakkina-dair-emsal-kararlar/

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Anayasa Mahkemesi, Anayasa metni. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 32. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite'ye sunulan cevap, 2016. https://docstore.ohchr.org/

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023, 1 Şubat). Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti TBMM Grup Toplantısı'nda konuştu. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ak-parti-tbmm-grup-toplantisinda-konustu-01-02-23

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayın değerlendirmesi. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-canli-yayinda-sorulari-yanitladi

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (1923). Lausanne Peace Treaty, Part II: Financial clauses, Articles 46–57. https://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty-part-ii_-financial-clauses.en.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (1998, 20 Ekim). Statement on the special security meeting held between Turkey and Syria. https://www.mfa.gov.tr/_p_statement-made-by-ismail-cem_-foreign-minister_-on-the-special-security-meeting-held-between-turkey-and-syria_br_october-20_-1998_br__unofficial-translation___p_.en.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2013, 13 Haziran). Avrupa Parlamentosunun Türkiye'deki duruma ilişkin kararı hakkında basın açıklaması, No. 168. https://www.mfa.gov.tr/no_-168_-13-june-2013_-press-release-on-the-resolut%C4%B1on-adopted-by-the-european-parliament-on-the-situation-in-turkey.en.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2018, 8 Şubat). Statement concerning Operation Olive Branch and international law. https://www.mfa.gov.tr/sc_-8_-disisleri-bakanligi-sozcusunun-fransa-dbnin-turkiyenin-zeytin-dali-harekatiyla-uluslararasi-hukuku-ihlal-etmekte-old-yon-ifadeleri-hk-sc_en.en.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2019, 11 Ekim). Press release regarding comments targeting Operation Peace Spring. https://www.mfa.gov.tr/no_297_-baris-pinari-harekati-ni-hedef-alan-yorumlar-hk.en.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2023, 16 Mayıs). Press release regarding the preliminary findings issued by international election observers, No. 128. https://www.mfa.gov.tr/no_-128_-cb-ve-28-inci-mv-genel-secimlerini-izlemek-uzere-ulkemizde-gorev-yapan-uluslararasi-secim-gozlem-misyonlarinin-on-bulgulari-hk.en.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2025, 4 Nisan). Interview of H.E. Hakan Fidan with Reuters. https://www.mfa.gov.tr/interview-of-he-hakan-fidan--minister-of-foreign-affairs--reuters--4-april-2025.en.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2026). Relations between Türkiye and Iraq. https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-iraq.en.mfa

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. (2017, 23 Ocak). Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna ilişkin basın açıklaması. https://www.icisleri.gov.tr/uluslararasi-af-orgutunun-raporuna-iliskin-basin-aciklamasi

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. (2017). PKK/KCK terör örgütünün Suriye kolu: PYD-YPG. https://cidde-bk.mfa.gov.tr/Content/assets/consulate/images/localCache/12/df8c73f4-f7f0-46db-8681-a872f822cd4e.pdf

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu. https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridaresi/Secim_Mevzuati/47-2911-Sayili-Toplanti-ve-Gosteri-Yuruyusleri-Kanunu.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı. (2022, 20 Ekim). TSK'nın kimyasal silah kullandığına dair asılsız iddialara ilişkin açıklama. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/20102022-65107

Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı. (2022, 21 Ekim). Kimyasal silah iddiaları hakkında açıklama. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/21102022-66307

Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı. (2022, 25 Ekim). Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın açıklamaları. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/25102022-18046

Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı. (n.d.). Pençe serisi operasyonları. https://www.msb.gov.tr/PenceSerisiOperasyonu

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. "İlahiyat Fakültesi." https://islamansiklopedisi.org.tr/ilahiyat-fakultesi

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. "İmam-Hatip Lisesi." https://islamansiklopedisi.org.tr/imam-hatip-lisesi

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. “Necmettin Erbakan.” https://islamansiklopedisi.org.tr/erbakan-necmettin

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. “Yüksek İslâm Enstitüsü.” https://islamansiklopedisi.org.tr/yuksek-islam-enstitusu

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti. Güncellenen Hak ve Sorumluluk Bildirgesi açıklaması, 20 Haziran 2025. https://www.tgc.org.tr/aciklamalar/5076-2025-06-20-07-53-16.html

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti. Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi. https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi/bildirge.html

Türkiye İnsan Hakları Kurumu. (2014). Gezi Parkı Olayları Raporu (Rapor No. 2014/03). Ankara. https://serdargunes.files.wordpress.com/2013/07/gezi-parkc4b1-olaylarc4b1-raporu-yayc4b1nlandc4b1_2010_tihk.pdf

Türkiye İnsan Hakları Vakfı. Diyarbakır–Lice Sokağa Çıkma Yasağı Tespit ve İnceleme Raporu. https://tihv.org.tr/sokaga-cikma-yasaklari/diyarbakir-lice-ilcesi-sokaga-cikma-yasagi-tespit-ve-inceleme-raporu/

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (2016). 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, md. 3 ve 6. https://www.tihek.gov.tr/1-mayis-emek-ve-dayanisma-gunu-basin-aciklamasi-

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (2022). 28 Şubat Darbesi: İnsan Hakları ve Eşitlik Bağlamında Bir İnceleme. https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/H7f3shJK.pdf

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (2024). Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi hakkında siyasi görüş temelinde ayrımcılık kararı. https://www.tihek.gov.tr/

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (2026). Bir vakıf üniversitesinde din ve inanç temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiaları hakkında basın açıklaması. https://www.tihek.gov.tr/bir-vakif-universitesinde-din-ve-inanc-temelinde-ayrimcilik-yasaginin-ihlal-edildigi-iddialari-hakkinda-basin-aciklamasi

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (t.y.). Ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik. https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/Ayrimcilikla-Mucadele-ve-Esitlik

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2021. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/turkiye_aile_yapisi_ara%C5%9Ftirmasi_2021.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). İstatistiklerle Aile, 2024. https://veriportali.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2024-53898

Türkiye İşçi Partisi. (2023, 31 Mayıs). Gezi’de ne dediysek hâlâ oradayız: Bu daha başlangıç, mücadeleye devam. https://tip.org.tr/parti-aciklamalari/gezide-ne-dediysek-hala-oradayiz-bu-daha-baslangic-mucadeleye-devam

Türkiye Petrolleri A.O. (2023). Kamuoyu Duyurusu: Cudi-Gabar Petrol Keşfi. https://tpao.gov.tr/file/2305/kamuoyu-duyurusu-tr-13406452d110c8a91.pdf

Türkiye Petrolleri A.O. (2025). 2024 Yılı Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. https://tpao.gov.tr/file/2505/2024-yili-sektor-raporu-3068683b014d15a6b.pdf

UK Home Office. Country Policy and Information Note: PKK, Turkey. Ekim 2023. https://www.gov.uk/government/publications/turkey-country-policy-and-information-notes/country-policy-and-information-note-kurdistan-workers-party-pkk-turkey-october-2023-accessible

UK Home Office. Proscribed Terrorist Groups or Organisations. Güncelleme 7 Temmuz 2026. https://www.gov.uk/government/publications/proscribed-terror-groups-or-organisations--2

Uluğ, Ö. M., & Acar, Y. G. (2019). “Names will never hurt us”: A qualitative exploration of çapulcu identity through the eyes of Gezi Park protesters. British Journal of Social Psychology, 58(3), 714–729. https://doi.org/10.1111/bjso.12305

Uluslararası Kızılhaç Komitesi. “How is the term armed conflict defined in international humanitarian law?” https://www.icrc.org/en/

Uluslararası Kızılhaç Komitesi. “Occupation and international humanitarian law: questions and answers.” https://www.icrc.org/en/article/occupation-international-humanitarian-law-questions

UN Security Council. (2021). Final report of the Panel of Experts on Libya, S/2021/229. https://digitallibrary.un.org/record/3905159/files/S_2021_229-EN.pdf

UNESCO. (1960). Convention against Discrimination in Education. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-against-discrimination-education

UNESCO. Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, 1960. https://www.unesco.org/en/right-education/convention-against-discrimination

UNESCO. Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel, 11 Kasım 1997. https://www.unesco.org/en/higher-education/1997recommendation

UNICEF, UNFPA, UN Women, & UNDP. (2016, 21 November). Statement on Türkiye's draft bill on sexual abuse against children. https://www.unicef.org/eca/press-releases/statement-turkeys-draft-bill-sexual-abuse

United Nations. (1945). Charter of the United Nations. https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text

United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights, art. 25. https://2covenants.ohchr.org/About-ICCPR.html

United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights, Article 18. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

United Nations General Assembly. (1974). Definition of aggression (Resolution 3314 [XXIX]). https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html

United Nations General Assembly. (1998). Declaration on human rights defenders (A/RES/53/144). https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Defenders/Declaration/declaration.pdf

United Nations General Assembly. (2005). Basic principles and guidelines on the right to a remedy and reparation (A/RES/60/147). https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation

United Nations Human Rights Committee. (2011). General comment No. 34: Article 19—Freedoms of opinion and expression (CCPR/C/GC/34). https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=j1tNe7dSDlgzbCdbwhosEnLwFSha6vu7orhc6pETp2FHS0s4zsgmYuWpGBFsPaDhIoqww%2FLFv50XTwymf%2Fkk4A%3D%3D

United Nations Human Rights Committee. (2018). General Comment No. 36: Article 6, right to life (CCPR/C/GC/36). https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-36-article-6-right-life

United Nations Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic. (2024). A/HRC/55/64. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session55/A_HRC_55_64_EN.pdf

United Nations Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic. (2025). A/HRC/58/CRP.2. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coisyria/a-hrc-58-crp2-coi-syria-20250206.pdf

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. (2017). Report on the human rights situation in South-East Turkey, July 2015 to December 2016. https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2017/116077

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. (2022). Istanbul Protocol: Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Rev. 2). https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/2022-06-29/Istanbul-Protocol_Rev2_EN.pdf

United Nations Security Council. (2001). Resolution 1373. https://undocs.org/S/RES/1373(2001)

United Nations Security Council. (2014). Resolution 2170. https://undocs.org/S/RES/2170(2014)

United Nations Security Council. (2014). Resolution 2178. https://undocs.org/S/RES/2178(2014)

United Nations Security Council. (2015). Resolution 2249. https://undocs.org/S/RES/2249(2015)

United Nations Security Council. (2018). Letter dated 20 January 2018 from the Permanent Representative of Turkey (S/2018/53). https://digitallibrary.un.org/record/1467027

United Nations Security Council. (2019). 8645th meeting (S/PV.8645). https://undocs.org/S/PV.8645

United Nations Security Council. (2019). Letter dated 9 October 2019 from the Permanent Representative of Turkey (S/2019/804). https://digitallibrary.un.org/record/3830966

United Nations Security Council. (2026). 10178th meeting: The situation in the Middle East. https://transcripts.un.org/en/sc/10178

United Nations Special Procedures. (2015). Communication TUR 5/2015. https://spcommreports.ohchr.org/TmSearch/SearchCode?code=%3B+TUR+5%2F2015

U.S. Department of State. "Press Briefing with Ambassador James Jeffrey." 27 Haziran 2019. https://2017-2021.state.gov/press-briefing-with-ambassador-james-jeffrey/

U.S. Energy Information Administration. (2026). Proved Reserves of Crude Oil and Natural Gas in the United States, Year-End 2024. https://www.eia.gov/naturalgas/crudeoilreserves/index.php

Vallone, R. P., Ross, L., & Lepper, M. R. (1985). The hostile media phenomenon. Journal of Personality and Social Psychology, 49(3), 577–585.

Varol, O., Ferrara, E., Ogan, C. L., Menczer, F., & Flammini, A. (2014). Evolution of Online User Behavior During a Social Upheaval. Proceedings of the 2014 ACM Conference on Web Science, 81–90. https://arxiv.org/abs/1406.7197

V-Dem Institute. (t.y.). V-Dem methodology. https://www.v-dem.net/about/v-dem-project/methodology/

Venedik Komisyonu. (2016). Opinion on Emergency Decree Laws Nos. 667–676, CDL-AD(2016)037. https://docs-venice.coe.int/api/Document?pdffile=CDL-AD(2016)037-e

Venedik Komisyonu. (2017). Opinion on the provisions of Emergency Decree Law No. 674 concerning local democracy in Turkey, CDL-AD(2017)021. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282017%29021-e

Venedik Komisyonu. (2022). Information note and materials submitted by the Turkish authorities, CDL-REF(2022)043. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF%282022%29043-e

Venedik Komisyonu. CDL-AD(2022)005. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282022%29005-e

Venedik Komisyonu. Code of Good Practice in Electoral Matters. https://www.venice.coe.int/WebForms/events/?id=50

Venedik Komisyonu. Guidelines on Prohibition and Dissolution of Political Parties and Analogous Measures, CDL-INF(2000)001. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-INF%282000%29001-e.aspx

Venedik Komisyonu. Report on the Independence of the Judicial System, Part I: The Independence of Judges, CDL-AD(2010)004. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)004-e

Venedik Komisyonu. Rule of Law Checklist. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e

Venedik Komisyonu. Updated Rule of Law Checklist, CDL-AD(2025)002. https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282025%29002-e

Venedik Komisyonu ve Avrupa Konseyi DGI. (2022). Urgent Joint Opinion on draft Article 217/A, CDL-PI(2022)032. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI%282022%29032-e

Venice Commission. (2024). Annual report of activities 2023. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282024%29008-e

Venice Commission. (2025). Code of good practice in electoral matters. https://www.venice.coe.int/files/Code%20de%20conduite_GBR%202025_WEB_A5.pdf

Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. Science, 359(6380), 1146–1151. https://doi.org/10.1126/science.aap9559

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information disorder. Council of Europe. https://rm.coe.int/information-disorder-report-november-2017/1680764666

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe. https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/168076277c

World Bank. (2023, 27 Şubat). Earthquake Damage in Türkiye Estimated to Exceed $34 Billion. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/02/27/earthquake-damage-in-turkiye-estimated-to-exceed-34-billion-world-bank-disaster-assessment-report

World Health Organization. (2020). Manual for the public health management of chemical incidents. https://www.who.int/publications/i/item/9789240012451

X Transparency Center. ‘Platform Manipulation.’ https://transparency.x.com/en/reports/platform-manipulation

Yalansavar/5Harfliler. (2013, 3 Haziran). #GeziParkı’nda hatalı bilgi temizliği: Portakal gazı. https://www.5harfliler.com/geziparkinda-hatali-bilgi-temizligi-portakal-gazi/

YSK. 1983–2007 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf

YSK. 2017 Halkoylaması, Karar No. 663. https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/5064/2017-663.pdf

Yüksek Seçim Kurulu. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Halkoylaması Kesin Sonucu. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf

Yüksek Seçim Kurulu. (2002). 3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimi kesin sonuçları. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2002MilletvekiliSecimi/2002_secim%20_sonuclari.pdf

Yüksek Seçim Kurulu. (2023). 14 Mayıs 2023 seçimleri. https://www.ysk.gov.tr/tr/14-mayis-2023-secimleri/82491

Yükseköğretim Kurumlarında Uygulanan Başörtüsü Yasağı, 2023. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3087591

Zubiaga, A., Liakata, M., Procter, R., Wong Sak Hoi, G., & Tolmie, P. (2016). Analysing how people orient to and spread rumours in social media by looking at conversational threads. PLOS ONE, 11(3), e0150989. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0150989

KAVRAM SÖZLÜĞÜ

Bu sözlük, bu ciltte geçen temel kavramların hangi anlamda kullanıldığını kısaca açıklar. Sayfa numaraları kavramın geçtiği yerleri gösterir; çok sık geçen kavramlarda "başlıca" kaydıyla yalnız yoğun geçtiği sayfalar verilmiştir. Kavramsal çerçevenin ayrıntılı tartışması birinci ciltte, Bölüm 4'tedir.

15 Temmuz darbe girişimi. 15 Temmuz 2016'da FETÖ/PDY yapılanmasına bağlı askerlerin giriştiği ve başarısız olan darbe teşebbüsü. Kitapta "tiyatro" iddiaları maddî olay, ön bilgi, kurumsal ihmal ve kasıt düzeylerine ayrılarak incelenir. s. 1, 104–107, 109–111, 117–118, 173, 384 (başlıca).

28 Şubat süreci. 28 Şubat 1997 Millî Güvenlik Kurulu kararlarıyla başlayan; başörtüsü yasağının genişlediği, fişleme ve ihraçların yaşandığı dönem. Kitapta kurumsal dışlamanın yoğunlaştığı evredir. s. 324, 331, 336–337, 392, 446, 451, 465, 467–468.

Ağır niteleme. "Ülke karşıtlığı", "dezenformasyon", "nefret söylemi" gibi kişi veya kurum hakkında ciddi sonuç doğuran hüküm. Kitapta yalnız yükseltilmiş ispat eşiği karşılandığında kullanılır. s. 133, 199, 315, 375, 468.

Akademik özgürlük. Araştırma, öğretim ve bilimsel görüş açıklama serbestisi. Kitapta akademisyenlerin bildirileri ve meslek örgütlerinin tutumları bu özgürlük ile kurumsal sorumluluk arasındaki sınır üzerinden değerlendirilir. s. 62–63, 265, 350, 389.

Barış bildirisi. Barış İçin Akademisyenler imzasıyla Ocak 2016'da kamuoyuna açıklanan bildiri. Kitapta içerik eleştirisi ile imzacıların ceza tehdidiyle susturulması ayrı sorular olarak incelenir. s. 47–48, 63.

Barışçıl toplantı ve gösteri hakkı. Silahsız ve saldırısız biçimde toplanma ve gösteri yapma hakkı (Anayasa m. 34, AİHS m. 11). Kitap, aynı meydanda bulunmanın aynı fiili ve aynı hukukî sorumluluğu doğurmadığını esas alır. s. 2, 12–16, 122, 239–240, 343, 405–406 (başlıca).

Başörtüsü yasağı. Başörtülü kadınların üniversite, kamu görevi ve bazı kamusal alanlardan dışlanmasına yol açan idarî ve yargısal uygulamalar bütünü. Kitapta kurumsal dışlamanın çekirdek vakasıdır. s. 218, 224–225, 256, 259–261, 263, 265, 267–268, 320 (başlıca).

Cevap hakkı. Hakkında ağır niteleme yapılan kişi veya kurumun açıklamasının, düzeltmesinin veya savunmasının metne eklenmesi yükümlülüğü. s. 30, 217, 226, 229.

Çifte standart. Aynı davranışın failin kimliğine veya ülkesine göre farklı ölçütle değerlendirilmesi. Kitap, meşru farklılaştırma ile sahte eşdeğerliği de ayrıca sınar. s. 31, 102, 132, 177, 228, 235–237, 248–249, 251, 254 (başlıca).

Darbe / muhtıra. Silahlı kuvvetlerin seçilmiş iktidar üzerinde doğrudan müdahalesi veya yazılı uyarısı. Kitapta demokratik vetonun en sert kurumsal biçimi olarak ele alınır. s. 104–106, 110–111, 113–118, 384 (başlıca).

Demokratik veto. Seçim sonucunun belirli bir usulsüzlük veya anayasal ihlal nedeniyle değil, kazanan toplumsal grubun kimliği nedeniyle meşru sayılmaması; bürokrasi, yargı, ordu, medya veya dış aktörlerden çoğunluk tercihini düzeltmesinin beklenmesi. s. 323, 328, 353, 369, 417, 423, 426, 428, 432, 434, 446, 453.

"Devlet yok" söylemi. Afet sonrasında yerel yardım eksikliği deneyimini devletin bütünüyle yokluğu hükmüne çeviren söylem. Kitap toplam hüküm ile ölçülebilir kurumsal eksikliği ayırır. s. 150–152, 158, 160, 162, 164.

Dezenformasyon. Yanlışlığı bilinen veya bilinmesi gereken bilginin kasıtla yayılması. Kitap dezenformasyonu iyi niyetli hatadan, yorumdan ve sonradan doğrulanan olgudan ayırır. s. 18–19, 22, 24, 26–27, 29, 31, 85, 236, 244–245 (başlıca).

Dış müdahale beklentisi. İç siyasal sonucun yabancı hükûmet, kurum veya basın baskısıyla değişmesini umma ya da çağırma tutumu. Uluslararası denetime başvurmakla karıştırılmaz. s. 131, 133, 202, 207, 217, 229.

Dinî görünürlük. İnancın kıyafet, ibadet, dil, eğitim ve sembol yoluyla kamusal alanda görünmesi. İddiacı laiklik bu görünürlüğü başlı başına sorun sayar. s. 243, 323, 350, 352, 364, 367, 391, 394, 400–401, 405, 410 (başlıca).

E-muhtıra. Genelkurmay Başkanlığının 27 Nisan 2007'de internet sitesinde yayımladığı, cumhurbaşkanlığı seçimi sürecine yönelik bildiri. s. 208, 382, 422–423, 454.

Eşit yurttaşlık. Seküler ya da dindar her yurttaşın aynı ifade, liyakat, oy, temsil ve hukuk standardına tabi tutulması; kitabın temel normatif ölçütü. s. 161, 254, 256, 260, 273–274, 289, 358–359, 376, 396, 470 (başlıca).

Etkili soruşturma. Yaşam hakkı ve kötü muamele yasağı kapsamında devletin olayı bağımsız, hızlı ve kapsamlı biçimde soruşturma yükümlülüğü. s. 38, 45, 51.

Etkin kontrol. Uluslararası hukukta bir devletin yabancı topraktaki fiilî denetimi; işgal ve devlet sorumluluğu değerlendirmesinin ölçütü. s. 66–67, 69, 77–79, 83–85.

Gezi olayları. Mayıs–Haziran 2013'te İstanbul Gezi Parkı'nın korunması talebiyle başlayıp ülke çapında protestolara dönüşen süreç. Kitap barışçıl itiraz, şiddet, dezenformasyon ve sonraki hafızayı ayrı ayrı inceler. s. 2, 4, 6, 8, 14, 16, 18, 22, 24, 26–27, 31 (başlıca).

Güç asimetrisi. Söz veya eylem sahibinin devlet yetkisi, erişim, yaptırım kapasitesi ve hedef grubun savunmasızlığı bakımından taşıdığı fark. Simetri testi bu farkı silmeden uygulanır. s. 247, 340, 412–413, 430, 434, 446, 455, 461, 469.

Hareketli ölçüt. Bir iddia yanlışlandıkça başarı veya başarısızlık ölçütünün yer değiştirilmesi ("yapamazlar"dan "yerli değil"e, oradan "zaten göreviydi"ye geçiş). s. 136, 139, 148, 150, 436–437.

Hukukî statü. Bir kişi veya olay hakkındaki iddianın soruşturma, kovuşturma, ilk derece, istinaf veya kesin hüküm aşamasından hangisinde bulunduğu. Metindeki hüküm dili bu statüye bağlanır. s. 42, 51, 83, 249–250, 290, 345, 374, 400.

İddiacı laiklik. Dini kamusal alandan dışlamayı ve toplumu dönüştürmeyi hedefleyen laiklik biçimi (Kuru). Pasif laiklik dinin kamusal görünürlüğüne alan açar. s. 321, 341, 346, 364.

İfade özgürlüğü. Görüş açıklama, eleştiri, hiciv ve sanat serbestisi. Kitap, eleştiri ile toplu aşağılama ve zarar arasındaki ayrımı bu özgürlüğü daraltmadan kurar. s. 15, 29, 34, 38, 48–50, 56, 98, 133, 176, 277 (başlıca).

İmam hatip. Din görevlisi yetiştirmek amacıyla kurulan, zamanla genel orta öğretim kurumuna dönüşen okul türü. Kitapta mezunlarına yönelik katsayı uygulaması ve damgalama incelenir. s. 350, 352, 364, 381, 391, 455, 468, 470.

İnsan hakları savunusu. Hak ihlallerini görünür kılma ve giderilmesini talep etme faaliyeti. Kitap bunu şiddeti meşrulaştırmaktan ve seçici fail anlatısından ayırır. s. 32–33, 35–36, 38, 44–47, 99, 229, 299 (başlıca).

Kabataş iddiası. Gezi olayları sırasında Kabataş'ta başörtülü bir kadına saldırı yapıldığı beyanı ve bu beyanın kısa sürede bütün protesto kitlesini tanımlayan siyasî sembole dönüşmesi. Kitapta beyan ile kamuya açık kayıtların ortaya koyduğu kanıt sınırı ayrı tutulur. s. 24–25, 31.

Karşı vaka. Üstenci seküler-jakobenliğin seküler alanın tamamına yüklenemeyeceğini gösteren sınır kaydı; örneğin başörtüsü yasağına karşı çıkan seküler hukukçu. s. 45, 131, 147, 150, 173, 186, 198, 205, 214, 270, 442, 469 (başlıca).

Kimyasal silah iddiası. Kimyasal silah kullanıldığı iddiası. Kitapta yetkili kuruluşların saha incelemesi, örnek muhafaza zinciri, hukukî niteleme ve atıf aşamaları ayrılarak incelenir. s. 85–89, 93, 100–103, 468.

Kutsal / kutsala hakaret. İnanç topluluklarının saygı duyduğu değerler ve bu değerlerin aşağılanması. Kitap inanç önermelerinin eleştirisini inananların toplu aşağılanmasından ayırır. s. 25, 31, 47, 261, 273–277, 279, 286, 352 (başlıca).

Kültürel mülkiyet. Devletin ve vatanın gerçek sahibinin belirli bir eğitimli, kentli ve seküler zümre sayılması; demokratik iktidar değişiminin "kültürel yabancının devlete girişi" gibi sunulması. s. 357–358, 375, 377, 393, 408, 416, 446, 465, 468.

Kültürel sermaye. Eğitim, dil, zevk ve gündelik pratikler üzerinden edinilen ve statü üreten birikim (Bourdieu). s. 363, 368, 380, 426.

Laiklik. Devletin dinler karşısında tarafsızlığını, hukukun belirli bir dinî buyruğa bağlanmamasını ve din özgürlüğünün güvencesini düzenleyen hukuk-siyaset ilkesi. Kitap laikliği değil, onun dışlayıcı kullanımını inceler. s. 223, 243, 256, 259, 272, 320, 323, 330, 340–341, 343, 399 (başlıca).

Liyakat. Kamusal göreve uygunluğun bilgi, beceri ve performansla ölçülmesi. Kimlik üzerinden peşin liyakatsizlik varsayımı kültürel sınıfçılık göstergesidir. s. 122, 171, 211, 308, 359, 376–377, 385–386, 388, 421, 468 (başlıca).

Makbul vatandaş. Devletin veya egemen kültürel zümrenin onayladığı yaşam tarzına uyan yurttaş tipi. Kitapta laik devlet ile toplumu bu tipe göre biçimlendirme projesi ayrılır. s. 258, 320, 324, 337, 340, 356, 358, 364, 446–447, 455, 467 (başlıca).

Medeniyet hafızasının reddi. Tarihî mirasın tamamını tek bir karanlık özle açıklama, bilim, hukuk, sanat ve kurum devamlılıklarını ilke olarak yok sayma ve bu mirasla bağ kuran yurttaşı geri görme tutumu. Tarih eleştirisiyle karıştırılmaz. s. 352, 358, 364.

Merkez–çevre. Devlet merkezinin kurumları ve kültürel dili ile çevredeki toplumsal gruplar arasındaki mesafeyi açıklayan yaklaşım (Mardin). Kitapta değişmez bir harita değil, tarihsel açıklama aracıdır. s. 136, 352, 363, 371, 380, 420.

Ölçülülük. Kamu gücü kullanımının amaca elverişli, gerekli ve orantılı olması ilkesi; polis müdahalesi, ifade sınırlamaları ve erişim engellerinde temel ölçüt. s. 4, 12, 29, 45, 47, 51, 58, 60, 73, 82–84 (başlıca).

Sadakat testi. Bir kişinin demokratlığının, millîliğinin veya eleştirisinin değerinin, belirli bir olaya ya da kuruma bağlılık şartıyla ölçülmesi. s. 68, 120, 132–134, 146, 168, 179.

Seküler / sekülerlik. Dünya görüşünü ve gündelik hayatı dinî buyruktan bağımsız kuran yönelim. Kitapta bireysel sekülerlik demokratik çoğulluğun olağan parçası sayılır. s. 1, 117, 197, 255–256, 270, 274–275, 280, 290, 340, 376 (başlıca).

Sekülerleşme. Dinin toplumsal kurumlar ve bireysel hayat üzerindeki belirleyiciliğinin azalması süreci; Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e uzanan kurumsal dönüşüm. s. 338, 340–343, 349, 357, 467.

Seri üretim. Prototip ve tanıtım aşamasının ötesinde düzenli, ölçekli ve teslimata dönük üretim; savunma ve otomotiv projelerinde başarı iddiasının sınandığı eşik. s. 137–139, 141–143, 148–150, 307, 317, 437 (başlıca).

Statü tehdidi. Bir grubun gelir veya yetkiden önce saygınlık, norm belirleme gücü ve "doğal merkez" konumunu kaybettiği algısıyla ortaya çıkan tepki (Mutz). s. 357–358, 362, 366–367, 391.

Şartlı vatandaşlık. Dindar veya Anadolu kökenli yurttaşın ülkeye aidiyetinin koşula bağlanması; "İran'a git" türü sözlerde en açık biçimine ulaşır. s. 375, 426, 446, 465.

Tek parti dönemi. 1923–1946 arasında Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi'nin tek yasal parti olduğu dönem; laik modernleşme reformlarının yukarıdan uygulandığı evre. s. 129, 326, 390.

Teyit. Bir iddianın bağımsız kaynaklarla sınanması. Kriz anlarında hız ile doğrulama arasındaki gerilimin merkezinde yer alır. s. 21, 29, 38, 143, 188, 195, 197, 202, 207, 210, 214, 216 (başlıca).

Teyitsiz mahkûmiyet. Türkiye hakkındaki olumsuz bir iddianın doğrulanmadan kesin bilgi gibi kabul edilip dolaşıma sokulması. s. 21, 106, 188, 202.

Togg. Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu tarafından geliştirilen elektrikli otomobil markası. Kitapta "fabrika yok" iddiasından seri üretime uzanan tartışma yerlilik, satış, güvenlik ve kamu desteği ölçütleriyle incelenir. s. 139, 141, 146–148, 150, 310–311, 313, 317, 436, 442.

Toplu mahkûmiyet. Bir bireyin veya küçük bir grubun eylemi nedeniyle bütün bir toplumsal grubun suçlanması. s. 24, 31, 120, 125, 132, 167, 187, 291, 301, 304.

Ülke karşıtlığı. Hükûmet eleştirisinin bütün halkın değişmez kusuruna, sivillere zarar arzusuna veya yabancı müdahaleyi hakem çağırmaya dönüşmesi. En yüksek ispat eşiğine tabidir. s. 47, 120, 123–124, 128–129, 133–134, 164, 196, 468.

Üstenci seküler-jakobenlik. Belirli bir seküler hayat tarzını "normal, çağdaş ve yönetmeye ehil" sayıp devletin ve vatanın doğal sahipliğiyle özdeşleştiren; inanç, örf ve gelenekle bağ kuran yurttaşı şartlı ortak gören ve bu hiyerarşiyi kurumlar aracılığıyla sürdüren örüntü. Kitabın merkezî kavramıdır. s. 15, 135, 256, 272, 274, 289, 319–321, 340, 394, 412 (başlıca).

Vesayet. Seçilmiş iradenin üzerinde, seçilmemiş kurum veya zümrelerin denetim ve düzeltme yetkisi iddia etmesi. s. 256, 258, 271, 292–293, 324, 380, 383, 417, 431–432, 454 (başlıca).

Yabancı onay. İç siyasal iddiaların yabancı basın, hükûmet veya uluslararası kurumların onayıyla doğrulanmış sayılması; dışarıda yayımlanmış olmak ile doğrulanmış olmak arasındaki farkın silinmesi. s. 202, 204, 210, 215–216.

Yapay denge. Kanıt ağırlığı farklı iddiaları eşit güvenilirlikte gösterme hatası. Kitap eşit mesafe yerine eşit ölçüt ilkesini benimser. s. 38, 198, 235–237, 245–246, 250–251, 254.

Yasa dışı örgüt sembolü. Terör örgütü olarak tanımlanan yapıların bayrak, flama ve lider görselleri. Kitap sembolün varlığını kalabalığın tamamını suçlamadan bağlamı içinde çözümler. s. 1–3, 5, 7, 14–15, 127.

Yerlilik. Bir ürün veya sistemin tasarım, mühendislik, üretim ve fikrî mülkiyet bakımından yurt içi katkı oranı. Kitapta millî teknoloji tartışmalarının ölçülebilir ölçütü olarak ele alınır. s. 138, 140, 147–148, 150, 305.

Yükseltilmiş ispat eşiği. Ağır nitelemeler için aranan ek kanıt şartı: birincil kayıt, bağlam, tekrar, karşı delil taraması ve cevap hakkı. s. 106–107, 114, 133, 167–168, 222.

TÜRKİYE'DE SEKÜLER DÜNYA GÖRÜŞÜ

CİLT II · KISIM IX–XII · Bölüm 41–67

Bu çalışma laikliği, seküler hayat tarzını veya inançsızlığı yargılamaz. Araştırmanın nesnesi çok daha dar ve somuttur: seküler alanın içindeki dışlayıcı, vesayetçi ve kültürel-mülkiyetçi damar — "üstenci seküler-jakobenlik."

Kitap, kimliği değil fiili; kişiyi değil vakayı esas alır. Her ağır hüküm için yükseltilmiş ispat eşiği, karşı vaka ve birincil kaynak denetimi uygulanır. İlke açıktır: eşit mesafe değil, eşit ölçüt.

BU CİLTTE

IX Devlet, Güvenlik ve Millî Hafıza Karşısında Söylem
X Millî Kapasite, Dış Onay ve Başarısızlık Beklentisi
XI Seküler Alanın İç Çeşitliliği ve Karşı Vakalar
XII Bu Dışlayıcı Damar Ne İstiyor?
Genel Sonuç

CC BY-NC-ND 4.0 · 2026